

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

**Κοινωνική Οικονομία και Απασχόληση:
Η περίπτωση της Ελλάδας στη περίοδο της κρίσης**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Στυλιανός Γ. Κατωμέρης

Αθήνα, Μάιος 2022

Τριμελής επιτροπή:

Κωνσταντίνος Δημουλάς, Αναπληρωτής καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Δέσποινα Παπαδοπούλου, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Διονύσιος Γράβαρης, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Στυλιανός Γ. Κατωμέρης, 2022

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διδακτορικής διατριβής εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διδακτορικής διατριβής για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διδακτορικής διατριβής από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Αφιέρωση

*Σε όποιον αγωνίζεται, αποδεικνύοντας ότι
τίποτα στον κόσμο δεν είναι τυχαίο.*

Συντομογραφίες

- CEDEFOP: European Centre for the Development of Vocational Training
CIRIEC: International Centre of Research and Information on the Public, Social and Cooperative Economy
EESC: European Economic and Social Committee (ΕΟΚΕ)
EUROSTAT: The European Statistics office
ICA: International Cooperative Alliance
NAIRU: Non Accelerating Inflation Rate of Unemployment)
OECD: Organisation for Economic Co-operation and Development
SBI: Social Business Initiative
SE: Social Economy
SEE: Social Solidarity Economy
UNESCO: United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization
WISE.: Work Integration Social Enterprises
ΑμΚΕ: Αστική μη Κερδοσκοπική Εταιρεία
ΔΒΜ: Διά Βίου Μάθηση
ΕΙΕΑΔ: Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας και Ανθρώπινου Δυναμικού
ΕΚΤ: Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο
ΕΛΣΤΑΤ: Ελληνική Στατιστική Αρχή
ΕΜΕ: Ετήσια Μονάδα Εργασίας
ΕΟΚΕ: Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή (ΕΕΣΚ)
ΕΠΑ: Ενεργητικές Πολιτικές Απασχόλησης
ΕΠ ΑΝΑΔ: Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Ανάπτυξης Ανθρώπινου Δυναμικού
ΕΠΑνΕΚ: Επιχειρησιακό Πρόγραμμα, Ανταγωνιστικότητα-Επιχειρηματικότητα-Καινοτομία
ΕΣΑ: Εθνική Στρατηγική για την Απασχόληση
ΕΣΔΑ: Εθνικά Σχέδια Δράσης για την απασχόληση
ΕΣΚΕ: Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο για την Κοινωνική Ένταξη
ΕΣΠΑ: Εταιρικό Σύμφωνο για το Πλαίσιο Ανάπτυξης
Ε.Σ.Υ: Εθνικό Σύστημα Υγείας

ΕΥ ΚΕΚΟ: Ειδική Υπηρεσία για την Κοινωνική Ένταξη και την Κοινωνική Οικονομία

Κ.ΑΛ.Ο: Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία

ΚΕΚ: Κέντρα Επαγγελματικής Κατάρτισης

ΚΟ: Κοινωνική Οικονομία

Κοιν.Σ.Επ. Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις

Κοι.Σ.Π.Ε. Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί Περιορισμένης Ευθύνης

ΚΟΧ: Προγράμματα Κοινωφελούς Χαρακτήρα

ΚΠΣ: Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης

ΚΥΑ: Κοινή Υπουργική Απόφαση

Λ.Α.Ε.Κ.: Λογαριασμός για την Απασχόληση και Επαγγελματική Κατάρτιση

ΛΥΨΥ: Λήψη (ή λήπτες) Υπηρεσιών Ψυχικής Υγείας

ΜΚΟ: Μη Κυβερνητική Οργάνωση

ΜΟΠ: Μεσογειακά Ολοκληρωμένα Προγράμματα

ΝΠΔΔ: Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου

ΝΠΙΔ: Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου

ΟΑΕΔ: Οργανισμός Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού

ΟΟΣΑ Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (OECD)

ΟΤΑ: Οργανισμός Τοπικής Αυτοδιοίκησης

ΠΕΠ: Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα

ΣΚΩ: Συλλογικής και Κοινωνικής Ωφέλειας

ΣΟΧ: Συμβάσεις Ορισμένου Χρόνου

ΣυνΕργ: Συνεταιρισμός Εργαζομένων

ΤΕΨΥ: Τομεακή Επιτροπή Ψυχικής Υγείας

ΤοπΕΚΟ: Τοπικές Δράσεις Ένταξης για Ευάλωτες Κοινωνικές Ομάδες

ΤοπΣΑ: Τοπικά Σχέδια για την απασχόληση

Το.Ψ.Υ: Τομέας Ψυχικής Υγείας

ΤΣΑ: Τοπικά Σύμφωνα Απασχόλησης

ΤΤ: Τρίτος Τομέας

ΥΠΑΚΠ: Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης & Πρόνοιας

ΥΠΕΚΑ: Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης

Ευχαριστίες

Αυτή η διατριβή θα ήταν αδύνατο να πραγματοποιηθεί χωρίς την αμέριστη συμπαράσταση πολλών ανθρώπων οι οποίοι μέσα από ποικίλες πτυχές της καθημερινότητας μου, στήριξαν εκούσια ή ακούσια το παρόν εγχείρημα.

Εξέχουσα θέση στην ολοκλήρωση της έρευνας, είχαν οι συμμετέχοντες συνομιλητές, εκπρόσωποι των φορέων, οι πολιτικοί και τα στελέχη της πολιτείας, οι οποίοι με τον εγκάρδιο αλλά ωστόσο και μεστό λόγο τους φώτισαν το μονοπάτι της κατανόησης για την ολοκλήρωση της ερευνητικής μου διαδρομής και την οικοδόμηση της επίγνωσης. Τους οφείλω ιδιαίτερη ευγνωμοσύνη για αυτό.

Το σημαντικότερο ωστόσο στήριγμα και πραγματική πηγή ενθάρρυνσης αποτέλεσε η συνεισφορά της συμβουλευτικής επιτροπής με μέλη της, πολύ αγαπητούς καθηγητές και γενναιόδωρους πνευματικά ανθρώπους. Ειδικότερα, θα κάνω προσωπική μνεία στον επιβλέποντα, αναπληρωτή καθηγητή κο Κώστα Δημουλά, έναν πραγματικά πνευματικό και επιστημονικό «βηματοδότη» της προσπάθειας αυτής ο οποίος με κατεύθυνε και με ενέπνευσε έως την ολοκλήρωση της.

Μαζί με το γραπτό τεκμήριο του έργου αυτού, θα μείνει για πάντα στην ψυχή μου, ανεξίτηλο, το ανεκτίμητο αποτύπωμα ζωής της ακαδημαϊκής μου πορείας στο Πάντειο πανεπιστήμιο, ένα διανοητικό και ηθικό ταξίδι που σφραγίζει για πάντα την ύπαρξή μου.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	14
Α΄ Μέρος: Βιβλιογραφική επισκόπηση των αντιλήψεων για την ανεργία, την απασχόληση και την κοινωνική οικονομία	18
Πρώτο κεφάλαιο - Το πρόβλημα της ανεργίας και της απασχόλησης	18
Η αναγνώριση της ανεργίας ως πρόβλημα	18
Οι κυρίαρχες αντιλήψεις για την ανεργία και τα αίτια της	24
Μαρξιστικές και νέο-μαρξιστικές προσεγγίσεις της ανεργίας	31
Άλλες ετερόδοξες αντιλήψεις για την ανεργία	36
Συμπεράσματα πρώτου κεφαλαίου	39
Δεύτερο κεφάλαιο - Οι βασικές αντιλήψεις για τις πολιτικές απασχόλησης	42
Πολιτικές διαχείρισης της ανεργίας και των συνεπειών της: Το κράτος πρόνοιας	42
Η ανάδειξη των πολιτικών απασχόλησης	50
Συμπεράσματα δευτέρου κεφαλαίου	52
Τρίτο κεφάλαιο - Η Κοινωνική Οικονομία	54
Η εμφάνιση της ιδέας της Κοινωνικής Οικονομίας	54
Οι πρώτες απόπειρες οργάνωσης και ανάδειξης του ρόλου της Κοινωνικής Οικονομίας ..	56
Αναγνώριση και θεσμοθέτηση της Κοινωνικής Οικονομίας στην Ευρώπη	62
Η Κοινωνική Οικονομία ως διακριτός οικονομικός χώρος	68
Αθέσμητες πραγματικότητες στην αγορά εργασίας του μεταβιομηχανικού καπιταλισμού και Κοινωνική Οικονομία	77
Κοινωνική Οικονομία και κοινωνική ενσωμάτωση	85
Κοινωνική Οικονομία και εργασιακή ένταξη	94
Νομοθετικές παρεμβάσεις για την Κοινωνική Οικονομία στην ΕΕ	99
Συμπεράσματα τρίτου κεφαλαίου	104
Τέταρτο κεφάλαιο - Θεσμικό πλαίσιο και απασχόληση στην Κοινωνική Οικονομία	108
Το νομοθετικό πλαίσιο της Κοινωνικής Οικονομίας στην Ελλάδα	108
Οι πολιτικές απασχόλησης και τα ευρωπαϊκά προγράμματα	117
Η Κοινωνική Οικονομία και απασχόληση στην Ελλάδα	124
Συμπεράσματα 4 ^{ου} κεφαλαίου	139
Β΄ Μέρος: Εμπειρική μελέτη	145
Πέμπτο κεφάλαιο – Το ερευνητικό ερώτημα και η μέθοδος διερεύνησής του	145
Έκτο κεφάλαιο - Αποτίμηση του νομοθετικού πλαισίου της Κοινωνικής Οικονομίας	155
Νόμος 4019/11 - Ρυθμίσεις και αποτελέσματα	155

Νόμος 4430/16 - Ρυθμίσεις και αποτελέσματα.....	164
Ο αντίκτυπος των νομοθετικών παρεμβάσεων στην ανάπτυξη και λειτουργία της Κοινωνικής Οικονομίας.....	181
Έβδομο κεφάλαιο - Η έρευνα πεδίου.....	193
Οι συνεντεύξεις.....	193
Οι μελέτες περιπτώσεων.....	204
Περίπτωση α, Κοι.Σ.Π.Ε Αττική.....	205
Περίπτωση β, Κοι.Σ.Π.Ε Αττική.....	208
Περίπτωση γ, Κοι.Σ.Π.Ε Αττική.....	211
Περίπτωση δ, Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης Ευπαθών Ομάδων, Αττική.....	214
Περίπτωση ε, Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης Ειδικών Ομάδων, Αττική.....	216
Περίπτωση στ, Κοιν.Σ.Επ. Συλλογικής και Κοινωνικής ωφέλειας, Αττική.....	218
Περίπτωση ζ, Κοιν.Σ.Επ. Συλλογικής και Κοινωνικής ωφέλειας, Αττική.....	220
Περίπτωση η, Κοιν.Σ.Επ. Συλλογικής Κοινωνικής Ωφέλειας, Δωδεκάνησα.....	222
Περίπτωση θ, Κοιν.Σ.Επ. Συλλογικής και Κοινωνικής ωφέλειας, Αρκαδία.....	224
Περίπτωση ι, Συνεταιρισμός Εργαζομένων, Θεσσαλονίκη.....	227
Τα αποτελέσματα της έρευνας πεδίου.....	229
Όγδοο κεφάλαιο - Συνθετική ανάλυση των αποτελεσμάτων της εμπειρικής έρευνας.....	236
Ο σκοπός ίδρυσης των Κοιν.Σ.Επ., Κοι.Σ.Π.Ε., ΣυνΕργ.....	237
Η λειτουργία των φορέων και το αποτέλεσμα στην απασχόληση.....	241
Εκπαίδευση & κατάρτιση ως πυλώνες υποστήριξης.....	250
Ο ρόλος του κράτους στην στήριξη του τομέα.....	253
Ο ρόλος της Κοινωνίας.....	257
Τα συμπεράσματα της εμπειρικής έρευνας.....	258
Γ' Μέρος: Συνολικά συμπεράσματα.....	263
Πηγές – Βιβλιογραφία.....	285
Παραρτήματα.....	298
Παράρτημα 1.....	298
Παράρτημα 2.....	302
Παράρτημα 3.....	307

Πίνακες

1. Τα σημαντικά άρθρα του ν4019/11 που δεν εφαρμόστηκαν	184
2. Αριθμός φορέων στις 31/12/2016 σύμφωνα με το Μητρώο Κ.ΑΛ.Ο	184
3. Κατανομή των φορέων Κ.ΑΛ.Ο. ανά κατηγορία μετά την μετάπτωση στο νέο θε- σμικό πλαίσιο	185
4. Κατανομή των φορέων Κ.ΑΛ.Ο. ανά κατηγορία (31/5/2020)	185
5. Νόμος 4430/2016, Τα σημαντικά άρθρα που δεν εφαρμόστηκαν	186
6. Η κατανομή των φορέων ανά κατηγορία μεγέθους κύκλου εργασιών το 2018 ...	187
7. Αριθμός φορέων Κ.ΑΛ.Ο. και απασχόληση (χρήση 2017 και 2018)	188
8. Ο αριθμός φορέων Κ.ΑΛ.Ο. και απασχόληση 2019 και 2020	190
9. Κατανομή των Φορέων βάσει του αριθμού των μελών τους (31/5/2020)	190
10 Αριθμός Άλλων Φορέων Κ.ΑΛ.Ο. και απασχόληση (χρήση 2017 και 2018).....	191
11. Κύκλος εργασιών φορέων Κ.ΑΛ.Ο. (χρήση 2017 και 2018)	192

Εικόνες

1.1 Διαγραμματική απεικόνιση της καμπύλης Phillips	28
3.1 Η Κοινωνική Οικονομία ή Τρίτος Τομέας	69
3.2 Η δομή της Κοινωνικής Οικονομίας	70

Περίληψη

Στην ακολουθούσα διατριβή μας, εξετάζουμε τον σχεδιασμό και την εφαρμογή πολιτικών απασχόλησης μέσω του τομέα της Κοινωνικής Οικονομίας (ΚΟ). Εστιάζουμε στην δεκαετία του 2010 και τις αρχές της δεκαετίας του 2020, περίοδο της μακράς οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα που είχε αρνητικές επιπτώσεις στην απασχόληση. Μελετάμε ειδικότερα την συνεισφορά στην απασχόληση των φορέων της ΚΟ (Κοιν.Σ.Επ., Κοι.Σ.Π.Ε., ΣυνΕργ.), λόγω της στόχευσης τους στην εργασιακή ένταξη ομάδων πολιτών που πλήττονται περισσότερο από την ανεργία (μακροχρόνια άνεργοι, εργαζόμενοι προχωρημένης ηλικίας, γυναίκες και άλλες κοινωνικές ομάδες).

Αρχικά, διατρέχουμε τις βασικές θεωρητικές αναφορές για την εργασία για την κατανόηση της ανεργίας ως φαινομένου, την απασχόληση και τις πολιτικές διαχείρισης της και στην συνέχεια παρακολουθούμε την εξέλιξη των αντιλήψεων για την ΚΟ. Το αντιπροσωπευτικό δείγμα δρώντων και οι μελέτες περίπτωσης που επιλέγονται στην συνέχεια, στηρίζουν και εμβαθύνουν την εμπειρική μας έρευνα, διευκολύνουν και συμπληρώνουν την επισκόπηση του τομέα, σε περιβάλλον πραγματικών εγχειρημάτων. Η κατανόηση του θεωρητικού και ιστορικού πλαισίου για την εργασία και την ανεργία και ο συσχετισμός των βιβλιογραφικών ευρημάτων με την τρέχουσα κατάσταση στον χώρο της ΚΟ συντελούν στην κατανόηση του θεσμικού ρόλου του τομέα στην διαχείριση της απασχόλησης που απασχολεί την διατριβή μας.

Είδαμε ότι οι μεταρρυθμίσεις για μέτρα πρόνοιας και ασφάλισης (π.χ. Αγγλία, Γερμανία) και οι παραιτήσεις των Ρίγου, Keynes και άλλων για καλύτερη διαχείριση της ανεργίας και των μισθών στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα βελτίωσαν την θέση των εργαζομένων. Ωστόσο μετά το πρώτο μισό του αιώνα ειδικότερα κατά τις δεκαετίες '70 και '80, η σταδιακή αποβιομηχάνιση της Ευρώπης δημιούργησε σκεπτικισμό και αναστολή των «Κεϋνσιανών» ρυθμίσεων ενώ αναζητήθηκαν νέες πολιτικές. Σε αυτή την περίοδο, ειδικότερα μετά την δεκαετία '80, στην οποία οι συνεχόμενες οικονομικές κρίσεις φέρνουν αρνητικές επιπτώσεις στην απασχόληση, εισάγεται στον δημόσιο διάλογο η Κοινωνική Οικονομία. Περιλαμβανόταν σε ένα ευρύτερο πλαίσιο θεσμικών πρωτοβουλιών από τα ευρωπαϊκά κράτη με στόχο την αντιμετώπιση των νέων κοινωνικών κρίσεων και της φτώχειας. Εκφραζόταν - εκτός των συνεταιρισμών - και από επιχειρήσεις εργασιακής ένταξης και άλλες κοινωνικές οντότητες.

Στην Ελλάδα, τα αρνητικά αποτελέσματα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης της δεκαετίας του 2010 δημιουργούν ραγδαία επιδείνωση των δεικτών ανεργίας ενώ οι

επιλεγόμενες πολιτικές διαχείρισης της, δεν είχαν την αναμενόμενη επιτυχία. Το 2011 εν μέσω οικονομικών και κοινωνικών προβλημάτων υιοθετείται θεσμικά και στην Ελλάδα ο τομέας της ΚΟ με τον νόμο 4019/11. Παρά τις προσδοκίες, οι προβλέψεις του δεν υλοποιήθηκαν, ενώ και ο επόμενος νόμος 4430/16 για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία (Κ.Αλ.Ο) δεν διόρθωσε αλλά μάλλον επιδείνωσε το κλίμα σύγχυσης στην κοινωνία και τους δρώντες στον τομέα λόγω ασαφειών και αστοχιών εφαρμογής του.

Κατά την εμπειρική μας έρευνα, διαπιστώνουμε αμφιγνωμία στους συνομιλητές μας αναφορικά με τις προκλήσεις στον τομέα. Τα μέλη των φορέων εστιάζονται στην αποτυχία υλοποίησης των νομοθετικών ρυθμίσεων και αιτούνται την άμεση στήριξη του τομέα, ενώ οι διαμορφωτές πολιτικής επιρρίπτουν ευθύνες στην πολιτεία, ταυτόχρονα δε αναμένουν πρωτοβουλίες από την κοινωνία των πολιτών. Όμως, όπως επισημαίνεται στην ανάλυση μας, η αναφαίρετη επιτυχημένη πορεία της ΚΟ στην υπόλοιπη Ευρώπη όπου η απασχόληση στους φορείς της ΚΟ κυμαίνεται από 6-10% επί του συνόλου των εργαζομένων, αναδεικνύει την αναγκαιότητα λήψης απαραίτητων μέτρων για την βιωσιμότητα και την προσφορά του τομέα στην απασχόληση στην Ελλάδα.

Λέξεις-κλειδιά

Ανεργία, Απασχόληση, Κοινωνική Οικονομία, Εργασιακή Ένταξη, Τομέας Κ.Αλ.Ο.

Social Economy and Employment: The case of Greece in times of crisis

Stylios G. Katomeris

Abstract

In our following dissertation, we examine the design and implementation of employment policies through the field of Social Economy (SE). We focus on the 2010s and early 2020s, a period of long economic crisis in Greece that has had a negative impact on employment. We study in particular the contribution to the employment of the bodies of KO (Koin.S.Ep., Koi.S.PE, SynErg.), due to their targeting in the employment of groups of citizens most affected by unemployment (long-term unemployed, older workers, women and other social groups).

First, we go through the basic theoretical references for the labour thus to understand the phenomena of unemployment and employment and the policies to cope them with and then we follow the evolution of perceptions about SE. The representative sample of actors and the case studies selected support us and deepen our empirical research, facilitate and complement the overview of the sector in an environment of real projects. The understanding of the theoretical and historical framework for employment and unemployment and the correlation of the bibliographic findings with the current situation in the field of SE contribute to the understanding of the institutional role of the sector in the management of employment that occupies our dissertation.

We have seen that welfare and insurance reforms (e.g. England, Germany) and the urgings of Pigou, Keynes and others to better manage unemployment and wages in the first decades of the 20th century improved the position of workers. However, after the first half of the century, especially in the 1970s and 1980s, the gradual deindustrialisation of Europe created skepticism and a suspension of the "Keynesian" regulations, while new policies were sought. In this period, especially after the 80's, in which the continuous economic crises had negative impact on employment, the Social Economy is introduced in the public debate. It was part of a wider framework of institutional initiatives by European states to tackle new social crises and poverty. It contained – apart from the cooperatives - work integration enterprises and other social entities.

In Greece, the negative effects of the global financial crisis of the decade of 2010 created a rapid deterioration of unemployment rates, while the chosen management policies did not have the expected success. In 2011, in the midst of economic and

social problems, the SE sector was institutionally adopted in Greece with the law 4019/11. Despite the expectations, its regulations did not get materialized, while the next law 4430/16 for the Social and Solidarity Economy (SSE) did not correct but rather worsened the climate of confusion in society and the actors of the sector due to uncertainties and application failures.

In our empirical research, we notice ambiguity in our interlocutors regarding the challenges in the field. The members of the SE bodies focus on the failure to implement the legislation and ask for the immediate support of the sector, while the policy makers place responsibilities on the state and in addition they expect initiatives from the civil society. However, as pointed out in our analysis, the inalienable success of KO in the rest of Europe, where employment in SE bodies ranges from 6-10% of all employees, highlights the need to take the necessary measures for the viability of the sector so to supply in employment in Greece.

Keywords

Unemployment, Employment, Labour, Social Economy, Work Integration, SSE Sector.

Εισαγωγή

Στην διατριβή μας η οποία αποτελείται από τρία μέρη και οκτώ κεφάλαια, μελετάμε την δυνατότητα συσχέτισης των πολιτικών απασχόλησης με το πλαίσιο λειτουργίας του τομέα της Κοινωνικής Οικονομίας (ΚΟ). Στο πρώτο μέρος ξεκινάμε με την ιστορική επισκόπηση και την μελέτη των βασικών αντιλήψεων για την εργασία την απασχόληση. Μελετάμε τα ιστορικά στοιχεία και αίτια της ανάδυσης του κοινωνικού και οικονομικού πλαισίου της Κοινωνικής Οικονομίας (ΚΟ) από τον 19^ο αιώνα έως και σήμερα και στην συνέχεια εξετάζουμε την πορεία του στην Ελλάδα αλλά και στην υπόλοιπη Ευρώπη. Στο δεύτερο μέρος, εστιάζουμε στην εμπειρική έρευνα επικοινωνούμε με τους δρώντες του τομέα της ΚΟ στην Ελλάδα αλλά και με εκπροσώπους της πολιτείας που είχαν εμπλακεί στην νομοθετική και θεσμική πορεία του από το 2011 έως και πρόσφατα. Παραθέτουμε επίσης τα αποτελέσματα μελέτης των πολλαπλών πηγών μας όπως η αποτίμηση του νομοθετικού πλαισίου της ΚΟ και άλλες σχετικές με το αντικείμενο της έρευνας μας δημοσιεύσεις και στο τέταρτο μέρος καταλήγουμε στα συμπεράσματα μας. Για την εδραίωση των ευρημάτων από τις συνομιλίες μας μελετάμε δέκα περιπτώσεις επιλεγμένων ενεργών φορέων Κ.Αλ.Ο. όλων των προς έρευνα τύπων καταλήγοντας στο τρίτο μέρος με τα συμπεράσματα μας και στην απάντηση του ερευνητικού μας ερωτήματος:

«Εάν το πεδίο της Κοινωνικής Οικονομίας στην Ελλάδα μπορεί να αποτελέσει θεσμικό χώρο ενεργητικών πολιτικών απασχόλησης για την ομαλή διαχείριση της διαρκώς επιδεινούμενης ανεργίας κατά την διάρκεια της κρίσης της δεκαετίας του 2010».

Στο πρώτο κεφάλαιο της μελέτης μας αρχικά επιζητούμε να κατανοήσουμε την παρουσία και ιστορική εξέλιξη του πλαισίου της αναφερόμενης ως «αγοράς εργασίας» και της απασχόλησης όπως διαμορφώθηκε από τον 18^ο αιώνα έως σήμερα. Παρακολουθήσαμε την εξέλιξη των αντιλήψεων και προτάσεων επίλυσης προβλημάτων της ανεργίας από την περίοδο της εκβιομηχάνισης έως και τον 20^ο αιώνα και ειδικότερα επισημάναμε τις κοινωνικές επιπτώσεις, τις ρυθμίσεις και τις δράσεις της οικονομικής και πολιτικής εξουσίας για την βελτίωση της απασχόλησης. Στο δεύτερο κεφάλαιο διατρέχουμε την ιστορική και θεωρητική εξέλιξη των πολιτικών απασχόλησης. Βλέπουμε

πως υιοθετήθηκε ο όρος και η χρήση τους ως μέρος των πολιτικών του κοινωνικού κράτους στην βιομηχανική Ευρώπη και ποιες ήταν βασικές οι γενικότερες κατευθύνσεις έως και τον 20^ο αιώνα. Στο τρίτο κεφάλαιο, παρακολουθούμε την σταδιακή ανέλιξη και την εδραίωση της ΚΟ ως εναλλακτικού θεωρητικού αφηγήματος από τον 19^ο αιώνα εν μέσω έκρηξης του καπιταλισμού. Μελετάμε την θεωρητική τεκμηρίωση του από τους διανοητές και πρωτεργάτες του χώρου και τα πρώτα θεσμικά εγχειρήματα. Παρατηρούμε τις επαναπροσεγγίσεις και την υιοθέτηση της στον 20^ο αιώνα και τις πρόνοιες που προσφέρει ειδικότερα στην μετακεϋνσιανή περίοδο της αποβιομηχάνισης της Ευρώπης. Εστιάζουμε σαφώς στις εφαρμογές της ΚΟ κυρίως στην δυτική Ευρώπη μέσω φορέων οι οποίοι δραστηριοποιούνται στην εργασιακή ένταξη και μελετάμε την εμφάνιση του πλαισίου και στην Ελλάδα από την δεκαετία του 2000. Στο τέταρτο κεφάλαιο, παρουσιάζουμε την αλληλουχία και εξέλιξη των πρωτοβουλιών της ΕΕ για την στήριξη της απασχόλησης. Παρουσιάζουμε τις νομοθετικές πρωτοβουλίες για την ΚΟ στην Ελλάδα και τους νόμους 2716/1999, 4019/2011 «Κοινωνική Οικονομία και Κοινωνική Επιχειρηματικότητα» και 4430/2016 «Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία» (Κ.Αλ.Ο). Εστιάζουμε και αναλύουμε τις επιλογές των πολιτικών ηγεσιών και τα αποτελέσματα των πολιτικών απασχόλησης και σχετικών νομοθετικών ρυθμίσεων ειδικότερα έως το τέλος της δεκαετίας του 2010. Έτσι επιχειρούμε να κατανοήσουμε τα σημεία ζεύξης των πολιτικών απασχόλησης με τη λειτουργία του πεδίου της ΚΟ για την άμβλυνση επιπτώσεων όπως ο κοινωνικός και εργασιακός αποκλεισμός.

Στην εμπειρική μας έρευνα στο πέμπτο κεφάλαιο, περιγράφουμε την μεθοδολογία, το ερευνητικό δείγμα, το προφίλ των μελετών περίπτωσης και των συνομιλητών μας. Στο έκτο κεφάλαιο μελετάμε σε βάθος το νομοθετικό πλαίσιο για να συγκρίνουμε τις προβλεπόμενες ρυθμίσεις με τα αποτελέσματα λειτουργίας των φορέων Κ.Αλ.Ο. Ανατρέχουμε στις διαθέσιμες εκθέσεις του υπουργείου Εργασίας για την λειτουργία του τομέα Κ.Αλ.Ο. και κατανοούμε τις προκλήσεις και ευκαιρίες της λειτουργίας των ως άνω νόμων της Κ.Ο. Στο έβδομο κεφάλαιο πραγματοποιούμε την έρευνα πεδίου και συγκρίνουμε τις νομοθετικές προβλέψεις με τα πεπραγμένα στον χώρο αλλά και την άποψη των δρώντων για αυτές. Στην συνέχεια περιγράφουμε τις μεθόδους διεξαγωγής και παραθέτουμε αναλυτική περιγραφή και τα αποτελέσματα των συνεντεύξεων με τους πρωταγωνιστές του τομέα της Κ.Αλ.Ο. Εξηγούμε την διαδικασία μελέτης περιπτώσεων και παρουσιάζουμε αναλυτικά τους δέκα επιλεγμένους φορείς (Κοι.Σ.Π.Ε.,

Κοιν.Σ.Επ. και ΣυνΕργ). Παρακολουθούμε τα αποτελέσματα της λειτουργίας των φορέων που πρωταγωνιστούν στην λειτουργία του τομέα Κ.Αλ.Ο. και τους ποικίλους τρόπους δράσης σε αυτούς. Βλέπουμε συνδυαστικά τα κοινά ζητήματα αλλά και διαφορετικές προσεγγίσεις και προκλήσεις στην λειτουργία τους καταγράφοντας την εμπειρία τους. Παρατηρούμε τις επιπτώσεις των διαφαινόμενων αστοχιών του νόμου 4430/16 στην λειτουργία και αποτελεσματικότητα τους. Στο όγδοο κεφάλαιο συνοψίζεται η εμπειρική μας έρευνα, αναλύονται τα επί μέρους θέματα που παρατέθηκαν από τις συνεντεύξεις με τους διαμορφωτές γνώμης συμβούλους υπουργείων, τα πολιτικά στελέχη και τους των δρώντες στους φορείς Κ.Αλ.Ο. Παρατηρούμε πως συσχετίζονται και συνδυάζονται τα αποτελέσματα της αποτίμησης του νομοθετικού πλαισίου του τομέα Κ.Αλ.Ο. μέσα από τις «ανταλλαγές», παρεμβάσεις και προτάσεις των συνομιλητών μας στην λειτουργία του τομέα. Τέλος παρουσιάζουμε τα συνολικά μας συμπεράσματα μας που διαμορφώνονται από τον συνδυασμό της εμπειρικής μας έρευνας με την θεωρητική μας επισκόπηση. Στο σημαντικό αυτό σημείο της διατριβής μας τεκμηριώνουμε την σκοπιμότητα της αποστολής του τομέα Κ.Αλ.Ο., τις επιπτώσεις των προβλέψεων του νομοθετικού πλαισίου στην δράση των φορέων και την εκπλήρωση της αποστολής τους στην απασχόληση και απαντάμε ως εκ τούτου στο κεντρικό ερευνητικό μας ερώτημα.

Συνοπτικά αναφερόμενοι στην ακολουθούσα μελέτη μας, διαπιστώνουμε ότι η διαπραγμάτευση της εργασίας και οι διακυμάνσεις της προσφοράς και ζήτησης της εργατικής δύναμης, αποτελούσαν σημαντικό διακύβευμα στην νεωτερική κοινωνία. Είδαμε ότι στον 20^ο αιώνα η ανταλλαγή εργασίας θεωρήθηκε και τεκμηριώθηκε ως ελεύθερη βούληση δύο πλευρών δηλαδή του κατόχου της εργατικής δύναμης - εργάτη (προσφορά) και του εργοδότη (ζήτηση). Ειδικότερα έως την έβδομη δεκαετία μετά τον Β'ΠΠ, το παρεμβατικό κράτος κατεύθυνε και επόπτευε τις οικονομικές ανταλλαγές επιχειρώντας την διατήρηση συνθηκών πλήρους απασχόλησης. Εδραιώθηκαν ωστόσο αντιλήψεις μιας κατ' επίφαση «ισότιμης» σχέσης «ανταλλαγής» μέσω των διαπραγματεύσεων των ενδιαφερόμενων μερών υπό την κρατική εποπτεία. Η εύρυθμη λειτουργία της διαδικασίας κατανομής και αμοιβής της εργασίας στον εργαζόμενο, εξασφαλιζόταν μέσω της ισοβαρούς διανομής του παραγόμενου προϊόντος της και τις αποφάσεις των πολιτικών και οικονομικών ηγεσιών της εποχής.

Ωστόσο, η αναδυόμενη σταδιακά μετά τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, παγκοσμιοποιημένη οικονομία, έγινε αφορμή συνολικής αμφισβήτησης των πολιτικών που βασίστηκαν μεταπολεμικά στο Κεϋνσιανό οικονομικό μοντέλο. Οι αλλαγές που σημειώθηκαν στην αγορά εργασίας ήταν καταλυτικές ειδικότερα μετά τις πετρελαϊκές κρίσεις της δεκαετίας του '70 και την σταδιακά ανεξέλεγκτη άνοδο της ανεργίας. Οι πολιτικές αντιμετώπισης των επιπτώσεων της αποτέλεσαν τα κυρίαρχα θέματα δημοσίου διαλόγου εκείνης της περιόδου τα οποία ωστόσο συζητούνται με την ίδια ή κατά περιόδους με ακόμη μεγαλύτερη ένταση και σήμερα. Είναι πλέον βέβαιο ότι οι οικονομικές κρίσεις και ειδικότερα η πρόσφατη της δεκαετίας του 2010 (από το 2008) θα επιφέρουν μόνιμα οικονομικά και κοινωνικά πλήγματα στις κοινωνίες, θα επιδεινώνουν περαιτέρω τους δείκτες απασχόλησης τόσο στην Ευρώπη όσο και σε άλλες οικονομικές περιοχές του κόσμου. Η νέα αναδυόμενη τεχνολογική επανάσταση πρόκειται να επιδεινώσει την ανεργία πιέζοντας για επανειδείκυση. Θεωρείται άλλωστε πιθανόν ότι στο κοντινό μέλλον η φυσική παρουσία του ατόμου να αντικαθίσταται σταδιακά από μηχανές υψηλής νοημοσύνης στον χώρο εργασίας, στερώντας την απασχόληση σε πολλούς εργαζόμενους.

Από την δεκαετία του '80 οι οικονομικές και κοινωνικές κρίσεις που ακολούθησαν έγιναν αιτία συνεχούς ανόδου των δεικτών ανεργίας. Στην κεντρική και δυτική Ευρώπη οι ρυθμίσεις στόχευαν κατά προτεραιότητα στην εργασιακή ένταξη και την αντιμετώπιση των αποκλεισμών εντός της συμβατικής οικονομίας. Μεταξύ των νομοθετικών πρωτοβουλιών που λήφθηκαν και προωθήθηκαν από την ΕΕ και τα κράτη - μέλη της, στις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα ήταν και η θεσμοποίηση του πεδίου της Κοινωνικής Οικονομίας (ΚΟ) με πολύ θετικά αποτελέσματα στην απασχόληση. Λίγο αργότερα και στην Ελλάδα, από τη δεκαετία του 2000, άρχισαν να γίνονται αναφορές για την ΚΟ ως χώρου όπου θα μπορούσαν να σχεδιαστούν πολιτικές συνδυασμένες με δράσεις, για την επίλυση των κοινωνικοοικονομικών προβλημάτων. Προτάθηκαν αρκετές νομοθετικές ρυθμίσεις και αναζητήθηκε στήριξη από την πολιτεία για αντιμετώπιση των αρνητικών επιπτώσεων στην ανεργία, τις οποίες το κράτος φαινόταν ότι δεν μπορούσε να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά¹.

¹Σε σχετική μελέτη του πανεπιστημίου Θεσσαλίας το 1999 με ερώτημα την «Ίδρυση και Οργάνωση Κεντρικού Φορέα Κοινωνικής Οικονομίας» ως κοινωνική οικονομία ορίζεται ως «κάθε δραστηριότητα των ανθρώπων που κινείται, είτε άμεσα, είτε έμμεσα, στο πεδίο της οικονομίας, στηρίζεται στις αρχές της αλληλεγγύης, της συνεργασίας, της συλλογικής προσπάθειας και έχει ως στόχο της την προώθηση των συμφερόντων συγκεκριμένων τμημάτων του πληθυσμού, μέσω της ανάδειξης της κοινωνικής αλληλεγγύης, ως

Α΄ Μέρος: Βιβλιογραφική επισκόπηση των αντιλήψεων για την ανεργία, την απασχόληση και την κοινωνική οικονομία

Πρώτο κεφάλαιο -Το πρόβλημα της ανεργίας και της απασχόλησης

Η αναγνώριση της ανεργίας ως πρόβλημα

Η ανεργία ως κατάσταση του ατόμου εμφανίστηκε ταυτόχρονα με την επικράτηση της μισθωτής εργασίας στα αστικά κέντρα και την μετατροπή των πρώην αγροτών σε βιομηχανικούς εργάτες. Συνδέθηκε κυρίως με την εξέλιξη της εκμηχάνισης που ακολούθησε την εμποροκρατία, και την εδραίωση σταδιακά της εξειδίκευσης, αρχικά στην Βρετανία. Η νέα αυτή συνθήκη επηρέασε αρνητικά όλους τους νέους - τότε - κλάδους εργασίας ενώ κάθε τεχνολογική διακύμανση έφερνε συχνά ανεργία «ντόμινο» σε πολλές ειδικότητες (Δεδουσόπουλος, 2004:43)². Η απόσπαση των παραδοσιακών μέσων παραγωγής από τους παραγωγούς - καταναλωτές και η είσοδος του «ελεύθερου» πρώην αγρότη στην μισθωτή εργασία (Μαρξ Κ., Grundrisse, 1990:53-54), όρισε νέους κανόνες ανταλλαγής της εργασίας και διαπραγμάτευσης μεταξύ «παραγωγών» εργατών και των κατόχων του κεφαλαίου «...οι παραγωγοί εξαρτιούνται από την ανταλλαγή, ...φαίνεται να γίνεται ανεξάρτητη απ' αυτούς...» (Μαρξ Κ., 1990:101)³. Έκτοτε παρατηρούμε ότι η ανεργία αντιμετωπιζόταν ως φυσιολογικό και προσωρινό φαινόμενο, σύμφυτο με την τεχνολογική αλλαγή (Ricardo D. 2002:24-31)⁴.

Η σταδιακή επικράτηση του βιομηχανικού μοντέλου ανάπτυξης και οργάνωσης της κοινωνίας στον 19^ο αιώνα, επηρέασε, σχεδόν αναδόμησε, την λειτουργία της αγοράς εργασίας. Η εργασία μετατρέπεται σε «εμπόρευμα» και αντικείμενο ανταλλαγής

αναγκαίας και απαραίτητης προϋπόθεσης για την επιτυχή πορεία όλων των εμπλεκόμενων φορέων» (Μπεριάτος κ.α., 1999 στο Μητροσύλη, 2007)

² Ο Schumpeter στο *History of Economic Analysis*, αναφέρει ότι στα μεσαιωνικά φεουδαρχικά καθεστώτα πριν από την εποχή της βιομηχανικής επανάστασης δεν υπήρχε στατιστικά σημαντική ανεργία. Κατά κανόνα καμία κοινωνική ομάδα δεν αντιμετώπιζε πρόβλημα απασχόλησης. Η ανεργία στην βιομηχανική επανάσταση προέκυψε ως αλληλουχία κενών προσφοράς σε συνδυασμό με τις περιόδους τεχνολογικών αλλαγών (*History of Economic Analysis*, 1997:270).

³ Συγκεκριμένα συνδέεται η διαδικασία ανταλλαγής με την ανεξαρτησία του παραγωγού - εργάτη «...η ανάγκη για ανταλλαγή και η μετατροπή του προϊόντος σε καθαρή ανταλλακτική αξία αναπτύσσονται στον ίδιο βαθμό με τον καταμερισμό της εργασίας, δηλαδή με τον κοινωνικό χαρακτήρα της παραγωγής ...η ανταλλακτική σχέση παγιώνεται σαν μια εξωτερική απέναντι στους παραγωγούς...» (Μαρξ Κ., Grundrisse, Τόμος Α΄ 1990:101)

⁴ Ο David Ricardo (1772-1829) στην πρώτη έκδοση του έργου του *On the Principles of Political Economy and Taxation* το 1817 θεωρεί ότι δεν διαταράσσεται σημαντικά η σχέση αναγκαίας ποσότητας εργασίας με ή χωρίς την παρουσία των μηχανών. Στην 3^η έκδοση του ίδιου έργου του το 1821 έκανε προσθήκη του κεφαλαίου *On Machinery* «Περί Μηχανών» όπου ανασκευάζει τις προηγούμενες αντιλήψεις του (2002:24:389).

αποκομμένη από τον έλεγχο του εργάτη ενώ η ανεργία συνδέθηκε με τα κενά απασχόλησης των εργατών λόγω υπερπληθυσμού σε ρευστή μορφή (Μαρξ, Κεφάλαιο, τόμος Α', 2002:668). Με την πάροδο του χρόνου και σε όλη τη ιστορική παρουσία του φαινομένου της ανεργίας η κατάσταση του ανέργου θεωρήθηκε αποτέλεσμα ατομικής ευθύνης του ιδίου, άποψη που εκπορεύτηκε κυρίως από την φιλελεύθερη οικονομική σκέψη (Δεδουσόπουλος, 2004:140). Παρά τις συνεχείς επαναδιατυπώσεις των Keynes, Ricardo (περί θεσμικών ή τεχνολογικών αλλαγών) και πολύ αργότερα του Schumpeter το 1954 στο *History of economic analysis*, (1997:271), για την συνθετική κατανόηση του κοινωνικού, τεχνολογικού και ιστορικού πλαισίου της, η ανεργία ακόμη και σήμερα σχετίζεται με την ατομική ευθύνη του ανέργου.

Στην μελέτη μας για την ιστορική εξέλιξη του φαινομένου, διαπιστώνουμε ότι επισφάλεια στην απασχόληση παρατηρείται ήδη από τον 17^ο αιώνα, όταν οι έμποροι και γαιοκτήμονες στήριζαν την εδραίωση ενός ισχυρού παρεμβατικού κράτους με ρυθμιστικό ρόλο και σκοπό την ετοιμότητα του εργατικού πληθυσμού σε περιόδους ειρήνης (Burns, 2006:248). Ήταν περίοδος ανάδυσης των εθνικών κρατών, όπου επικρατούσε συνεχής και αδυσώπητος ανταγωνισμός στην παραγωγή αγαθών και βιοτεχνικών προϊόντων γεγονός που ενδυνάμωνε τον ρόλο των εμπορών⁵. Η αποθησαύριση φόρων, δασμών και πολυτίμων μετάλλων από τις αποικίες καθιστούσαν τα εθνικά κράτη οικονομικά εύρωστα με πλεονέκτημα έναντι των ανταγωνιστών τους. Οι δασμολογικές παρεμβάσεις ήταν σχεδόν καθεστώς. Η επικρατούσα εστίαση στην εργασιακή ετοιμότητα ανέργων με χαμηλές οικονομικές απαιτήσεις, οδήγησε στα «κενά απασχόλησης» δηλαδή σε περιόδους αεργίας⁶ και «επιδοματικής αναμονής» δημιουργώντας καθεστώς διαθεσιμότητας για εργασία υπό καθεστώς ανέχειας.

Στον επόμενο 18^ο αιώνα οι νέες αντιλήψεις περί ατομικής προσπάθειας, μετέβαλλαν τις πεποιθήσεις περί αναγκαίου κρατικού παρεμβατισμού (προστατευτικοί δασμοί, όρια αποδοχών απασχολούμενων κ.α.) και άλλαξαν τον τρόπο που το κράτος έβλεπε την ανεργία. Οι αντιλήψεις του *Laissez faire*, αναζήτησαν το προσωπικό στίγμα του ατόμου στην νέα βιομηχανική κοινωνία και καταλόγισαν ευθύνες στις αποφάσεις του. Ως εκ τούτου, αμφισβητήθηκε και η σκοπιμότητα των εκάστοτε νόμων πρόνοιας

⁵ Ο Garraty αναφέρει συγκεκριμένα ότι οι διαμορφωτές πολιτικής της εποχής κάθε κράτους «δεν μπορούσαν να δουν πιο μακριά από την μύτη τους» εξηγώντας ότι αποφάσισαν την επιβολή φόρων στα εισαγόμενα αγαθά για να προστατέψουν την εγχώρια παραγωγή χωρίς να έχουν σκεφτεί τις πιθανές παρενέργειες τόσο στο εξαγωγικό εμπόριο όσο και στην τοπική βιοτεχνία (Garraty, 1979:62).

⁶ Η συνήθης γερμανική λέξη ήταν *Arbeitslosigkeit* (η κατάσταση χωρίς εργασία). Ο Marx στο *Κεφάλαιο* έκανε χρήση της λέξης *Unbeschäftigen* (η κατάσταση απραγίας ή μη απασχόλησης) (Garraty, 1979:4).

για τους φτωχούς, αναζητήθηκε η σταδιακή αντικατάσταση τους ή η επιβολή αυστηρότερου πλαισίου και επανήλθε η ελεημοσύνη ως μέτρο διαχείρισης της φτώχειας (Δεδουσόπουλος, 2004:148-150). Οι «μηχανισμοί της αγοράς» του Adam Smith (1723-1790) - ή της φύσης σύμφωνα με τους φυσιοκράτες (π.χ. Κενέ)⁷ θεωρήθηκαν επαρκείς για αυτοδιορθώσεις στην εργασία. Ο Smith μάλιστα τόνισε ότι ο «υπερπληθυσμός» που παρατηρήθηκε σε κάποιες περιόδους, αποτελούσε ταυτόχρονα ευκαιρία για απασχόληση. Εξηγούσε ότι η ανεργία δημιουργεί πτώση των μισθών και πτώση των τιμών λόγω της προϊούσας μειωμένης κατανάλωσης. Η πτώση τιμών, ως εκ τούτου, δημιουργεί αυξημένη ζήτηση και στην συνέχεια αύξηση της απασχόλησης, μάλιστα σε υψηλότερα επίπεδα και εν συνεχεία ακόμη και αύξηση των μισθών (Smith A., 2000:109)⁸. Άλλωστε η ανεργία, μακροχρόνια, βραχυχρόνια, ή ανεργία λόγω αστάθειας, χαρακτηρίστηκε από τον Smith ως *some inconvenience* (sic) δηλ. μια «κάποια ταλαιπωρία» που οφείλεται στην αναντιστοιχία αύξησης του πληθυσμού σε σχέση με αυτή του κεφαλαίου (Garraty, 1979:65-66, Δεδουσόπουλος, 2004:157-162). Ο Malthus αμφισβητούσε την αισιοδοξία του Smith περί διαδοχικής ευμάρειας μετά από την ανέχεια και επέμενε στον συλλογισμό περί σταδίων αύξησης του πληθυσμού και υποκατανάλωσης, ενώ ο Marx στα χειρόγραφα του (1844, στο πρώτο χειρόγραφο) αναφέρει «...όσοι πλεονάζουν είναι υποχρεωμένοι να πεινάσουν...» (Μαρξ, Α' Χειρόγραφο, 1975).

Ο John Stuart Mill (1806-1873) αντιλαμβανόταν την εναλλαγή από την ανέχεια στην οικονομική άνθιση των μισθωτών, ως φυσιολογική εξέλιξη του οικονομικού κύκλου ανάλογη με την ζήτηση των προϊόντων, τις επενδύσεις και την κερδοφορία των βιομηχανιών (Δεδουσόπουλος, 2004:177)⁹. Ο David Ricardo δήλωνε την αντίθεση του

⁷ Οι φυσιοκράτες στην Γαλλία με κύριο εκπρόσωπο τους τον Κενέ (Francois Quesnay, 1694-1774) αναπροσδιόριζονταν ως *economistes* και υποστήριζαν την πορεία του χρήματος σύμφωνα με τους κύκλους της φύσης. Ο Κενέ ήταν φυσικός στην αυλή του Λουδοβίκου 14^{ου} και εργάστηκε σε ένα οικονομικό μοντέλο (Tableau Economic) ισχυριζόμενος ότι η οικονομία είναι ένα πεδίο με αλληλεξαρτήσεις που συνδυάζει την δαπάνη, την εργασία, το όφελος και την κατανάλωση (Garraty, 1979:63). Λέγεται μάλιστα ότι ήταν εκείνος που εισήγαγε πρώτος τον όρο *laissez-faire, laissez-passer* ο οποίος κατά λέξη μεταφράζεται σε «αφήστε να δημιουργηθούν και αφήστε να ρεύσουν».

<https://el.wikipedia.org/wiki/Laissez-faire> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

⁸ Ο Adam Smith στο έργο του «*Έρευνα για την Φύση και τις Αιτίες του Πλούτου των Εθνών*» τονίζει ότι οι εργοδότες κατέχουν δεσπόζουσα θέση σε αυτή την «διαπραγμάτευση» αφού έχουν το πλεονέκτημα της μεγαλύτερης αντοχής επιβίωσης σε σχέση με τους εργάτες (2000:109). Ο μισθός ως εξισορροπητικός παράγοντας διαμορφώνεται από τα κέρδη του κεφαλαίου. Είναι αναγκαία συνεπώς η προσαρμογή της πληθυσμιακής εξέλιξης σε σχέση με την εξέλιξη του κεφαλαίου (2000:112-7). Συνδέει τον μισθό με την παραγωγικότητα και τονίζει ότι για την βελτίωση των αποδοχών των εργαζομένων είναι σημαντική για τη ταχύτητα ανάπτυξης της οικονομίας (2000:113).

⁹ Ο John Stuart Mill ανέφερε στις αρχές του 19^{ου} αιώνα καθησυχαστικά ότι η εκμηχάνιση δεν γίνεται με ταχείς ρυθμούς και έτσι συντελείται η προσαρμογή της αγοράς χωρίς κοινωνικό κόστος (Δεδουσόπουλος, 2004:174).

στον κρατικό παρεμβατισμό, π.χ. τις επιδοματικές πολιτικές του Speenhamland¹⁰. Θεωρούσε ότι αυξανόταν η επιρροή της αριστοκρατίας επί της εργατικής τάξης τονίζοντας ότι τα επιδόματα ήταν στην πραγματικότητα μισθός των εργατών. Επέμεινε στην ισορροπία της αξίας των αγαθών με το εισόδημα και τόνισε ότι ο «σιδηρούς νόμος των μισθών» (sic)¹¹ θα προλάμβανε στρεβλώσεις που οδηγούσαν στην ανεργία (Πολάνυι, 2007:121-122). Έως το τέλος του 18^{ου} αιώνα η οικονομική ανάπτυξη του εθνικού κράτους χαρακτηριζόταν από έντονο παρεμβατισμό και ακραίο συντηρητισμό με πολιτικές που δεν διέφεραν από την εποχή της φεουδαρχίας. Η ανεργία μάλιστα ήταν ένα χρήσιμο «στήριγμα» στην ταχεία και κερδοφόρα εξέλιξη της βιομηχανικής παραγωγής. Οι ίδιοι οι άνεργοι αποτελούσαν - όπως ανέφερε χαρακτηριστικά ο Μαρξ – τον «εφεδρικό στρατό» (sic)¹², υποκείμενοι σε επιδόματα ή σε έναν οριακό μισθό για τις ανάγκες της επιβίωσης τους (Garraty, 1979:104-105). Η ιδιότυπη κατάσταση «αναμονής» σε αυτόν τον εφεδρικό στρατό, προετοίμαζε τους άνεργους αλλά και τους εργαζόμενους για μια ενδεχόμενη αποδοχή χαμηλών μισθών.

Στον επόμενο αιώνα άρχισαν σταδιακά να διαμορφώνονται νέες περισσότερο «ευέλικτες» αντιλήψεις της εύρυθμης λειτουργίας της βιομηχανικής ανάπτυξης. Ο κλασσικός φιλελευθερισμός του οποίου οι ιδέες όπως π.χ. η αποστροφή στον παρεμβατισμό και η έμφαση στις αρχές του *Laissez Faire* δηλαδή στην αυτορρυθμιζόμενη αγορά, εφαρμόστηκαν καθ' όλη τη διάρκεια της εδραίωσης του κεφαλαίου στην βιομηχανική κοινωνία, παρουσίασε αντινομίες. Η σταδιακή επικράτηση της νεοκλασικής θεωρίας έφερε στην δημόσια συζήτηση, από την δεκαετία του 1870, εκτιμήσεις που ήταν βασισμένες μεταξύ άλλων και σε απόψεις που εξέφρασαν οι πρωτοπόροι των αντιλήψεων περί οριακής χρησιμότητας (μαρτζιναλισμός)¹³. Συγκεκριμένα διακρίνουμε επιρροές της ωφελμιστικής πρότασης του Bentham, προδρόμου της οριακής θεωρίας, ο οποίος στο έργο του “*An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*” το 1789 εισάγει την αρχή της ωφελιμότητας που αναφέρεται ως ελαχιστοποίηση του

¹⁰ Πρόκειται για σειρά νόμων του 18^{ου} αιώνα για την επιδότηση των ανέργων, με ξεκίνημα το Speenhamland του Berkshire στην Αγγλία.

¹¹ Σύμφωνα με τον σιδηρούν νόμο των μισθών, ο Mill τόνιζε ότι το ημερομίσθιο δεν θα έπρεπε ποτέ να αυξηθεί πέρα από τα επίπεδα διαβίωσης (Mill, 2009:75)

¹² Μαρξ, Κ., Κεφάλαιο, τόμος Α', 2002:668

¹³ Οι βασικές έννοιες της οριακής θεωρίας του μαρτζιναλισμού (οριακή χρησιμότητα) πρωτοδιατυπώθηκαν το 1854 στην Βιέννη από τον Πρόσο οικονομολόγο Hermann Heinrich Gossen (1810-1858) εκπρόσωπο της αυστριακής σχολής. Ωστόσο οι William Jevons (1835-1882) στο Μάντσεστερ, Leon Walras (1834-1910) στην Λοζάνη και Carl Menger (1840-1921) στην Βιέννη με το έργο τους που θεωρήθηκε στην εποχή τους αιρετικό, θεμελίωσαν την οριακή «επανάσταση» (Θεοχαράκης, 2005:42-44).

πόνου και μεγιστοποίηση της ηδονής¹⁴. Το ιδεώδες του ωφελιμισμού το οποίο πρότεινε, στηριζόταν στις αρχές της δημοκρατίας και της πρακτικής προσέγγισης των ανθρώπινων κινήτρων. (Κιτρομηλίδης Π. 2004:141-147). Πολύ αργότερα ο John Stuart Mill επηρεασμένος από τις αρχές του ωφελιμισμού του μέντορα του Bentham υποστήριξε σφοδρά τις αρχές της ελευθερίας και ατομικότητας ως μόνα μέσα εμπλουτισμού του ανθρώπινου πολιτισμού. Στο έργο του *Utilitarianism* (1863) αναφερόμενος στο έργο του Bentham εμπλουτίζει την ωφελμιστική θεωρία με την κριτική στάση του ατόμου μέσω της ατομικής εμπειρίας (Κιτρομηλίδης Π. 2004:160). Στο τέλος του αιώνα οι διαδεδομένες ιδέες του «μεθοδολογικού ατομισμού» της νεοκλασικής πλέον εποχής¹⁵ είδαν την πολυπαραγοντική ιδιότητα του δρώντος υποκειμένου ως *απασχολούμενου αλλά και ως καταναλωτή και παραγωγού*. Αυτός ο νέος λογικός οικονομικός άνθρωπος ενεργεί, σταθμίζοντας πάντοτε το οριακό κόστος (πόνος, κόπο) και τα οριακά οφέλη (κέρδη, απόλαυση) σε κάθε δραστηριότητα εντός πλαισίου ελευθερίας επιλογών. Η θεωρία της οριακής (ή ωφελμιστικής) προσέγγισης περιείχε εν γένει αυστηρές αναφορές και στην ατομική συμπεριφορά. Τονίζονταν συνήθως οι αρνητικές συμπεριφορές του ατόμου όπως, πειρασμός, άγνοια ή βλακεία όπως και στον προηγούμενο αιώνα (Δεδουσόπουλος, 2004:194-196) με αποτέλεσμα να θεωρείται αδύναμη στην θεωρητική της στήριξη. Έως το τέλος του 19^{ου} αιώνα, συναντάμε αναφορές στην ανεργία με φράσεις όπως *απουσία απασχόλησης, αθέλητη απραξία* που παρέπεμπαν κυρίως σε καταστάσεις αχρηστίας ή σχόλης.

Η εξελισσόμενη νεοκλασική θεωρία¹⁶ στο τέλος του 19^{ου} και αρχές 20^{ου} αιώνα κατέδειξε ανάγκη μετάβασης του βιομηχανικού δόγματος¹⁷ σε ένα πιο αποτελεσματικό

¹⁴ Ο Jeremy Bentham (1748-1832) ήταν ο ιδρυτής της κοινωνικής θεωρίας του ωφελιμισμού και πνευματικός ηγέτης του ριζοσπαστικού κινήματος στην Αγγλία.

¹⁵ Παρά τις αναφορές της επικράτησης του ατόμου επί της φύσης σε έργα της αναγέννησης και κυρίως του διαφωτισμού, οι θεμελιωτές της οριακής θεωρίας Jevons, Menger και Walras διατύπωσαν στο τέλος του 19^{ου} αιώνα την αφαιρετικής σύλληψης (και πολλών αρνητικών κριτικών) αρχή του «*μεθοδολογικού ατομισμού*». Η διατύπωση αυτή που τότε ήταν «υπεράνω κάθε υποψίας» υπεστήριζε ότι το άτομο είναι ο κύριος πρωταγωνιστής των κοινωνικών και οικονομικών δράσεων. Είχε ένθερμους υποστηρικτές και μεταγενέστερους οικονομολόγους όπως οι Ludwig von Mises (1881-1973) και ο μαθητής του, Friedrich Hayek (1899-1992) θεωρητικοί του κλασσικού φιλελευθερισμού (Θεοχαράκης, 2005:48-53).

¹⁶ Ως όρος επικράτησε κατά την περίοδο που ακολούθησε των τοποθετήσεων του Alfred Marshall (1842-1924) για μια νέα επισκόπηση του κλασσικού οικονομικού μοντέλου. Ειδικότερα μετά την έκδοση του έργου του *The Principles of Economics, An introductory Volume* το 1890. Ωστόσο η έννοια της χρήσης του όρου από οικονομολόγους όπως οι Thorstein Veblen (1857-1929) και Maurice Dobb (1900-1976), ήταν συνήθως αρνητική (Θεοχαράκης, 2005:33-24).

¹⁷ Ο Μαρξ ωστόσο, στον επίλογο της 2^{ης} γερμανικής έκδοσης του πρώτου τόμου Κεφαλαίου το 1873, αντιλαμβάνεται τις αλλαγές στην κλασική οικονομία μετά το 1848 ως νίκη της Αστικής τάξης και ήττα του προλεταριάτου. Η κοινωνία υποδέχεται ένα νέο πολιτικοοικονομικό σχήμα εντός του οποίου η ταξική πάλη ενδυναμώνεται απειλητικά με νέες μορφές (Κεφάλαιο, Τόμος Α', 2002:24-6).

οικονομικό μοντέλο που θεωρείται εν πολλοίς ακόμη και σήμερα ως η «ορθόδοξη» οικονομική σκέψη. Τα κράτη σε αυτή τη περίοδο έχουν ρόλο εγγυητών της νόμιμης τήρησης και επιβολής κανόνων στην οικονομία για την πρόληψη διαφόρων «δυσλειτουργιών» όπως π.χ. οι διαταραχές στην απασχόληση, η αποφυγή δημιουργίας οικονομικών τράστ και η θεσμική ρύθμιση της λειτουργίας των συνδικάτων¹⁸. Ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1890 στην Αγγλία υιοθετείται ο όρος *unemployment* που παρέπεμπε στην κατάσταση της ανεργίας. (Garraty, 1979:4). Έκτοτε και σε συνδυασμό με τη σταδιακή συγκρότηση της αγοράς εργασίας και τις οικονομικές συγκυρίες, παγιώνεται η αναγκαιότητα των πολιτικών αγοράς εργασίας. Θα συντελούσαν στο να διευθετηθεί ο οικονομικός χώρος προς όφελος όλων των παραγωγικών συντελεστών (γη, κεφάλαιο και εργασία), με σκοπό την διατήρηση της κοινωνικής συνοχής και οικονομικής ευημερίας.

Σε εκείνη την οικονομική και πολιτική συγκυρία η ανεργία είναι πλέον αντικείμενο μελέτης, ορίζεται σε κατηγορίες και συνδέεται με οικονομικές περιόδους (μη σταθερή, ευκαιριακή, μεταβαλλόμενη και ασυνεχής εργασία). Οι εμπειρικές μελέτες όπως αυτή του Booth¹⁹ (περίοδος 1840-1916) έδειξαν ότι στα μεγάλα αστικά κέντρα συνυπήρχαν κοινωνικές ομάδες δύο ταχυτήτων. Εξηγώντας τα ευρήματα του στο Λονδίνο, υποστήριξε ότι η ανεργία, είναι όχι μόνο φυσιολογική αλλά και επιβεβλημένη για την αποτελεσματική λειτουργία της αγοράς εργασίας. Ωστόσο ο William Beveridge πρωτεργάτης και συντονιστής στην Βρετανία των κυβερνητικών πρωτοβουλιών πρόνοιας της εποχής, προωθούσε τα αναγκαία κυβερνητικά μέτρα με σκοπό την καταπολέμηση των συνεπειών της. Στο βιβλίο του *Unemployment: A Problem of Industry* που εκδόθηκε το 1909 ανέφερε ότι η ανεργία οφείλεται στην δυσλειτουργία του οικονομικού συστήματος και όχι στα ατομικά χαρακτηριστικά του ανέργου. (Δεδουσόπουλος, 2004:207). Έκτοτε αναδύονται σταδιακά νέες πολιτικές αντιλήψεις που θα επηρεάσουν

¹⁸ Ο Πολάννι τονίζει ότι το *Laissez faire* ως πολιτικοοικονομική πρόταση του φιλελευθερισμού αποδείχτηκε ανεπαρκές χωρίς τις ρυθμιστικές παρεμβάσεις του κράτους. Η αγορά εργασίας λειτουργούσε με στρεβλώσεις και οι οργανωτικές πρωτοβουλίες των ομάδων πίεσης εργασίας και εργοδοσίας (trust) δημιούργησε χαοτικό περιβάλλον. Οι φιλελεύθεροι εκπρόσωποι του κεφαλαίου απευθύνονταν στο κράτος ζητώντας παρέμβαση ακυρώνοντας το μήνυμα της αυτορρυθμιζόμενης αγοράς, αντιπροσωπευτικό της τάξης τους (2007:146-7).

¹⁹ Στο έργο του «*Life and Labour of the People in London*» που διήρκεσε από το 1840 έως το 1916 στο Λονδίνο ο Charles Booth κατέγραψε την υψηλότερη ανεργία του 34% επί του συνόλου του δυναμένου να εργαστεί πληθυσμού. Διαπιστώθηκε μάλιστα ότι η ανεργία είχε διατηρηθεί παρά την θετική οικονομική συγκυρία (Fried A., Elman, R., 1969). Στο Λονδίνο σε περιόδους πλήρους απασχόλησης, η ανεργία, η εγκληματικότητα, η άγνοια, η επαιτεία και η οκνηρία, συνυπήρχαν με την παραγωγικότητα και την ανάπτυξη χωρίς να είναι δυνατή η αντιμετώπιση του χάσματος (Δεδουσόπουλος, 2004:188-192).

στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα τις οικονομικές πολιτικές και την απασχόληση στην Ευρώπη.

Οι κυρίαρχες αντιλήψεις για την ανεργία και τα αίτια της

Στην νεωτερική κοινωνία της μισθωτής εργασίας, ως *ανεργία* νοείται η απουσία απασχόλησης και εμφανίζεται άλλοτε ως σύμπτωμα μιας μακράς κρίσης²⁰ ή ως προσωρινή διαταραχή της (Offe, 1993:29, Δεδουσόπουλος, 2004:38). Μολονότι η ανεργία παρακολουθείται με ειδικούς δείκτες, η απουσία απασχόλησης δεν αποτυπώνεται επαρκώς σε μια οικονομία αφού διαφέρουν οι λεπτομέρειες καταγραφής της σε κάθε κράτος. Δεδομένου ότι σε κάθε περίπτωση η εγγραφή στα μητρώα ανέργων είναι συνήθως εθελοντική, δεν αποκαλύπτεται το σύνολο των ανέργων εκτός εάν υπάρχουν οικονομικά κίνητρα εγγραφής (π.χ. μόρια για επιδόματα) και άλλα (εύρεση εργασίας). Για παράδειγμα, στην Γαλλία στην εποχή της μεγάλης ύφεσης στη δεκαετία του 1920 στα μητρώα των ανέργων δεν περιλαμβάνονταν οι νέοι άνεργοι που θα εισέρχονταν για πρώτη φορά στην αγορά εργασίας (Garraty, 1979:8). Η ανεργία παραδοσιακά διακρίνεται σε δύο είδη στην ακούσια²¹ και στην εκούσια²² με την πρώτη να αποτελεί τον στόχο ειδικών μελετών. Ο Garraty (1979) αναφέρει ότι άνεργος είναι εκείνος που επιθυμεί να εργαστεί και αναζητεί εργασία και όχι όποιος δεν έχει εργασία.

Ήδη, από τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα ειδικότερα στην δεκαετία του Α' Παγκοσμίου Πολέμου παρατηρούμε ότι οι αντιλήψεις περί αντιμετώπισης της ανεργίας και συμβολής του κράτους επαναπροσδιορίζονται. Ο Pigou²³ στο έργο του *Unemployment* το 1913 πρότεινε την κρατική χρηματοδότηση δημοσίων έργων σαν μέτρο ανάσχεσης της κυκλικής ανεργίας και βελτίωσης της κινητικότητας (Pigou A.C. 1913:169 & 183). Πρότεινε επίσης την προσαρμογή των μισθών στις περιπτώσεις αύξησης ή

²⁰ Ως κρίση νοείται η κατάσταση ή μια σειρά από γεγονότα σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο και τόπο όπου το πλαίσιο λειτουργίας του συστήματος δεν είναι προβλέψιμο. Οφείλεται σε τυχαία γεγονότα ή παρεμβάσεις και εξελίξεις, σε αδυναμίες προσαρμογής ή στην αργή διαδικασία εφαρμογής των απαιτούμενων αλλαγών σε ένα μεταβαλλόμενο και δυναμικό περιβάλλον (κρίσεις εκσυγχρονισμού). Σύμφωνα με την μαρξιστική θεωρία, οι κρίσεις συνυπάρχουν ή κυοφορούνται από το ίδιο το σύστημα στην διάρκεια της αναπαραγωγής του. Ο Schumpeter εντοπίζει τα φαινόμενα μιας οικονομικής κρίσης στην περίοδο έλλειψης κινήτρου των επενδυτών για καινοτομία. (Δεδουσόπουλος, 2004:30-4).

²¹ Ο Keynes υποστήριξε ότι η ανεργία είναι πάντα ακούσια και όχι εκούσια, ο εργαζόμενος δεν ελέγχει την προσφορά της ενώ το κράτος οφείλει να ελέγχει την ισορροπία προσφοράς και ζήτησης. Στην σύγχρονη εποχή της παγκοσμιοποίησης οι απόψεις του αμφισβητήθηκαν και αποδομήθηκε η θεωρία του περί κρατικής παρέμβασης, ως ανεπίκαιρη.

²² Η εκούσια ανεργία σύμφωνα με τον Edmund Phelps στο έργο του *Inflation Policy and Unemployment Theory* το 1972 (στο Δεδουσόπουλος, 2004:430) είναι αποτέλεσμα επιλογών και διακρίνεται σε τέσσερις τύπους ανεργίας α) καιροσκοπική, β) αναμονής, γ) ανεργία διερεύνησης και δ) προθαλάμου.

²³ Ο Arthur Cecil Pigou (1877 - 1959) ήταν Βρετανός καθηγητής οικονομικών στο Πανεπιστήμιο του Cambridge. Το 1908 διαδέχθηκε τον Alfred Marshall στην έδρα της πολιτικής οικονομίας.

μείωσης των τιμών που θα είχε ως αποτέλεσμα την πτώση του κόστους παραγωγής, στην συνέχεια την μείωση των τιμών και μέσω της αύξησης της ζήτησης, την μείωση της ανεργίας (1913:47-48). Στην δεκαετία του 1930 ο John Hicks (1904-1989) τόνισε επίσης την δυσμενή επίδραση της διαρθρωτικής ανεργίας και υποστήριξε την σημασία του μισθού «ισορροπίας». Με την παρέλευση της δεκαετίας του 1920 απομακρυνόταν η αντίληψη περί των προσωπικών χαρακτηριστικών των εργαζομένων και είχε πλέον γίνει κατανοητό ότι η αυξομείωση στην απασχόληση δεν αποτελούσε λύση αλλά αντιθέτως ενέτεινε την ανεργία. Ωστόσο οι αντιλήψεις των κλασσικών οικονομικών συνέχιζαν να απασχολούν του οικονομολόγους των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Ο Pigou, στο έργο του *The Theory of Unemployment* το 1933 εξέτασε τις πολιτικές τεχνητού αποκλεισμού όπως π.χ. την αύξηση των ετών υποχρεωτικής εκπαίδευσης, την πρόωρη συνταξιοδότηση, και την γεωγραφική κινητικότητα αναζητώντας την αλλαγή της σχέσης προσφοράς και ζήτησης εργασίας. Χωρίς να αγνοεί την πτώση της κατανάλωσης στην περίπτωση μείωσης των μισθών, επισημαίνει ότι η κινητικότητα θα συντελέσει στην εξομάλυνση των διαφορών που θα προκύπτουν από τις προαναφερόμενες παρεμβάσεις (Δεδουσόπουλος, 2004:217-219). Ο Hicks, επίσης μελέτησε εκ νέου την διαρθρωτική ανεργία και - όπως και ο Marshall τον προηγούμενο αιώνα - αναφέρθηκε εκτενώς στον ρόλο της εναρμόνισης των προσόντων με την ζήτηση. Υποστήριξε την σημασία του μισθού «ισορροπίας» που διαμορφώνεται από τον μέσο όρο των προσφερόμενων ανά επίπεδο παραγωγικότητας και δεξιοτήτων. Στο έργο του *Theory of Wages* αργότερα το 1952, αναφερόμενος στην παραγωγικότητα και τις δεξιότητες προσέγγισε περισσότερο διεξοδικά τις απόψεις της κλασσικής σχολής του 18ου αιώνα περί ατομικής ευθύνης. Τονίζει ότι παρά τον δυισμό της αγοράς εργασίας (εργαζόμενοι - άνεργοι) η αγορά παραμένει ομοιογενής και επηρεάζεται από τον μισθό ισορροπίας ενός «μέσου» εργαζόμενου (Δεδουσόπουλος, 2004:198).

Την ίδια σχεδόν περίοδο ο J.M.Keynes²⁴ στην θεωρία του *Η Γενική Θεωρία της Απασχόλησης, του Τόκου και του Χρήματος*, που δημοσιεύτηκε το 1933 ασκεί κριτική στον Pigou και σε όλους όσους υποστήριζαν ότι μια ενδεχόμενη μείωση του μισθού θα λειτουργούσε εξισορροπητικά στην επίτευξη πλήρους απασχόλησης. Επισήμανε ότι η προσφορά εργασίας δεν πρέπει να προσαρμόζεται στις μεταβολές του πραγματικού μισθού αφού οι ανάγκες παραγωγής δημιουργούνται από την ενεργό ζήτηση αγαθών και

²⁴ Ο John Maynard Keynes, (1883 - 1946) ήταν Άγγλος οικονομολόγος. Στο έργο του *Γενική Θεωρία της Απασχόλησης, του Τόκου και του Χρήματος* (1936) υπεστήριξε τον κρατικό σχεδιασμό και παρεμβατικές πολιτικές μέσω κρατικών δαπανών με στόχο την εγγυημένη πλήρη απασχόληση.

εμπορευμάτων και όχι από την συμμόρφωση του μισθολογικού κόστους. Το γεγονός της ασάφειας της απαιτούμενης χρονικής περιόδου για την αποκατάσταση της ισορροπίας στην αγορά εργασίας μετά από τις προσαρμογές του πραγματικού μισθού, όπως πρότειναν τότε πολλοί νεοκλασικοί οικονομολόγοι για την αποτροπή εμφάνισης μεγαλύτερης και εντονότερης ανεργίας, δείχνει γενικότερα τις απόψεις της εποχής περί του μισθού ως καταναμητικό μέσο και όχι ως μέσο αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης (Keynes, 2001:58-63). Ενώ συμφωνεί με την νεοκλασική άποψη ότι ο πραγματικός μισθός είναι ίσος με την αξία του οριακού παραγόμενου προϊόντος της εργασίας, διαφωνεί ριζικά με την μείωση των πραγματικών μισθών με στόχο την μείωση της ανεργίας²⁵. Αμφισβητεί όλες τις θεωρήσεις περί ποιοτικών χαρακτηριστικών των εργαζομένων και εστιάζει όπως και ο Beveridge, στην κυκλική ανεργία, η οποία προκύπτει από τις οικονομικές συνθήκες και τις επιπτώσεις τους στην κοινωνία. Επέμεινε ως εκ τούτου ότι η ενδεχόμενη μείωση του πραγματικού μισθού θα έφερνε μείωση της κατανάλωσης, με αποτέλεσμα την μείωση των επενδύσεων και ασφαλώς την ανεργία. Εναλλακτικά θεωρούσε ότι θα μπορούσε - εάν χρειαστεί - να μειωθεί έμμεσα ο πραγματικός μισθός, μέσω της αύξησης των τιμών των προϊόντων άρα και η αύξηση της συνολικής ζήτησης, με αποτέλεσμα την πληθωριστική πίεση της οικονομίας, τις νέες επενδύσεις και την μείωση της ανεργίας.

Ένα άλλο σημαντικό σημείο διαφωνίας του Keynes με την νεοκλασική θεωρία ήταν ο ορισμός της ακούσιας ανεργίας. Η ακούσια ανεργία σύμφωνα με τους νεοκλασικούς είναι συνώνυμη με την ηθελημένη μη αποδοχή του μειωμένου πραγματικού μισθού ισορροπίας. Διαφωνεί στο ότι είναι απλώς μια «προσωρινή διαταραχή», εφόσον ακολουθούν διορθώσεις των τιμών των προϊόντων και αύξηση της ζήτησης εργασίας, γεγονός που εξηγεί και την προσωρινότητα της. Ο Keynes αντίθετα τόνιζε, ότι η δυσαρέσκεια της απασχόλησης οφείλεται στην μείωση του ονομαστικού μισθού. Ειδικότερα δε, όταν ενώ ο μισθός μειώνεται, οι τιμές των προϊόντων αυξάνονται και αποδυναμώνεται ακόμη περισσότερο η αγοραστική δύναμη. Στην περίπτωση που παρά την προαναφερόμενη συνθήκη η προσφορά εργασίας παραμένει αμετάβλητη, έχουμε ακούσια ανεργία. Συνεπώς - κατά τον Keynes - η ευκαμψία μισθών ως εναλλακτική πολιτική

²⁵ Στο δεύτερο κεφάλαιο «Αξιώματα» της *Γενικής Θεωρίας* εξηγεί ότι η μείωση του πραγματικού μισθού αυξάνει την οριακή δυσαρέσκεια και μειώνει την διαθεσιμότητα του ατόμου να απασχοληθεί. Η εκούσια ανεργία τριβής που δημιουργείται αλλάζει την ισορροπία προσφοράς και ζήτησης εργασίας επηρεάζοντας και τις τιμές του παραγόμενου προϊόντος (Keynes, 2001:57).

δεν αποτελούσε παράγοντα αύξησης της απασχόλησης αλλά δημιουργεί μονίμως χαοτικές διακυμάνσεις στην αγορά και στην ισορροπία προσφοράς και ζήτησης. Τονίζει μάλιστα ότι η ακούσια ανεργία οφείλεται μάλλον στην απουσία επενδύσεων στην παραγωγή όταν οι προσφερόμενοι εργαζόμενοι είναι περισσότεροι αυτών που έχουν ανάγκη οι εργοδότες²⁶. Οι απόψεις του Keynes αποδομούν την νεοκλασική αντίληψη της αγοράς εργασίας, αποδυναμώνουν την επικρατούσα δυναμική σχέση προσφοράς και ζήτησης και συνδέουν την ακούσια ανεργία με την ενεργό ζήτηση²⁷. Στο έργο του υποστηρίζει την πλήρη απασχόληση, επισημαίνει ωστόσο ότι οι εργαζόμενοι και τα σωματεία δεν έχουν την δυνατότητα να επηρεάσουν την προσφορά εργασίας διότι παραμένουν στατικά σε αιτήματα βελτίωσης των ονομαστικών μισθών.

Παρά το γεγονός της απόρριψης των θεωριών του Keynes λόγω των οικονομικών κρίσεων των τελευταίων δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα και της κριτικής της αποτελεσματικότητας του κράτους στην αγορά εργασίας, το πολιτικό μήνυμα της θεωρίας του για την πλήρη απασχόληση όπως και η κοινωνική συναίνεση συνεχίζουν να παραμένουν ηχηρά. Είναι φανερό ότι το βασικό Κεϋνσιανό υπόδειγμα αναφερόταν σε μια ισορροπημένη οικονομία και σε μια σταθερή αγορά εργασίας όπου το πραγματικό συνολικό εισόδημα είναι μικρότερο αυτού της πλήρους απασχόλησης. Η πιθανή αύξηση της ενεργού ζήτησης θα αύξανε τις τιμές και άρα την κερδοφορία χωρίς αναγκαία αύξηση της παραγωγής. Επιπλέον, στην περίπτωση υπέρβασης της ζήτησης εργασίας πάνω από το επίπεδο πλήρους απασχόλησης, θα υπήρχε αύξηση των ονομαστικών μισθών χωρίς μεταβολές των επιπέδων απασχόλησης.

Από το τέλος της δεκαετίας του '60, όταν οι υψηλοί δείκτες παραγωγικότητας δεν ήταν εφικτό να μετουσιωθούν σε παραγωγή λόγω της κλιμακωτής πτώσης της κατανάλωσης, οι κυβερνήσεις αναζήτησαν και ανέπτυξαν πολιτικές σταδιακής απομάκρυνσης από το Κεϋνσιανό μοντέλο. Οι απόψεις του Keynes για την σύνδεση της αύξησης των τιμών με την αύξηση της ζήτησης εργασίας, έτυχαν ισχυρής κριτικής αλλά παρουσιάστηκαν και ορισμένες συγκλίνουσες απόψεις. Για παράδειγμα, το 1958 σε

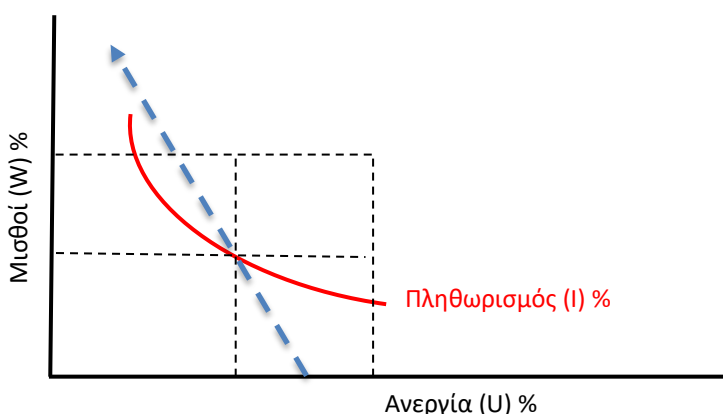
²⁶ Ο Keynes εξηγεί ότι η ακούσια ανεργία παρατηρείται όταν «...τόσο η συνολική προσφορά εργατικού δυναμικού που θα ήθελε να εργαστεί με ένα συγκεκριμένο μισθό ...όσο και η συνολική ζήτηση εργασίας στον μισθό αυτό θα ήταν μεγαλύτερη από τον υφιστάμενο όγκο απασχόλησης...». Επίσης, υπεστήριξε ότι η οριακή δυσαρέσκεια εάν ισούται με τον πραγματικό μισθό δεν οδηγεί στην «νεοκλασική» ακούσια ανεργία αλλά στην απουσία της (2001:64-5).

²⁷ Στο τρίτο κεφάλαιο *Η Αρχή της Ενεργού Ζήτησης* ο Keynes διατυπώνει τον ορισμό της λέγοντας ότι είναι το άθροισμα της ποσότητας που αναμένεται να δαπανήσει η κοινωνία σε κατανάλωση και της ποσότητας που είναι διατεθειμένοι οι επιχειρηματίες να αφιερώσουν σε νέα επένδυση (2001:78).

μια περίοδο εξέλιξης των συζητήσεων για βέλτιστες πολιτικές στην Βρετανία, ο Phillips²⁸ ένας από τους κορυφαίους οικονομολόγους της εποχής, παρουσίασε μια διαγραμματική αποτύπωση της θεωρίας των μισθών, που έκτοτε είναι γνωστή ως *Καμπύλη Phillips*. Στην μελέτη του απεικονίστηκε και διαπιστώθηκε η εμπειρική, μη γραμμική σχέση ανάμεσα στον ρυθμό μεταβολής του ονομαστικού μισθού και του επιπέδου ανεργίας στην Βρετανία σε περίοδο σχεδόν εκατό ετών (από το 1861 έως το 1957)²⁹. Η καμπύλη Phillips στηριγμένη στην εμπειρική μέθοδο - για πρώτη φορά σε τόσο μεγάλο χρονικό εύρος παρατήρησης - αποτύπωνε την θεωρητική θεμελίωση της ενδιάμεσης κατάστασης μεταβολών των μισθών και της ποσότητας απασχόλησης. Υποστήριξε, ότι εάν η ζήτηση για ένα αγαθό ήταν μεγαλύτερη της προσφοράς, τότε ο ρυθμός μεταβολής της τιμής του είναι σχετικός με την υπερβάλλουσα ζήτηση (Phillips, 1958).

Μελέτησε επίσης την στατιστική σχέση του επιπέδου ανεργίας (U) και του ρυθμού μεταβολής του ονομαστικού μισθού (W). Κατόρθωσε να απομονώσει και να διακρίνει μια οιονεί σταθερά που διαμορφώνεται σε μακρά περίοδο παρατήρησης των φαινομένων (Εικόνα 1.1). Στην διαγραμματική απεικόνιση, το επίπεδο της ανεργίας U ήταν η μεταβλητή που προσδιόριζε τις μεταβολές της εξαρτημένης W (μισθού παραγωγής) και την μείωση των πραγματικών μισθών χωρίς αύξηση της απασχόλησης.

Εικόνα 1.1 Διαγραμματική απεικόνιση της καμπύλης Phillips

Σημείωση: Για την κατασκευή της εικόνας χρησιμοποιήθηκαν στοιχεία από την θεωρητική περιγραφή των θέσεων του Phillips και την σχηματική τους αναπαράσταση σε γραπτά τεκμήρια του έργου του.

²⁸ Ο Alban William Phillips (1914-1975), ήταν Νεοζηλανδός οικονομολόγος και καθηγητής οικονομικών για πολλά χρόνια στο London School of Economics. Η Καμπύλη Phillips απεικονίζει την αντίστροφη σχέση που υπάρχει, μεταξύ ανεργίας και πληθωρισμού σε μια οικονομία.

²⁹ Στο άρθρο του που δημοσιεύτηκε το 1958 και είχε τον τίτλο «*The Relation Between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom, 1861-1957*» <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1468-0335.1958.tb00003.x> (Πρόσβαση Δεκ.2020))

Συνεπώς όταν η ανεργία μειώνεται, οι ονομαστικοί μισθοί ανεβαίνουν αφού οι εργοδότες στην προσπάθεια τους να εξασφαλίσουν επαρκές εργατικό δυναμικό προσφέρουν υψηλότερες αποδοχές. Μια ακόμη μεταβλητή που εξέτασε ο Phillips ήταν αυτή που αφορούσε στο επίπεδο μεταβολής του γενικού επιπέδου τιμών (πληθωρισμός I). Συνοπτικά εξέτασε εάν η αύξηση της ζήτησης αγαθών λόγω αύξησης των ονομαστικών μισθών θα οδηγούσε σε εγγενή πληθωρισμό. Ωστόσο δεν εμβάθυνε αρκετά υποστηρίζοντας ότι εάν εξαιρεθεί η περίπτωση εισαγόμενου πληθωρισμού τότε δεν υφίσταται η ανάγκη τιμαριθμικής διόρθωσης των μισθών εφόσον οι μεταβολές αύξησης των γενικών τιμών είναι ίσες με την διαφορά των ρυθμών μεταβολής μισθών και παραγωγικότητας. (Δεδουσόπουλος, 2004:301).

Από τις αρχές της δεκαετίας του '60 όταν η άνοδος του πληθωρισμού ήταν πλέον ορατή, οι κυκλικότητες της οικονομίας, αποτέλεσμα των ανισοτήτων ζήτησης εργασίας και επιπέδου, αποτέλεσαν πεδίο οικονομικών αναλύσεων. Ο Richard Lipsey διέκρινε την χρονική υστέρηση των κύκλων μεταβολής³⁰ των αναφερόμενων παραπάνω δεικτών. Σε σχετικό άρθρο του το 1960 υποστήριξε ότι η μελέτη του Phillips αν και έγκυρη στηριζόταν σε δεδομένα ενός στατικού μοντέλου αγοράς (Βρετανία) και εξέταζε θεωρητικά κυρίως την συσχέτιση δύο μόνων βασικών μεταβλητών³¹ (λόγος μετατροπής των μισθών προς την μεταβολή του ποσοστού ανεργίας). Αν και προσέφερε στην οικονομική θεωρία είτε, δεν ήταν κατάλληλη για άμεση χρήση στην εφαρμογή πολιτικών. Την ίδια σχεδόν περίοδο (1962), ο Αμερικανός οικονομολόγος Arthur Okun (1928-1980)³² πρόσθεσε μια εναλλακτική οπτική στην γενική συζήτηση και σύγκρινε τον ρυθμό ανάπτυξης του ΑΕΠ (ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος) με τους δείκτες ανεργίας. Υποστήριξε ότι εάν το δυνητικό ΑΕΠ αυξηθεί με ταχείς ρυθμούς παρασύροντας το πραγματικό, τότε το ποσοστό ανεργίας μειώνεται. Αντίθετα, εάν η ανάπτυξη επιβραδυνθεί τότε η ανεργία αυξάνεται. Διαπίστωσε μάλιστα ότι για κάθε 1% αύξηση του ποσοστού κυκλικής ανεργίας, το ΑΕΠ μιας χώρας θα είναι κατά 2% χαμηλότερο από το δυνητικό ΑΕΠ. Ο λόγος που μια δεδομένη τιμή αύξησης της ανεργίας

³⁰ Σύμφωνα με τον Milton Friedman (1912 - 2006) οι οικονομικοί κύκλοι ήταν μακροχρόνιες περιόδους στις οποίες οι καταναλωτές - εργαζόμενοι και επιχειρηματίες - αντιλαμβάνονται την αλλαγή αλλά αντιδρούν καθυστερημένα (2004:296-300).

³¹ Ο Richard Lipsey αντιπαρέθεσε ένα πολλαπλό μοντέλο κλειστών αγορών και παρατήρησε ποικίλες εναλλαγές με μεγαλύτερη ακρίβεια <http://gesd.free.fr/lipsev60.pdf> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

³² Arthur Melvin Okun ήταν Αμερικανός οικονομολόγος. Διετέλεσε πρόεδρος του Συμβουλίου Οικονομικών (Council of Economic Advisers) στις ΗΠΑ μεταξύ 1968 και 1969. Ήταν καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Yale και αργότερα συνεργάτης στο Ινστιτούτο Brookings στην Ουάσινγκτον. Το 1968 εξελέγη μέλος της Αμερικανικής Στατιστικής Ένωσης.

οδηγεί σε μεγαλύτερη ποσοστιαία μείωση του ΑΕΠ είναι ότι συντελούν και άλλοι παράγοντες οι οποίοι εμπλέκονται στην παραγωγή όπως είναι το μέγεθος του εργατικού δυναμικού, οι ώρες απασχόλησης αλλά και η παραγωγικότητα που συντελούν πολλαπλασιαστικά (Okun, 1962, *Potential GNP: its measurement and significance*). Αναφερόμενος στην σχέση του πληθωρισμού με την απασχόληση τόνισε ότι η υπερβάλλουσα παραγωγή ενός αγαθού σημαίνει αναπόφευκτα την χρήση περισσότερης εργασίας και κεφαλαίου. Μια ενδεχόμενη *σταυροφορία* (sic) ενάντια στον πληθωρισμό θα σήμαινε παρεμβολή στην παραγωγή και την απασχόληση θέτοντας σε κίνδυνο την ισορροπία αποτελεσματικότητας και ισότητας μεταξύ των πολιτών (Okun, 1975, *Equality and efficiency: The big tradeoff* σελ. 2).

Ο Robert Brenner στο έργο του “*The Economics of Global Turbulence*” επισημαίνει ότι η συμφωνία κεφαλαίου και εργασίας (capital-labour accord) είναι το κλειδί της αύξησης της ζήτησης για την ακόλουθη αύξηση της απασχόλησης λόγω αυξημένων επενδύσεων, με κρατική βεβαίως μεθόδευση. Διέκρινε αντιφάσεις της ζήτησης αγαθών και της απρόσκοπτης παραγωγής και προσφοράς τους, επικαλούμενος το έργο του Michał Kalecki³³ (σύγχρονου του Keynes) “*Contradictions of Keynesianism*”. Η συσχέτιση και μια κοινή πορεία τόνισε, θα ήταν ευκατάρχη μόνον εφόσον οι εκάστοτε αυξήσεις των μισθών και των ασφαλιστικών εισφορών θα υποστήριζαν μια αντίστοιχη αύξηση στην παραγωγή και κατανάλωση (Brenner, R., 2006, σελ. 16). Μεταγενέστεροι υποστηρικτές του προαναφερθέντος έργου του Kalecki, διαπιστώνουν την αύξηση της ισχύος των εργατικών ενώσεων και την μείωση των κερδών του κεφαλαίου μεταπολεμικά. Ο Brenner προσθέτει ότι, το κεϋνσιανό μοντέλο σε βάθος χρόνου αυτουπονομεύτηκε από την πολιτική δύναμη της ίδιας της εργασίας την οποία στόχευε να ενδυναμώσει. Συμφωνώντας με τον Kalecki, υπενθυμίζει τους περιορισμούς στην πολιτική εφαρμογή των προβλέψεων του Κεϋνσιανού αφηγήματος για πραγματοποίηση των απαιτούμενων ισορροπιών (Brenner, 2006:17-19). Ανέφερε μάλιστα την διαπίστωση και άλλων θεωρητικών της προσφοράς εργασίας, ανισορροπία (disequilibrium) στην σύγκρουση του κεφαλαίου και εργατικών ενώσεων με την αύξηση της ανεργίας. Δηλαδή, οι πολιτικές πιέσεις των σωματείων για αυξήσεις μισθών των μελών τους (insiders) μείωσαν την ζήτηση εργασίας χωρίς να βελτιώσουν την απασχόληση των υφισταμένων

³³ Ο Πολωνός μαρξιστής οικονομολόγος Michał Kalecki (1899 - 1970), σε άρθρο του το 1943 με τίτλο *Political Aspects of Full Employment* προέβλεψε ότι η πρόταση του Keynes δεν θα αντέξει. Πίστευε ότι η πλήρης απασχόληση θα οδηγήσει στην ρήξη της εργατικής τάξης με τις επιχειρηματικές ελίτ. http://pluto.mscc.huji.ac.il/~mshalev/ppe/Kalecki_FullEmployment.pdf (Πρόσβαση Δεκ.2020)

ανέργων (outsiders), χωρίς την αντιστοίχιση της εργασίας με το επίπεδο της παραγωγικότητας ώστε να δημιουργηθεί νέα απασχόληση για τους outsiders (2006:22).

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα παρατηρείται επιπλέον εκλογίκευση της μειωμένης απασχόλησης με ταυτόχρονη διατύπωση αντιλήψεων περί «φυσικής ανεργίας» αλλά και της χρήσης δεικτών όπως ο NAIRU (non accelerating inflation rate of unemployment)³⁴. Η νέα αυτή οπτική «κανονικοποιεί» την ανεργία εντός μιας μη τέλει (παρεμβατικής) αγοράς εργασίας³⁵ και συσχετίζει τους δείκτες απασχόλησης με τεχνικές ελέγχου του πληθωρισμού. Διαμορφώνεται έτσι, η αντίληψη εφαρμογής ενεργητικών πολιτικών απασχόλησης στο κατώφλι εκείνο όπου η μείωση της ανεργίας δεν ενισχύει τον πληθωρισμό (Δημουλάς, Μιχαλοπούλου, 2008:25). Άλλωστε ήδη από την δεκαετία του '90 οι αναλυτές και οι επιχειρηματίες δήλωναν ότι με ελάχιστη αποδεκτή ανεργία 6% θα αποφευχθούν φαινόμενα πληθωρισμού (Rifkin, 1996:69) παραβλέποντας όμως τις ποικίλες επιπτώσεις που επιφέρει στην κοινωνία³⁶. Το νέο καθεστώς «κανονικοποίησης» και ερμηνείας των δυσαρμονιών που έφεραν οι αλλαγές αποφάσεων και πολιτικής στην απασχόληση έτυχε κριτικής από πολλούς κοινωνικούς και οικονομικούς κύκλους αλλά και από την νεομαρξιστική διάνοηση του 20^{ου} αιώνα.

Μαρξιστικές και νέο-μαρξιστικές προσεγγίσεις της ανεργίας

Ο νεαρός Μαρξ το 1844 στα *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα* (πρώτο χειρόγραφο) ασκούσε κριτική στην αναφερόμενη διαπραγματευτική «ισότητα» κατά την ανταλλαγή της εργασίας. Ανέφερε σχετικά ότι, στην πιθανή διαμάχη μεταξύ κεφαλαίου και εργατών υπερτερεί μάλλον ο κεφαλαιοκράτης αφού μπορεί να επιβιώσει περισσότερο χρόνο χωρίς τον εργάτη ενώ ο τελευταίος πολύ λιγότερο (Μαρξ, 2012:25). Διαφωνεί επίσης με τον Adam Smith για τον καταμερισμό εργασίας ως αναγκαία συνθήκη για την αύξηση της αποτελεσματικότητας. Πιστεύει ότι ο καταμερισμός είναι η καταστροφή της εργατικής τάξης λόγω της αδυναμίας της για την έγκαιρη προσαρμογή της σε τεχνολογικές και οργανωτικές αλλαγές. Ακόμη και στην περίπτωση ανάπτυξης

³⁴ Παρουσιάστηκε για πρώτη φορά ως NIRU (μη πληθωριστικό ποσοστό ανεργίας) από τους Franco Modigliani και Lucas Papademos το 1975, ως βελτίωση σε σχέση με την έννοια του «φυσικού ποσοστού ανεργίας», που προτάθηκε νωρίτερα από Μίλτον Φρίντμαν.

³⁵ Η μη τέλεια αγορά είναι μια μη «διαφανής αγορά» πλήρους ενημέρωσης των εργαζομένων για τους ισχύοντες ανταγωνιστικούς μισθούς και τις βέλτιστες συνθήκες εργασίας όπου το κράτος αλλά και τα συνδικάτα παρεμβαίνουν ρυθμιστικά στην διαπραγμάτευση της (Boeri, T., Ours, J., 2013:33).

³⁶ Ο Garraty J. υπενθυμίζει ότι οι θεωρίες περί φυσιολογικής απόκλισης στην απασχόληση είχαν επικρατήσει και σε άλλες περιόδους κρίσεις όπως αυτή της δεκαετίας του 1930 (1978:167).

της οικονομίας - όπου ο εργάτης είναι πιθανόν να ωφεληθεί – από την ενδεχόμενη αύξηση της ζήτησης εργατικής δύναμης, ακολουθεί η υπερβάλλουσα συσσώρευση η οποία επιφέρει στην συνέχεια μείωση των μισθών (Μαρξ, 2012:29).

Στο δεύτερο χειρόγραφο ο Μαρξ αναφέρει ότι κατά την βιομηχανική παραγωγή, ο εργάτης είναι η αιτία αλλά και το αποτέλεσμα της ίδιας της εργασίας του. Αλλά παρατηρείται ότι σε περίπτωση διακοπής της αναπαραγωγής του κεφαλαίου ο εργάτης παύει να είναι μέρος της διαδικασίας και συνεπώς αγνοείται από τον κεφαλαιοκράτη. Έτσι, όταν το κεφάλαιο δεν αναπαράγεται (π.χ. μείωση επενδύσεων), ο αποξενωμένος παραγωγός-εργάτης μένει εκτός παραγωγής, δηλαδή απομακρύνεται όταν εκλείπει η ανάγκη του αλλοτριωμένου αποτελέσματος της εργασίας και δεν ενδιαφέρει κανέναν η ύπαρξη του (Μαρξ, Χειρόγραφο, 2012:103)³⁷. Τόνισε κατηγορηματικά ότι «ο άνθρωπος όσο περισσότερο παράγει τόσο πιο ασήμαντος γίνεται» (Μαρξ, 1975:92). Συνεπώς, αυτή η άδικη για τον άνθρωπο κατάσταση, οδηγεί την κοινωνία σε διαίρεση και ταξικό αγώνα μεταξύ των αστών-κατεχόντων τους πόρους και του προλεταριάτου, δηλαδή τους μη έχοντες παραγωγικούς πόρους, εκτός της εργασίας τους. Στο *Κεφάλαιο* (τόμος Α'), ο Μαρξ αναφερόμενος στην εργασία συνοψίζει ότι είναι το μέγεθος που κρύβεται πίσω από την ανταλλακτική αξία κάθε εμπορεύματος. Ο κεφαλαιοκράτης, ως ιδιοκτήτης των μέσων παραγωγής είναι de facto ένας διαχειριστής της εργασίας και εξ αυτής του της ιδιότητας, παρεμβαίνει ενεργά στην προσφορά και την ζήτηση.

Οι Σουήζυ και Peck συμφωνούν με τα προαναφερόμενα και εξηγούν ότι, η εμφανής εμπορευματοποίηση της εργασίας στην «ελεύθερη» καπιταλιστική αγορά δημιουργεί εγγενή αδυναμία ισότιμης σχέσης των διαπραγματευόμενων, εργάτη και εργοδότη. Ως εκ τούτου αποτυγχάνει η λειτουργία διαπραγμάτευσης και η αναγκαία ισορροπία (στο Σουήζυ, 2004:100-105, Peck J, 1996:25). Ο Σουήζυ³⁸ τονίζει μάλιστα ότι η διαδικασία της καπιταλιστικής συσσώρευσης είναι υπεύθυνη για την ανισοτιμία

³⁷ Ο νεαρός Karl Marx συνέγραψε στο Παρίσι από τον Απρίλιο έως τον Αύγουστο του 1844 τα *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα 1844* ή *Παρισινά Χειρόγραφα*. Ήταν τότε 27 ετών. Όπως αναφέρει ο Αποστόλης Λυκούργος, μεταφραστής του έργου του (2012), ο Μαρξ το 1842 ήταν ριζοσπάστης αλλά φιλελεύθερος. Στο διάστημα της ολοκλήρωσης του έργου του *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα* είχε αρχίσει να αυτοπροσδιορίζεται ως κομμουνιστής. Στο Παρίσι η άποψη του για το μέσο των εκλογών ως φορέα της κοινωνικής αλλαγής που υποστήριζε στην Γερμανία, μετετράπη και πίστευε πλέον στην έκρηξη μιας κοινωνικής επανάστασης με στόχο την «ανθρώπινη απελευθέρωση» (Marx, 2012:7-10).

³⁸ Ο Paul Marlor Sweezy (1910-2004) ήταν ένας από τους σημαντικότερους Αμερικανούς μαρξιστές διανοητές της σύγχρονης εποχής. Στην ελληνική έκδοση του έργου του «*Η Θεωρία της Καπιταλιστικής Ανάπτυξης*» (12^η ανατύπωση, 2004), ο Νίκος Θεοχαράκης αναφέρει στον πρόλογο ότι ο Σουήζυ παρά το γεγονός ότι επηρεάστηκε σημαντικά από τον μέντορα και φίλο του Joseph Schumpeter και προερχόταν από οικογένεια επιφανών τραπεζιτών, εκείνος ανέπτυξε έντονο και μεστό αριστερό λόγο και ερευνητική παραγωγή για την μαρξιστική σκέψη.

σχέσεων στην αγορά εργασίας. Υπενθυμίζει ότι η βελτίωση της αναπαραγωγής του κεφαλαίου έχει ως επακόλουθο την αυξημένη προσφορά εργασίας αλλά η επερχόμενη συσσώρευση, βελτιώνει στιγμιαία μόνον τους μισθούς και στην συνέχεια τους μειώνει. Ακόμη και εάν η ανάγκη για εργαζόμενους είναι τόση ώστε να εξαντληθεί στιγμιαία ο αριθμός του διαθέσιμου εργατικού δυναμικού π.χ. κατά το άνοιγμα μιας νέας αγοράς ή την ανάπτυξη ενός νέου βιομηχανικού κλάδου, η ανεργία θα επανέλθει. Διότι, εάν λόγω της υπερβολικής προσφοράς εργασίας και αύξησης μισθών μειωθεί η δημιουργία υπεραξίας του κεφαλαίου, σύντομα θα μειωθούν οι επενδύσεις και η τάση αύξησης των μισθών θα ελεγχθεί (στο Sweezy, 1970:90).

Είναι γεγονός ότι η περικοπή θέσεων εργασίας συντελεί στην μείωση κόστους όταν η παραγωγή μένει σταθερή. Συνεπώς δημιουργεί μεγαλύτερη κερδοφορία του κεφαλαίου, ενώ ταυτόχρονα δημιουργεί ένα παράλληλο «εφεδρικό στρατό» ανέργων, σε αναμονή προσφοράς της εργατικής τους δύναμης. Ο εφεδρικός αυτός στρατός λειτουργεί σύμφωνα με τον Μαρξ ως ισοσταθμιστής μιας ενδεχόμενα αυξημένης προσφοράς εργασίας χωρίς όμως την αντίστοιχη αύξηση μισθών. Οι άνεργοι «σε αναμονή» θα είναι διαθέσιμοι με χαμηλότερους μισθούς ενώ ακόμη και εάν ελεγχόμενα αυξηθούν οι αποδοχές τους, δεν θα μπορούν να απειλήσουν το σύστημα συσσώρευσης του κεφαλαίου. Ο Gough τονίζει ότι στον εφεδρικό στρατό περιλαμβάνονται όχι μόνο οι άνεργοι - πρώην εργαζόμενοι - αλλά και οι εποχιακά απασχολούμενοι, οι ανάπηροι, οι «νοικοκυρές» αλλά και οι εκτοπισμένοι για διάφορους λόγους αγρότες. Επισημαίνει ωστόσο ότι, όσο περισσότερο αυξάνονται οι πραγματικοί μισθοί τόσο μεγαλύτερη είναι η τάση των εργοδοτών να υποκαθιστούν μεσο-μακροπρόθεσμα τους εργάτες με τα μηχανήματα. Συνεπώς, όπως χωρίς την υπεραξία δεν υπάρχει συσσώρευση έτσι και χωρίς τον εφεδρικό στρατό δεν υπάρχει υπεραξία διότι οι επενδύσεις του κεφαλαίου στρέφονται στην τεχνολογία (Gough, 2008:68-9). Σημαντικό ρόλο στον έλεγχο της προσφοράς εργασίας και στην μείωση των μισθών παίζει ασφαλώς και η εκμηχάνιση της παραγωγής που συντελεί στην αντικατάσταση μεγάλου αριθμού εργατικών χεριών από τις μηχανές. Συνεπώς, ο βιομηχανικός εφεδρικός στρατός σε ενδεχόμενη παραγωγική στασιμότητα, είναι απότοκο της μείωσης των εργαζομένων και σε περιόδους υπερπαραγωγής και ζήτησης εργασίας συντελεί στον έλεγχο των μισθολογικών απαιτήσεων (Sweezy, 1970:86-8). Ο Μαρξ (στο Sweezy, 1970:87) καταλήγει χαρακτηριστικά, ότι *...το σχετικό πλεόνασμα πληθυσμού, είναι ο άξονας στον οποίο βασίζεται η λειτουργία της ζήτησης και της προσφοράς εργασίας...*

Ο Bowles ωστόσο αναφέρει ότι η ισορροπία αυτή επηρεάζεται και από την δυνατότητα που έχει ο εργαζόμενος να αποδέχεται ή όχι τον προσφερόμενο μισθό, κατάλληλο για την επιβίωση του. Σε αυτή την απόφαση παίζει σημαντικό ρόλο το «κόστος απώλειας της εργασίας» το οποίο θα πρέπει να είναι υψηλότερο άρα και οι αποδοχές καλύτερες από το «ημερομίσθιο υποχώρησης». Αυτές οι δύο παράμετροι συνεκτιμώνται και από τα δύο μέρη και αποφασίζεται η σύναψη της εργασιακής σχέσης από την οποία ο εργοδότης θα προσπαθήσει να αποσπάσει όσο περισσότερη εργασία μπορεί για να μειώσει το μοναδιαίο κόστος παραγωγής (Bowles S.2014:421). Ο Peck θεωρεί αναγκαίο τον ρόλο του κράτους ως ρυθμιστικό παράγοντα στην αγορά εργασίας - αλλά με κοινωνικά κριτήρια - για την αντιμετώπιση των ανισοτήτων. Οι σχέσεις ανταλλαγής εργασίας μεταφέρονται στην καθημερινότητα της κοινωνίας τόσο ως οδηγός δράσης όσο και ως κανόνας ηθικής. Έτσι ποσοτικοποιούνται και ανταλλάσσονται οποιαδήποτε υλικά ή άυλα αγαθά ακόμη και όσα προσφέρονταν παραδοσιακά στο παρελθόν χωρίς ανταλλακτική αξία (Baran P., Sweezy, P. 1989:392-395).

Στην ανίσχυρη θέση του εργάτη κατά την ανταλλακτική διαδικασία προστίθεται και η συνθήκη της εξατομίκευσης που βασίζεται ουσιαστικά στην εξειδίκευση και διασπά την εργατική δύναμη σε επιμέρους κομμάτια. Μετά τον Β'ΠΠ, η εξατομίκευση και η συνεχής - σχεδόν «γραμμική» - εργασία είναι μέσο κατακερματισμού της εργατικής δύναμης. (Πουλαντζάς, 2008:90-91). Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Πουλαντζάς (2008:92) «...σε τούτην ακριβώς την εξατομίκευση εδράζεται η θεσμική υλικότητα του καπιταλιστικού κράτους...»³⁹. Έτσι το κράτος ρυθμιστής δημιουργεί τους ιδεολογικούς και κατασταλτικούς μηχανισμούς στο πλαίσιο της διανοητικής (επιστημονικής) εργασίας ενώ η χειρωνακτική εργασία παραδίδεται στις αποκλεισμένες λαϊκές μάζες σε συνθήκες μάλιστα άνισης διαπραγμάτευσης με την οικονομική και πολιτική εξουσία (2008:77-79).

Ο Bob Jessop (2005:99), βλέπει στην μετά το '70 εποχή του μεταφορντισμού, μια περίοδο πλήρους αποβιομηχάνισης των παραδοσιακών «φορντικών» δυτικών οικονομιών. Την περίοδο αυτή, σημειωνόταν παραγωγή νέας γνώσης και καινοτομίας στα δυτικοευρωπαϊκά βιομηχανικά κέντρα, η οποία οδήγησε μοιραία στην αύξηση του

³⁹ Ο Πουλαντζάς προσθέτει χαρακτηριστικά, ότι η εξατομίκευση αποτελεί υλικό μόρφωμα και αποτέλεσμα της λειτουργίας των τεχνικών του Κράτους για την διάπλαση και καθυπόταξη του πολιτικού σώματος (πολιτών) (Πουλαντζάς, 2008:95).

κόστους των υπηρεσιών⁴⁰. Επειδή δεν υπήρχε - λόγω της αποβιομηχάνισης - η ανάλογη τοπική ζήτηση, επήλθε ασυνέπεια κόστους παραγωγής και οικονομικής ανάπτυξης, γεγονός που οδήγησε στην αύξηση του κόστους και της τιμής πώλησης των παραγόμενων προϊόντων (Baumol Effect)⁴¹. Όπως καταλήγει ο Jessor, η αγορά εργασίας έχει ανάγκη συνθηκών και πρακτικών κοινωνικής ρύθμισης για λόγους της δικής της αναπαραγωγής. Η ανισότητα στις ευκαιρίες εργασίας που οφείλεται σε σημαντικό βαθμό και στην τεχνολογική αλλαγή λόγω της οποίας το μοντέλο παραγωγής δεν είναι πλέον βασισμένο στις οικονομίες κλίμακας (παραγωγή - συσσώρευση) αλλά σε μοντέλα οικονομίας σκοπιμότητας (economy of scope) ή/και οικονομίας δικτύων (economy of networks) δημιούργησε την κρίση στην εργασία (Jessor στο Peck, 1996:43). Οι ανάγκες παραγωγής υπηρετούνται πλέον στις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα από απομακρυσμένους παραγωγικούς πόρους, υποβοηθούμενων από την ανάπτυξη των τεχνολογικών υποδομών (μεταφορές και τεχνολογία των επικοινωνιών) όπως αναφέρουν και πολλοί άλλοι θεωρητικοί της εργασίας⁴².

Στην υποενότητα μας αυτή των μεταμαρξικών θεωριών περιοριστήκαμε σε μια γενική επισκόπηση των αντιλήψεων για την εργασία και αποφύγαμε περαιτέρω επέκταση και εμβάθυνση των αιτίων απώλειας της. Κρίθηκε μη σκόπιμη για την διατριβή μας μια περισσότερο λεπτομερής ανάλυση διότι διαπιστώσαμε ότι στο έργο των Μαρξιστών θεωρητικών του 20ου αιώνα εν γένει, δεν περιέχονται συσχετισμοί της εργασίας και απασχόλησης με την *Κοινωνική Οικονομία*.

⁴⁰ Ο Jessor εξηγεί ότι η άποψη αυτή είχε εφαρμογή αρχικά στην κατανόηση της οικονομικής κρίσης του Κράτους Πρόνοιας αλλά έχει αξία και στην οπτική της αλλαγής λόγω κοινωνικών και τεχνολογικών επιρροών (2005:99).

⁴¹ Ο όρος «Baumol Effect» προέρχεται από τις μελέτες του William Baumol (1922 - 2017) ο οποίος αναφέρθηκε στο φαινόμενο της ανόδου των μισθών σε θέσεις εργασίας που δεν παρουσίασαν αύξηση της παραγωγικότητας σε σύγκριση με την αύξηση των μισθών σε άλλες θέσεις εργασίας που γνώρισαν την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας. Το πρότυπο αυτό έρχεται σε αντίθεση με τη θεωρία των κλασσικών οικονομικών, κατά την οποία η αύξηση των πραγματικών μισθών συνδέεται στενά με τις αλλαγές της παραγωγικότητας της εργασίας.

<http://review.chicagobooth.edu/economics/2017/article/diagnosing-william-baumol-s-cost-disease>
(Πρόσβαση Δεκ.2020).

⁴² Σύμφωνα με την ετήσια έκδοση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής *Employment in Europe* το 1997 η ανεργία συνδέεται με την παράλληλη αύξηση των υπηρεσιών στα κράτη μέλη της ΕΕ. Η σημασία που δίδεται στις υπηρεσίες αντί της υλικής παραγωγής ονομάστηκε «τριτογενποίηση» (Δεδουσόπουλος, 2002:76-77).

Άλλες ετερόδοξες αντιλήψεις για την ανεργία

Όπως ήδη αναφέρθηκε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, η εξειδίκευση δεν βελτίωσε αλλά αντιθέτως επιδείνωσε την θέση του εργαζόμενου στην ανταλλαγή της αγοράς εργασίας. Ήδη από τον 18^ο αιώνα ο Adam Smith συνέδεε την εξειδίκευση με τον καταμερισμό εργασίας (Smith A., 2000:33-6). Τον 19^ο αιώνα οι σοσιαλιστές στοχαστές Φουριέ και Όουεν, πρόσθεταν ότι δημιουργούσε σκλάβους αντί ελευθέρους πολίτες. Σε κάθε τεχνολογική αλλαγή οι ανάγκες εξειδίκευσης επηρέαζαν τις ισορροπίες προσφοράς και ζήτησης για μεγάλες ομάδες εργατών που απασχολούνταν έως τότε σε χειρωνακτική εργασία ή χειρισμό μηχανών παρωχημένης τεχνολογίας. Στον 20^ο αιώνα η εξειδίκευση αποτελεί ένα «εργαλείο» περιορισμού του κόστους αλλά και ανάπτυξης της βιομηχανίας προϊόντων και υπηρεσιών. Παρά το γεγονός ότι η εξειδικευμένη εργασία είναι βαρετή, επαναλαμβανόμενη και αφαιρεί κάθε δημιουργική αξία, συνεχίζει να αποτελεί αναγκαίο μέσον βιοπορισμού άρα και κατανάλωσης. Η επικράτηση της οδηγεί στον περιορισμό της ανθρώπινης δημιουργίας και μόνο στην διάρκεια τηςσχόλης το άτομο έχει πιθανότητες να είναι πραγματικά δημιουργικό. Έτσι πλέον, μεγαλύτερη αξία αποκτούν οι ελεύθερες ώρες και η δημιουργία συνδέεται με την κατανάλωση και την έξαψη της φαντασίας που ανακινείται στην διάρκεια τους (Baran, P., Sweezy P., 1989:398-402).

Μετά τον 2^ο Παγκόσμιο Πόλεμο η επίδραση της «σχολής του Σικάγο» προώθησε έναν νέο ρόλο για τον εργαζόμενο, αυτόν του «επενδυτή» των προσωπικών του χαρακτηριστικών και «εφοδίων». Το ίδιο το άτομο όφειλε να συγκεντρώνει τα πλεονεκτήματα του δικού του προϊόντος «εργασία» μέσω του οποίου θα αναζητεί απασχόληση στην αγορά εργασίας (Θεοχαράκης Ν., 2005:29). Το «μεταφορντικό» παραγωγικό μοντέλο στο δεύτερο τρίτο του 20^{ου} αιώνα αναζητούσε πλέον ένα «ευέλικτο» εργατικό δυναμικό ποικίλων δεξιοτήτων (multiskilled) συνδυασμένο και με εργάτες χωρίς δεξιότητες (unskilled) σε αντίθεση με το προηγούμενο «φορντικό» μοντέλο βασισμένο στους ημι-ειδικευμένους εργαζομένους (semiskilled). Η εξέλιξη αυτή ήταν αρνητική και πάλι για τον εργαζόμενο αφού η ευελιξία εξειδίκευσης οδήγησε στην ευελιξία των μισθών (flexi-wage) και στην ευελιξία της εργασίας (flexi-time, fire and hire, outsourcing and self-employed jobs) (Jessop, 2005:98). Οι τεχνολογικές προκλήσεις στην παγκοσμιοποιημένη πλέον οικονομία, ειδικά στις προηγμένες βιομηχανικά χώρες εξαρτώνται έντονα από την εξειδίκευση και τις πολιτικές επανειδίκευσης (reskilling) και μαθητείας με σκοπό την ενίσχυση της παραγωγικότητας των οικονομιών. Συνεπώς

και οι εκπαιδευτικές πολιτικές των εθνικών κρατών μετατρέπουν την αγορά εργασίας σε πεδίο πλειοδοσίας δεξιοτήτων. Η εκπαιδευτική «ενθάρρυνση» μετατρέπεται σε αγωνιώδη εξαναγκασμό επανειδέικευσης με αμφισβητούμενα αποτελέσματα στην παρούσα τεχνολογική αλλαγή διατηρώντας συνεχώς ένα ακάλυπτο κενό γνώσης.

Ο Rifkin αναφέρει ότι η «3^η βιομηχανική επανάσταση» και η επονομαζόμενη «τριτογενοποίηση» της παραγωγής μαζί με την υποχώρηση της ποσοτικής παρουσίας πραγματικού προϊόντος, δημιούργησε ανεργία ή υποαπασχόληση στις αρχές της δεκαετίας του '90. Περισσότερα από 800 εκατομμύρια άτομα στις δυτικές κοινωνίες έχασαν τις θέσεις απασχόλησης, θύματα κυρίως της εξελισσόμενης τεχνολογικής έκρηξης. Οι νέες τεχνολογίες πληροφορικής λειτούργησαν αρνητικά στην εξέλιξη της απασχόλησης και ενώ βελτιώνουν την οικονομική απόδοση και παραγωγικότητα, μείωσαν την εργασία. Μάλιστα εκτός της μείωσης θέσεων, συνετέλεσαν και στην μείωση των αποδοχών των εργαζομένων (Rifkin, J. 1996: 49-61). Ως εκ τούτου, αίρεται η ελευθερία επιλογών επαγγέλματος, γεωγραφικής μετακίνησης κ.α., και το εργατικό δυναμικό υπόκειται σε πολιτικές «παροπλισμού» και απομόνωσης εκτός αγοράς, σε μακρές περιόδους ανεργίας ή αποσπασματικής απασχόλησης (Offe, 1993:99-106).

Η επανακατάρτιση και η αναγκαία συνεργασία της βιομηχανίας και των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων δεν φάνηκε να επαρκεί για την ταχεία προσαρμογή ενός νέου εκπαιδευτικού πλαισίου και έτσι διευρύνεται το χάσμα στο έλλειμμα επαγγελματικών προσόντων. Τα κρατικά VET “*Vocational Education and Training*” προγράμματα επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης, υπολείπονται σε ταχύτητα προσαρμογής σε σχέση με αυτή των εργοδοτών οι οποίοι αναπτύσσουν εκπαιδευτικές παρεμβάσεις ανάλογες με τις ανάγκες τους. Έτσι η αναγκαία τεχνολογική προετοιμασία των υπαλλήλων αναλαμβάνεται από τους εργοδότες και υποκαθίσταται σταδιακά ο ρόλος του κράτους υπηρεσιών προς στον πολίτη με την άτυπη ανάθεση της κατάρτισης στην ίδια την επιχείρηση. Επιπλέον, το ζήτημα του εμπλουτισμού των επαγγελματικών δεξιοτήτων μεταβαίνει από το τοπικό (εθνικό - κρατικό) σε ένα υπερτοπικό διεθνές πλαίσιο δράσης, ακριβώς εκεί που είναι οι επιχειρήσεις όπου συντελούνται πλέον οι οικονομικές δραστηριότητες και αξιολογούνται τα αποτελέσματα (Crouch et al, 2004:9). Όταν οι ανάγκες της παραγωγής απαιτούν την βελτίωση των προσόντων των εργαζομένων (upskilling) τότε η κατάρτιση και οι δράσεις εξειδίκευσης των εργαζομένων αναλαμβάνονται από τις ισχυρές επιχειρήσεις, αλλά κατευθύνονται στους υφιστάμενους υπαλλήλους της επιχείρησης, όχι σε άνεργους (Crouch et al, 2004:117). Οι άνεργοι μοιραία

παραμένουν απομονωμένοι, ανεπαρκώς ειδικευμένοι ή ουσιαστικά ανειδίκευτοι λόγω της διαφοράς αρχικών δεξιοτήτων από αυτές που αναζητούνται από τις επιχειρήσεις. Υλοποιείται συνεπώς η απομάκρυνση - κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα - του κράτους πρόνοιας, το οποίο - σε θέματα καταπολέμησης της ανεργίας - περιορίζει τον ρόλο του (Crouch et al, 2004:133).

Το φαινόμενο της ανεργίας εντοπίζεται σταδιακά ακόμη και σε εργαζόμενους υψηλής εξειδίκευσης, λόγω της προαναφερόμενης εντεινόμενης - ήδη από την δεκαετία του '90 - μετατόπισης των παραγωγικών δραστηριοτήτων σε χώρες (κυρίως ασιατικές) χαμηλού κόστους (Crouch et al, 2004:2-3). Η συσσώρευση του φορντισμού, που προωθούσε την αύξηση της παραγωγής που έφερνε κατανάλωση, υπονομεύτηκε από τις νέες τεχνολογικές εφαρμογές εκτός των κλασσικών παραγωγικών κέντρων, την παραγωγή οικονομικών κλίμακας και την μεγαλύτερη παραγωγή. Η νέα βιομηχανική εποχή της γνώσης (knowledge Based Economy - KBE) σε συνδυασμό με την έκρηξη της πληροφορικής (Information and Communications Technology - ICT) διαμόρφωσε σταδιακά μια νέα αγορά ευέλικτης παροχής υπηρεσιών γνώσης σύμφωνα με τις ανάγκες παραγωγής (και κατανάλωσης). Έτσι λοιπόν η σύνδεση μιας υψηλού επιπέδου τοπικής (local) εξειδίκευσης χωρίς την συσχέτιση των πραγματικών αναγκών της τοπικής αγοράς και βιομηχανίας δείχνει μάλλον ουτοπική αφού η τελευταία έχει πλέον απομακρυνθεί από τα βιομηχανικά κέντρα.

Ο συνδυασμός των αναφερόμενων συσχετίσεων της απασχόλησης με την εξειδίκευση, η υστέρηση της κρατικής οργάνωσης και η διεθνοποίηση του εμπορίου και της βιομηχανίας, αποτελεί την αφορμή αλλά και την αιτία νέων ρυθμίσεων της αγοράς εργασίας σε ένα «υπερτοπικό» (hyperlocal) επίπεδο. Στο ενδεχόμενο των φαινομένων γενικευμένης διαρθρωτικής ανεργίας οι εθνικές κυβερνήσεις με θετική στάση από τον ΟΟΣΑ αλλά και της ΕΕ ενθαρρύνουν⁴³ πρακτικές ευέλικτης απασχόλησης, οι οποίες ωστόσο συντελούν στην ουσιαστική και ολοκληρωτική πλέον απορρύθμιση της αγοράς εργασίας (Crouch et al, 2004:229). Για την αντιμετώπιση της σταδιακής αποσταθεροποίησης της αγοράς εργασίας ο Offe στην εισαγωγή του έργου του *Κοινωνία Της Εργασίας*, διακρίνει την ανάγκη τριών παραγόντων διευθέτησης δηλαδή: α) συλλογική

⁴³ Για παράδειγμα, το πρόγραμμα SURE EU 2020 είναι διαθέσιμο για τα κράτη μέλη ως μέσο για την καταπολέμηση των αρνητικών οικονομικών και κοινωνικών συνεπειών της επιδημίας του κορονοϊού. Συγκεκριμένα, ενεργεί ως δεύτερη γραμμή άμυνας, υποστηρίζοντας προγράμματα βραχυπρόθεσμης εργασίας και άλλα παρόμοια μέτρα, για να βοηθήσει τα κράτη μέλη να προστατεύσουν τις θέσεις εργασίας και, συνεπώς, τους μισθωτούς και τους αυτοαπασχολούμενους από τον κίνδυνο ανεργίας και απώλειας εισοδήματος.

οργάνωση και των δύο πλευρών της αγοράς εργασίας (κεφάλαιο και εργαζόμενοι) μέσω της συνδικαλιστικής ελευθερίας και διαπραγμάτευσης, β) συλλογική αυτονομία για μια όσο το δυνατό ισοδύναμη διαπραγματευτική θέση και γ) πολιτική ρύθμιση, δηλαδή οι εκ μέρους του κράτους απαραίτητες ρυθμίσεις των συνθηκών πώλησης της εργατικής δύναμης, με κοινωνική και όχι με οικονομική ορθολογικότητα (Offe, 1993:11-12). Ποικίλοι άλλοι παράγοντες ωστόσο μπορεί να επηρεάζουν και συντελέσουν στην ομαλότητα λειτουργίας της αγοράς εργασίας όπως είναι η πολιτική και πολιτιστική δράση των συναλλασσόμενων και ο συσχετισμός δυνάμεων που συγκεντρώνεται από αυτή (1993:99).

Συμπεράσματα πρώτου κεφαλαίου

Η ανεργία εμφανίστηκε ως αστάθεια στην απασχόληση μετά τον 16^ο αιώνα στην δυτική Ευρώπη και εντοπίστηκε κυρίως στους πληθυσμούς που μετακινήθηκαν από τις αγροτικές περιοχές στις πόλεις. Στην Βρετανία ειδικότερα, οι διακυμάνσεις ζήτησης εργασίας εμφανίστηκαν μετά από τις αλλαγές στην χρήση της αγροτικής γης και τον «εκτοπισμό» των αγροτών με κατεύθυνση στα αστικά κέντρα. Ωστόσο το φαινόμενο της ανεργίας ήταν για πολλές δεκαετίες μη κατανοητό και μη αποδεκτό για τους διανοητές της εποχής αφού η εργασία - αν και υπό ιδιαίζουσες συνθήκες - ήταν δεδομένη στις φεουδαρχικές γαίες. Οι θεωρητικοί του κλασσικού φιλελευθερισμού θεωρούσαν την απουσία απασχόλησης ως ένα προσωρινό φαινόμενο (Smith, Ricardo) ενώ ο Marx θεωρούσε τις αντιλήψεις αυτές ως εφησυχασμό μπροστά στις κοσμογονικές αλλαγές που συντελούνταν στην κοινωνία λόγω ακριβώς των μεγάλων ανατροπών στην παραγωγή και στις ταξικές σχέσεις που διαμορφώνονταν στην κοινωνία της Βρετανίας. Ήδη ο νόμος των περιφράξεων που ήταν σε εξέλιξη από τον 17^ο αιώνα, είχε οδηγήσει πλήθη πρώην αγροτών στα αστικά κέντρα⁴⁴ πολλαπλασιάζοντας τον πληθυσμό των ανέργων.

Οι οικονομολόγοι της εποχής όμως, ασχολήθηκαν κυρίως με τις επιπτώσεις της ανεργίας δηλαδή τη φτώχεια, επαιτεία και εγκληματικότητα, οι οποίες αυξήθηκαν κατακόρυφα. Πολλοί από αυτούς καταλόγισαν ευθύνες στους ίδιους τους πληττόμενους και έτσι οι άθλιες συνθήκες στα αστικά κέντρα, η ανέχεια και η περιστασιακή απασχό-

⁴⁴ Η επιβεβλημένη στην Βρετανία με νόμους του κράτους (και η σιωπηρή συμφωνία των γαιοκτημόνων) περίφραξη των έως τότε ανοικτών εκτάσεων από τον 16^ο αιώνα με ένταση και ολοκλήρωση στον 18^ο αιώνα (νόμοι περιφράξεων – Enclosure Acts) στέρησε από τους αγρότες-ενοικιαστές την δυνατότητα στην καλλιέργεια των αγαθών που τους καθιστούσε οικονομικά και διατροφικά αυτόντες (Burns, 2006:260-261).

ληση ήταν αποτέλεσμα επιλογών των ιδίων και όχι απότοκα της ανισομερούς ανταλλαγής στην «αγορά εργασίας». Επικράτησαν συνεπώς αντιλήψεις ατομικής ευθύνης του ανέργου ως κύριο αίτιο της κατάστασης του, ενώ υποδαυλίστηκαν και από τις απόψεις του Malthus (1798) που καταλόγιζε ευθύνες στους φτωχούς για τον «υπερπληθυσμό» τους. Ανέφερε συνοπτικά ότι λόγω του σημαντικού αριθμού ανέργων επιδεινώνεται η μισθολογική κατάσταση των ήδη εργαζόμενων (αναντιστοιχία πληθυσμού) με αποτέλεσμα οι τελευταίοι να μην καλύπτουν τις βασικές απαιτήσεις επιβίωσης⁴⁵. Βεβαίως η θέση αυτή του Malthus έτυχε κριτικής τόσο από τον Ricardo όσο και από τον Μαρξ οι οποίοι θεωρούσαν βασική αιτία της ανεργίας και φτώχειας την τεχνολογική αλλαγή και από αυτήν, την ανισοτιμία στην διαπραγμάτευση της ανταλλαγής της εργασίας.

Η μελέτη εν γένει των ατομικών κινήτρων και των επιλογών, πέραν της επιβίωσης, διήλθε μέσα από τα ιδεώδη του ωφελιμισμού (ηδονή ή λιγότερος πόνος, προσωπικό όφελος) και τυχόν παρεκτροπή αποδιδόταν μάλλον σε άγνοια αντί της αναμενόμενης ορθολογικής στάσης. Η νεοκλασική θεωρία στο τέλος του 19^{ου} αιώνα έως και τα μέσα του 20^{ου} επέρριψε στον μισθωτό την ευθύνη τόσο της δικής του εξέλιξης όσο και της κοινωνίας. Το αποτέλεσμα της εργασίας του συνδέθηκε με την οικονομική του πορεία και ο μισθός ήταν μέσο επιβράβευσης. Επιπλέον, κάθε ανισορροπία αποδιδόταν στην δράση και διεκδίκηση των ενώσεων και των υποστηρικτικών συνδικάτων κατά την ανταλλαγή της εργασίας. Έτσι η ευθύνη για την ανεργία μετατοπίστηκε και στην διαδικασία διαπραγμάτευσης των σωματείων που εκπροσωπούσαν τους εργαζόμενους, αιτούμενα αύξηση μισθών (Marshall, Pigou, Beveridge).

Στον 20^ο αιώνα ο μισθός συνδέθηκε επιπλέον με την επενδυτική ικανότητα του κεφαλαίου ενώ τα κίνητρα του μισθωτού κατά την ανταλλαγή ήταν η πραγματική αγοραστική του δύναμη και όχι η ονομαστική της αξία. Στην συζήτηση αυτή ο Keynes (1933) πρότεινε την αύξηση του μισθού για την μείωση της ανεργίας. Εξήγησε ότι με την άνοδο των μισθών θα βελτιωνόταν η ενεργός ζήτηση η οποία θα επηρέαζε την παραγωγή και στην συνέχεια την αύξηση της απασχόλησης. Η καταναλωτική φρενίτιδα που χαρακτήρισε την εποχή του μεσοπολέμου, σφράγισε και άμβλυσε τις συνέπειες των ανισοτήτων της βιομηχανικής ανάπτυξης ενώ ανέδειξε και τις αδυναμίες της

⁴⁵ Thomas Robert Malthus (1766-1834) ήταν Άγγλος κληρικός, μελετητής και επιδραστικός οικονομολόγος στους τομείς της πολιτικής οικονομίας και της δημογραφίας. Στο έργο του *An Essay on the Principle of Population* αναφέρθηκε στα οικονομικά δεινά που θα προκαλέσει η άνοδος του πληθυσμού (Malthus, 1798, Chapter 2)

ρύθμισης της απασχόλησης. Η οικονομική μεγέθυνση βελτίωσε το επίπεδο ζωής που στον προηγούμενο αιώνα είχε διαταραχθεί από κοινωνικές και οικονομικές κρίσεις και στην συνέχεια από τους μεγάλους πολέμους των πρώτων δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα.

Μετά τον Β'ΠΠ, συζητείται ευρέως η κεϋνσιανή αλλά και οι μαρξιστικές θέσεις περί εισοδήματος, εργασίας και ανισοτήτων σε ένα ήδη προστατευμένο περιβάλλον οικονομικής ανάπτυξης. Ο Keynes ωστόσο είχε επιχειρηματολογήσει κατ' ουσία για τις επιλογές που προκύπτουν από ευθύνες του κράτους απέναντι στον πολίτη όταν οι επιπτώσεις των χειρισμών της πολιτικής και οικονομικής εξουσίας επιδεινώνουν την θέση του. Η σημαντικότερη κριτική που ασκήθηκε στον Keynes ήταν στο στατικό - μη εφαρμόσιμο πολιτικά - μοντέλο των προτάσεων του. Για αυτό, οι μεταγενέστεροι σχολιαστές του προσπάθησαν να επαναδιατυπώσουν τις αρχές της αξίας και των ισορροπιών του μισθού και εν γένει του εισοδήματος. Συγκεκριμένα, οι μαρξιστές οικονομολόγοι του 20^{ου} αιώνα κατεύθυναν την κριτική τους στην ανισορροπία της ανταλλαγής. Εστίαζαν στην μειονεκτική θέση του εργαζομένου απέναντι στην εργοδοσία κατά την διαπραγμάτευση της εργασίας του. Λόγω του νέου καταμερισμού και της εξατομίκευσης, η φύσει μειονεκτική του θέση, επιβαρύνεται περισσότερο και οδηγεί στον κοινωνικό και οικονομικό υποβιβασμό του.

Οι μαρξιστές οικονομολόγοι και διανοητές εν γένει εντοπίζουν ομοιότητες του 20^{ου} αιώνα με τον 19^ο αιώνα αναφορικά με την χειραγώγηση της εργασίας. Τονίζουν τις ανισότητες κατά την ανταλλαγή της προσφοράς εργασίας με τις δυνάμεις ζήτησης και διαπιστώνουν ότι η ανεργία εξαρτάται εμφανώς από τις αποφάσεις του κεφαλαίου για επενδύσεις. Διακρίνουν και στον 20^ο αιώνα την παρουσία ενός άτυπου «εφεδρικού στρατού» ο οποίος παραμένει σε διαθεσιμότητα για απασχόληση προς όφελος του χαμηλού εργατικού κόστους παραγωγής άρα και της υπεραξίας που διαμορφώνει την συνεχή υπεραξία. Η τεχνολογική πρόοδος και η εξατομίκευση του 20^{ου} αιώνα, ενδέχεται να περιορίσει περαιτέρω την θέση διαπραγμάτευσης του εργαζομένου στην κατ' επιφαση ισότιμη ανταλλαγή. Συνεπώς, σε μια αγορά εργασίας υπό συνθήκες ανισότητας, διαφαίνεται η ανάγκη παρουσίας ενός παρεμβατικού κράτους-ρυθμιστή των διαδικασιών ανταλλαγής. Αναζητείται λοιπόν η κοινωνική αντίληψη εν γένει σε κάθε είδους ρυθμιστικές παρεμβάσεις ώστε να εξασφαλιστεί η ισορροπία στις δύο διαπραγματευόμενες πλευρές. Μετά την δεκαετία του '80, όπου η κρίση στην αγορά εργασίας σιγματίστηκε και από πρακτικές περί «καταλληλότητας» των υποψηφίων εργαζομένων, η

ανισότητα εντάθηκε και επεκτάθηκε εκτός της παραγωγικότητας, σε ποικίλα άλλα κριτήρια. Χαρακτηριστικά όπως το φύλο, η ηλικία, η οικογενειακή κατάσταση, ο τόπος διαμονής, θεωρήθηκαν σημαντικά και συνδέθηκαν με τις απαιτήσεις του κεφαλαίου-εργοδότη.

Στις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα το μεταπολεμικό κοινωνικοοικονομικό μοντέλο εκτάθηκε προς άλλες ηπείρους και η αγορά εργασίας πλέον ήταν ανεξέλεγκτη. Η αλλαγή τύπου παραγωγής, οι τεχνολογικές εφαρμογές και η εξειδίκευση εξώθησαν τον εργαζόμενο σε έναν νέου είδους εκτοπισμό. Οι πολιτικές επανακατάρτισης ήταν πλέον σημαντικότερες από αυτές της αρχικής εκπαίδευσης. Η ανεργία συνέχισε να αποτελεί στίγμα και ντροπή για τις κοινωνίες στον 20^ο όπως στον 19^ο αιώνα. Η εργασιακή επανένταξη άλλωστε συνδεόταν μάλλον με την οικονομική και πολιτική συγκυρία και όχι με την κοινωνική αναγκαιότητα. Οι απόψεις περί ευθύνης των ανέργων συνέχιζαν να υποβόσκουν υποκρυπτόμενες μέσα στις αδιέξοδες πολιτικές απασχόλησης.

Δεύτερο κεφάλαιο - Οι βασικές αντιλήψεις για τις πολιτικές απασχόλησης

Πολιτικές διαχείρισης της ανεργίας και των συνεπειών της: Το κράτος πρόνοιας

Στο προηγούμενο κεφάλαιο είδαμε πως εμφανίστηκαν και πως ωρίμασαν οι ιδέες για το φαινόμενο της ανεργίας το οποίο εξελίχθηκε σταδιακά από τον 17^ο αιώνα, συγκεκριμένα κατά την διάρκεια της μετατόπισης των πληθυσμών στα αστικά κέντρα και εντάθηκε στην περίοδο ανάπτυξης του βιομηχανικού κράτους μετά από το τέλος του 18^{ου} αιώνα. Οι αρνητικές επιπτώσεις που δημιούργησαν τα προβλήματα στην απασχόληση δημιούργησαν ανέχεια και κοινωνική μειονεξία σε μεγάλο μέρος της κοινωνίας. Ως εκ τούτου δημιουργήθηκε έδαφος για συνεχή διάλογο και λήψη μέτρων πρόνοιας με πρωτοβουλίες που προέρχονται από το κράτος αλλά και άλλους κοινωνικούς συντελεστές όπως π.χ. η εκκλησία. Η άρχουσα τάξη και εν γένει το πολιτικό περιβάλλον δεν έδειχναν - τουλάχιστον έως τις αρχές του 19^{ου} αιώνα - θετική διάθεση για αλλαγές και θεσμοθέτηση πολιτικών «πρόνοιας». Οι αρχές του *Laissez Faire, Laissez Passer* έδειχναν άλλωστε εξίσου αθώες και δίκαιες, όσο και απαγορευτικές σε κάθε μορφή νόμιμης πρόνοιας εντός μιας χαοτικής οικονομίας που σύντομα δημιουργήθηκε

κατά την έξαρση της βιομηχανικής επανάστασης και της επίφασης ισότητας στο δικαίωμα στην ιδιοκτησία.

Εν τούτοις από την ιστορική μας επισκόπηση των αντιλήψεων για την πρόνοια, διαπιστώνουμε δράσεις ήδη από την μεσαιωνική εποχή στην Ευρώπη. Εκφράζονταν μέσω της ελεημοσύνης στους φτωχούς και άνεργους και την δημιουργία ιδρυμάτων από τις χριστιανικές αδελφότητες και τα μοναχικά τάγματα⁴⁶. Από την Αναγέννηση και έπειτα αρχίζει σταδιακά να αναζητείται το ατομικό δικαίωμα με έμφαση στα προληπτικά μέτρα, αλλά η φιλανθρωπία συνεχίζει να αποτελεί την βασική έκφραση πρόνοιας (Στασινοπούλου Ο.2006:35-39). Μετά τον 16^ο αιώνα πολλοί ηγέτες είχαν δει τις ανισότητες στις περιοχές επιρροής τους και αναζητούσαν τρόπους αντιμετώπισης τους με ποικίλα μέτρα αμφιλεγόμενης αποτελεσματικότητας αναλόγως των περιστάσεων. Οι νόμοι για τους φτωχούς στην Αγγλία προωθούσαν άλλοτε μέτρα ανακούφισης και άλλοτε τιμωρητικές μεθόδους και ποινές. Σε κάποιες περιστάσεις, για προστασία ή/και την συντήρηση των εξαθλιωμένων ανέργων, αναζητούσαν στήριξη των δαπανών μέσω της φορολογίας των εύπορων τάξεων (Garraty, 1979:33). Ωστόσο επικρατούσαν περισσότερο οι αντιλήψεις περί αναγκαιότητας σωφρονιστικής επιρροής του κράτους στο άτομο υπό τον απόηχο των προτάσεων του Thomas Hobbes (1642, *De Cive/On the citizen* και 1651, *Leviathan*) αλλά και άλλων, όπως του αιδεσιμότατου Τζόσεφ Τάουνσεντ (1739-1816) που μιλούσε περί «αναγκαιίας» πείνας. Οι προαναφερόμενες απόψεις ισχυροποιήθηκαν από την θέση του ορθολογιστή και οπαδού του οικονομικού φιλελευθερισμού Edmund Burke (1729-1797) περί κινδύνων της δημόσιας ασφάλειας σε μια κοινωνία σε κατάσταση ένδειας. Ο Burke τόνιζε ότι η φιλανθρωπία είναι απλώς υποκρισία (Polanyi 2004:111-118).

Παρά ταύτα τον 18^ο αιώνα στην Βρετανία και ειδικά τα έτη 1782 και 1795 με τις σχετικές αποφάσεις στο Speenhamland του Berkshire οι φτωχοί ήταν δικαιούχοι επιδόματος. Η απόφαση μάλιστα του 1795, επιχείρησε να εντάξει μόνιμα τους άνεργους στην τοπική κοινότητα καθιερώνοντας επίδομα επιβίωσης. Πρακτικά το μέτρο αφορούσε σε ένα μόνιμο συμπληρωματικό εισόδημα βασισμένο σε κλίμακα συσχέτισης της τιμής του ψωμιού και του αριθμού των μελών της οικογένειας του ωφελούμενου. Στις κρατικές προνοιακές πολιτικές εν γένει και ειδικά αυτές του Speenhamland

⁴⁶ Βασική οργανωτική μονάδα του συστήματος ήταν η ενορία, το πτωχοκομείο της οποίας φρόντιζε για τον εγκλεισμό των τοπικών απόρων, καταργώντας παράλληλα τη δυνατότητα μετακίνησής τους. Για τη συντήρηση του πτωχοκομείου δημιουργήθηκε ένα ειδικό τέλος «υπέρ φτωχών», το οποίο κατέβαλαν υποχρεωτικά όλα τα εύπορα μέλη της ενορίας. Το όλο σύστημα υπαγόταν στο διαχειριστικό έλεγχο των ειρηνοδικών (Γαγανάκης, 2014).

άσκησαν έντονη κριτική οι φιλελεύθεροι διανοητές της εποχής, Bentham, Malthus και Ricardo που έβλεπαν στις αποφάσεις αυτές τον πατερναλισμό ενός παρεμβατικού κράτους στην αναπτυσσόμενη βιομηχανική κοινωνία⁴⁷.

Από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα παρατηρούνται επιβαρυντικές αλλαγές στους νόμους για τους φτωχούς στην Βρετανία. Το 1834 με την *Πράξη του Νόμου των Φτωχών* λήφθηκαν σκληρά μέτρα για την λειτουργία της αγοράς εργασίας ώστε να διευκολυνθεί η ανάπτυξη των βιομηχανιών. Καταργήθηκαν τα επιδόματα και τέθηκε το δίλλημα της εισόδου των μη ενεργών, στα αναμορφωτικά καταστήματα ως ανίκανων για εργασία ή εναλλακτικά σε αναζήτηση εργασίας στις νέες συνθήκες της Βιομηχανικής Εποχής. Έως το 1880 στην Βρετανία, οι φτωχοί διακρίνονταν σε όσους άξιζαν βοήθειας και σε όσους δεν άξιζαν (*deserving & undeserving poors*) (Rosanvallon, P. 2014:191). Οι εργαζόμενοι ήταν απροστάτευτοι στον μηχανισμό της αγοράς και η εργατική δύναμη αποτελεί απλά μέσο επιβίωσης (Πολάνυι 2007:78-81). Εντείνεται η ρητορική της κοινωνικοποίησης της φτώχειας, της εξαθλίωσης, της μεταβίβασης της ευθύνης στην κοινωνία αλλά και τα ίδια τα υποκείμενα της, δηλαδή τους φτωχούς. Ο Ewald αναφέρεται στις αντιλήψεις περί φτώχειας και στο ζήτημα της ατομικής ευθύνης εξηγώντας ότι στην περίοδο αυτή *...η αρχή της ευθύνης στηρίζεται σε έναν τρόπο διαχείρισης της αιτιότητας... για μια αυτορρύθμιση των συμπεριφορών... κανείς δεν μπορεί να αποδώσει σε άλλον τις αποτυχίες και τις δυστυχίες του... Συνεπώς, ...οι αιτίες της φτώχειας δεν πρέπει να αναζητηθούν αλλού παρά μόνον στον ίδιο τον φτωχό... η φτώχεια είναι μια συμπεριφορά...* (2000:41-43). Στο ίδιο αφήγημα εδράζεται ή αποστροφή του φιλελευθερισμού για το θεσμικό καθήκον πρόνοιας του ίδιου του κράτους προς τους πολίτες (σελ. 27). Ο Ewald τονίζει ότι ο φιλελευθερισμός στον 19^{ου} αιώνα αρνιόταν να δει την αναγκαιότητα της πρόνοιας ως ένα πλαίσιο υποχρεωτικού δίκαιου, δηλαδή ενός νομικά κατοχυρωμένου και αναγκαστικού καθήκοντος. Η φιλανθρωπία αποτελούσε μόνον μια πράξη συναισθηματισμού και επικουρικότητας για τον συνάνθρωπο (σελ.25).

Παρά ταύτα, υπό την οπτική μιας νέας αντίληψης διαμοιρασμού των ευθυνών άρχισαν ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα να λαμβάνονται από τα κράτη πρωτοβουλίες καταλογισμού συνυπευθυνότητας στην εργοδοσία. Στην Βρετανία προωθήθηκαν απο-

⁴⁷ Η επιδοματική πολιτική της Speenhamland θεωρήθηκε τέχνασμα των γαιοκτημόνων για την δημιουργία αντικινήτρων μετακίνησης της εργατικής δύναμης στις πόλεις που υπήρχε προσφορά μεγαλύτερων ημερομισθίων και την αποφυγή αύξησης του κόστους εργασίας στα κτήματα τους. Η διαφορά θα καλυπτόταν από το κράτος (Πολάνυι, 2007:90, 181)

σπασματικοί νόμοι από το 1833 έως το 1853 για έλεγχο και περιορισμό ωραρίων ειδικότερα για τα παιδιά και τις γυναίκες (Gough, 2008:80). Αργότερα, με παρεμβάσεις και υποδείξεις των κυβερνήσεων των βιομηχανικών κρατών οι επιχειρήσεις αναλάμβαναν την οικονομική ευθύνη των ατυχημάτων των εργαζομένων τους ενώ από το 1897 ασφάλιζαν τους εργαζόμενους και για ευθύνη έναντι τρίτων. Στην Γερμανία του Μπίσμαρκ επίσης από την δεκαετία του 1880 υιοθετήθηκαν πολιτικές κοινωνικής προστασίας. Οι μεταρρυθμίσεις με συμμετοχή των εργοδοτών, περιλάμβαναν και την συνταξιοδότηση γήρατος εκτός από αυτές της ασφάλισης (Gough, 2008:113, Rosanvallon, 2014:191-2). Παρόμοιες πρακτικές εφαρμόστηκαν και στην Αυστρία όπου σημαντικό ρόλο έπαιξε η ίδρυση του Συνδέσμου Κοινωνικής Πολιτικής που ιδρύθηκε από Γερμανούς και Αυστριακούς κοινωνικούς επιστήμονες (Στασινοπούλου, 2006:62-63). Στο τέλος του αιώνα στην Βρετανία ο νέος κλάδος της κοινωνικής πολιτικής άρχισε να αποτελεί πεδίο ακαδημαϊκής μελέτης του London School of Economics που ιδρύθηκε το 1895 από τους Φαβιανούς σοσιαλιστές⁴⁸. Βέβαια, είχε προηγηθεί πολύ νωρίτερα το 1857, η σύσταση της Εθνικής Ένωσης Κοινωνικών Επιστημών που οδήγησε στην δημιουργία σχολής Κοινωνικών Επιστημών (Στασινοπούλου, 2006:64-65).

Στην Γαλλία, παρά το γεγονός της βιομηχανικής υστέρησης σε σχέση με άλλα κράτη, οι ιδέες της επανάστασης του 1789 επιτάχυναν τις εξελίξεις στην δημιουργία πνεύματος κατανόησης και ανάπτυξης πολιτικών άμβλυνσης των κοινωνικών αντιθέσεων της νέας εποχής στον επόμενο αιώνα. Ωστόσο όπως αναφέρει ο Francois Ewald στο έργο του η *Ιστορία του Κράτους Πρόνοιας* (2000) παρατηρείται μια ισοπεδωτική ισότητα η οποία χαρακτηρίζει την κοινωνία μετά τον 18^ο αιώνα και ειδικότερα μετά την *Γαλλική Επανάσταση*. Σημειώνει μάλιστα ότι ενώ στο δεύτερο άρθρο της *Διακήρυξης των δικαιωμάτων* του 1789 θεμελιώθηκαν τα δικαιώματα στην ελευθερία, ασφάλεια, ιδιοκτησία και αντίσταση στην καταπίεση, το ζήτημα της πρόνοιας παρέμεινε ασαφές. Η φτώχεια δεν θεωρείται αρνητικό γνώρισμα και αιτιατό της ανεξέλεγκτης οικονομικής ανάπτυξης, αλλά μια κοινωνική κατάσταση που έλκει τα φιλάνθρωπα αισθήματα. Συνεπώς σε ένα τέτοιο πλαίσιο μετεπαναστατικών θεσμικών υποχρεώσεων,

⁴⁸ Στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα και κυρίως μετά την δημοσίευση του «Κεφαλαίου» του Μαρξ το 1867 αναπτύσσονται από διανοούμενους ομάδες σκέψης για την εναλλακτική προσέγγιση της πορείας του φιλελευθερισμού. Μια από τις σπουδαιότερες πολιτικές κινήσεις ήταν η Φαβιανή εταιρεία, που ιδρύθηκε το 1883 στη Μεγάλη Βρετανία. Το φαβιανό κίνημα εντασσόταν στα ευρύτατα πλαίσια αναθεώρησης του μαρξισμού ως καταγγελία των άθλιων συνθηκών που ζούσε η αγγλική εργατική τάξη της βικτοριανής εποχής. Στις συνεδριάσεις έπαιρναν μέρος μερικοί από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της αγγλικής πνευματικής ζωής της εποχής: ο Χέρμπερτ Γουέλς, ο Τζορτζ Μπέρναρντ Σο, και οι πολιτικοί Μπέατρικς και Σίντνεϊ Γουέμπ.

ήταν αδύνατον να αναδυθεί ένα κράτος πρόνοιας αφού η πρόνοια ήταν περιεχόμενο του φυσικού δικαίου και των ανθρώπινων σχέσεων και όχι του θετικού (υποχρεωτικού) δικαίου (2000:22-3). Την ίδια περίοδο, Γάλλοι διανοητές ανήκοντες κυρίως στην δεξιαμενή σκέψη της Ecole Normale⁴⁹ διέδιδαν το όραμα μιας νέας εποχής και της υιοθέτησης πολιτικών παρεμβάσεων κοινωνικής συναίνεσης. Ως εκ τούτου, κατά την δεκαετία του 1840 στην Γαλλία παρατηρούνται βήματα ρυθμίσεων πρόνοιας όπως π.χ. η εφαρμογή του νέου εργοδοτικού δικαίου με συνέπεια τις καταδίκες εργοδοτών για εργατικά ατυχήματα και την απασχόληση παιδιών, διαμορφώνοντας έτσι ένα πλαίσιο υιοθέτησης περισσότερο φιλεργατικών πολιτικών. Οι σχέσεις των εργαζομένων και εργοδοτών πλέον, σε αντίθεση με την περιρρέουσα φιλελεύθερη οπτική, δεν περιορίζονταν στην ανταλλαγή μισθού και εργασίας αλλά επιπλέον δόθηκε έμφαση στην εργοδοτική ευθύνη για την ασφάλεια του εργάτη (Ewald, 2000: 96-7).

Οι σταδιακά αναπτυσσόμενες πρωτοβουλίες των κρατών στον 19^ο αιώνα, για προώθηση πολιτικών πρόνοιας, θεμελίωσαν τις αντιλήψεις για το παρεμβατικό «κοινωνικό κράτος» των αρχών του 20^{ου} αιώνα, κυρίως ως μια δημιουργική προσέγγιση συνδυασμού θεωριών του «λειτουργισμού» και των «οικονομικών της ευημερίας» (Gough, 2008:43-6). Είναι ενόητο ότι οι εφαρμογές του αντιπαρατίθενται στις επικρατούσες έως τότε πολιτικές του *Laissez-faire* αφού προωθούσε παρεμβάσεις όπως: α) παροχή χρηματικής ή σε είδος βοήθειας (πρόνοια, εκπαίδευση, στέγαση, υγεία) σε άτομα ή οικογένειες που βιώνουν απρόοπτες και επείγουσες περιστάσεις και β) ρύθμιση των συνθηκών ζωής των ατόμων και οικογενειών μέσω των μεταβολών πολιτικών και εν γένει της νομοθεσίας, π.χ. φορολογική ή επαγγελματική νομοθεσία (Gough,2008:95-9). Το κοινωνικό κράτος αναγνωρίζει de facto την παρουσία των εργατικών ενώσεων, σωματείων και των συλλογικών συμβάσεων, που συμβάλλουν στην λειτουργία και σύνθεση των πολιτικών (Offe, 1984:141).

Δεν εκλείπουν βεβαίως οι υποτροπές που δημιουργούνται από την ταχύτητα και την αδυναμία κατανόησης των αλλαγών που πραγματοποιούνται σε πολύ βραχύ χρονικό διάστημα εν μέσω βιομηχανικής ανάπτυξης. Μια από αυτές ήταν η απόφαση το

⁴⁹ Η Ecole Normale (ENS) σχεδιάστηκε στη διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης και αποσκοπούσε να παράσχει στη Δημοκρατία ένα νέο σώμα καθηγητών, εκπαιδευμένο στο πνεύμα και τις κοσμικές αξίες του Διαφωτισμού. Είναι ένα γαλλικό ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα εκτός του πλαισίου του δημόσιου πανεπιστημιακού συστήματος. Αναδιοργανώθηκε το 1794 από τον Ναπολέοντα.

https://en.wikipedia.org/wiki/%C3%89cole_Normale_Sup%C3%A9rieure (Πρόσβαση Δεκ. 2020).

1904 για την ίδρυση στρατοπέδων εργασίας στην ύπαιθρο⁵⁰. Στην συνέχεια ακολούθησε η νομοθετική πράξη για τους άνεργους (Unemployed Workman Act), ενώ το 1905 υιοθετήθηκε διαχωρισμός των ανέργων σε εκούσιους και ακούσιους. Ωστόσο πολύ σύντομα, το 1911, θεσμοθετήθηκε στην Βρετανία, (λίγο νωρίτερα και στην Γερμανία), η εθνική ασφάλιση μέσω εισφορών εργοδοτών και εργαζομένων, με πρωτεργάτη και συντονιστή της πολιτικής αυτής τον William Beveridge⁵¹.

Ένα από τα σημαντικότερα γεγονότα όμως που επιτάχυναν καταλυτικά τις αλλαγές πολιτικής και με κάποιο τρόπο διευκόλυναν την κυβέρνηση για περισσότερες ριζικές μεταρρυθμίσεις ήταν και η ψήφιση το 1918 του νόμου *Περί Αντιπροσώπευσης* γνωστή και ως *τέταρτη πράξη μεταρρύθμισης* στην Βρετανία. Βάσει αυτής δινόταν η δυνατότητα στους άρρενες και θήλεις άνω των 30 ετών ανεξαρτήτως οικονομικού και κοινωνικού επιπέδου να ενταχθούν στην εκλογική διαδικασία. Ο T.S. Marshall τονίζει σχετικά, ότι η θεσμοθέτηση των *πολιτικών* δικαιωμάτων του πολίτη - κυρίως αυτό του εκλέγειν - και η πολιτική ισχυροποίηση της θέσης του στην θεσμική συγκρότηση της κοινωνίας⁵² συνετέλεσε σε μεγάλο βαθμό στις ευεργετικές πολιτικές πρωτοβουλίες των κρατών τον 20^ο αιώνα για την θέσμιση του κοινωνικού κράτους (Marshall T.S., 1950:20-21). Μετά τον Α'ΠΠ και την μεγάλη ύφεση της δεκαετίας του '30 πραγματοποιούνται νέες συνθέσεις τις οποίες ο Mishra ονομάζει "The economic component". Οι εξελίξεις ωστόσο και ο πολιτικός διάλογος της εποχής, συνέθεσαν το "*social component*". Ήταν ένας συνδυασμός Κεϋνσιανής αντίληψης περί κρατικών παρεμβάσεων,

⁵⁰ Χωριζόταν ο σύζυγος ή/και πατέρας από την οικογένεια μέχρι την επαναδραστηριοποίηση του στην ύπαιθρο στα στρατόπεδα εργασίας. Οι γυναίκες και τα παιδιά θα παρέμεναν σε φιλανθρωπικά ιδρύματα έως την επαναδραστηριοποίηση του συζύγου και πατέρα. Το μέτρο είχε εφαρμοστεί από το τέλος του 19^{ου} αιώνα στην ηπειρωτική Ευρώπη (Δεδουσόπουλος, 2004:205)

⁵¹ Ο William Beveridge (1879 - 1963) ήταν οικονομολόγος και σύμβουλος της κυβέρνησης, υπό τον David Lloyd George (1906 - 1914) για τις συντάξεις γήρατος και την εθνική ασφάλιση. Το 1942 δημοσίευσε την έκθεση του με τίτλο *Κοινωνική Ασφάλιση και σχετιζόμενες υπηρεσίες* και πρότεινε στη βρετανική κυβέρνηση τρόπους για την καταπολέμηση των πέντε «Γιγαντιαίων Κακών» της ανάγκης, της αρρώστιας, της άγνοιας, αθλιότητας και της αδράνειας. Το 1945 μετά την εκλογική ήττα του Churchill η νέα κυβέρνηση του Clement Attlee, ανακοίνωσε ότι θα εισαγάγει το κράτος πρόνοιας που περιγράφεται στην έκθεση Beveridge του 1942. Αυτό περιλάμβανε τη σύσταση Εθνικής Υπηρεσίας Υγείας το 1948 με δωρεάν ιατρική περίθαλψη για όλους. Ένα εθνικό σύστημα παροχών εισήχθη επίσης για την παροχή «κοινωνικής ασφάλισης» έτσι ώστε ο πληθυσμός να προστατεύεται από το «λίκνο στον τάφο». Το νέο σύστημα βασίστηκε εν μέρει στο εθνικό σύστημα ασφάλισης που δημιουργήθηκε από τον Lloyd George το 1911. Οι εργαζόμενοι θα πλήρωναν εισφορές όπως και οι εργοδότες, για πολύ μεγαλύτερα παρεχόμενα οφέλη ασφάλισης και πρόνοιας.

⁵² Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα στο Ηνωμένο Βασίλειο το κίνημα των Χαρτιστών (1838-1850) και τα αιτήματα του για πολιτικές και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις λειτούργησε θετικά για την ενδυνάμωση της θεσμικής παρουσίας της εργατικής τάξης. Σταδιακά το κίνημα επέτυχε να συμπεριληφθούν στην νομοθεσία τα περισσότερα από τα αιτήματα όπως ψήφος πάνω από τα 21 έτη για όλους, μυστική ψηφοφορία και καμία απαίτηση ιδιοκτησίας για τους αιρετούς δίνοντας την δυνατότητα σε όλους να εκλέξουν οποιονδήποτε θεωρούν εκπρόσωπο τους και να εκλέγονται στις εκλογικές περιφέρειες ανεξαρτήτως οικονομικής και περιουσιακής κατάστασης.

ενεργού ζήτησης και πλήρους απασχόλησης και των όσων υποστήριξε ο Beveridge για οικονομική ισορροπία (Mishra R, 1984:7).

Λίγες δεκαετίες αργότερα και μετά την λήξη του Β'ΠΠ το παράδειγμα της συν- νικήτριας του Β'ΠΠ κομμουνιστικής Ρωσίας «ενέπνευσε» την άνοδο των αριστερών κομμάτων σε χώρες όπως οι Γαλλία, Βρετανία, Γερμανία, Ιταλία και ΗΠΑ. Όρισε επι- πλέον μια «αντεπαναστατική» ανακατεύθυνση των φιλελεύθερων κομμάτων προς μια περισσότερο κοινωνική θεώρηση της αναδιανομής. Παρατηρείται ως εκ τούτου το φαι- νόμενο, διάφοροι ηγέτες διαμορφωτές πολιτικής, όπως οι Henry Morgenthau (ΗΠΑ), William Beveridge (Βρετανία) και άλλοι, να υποστηρίζουν από κοινού την απόφαση της αναδιανομής εισοδήματος υπέρ όσων βρίσκονται σε μειονεκτική θέση. Εμφανί- στηκε τότε το οξύμωρο γεγονός, οι χριστιανοδημοκράτες και οι φιλελεύθεροι στην Γερμανία και Ιταλία να καταγγέλλουν τον καπιταλισμό και οι Ρεπουμπλικάνοι της Γαλλίας να μιλούν για την ανάγκη ενός κράτους απελευθερωμένου από την εξουσία του πλούτου (Rosanvallon, 2014:222-3). Η τόνωση της εργασίας ήταν πλέον προτεραι- ότητα για όλους. Οι ΗΠΑ, Γερμανία κ.α., υιοθέτησαν την αύξηση των δημοσίων δα- πανών με σκοπό την απασχόληση των ανέργων (Δεδουσόπουλος, 2004:246). Εδραιω- νόταν συνεπώς η Κεϋνσιανή θέση ότι τα εισοδήματα αυξάνουν την ενεργό ζήτηση και μέσω της αυξημένης κατανάλωσης λειτουργεί η οικονομία των κρατών. Η διαμορφού- μενη από τις αρχές του αιώνα αλλαγή του μείγματος πολιτικών, αποτέλεσε σταδιακά στην δεκαετία του 1940, την κεντρική οικονομική πυξίδα του κοινωνικού κράτους (Στασινοπούλου, 2006:65, Gough,2008:170).

Ωστόσο στις επόμενες δεκαετίες, οι επιπλοκές της παγκοσμιοποίησης, των τε- χνολογικών αλλαγών και της βιομηχανικής πρωτοκαθεδρίας, δημιουργούν σχέσεις πο- λιτικής «ανταλλαγής» με το κεφάλαιο, ανακολουθίες στις εγγυήσεις του κράτους για ένα ελάχιστο βιοτικό επίπεδο των πολιτών και προστασίας των συνδικαλιστικών και των πολιτικών δικαιωμάτων (Offe, 1984:193). Στις αρχές μάλιστα του 1970, άρχισε να εξετάζεται η αναθεώρηση του Κεϋνσιανού αναπτυξιακού μοντέλου και να συζητούνται νέα μέτρα και τακτικές για την κοινωνική πολιτική (Καραμεσίνη, 2005:27). Ένας συν- δασμός του καπιταλιστικού αγγλοσαξονικού μοντέλου με εθνοκεντρικές αντιλήψεις ιδεολογικής φόρτισης (ψυχρός πόλεμος) συντέλεσε σε μια νέα θεωρητική αφήγηση της κοινωνικής πολιτικής ως πεδίου έρευνας (Στασινοπούλου, 2002:30-31). Ο δημόσιος διάλογος εντάθηκε με πρωταγωνιστές τους φιλελεύθερους οικονομολόγους Αυστριακό

Friedrich Hayek (1899-1992) και Αμερικανό Milton Friedman, (1912 - 2006). Επικεντρώθηκε πλέον στην εκδηλωμένη καταστροφική δομική οικονομική κρίση που διήρκεσε σε όλη τη δεκαετία του 1970. Η νέα αντίληψη της «ευελιξίας» στην αγορά εργασίας θεωρήθηκε ως η πλέον αποτελεσματική αφού θα βελτίωνε τον αριθμό των απασχολουμένων σε συνδυασμό με τις πολιτικές διαρθρωτικού χαρακτήρα. Η μετακίνηση κεφαλαίων και παραγωγικών δομών σε χώρες χαμηλότερου εργατικού κόστους, κατέστησαν τις τοπικές παρεμβατικές πολιτικές στην αγορά εργασίας αδιανόητες και απομεινάρια του παρελθόντος των εθνικών οικονομιών (Mishra R., 1999:15). Σε αυτό το ασαφές περιβάλλον της μετεξέλιξης του καπιταλισμού, όπου φαίνεται να εντείνεται η αναγκαιότητα του προνοιακού κράτους, δεν παρατηρείται διάλογος ή και πολιτικοοικονομικός χώρος για εφαρμογές της Κοινωνικής Οικονομίας.

Στην νέα αυτή πραγματικότητα της παγκοσμιοποίησης, η εργασία καλείται να καταβάλλει το κόστος αύξησης της κεφαλαιακής κερδοφορίας και των διεθνών ανταγωνισμών (Arrighi G, 2008:166)⁵³. Ο Jessop αναφέρεται σχετικά σε μια «παραδειγματική» μετάβαση από το Κεϋνσιανό μοντέλο κράτους (Keynesian Welfare National State - KWNS) προς ένα νεοφιλελεύθερο και επεκτατικό «Σουμπετεριανό» μοντέλο, μετα-εθνικών καθεστώτων (Schumpeterian Workfare Postnational Regime-SWPR). Από μια εποχή των «φορντικών - ατλαντικών» οικονομιών, σε μια οικονομία της γνώσης που σήμανε νέες κατευθύνσεις, συνεχούς καινοτομίας και άκριτου ανταγωνισμού όπου η κοινωνία υποτάσσεται στην οικονομία και τα κοινωνικά δικαιώματα έχουν δευτερεύουσα σημασία (Jessop 2005:71, 245,250-1). Ειδικότερα μετά την δεύτερη πετρελαϊκή κρίση του 1979 το νέο αναπτυξιακό αφήγημα παρέκαμπε το μοντέλο της «Κεϋνσιανής Συναίνεσης» και υιοθετούσε μακροοικονομική πολιτική με κατεύθυνση στην ευελιξία στην αγορά εργασίας ως πλαίσιο ενεργητικής πολιτικής (Καραμεσίνη 2005:42-45, Γράβαρης, 2003:341-2). Σε ανάσχεση της διαφαινόμενης οικονομικής και κοινωνικής ανασφάλειας, εμφανίζονται και πάλι (όπως στον 19^ο αιώνα) μαζικές πρωτοβουλίες της κοινωνίας των πολιτών με την μορφή ταμείων συνοχής, επαγγελματικών ενώσεων και ομοσπονδιών (Γαλλία 1980). Στην δυτική Ευρώπη η Κοινωνική Οικονομία αποκτά νομοθετική υπόσταση ενώ σταδιακά εισάγεται σε συζητήσεις στην Ευρω-

⁵³ Το σλόγκαν της εποχής “*There Is No Alternative*” γνωστό ως T.I.N.A αποτύπωνε την απόφαση αύξησης της κερδοφορίας του κεφαλαίου με πολιτικές μεταβίβασης του κόστους στην αγορά εργασίας (Arrighi, 2008:166). Η φράση αυτή αποδίδεται στην ίδια την Margaret Thatcher και καθορίζει τις πολιτικές και το νέο περιβάλλον της αμφισβήτησης του Κεϋνσιανού μοντέλου στις δεκαετίες 1970-1980 όχι μόνο στην Βρετανία αλλά και στον υπόλοιπο κόσμο.

παϊκή Κοινότητα και μάλιστα συστήνεται το 1989 ειδικός φορέας για την παρακολούθηση του τομέα επί προεδρίας Jacques Delors (Ευρωπαϊκή Επιτροπή 1985-1995). Έτσι, σταδιακά στις τελευταίες δεκαετίες του αιώνα μια νέα περισσότερο κοινωνική αντίληψη φαίνεται να διαπνέει τις πολιτικές πρωτοβουλίες για την αντιμετώπιση της ανεργίας.

Η ανάδειξη των πολιτικών απασχόλησης

Στους δύο προηγούμενους αιώνες της ταχείας ανάπτυξης των βιομηχανικών και εμπορικών επιχειρήσεων παρατηρείται ταυτόχρονα και απορρύθμιση της αγοράς εργασίας. Οι ποικίλες κρίσεις, οικονομικές ή τεχνολογικές δημιουργούσαν μείωση στη ζήτηση εργατικής δύναμης, με αποτέλεσμα μεγάλο μέρος του ενεργού πληθυσμού να αντιμετωπίζει το ενδεχόμενο της περιστασιακής ή και της μακροχρόνιας ανεργίας. Η διαπραγμάτευση στην αγορά εργασίας μεταξύ άνισων κοινωνικά και οικονομικά ομάδων συμφερόντων (εργάτες και εργοδότες), δημιουργούσε την ανάγκη κρατικής παρέμβασης. Έτσι, οι απαιτήσεις διαχείρισης των προαναφερόμενων συμπτωμάτων και των ποικίλων κοινωνικών κρίσεων οδήγησαν στην συγκρότηση και παρουσία ενός «κοινωνικού κράτους» που θα προωθούσε κατευναστικά μέτρα και πολιτικές απασχόλησης. Ως εκ τούτου, από την μεταπολεμική περίοδο έως και σήμερα και συγκεκριμένα για την διαχείριση των επιπλοκών στην απασχόληση, διακρίνουμε εν γένει δύο κατηγορίες κρατικών πολιτικών: α) την μακροοικονομική πολιτική, ως πολιτική απασχόλησης στις ανεπτυγμένες οικονομικά χώρες της Δυτικής Ευρώπης και των ΗΠΑ και β) τις πολιτικές αγοράς εργασίας (ενεργητικά και παθητικά μέτρα) για την αναδιάρθρωση των ασθενέστερων οικονομιών.

Βεβαίως, οι πολιτικές αντιμετώπισης της ανεργίας εξαρτώνται κυρίως από το είδος της ανεργίας που καλούνται να αντιμετωπίσουν. Ειδικότερα μετά από τη δεκαετία του '70 ο επιστημονικός διάλογος εστίασε σε διακριτούς τύπους του φαινομένου της ανεργίας όπως: τριβής, διαρθρωτική, εποχική, ρυθμών μεγέθυνσης, τεχνολογική και σύμφωνα με τις πολιτικές αντιμετώπισης της σε: κυκλική, διαρθρωτική, τριβής. Ως προς την έκταση κατατάσσεται σε μακροχρόνια και βραχυχρόνια ανεργία. Λίγο αργότερα, μετά την δεκαετία του 1980, οι πολιτικές για την αντιμετώπιση της ανεργίας στις δυτικές κοινωνίες, ταξινομήθηκαν σε δύο βασικές κατηγορίες: α) στις ενεργητικές πολιτικές π.χ. γραφεία ευρέσεως εργασίας, επιδότηση επιχειρήσεων για την ένταξη ειδικών ευπαθών και άλλων ομάδων ανέργων, κατάρτιση και προετοιμασία μακροχρόνια ανέργων (επικαιροποίηση προσόντων) ή νέων εργαζομένων στην αγορά εργασίας και

β) στις παθητικές όπως, τα επιδόματα και η πρόωρη συνταξιοδότηση (Γράβαρης, 2003:340-55). Μετά το 2002, οι βάσεις δεδομένων της ΕΕ και του ΟΟΣΑ ταξινόμησαν τις προαναφερόμενες πολιτικές απασχόλησης σύμφωνα με τις αναλαμβανόμενες δράσεις. Οι τρεις νέες βασικές κατηγορίες πολιτικών που προέκυψαν ήταν: α) Οι υπηρεσίες απασχόλησης που παρέχονται από τις κρατικές υπηρεσίες (π.χ. ΟΑΕΔ), β) τα ενεργητικά μέτρα όπως η κατάρτιση, οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης⁵⁴, τα κίνητρα απασχόλησης, η εργασιακή ένταξη των ευάλωτων και άλλων ειδικών ομάδων, η άμεση δημιουργία θέσεων εργασίας μέσω της επιδοτούμενης απασχόλησης και των κίνητρων αυτοαπασχόλησης μέσω της έναρξης επιχειρηματικής δραστηριότητας, γ) τα παθητικά μέτρα απασχόλησης που διακρίνονται σε αυτά που επιδιώκουν την εισοδηματική στήριξη των ανέργων και την πρόωρη συνταξιοδότηση (Δημουλάς, Μιχαλοπούλου, 2008:31-32). Σύμφωνα με την Καραμεσίνη, σήμερα επικρατεί η άποψη ότι οι παθητικές σε αντίθεση με τις ενεργητικές πολιτικές, επιλύουν μόνο προσωρινά προβλήματα της ανεργίας ή της υποαπασχόλησης και δεν καταπολεμούν τα αίτια της (2005:30)⁵⁵. Στον 20^ο αιώνα, οι πολιτικές εν γένει συνετέλεσαν στην βραχυπρόθεσμη αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού και όχι στην μακροοικονομική επεξεργασία του προβλήματος (Καραμεσίνη, 2005:21-22). Ειδικότερα στην τελευταία 25ετία παρατηρείται ολοκληρωτική εγκατάλειψη του μοντέλου της πλήρους απασχόλησης ως διαρθρωτικού μοχλού ανάπτυξης.

Ο Okun αναφέρεται στον ενεργό ρόλο του κράτους για την εξισορρόπηση των δεικτών ανεργίας μέσω της εφαρμογής νόμων αναδιανομής και τον περιορισμό του χάσματος μεταξύ των πολύ χαμηλών και του μέσου όρου αποδοχών, μέσω κινήτρων στην εργοδοσία⁵⁶. Για τους χαμηλά αμειβόμενους εργαζόμενους ειδικότερα προτείνει

⁵⁴ Οι ευέλικτες μορφές περιλαμβάνουν: α) Κυκλική εργασία (Job rotation) β) την διαμοιρασμένη εργασία (job sharing) γ) την εργασία διαμερισμένου χρόνου (work sharing) δ) την εργασία με το κομμάτι (φασόν) ε) τηλεεργασία στ) την εργασία διαθεσιμότητας (on call work) ζ) την κυκλική εργασία (job rotation) κ.α. Στην χώρα μας όπως και σε άλλες χώρες της ΕΕ οι προαναφερόμενες μορφές εφαρμόζονται ανάλογα με το εκάστοτε εθνικό θεσμικό πλαίσιο και τους περιορισμούς του.

⁵⁵ Η Καραμεσίνη διακρίνει δύο ορισμούς των πολιτικών απασχόλησης. Ο ευρύς ορισμός αναφέρεται στο σύνολο των δράσεων που αποσκοπούν στην βελτίωση ή στην πρόληψη των προβλημάτων στην απασχόληση και ο στενός αναφέρεται στο σύνολο των πολιτικών αγοράς εργασίας για τον ίδιο σκοπό πάντα (2005:28).

⁵⁶ Ο Okun αναφέρθηκε στις αναποτελεσματικότητες των πολιτικών λόγω «διαρροής» που οφείλεται στην έλλειψη ετοιμότητας του θεσμικού περιβάλλοντος ή στις ασαφείς διαδικασίες εφαρμογής της μεταφοράς και αναδιανομής. Στο έργο του *Equality and Efficiency* (1975) ανέφερε την περίπτωση του «τρύπιου κουβά» (the Laky Bucket) όπου κατά την αναδιανομή εισοδημάτων μέσω φορολόγησης κάποιων τάξεων και μεταφοράς των πόρων σε ομάδες που τα έχουν ανάγκη, κάποιο ποσοστό από 1% έως και 99% θα μπορούσε να χαθεί κατά την διάρκεια της μεταφοράς (εφαρμογής) των πολιτικών (Okun, 1975:96).

το παράδειγμα της αύξησης της ωρομίσθιας αμοιβής με παράλληλη μείωση των ασφαλιστικών επιβαρύνσεων της εργοδοσίας έτσι ώστε η αναμενόμενη αύξηση των καθαρών αποδοχών να μην αποτελεί αντικίνητρο στην απασχόληση και την αύξηση της ζήτησης εργασίας. Επισημαίνει το φαινόμενο που παρατηρείται σε ορισμένες κρατικές πολιτικές που στοχεύουν στην ανεργία, να στρέφονται στην ένταξη των ωφελούμενων ομάδων εργαζομένων στην μισθοδοσία του δημοσίου. Σχολιάζοντας την πολιτική βιωσιμότητα παρόμοιων αναδιανεμητικών μέτρων τονίζει ότι, αυτή η επιλογή ακόμη και εάν είναι ελεγχόμενη και αποτελεσματική, είναι «ακριβή» για τους φορολογούμενους (Okun, 1975:113-4).

Συμπεράσματα δευτέρου κεφαλαίου

Πρωτοβουλίες ελέγχου και διαχείρισης των συμπτωμάτων της ανεργίας όπως η φτώχεια παρατηρούνται αποσπασματικά ήδη από τον 18^ο και 19^ο αιώνα. Σχετίζονται ωστόσο μάλλον με φιλανθρωπικές πράξεις και όχι με πολιτικές πρόληψης των οικονομικού και κοινωνικού αποκλεισμού ή της επανάκαμψης των μειονεκτούντων πολιτών. Αργότερα, στο τέλος του 19^{ου} αιώνα και τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα εφαρμόζονται περισσότερο συγκροτημένες πολιτικές αποφάσεις και θεσμικές παρεμβάσεις. Είναι εν γένει αποφάσεις και πολιτικές οι οποίες ορίζουν την αναγκαιότητα ενός σύγχρονου «κοινωνικού κράτους» με στοχευμένες δράσεις για όσους μειονεκτούν κοινωνικά και οικονομικά στην σύγχρονη νεωτερική κοινωνία.

Διαπιστώθηκε ότι, οι παρεμβατικές πολιτικές ειδικότερα για την άμβλυνση της φτώχειας και της ανεργίας εμφανίστηκαν όταν παρουσιάστηκαν δυσλειτουργίες στην κοινωνία και στην οικονομία των κρατών οφειλόμενες κυρίως στις επικρατούσες αντιλήψεις αυτορρύθμισης του *Laissez Faire*. Ο Gough επισημαίνει ότι η παρεμβατική αναγκαιότητα του κράτους και η εφαρμογή πολιτικών πρόνοιας, αλλά και οι πολιτικές πρωτοβουλίες είναι βέβαιο ότι δεν είχαν την συναίνεση της άρχουσας τάξης. Ως εκ τούτου οι συγκρουσιακές - πολλές φορές - παρεμβάσεις προήλθαν από την εργατική τάξη η οποία είχε ήδη αντίληψη της συνεισφοράς της όχι απλώς ως συντελεστή παραγωγής αλλά ως ένα σύνολο φυσικών προσώπων που δεσπόζουν εντός της «λειτουργικής» ανάπτυξης του - από τον 19^ο αιώνα - απρόθυμου για ουσιαστικές αλλαγές κράτους (2008:109-110).

Ήδη οι αστικές επαναστάσεις του 1848, είχαν δώσει το πολιτικό στίγμα των κοινωνικών επιπτώσεων που είχαν δημιουργήσει οι διαφαινόμενες ανισορροπίες του

καπιταλιστικού συστήματος και συνέβαλλαν σε πολιτικές και διοικητικές μεταρρυθμίσεις. Έτσι μετά σχεδόν από δύο αιώνες πολιτικής απραξίας, από τον 18^ο έως και το τέλος του 19^{ου} αιώνα, κάτω από κοινωνικές πιέσεις και αντιδράσεις από την εργατική τάξη, το φαινόμενο της ανεργίας αναδείχθηκε εντονότερα στον δημόσιο διάλογο. Από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα επεκτείνεται η θεσμοθέτηση των κανόνων στην βιομηχανική Ευρώπη ενώ ειδικότερα στην Βρετανία οι θεσμικές αλλαγές συνεπικουρήθηκαν και από την προώθηση του νόμου «Περί Αντιπροσώπευσης» το 1918 που για πρώτη φορά έδινε στους πολίτες εκλογικά δικαιώματα χωρίς αποκλεισμούς που επικρατούσαν έως τότε. Οι παγκόσμιοι πόλεμοι, οι υλικές καταστροφές που ακολούθησαν και η απώλεια μεγάλου μέρους του ενεργού πληθυσμού οδήγησαν σε επανακαθορισμό των πολιτικών προς όφελος των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Έτσι οι απόψεις του Keynes επανήλθαν με μεγαλύτερη ορμή και ανάγκη πλέον, σφραγίζοντας στην δεκαετία του 1940 μετά τον Β'ΠΠ την εγκαθίδρυση του «Κοινωνικού Κράτους» και την είσοδο στην νέα όπως ονομάστηκε «μεταβιομηχανική κοινωνία» ή «μεικτή οικονομία» ή «κοινωνία της ευημερίας» ή ακόμη και «δημοκρατικός προνοιακός καπιταλισμός» (Gough, 2008:31).

Μετά το 1970 ωστόσο, νέες συνθήκες επέβαλλαν την απορρύθμιση και αναστολή των εφαρμογών του κοινωνικού κράτους. Οι αντιλήψεις «εξορθολογισμού» του οικονομικού κλίματος συνετέλεσαν στην περαιτέρω επιδείνωση της απασχόλησης και η ανεργία εκτινάχθηκε μαζί με την φτώχεια εκ νέου σε υψηλά επίπεδα. Την εποχή αυτή των μεγάλων αλλαγών όπου πρωταγωνιστεί η υποαπασχόληση και εν γένει η μείωση της σταθερής εργασίας αρχίζει να διαφαίνεται η ανάγκη λήψης μέτρων που αναφέρονται ως «πολιτικές απασχόλησης». Εντούτοις, τα προωθούμενα από το κράτος μέτρα συχνά αποδυναμώνονται λόγω απουσίας μιας πραγματικά ισότιμης διαπραγμάτευσης εντός της επικρατούσας «ατελούς» αγοράς εργασίας. Οι Tito Boeri και Jan van Ours στο έργο τους «*Οικονομικά της Εργασίας - Ανάλυση Ατελών Αγορών*» (2013:33), εξηγούν την αναντιστοιχία των σύγχρονων αγορών εργασίας με την «τέλεια αγορά εργασίας» πλήρους ανταγωνισμού. Ατελής είναι εκεί όπου η διαδικασία αντιστοίχισης εργαζομένων και κενών θέσεων δεν εμπεριέχει τριβές (κενά εργασίας) και κόστος (π.χ. μετακίνηση, συνεντεύξεις επιλογής). Συνεπώς, εντός της μη τέλει αγοράς⁵⁷ όπου οι

⁵⁷ Σύμφωνα με τον ILO στην έκθεση με τίτλο “Globalization and Labour Market Outcomes” κάθε παρεμβολή στην αγορά εργασίας που μεταβάλλει την ισορροπία μια τέλει διαπραγμάτευσης ανταλλαγής μεταξύ προσφοράς και ζήτησης όπως για παράδειγμα οι δείκτες παραγωγικότητας, η εκπαίδευση και εξειδίκευση, η πίεση από εργατικά συνδικάτα, τα μονοψώνια ζήτησης και άλλες εξωγενείς ή ενδογενείς παρεμβάσεις καθιστούν την αγορά εργασίας ατελή (imperfect labour market).

τριβές εργοδοτών και εργαζομένων συνδυάζονται με πολιτικές πιέσεις και κλαδικές διαπραγματεύσεις με τα εργατικά συνδικάτα, ενώ το κράτος προσαρμόζει τις παρεμβάσεις του σε τοπικά ή υπερτοπικά οικονομικά και ισοσκελισμένους προϋπολογισμούς δεν παράγονται λύσεις (2013:327). Τα αρνητικά αποτελέσματα από τις ειλημμένες πολιτικές των τελευταίων δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα για την απασχόληση, οι οποίες οδηγούσαν μάλλον σε μακροχρόνια ανεργία ή μερική απασχόληση (ευέλικτη εργασία) συντέλεσαν στην είσοδο στον δημόσιο διάλογο εντός της ΕΕ για τη Κοινωνική Οικονομία.

Τρίτο κεφάλαιο - Η Κοινωνική Οικονομία

Η εμφάνιση της ιδέας της Κοινωνικής Οικονομίας

Η «Κοινωνική Οικονομία» ως όρος ήδη ανιχνεύεται στην βιβλιογραφία του 1830⁵⁸ και συγκεκριμένα στον τίτλο όσο και στο περιεχόμενο του έργου *Nouveau traité d'économie sociale*, του Γάλλου οικονομολόγου Charles Dunoyer. Ήταν μια περίοδος που στην Γαλλία, μεταξύ 1820 και 1860, είχε αναπτυχθεί συζήτηση κοινωνιολόγων και οικονομολόγων με επιρροές από τις οικονομικές αναλύσεις των Malthus και του de Sismondi. Ο Dunoyer τονίζει την διάκριση των κλασικών μέσων παραγωγής και του «ανθρώπινου κεφαλαίου» και διαφωνεί με την μονοδιάστατη άποψη των κλασικών οικονομολόγων για την παραγωγή πλούτου αποκλειστικά από το χρηματικό κεφάλαιο. Χαρακτηριστικά ο Dunoyer ανέφερε ότι οι Say⁵⁹ και Adam Smith, δεν κατάφεραν να δουν ότι μέρος του πλούτου είναι οι ανθρώπινες δεξιότητες. Είναι πλάνη τόνισε να μην θεωρείται παραγωγικό κεφάλαιο η συμμετοχή των ανθρώπων και της τέχνης τους που είναι αναγκαίες και παρούσες στην παραγωγική διαδικασία (Dunoyer, 1830, τόμος

https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/genericdocument/wcms_158383.pdf
(Πρόσβαση Δεκ .2020)

⁵⁸ Ο Γάλλος φιλελεύθερος οικονομολόγος Charles Dunoyer στο έργο του *Πραγματεία περί της Κοινωνικής Οικονομίας*, τασσόταν υπέρ μιας ηθικής προσέγγισης της οικονομίας (Rafael Chaves, Jose Luis Monzon 2011).

⁵⁹ Ο Jean-Baptiste Say (1767-1832) ήταν Γάλλος κλασικός οικονομολόγος και βιομήχανος (το 1810 απασχολούσε 400 εργαζόμενους στην βαμβακουργία του). Έγινε γνωστός κυρίως για τον νόμο του περί προσφορών. Στο έργο του *Πραγματεία της Πολιτικής Οικονομίας*, (1803) υποστηρίζει ότι η παραγωγή είναι η κινητήρια δύναμη του πλούτου. Η προσφορά (προϊόντων) δημιουργεί το εισόδημα και οι καταναλωτές χρησιμοποιούν το εισόδημά τους, για να δημιουργηθεί ανάπτυξη, Συνεπώς όσο περισσότερο αυξάνεται η προσφορά παραγομένων ειδών τόσο περισσότερη ωφελιμότητα δημιουργείται.

1:27)⁶⁰. Ο Sismondi προσθέτει⁶¹ (Chaves, Monzon 2011:8), ότι πρόκειται για μια εναλλακτική αντίληψη της επιστήμης των οικονομικών, εστιασμένης στον άνθρωπο αντί του κεφαλαίου. Στο τέλος του αιώνα, ο Leon Walras (1834-1910), στο έργο του *Μελέτη στη Κοινωνική Οικονομία* (*Études d' économie Sociale*, 1896)⁶², διαπίστωνε ότι η ΚΟ είναι τομέας δραστηριοτήτων στον οποίο αφθονούν οι συνεταιρισμοί και οι ενώσεις αλληλασφάλισης. Είναι εμπνευσμένος από τις αξίες του δημοκρατικού σοσιαλισμού, της «αμοιβαιότητας» και του «συνεταιρίζεσθαι» (2011:8).

Ήδη όμως πολύ νωρίτερα και ο Adam Smith, ο κατ' εξοχήν θεωρητικός του *Laissez faire*, έβλεπε την αμοιβαιότητα ακόμη και στις δραστηριότητες που εδράζονται στο ατομικό όφελος διότι κάθε οικονομική πράξη συναντάται αναγκαστικά με την κοινωνική ανταπόκριση. Ο Μαρξ αντίθετα, αμφισβητούσε την άποψη για αλτρουιστικά κίνητρα στις οικονομικές δραστηριότητες και διαχώριζε τις ιδιότητες των δρώντων εντός της οικονομίας. Αντιλαμβανόταν την *Οικονομία* ή εν γένει την *αγορά* ως φυσικό χώρο εντός του οποίου πραγματοποιούνται οι συναλλαγές. Ως ένα πεδίο διαπάλης και πρόταξης συμφερόντων δύο βασικών «αντιπάλων» κοινωνικών τάξεων, των εργατών και των κεφαλαιούχων (Πολάνυι, 2007). Συνεπώς δεν υπάρχει κοινωνικό όφελος από την οικονομική δράση του επιχειρηματία αντίθετα είναι κοινωνικά επιβλαβής, επιπλέον μάλιστα, ο εργάτης δεν έχει σαφή αντίληψη του ρόλου του στην διαδικασία αυτή. Ο Πολάνυι πολύ αργότερα σε αναφορές του και λαμβάνοντας υπόψη την «κεϋνσιανή» πραγματικότητα του 20^{ου} αιώνα, αναφέρεται στην συνάντηση των εννοιών του «κοινωνικού» και του «οικονομικού». Σημειώνει χαρακτηριστικά ότι η οικονομία πρέπει να λογίζεται και ως κοινωνική λειτουργία αφού είναι απόλυτα εγκλωβισμένη στο πεδίο των ανθρωπίνων σχέσεων. Η *αγορά* είτε σχετικά, είναι μια από τις λειτουργίες της κοινωνίας η οποία ενσωματώνεται στο κοινωνικό σύστημα κάθε κράτους ή πόλης.

⁶⁰ ...και άλλοι χειρώνακτες που άλλοι δίνουν σχήματα, φιγούρες, μυρωδιές, ήχους, χρώματα, γεύσεις, και άλλοι, ένα εξίσου μεγάλο πλήθος αντιλήψεων, γνώση ταλέντων, δεξιοτήτων και συνηθειών κ.λπ..., <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k82927m/f34.item.zoom> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

⁶¹ Ο Jean-Charles-Léonard Simonde de Sismondi (1773 – 1842) ήταν Ελβετός ιστορικός και πολιτικός επιστήμονας, γνωστός για τις απόψεις του περί κινδύνων στον μη ρυθμιζόμενο καπιταλισμό. Στο έργο του *Political Economy* (1815, Chapter 1), αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «...Το αντικείμενο της Πολιτικής Οικονομίας είναι η φυσική ευημερία του ανθρώπου, εφόσον αυτή μπορεί να παραχθεί από την κυβέρνησή του». <https://www.marxists.org/reference/subject/economics/sismondi/ch01.htm> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

⁶² Ο Walras στο *Études d'Économie Sociale: théorie de la répartition de la richesse sociale*, (Μελέτες της κοινωνικής οικονομίας: θεωρία της αναδιανομής του κοινωνικού πλούτου), που δημοσιεύθηκε στη Λοζάνη το 1896, (σελ. 240-245) εισάγει μια σημαντική καινοτομία στην αρχική προσέγγιση της κοινωνικής οικονομίας αναφέροντας ότι, η κοινωνική οικονομία μετατρέπεται τόσο σε τμήμα της επιστήμης των οικονομικών όσο και σε πεδίο οικονομικής δραστηριότητας, η οποία ανθίζει σε συνεταιρισμούς, σε αλληλασφαλιστικές εταιρείες και ενώσεις, με τη μορφή που έχουν και σήμερα. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k11751z/f257.item> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

Τονίζει ότι ο χώρος της οικονομίας ήταν και είναι κοινωνικός και ο τρόπος που αυτή εκφράζεται και λειτουργεί, είναι η φυσική καθημερινή διάδραση των υποκειμένων εντός αυτής (2007:46-7). Σήμερα η ΚΟ είναι αντιληπτή ως μία εναλλακτική αντίληψη χρήσης του οικονομικού πλεονάσματος με κοινωνική αποδοτικότητα, οι δε φορείς της στην εξέλιξη των δράσεων τους, δημιουργούν ποιοτικά και ποσοτικά αποτελέσματα στην συμβατική οικονομία (Gonzales V., 2007).

Στην δεκαετία του 1980 στην «μετακεϋνσιανή» Ευρώπη η *Κοινωνική Οικονομία* αναφέρεται και ως Τρίτος Τομέας (ΤΤ)⁶³ της οικονομίας, εμφανίζεται σταδιακά και προωθείται ως ένας κοινωνικοοικονομικός χώρος στον οποίο δρα αποτελεσματικά η *Κοινωνία των Πολιτών*. Συμπληρώνεται και στηρίζεται από πρωτοβουλίες που στόχο έχουν την προστασία των πληττόμενων ομάδων από τις οικονομικές και κοινωνικές επιπλοκές που επιφέρει η ανεξέλεγκτη δράση του οικονομικού φιλελευθερισμού⁶⁴. Η ΚΟ προέρχεται από την «βάση» της κοινωνίας και δικτυώνεται με άλλες οικονομικές και κοινωνικές δυνάμεις στοχεύοντας στην υποδοχή και επανένταξη ειδικότερα των ευπαθών ομάδων, στην νέα οικονομική και κοινωνική συγκυρία (Defourny, Develtere, Fonteneau, 1999). Ο Francois Ewald στο έργο του «*Η Ιστορία του Κράτους Πρόνοιας*» το 2000, αναφέρει ότι στην Γαλλία τον 19^ο αιώνα η *Κοινωνική Οικονομία* αντιπαρβαλλόταν στις συγκρουσιακές αρχές και πρακτικές της *Πολιτικής Οικονομίας*. Οι εφαρμογές της εντάσσονται γενικότερα στις προνοιακές αντιλήψεις. Αποτελεί μεταξύ άλλων και ένα σύνολο «κανόνων συμπεριφοράς» που έπρεπε να επικρατούν στις σχέσεις εργοδοτών και εργαζομένων στην λειτουργία των βιομηχανικών επιχειρήσεων (2000:94-5).

Οι πρώτες απόπειρες οργάνωσης και ανάδειξης του ρόλου της Κοινωνικής Οικονομίας

Όπως προαναφέρθηκε, η ΚΟ είναι ιστορικά συνδεδεμένη με την αντίληψη της σημαντικότητας της ανθρώπινης παρουσίας στην οικονομική δραστηριότητα και συσχετίζει την οικονομική συναλλαγή με το κοινωνικό όφελος. Στην ιστορική της εξέλιξη

⁶³ Η ΚΟ παρουσιάζεται και ως *Τρίτος Τομέας* ή τρίτο σύστημα της οικονομίας και προτάθηκε, τουλάχιστον στη Γαλλία, ως επιστημονική άποψη το 1979, από τους ερευνητικούς κύκλους του Πανεπιστημίου Paris-Dauphine αλλά και εξέχοντα πολιτικά πρόσωπα της ΕΕ όπως ο J. Delors. Κατά τον Jeantet (2006) ο τρίτος τομέας της οικονομίας επεκτείνεται τόσο σε δραστηριότητες οικονομικές, όσο και κοινωνικές (Μητροσύλη, 2007, σελ.5-6).

⁶⁴ Ο Rifkin (1996) αναφέρει μάλιστα ότι στον ΤΤ οι κοινοτικοί δεσμοί υπερέχουν των οικονομικών. Εμφανίζει δε ποικίλα χαρακτηριστικά, όπως είναι ο εθελοντισμός, η ανεξαρτησία, ο συνεταιρισμός, η αλληλοβοήθεια, η αλληλεγγύη κ.α.. (ο.π., 2007, σελ.5-6)

οι πρωτοπόροι τότε συνεταιριστικοί φορείς της σκόπευαν στην πρόληψη και αρωγή των μη προνομιούχων. Ο J.S. Mill στο *Principles of Political Economy* το 1848 αναφερόμενος στη συνεταιριστική δράση διαφόρων κοινωνικών ομάδων και τη χρησιμότητα της παρουσίας τους στην κοινωνία τόνιζε ότι «...οι κατώτερες τάξεις μπορούν να ανυψωθούν ...η συνεργασία δίνει τα πιο ελπιδοφόρα αποτελέσματα όσον αφορά την κατάσταση του εργάτη...» (Laughlin J. L., 1885:605).

Στον 19^ο αιώνα ο νεοεμφανιζόμενος τότε χώρος της ΚΟ, βασίστηκε στην κοινωνική συνοχή και πρόσφερε στοιχειώδη οικονομική χειραφέτηση των μελών μειονεκτουσών ομάδων που μπορούσαν να εκφραστούν μέσω της ανάπτυξης ενός ανερχόμενου έκτοτε συνεταιριστικού κινήματος. Οι ανάγκες των μελών των συνεταιριστικών οντοτήτων και οι κοινωνικοί τους στόχοι μετουσιώθηκαν σε «αγαθά» από την λειτουργία του χώρου της ΚΟ στην Ευρώπη ή Τρίτου Τομέα στις ΗΠΑ. Στην Βρετανία οι πρωτοβουλίες του Robert Owen άσκησαν σημαντική επιρροή στο συνεταιριστικό κίνημα και συνδυάστηκαν με την δράση των εργατικών συνδικάτων, για την χειραφέτηση της εργατικής τάξης. Τα οκτώ συνεταιριστικά συνέδρια που πραγματοποιήθηκαν από το 1831 έως το 1835 ενέταξαν τους συνεταιρισμούς στο συνδικαλιστικό κίνημα οι οποίοι συσπειρώθηκαν σε μια μεγάλη εθνική ένωση (Grand National Consolidated Trades Union) όπως αποφασίστηκε σε ένα από αυτά, ενώνοντας και όλα τα βρετανικά συνδικάτα (CIRIEC for EESC, 2012:13).

Οι πρώτες συνεταιριστικές πρωτοβουλίες στην βιομηχανική Ευρώπη σχηματοποιήθηκαν στις αρχές του 19^{ου} αιώνα αρχικά ως αντίδραση των βιομηχανικών εργατών στις κακές συνθήκες διαβίωσης τους. Την ίδια περίοδο στη Γαλλία και Βρετανία το νέο ρεύμα των σοσιαλιστών της Ουτοπίας με επικεφαλής τους Σαιν Σιμόν, Φουριέ και Όουεν, προωθούσε εναλλακτικές ιδέες για την δομή των κοινωνιών βασισμένες στον συνεργατισμό και στην ομαδική δράση. Τότε ο Marx, συγκεκριμένα στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* (1848), χαρακτήριζε τις ιδέες τους ουτοπικές διότι περιέγραφαν την δομή μιας βιομηχανικής κοινωνίας που δεν είχε ακόμη εξελιχθεί πλήρως (Μπούμπερ 2000:11-13). Ο Σαιν Σιμόν (1760-1825) ο οποίος ήταν πρωτοπόρος όλων στην ιδέα των μικρών κοινωνιών που συνθέτουν το κράτος, αναγνώριζε την ισότιμη ύπαρξη των παραγωγών και των υπολοίπων αστών της απερχόμενης φεουδαρχικής τάξης εντός της

κοινωνίας. Ήδη από το 1803 στα «Γράμματα από την Γενεύη»⁶⁵ αναφέρει ότι οι άνθρωποι χωρίζονται σε δύο βασικές κατηγορίες σε αυτούς που εργάζονται και στους αργόσχολους. Ορίζει ως αργόσχολους τους εισοδηματίες και τους προνομιούχους αστούς οι οποίοι δεν είχαν κάποιου είδους καθημερινή απασχόληση και ως εργαζόμενους όχι μόνο τους μισθωτούς εργάτες αλλά και τους εργοστασιάρχες, τους έμπορους και τραπεζίτες (Ενγκελς 2006:90-93). Στο έργο του *Το Βιομηχανικό Σύστημα* (1821) πρότεινε την από κοινού οργάνωση των εργατών και επιχειρηματιών σε ένα παραγωγικό σχήμα το οποίο συνθέτει το πραγματικό βιομηχανικό κράτος στην νέα εποχή. Προωθούσε συνεπώς την ένωση των παραγωγικών ομάδων σε ένα ενιαίο «βιομηχανικό σύστημα» χωρίς εθνικούς ανταγωνισμούς. Πίστευε ότι σε μία παραγωγική κοινωνία θα πρέπει να διοικούν αυτοί που παράγουν και όχι οι πολιτικές κυβερνήσεις.

Την ίδια σχεδόν περίοδο ο Σαρλ Φουριέ (1772-1837) στο έργο του *Πραγματεία περί Τοπικών Αγροτικών Συνεταιρισμών* (1822), διατύπωσε συμπληρωματικά και με σαφήνεια ότι οι κοινωνικές και παραγωγικές ομάδες θα ενώνονταν με βάση τα κοινά συμφέροντα τους και μάλιστα επέκτεινε τη σκέψη του ότι πρόκειται για κοινοτικές ομάδες με βάση την παραγωγή και την κατανάλωση. Οι ομάδες αγροτών για παράδειγμα, που κατά τον Φουριέ θα οργανωθούν με αυθόρμητη και συλλογική δράση, αποτελούν το κύτταρο της μελλοντικής κοινωνίας. Παράλληλα, την ίδια εποχή στην Αγγλία ο Ουαλός κοινωνικός μεταρρυθμιστής Ρόμπερτ Όουεν (1771-1858) στο έργο του *Αναφορά στην κομητεία του Λανάρκ* (1821) περιγράφει μια εφαρμογή της συνεταιριστικής δράσης των εργαζομένων στην υφαντουργία του New Lanark στην Σκωτία. Αναφέρθηκε στη συλλογική δράση τονίζοντας την σύνδεση ή την «κοινοτικοποίηση» μικρών ιδιοκτησιών. Μίλησε για οργανικές ενώσεις μικρών διαστάσεων που βασίζονται στην γεωργία, και στηρίζονται στην ένωση της εργασίας, των δαπανών, της περιουσίας και των ίσων προνομίων. Για την μετάβαση σε αυτό το νέο όραμα ο Όουεν εξάρει την αξία της εκπαίδευσης⁶⁶ διότι όπως ανέφερε, δεν έχει προετοιμαστεί η κοινωνία κατάλληλα και ο ατομικισμός οδηγεί στην καταστροφή (Μπούμπερ 2000:29-35). Ο ίδιος, ως εργαζόμενος στην βιομηχανία βάμβακος διαπίστωσε τα ποικίλα δεινά

⁶⁵ Claude-Henri Saint-Simon (1803), *Letters from an Inhabitant of Geneva to His Contemporaries. The Political Thought of Saint-Simon*, Oxford University Press, 1976. 'Letters', omitting hypothetical 'Reply', <https://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/fr/st-simon.htm> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

⁶⁶ Ο Ρόμπερτ Όουεν εργάστηκε στη βιομηχανία βάμβακος στο Μάντσεστερ με 500 εργάτες, Από το 1800 έως το 1820 διηύθυνε αργότερα ένα μεγάλο μύλο στο New Lanark της Σκωτίας που απασχολούσε 2500 συνολικά εργαζόμενους (Ενγκελς 2006:90-93). Το 1824, ταξίδεψε στην Αμερική και επένδυσε το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας του σε μια πειραματική αποικία στις όχθες του Wabash River στην πολιτεία της Ιντιάνα, που ονόμασε Νέα Αρμονία όπου εγκαθίδρυσε μια Ουτοπική κοινωνία.

που προέρχονταν από την αναζήτηση μέσω της εργασίας της ατομικής ωφέλειας, τόσο εκ μέρους του εργοδότη όσο και του εργάτη. Αυτή η ατομιστική θέαση του βίου, αγνούσε την τεράστια διαπλαστική δύναμη της κοινωνίας ως χώρου δράσης αλλά και συστήματος αλληλεπίδρασης και αλληλεξάρτησης των υποκειμένων σε αυτή. Το 1817 επισήμανε τις επερχόμενες αρνητικές επιπτώσεις από την εξέλιξη της βιομηχανοποίησης της κοινωνίας. Η τάση της συνεχούς εξυπηρέτησης ατομικών στόχων και η απομάκρυνση από την συλλογική ευτυχία θα αλλάξει τον χαρακτήρα των ατόμων ανεξαρτήτως ταξικής προέλευσης. Διαφωνούσε με την παρεμβατική και επιδοματική πολιτική του κράτους που οδηγούσε το άτομο σε παθητική στάση και αθλιότητα. Με την κοινωνική οργάνωση από την βάση της κοινωνίας που πρότεινε στην κομητεία του New Lanark στην Σκωτία, ήταν πεπεισμένος ότι θα απεδείκνυε την δύναμη της αυτοπροστασίας της κοινωνίας (Πολάνυι, 2007:126-128). Υποστήριξε ότι ο άνθρωπος έπρεπε να παραμείνει κύριος του εαυτού του, ενώ μέσω της συνεργασίας και της «ένωσης» θα κατακτούσε την ατομική ελευθερία και ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Οι θέσεις του αυτές - ουτοπικές τότε - αποτέλεσαν την αρχή της ανάπτυξης των συνεταιρισμών αλλά και του συνδικαλιστικού κινήματος. Στις θέσεις των πρώιμων σοσιαλιστών συναινούσαν και άλλοι διανοητές όπως ο Bentham - θεωρητικός του ωφελιμισμού - του οποίου οι απόψεις δεν διέφεραν πολύ από τις αντιλήψεις περί αυτοδιάθεσης αλλά και της απόρριψης των παρεμβατικών πολιτικών του κράτους (2007:165-167). Η συνεισφορά του Όουεν στην θεμελίωση των ενώσεων ήταν η υιοθέτηση των κειμένων του στο καταστατικό της «Ένωσης Όλων των Κοινωνικών Τάξεων, Όλων των Εθνών» (Association of all classes of all nations). Ήταν μία πρωτοβουλία που ξεκίνησε στην Βρετανία το 1835 για την θεσμική έκφραση των συνεταιρισμών στο καταστατικό της οποίας μάλιστα παρουσιάστηκε για πρώτη φορά, ο όρος «σοσιαλισμός». Ο Ένγκελς είχε πει ήδη ότι οι Σαιν Σιμόν, Σαρλ Φουριέ και Ρόμπερτ Όουεν ήταν οι ιδρυτές του σοσιαλισμού. Είναι αυτοί που όρισαν από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα την κοινωνική οπτική της οικονομικής δράσης και συμπλήρωσαν με την σκέψη τους τις θεμελιώδεις αξίες και αρχές της κοινωνικής οικονομίας και του συνεργατισμού (Μπούμπερ 2000:36, Ένγκελς 2006:99-100).

Ο πολύ νεότερος των προαναφερόμενων Πιερ Ζοζέφ Προυντόν (1809-1865) συνομιλητής με τον Μαρξ και υποκείμενος στην κριτική του, έβλεπε αντίθετα με τον Σαιν Σιμόν, αντί της ολικής μεταρρύθμισης του κράτους την αλλαγή μέσα από έναν κοινωνικό μετασχηματισμό (Μπούμπερ 2000, Ένγκελς 2006). Ήταν και αυτός πολέμιος κάθε είδους ιεραρχιών τις οποίες κατέκρινε ως παρασιτικές. Πρέσβευε στον λόγο

του τον περιορισμό της κρατικής εξουσίας και αντιπαρέτασε σε αυτή, την δύναμη της ομάδας. Μιλούσε για μια νέα μορφή συνεργατικού πολιτισμού μέσα από τις «Εργατικές Ενώσεις» οι οποίες είναι η λύση στο πρόβλημα ελευθερίας αρκεί να μην επιβάλλονται «από τα επάνω». Το να συνεταιρίζεται κάποιος είναι μια λογική διαδικασία που ακολουθείται, όταν έτσι πρόκειται να φτηνώνει το προϊόν και το απαιτούν οι διαδικασίες παραγωγής και κατανάλωσης αλλά και η ανάγκη των εργατών για ελευθερία. Συνεπώς έδινε μεγάλη αξία στο άτομο και την ελευθερία να συνθέτει και συμμετέχει σε ομάδες μέσω των οποίων πολλαπλασιάζει την δύναμη του. Ωστόσο διαφωνούσε με την άνοδο της δύναμης της ομάδας εις βάρος της ατομικής αξίας και ήταν αρνητικός στην υιοθέτηση της κομμουνιστικής θέσης ότι το άτομο είναι υποδεέστερο της συλλογικότητας, δημιουργείται από την ομάδα και ανήκει σε αυτή (Μπούμπερ 2000:37-45). Την ίδια περίπου περίοδο (1835) ο Tocqueville⁶⁷ στο έργο του «*Η Δημοκρατία στην Αμερική*» αναφέρεται εκτενώς και με θαυμασμό στα κίνητρα των Αμερικανών πολιτών και στα θετικά αποτελέσματα που φέρνει η ένωση πολλών προσώπων σε ένα σκοπό. Συνδέει δε το συνεταιριστικό κίνημα με την δημοκρατία λέγοντας χαρακτηριστικά ότι:

«...η πιο δημοκρατική χώρα του κόσμου συμβαίνει να είναι εκείνη όπου οι άνθρωποι έχουν περισσότερο τελειοποιήσει την τέχνη να επιδιώκουν από κοινού το αντικείμενο των κοινών τους πόθων...»

και υπερθεματίζει,

«...για να παραμείνουν οι άνθρωποι πολιτισμένοι ή για να γίνουν τέτοιοι, πρέπει να αναπτυχθεί και να τελειοποιηθεί ανάμεσα τους η τέχνη του συνεταιρίζεσθαι στον ίδιο βαθμό που θα αναπτύσσεται και η ισότητα των συνθηκών...» (Tocqueville, 2008, σ:525-527).

Στην δυτική Ευρώπη το πρώτο καταγεγραμμένο και οργανωμένο συνεταιριστικό εγχείρημα εμφανίζεται τον 18^ο αιώνα στο χωριό Fenwick, του East Ayrshire, στη Σκωτία⁶⁸. Εκτός των υφαντών που αποτελούσαν την κύρια δραστηριότητα του, πωλούσε στα μέλη του σε προσιτές τιμές διάφορα τρόφιμα αναγκαία για τους εργάτες όπως πλι-

⁶⁷ Ο Αλεξίς Σαρλ Ανρί Κλερέλ, υποκόμης ντε Tocqueville (Alexis-Henri-Charles Clérel, vicomte de Tocqueville, 1805-1859), ήταν Γάλλος πολιτικός στοχαστής και ιστορικός, εκπρόσωπος του πολιτικού φιλελευθερισμού στην ηπειρωτική Ευρώπη το πρώτο μισό του 19ου αιώνα. Στο έργο του *Δημοκρατία στην Αμερική* (1835) αναφέρθηκε για πρώτη φορά στο «Κοινωνικό κεφάλαιο».

⁶⁸ Το 1761 η Fenwick Weavers' Society, αποτελούμενη από μέλη της τοπικής υφαντουργίας ίδρυσε πρωτότυπο προμηθευτικό συνεταιρισμό https://en.wikipedia.org/wiki/Fenwick_Weavers'_Society

γούρι βρώμης κ.α. Μια ακόμη επιτυχημένη προσπάθεια - από τις γνωστότερες παγκοσμίως - ήταν η ίδρυση τον 19^ο αιώνα του καταναλωτικού συνεταιρισμού στο Rochdale⁶⁹ του Ηνωμένου Βασιλείου το 1844 από 28 εργαζόμενους.

Ο Καρλ Μαρξ, παρακολουθούσε με ενδιαφέρον αλλά και σκεπτικισμό τις συνεταιριστικές πρωτοβουλίες. Στην ομιλία του στην 1^η Διεθνή (1864), αμφισβήτησε την δυνατότητα των συνεταιρισμών να επιτύχουν τον μετασχηματισμό της κοινωνίας διότι θα αντιμετώπιζαν δομικούς καταναγκασμούς του καπιταλιστικού συστήματος⁷⁰. Αργότερα μαρξιστές και φαβιανοί σοσιαλιστές θεωρούσαν τις συνεταιριστικές πρωτοβουλίες σημαντικές μεν αλλά ανεπαρκείς για ουσιαστική αντιπαράθεση με τον καπιταλισμό (Ζάννης, 2013:131). Ο Rifkin ωστόσο αναφέρει ότι στην Αμερική ο θεσμός του συνεργατισμού και το αμερικανικό συνεταιριστικό κίνημα αποτέλεσε την ατμομηχανή του New Deal στην μεταπολεμική οικονομική πορεία των ΗΠΑ.

Η συνεταιριστική ιδέα και οι εφαρμογές της σφραγίστηκαν στο τέλος του 20^{ου} αιώνα από τις αποφάσεις του παγκοσμίου συνεδρίου της διεθνούς συνεταιριστικής συμμαχίας (ICA)⁷¹. Στην δημοσίευση των αποτελεσμάτων αναφέρθηκε ότι οι συνεταιρισμοί διοικούνται δημοκρατικά από την πλειοψηφία των συνεταιριστών. Κατά την διαχείριση τους δεν επιτρέπεται η οικονομική πλειοψηφία κάθε είδους από ιδιωτικά κεφάλαια που ενδεχόμενα εμπλέκονται. Τα τυχόν παραγόμενα πλεονάσματα δεν κατανέμονται σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας στο κεφάλαιο. Έτσι, η διακυβέρνηση των συνεταιριστικών οντοτήτων βασίζεται στην ισοψηφία, την περιορισμένη διανομή κερδών και την μη διανομή αποθεματικών στα μέλη σε περίπτωση διάλυσης. Στα

⁶⁹ Τον Οκτώβριο του 1844 μια μικρή ομάδα από είκοσι επτά άνδρες και μια γυναίκα, εργάτες και τεχνίτες κυρίως της κλωστοϋφαντουργίας, έχοντας ως στόχο την επίλυση των οικονομικών τους προβλημάτων, ίδρυσαν τον πρώτο καταναλωτικό συνεταιρισμό στο Rochdale του Μάντσεστερ. Τα ιδρυτικά μέλη αποφάσισαν να συνεισφέρει ο καθένας μία λίρα ως μερίδα και δικαίωμα εγγραφής. Ο κάθε ένας από τους συνεταιίρους ανέλαβε να εξοφλήσει την αξία της συνεταιριστικής του μερίδας της μιας λίρας, με εβδομαδιαίες δόσεις, το ύψος των οποίων καθορίστηκε σε δύο πέννες. Το αριθμητικό μέγεθος του μετοχικού κεφαλαίου και ο τρόπος καταβολής του από τα μέλη, αποδεικνύουν το υψηλό επίπεδο της φτώχειας που επικρατούσε. Εκατό έτη μετά την ίδρυση του, ο συνεταιρισμός είχε 11.100.000 μέλη (1952), 350 εκ. λίρες μετοχικό κεφάλαιο και 725 εκ. λίρες κεφάλαιο κίνησης. Το 1949 η τραπεζική κίνηση του συνεταιρισμού ανήλθε στα 9,4 δισεκατομμύρια λίρες. Οι κανόνες συμπεριφοράς των συνεταιίρων και οι κανόνες λειτουργίας του οργανισμού, που διατυπώθηκαν στο ιδρυτικό του καταστατικό, αποτέλεσαν υπόδειγμα για όλους τους καταναλωτικούς συνεταιρισμούς, και παρέμειναν στην ιστορία ως “Οι δίκαιοι Σκαπανείς του Rochdale”. <http://www.diktio-kapa.dos.gr/keimena/rothdale.pdf>

⁷⁰ Αδάμ Σοφία, (2012), άρθρο, *Περί κοινωνικής οικονομίας και κοινωνικού ανταγωνισμού*: Μια κριτική προσέγγιση, Αθήνα: περιοδικό Ενθέματα <https://enthemata.wordpress.com/2012/04/01/adam/>

⁷¹ Το συνέδριο οργανώθηκε το 1995 στην εμβληματική εργατική πόλη του Μάντσεστερ στην Αγγλία. Το ICA (International Co-operative Alliance) ιδρύθηκε το 1895 στο Λονδίνο και αποτελούσε αρχικά την ένωση των συνεταιρισμών την Βρετανία.

συμπεράσματα του συνέδριου ορίστηκε σχετικά ότι «...συνεταιρισμός είναι μια αυτόνομη ένωση προσώπων που συγκροτείται εθελοντικά για την αντιμετώπιση των κοινών κοινωνικών οικονομικών και πολιτιστικών αναγκών και επιδιώξεων τους δια μέσου μια συνιδιόκτητης και δημοκρατικά διοικούμενης επιχείρησης...». (ICA News, No 5/6 1995:3 και ICA 1995:3 στο Παπαγεωργίου, 2007:30). Η παγκόσμια αναγνώριση των συνεταιρισμών συνετέλεσε στην διάχυση των αρχών και στόχων των εναλλακτικών επιχειρηματικών πρωτοβουλιών με κοινωνικό χαρακτήρα και δημοκρατική διακυβέρνηση που προωθούσαν οι πρωτοβουλίες της Κοινωνικής Οικονομίας.

Αναγνώριση και θεσμοθέτηση της Κοινωνικής Οικονομίας στην Ευρώπη

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η σταδιακή οικονομική ανάπτυξη, οι νέες τεχνολογικές εξελίξεις στις μεταφορές και επικοινωνίες και οι πολιτικές ρυθμίσεις προς όφελος της απασχόλησης, άμβλυναν τα κοινωνικά προβλήματα του παρελθόντος. Παρά το γεγονός των δύο μεγάλων πολέμων που ακολούθησαν και τις οδυνηρές επιπτώσεις τους, οι κοινωνίες επανήλθαν σε ρυθμούς κοινωνικής και οικονομικής ανάτασης. Από το τέλος της δεκαετίας του 1940, η ταχεία οικονομική μεγέθυνση και οι πολιτικές πλήρους απασχόλησης απομάκρυναν τις μνήμες της οικονομικής καταστροφής και της φτώχειας και επανέφεραν τις θετικές προοπτικές για την απασχόληση. Η ανεργία και οι διαφωνίες για μισθολογικές απαιτήσεις, επιλύονταν με διμερείς διαπραγματεύσεις και με συμμετοχή των εργατικών και άλλων κλαδικών συνδικάτων υπό την εποπτεία του κράτους. Σε αυτή την αισιόδοξη μεταπολεμική οικονομική συγκυρία στην οποία η επίλυση των προβλημάτων αποτελούσε ευθύνη του κράτους, δεν ανιχνεύεται κινητικότητα φορέων κοινωνικής οικονομίας στην Ευρώπη. Μάλιστα, από το τέλος του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου έως και το 1977, ο όρος «κοινωνική οικονομία» δεν χρησιμοποιείται ακόμη και μεταξύ φορέων του κλάδου (π.χ. συνεταιρισμών) (EESC, 2012, σ:18-19).

Εξαιρέση αποτελούν οι επιλογές της ηγεσίας της κατεστραμμένης από τον πόλεμο Γερμανίας το 1948 για την πολιτική εφαρμογή των αρχών της ΚΟ στην διακυβέρνηση, με την γενική ονομασία «Κοινωνική οικονομία της αγοράς» ή “Soziale

Marktwirtschaft”. Ήταν ένα υβριδικό μοντέλο αρχών το οποίο είχε βασιστεί στις οικονομικές αναλύσεις του Alfred Müller-Armack (1930)⁷² και υιοθετήθηκε από την κυβέρνηση της νεοϊδρυόμενης Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας (ΟΔΓ). Πρωτεργάτης του εγχειρήματος ήταν ο χριστιανοδημοκράτης Ludwig Erhard (1897-1977) υπουργός οικονομικών της μεταπολεμικής κυβέρνησης του Konrad Adenauer⁷³. Στόχευε μέσω του μεταρρυθμιστικού χαρακτήρα της κοινωνικής οικονομίας την προοπτική για ταχεία οικονομική πρόοδο με ανθρώπινο πρόσωπο και με την συμμετοχή της ιδιωτικής πρωτοβουλίας⁷⁴. Το μοντέλο αυτό απαιτούσε έντονη παρουσία του κράτους, σε αντιδιαστολή με το ισχύον τότε ελάχιστο φιλελεύθερο κράτος, το οποίο θα εγγύοταν την κοινωνική και οικονομική ισορροπία στην ανταγωνιστική οικονομία. Αν και το πολιτικό αυτό μοντέλο δεν συνδέεται άμεσα με τον υπό μελέτη τομέα της ΚΟ και των κοινωνικών φορέων της, αναφέρεται ως ιστορικό γεγονός της πολιτικής χρήσης του όρου στην μεταπολεμική ΟΔΓ⁷⁵.

Παρά τις αισιόδοξες προθέσεις για κοινωνική και οικονομική ευημερία και με το «κοινωνικό κράτος» σε πλήρη εξέλιξη για αρκετές δεκαετίες στην μεταπολεμική Ευρώπη, νέες προκλήσεις εμφανίζονται και πάλι στις δυτικές κοινωνίες. Η υψηλή κατανάλωση αγαθών - ειδικότερα μετά τον 2^ο Παγκόσμιο Πόλεμο - δημιούργησε την ιλιγγιώδη αύξηση της παραγωγής. Η διαρκώς εντεινόμενη παραγωγή κεφαλαιακής υπεραξίας και η υπερσυσσώρευση, δημιούργησαν πληθωριστικές τάσεις, νέες αναταράξεις στην απασχόληση, κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες, δηλαδή μια νέα αβε-

⁷²Ο καθηγητής οικονομικών Alfred Müller-Armack (1901-1978), εισήγαγε τον όρο «Κοινωνική Οικονομία της Αγοράς» όταν το 1947 έγραψε το έργο *Wirtschaftslenkung und Marktwirtschaft* (Οικονομική διακυβέρνηση και οικονομία της αγοράς), που δημοσιεύτηκε το 1948. Αργότερα διετέλεσε διευθυντής της υπηρεσίας πολιτικών του υπουργείου οικονομίας της ΟΔΓ υπό τον Ludwig Erhard (Χριστιανοδημοκρατικό κόμμα CDU), *The Formation and Implementation of the Social Market Economy by Alfred Muller – Armack and Ludwig Erhard*, Incipieny and Actuality, 2011, Konrad-Adenauer-Stiftung e.V., Sankt Augustin/Berlin https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=43f08a1b-2eeb-728c-6d6d-8740bda786fd&groupId=252038

⁷³ Ο Erhard επονομαζόμενος μάλιστα και «ο πατέρας του γερμανικού οικονομικού θαύματος» εκλέχτηκε δεύτερος καγκελάριος της χώρας από το 1963 έως το 1966 μετά την παραίτηση του Adenauer. Ήταν σαφώς επηρεασμένος από τον καθηγητή του στην Φρανκφούρτη σοσιαλφιλελεύθερο Franz Oppenheimer με τον οποίο μαθήτευσε το 1924 κατά την διάρκεια της διδακτορικής του διατριβής. Υποστήριξε ένα σύστημα κοινωνικής και οικονομικής ανασυγκρότησης με στοιχεία από τον σοσιαλισμό σε περιβάλλον φιλελευθερισμού.

⁷⁴ EU funded, Grundtvig 2009-2011, Reperes, “Social Market Economy”, <http://www.centre-robert-schuman.org/userfiles/files/REPERES%20-%20module%207-0%20-%20explanatory%20notes%20-%20Social%20market%20economy%20-%20EN%20.pdf> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

⁷⁵ Τόσο ο Ludwig Erhard όσο και ο Alfred Müller-Armack είχαν επηρεαστεί και από την επονομαζόμενη «σχολή του Φράμπουργκ» με πρωτεργάτες τους Walter Eucken και Franz Böhm καθηγητές του ομώνυμου πανεπιστημίου και εμπνευστές της θεωρίας του Ordoliberalism (Συνταγματικός Φιλελευθερισμός).

βαιότητα. Στις επόμενες δεκαετίες, ειδικότερα κατά την εποχή των πετρελαϊκών κρίσεων της δεκαετίας του '70 και της έντασης της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, τα κράτη αδυνατούσαν και πάλι να αντιμετωπίσουν τα νέα κοινωνικά προβλήματα. Η επίμονη ανεργία που ανέκυψε, συνδυασμένη με οικονομική στασιμότητα και αυξημένο πληθωρισμό (στασιμοπληθωρισμό) δημιούργησε αμφιβολίες για την αποτελεσματικότητα του Κεϋνσιανού μοντέλου. Θεωρήθηκε παρωχημένο, μη εφαρμόσιμο και εξετάστηκαν εναλλακτικές πολιτικές που θύμιζαν και πάλι το παρελθόν. Επανήλθαν συζητήσεις επαναφοράς πολιτικών *Laissez Faire* δηλαδή πλήρους απελευθέρωσης της οικονομίας και της αγοράς εργασίας. Όμως οι δυτικές κοινωνίες της μετακεϋνσιανής Ευρώπης, αντιμετώπιζαν πλέον άγνωστες προκλήσεις που δεν έμοιαζαν με αυτές του παρελθόντος. Τα προβλήματα των ανισοτήτων και των προβλημάτων στην απασχόληση οφείλονταν κυρίως στις αναταράξεις που δημιούργησε η παγκοσμιοποιημένη οικονομία, η διαφυγή κεφαλαίων σε άλλες ηπείρους και οι νέοι κανόνες σε μια «υπερτοπική» αγορά εργασίας. Σε εκείνη τη περίοδο των «δυσλειτουργικών» δεκαετιών του '70 και '80, ο Offe (1993) διακρίνει σταδιακά την αναβίωση μιας «παράλληλης» κοινωνίας στην Ευρώπη. Αφορούσε σε ένα εναλλακτικό οικονομικό «σύστημα» με δραστηριότητα «από τα κάτω» δηλαδή από τη βάση της κοινωνίας (οικογένεια, άνεργοι, νέοι). Αποτελούσε συνδυασμό δράσεων των τοπικών κοινοτήτων, που δεν επιβάρυνε ούτε ελεγχόταν από το κρατικό σύστημα πρόνοιας, ωστόσο παρείχε αξιοπρεπή διαβίωση και συνθήκες εργασιακής και οικονομικής ένταξης, θεραπεύοντας κάθε είδους αποκλεισμό.

Την περίοδο αυτή στην Γαλλία και συγκεκριμένα τον Ιούνιο του 1980, με αφορμή τις εκδηλώσεις της Εθνικής Επιτροπής Σύνδεσης Αλληλασφαλιστικών, Συνεταιριστικών και Συλλογικών Δραστηριοτήτων (CNLAMCA) και την 10^η επέτειο ίδρυσης της, δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά η *Χάρτα της Κοινωνικής Οικονομίας* (*Charte de l' économie sociale*). Εκεί αναφέρθηκε ότι η ΚΟ αποτελεί:

...το σύνολο των οργανώσεων που δεν ανήκουν στον δημόσιο τομέα, λειτουργούν με δημοκρατικό τρόπο κατανέμοντας στα μέλη τους ίσα δικαιώματα και καθήκοντα, και διέπονται από ειδικό καθεστώς ιδιοκτησίας και διανομής των κερδών, αξιοποιώντας τα πλεονάσματα για την επέκταση της οργάνωσης και τη βελτίωση των υπηρεσιών τους προς τα μέλη τους και την κοινωνία... (EESC, 2012:18-19).

Τα συλλογικά όργανα ήταν ήδη αρκετά με διαφορετικές εκφράσεις και επαγγελματικά αιτήματα εκ μέρους των συνεταιριστικών εγχειρημάτων. Από τότε σταδιακά θεσμοθετήθηκε η παρουσία τους και άρχισαν επίσημα να «συζητούν» με τις πολιτικές ηγεσίες για τη διαδικασία χάραξης και εφαρμογής εθνικών και ευρωπαϊκών κοινωνικών πολιτικών και την προάσπιση των συμφερόντων των μελών τους. Σήμερα υπάρχουν πολλά παραδείγματα οργανώσεων που εκπροσωπούν πρωτοβουλίες της ΚΟ στα κράτη μέλη της ΕΕ είναι οι: EUROCOOP (λιανεμπόριο), CECODHAS (στέγαση), CECOP (παραγωγή/εργαζόμενοι), COGECA (γεωργία), GEBC (τράπεζες), UEPS (φαρμακεία). Συγκεκριμένα στην ασφάλιση οι οργανώσεις διακρίνονται στην ένωση εταιρειών αλληλασφάλισης στα ταμεία αλληλασφάλισης (AIM), στις γενικές ασφάλειες (ACME) και στην εταιρεία αμοιβαίας ασφάλισης (AISAM). Οι περισσότερες από αυτές τις οργανώσεις εκπροσώπησαν συμμετείχαν στην ίδρυση της CEP-CMAF (European Standing Conference of Co-operatives, Mutuals, Associations and Foundations), και είναι μέλη πλέον της ευρωπαϊκής συνομοσπονδίας Social Economy Europe (SEE).

Σύμφωνα με στοιχεία Ευρωπαϊκής Επιτροπής⁷⁶ στην ΕΕ υπάρχουν 2 εκατομμύρια επιχειρήσεις κοινωνικής οικονομίας οι οποίες αντιπροσωπεύουν το 10% του συνόλου των επιχειρήσεων στην ΕΕ και συγκεντρώνουν περίπου το 6% της συνολικής απασχόλησης. Στην ετήσια έκθεση το 2015 του Social Economy Europe (SEE:11-2) αναφέρεται μεταξύ άλλων ότι ο τομέας της ΚΟ, είναι ο χώρος που:

*...προωθεί μια οικονομία στην οποία η μεγιστοποίηση του οφέλους δεν αποτελεί αυτοσκοπό ...και τα οικονομικά πλεονάσματα συντελούν στην δημιουργία θέσεων εργασίας. ...προωθεί την πολυμορφία των επιχειρήσεων, την επιχειρηματικότητα, την κοινωνική ένταξη μέσω της εργασίας των ανθρώπων που βρίσκονται σε κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού, και συμβάλλει στην τοπική και περιφερειακή ανάπτυξη...*⁷⁷

⁷⁶ Στην ίδια δημοσίευση της ιστοσελίδας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής αναφέρεται οι επιχειρήσεις της κοινωνικής οικονομίας συμβάλλουν στην απασχόληση, την κοινωνική συνοχή, την περιφερειακή και αγροτική ανάπτυξη της ΕΕ, την προστασία του περιβάλλοντος, την προστασία των καταναλωτών, τη γεωργία, την ανάπτυξη τρίτων χωρών και τις πολιτικές κοινωνικής ασφάλισης. Είναι ευέλικτες πολύ μικρές, μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις (ΜΜΕ). http://ec.europa.eu/growth/sectors/social-economy_en (πρόσβαση Δεκ.2020)

⁷⁷ Το SEE, είναι επίσημο ανώτατο όργανο εκπροσώπησης των φορέων της ΚΟ στην ΕΕ. Ιδρύθηκε το Νοέμβριο του 2000, και έχει μια ευρεία βάση εκπροσώπησης η οποία αποτελείται από τις ευρωπαϊκές οργανώσεις της κοινωνικής και της αλληλέγγυας οικονομίας, τον συνεταιριστικό ασφαλιστικό τομέα, τα ταμεία αλληλασφάλισης υγείας, ιδρύματα, τις ενώσεις γενικού συμφέροντος, τις κοινωνικές επιχειρήσεις ένταξης, θεσμούς δημοκρατικής διακυβέρνησης, τις ηθικές και εναλλακτικές τράπεζες και χρηματοδότες τις εθνικές κεντρικές οργανώσεις της κοινωνικής οικονομίας της Γαλλίας, της Πορτογαλίας, της Ισπανίας, η κοινωνική οικονομία της Βαλονίας και των Βρυξελλών, Ευρωπαϊκό Δίκτυο Πόλεων και περιφέρειες για την κοινωνική οικονομία. Τα μέλη του είναι όλες οι ευρωπαϊκές και εθνικές οργανώσεις της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας στην Ευρώπη όπως οι, AEIP: The European Association of

Ο Vinney (2008:17) προσθέτει ότι η Κ.Ο «...συσπειρώνει ένα πλήθος οργανώσεων που βρίσκονται σε πορεία μετασχηματισμού εκδηλώνοντας την αναζήτηση νέων συμβιβασιμών ανάμεσα στην εμπορευματική ανταλλαγή, την δημόσια δέσμευση και τη δωρεά...».

Αξίζει να σημειωθεί ότι, ένα μεγάλο μέρος του αριθμού των φορέων της ΚΟ αποτελείται και από διάφορων τύπων συνεταιρισμούς⁷⁸. Σε πολλές εκθέσεις πεπραγμένων της ΕΕ συμπεριλαμβάνονται στα αποτελέσματα και αναφέρεται μάλιστα και ο βαθμός συνεισφοράς στους στο σύνολο του τομέα της ΚΟ. Συγκεκριμένα, σε ανάρτηση της ιστοσελίδας “European Cooperative Society (SCE)” αναφέρεται ότι οι 250.000 συνεταιρισμοί στην ΕΕ συγκεντρώνουν 163 εκατομμύρια συνολικά μέλη και απασχολούν 5,4 εκατ εργαζόμενους. Η συμμετοχή τους στην μεταποίηση και στον πρωτογενή τομέα ποικίλει σε κάθε χώρα. Στον γεωργικό τομέα για παράδειγμα κατέχουν το 83% στις Κάτω Χώρες 79% στη Φινλανδία, 55% στην Ιταλία και 50% στη Γαλλία. Στον τομέα της δασοκομίας 60% στη Σουηδία και 31% στη Φινλανδία. Στον τραπεζικό κλάδο 50% στη Γαλλία, 37 % στην Κύπρο, 35% στη Φινλανδία, 31% στην Αυστρία και 21% στη Γερμανία. Στην λιανική, 36% στη Φινλανδία και 20% στη Σουηδία. Στην φαρμακευτική και υγειονομική περίθαλψη, 21% στην Ισπανία και 18% στο Βέλγιο. Ωστόσο οι υπόλοιποι – εκτός των συνεταιρισμών - φορείς της κοινωνικής Οικονομίας στοχεύουν σε συγκεκριμένους τομείς δραστηριοτήτων κοινωνικής κυρίως αντί οικονομικής σπουδαιότητας.

Οι επιχειρήσεις της ΚΟ έχουν ποικίλες νομικές μορφές και επαγγελματικές κατευθύνσεις, όπως γεωργία, τράπεζες, παροχή απασχόλησης (W.I.S.E.- work integration social enterprises) και προστατευόμενα εργαστήρια (ευπαθείς ομάδες, ΑμΕΑ κ.α.). Σύμφωνα με έρευνα το 2013 του Euricse (2013:45) στην περίοδο της κρίσης, η απασχόληση στις Κοινωνικές Επιχειρήσεις αυξήθηκε αντί να μειωθεί όπως έγινε σε άλλους

Paritarian Institutions, AIM: The International Association of Mutual Benefit Societies, AMICE: Association of Mutual Insurers and Insurance Cooperatives in Europe, CASES: Cooperativa António Sérgio para a Economia Social, CEDAG: European Council of Associations of General Interest, CEPES: The Spanish Confederation of Social Economy Enterprises, EFC: The European Foundation Centre, ENSIE: The European Network of Social Integration Enterprises, ESS-France: The French Chamber of Social and Solidarity Economy, FEBEA: The European Federation of Ethical and Alternative Banks and Financiers, REVES: European Network of Cities and Regions for the Social Economy και το SAW-B: Solidarité des Alternatives Wallones et Bruxelloises, Ετήσια έκθεση SEE 2019. https://www.socialeconomy.eu.org/wp-content/uploads/2020/06/SEE_ANNUAL_REPORT_2019_DIGITAL.pdf

⁷⁸ Οι συνεταιρισμοί είναι οντότητες με εθελοντική σύσταση και δημοκρατική διοίκηση όπου κάθε μέλος έχει μία ψήφο. Κάνουν δίκαιη κατανομή των οικονομικών αποτελεσμάτων ανάλογα με τον όγκο των εργασιών που γίνονται μέσω του συνεταιρισμού. Εξυπηρετούν τις ανάγκες των μελών τους. https://ec.europa.eu/growth/sectors/proximity-and-social-economy/social-economy-eu/cooperatives_en (Πρόσβαση Δεκ.2020)

κλάδους⁷⁹. Από το 6% της συνολικής ευρωπαϊκής αμειβόμενης εργασίας την περίοδο 2002-03 και 11 εκατομμύρια θέσεις εργασίας το 2009-10 έφτασε σε λίγα χρόνια το 6,3% με 14,5 εκατομμύρια, αντίστοιχα. Είναι ένα φαινόμενο που δεν περιορίζεται στην Ευρώπη, αλλά συγκεντρώνει δύναμη σε όλο τον κόσμο, όπως φαίνεται από τα δεδομένα για τους συνεταιρισμούς που δημοσιεύθηκαν στο World Cooperative Monitor από την Euricse⁸⁰ και τη Διεθνή Συνεταιριστική Συμμαχία. Στην Ελλάδα σύμφωνα με την προαναφερόμενη έκθεση η απασχόληση (στοιχεία 2010) ήταν 2,67%. Ενώ σε έκθεση του υπουργείου Εργασίας του 2017 για τον τομέα Κ.Α.Λ.Ο. στην Ελλάδα⁸¹ αναφέρθηκε ότι το ποσοστό απασχόλησης στους φορείς της ΚΟ στην χώρα ήταν περίπου στο 1%.

Σε έρευνα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου που δημοσιεύτηκε τον Μάρτιο του 2016 συλλέχθηκαν στοιχεία και αναφέρθηκαν παραδείγματα χωρών στις οποίες οι επιχειρήσεις της ΚΟ παρουσιάζουν σταθερή εξέλιξη στην απασχόληση (ενότητα 6.3). Στη Γαλλία το 2013, απασχολούνταν 2,3 εκατ εργαζόμενοι, περίπου δηλαδή το 10% του συνόλου των εργαζομένων της χώρας. Στην Ισπανία το 2014 υπήρχαν 43 χιλ. κοινωνικοί φορείς οι οποίοι απασχολούσαν άμεσα και έμμεσα 2,2 εκ εργαζόμενους⁸². Στην Ιταλία το 2011, σε περίπου 302 χιλ. οντότητες απασχολούνταν άμεσα 681 χιλ. εργαζόμενοι και έμμεσα 271 χιλ. εργαζόμενοι ενώ 5,5 χιλ. απασχολούνται περιστασιακά. Τέλος στο Ηνωμένο Βασίλειο με στοιχεία 2015, σε 290 χιλ. επιχειρήσεις της ΚΟ απασχολούνται 2 εκατ εργαζόμενοι⁸³.

⁷⁹ Euricse (European Research Institute on Cooperative and Social Enterprises) research, “Social economy and social entrepreneurship”, Social Europe guide, Volume 4, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013 <https://www.euricse.eu/wp-content/uploads/2015/03/social-economy-guide.pdf> (πρόσβαση Δεκ.2020).

⁸⁰ Σύμφωνα με το Euricse (2013:39), η κοινοπραξία In Concerto στο Καστελφράνκο Βένετο στην Βόρεια Ιταλία αποτελεί ένα επιτυχημένο παράδειγμα ένωσης εργασιακών συνεταιρισμών. Ιδρύθηκε το 2002 από 22 Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις και το 2013 απασχολούσε ήδη 1300 πρώην άνεργους (200 από αυτούς με φυσικά μειονεκτήματα) και είχε κύκλο εργασιών περίπου 47 εκατ. Ευρώ

⁸¹ Η Ετήσια Έκθεση 2017 & Σχέδιο Δράσης για την Ανάπτυξη του Οικοσυστήματος της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας 2017-2023 που εκπονήθηκε από την Ειδική Γραμματεία Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας, σελ.20, https://kalo.gov.gr/wp-content/uploads/2018/05/KALO_ETHSIAEKTHESI.pdf (πρόσβαση Δεκ.2020)

⁸² Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή, (2017), *Πρόσφατες εξελίξεις της κοινωνικής οικονομίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, Συνοπτική παρουσίαση, Βρυξέλλες: Ευρωπαϊκή Ένωση <https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/files/qe-04-17-876-el-n.pdf> (πρόσβαση Δεκ.2020)

⁸³ Directorate General for internal Policies, Policy Dept., Social Economy, 2016, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/578969/IPOL_STU\(2016\)578969_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/578969/IPOL_STU(2016)578969_EN.pdf) (πρόσβαση Δεκ.2020)

Η ΕΟΚΕ σε κείμενο της με τίτλο «*Η Κοινωνική Οικονομία στην Ευρωπαϊκή Ένωση*» (2012)⁸⁴ αναφέρει ότι...

...οι στόχοι με τους οποίους συνδέεται η κοινωνική οικονομία είναι ουσιαστικά η απασχόληση, οι κοινωνικές υπηρεσίες και η κοινωνική συνοχή, και ως εκ τούτου εμφανίζεται κυρίως σε δύο μείζονες κατηγορίες δημόσιας πολιτικής: στις κοινωνικές πολιτικές και πολιτικές ένταξης στην απασχόληση, καθώς και στις πολιτικές τοπικής ανάπτυξης και δημιουργίας θέσεων εργασίας ...

Γενικότερα οι αναφορές στην ευρωπαϊκή νομοθεσία εστιάζουν σε δύο κεντρικούς πυλώνες πολιτικής όπως: α) πολιτικές κοινωνικής και εργασιακής ένταξης και β) πολιτικές τοπικής ανάπτυξης και δημιουργίας θέσεων απασχόλησης (EESC, 2012:57).

Η θεσμική κατοχύρωση των φορέων της ΚΟ διαμορφώνεται σταδιακά από το 1981 στην Γαλλία, το 1991 στην Ιταλία και αργότερα σε πολλές χώρες της ΕΕ, όπως π.χ. στην Ελλάδα το 2011 και 2016. Στα νέα κράτη-μέλη της ΕΕ, που ανήκαν στην ζώνη επιρροής της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, δεν εμφανίζεται ανάπτυξη του τομέα της ΚΟ πριν το 1989 (2012:9). Σε παγκόσμιο επίπεδο σήμερα, η ΚΟ, αποτελεί πλέον μία από τις κυρίαρχες κοινωνικο-οικονομικές κατευθύνσεις και θεωρείται ως διακριτός τομέας κοινωνικής και οικονομικής δράσης εντός ενός ευρύτερου *Τρίτου Τομέα*. Αλληλεπιδρά κοινωνικοοικονομικά με τον ιδιωτικό κερδοσκοπικό αλλά και τον δημόσιο τομέα. (Defourny, Develtere, 1999:3).

Η Κοινωνική Οικονομία ως διακριτός οικονομικός χώρος

Στην σύγχρονη νεωτερική κοινωνία η συνύπαρξη του δημοσίου και ιδιωτικού τομέα στην καθημερινή δράση ορίζει τα χαρακτηριστικά λειτουργίας μιας «μικτής οικονομίας» όπου το κράτος παρεμβαίνει ως εγγυητής της εύρυθμης λειτουργίας της. Συνεπώς ο ιδιωτικός ή εμπορευματικός (ιδιώτες, εταιρείες) και ο δημόσιος ή κρατικός τομέας (δήμοι περιφέρειες και άλλες δημόσιες επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας) συνυπάρχουν και συνδημιουργούν το σύνολο της οικονομικής δράσης. Ο τομέας της ΚΟ⁸⁵ είναι ένα οικονομικό πεδίο δράσης με κοινωνικό πρόσημο το οποίο χωρίς να διασαλεύει την

⁸⁴ Σύνοψη της έκθεσης που εκπονήθηκε για την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή από το Διεθνές Κέντρο Έρευνας και Πληροφόρησης για τη Δημόσια, Κοινωνική και Συνεταιριστική Οικονομία (CIRIEC)

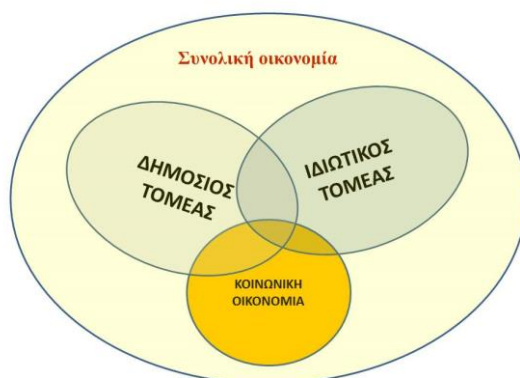
https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/resources/docs/a_ces11042-2012_00_00_tra_etu_el.pdf

⁸⁵ Για πρώτη φορά στο τέλος του 1981 (15 Δεκ.) ο όρος «Κοινωνική Οικονομία» εισήχθη στο γαλλικό δίκαιο όταν και ιδρύθηκε η Γραμματεία Κοινωνικής Οικονομίας. (Vinney, 2008:11).

προαναφερόμενη δομή, παρεμβάλλεται και τέμνεται με τα δύο προαναφερόμενα, συνεργάζεται, αλληλοϋποστηρίζεται παραμένοντας διακριτός και ανεξάρτητος (εικόνα 3.1). Χαρακτηρίζεται από την συνύπαρξη, αφενός των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων, όπως οι αστικές εταιρείες τα ιδρύματα και τα σωματεία και των κοινωνικών επιχειρήσεων (non profit), και των συνεταιρισμών οι οποίοι ενώ έχουν εμπορική δραστηριότητα δεν επικεντρώνονται στο κέρδος (not for profit) και στοχεύουν μέσω αυτής στην δημιουργία κοινωνικού αντικτύπου.

Οι σκοποί και η λειτουργία συνεπώς των φορέων της ΚΟ διαφοροποιούνται σημαντικά συγκρινόμενοι με τις οντότητες του κρατικού τομέα (government sector) αλλά και τις υπόλοιπες συμβατικές ιδιωτικές επιχειρήσεις του κερδοσκοπικού τομέα (for profit sector). Η αποτελεσματικότητα της λειτουργίας του τομέα συναρτάται με τον βαθμό ανάπτυξης της κοινωνίας των πολιτών και του κοινωνικού κεφαλαίου που συγκεντρώνει. Συνάγεται επίσης ότι η σκοπιμότητα της θεσμικής παρουσίας και λειτουργίας του τομέα της ΚΟ συνδέεται με την επίλυση πρόσκαιρων ή/και χρόνιων κοινωνικών προβλημάτων για τα οποία το κράτος και ο ιδιωτικός τομέας δεν λαμβάνει μέριμνα, δεν δύναται ή δεν επιθυμεί να επιλύσει (Lloyd, στο Noya and Clarence, 2007).

Εικόνα 3.1 Η σχηματοποίηση του πεδίου της Κοινωνικής Οικονομίας

Σημείωση: Για την κατασκευή της εικόνας χρησιμοποιήθηκαν στοιχεία από την θεωρητική περιγραφή της θέσης της ΚΟ εν μέσω των παραδοσιακών μορφών οικονομικής λειτουργίας στην κοινωνία.

Εντός του τομέα διακρίνουμε ποικιλία φορέων όπως οι παραγωγικοί συνεταιρισμοί, αστικοί συνεταιρισμοί, ιδρύματα κοινωφελούς χαρακτήρα, διάφορες κοινωνικές επιχειρήσεις πρόνοιας και προστασίας ευάλωτων ομάδων αλλά και κοινωνικές επιχειρήσεις εργασιακής ένταξης που συνθέτουν οικονομικό αλλά και κοινωνικό αποτέλεσμα

του (Αδάμ, 2014:13-14). Παρατηρούμε λοιπόν (εικόνα 3.2) ότι στον τομέα της ΚΟ μπορούν να συμπορεύονται μη κρατικοί κοινωφελείς οργανισμοί και ιδρύματα με μη κερδοσκοπικές αστικές εταιρείες, σωματεία, ενώσεις και ομοσπονδίες ενώσεων και φορείς που ασκούν επιχειρηματικότητα για την ευόδωση κοινωνικών σκοπών όπως η κοινωνική και οικονομική ένταξη και η απασχόληση διαφόρων μη προνομιούχων ομάδων. Οι τελευταίοι εντάσσονται σε μια γενικότερη υποκατηγορία του χώρου της ΚΟ ως φορείς «κοινωνικής επιχειρηματικότητας». Οι φορείς κοινωνικής επιχειρηματικότητας με συνεισφορά στην απασχόληση τους οποίους εξετάζουμε ειδικότερα στην διατριβή μας, αποτελούνται από διαφόρων τύπων «κοινωνικές επιχειρήσεις» που λειτουργούν στο τρέχον οικονομικό σύστημα αλλά με διαφορετικό πνεύμα διακυβέρνησης και κοινωνικής ανταπόδοσης. Γενικότερα, στην δυτική Ευρώπη και ΗΠΑ, οι φορείς αυτοί είναι μικρού ή/και μεσαίου μεγέθους συνεταιριστικά σχήματα και διάφορες επιχειρήσεις κοινωνικού σκοπού. Ο Νασιούλας σημειώνει ότι πρόκειται για ανεξάρτητους οργανισμούς, των οποίων κάθε απόφαση για τη λειτουργία τους καθορίζεται από τους ίδιους, χωρίς καμία εξωτερική παρέμβαση μιας κυβέρνησης ή άλλων οργάνων ή ιδιωτών, άμεσα ή έμμεσα μέσω αντιπροσώπων στις διοικήσεις τους (2010:146).

Εικόνα 3.2 Η δομή της Κοινωνικής Οικονομίας

Σημείωση: Για την κατασκευή της εικόνας χρησιμοποιήθηκαν στοιχεία από την θεωρητική περιγραφή της ΚΟ και των φορέων της στην σχετική βιβλιογραφία που αναλύεται στη παρούσα εργασία.

Γενικότερα ωστόσο, οι φορείς της ΚΟ ως προς την επιχειρησιακή τους κατεύθυνση διακρίνονται σε τέσσερα βασικά μοντέλα λειτουργίας που είναι : α) Το επιχειρηματικό μη κερδοσκοπικό μοντέλο (entrepreneurial non-profit - ENP), όπου εντάσσ-

σονται όλες οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις που αναπτύσσουν κάθε είδους δραστηριότητα μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα προς υποστήριξη της κοινωνικής τους αποστολής β) Το μοντέλο του Κοινωνικού Συνεταιρισμού (Social Cooperative - SC), συνεταιρισμοί αμοιβαίου συμφέροντος (mutual interest) που ελέγχονται δημοκρατικά από τα μέλη τους και έχουν προτεραιότητα το συμφέρον των μελών, γ) Το μοντέλο της Κοινωνικής επιχείρησης (Social Business - SB) είναι σχήμα που ενθαρρύνει επιχειρηματικές μεθόδους για την αντιμετώπιση κοινωνικών προβλημάτων και όχι τη κερδοσκοπική αποστολή και δ) Το μοντέλο της Κοινωνικής Επιχείρησης του δημόσιου τομέα (Public Sector Social Enterprise PSE) είναι σχήμα που ελέγχεται από φυσικά πρόσωπα της ιδιωτικής πρωτοβουλίας (επιχειρήσεις ή συνεταιρισμοί) τα οποία διαχειρίζονται δημόσιες πολιτικές με σκοπό την επίτευξη μεγαλύτερης αποτελεσματικότητας σε συγκεκριμένους τομείς υπηρεσιών (π.χ. πρόνοιας). Οι τελευταίες, είναι οικονομικά και λειτουργικά εξαρτημένες και υπόκεινται σε συνεχή έλεγχο από τη πολιτεία. Σε ορισμένες περιπτώσεις, κάποιες από αυτές τις κοινωνικές επιχειρήσεις εμφανίζονται ως υποκλάδοι (spin-offs) του δημόσιου τομέα. Για παράδειγμα, η τοπική αυτοδιοίκηση μπορεί μέσω των ΚΕ να προσφέρει επαγγελματική εμπειρία ή μεταβατικές θέσεις εργασίας σε μειονεκτούντες άνεργους (Defourny, Nyssens, 2016:10-16).

Οι κοινωνικές επιχειρήσεις (ΚΕ) είναι ευνόητο ότι λειτουργούν υπό την καθοδήγηση και τις αποφάσεις των κοινωνικών επιχειρηματιών. Η αντιφατικότητα που φαινομενικά περιέχει ο νεολογισμός "κοινωνικός επιχειρηματίας", περιγράφει τα μέλη των φορέων που φροντίζουν την βιώσιμη λειτουργία και την κοινωνική στόχευση τους. Ο Ashoka⁸⁶ και άλλοι οργανισμοί στις ΗΠΑ χρησιμοποίησαν πρώτοι τον όρο στα μέσα της δεκαετίας του '90 μελετώντας εταιρικές οντότητες στις οποίες ομάδες και φυσικά πρόσωπα πραγματοποιούσαν δράσεις με κοινωνική αποστολή, ενώ ταυτόχρονα επιχειρούσαν στο συμβατικό επιχειρηματικό περιβάλλον με δυναμισμό, ρίσκο και εν γένει προσωπική συμμετοχή μέσω καινοτόμων πρακτικών. Ο Gregory Dees πρωτοπόρος της κοινωνικής επιχειρηματικότητας στις ΗΠΑ, ορμώμενος από τις θέσεις του Sumpeter περί παραγόντων αλλαγής "change agents" στην οικονομία, χαρακτήρισε τους κοινωνικούς επιχειρηματίες μεταρρυθμιστές και επαναστάτες αλλά με κοινωνική αποστολή

⁸⁶ Ο Ashoka είναι ένας διεθνής οργανισμός που προωθεί την κοινωνική επιχειρηματικότητα. Η δηλωμένη αποστολή του είναι "να διαμορφώσει έναν παγκόσμιο, επιχειρηματικό, ανταγωνιστικό τομέα πολιτών: έναν τομέα που επιτρέπει στους κοινωνικούς επιχειρηματίες να ευδοκιμήσουν και να επιτρέπει στους πολίτες του κόσμου να σκέφτονται και να ενεργούν ως διαμορφωτές της αλλαγής (Wikipedia).

στις θεμελιώδεις αλλαγές στην κοινωνία. Στην δράση της κοινωνικής επιχείρησης συναντάμε όρους όπως, «πρωτοβουλία», «ανάληψη ευθύνης» «οικονομικό ρίσκο» όμοιους με αυτούς που περιλαμβάνονται στην συμβατική ιδιωτική επιχειρηματικότητα όχι όμως και ο κερδοσκοπικός της προσανατολισμός (Dees, 2001)⁸⁷. Ο κοινωνικός επιχειρηματίας συνεπώς στις ΗΠΑ ανταποκρινόταν στα κοινωνικά προβλήματα με καινοτόμο τρόπο μέσω της κοινωνικής επιχείρησης. Στις ΗΠΑ από το 1993, έχουν ξεκινήσει προγράμματα εκπαίδευσης «Πρωτοβουλία για την Κοινωνική Επιχείρηση», σε πανεπιστήμια όπως το Harvard Business School ένα από τα ορόσημα της περιόδου. Από τότε, άλλα μεγάλα πανεπιστήμια - συμπεριλαμβανομένου του Columbia, Stanford και Yale - και διάφορα ιδρύματα έχουν δημιουργήσει προγράμματα υποστήριξης της κατάρτισης των κοινωνικών επιχειρήσεων ή/και των κοινωνικών επιχειρηματιών (Defourny, Nyssens 2006).

Στην Ευρώπη, παραδοσιακά και για πολλά χρόνια η έμφαση δινόταν στη συλλογική φύση της κοινωνικής επιχείρησης, κυρίως με συνεταιριστική μορφή. Το ευρωπαϊκό ερευνητικό δίκτυο EMES⁸⁸ με βάση την έρευνα που διεξάγει, αποσαφηνίζει ότι ακόμη και κερδοσκοπικές νομικές μορφές, μπορούν να συμπεριλαμβάνονται στις κοινωνικές επιχειρήσεις εάν συγκεντρώνουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, όπως ο περιορισμός της διανομής των κερδών (Borzaga et al, 2008). Η Ευρωπαϊκή επιτροπή⁸⁹ σε άρθρο της με τίτλο «Τι είναι η κοινωνική επιχείρηση;» καταλήγει λέγοντας ότι «...είναι ένας φορέας στον τομέα της κοινωνικής οικονομίας του οποίου κύριος στόχος είναι το κοινωνικό αντίκτυπο αντί η δημιουργία κέρδους...». Η κοινωνική επιχείρηση συνεπώς ασκεί οικονομική δράση η οποία διατηρεί τον κοινωνικό σκοπό στην διανομή

⁸⁷ Ο J. Gregory Dees (1950-2013) ήταν καθηγητής πρακτικής της Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας και συνιδρυτής του Κέντρου για την Προώθηση της Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας στο Fuqua School of Business του Πανεπιστημίου του Duke των ΗΠΑ. Το 2007, το Aspen Institute και το ινστιτούτο Ashoka αναγνώρισαν την πρωτοποριακή εργασία του με το πρώτο βραβείο Lifetime Achievement στην Κοινωνική Επιχειρηματικότητα και Εκπαίδευση. Έχει δημοσιεύσει εκτενώς για την κοινωνική επιχειρηματικότητα, και δίδαξε στο Yale School of Management, στο Harvard Business School, και Graduate School of Business του Στάνφορντ.

https://centers.fuqua.duke.edu/case/wp-content/uploads/sites/7/2015/03/Article_Deess_MeaningofSocialEntrepreneurship_2001.pdf (Πρόσβαση Δεκ. 2020)

⁸⁸ Το ινστιτούτο ερευνών EMES ιδρύθηκε το 1996, όταν μια διεθνής ομάδα μελετητών δημιούργησε ένα ερευνητικό δίκτυο που χρηματοδοτήθηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Σήμερα το EMES είναι ένα ερευνητικό δίκτυο πανεπιστημιακών ερευνητικών κέντρων και μεμονωμένων ερευνητών για τις κοινωνικές επιχειρήσεις. Στοχεύει στη δημιουργία αξιόπιστης γνώσης αναφορικά με τις έννοιες, Κοινωνική Επιχείρηση, Κοινωνική Οικονομία, Αλληλέγγυα Οικονομία και Κοινωνική Επιχειρηματικότητα <https://emes.net/who-we-are/> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

⁸⁹ Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs, «What are social enterprises?» <http://ec.europa.eu/growth/sectors/social-economy/enterprises/> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

κερδών αλλά επίσης συνδέει τα σύγχρονα ηθικά αιτήματα με την διανομή του πλεονάσματος (Brooks, 2010, στο Ζάννης, 2013). Η λειτουργία της απαντά σε επίκαιρα κοινωνικά προβλήματα τα οποία δεν μπορεί να επιλυθούν από τον ιδιωτικό και δημόσιο τομέα, όπως για παράδειγμα, η ανεργία (Νικολόπουλος, Καπογιάννης, 2014).

Η «κοινωνική επιχείρηση» περιγράφηκε για πρώτη φορά στην Ιταλία το 1990, στο περιοδικό “Impresa Sociale” (Κοινωνική Επιχείρηση). Η έκδοση αυτή αποσκοπούσε να παρουσιάσει επιχειρηματικές πρωτοβουλίες με κοινωνικό σκοπό - ειδικότερα στην εργασιακή ένταξη. Σε αντίθεση με τους παραδοσιακούς συνεταιρισμούς που σκόπευαν κυρίως στην εξυπηρέτηση των σκοπών των μελών τους αυτές οι πρωτοβουλίες πρόσφεραν στην ευρύτερη κοινωνία βάζοντας ως προτεραιότητα το γενικό συμφέρον (Defourny, Nyssens, 2008). Ένα χρόνο μετά το 1991, το ιταλικό κοινοβούλιο ψήφισε τον νόμο για τους «Κοινωνικούς Συνεταιρισμούς» (Defourny, Nyssens, 2008:203-4).

Αναφορικά με την λειτουργία της ΚΕ, στις 25/10/2011 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή στα πλαίσια της πρωτοβουλίας για την κοινωνική επιχειρηματικότητα, “Social Business Initiative”⁹⁰ (SBI), τονίζει μεταξύ άλλων ότι τα κέρδη της κοινωνικής επιχείρησης επανεπενδύονται με σκοπό την επίτευξη των κοινωνικών στόχων και η οργάνωση της βασίζεται σε συμμετοχικές αρχές και την κοινωνική δικαιοσύνη. Στην εισαγωγή του πρωτότυπου κειμένου της Commission το οποίο απευθύνεται στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο απαντάται το βασικό ερώτημα του γιατί η Επιτροπή αναλαμβάνει την πρωτοβουλία αναφέροντας ότι⁹¹,

...η ενιαία αγορά χρειάζεται νέα, χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη, επικεντρωμένη στην απασχόληση για όλους, υποστηρίζοντας την αυξανόμενη επιθυμία των Ευρωπαίων για την εργασία, την κατανάλωση, την εξοικονόμηση και τις επενδύσεις τους ώστε να προσαρμοστούν πιο κοντά και να ευθυγραμμιστούν με τις «ηθικές» και «κοινωνικές» αρχές...

Όπως τονίζεται στο κείμενο της SBI, κοινωνικές επιχειρήσεις θεωρούνται αυτές που,

⁹⁰Στόχος της The Social Business Initiative ήταν να προωθήσει μια συζήτηση σχετικά με τους τρόπους που πρέπει να διερευνηθούν μεσοπρόθεσμα/μακροπρόθεσμα γύρω από 3 θέματα: 1) Διευκόλυνση της χρηματοδότησης των κοινωνικών επιχειρήσεων, 2) Αύξηση της προβολής της κοινωνικής επιχειρηματικότητας, 3) Δημιουργία φιλικότερου νομικού πλαισίου για τις κοινωνικές επιχειρήσεις, http://ec.europa.eu/growth/sectors/social-economy/enterprises_el (Πρόσβαση Δεκ.2020)

⁹¹Στις 25/10/2011 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έκδωσε ανακοίνωση προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο με τίτλο Πρωτοβουλία για την Κοινωνική Επιχειρηματικότητα ‘Social Business Initiative’ Creating a favourable climate for social enterprises, key stakeholders in the social economy and innovation, 25/10/2011. <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2011/EN/1-2011-682-EN-F1-1.Pdf>

...παρέχουν κοινωνικές υπηρεσίες ή/και αγαθά και υπηρεσίες σε ευάλωτα άτομα (πρόσβαση σε στέγαση, υγειονομική περίθαλψη, βοήθεια για ηλικιωμένους ή άτομα με ειδικές ανάγκες, ένταξη ευάλωτων ομάδων, φροντίδα παιδιών, πρόσβαση σε απασχόληση και κατάρτιση, διαχείριση εξάρτησης κ.λπ.)...είναι επιχειρήσεις με μέθοδο παραγωγής αγαθών ή υπηρεσιών με κοινωνικό στόχο (κοινωνική και επαγγελματική ένταξη μέσω πρόσβασης στην απασχόληση για άτομα που βρίσκονται σε μειονεκτική θέση, ιδίως λόγω ανεπαρκών προσόντων ή κοινωνικών ή επαγγελματικών προβλημάτων που οδηγούν στον αποκλεισμό και την περιθωριοποίηση) αλλά των οποίων η δραστηριότητα μπορεί να είναι εκτός σφαίρα παροχής κοινωνικών αγαθών ή υπηρεσιών... (SBI, 2011:3)

Συνεπώς, οι κοινωνικές επιχειρήσεις είναι οικονομικές οντότητες που ανήκουν στον χώρο των επιχειρήσεων⁹². Η επιχειρηματική τους διάσταση τις διακρίνει από τον δημόσιο τομέα, τον ιδιωτικό τομέα αλλά και τους μη κερδοσκοπικούς οργανισμούς, οι οποίοι συνήθως βασίζονται σε δωρεές και χορηγίες, ενώ οι κοινωνικές επιχειρήσεις ασκούν εμπορική δραστηριότητα εντός της συμβατικής αγοράς⁹³.

Λίγο αργότερα στις 16 και 17 Ιανουαρίου 2014, στο Στρασβούργο σε εκδήλωση της ΕΟΚΕ (EESC)⁹⁴ με τίτλο “*Social entrepreneurs: Have Your Say!*” στην οποία παραβρέθηκαν πάνω από 2.000 κοινωνικοί επιχειρηματίες και υποστηρικτές της κοινωνικής επιχειρηματικότητας με κοινή διακήρυξη αναφέρθηκε ότι «...οι κοινωνικές επιχειρήσεις αναγνωρίζονται ως παράγοντας κοινωνικής και οικονομικής συνοχής σε όλη την Ευρώπη επειδή... με βάση τις αξίες της αλληλεγγύης και της ενίσχυσης της αυτενέργειας, δημιουργούν νέες προοπτικές και ελπίδες για το μέλλον...»⁹⁵. Ως εκ των παραπάνω

⁹² Οι κοινωνικές επιχειρήσεις έχουν ήδη λάβει θεσμική υπόσταση από τις αρχές της δεκαετίας του 2000. Στην Ιταλία ο νόμος 381/1991 και στο Βέλγιο ο νόμος 13/4/1995 (άρθρα 661-669 του Κώδικα Εταιριών) εφαρμόστηκαν και επηρέασαν τις υπόλοιπες εθνικές νομοθεσίες όπως την ελληνική στο νόμο 2716/1999, άρθρο 12 «Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί Περιορισμένης Ευθύνης» καθώς και τη γαλλική στον νόμο της 17 Ιουλίου 2001 για τη «Συνεταιριστική Εταιρία Κοινωνικού Σκοπού»-SCIC Ακολούθησαν σταδιακά οι υπόλοιπες χώρες όπως η Φινλανδία (νόμος 1351/2003) η Βρετανία (εταιρία κοινοτικού συμφέροντος-CIC 28/10/2004) και αργότερα η Ελλάδα με τον νεώτερο νόμο 4019/11 (Μητροσύλη, 2007:38-48).

⁹³ Social enterprises and their ecosystems in Europe | Comparative synthesis report, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2020:30,

<https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=8274> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

⁹⁴ Η Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή (ΕΟΚΕ) είναι συμβουλευτικό όργανο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ιδρύθηκε το 1957 και παρέχει εμπειρογνομosύνη στα μεγάλα θεσμικά όργανα της ΕΕ (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο). Η ΕΟΚΕ προωθεί τη συμμετοχική δημοκρατία στην ΕΕ και συμβάλλει στην ενίσχυση του ρόλου των οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών μέσω του «διαρθρωμένου διαλόγου» με τις ομάδες αυτές στα κράτη μέλη της ΕΕ και σε τρίτες χώρες. <http://www.eesc.europa.eu/?i=portal.el.home> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

⁹⁵ “Social entrepreneurs: Have your say!” https://ec.europa.eu/growth/content/social-entrepreneurs-have-your-say-0_en (Πρόσβαση Δεκ.2020)

οι προαναφερόμενοι στόχοι λειτουργίας της κοινωνικής επιχείρησης μπορεί να αποτελέσουν έναυσμα σταδιακής αποδοχής ενός νέου κοινωνικοπολιτικού μοντέλου οικονομικής διακυβέρνησης στο οποίο θα κυριαρχούν η δημοκρατική λήψη αποφάσεων ένταξης των περιθωριοποιημένων τμημάτων του πληθυσμού (Campi, Defourny, Gregoire, 2006). Στην Ευρώπη ο κλάδος των κοινωνικών επιχειρήσεων εξελίσσεται με εντυπωσιακό ρυθμό και σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή μία στις τέσσερις νέες εταιρείες της Ευρωπαϊκής Ένωσης ανήκουν στην κατηγορία αυτή.

Η δυναμική και ευρέως διαδεδομένη ανάπτυξη της ΚΟ και των φορέων της στην Ευρώπη έδωσε βήμα στην εξέλιξη εναλλακτικών προσεγγίσεων και «ανάγνωσης» στον τρόπο δημιουργίας έργου και επιτυχίας των σκοπών τους. Στην δεκαετία του 1980 συζητείται η *Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία* (SSE, Social Solidarity Economy) ως εναλλακτική πρόταση, με πολλούς θιασώτες, που έδινε μεγαλύτερη έμφαση στην συλλογικότητα και την εθελοντική δράση εντός της οντότητας της κοινωνικής επιχείρησης. Στην Ελλάδα η *Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία* (Κ.Α.Ο. ή Κ.Α.Ο) υιοθετήθηκε και περιγράφεται - με αρκετές γενικεύσεις ή και ασάφειες - στον ισχύοντα νόμο 4430/16, ως οικονομική δημιουργία με σκοπό τη κοινωνική αυτοδιάθεση και αυτοβοήθεια αντί για την οικονομική ανάπτυξη, μέσω της κοινωνικής επιχειρηματικότητας (Καβουλάκος Κ., Γριτζάς Γ., 2015:19). Παραπέμπει σε περισσότερο ριζοσπαστικές πρακτικές οι οποίες αναδύθηκαν στο πλαίσιο κοινωνικών κινημάτων (Αδάμ, 2012:13, 2014:15). Δύο χρόνια νωρίτερα είχε ψηφιστεί αντίστοιχος νόμος στην Γαλλία (856-31/7/2014)⁹⁶ για την *Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία* που συγκεντρώνει την πολύχρονη εμπειρία του θεσμού της ΚΟ από το 1980 σε αυτή την χώρα. Ο γαλλικός νόμος διευκολύνει την πρόσβαση των φορέων στη χρηματοδότηση και τις δημόσιες συμβάσεις, ενοποιεί το σύνολο των οντοτήτων, διευκολύνει την εργασία μισθωτών υ-

⁹⁶ Όταν το σχέδιο νόμου SSE κυκλοφόρησε το 2012, τα δεδομένα σχετικά με τον τομέα SSE κάλυπταν μόνο τις παραδοσιακές νομικές μορφές. Σύμφωνα με το Πανόραμα του 2012 που παρήγαγε το εθνικό Παρατηρητήριο SSE της χώρας (Εθνικό Παρατηρητήριο Κοινωνικής και Αλληλεγγύης Οικονομίας, 2012), το 2012 αυτοί οι οργανισμοί αντιπροσώπευαν το 10,3% της συνολικής απασχόλησης και το 13,9% της ιδιωτικής απασχόλησης στη Γαλλία. Οι ενώσεις αντιπροσώπευαν το υψηλότερο ποσοστό απασχόλησης (αντιπροσωπεύουν το 78,6% του συνόλου των μισθωτών εργαζομένων στον τομέα της SSE), ακολουθούμενοι από συνεταιρισμούς (13,1%), αμοιβαίες εταιρείες (5,4%) και ιδρύματα (2,9%). Boosting Social Enterprise Development, Good Practice Compendium, © OECD/European Union, 2017 <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264268500-10-en.pdf?expires=1613932633&id=id&ac-cname=guest&checksum=9701AD7B3AA381BFE0D3400936D8751E#:~:text=The%20French%20Law%20on%20the,along%20with%20its%20main%20measures.>

παλλήλων, εκσυγχρονίζοντας το νομικό καθεστώς ενίσχυσης βιώσιμων πολιτικών τοπικής ανάπτυξης. Το ILO⁹⁷ αναφέρεται στην Κ.Α.Ο. ως χώρο ο οποίος περιλαμβάνει δράσεις επιχειρήσεων και οργανισμών (συνεταιρισμοί, κοινότητες αμοιβαίου συμφέροντος, ενώσεις, και κοινωνικές επιχειρήσεις) που παράγουν προϊόντα, υπηρεσίες και γνώση. Εξυπηρετεί τις ανάγκες της κοινωνίας ακολουθώντας συγκεκριμένους κοινωνικούς και περιβαλλοντικούς κανόνες⁹⁸ υιοθετώντας την αλληλεγγύη στις πρακτικές τους. Στο πλαίσιο της περαιτέρω μελέτης και προώθησης της Κ.Α.Ο. το ILO είναι συνιδρυτής του Task Force on Social and Solidarity Economy (TFSSE) και της Social and Solidarity Economy Academy⁹⁹.

Ο Peter North καθηγητής εναλλακτικών οικονομιών στο πανεπιστήμιο του Λίβερπουλ ανέφερε πριν τέσσερα χρόνια στις Βρυξέλες (17-5-2018) ότι η Κ.Α.Ο. κινείται σε έναν διάλογο τεσσάρων χαρακτηριστικών θέσεων, όπως α) η χρήση «επιχειρηματικών δεξιοτήτων» για να κάνει «καλό», β) η στόχευση της να συμπεριλάβει εκείνους που «περισσεύουν» ή που «έμειναν πίσω» σε καπιταλιστικές οικονομίες, γ) η αλληλεγγύη της κοινότητας ή της διαφορετικής οικονομίας, εστιάζοντας στον ηθικό διάλογο του πώς μπορούμε να ζήσουμε με άλλους με αξιοπρέπεια και ανθρωποκεντρισμό και δ) η ΚΟ μιας νέας αντίληψης απέναντι στην κλασική ανταγωνιστική οικονομία με τα δυσμενή αποτελέσματα, του νεοφιλελευθερισμού¹⁰⁰. Είναι συνεπώς φανερό ότι

⁹⁷ Το διεθνές γραφείο εργασίας (ILO) είναι συνιδρυτής με τον ΟΗΕ και άλλες οργανώσεις του UN Inter-Agency Task Force on Social and Solidarity Economy (TFSSE) που έχει σκοπό α) να ενισχυθεί η αναγνώριση του ρόλου των επιχειρήσεων και των οργανισμών της SSE στην αειφόρο ανάπτυξη, β) να προωθήσει τη γνώση της SSE και να ενοποιήσει τα δίκτυα της, γ) να υποστηρίξει τη δημιουργία ενός θεσμικού και πολιτικού περιβάλλοντος και δ) να εξασφαλίσει το συντονισμό των διεθνών προσπαθειών ώστε να δημιουργηθούν ή/και να ενισχυθούν οι συνεργασίες. <https://unsse.org/about/> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

⁹⁸ Όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά στην ιστοσελίδα του ILO, «Η κοινωνική και αλληλεγγύη οικονομία (SSE) αποτελεί μια βιώσιμη λύση για την επανεξισορρόπηση των οικονομικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών στόχων». https://www.ilo.org/global/topics/cooperatives/projects/WCMS_546299/lang-en/index.htm (Πρόσβαση Δεκ.2020)

⁹⁹ UN Inter-Agency Task Force on Social and Solidarity Economy (UNTFSSSE). Το Task Force είναι αποτέλεσμα της Διάσκεψης του του ινστιτούτου κοινωνικής ανασυγκρότησης του ΟΗΕ (UNRISD) με τίτλο «Δυναμικό και όρια της Κοινωνικής και Αλληλεγγύης Οικονομίας», που πραγματοποιήθηκε τον Μάιο του 2013 και συνδιοργανώθηκε με από το ILO και το UN-NGLS. Μέλη του μεταξύ άλλων είναι ο ΟΟΣΑ, η Παγκόσμια Τράπεζα, η UNESCO, ο Π.Ο.Υ και άλλοι. <https://unsse.org/about/members/> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

¹⁰⁰ Στο κείμενο του “Diverse utopias of social enterprise – towards solidarity and antagonistic economies” σχετικά με την θέση της Κ.Α.Ο στην συμβατική οικονομία αναρωτιέται πώς μπορούν, οι οργανώσεις SSE να γίνουν πιο μετασχηματιστικές, μέρος μιας «Πολανυακής» αναδιανομής και Γκραμισιανής πρακτικής ελιγμών για την αντιστροφή του καπιταλισμού με αντιλήψεις κοινωνικής αλληλεγγύης https://www.academia.edu/38536279/Diverse_utopias_of_social_enterprise_towards_solidarity_and_antagonistic_economies (Πρόσβαση Δεκ.2020). Στη συλλογή *Towards Just and Sustainable Economies: the Social and Solidarity Economy North and South* που δημοσιεύθηκε από το The Policy Press το 2017 και επιμελήθηκε με την Molly Scott Cato, ο Peter North εστιάζει στο πώς οι άνθρωποι μπορούν να

η ΚΟ (ή η Κ.Αλ.Ο.) τείνει να ενσωματώσει κοινωνικά γνωρίσματα με εναλλακτική προσέγγιση, στις οικονομικές δραστηριότητες της μετανεωτερικής κοινωνίας.

Αθέσμητες πραγματικότητες στην αγορά εργασίας του μεταβιομηχανικού καπιταλισμού και Κοινωνική Οικονομία

Μια από τις σοβαρές συνέπειες του καπιταλισμού, ήταν η συνεχής συγκέντρωση οικονομικής δύναμης στα βιομηχανικά κέντρα. Στον 20^ο αιώνα ωστόσο - ειδικά μετά τον Β'ΠΠ - παρατηρείται γιγάντωση των βιομηχανικών επιχειρήσεων, αποκεντρωμένων πλέον λόγω της διεθνούς παρουσίας τους στα μεγάλα χρηματιστήρια, οι οποίες δεν ανήκαν πλέον σε παραδοσιακούς επιχειρηματίες αλλά σε ανώνυμα υπερτοπικά οικονομικά συμφέροντα. Σύμφωνα με τον Galbraith λόγω της νέας αυτής συνθήκης διαμορφώθηκε μια νεοκλασική οικονομική ασάφεια από ένα μακροσύστημα ανταγωνιστικών και ανεξέλεγκτα αυτορρυθμιζόμενων αγορών και ανέτρεψε την τότε «ορθόδοξη» οικονομική θεωρία. Το κράτος αποτύγχανε πλέον να παρέμβει ρυθμιστικά στην διαδικασία παραγωγής κέρδους και οι επιχειρήσεις δρούσαν πλέον υπό το καθεστώς μιας άτυπης «τεχνοδομής»¹⁰¹ στην λήψη αποφάσεων (Σουήζυ. Π. 1977:49-54). Έκτοτε, τα παραγόμενα αρνητικά αποτελέσματα όπως η οικονομική τελμάτωση, η ανεργία, ο μαρασμός μετέπειτα των αστικών κέντρων, εντάσσονται στις συνέπειες της ανεξέλεγκτης μεγιστοποίησης του κέρδους σε παγκόσμια διαμορφούμενες μονοπωλιακές αγορές.

Ειδικότερα μετά από την δεκαετία του 1970, η μείωση της κατανάλωσης με την ταυτόχρονη υποχώρηση των κρατικών δαπανών (εξοπλισμοί, έργα δημοσίου συμφέροντος και πρόνοιας) δημιούργησαν σημαντικές παρενέργειες στην αγορά εργασίας και στην απασχόληση. Η περίοδος της θεσμικής «κανονικότητας» στην αγορά εργασίας έδειξε ότι πλέον είχε περάσει ανεπιστρεπτί. Το κράτος αναζητούσε νέες τακτικές αντιμετώπισης των διαρκώς εντεινόμενων φαινομένων ανεργίας που δημιουργήθηκαν από την διεθνοποίηση του κεφαλαίου και την αποδυνάμωση των εθνικών αγορών άρα και της αγοράς εργασίας που τις πλαισίωνε. Στην δεκαετία του '80 οι μεγάλες δυτικές οικονομίες που σταδιακά συνέρχονταν μετά από μακρά περίοδο οικονομικής κρίσης,

ζήσουν με αξιοπρέπεια και δικαιοσύνη στην «Ανθρωπόκαινο» εποχή https://knowledge-hub.unsse.org/publication_author/peter-north/ (Πρόσβαση Δεκ.2020).

¹⁰¹ Ο Samuelson σε κριτική της «τεχνοδομής» του Galbraith αναφέρει ότι δεν είναι μια ανεξάρτητη και αόρατη δομή αλλά εκπορεύεται από τα επιχειρηματικά συμφέροντα, απολύεται και προσλαμβάνεται ανάλογα με τις προτάσεις της για αύξηση της κερδοφορίας προς όφελος των επιχειρήσεων (Σουήζυ, 1977:54).

αναζητούσαν νέες εναλλακτικές πολιτικές για την αναβίωση της ενεργού ζήτησης, σε ένα μετα-κεϋνσιανό περιβάλλον, περιορισμένο σε προνοιακές πολιτικές ισοσκελισμένων προϋπολογισμών. Η υπερβολική κατανάλωση δεν δημιουργούσε πλέον αύξηση των εισοδημάτων, αντίθετα οδήγησε στον πληθωρισμό, ενώ η αύξηση του ελεύθερου χρόνου λόγω μείωσης της απασχόλησης, συνδυάστηκε με αντίστοιχη μείωση των εισοδημάτων. Ήταν φανερό λοιπόν ότι οι ισοσκελισμένες εθνικές οικονομίες δεν μπορούσαν στο εξής να στηρίξουν οικονομικά τις αλλαγές (Offe, 1993:99-103).

Η εγγενής αδυναμία της αγοράς εργασίας να ρυθμίζει σε καθολικό επίπεδο και ο διανεμητικός ρόλος που κατείχε στην μεταπολεμική περίοδο ανάπτυξης, επιβαρύνεται επιπλέον από την προσθήκη συμπληρωματικών «αόρατων μη αγορών», όπως η «μαύρη» εργασία, η οικιακή άμισθη απασχόληση κ.α. που συνετέλεσαν στον προνοιακό παροπλισμό και την εξώθηση συγκεκριμένων ομάδων στην απραξία. Ωστόσο ένας καπιταλισμός με «κοινωνικό πρόσωπο» στον μεταπολεμικό 20^ο αιώνα θα άμβλυνε σύμφωνα με τον Offe τις ορατές αντιθέσεις, δημιουργώντας αναχώματα και υποστηρικτικούς δεσμούς σε μια μονομερή οικονομική ανάπτυξη (Offe, 1993:105-107). Στην περίοδο αυτή των μεγάλων κοινωνικών εκκρεμοτήτων παρατηρείται η σταδιακή παρουσία νέων «ανακατανομικών μηχανισμών εργασίας» για την στήριξη άτυπων δομών ωφέλιμης δραστηριότητας. Πρόκειται για μια αναδυόμενη «ανεπίσημη» αγορά εργασίας με στόχο την αξιοπρεπή επιβίωση η οποία δεν προέρχεται από την διαπραγμάτευση πώλησης μισθωτής εργασίας, αλλά από την αυτενέργεια (π.χ. οικοτεχνία) και άμισθη αυτοαπασχόληση. Η νέα αυτή κατάσταση απαίτησε τον σχεδιασμό νέου μείγματος πολιτικών εστιασμένων σε μια τυπολογία επιλογών με δύο στρατηγικούς πυλώνες: α) ένταξη στην εργασία, είτε β) αποκλεισμός από την αγορά εργασίας και σε δύο περιπτώσεις επιπέδων: α) ατομικό, β) θεσμικό, που οδηγούν ουσιαστικά σε σύνθεση τεσσάρων επιλογών. Το 1^ο επίπεδο (ατομικό) χαρακτηρίζεται από: α) την στρατηγική πιέσεων στην προσφερόμενη εργασία για προσαρμογή (ευελιξία, προσόντα κ.λπ.) και β) τον αποκλεισμό από την αγορά μέσω μεταβιβαστικών πληρωμών (προνοιακές πολιτικές, αδρανοποίηση ομάδων εργαζομένων). Στο 2^ο θεσμικό επίπεδο βλέπουμε γ) το δίλλημα για τα κεκτημένα εργασιακά δικαιώματα (επιστροφή στο παρελθόν ευημερίας) και δ) την θεσμική προστασία της απασχόλησης εκτός παραδοσιακής αγοράς εργασίας.

Η τελευταία περίπτωση, δεν είχε απασχολήσει θεσμικά το σύνολο των δυτικών οικονομιών έως την δεκαετία του 1980, οδήγησε ωστόσο σε άτυπες μορφές απασχόλησης εκτός παραδοσιακής αγοράς εργασίας (1993:108). Στον εναλλακτικό αυτό κοινωνικό «χώρο» δεν ισχύουν οι ποσοτικοί κανόνες παραγωγικότητας (σχέση ποσότητας εργασίας με αποτέλεσμα) και μισθολογικής εξάρτησης, αλλά η προσφορά και ζήτηση αγαθών και υπηρεσιών χωρίς απαραίτητα την αγοραπωλησία εργατικής δύναμης. Η αποζημίωση της εργασίας δεν είναι αμιγώς χρηματική και εν μέρει συντελείται από την παραγωγή πλεονάσματος της ίδιας της δραστηριότητας. Άλλωστε, η εναλλακτική ανταλλαγή της εργασίας σε μεγάλη κλίμακα π.χ. με εμπορεύματα από την γεωργία, κτηνοτροφία, οικοτεχνία για την επιβίωση σε περιόδους ανεργίας, δεν είναι πραγματοποιήσιμη σε βαθμό αξιοποίησης διότι υπόκειται στο σύστημα της μισθωτής εργασίας (Offe, 1993:35-41). Ως εκ τούτου το σημαντικό ζητούμενο στην περίπτωση αυτή ήταν ο τρόπος τυποποίησης αυτής της άτυπης μορφής απασχόλησης έτσι ώστε εκτός της εργασιακής αυτάρκειας να είναι και οικονομικά βιώσιμη στο καθεστώς της τρέχουσας εγχρήματης οικονομίας για αποφυγή απομόνωσης των δρώντων εντός αυτής.

Ο Offe τονίζει ότι η εύθραυστη βιωσιμότητα του αναφερθέντος εναλλακτικού μοντέλου ήταν μια από τις προκλήσεις που συντελούσαν στην μικρή παρουσία επιχειρημάτων άτυπης αυτοαπασχόλησης. Ενώ ανάλογες πρωτοβουλίες όταν χρηματοδοτήθηκαν ή επιδοτήθηκαν δεν συνάντησαν δυσκολίες οικονομικής αυτοτέλειας εάν προορίζονταν ή κατευθύνονταν προς συγκεκριμένες ομάδες της κοινωνίας και στηρίζονταν ταυτόχρονα από αυτές με διάφορους τρόπους (Offe, 1993:115-119). Συνεπώς, η στόχευση της προστασίας ειδικών ομάδων μέσω άτυπων μορφών απασχόλησης παρέπεμπε σε πρακτικές που εφαρμόζονταν και στο παρελθόν στο πεδίο της Κοινωνικής Οικονομίας. Έτσι άλλωστε η ΚΟ έγινε αντικείμενο συζήτησης από την δεκαετία του '80 ως μια εναλλακτική μέθοδος (Γαλλία, Ιταλία, ΕΕ) υποσκελισμού των απωλειών απασχόλησης που έφερε η προηγούμενη δεκαετία της κρίσης.

Η προστασία των ειδικών ομάδων θεωρείται απαραίτητο γνώρισμα ενός σύγχρονου κράτους, το οποίο προσφέρει ευκαιρίες ισότιμης πρόσβασης σε όλους τους πολίτες ώστε να αποφασίσουν τον τρόπο βιοπορισμού τους είτε εντός της συμβατικής αγοράς εργασίας είτε σε εναλλακτικούς φορείς (Offe, 1993:68). Η εργασιακή «νέα αυτονομία» (sic) δείχνει να είναι ένα πολλά υποσχόμενο αντικείμενο δραστηριότητας αν και χρειάζεται σοβαρή θεσμική στήριξη, ανάπτυξη, ενθάρρυνση και τυποποίηση. Ο πιθανός σκεπτικισμός ειδικά μεταξύ των νέων, εδράζεται στο γεγονός ότι μια άτυπη

κοινωνικοοικονομική δομή δεν μοιάζει με καμία γνωστή και ελκυστική μορφή δράσης. Ωστόσο, δείχνει να παρέχει ένα σύνολο θετικών κινήτρων με νέες αξίες και εναλλακτικό τρόπο θέασης της εργασιακής ζωής χωρίς να υπολείπεται σε ευκαιρίες μόνιμης απασχόλησης και αξιοπρεπούς διαβίωσης με τα εισοδήματα που παρέχει. Η απαιτούμενη δημιουργία ζήτησης θα βασιστεί στην ανάπτυξη προϊόντων και υπηρεσιών φθηνότερων και εξίσου ποιοτικών με την ελεύθερη αγορά όπως κατασκευές, επισκευές-συντήρησης οικιών, ψυχαγωγία, ψυχοκοινωνικές υπηρεσίες κ.α. (Offe, 1993:122). Η αναμενόμενη σταδιακά «πίεση προσφοράς» (sic) για εργασία θα ενδυναμώνεται μοιραία λόγω και της αυξανόμενης ανεργίας. Ωστόσο σε περίπτωση ελλειμματικής θεσμικής στήριξης της θα δημιουργηθεί αίσθημα ανασφάλειας στους εμπλεκόμενους και δεν θα επιτελείται ο σκοπός ύπαρξης της. Ο Offe προσθέτει, ότι τα χαρακτηριστικά αυτού του υπό συζήτηση τομέα εργασιακής ένταξης δημιουργούν το αίσθημα της ασφάλειας και κανονικότητας για αποφυγή στιγματισμού των δρώντων και τη δημιουργία αντικινήτρων εισόδου. Είναι σημαντική επίσης η ελευθερία εισόδου και εξόδου χωρίς ειδικές υποχρεώσεις πέραν των συμβατικών κανόνων ενασχόλησης στον τομέα σε όλους όσους ενδιαφέρονται. Συνεπώς θα μπορεί να είναι ένας τομέας υποδοχής, μόνιμης ή προσωρινής παραμονής αλλά και μετάβασης σε άλλους τομείς της οικονομίας. Τονίζεται πάντως ότι η πλήρης θεσμική εφαρμογή εναλλακτικών μορφών δράσης συναντάει δυσκολίες και πιθανώς δεν επιτυγχάνεται πλήρως διότι είναι πιθανόν να συγχέεται με άλλες «προβληματικές» - λόγω της αρνητικής συγκυρίας - συμβατικές μορφές απασχόλησης (1993:122-126).

Ήδη από την δεκαετία του 1990, η αγορά εργασίας φάνηκε να μην είναι επαρκής και αποτελεσματική στον «παραδοσιακό» της ρόλο το οποίο είχε αναλάβει στην έξαρση της βιομηχανικής επανάστασης και διατήρησε έως και την μεταπολεμική «ευμάρεια» (1993:126). Στην διαδικασία ανταλλαγής (προσφοράς και ζήτησης) εργασίας παρατηρούνταν συνεχώς ανισότητες. Αυτές κυρίως οφείλονταν στην ανομοιομορφία των ενδιαφερομένων για εργασία ομάδων π.χ. όσων διαθέτουν τα προσόντα και τις επαγγελματικές ιδιότητες να επανέλθουν σε μια νέα θέση όταν χάνουν την εργασία τους και άλλων που είναι ανυπεράσπιστοι χωρίς δεξιότητες και αποδέχονται χαμηλότερους μισθούς ή περιέρχονται σε απραξία. Τα μέλη της δεύτερης ομάδας έχουν «ειδικά» χαρακτηριστικά και δεν μπορούν να ωφεληθούν από τις υπάρχουσες δεξιότητες

τους για επιτυχή είσοδο στην αγορά εργασίας. Επιπλέον μπορεί η θέση τους να επιδεινώνεται λόγω άλλων σύμφυτων ιδιοτήτων τους που ορίζονται κυρίως από την ηλικία, κατάσταση υγείας, φύλο και εθνότητα.

Παρατηρείται ως εκ τούτου το γεγονός, ότι οι ευκαιρίες εργασίας για συγκεκριμένες υποομάδες όπως π.χ. νέοι, μεσήλικες, γυναίκες, και αλλοεθνείς, είναι εξαρτώμενες σε σημαντικό βαθμό από το κανονιστικό και πολιτικό πλαίσιο του χώρου αναφοράς και όχι από τις φυσικές ιδιότητες και προσόντα των ανέργων (Offe,1993:64-65). Εδώ υπεισέρχεται η ανάγκη ρυθμίσεων εκ μέρους της πολιτείας για την σαφή διάκριση μεταξύ των δυναμένων για εργασία συμβατικών ανέργων και των άλλων όσων διαθέτουν κάποια από τα προαναφερόμενα ειδικά χαρακτηριστικά ή είναι οικοτρόφοι ή εν γένει επιδοματικά συντηρούμενοι. Έτσι ώστε να μπορεί να παρέχεται στους τελευταίους, η δυνατότητα καθυστέρησης στην ένταξη ή μη ένταξη τους (π.χ. ψυχικά ασθενείς, μακροχρόνια άνεργοι κ.α.) στην αγορά εργασίας με επιδοματικές πολιτικές ή/και να ενταχθούν σταδιακά μέσα από διαθέσιμες πολιτικές απασχόλησης ειδικού σκοπού. Σε αυτό το εναλλακτικό και προστατευμένο πλαίσιο αγοράς εργασίας και ανταλλαγής, διαπιστώνονται ευκρινώς τα χαρακτηριστικά που θεσμικά πλέον προωθούνται σε όλη σχεδόν την Ευρώπη μέσω του τομέα της Κοινωνικής Οικονομίας, των κοινωνικών συνεταιρισμών, των κοινωνικών επιχειρήσεων και άλλων πρωτοβουλιών της κοινωνίας των πολιτών.

Στην συμβατική αγορά εργασίας είναι γνωστά τα φαινόμενα διακρίσεων τις οποίες βιώνουν οι εργαζόμενοι και άνεργοι ποικίλων ειδικών ομάδων. Αυτοί οι κοινωνικά χειμαζόμενοι πολίτες διάγουν διαρκώς ένα καθεστώς «σπασμένης» εργασιακής ταυτότητας, το οποίο σε περιόδους οικονομικής ανάπτυξης ίσως να αποτελεί για τις επιχειρήσεις ακόμη και «αξιοποιήσιμη» συγκυρία. Σε αυτή τη διαδικασία ζήτησης αυτές οι αντικειμενικά μη «προνομιούχες» ομάδες της «θολής κανονικότητας» (sic) συγκεντρώνουν άλλοτε ελκυστικά και άλλοτε αποτρεπτικά χαρακτηριστικά τα οποία λαμβάνονται υπόψη κατά περίπτωση από την εργοδοσία. (Offe,1993:67-68). Οι «ειδικοί» αυτοί εργαζόμενοι (π.χ. μετανάστες, μεσήλικες, διάφοροι μειονεκτούντες, γυναίκες) λόγω επίγνωσης της ισχνής διαπραγματευτικής δύναμης τους σε σχέση με άλλους «κανονικούς» εργαζόμενους (γηγενείς, υγιείς, άνδρες) είναι διατεθειμένοι να κάνουν οποιαδήποτε εργασία προκειμένου να διατηρήσουν την μισθωτή τους σχέση. Ωστόσο οι εργοδότες τους θεωρούν ασταθείς αφού μπορούν, λόγω των εξαιρετικά χαμηλών

αποδοχών τους, να βγουν εκτός απασχόλησης με μεγαλύτερη ευκολία, εκμεταλλεζόμενοι μάλιστα τα διαθέσιμα προνομιακά ευεργετήματα όπως η πρόωγη συνταξιοδότηση, ειδικά επιδόματα ευπαθών ομάδων και άλλα συγκυριακά ωφελήματα με συνέπεια να μην επενδύουν στην μακροπρόθεσμη παραμονή τους (π.χ. ενδοεταιρική εκπαίδευση κ.α.). Σε περιόδους ύφεσης είναι οι πρώτοι που θα απολυθούν, ενώ οι υπόλοιποι «κανονικοί» εργαζόμενοι θα αναλάβουν τις δύσκολες εργασίες με μεγάλη προθυμία. Επιπλέον οι ομάδες αυτές των μη τακτικών εργαζόμενων συνήθως δεν στηρίζονται όπως ήδη προαναφέρθηκε, από τα συνδικάτα τα οποία τείνουν κυρίως να συσπειρώνουν τους «τακτικούς» μισθωτούς εργαζόμενους ενώ οι περιθωριακοί (outsiders) θεωρούνται μη ενδιαφέρουσες ομάδες (βλ. σελ. 31). Έτσι, οι ειδικοί αυτοί εργαζόμενοι αφομοιώνουν τον εναλλακτικό τους ρόλο και πλέον συνειδητά αποτελούν μέρος των εφεδρικών «περιθωριακών» και ανυπεράσπιστων εργαζομένων. Η κατάσταση τους αυτή οδηγεί πολλές φορές στην ορθολογική εκ μέρους τους χρήση των εκάστοτε πολιτικών προστασίας. Ταυτόχρονα όμως συντελεί και στην ανοχή στις ασύμμετρες πιέσεις και υψηλές απαιτήσεις των εργοδοτών σε σύγκριση με αυτές που έχουν από τους «κανονικούς» εργαζόμενους (1993:70-73).

Η απασχόληση για τους περισσότερους ανθρώπους, αποτελεί μέγιστο και κεφαλαιώδες μέρος της ζωής τους και πληροί όχι μόνο τις βασικές απαιτήσεις επιβίωσης αλλά συμβάλλει στην δημιουργικότητα, αυτοεκτίμηση και αυτοπραγμάτωση. Ο Rifkin επισημαίνει ότι η εργασία ως μέρος της ατομικής ταυτότητας γίνεται προσδιοριστικό στοιχείο της αξίας ενός πολίτη που καλλιεργείται από την παιδική ηλικία. Αναφερόμενος στις ΗΠΑ, εξηγεί ότι η εργασία υπερβαίνει την ανάγκη βιοπορισμού και υποδηλώνει χρησιμότητα ενώ η υποαπασχόληση και η ανεργία σημαίνουν αναξιοσύνη (Rifkin, 1996:355). Ο Bourdieu στο έργο του *Κληρονόμοι* (1993:72) αναφέρεται επίσης στις εγγενείς ανισότητες των κοινωνικών προνομίων και στη κατοχή ή μη του «ατομικού χαρίσματος» ή αξίας. Η πιθανή απώλεια του θέτει υπό αμφισβήτηση ακόμη και τα έμφυτα ή επίκτητα χαρίσματα του ατόμου το οποίο εντάσσεται πλέον στη κοινωνία των «ανισοτήτων» και της απαξίας. Η ιδιότυπη αυτή κατάσταση περιθωρίου οδηγεί αφενός στην ανεργία, αυξάνει επιπλέον το άγχος και την κατάθλιψη, και μπορεί να δημιουργήσει αρνητικές συνέπειες στη σωματική και ψυχική υγεία ιδίως όταν παρατείνεται για μεγάλο χρονικό διάστημα. Η μακροχρόνια ανεργία δυσχεραίνει την μετάβαση στην απασχόληση διότι το άνεργο άτομο αντιμετωπίζει διαρκείς και έντονες ψυχολογικές αναστολές και ερωτηματικά στην προσπάθεια επανόδου του για την κατάκτηση της

παρελθούσας «κανονικότητας». Πρόσθετα των παραπάνω οι ίδιες οι αντιλήψεις - κυρίως εκ μέρους των εργοδοτών - για την επιλογή των καλύτερων και πλέον «εξοπλισμένων» με νέες και επίκαιρες δεξιότητες επιδεινώνουν την μειονεκτική θέση των μακροχρόνια άνεργων ως de facto αναποτελεσματικών και την παγίωση της κατάστασης τους σε μη απασχολήσιμους. Η χρόνια ανεργία δημιουργεί το φαινόμενο «υστέρησης» (μη επικαιροποίησης) και η παρατεταμένα ανεπιτυχής διερεύνηση εργασίας επιδρά αρνητικά στην έκβαση επανένταξης και οδηγεί τους άνεργους στην απογοήτευση και μείωση της αυτοπεποίθησης τους (Δεδουσόπουλος, 2004:558-9). Ο Rifkin τονίζει ότι η μακροχρόνια ανεργία σχετίζεται με ανερχόμενα επίπεδα κατάθλιψης και ψυχωτικής παθολογίας (1996:355). Πολλές σχετικές έρευνες (Murphy and Athanasou, 1999) αλλά και αρθρογραφία¹⁰² (Linn et all 1985), από την δεκαετία του 1980 έως σήμερα από ομάδες ερευνητών, ειδικούς του χώρου της ψυχικής υγείας αλλά και διεθνείς οργανισμούς όπως ο World Health Organization¹⁰³ έχουν δείξει ότι οι μακροχρόνια άνεργοι εμφανίζουν συχνότερα και σε έντονο βαθμό ψυχικές ασθένειες και φαινόμενα κατάθλιψης με ραγδαία και χρόνια εξέλιξη.

Η κατάσταση που περιέρχεται το άτομο ως αποτέλεσμα των παραπάνω συγκυριών σε περιόδους ύφεσης και υψηλής ανεργίας, αποκαλείται «εργασιακή αποθάρρυνση» (discouraging effect), έχει γίνει αντικείμενο έρευνας και συσχετίζεται πλέον με είδος ψυχικής ασθένειας που οφείλεται στην ανεργία¹⁰⁴. Οι «αποθαρρημένοι» άνεργοι μετά από μεγάλες περιόδους αναζήτησης παραιτούνται και δεν είναι πλέον διαθέσιμοι να εργαστούν με συνέπεια να μην περιλαμβάνονται στον ενεργό πληθυσμό¹⁰⁵. Ως εκ

¹⁰² Σε έρευνα που δημοσιεύτηκε στις ΗΠΑ το 1984 αναφέρθηκε η μελέτη για δύο χρόνια ομάδας εργαζομένων σε κίνδυνο ανεργίας. Τα αποτελέσματα αυξημένης κατάθλιψης και άγχους που παρατηρήθηκαν, παρέμειναν ακόμη και μετά την μείωση του κινδύνου της ανεργίας, ενώ για ορισμένους εργαζόμενους τα συμπτώματα όχι μόνο δεν μειώθηκαν αλλά διατηρήθηκαν σε χρόνια μορφή. *Effects of Unemployment on Mental and Physical Health*, Margaret W. Linn, PhD, Richard Sandifer, BS, and Shayna Stein, PhD (1985 *American Journal of Public Health* May 1985, Vol. 75, No. 5. p.502) <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1646287/pdf/amjph00281-0056.pdf>

¹⁰³ Ο Παγκόσμιος Οργανισμός για την Ψυχική Υγεία (WHO) σε έκθεσή του το 2011 με τίτλο *Impact of economic crises on mental health* αναφερόμενος σε έρευνα για την σχέση της πρόσφατης χρηματοοικονομικής κρίσης με την ψυχική υγεία τόνισε ότι δεν αποτελεί έκπληξη ότι οι άνεργοι εμφανίζουν σημαντικά μεγαλύτερο κίνδυνο εμφάνισης προβλημάτων ψυχικής υγείας, όπως η κατάθλιψη, αλλά και διαταραχές από χρήση οιοπνεύματος και αυτοκτονία. Ειδικότερα ο άνεργος ανδρικός πληθυσμός πρόσθεσε κινδυνεύει περισσότερο από προβλήματα ψυχικής υγείας και θανάτου λόγω αυτοκτονίας (σελ.6).

¹⁰⁴ Institute for Work and Health, (August, 2009) Unemployment and Mental Health, Issue briefing <https://pdfs.semanticscholar.org/a10f/f82f39d8875702538a795efbb6e6b15e2b21.pdf>

¹⁰⁵ *Discouraging Workers: Estimating the Impacts of Macroeconomic Shocks on the Search Intensity of the Unemployed*, (DeLoach S., Kurt M., Working Paper, Elon University, ΗΠΑ, 2011). Από τον Φεβρουάριο του 2011, πάνω από 1 εκατομμύριο δυνητικά εργαζόμενοι στις Ηνωμένες Πολιτείες χαρακτηρίστηκαν ως «αποθαρρημένοι», αριθμός που αντιστοιχεί σε αύξηση άνω του 250% σε σύγκριση με τρία χρόνια νωρίτερα (Γραφείο Εργασίας ΗΠΑ 2011) δεδομένων των ταχέως επιδεινούμενων συνθηκών της αγοράς εργασίας <https://core.ac.uk/download/pdf/6426258.pdf> (προσπέλαση Δεκ 2020)

τούτου εισέρχονται σταδιακά σε καθεστώς μόνιμης απαξίωσης λόγω των συνεχών αποτυχιών στην αναζήτηση εργασίας. Το σωρευτικά παραγόμενο άγχος και η προκαλούμενη ψυχική δυσφορία αυξάνονται γραμμικά και ανάλογα με την διάρκεια της ανεργίας. Οδηγούνται στην αποστασιοποίηση από την εργασία, την παραίτηση από τη κοινωνική συμμετοχή και την θέληση για ζωή (Γιωτάκος, Ψυχιατρική 2010, 21:195–204). Η Παπαδοπούλου προσθέτει ότι, για τους μακροχρόνια ανέργους, η εύρεση εργασίας αποτελεί ένα χαμένο στοίχημα. Το αποτέλεσμα είναι πάντα ένας συσσωρευμένος θυμός, απογοήτευση και παραίτηση. Η νέα αυτή πραγματικότητα αποδομεί την κοινωνική ταυτότητα του ανέργου και τον αποθαρρύνει για την συνέχεια (2018:265). Σε πρόσφατη σχετική έρευνα (2014) για λογαριασμό του Ινστιτούτου Levy στις ΗΠΑ (Bider, Coad, 2014) διαπιστώθηκε ότι το να μείνει κάποιος άνεργος εκτός από οδυνηρή οικονομική εμπειρία περιέχει και υψηλό ψυχολογικό κόστος. Είναι συνεπώς πιθανός ο κίνδυνος απογοήτευσης πρόωρης εξόδου ακόμη και κατά το στάδιο προετοιμασίας του μακροχρόνια ανέργου για νέες δεξιότητες. Η κατάσταση αυτή μπορεί να οδηγήσει στην οικονομική και κοινωνική απομόνωση του ανέργου με ανυπολόγιστες επιπτώσεις στο μέλλον του ίδιου όσο και της κοινωνίας.

Αναφορικά με την εργασιακή «αποθάρρυνση» ο Standing προσθέτει ότι επενεργεί στην ματαίωση προσδοκιών ακόμη και σε ήδη εργαζόμενους ειδικά σε περιπτώσεις: α) προσπάθειας καλύτερης επαγγελματικής πορείας (2011:30), β) δημιουργίας οικογένειας (2011:64), και τέλος, την αποθάρρυνση στο να αναμένουν οι εργαζόμενοι καλύτερες συνθήκες και εισοδήματα στην εργασία τους (2011:145). Ο Standing περιγράφει το άνεργο «θύμα» ως *Precariat* ή απορριπτέο και δυνητικά «επικίνδυνο» για την καπιταλιστική κοινωνία μέλος ενός εφεδρικού - κατά τον Μαρξ - στρατού σε αναμονή εργασίας¹⁰⁶. Το διαθέσιμο εργατικό δυναμικό εξηγεί ο Guy Standing (1948-) σύμφωνα με την θεωρία χρησιμότητας των οικονομικών (Standing G., 1978:48), κινείται δυνητικά σε ένα σύνολο γνωστών επαγγελμάτων (π.χ. χρηματιστής, αγρότης, κ.λπ.) και άλλων παραγωγικών ασχολιών. Είναι συνεπώς ταυτόσημο με τον οικονομικά παραγωγικό πληθυσμό. Ο μη παραγωγικός πληθυσμός, δηλαδή όσοι δεν μετέχουν στην παραγωγική δραστηριότητα και στην διαδικασία της καπιταλιστικής συσσώρευσης, κατα-

¹⁰⁶ Ο Standing στην εισαγωγή του βιβλίου (2011) του αναφέρει ότι υπάρχει κίνδυνος η ανάδυση της νέας αυτής κοινωνικής τάξης, να οδηγήσει την κοινωνία σε μια ανεξέλεγκτη πορεία. Θα αποφευχθεί μόνο εάν η κατ' ευφημισσμό κοινωνία των πολιτών λειτουργήσει, αντί να προσπαθεί να γίνει μέρος της επίσημης εξουσίας μέσω των μη κυβερνητικών οργανώσεων

τάσσεται στον «σχετικό υπερπληθυσμό» (relative surplus population). Ο «υπερπληθυσμός» αυτός σύμφωνα με τον Μαρξ απαρτίζεται από, α) τους υποαπασχολούμενους, β) τους «υπεράριθμους» εκτοπισθέντες μεσήλικες από την αγορά εργασίας, γ) τους εσωτερικούς μετανάστες που μετατοπίστηκαν από την αγροτική περιφέρεια στις εργατουπόλεις, ε) τον πληθυσμό σε αναμονή που αποτελούν μέρος του «εφεδρικού στρατού» δ) τις «επικίνδυνες τάξεις» όπως π.χ. όσων παραιτούνται της προσπάθειας προσαρμογής τους, ε) τα ορφανά παιδιά, φτωχοί ηλικιωμένοι, νέοι άνεργοι θύματα της βιομηχανίας κ.α. και στ) όλους όσους εργάζονται σε δραστηριότητες που δεν παράγουν προϊόντα ή υπηρεσίες με χρηματική αξία ή αξία σε είδος όπως π.χ. είναι η οικιακή εργασία (Standing G., 1978:49). Ο Standing, στο μεταγενέστερο έργο του «*The Precariat: The New Dangerous Class*»¹⁰⁷ (2011), συνοψίζει ότι τα μέλη των προαναφερόμενων ομάδων αποτελούν μια νέα επικίνδυνη τάξη, αυτή των «απορριπτέων» και μειοεκτουμένων εντός της καπιταλιστικής κοινωνίας.

Οι ομάδες των εφεδρικών και αποθαρρημένων εργαζομένων αποτελούν ακόμη και σήμερα, την αγορά εργασίας *δεύτερης κατηγορίας* με ανέργους έτοιμους να αποδεχθούν χαμηλότερες αποδοχές. Είναι περισσότερο ευάλωτοι στην απόλυση σε περιόδους ύφεσης αφού οι εργοδότες προτιμούν *πρωτεύοντες* εργαζόμενους απαιτώντας από αυτούς περισσότερη αποδοτικότητα (Standing 1978:111). Έτσι, η αποθάρρυνση γενικότερα είναι γενεσιουργός αιτία της ψυχολογικής αβεβαιότητας και επισφάλειας (the state to be precarious). Εντείνει τον φόβο του κοινωνικού υποβιβασμού και οδηγεί σε κατάσταση σταδιακής απομόνωσης, χαμηλής αυτοεκτίμησης ενώ παράλληλα δρα ανασταλτικά στην κοινωνική ένταξη.

Κοινωνική Οικονομία και κοινωνική ενσωμάτωση

Μολονότι η κοινωνική ενσωμάτωση δεν είναι σύμφυτη με το πεδίο της ΚΟ, ενυπάρχει στις δράσεις της ως σημείο αναφοράς, ανακατεύθυνσης, κινητικότητας και ταυτότητας, αφού συνδυάζει το *ανήκειν* των ατόμων σε ένα σύνολο και τον κοινό σκοπό που δεν είναι άλλος από την φροντίδα των μελών της. Η συνεταιριστική οργάνωση των φορέων της συμβάλλει στην ένταξη του ατόμου μέσω των οικονομικών ανταλλαγών

¹⁰⁷ Η λέξη Precariat είναι νεολογισμός που προέρχεται από την αγγλική λέξη precarious που σημαίνει ανασφαλής ή επισφαλής (λατινικά *prex* και *precarius* που αναφερόταν στην επαιτεία). Πρόκειται για μια κατάσταση συνεχούς εργασιακής επισφάλειας και αφορά κυρίως τους εργαζόμενους με επισφαλείς συνθήκες εργασίας, τους αυτοαπασχολούμενους ή τους υποαπασχολούμενους. Ο συγγραφέας εξηγεί ότι ο νεολογισμός αυτός επιτρέπεται να τον χρησιμοποιήσουμε ως ιδεότυπο κατά τον Max Weber. Η νέα κοινωνική τάξη Precariat είναι μια τάξη υπό εξέλιξη (Standing, 2011:7).

και της κοινωνικής δραστηριότητας.

Ο όρος *κοινωνική ενσωμάτωση* προέρχεται από την κοινωνιολογική παράδοση των αρχών του 20^{ου} αιώνα όταν ο Emil Durkheim την είχε περιλάβει στις αναφορές του για τον καταμερισμό εργασίας. Πρόκειται για την μετάβαση του ατόμου από την μηχανική στην οργανική αλληλεγγύη, δηλαδή από τους προστατευμένους οικογενειακούς και εξ αίματος δεσμούς στην κοινωνική συμμετοχή σε απρόσωπα διαδραστικά δίκτυα κοινών συμφερόντων (Schnapper 2011, Παπαδοπούλου, 2012). Η Παπαδοπούλου εξηγεί μάλιστα ότι εκτός από την ενσωμάτωση του ατόμου στην κοινωνία πρέπει να υφίσταται και η ενσωμάτωση της ίδιας της κοινωνίας μέσα σε ένα πλαίσιο κοινών ηθικών κανόνων και διάδρασης. Οι Weber και Tonnies (Παπαδοπούλου, 2012) μιλούν αντίστοιχα για «κοινοτικοποίηση» και «κοινωνικοποίηση» αναφερόμενοι στην ενσωμάτωση ως έκφραση ύπαρξης κοινοτικού (οικογένεια) και κοινωνικού δεσμού (κοινωνία) μέσω των οποίων συνδέονται τα άτομα.

Παρά το γεγονός ότι η «ενσωμάτωση» είναι όρος που συνεισφέρει στην εννοιολόγηση παρεμβάσεων «εκ των άνω», χαρακτηρίζεται από τον βαθμό και την συγκυρία στην οποία ασκείται η παρατήρηση του. Έτσι, οι διχοτομήσεις των εννοιών, αποκλεισμός, ένταξη, ενσωμάτωση, ταυτότητα, είναι αποτελέσματα κοινωνικών κατασκευών και πολιτικών διαχείρισης κοινωνικών επιπτώσεων. Σε σχετική έρευνα για το INE-ΓΣΕΕ η Παπαδοπούλου επισημαίνει ότι οι αντίρροποι κοινωνικοί όροι και τα αντίθετα εν γένει (αποκλεισμός-ενσωμάτωση), είναι προϊόντα της πολιτικής διαχείρισης των αλλαγών που υφίσταται η κοινωνία μετά από βίαιες παρεμβάσεις επιβολής προτύπων (2002:27). Ο Ρομπόλης στην εισαγωγή της έρευνας τονίζει ότι ο κοινωνικός αποκλεισμός ορίζεται και ως απουσία πρόσβασης σε τεχνολογικές και άλλες ευκολίες, στο δικαίωμα στην εργασία, σε ένα αποδεκτό και αξιοπρεπή τρόπο ζωής και στην εν γένει αδυναμία άσκησης κοινωνικών και άλλων δικαιωμάτων (σελ.11). Οι Λύτρας και Σουλιώτης (2004:26) προσθέτουν ότι η έννοια «αποκλεισμός» αποτέλεσε μάλλον όρο του πρόσφατου πολιτικού διαλόγου και μια διανοητική κατασκευή με στόχο την αποσαφήνιση των μεθόδων αντιμετώπισης. Οι Αδάμ και Παπαθεοδώρου αναφέρουν ότι ο «κοινωνικός αποκλεισμός» εντάσσεται και σε μία συζήτηση για την συνάφεια της Κοινωνικής Οικονομίας ως χώρου αντιμετώπισης του, λόγω της συνάρθρωσής της με πολιτικές του κράτους πρόνοιας (2010:12). Η απουσία ωστόσο της κοινωνικής ενσωμάτωσης δεν πρέπει να συγχέεται με την φτώχεια διότι δεν αποτελεί μια αμιγώς οικονομικού τύπου περιθωριοποίηση. Η απουσία της μάλλον παραπέμπει σε καθεστώς περιθωρίου

«...στις παρυφές του συστήματος...» και η αναμενόμενη θεσμοθετημένη θέση του ατόμου είναι η κοινωνία των αγαθών που αυτή προσφέρει.

Όπως επισημαίνεται από την Παπαδοπούλου, (2012), πρόσφατα παρατηρείται στην πολιτική ρητορική η αντικατάσταση της έννοιας «ενσωμάτωση» από τον όρο «ένταξη». Αν και οι έννοιες προσθέτει θεωρούνται όμοιες και ανάλογες κατά την αναφορά της θετικής έκβασης των προσπαθειών αντιμετώπισης του αποκλεισμού, διαφέρουν ως προς την δυναμική τους. Συνοπτικά, μπορούμε να πούμε ότι η κοινωνική ένταξη είναι (ή όφειλε να είναι) η φυσιολογική διαδικασία κοινωνικοποίησης και συμμετοχής από την γέννηση του ατόμου. Στην περίπτωση εμποδίων ομαλής κοινωνικοποίησης επιβάλλονται πολιτικές ένταξης όπως, για παράδειγμα, η εργασιακή ένταξη ως παράγοντας ενσωμάτωσης. Συνεπώς στην έννοια της ενσωμάτωσης υπεισέρχονται οι ερμηνείες και πρακτικές ανάλογα με την εποχή προβληματισμού, τις αξίες, τις πολιτικές και το πολιτικοοικονομικό και ιδεολογικό συγκείμενο με στόχο την κοινωνική ένταξη. Σε αναφορές τους για την ενσωμάτωση και τον αποκλεισμό οι Schnapper (2011) και Παπαδοπούλου (2012) επισυνάπτουν και την «συμμετοχή» ως συνιστώσα της κοινωνικής ενσωμάτωσης. Διαπιστώνουν, ότι στην σύγχρονη κοινωνία η νοηματοδότηση ορίζεται από τον κεντρικό πολιτικό σχεδιασμό. Ωστόσο επισημαίνουν ότι η έννοια της ιδιότητας του πολίτη ως κύριας πηγής του «κοινωνικού» δεσμού και η «συμμετοχή» στην διαδικασία ενσωμάτωσης ως προϊόν της αυτόνομης βούλησης ορίζουν την διάδραση ατόμου και κοινωνίας. Αφού λοιπόν η μετανεωτερική κοινωνία στοχεύει στην ενσωμάτωση των μελών της μέσω της συμμετοχής τους σε κοινές αξίες και θεσμούς υπερβαίνοντας άλλες ιστορικές θρησκευτικές και κοινωνικές ιδιομορφίες και συμβάσεις όπου το άτομο συμμετέχει αυτόβουλα (Παπαδοπούλου, 2012), τότε οι δύο έννοιες *ενσωμάτωση και συμμετοχή* αλληλοσυμπλέκονται και η μία ερμηνεύει την άλλη.

Παρατηρείται όμως ότι την θέση και την πορεία του ατόμου κατά την κοινωνική του διάδραση εγγυάται και διευκολύνει η ανάπτυξη των δυνατοτήτων των κοινωνιών στο να παράγουν «κοινωνικό κεφάλαιο». Η έννοια αυτή αφορά στο σύνολο των θεσμικών και μη θεσμικών οργάνων και ομάδων και σχηματοποιούνται από την στάσεις, τις σχέσεις και αξίες που διέπουν τις ποικίλες αλληλεπιδράσεις των μελών σε μια κοινωνία. Σε κείμενο εργασίας που δημοσίευσε η Παγκόσμια Τράπεζα, (24/2001) από τους Christiaan Grootaert και Thierry van Bastelaer, αναφέρθηκε ότι το κοινωνικό κεφάλαιο μπορεί να συμβάλει και στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη. Έναν αιώνα

πριν, ο Alexis de Tocqueville ένας φιλελεύθερος υπερασπιστής του ατομικού δικαιώματος προάσπισης των δικαιωμάτων απέναντι σε επεμβάσεις της εξουσίας, στο έργο του «Η δημοκρατία στην Αμερική» το 1835 είχε επισημάνει την αυτενέργεια των πολιτών και τα ευνοϊκά αποτελέσματα από την συμμετοχή τους σε ενώσεις και συνεταιρισμούς (Tocqueville, A. 1997)¹⁰⁸. Ωστόσο ως έννοια το «κοινωνικό κεφάλαιο» διατυπώθηκε από τον L.Hanifan¹⁰⁹ για πρώτη φορά το 1916 για να εξηγήσει την επίδραση που είχε η ενασχόληση με τα κοινά. Είπε χαρακτηριστικά ότι «...το άτομο όταν είναι μόνο του είναι κοινωνικά αδύναμο. Όταν όμως συνάψει επαφές με τους γείτονες και αυτοί με άλλους γείτονες τότε συσσωρεύεται κοινωνικό κεφάλαιο...». Αργότερα, την δεκαετία του '80 οι Putman και Coleman ασχολήθηκαν με την έννοια του κοινωνικού κεφαλαίου και την αξία των κοινωνικών σχέσεων. (Πούπος, 2010:20-21)¹¹⁰. Συγκεκριμένα ο Putman όρισε την έννοια του «κοινωνικού κεφαλαίου» ως το απόθεμα εμπιστοσύνης που αντλείται από τους κανόνες αμοιβαιότητας στα ανθρώπινα κοινωνικά δίκτυα με σκοπό την συντονισμένη δράση¹¹¹ (Κωνσταντακόπουλος, Σ., στο Κονιόρδος, 2010: 31-33). Έτσι, το κοινωνικό κεφάλαιο δεν προκύπτει εκ των άνω ως κοινωνικό «ευεργέτημα» αλλά ως αποτέλεσμα συνειδητής συλλογικής δράσης ατόμων (2010:103). Ο Bourdieu το 1986, ασκώντας την κριτική του στην οικονομική θεωρία και το ενδιαφέρον της στο ανθρώπινο και οικονομικό κεφάλαιο πρότεινε την διάκριση του μη οικονομικού κεφαλαίου το οποίο διαχώρισε σε τρεις διαφορετικές και διακριτές υποενότητες αυτές του πολιτισμικού, συμβολικού και του κοινωνικού κεφαλαίου. Το κοινωνικό κεφάλαιο κατά τον Bourdieu «...είναι το σύνολο των πόρων που προέρχονται από την δημιουργία δικτύων σχέσεων, ...θεσμοθετημένων ή μη ή και η συμμετοχή σε μια ομάδα η οποία παρέχει στα μέλη της υποστήριξη ενός συλλογικά κατεχόμενου κεφαλαίου...» (Πούπος, 2010:22). Γενικά το κοινωνικό κεφάλαιο είναι ο τρόπος αντίληψης των πραγμάτων μέσα σε μια πολυπαραγοντική κοινωνία και προάγει την έννοια της

¹⁰⁸ Είναι άξιο αναφοράς το γεγονός ότι ο Tocqueville παρακολουθώντας το συνεταιριστικό εγχείρημα στην Αμερική του 19^{ου} αιώνα αντίληφθηκε την συλλογική αυτενέργεια ως επίλυση των προβλημάτων προερχομένων από την συνεχή και έντονη ταξική εμπλοκή των κοινωνιών στην Γαλλία, δεν υπονόησε αμεσοδημοκρατικές μεθόδους οργάνωσης των κοινωνιών ενώ είναι επίσης σαφές ότι δεν αναφέρθηκε σε πολιτικές ενωσιακές πρωτοβουλίες.

¹⁰⁹ L. J. Hanifan (1879 – 1932), ήταν κρατικός επιθεωρητής αγροτικών σχολείων στη Δυτική Βιρτζίνια των ΗΠΑ. Όρισε την έννοια «Κοινωνικό Κεφάλαιο» το 1916 για να αναδείξει τη σημασία της συμμετοχής της κοινότητας.

¹¹⁰ Ο Robert David Putnam (1941) είναι Αμερικανός πολιτικός επιστήμονας και καθηγητής της Δημόσιας Πολιτικής στο Πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ, John F. Kennedy School of Government.

¹¹¹ Στο έργο του *Making Democracy Work* (1993) όπου όρισε και την έννοια της εμπιστοσύνης ως αναγκαία μεταβλητή στην προσπάθεια αύξησης της κοινωνικής αποτελεσματικότητας αναφέρθηκε στις διαφορές οικονομικής αποτελεσματικότητας των περιοχών της Βόρειας και Νότιας Ιταλίας..

κοινωνικής συμμετοχής (Τσομπάνογλου, 2008).

Σε νεότερες αναφορές στον 20^ο αιώνα οι Jacob Mincer (1958), Gary Becker (1962) και Theodore Schultz επεσήμαναν την αξία και του «Ανθρώπινου Κεφαλαίου» (Claudia Goldin, 2014)¹¹² υποδεικνύοντας την πιθανή συνάφεια ή την «συνάντηση» των δύο παραπάνω ορισμών¹¹³. Για την σχέση αυτή ο Coleman το 1988 τόνισε ότι το κοινωνικό κεφάλαιο συμπορεύεται, συνυπάρχει και είναι αλληλένδετο με το ανθρώπινο κεφάλαιο αν και το δεύτερο ορίζεται - με οικονομικούς κυρίως όρους - ως ένας ακόμη παραγωγικός συντελεστής ή ως η συσσώρευση γνώσεων και δεξιοτήτων η οποία επηρεάζει δραστικά την λειτουργία της οικονομίας¹¹⁴. Διευκρίνισε ωστόσο, ότι μέρος του ανθρώπινου κεφαλαίου είναι και η ικανότητα των ατόμων να δρουν από κοινού ως εκ τούτου παράγεται και κοινωνικό κεφάλαιο. Στα πλαίσια αυτής της από κοινού συνεργασίας των υποκειμένων εντείνεται και η αποτελεσματικότητα του ανθρώπινου κεφαλαίου. Ορισμένοι ωστόσο εκ των μαρξιστών διανοητών π.χ. οι Bowles and Gintis στην εργασία τους με τίτλο *The problem with the Human Capital Theory*, (1975:74-82) αμφισβητούν την θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου αποκαλώντας το αποκύημα της καπιταλιστικής εκπαίδευσης με σκοπό την εξειδίκευση και παραγωγικότητα και ως εκ τούτου, αφήγημα της μοντέρνας κοινωνίας των κοινωνικοοικονομικών εξελίξεων.

Διαπιστώνεται στα προαναφερόμενα ότι η δομή και εν γένει οι λειτουργίες της κοινωνίας έτυχαν της προσοχής πολλών διανοητών. Ήδη από την κλασσική εποχή ο Αριστοτέλης στα *Πολιτικά* (Βιβλίο πρώτο) υποστήριζε ότι η κοινωνία είναι μια ομάδα συνεργαζόμενων ατόμων εντός της πόλης (κράτος) για την επίτευξη ενός κοινού αγαθού. Η πόλη αποτελείται από την κοινότητα των πολιτών, δηλαδή μια πολιτική κοινωνία. Πολλούς αιώνες αργότερα ο Κικέρων ανέφερε ότι στην *Res Publica* (δημόσια υπόθεση) ο κάθε Ρωμαίος πολίτης για να είναι ελεύθερος μπορεί να αξιοποιεί την επιρροή που ασκεί στο πολίτευμα. Να συμμετέχει στις εκκλησίες του δήμου και να λαμβά-

¹¹² Η παλαιότερη επίσημη χρήση του όρου "ανθρώπινο κεφάλαιο" στα οικονομικά έχει γίνει πιθανώς από τον Irving Fisher το 1897. Ο Fisher αναφέρει στο J.S. Nicholson, «The living capital of the United Kingdom» τον όρο "ζωντανό κεφάλαιο" σε αντίθεση με το "νεκρό κεφάλαιο", Claudia Goldin, (2014).

¹¹³ Claudia Goldin, (2014) *Human Capital*, στο National Bureau of Economic Research, Harvard University, Dept. of Economics http://scholar.harvard.edu/files/goldin/files/human_capital_handbook_of_cliometrics_0.pdf

(Πρόσβαση, Μάρτιος 2018).

¹¹⁴ Ο James Samuel Coleman (1926 - 1995) ήταν Αμερικανός κοινωνιολόγος, θεωρητικός και εμπειρικός ερευνητής, που δίδαξε στο Πανεπιστήμιο του Σικάγο. Έθεσε σε συζήτηση την ύπαρξη τριών ειδών κεφαλαίου. Το ανθρώπινο κεφάλαιο, φυσικό κεφάλαιο, και το κοινωνικό κεφάλαιο.

νει μέρος ενεργά στις διάφορες διαδικασίες λήψης αποφάσεων στη Ρωμαϊκή δημοκρατία. Ήταν συνεπώς πάντοτε προφανείς και αναγκαίες οι συλλογικές πρωτοβουλίες για την επίλυση κοινωνικών προβλημάτων με «πολιτικές» παρεμβάσεις, και το θετικό αποτέλεσμα αυτών έκρινε και τον βαθμό επιτυχούς λειτουργίας της κοινωνίας και της δημοκρατίας. Στον 19^ο αιώνα με την έλευση του καπιταλισμού, παρατηρείται ο διαχωρισμός του «κοινωνικού» και του «πολιτικού» αλλά και η περιχαράκωση του «οικονομικού» μέρους της λειτουργίας των κοινωνιών. Η σχέση του πολίτη και του κράτους αποκτούσε ανταγωνιστικό και ενίοτε εχθρικό χαρακτήρα. Έκτοτε οι έννοιες αλλά και η ουσία που μεταφέρει η αποκαλούμενη συνήθως «κοινωνία των πολιτών» όσων δηλαδή δρουν συνειδητά, ακολουθούν μια μοναχική περιπλάνηση, κριτική κυρίως στις κοινωνικοοικονομικές συγκυρίες της κάθε εποχής. Οι πρωτοβουλίες συνεπώς του 19^ο αιώνα για την ίδρυση των συνεταιρισμών, αποτελούσαν «πολιτικές» πράξεις αφού προέρχονταν από τη βάση της κοινωνίας. Ήταν πρωτοπόρες κινήσεις μιας αθέσμιας τότε κοινωνίας των πολιτών, όσων αμφισβητούσαν την αποτελεσματικότητα του κράτους για την κοινωνική και οικονομική ένταξη των αδύναμων μελών της.

Ο Marx αμφισβητούσε την σπουδαιότητα της κοινωνίας των πολιτών εντός της καπιταλιστικής οργάνωσης και ανέφερε ότι η οικονομία είναι αυτή που αποτελεί την βάση του εποικοδομήματος των κοινωνικών σχέσεων από την οποία πηγάζει και το κράτος. Η κοινωνία αυτή είναι συνδεδεμένη άρρηκτα με το καπιταλιστικό σύστημα που εμφορείται από τις αρχές οργάνωσης της αστικής κοινωνικής τάξης. Δεν πίστευε στην σκοπιμότητα ύπαρξης του δυισμού «κοινωνία - κράτος» και υποστήριξε ότι η κοινωνία των πολιτών δεν μπορεί να ολοκληρωθεί από ένα κράτος που είναι εχθρικό και αντίπαλο στις επιδιώξεις της. Η ολοκλήρωση της θα προκύψει εκ των έσω και αυτό θα έχει συνέπεια την κατάλυση και τελική εξαφάνιση του κράτους (Ένγκελς 2006 και Λένιν 1977, στο Στασινοπούλου, 2002:76).

Η οπτική αυτή της άτυπης ταξικότητας της κοινωνίας των πολιτών οφείλεται και στους προδρόμους του φιλελευθερισμού Hobbes και Locke και τις απόψεις του Rousseau και Hegel. Ωστόσο οι αμφιβολίες των θέσεων του Marx για την ανταγωνιστική σχέση του κράτους με την κοινωνία περιέχει και την κριτική του στην έννοια και τις αρχές του κοινωνικού συμβολαίου. Ο Gramsci αναφέρει τον καταναγκαστικό ρόλο του κράτους και εν γένει υποστηρίζει τον ηγεμονικό ρόλο της κοινωνίας των πολιτών στην διαμόρφωση κουλτούρας, στις αντιλήψεις για την ζωή, την αμφισβήτηση και τα

κυρίαρχα νοήματα της κοινωνίας (Στασινοπούλου, 2002:78). Η χρήση του όρου «κοινωνία των πολιτών» εντάθηκε μετά το τέλος της ψυχροπολεμικής εποχής (1989) και ίσως δεν είναι τυχαίο το γεγονός, ότι η σύγχρονη οπτική προέρχεται από πολιτικές παραινέσεις, παρεμβάσεις και ενισχύσεις με έμφαση στην ανάγκη περαιτέρω εκδημοκρατισμού της κοινωνίας. Συνεπώς οι αξίες της κοινωνίας των πολιτών επανέρχονται στο προσκήνιο σταδιακά - παράλληλα με την έννοια της ιδιότητας του πολίτη - στο πλαίσιο της αναψηλάφησης του ρόλου του σύγχρονου κράτους πρόνοιας (Στασινοπούλου, Ο., 2002:68-69).

Σήμερα, η κοινωνία των πολιτών ως έννοια είναι πολυσχιδής και πολυσήμαντη και ποικίλει ανάλογα με την αφορμή χρήσης της. Λειτουργεί με άγραφους κανόνες συναίνεσης και εμπιστοσύνης με πίστη στις συλλογικές αξίες και έμφαση στο κοινό καλό (δημόσιο συμφέρον). Λειτουργεί εύρυθμα όταν η κοινωνική αναπαραγωγή, η σημασία στο περιβάλλον και η κοινωνική ευφορία είναι πρωτεύουσες αξίες και προτεραιότητες μιας κοινωνίας (Τσομπάνογλου, 2008). Παρά το γεγονός του ότι δεν έχει ακόμη οριστεί με ακρίβεια η σύνθεση και η θεσμική της θέση στο κοινωνικό «στερέωμα», παραπέμπει στο κοινωνικό εκείνο σώμα το οποίο παρεμβάλλεται μεταξύ κράτους και πολίτη και λειτουργεί ως ο υγιής φορέας γεφύρωσης της κρατικής εξουσίας με το κοινωνικό σύνολο. Η θεσμική της μορφή συναντάται με την μορφή εθελοντικών οργανώσεων, σωματείων, εκκλησιών, σχολών και άλλων ολοτήτων. Συναντάται επίσης και σε άτυπες πρωτοβουλίες και βαθμούς όπως οι ομάδες προβληματισμού, πίεσης ή προώθησης κοινωνικών πολιτικών αλλά και οικονομικών συμφερόντων (lobbies). Μπορεί να λειτουργεί ελεγκτικά απέναντι στην πολιτική εξουσία αλλά επίσης μπορεί να την συμπληρώνει και να την στηρίζει. Συνεπώς γεφυρώνει όπως προειπώθηκε τον πολίτη και τα δικαιώματά του απέναντι στο κράτος αλλά και λειτουργεί υποστηρικτικά στο κράτος μεταφέροντας τα μηνύματά του με συναινετικό τόνο και σκοπό¹¹⁵.

Η οργανωμένη κοινωνία των πολιτών εκφράζεται με τυπικές και άτυπες πρωτοβουλίες που συμβάλλουν στην διακίνηση ιδεών αλλά και την παροχή υπηρεσιών

¹¹⁵ Στην ΕΕ και στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης η κοινωνία των πολιτών αναμένεται να δραματίσει σημαντικό ρόλο στην διαδικασία λήψης αποφάσεων. Ωστόσο αυτό που θεωρείται από την ΕΕ ως απαραίτητη προϋπόθεση θετικής συνεισφοράς είναι η ύπαρξη τυπικών και άτυπων σχημάτων που μπορεί να είναι επαγγελματικές ή θρησκευτικές ενώσεις, συνδικαλιστικές οργανώσεις, ΜΚΟ, και εν γένει οι κοινωνικοί εταίροι που εκπροσωπούν ολόκληρες και όχι ανεξάρτητοι ευρωπαίοι πολίτες με άμεση και απευθείας συμμετοχή. Στην Ευρώπη τέθηκε σε ισχύ με την συνθήκη του Αμστερνταμ και σε συνταγματική βάση το 1997 ο ευρωπαϊκός κοινωνικός διάλογος για εργασιακά θέματα κυρίως. Ταυτόχρονα η Ευρωπαϊκή Επιτροπή διαβουλεύεται όπου είναι δυνατόν με τους συντελεστές της οργανωμένης κοινωνίας πολιτών για διαμόρφωση αποφάσεων παράλληλα με τον κοινωνικό διάλογο της με τους θεσμικά κατοχυρωμένους κοινωνικούς εταίρους (Φερόνας Α., στο Κονιόρδος 2010:146).

πρόνοιας οι οποίες άλλοτε παρατηρούν και ελέγχουν το κράτος και άλλοτε το συμπληρώνουν. Στις ΗΠΑ το 1954 το άρθρο 501 (c3 & c4) του φορολογικού κώδικα διαχώρισε και ταξινόμησε διαφορετικών τύπων οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών σε συνεταιριστικά σχήματα κερδοσκοπικής ή μη κατεύθυνσης δημιουργώντας ως εκ τούτου τον νεολογισμό «μη κερδοσκοπική οργάνωση». Λίγα χρόνια μετά, το 1969, με μεταρρυθμιστική πράξη, η επιτροπή Fuller (ιδιωτικής φιλανθρωπίας και ιδιωτικών αναγκών) ανέλαβε να μελετήσει την δυναμική των οργανώσεων κοινωνικού χαρακτήρα. Διαπίστωσε τότε ότι όλες αυτές οι τυπικές οργανώσεις της κοινωνίας, σωματεία, συνεταιρισμοί και αλληλέγγυοι φορείς, συνθέτουν τον *Τρίτο Τομέα* (ΤΤ), έναν διακριτό μη κερδοσκοπικό και ανεξάρτητο τομέα (P.D Hall 2006:32,55 στο Ζάννης, 2013:25, Αδάμ, 2012:9-10). Αναφερόταν αρχικά στην ύπαρξη κοινωνικών οργανώσεων ή ενώσεων προσώπων που λειτουργούσαν ανιδιοτελώς. Ο de Tocqueville (2008) προσθέτει ότι στην Αμερική οι πρώτες μορφές αυτό-οργάνωσης και ανιδιοτελούς εθελοντικής δράσης είχαν παρουσιαστεί ήδη στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Όμως στην δεκαετία του 1970 στις ΗΠΑ περιλήφθηκαν στις πολιτικές των κυβερνήσεων ιδιαίτερα μετά από τα αποτελέσματα της οικονομικής συρρίκνωσης και αύξησης των ποσοστών ανεργίας επί προεδρίας Ρέιγκαν¹¹⁶ (1981-1989) αργότερα επί Μπους¹¹⁷ (1989-1993) και Κλίντον¹¹⁸ (1993-2001). Γινόταν προσπάθεια μέσω κυβερνητικών αποφάσεων, συντονισμού του κράτους με τις ανεξάρτητες κοινωνικές οργανώσεις, ακόμη και μέσω χορηγιών, για την υπέρταση του κοινωνικού συνόλου έτσι ώστε να μειωθεί η υψηλή ανεργία και να επιτευχθεί η επανένταξη ειδικά των μη προνομιούχων κατηγοριών εργαζομένων (Rifkin, 1996:435).

Ο ΤΤ στις ΗΠΑ δεν έχει πολλά κοινά με τα χαρακτηριστικά του τομέα της ΚΟ στην δυτική Ευρώπη και ειδικά με την οργάνωση της κοινωνίας των πολιτών και του

¹¹⁶ Όταν ανέλαβε ο Ρόναλντ Ρέιγκαν, υιοθέτησε στην κεντρική του συνθηματολογία την συμμετοχή των πολιτών και την επαναφορά του εθελοντικού τομέα στην λειτουργία του κράτους ως επικουρική πράξη των πολιτών με σκοπό την εύρυθμη παροχή των υπηρεσιών του δημοσίου τομέα (Rifkin, 1996:437).

¹¹⁷ Ο Τζωρτζ Μπους εισήγαγε στην πολιτική του και χρηματοδότησε με κεφάλαια ύψους 50 εκατ. δολαρίων το πρόγραμμα των «φωτεινών σημείων» που αναφερόταν στην χρηματοδότηση καλών παραδειγμάτων εθελοντικών προσπαθειών προς μίμηση. Η χρηματοδότηση προήλθε από κρατικά αλλά και ιδιωτικά κεφάλαια. Ο εθελοντισμός ταυτίστηκε με νεοφιλελεύθερη τακτική και συνάντησε αντιδράσεις από τις προοδευτικές ομάδες της εποχής (ο.π, σ: 440).

¹¹⁸ Στις 12 Απριλίου 1994 η κυβέρνηση Κλίντον ανακοίνωσε το Μη Κερδοσκοπικό Συνδεδειγμένο Δίκτυο αποτελούμενο από 25 κυβερνητικά στελέχη που θα αναλάμβαναν την δικτύωση των μη κερδοσκοπικών ενώσεων και οργανισμών με τα υπουργεία και τις κυβερνητικές υπηρεσίες. Μια σύνδεση του τρίτου τομέα με το κράτος. Η πρωτοβουλία αυτή είχε σκοπό την επίλυση προβλημάτων εγκληματικότητας, στέγασης, σίτισης, δημόσιας υγείας κ.α. κοινωνικών εθνικών αναγκών (ο.π, σ: 436).

κοινωνικού κεφαλαίου. Ομοιάζει ωστόσο με την ΚΟ αναφορικά με την κοινωνική στόχευση των δράσεων της για την επίλυση κοινωνικών και οικονομικών προβλημάτων. Στην Ευρώπη ειδικότερα, μετά την οικονομική κρίση της δεκαετίας του '70 και την έξαρση των συνεπειών της όπως ο κίνδυνος απώλειας της κοινωνικής συνοχής λόγω της υψηλής ανεργίας, η ΚΟ αποτέλεσε μέρος του δημοσίου διαλόγου. Σύμφωνα με τον Rifkin (1996) η ΚΟ και ο ΤΤ θα αποτελούν απαραίτητες έννοιες και πρακτικές για την οικονομική ανάπτυξη του 21^{ου} αιώνα στον οποίο η 3^η βιομηχανική (τεχνολογική) επανάσταση αποτελεί μέγιστη απειλή αποσυντονισμού της λειτουργίας της κοινωνίας. Η ανάπτυξη των μηχανών και του αυτοματισμού όπως αναφέρει χαρακτηριστικά έχει ήδη αποκλείσει μεγάλο πληθυσμό εργαζομένων από την μισθωτή απασχόληση με αρνητικό αντίκτυπο στην λειτουργία της αγοράς λόγω και συρρίκνωσης της κατανάλωσης. Πιστεύει ακράδαντα ότι η έλευση του ΤΤ προμηνύει το ξεκίνημα ενός νέου πολιτισμού, μιας - μετά την αγορά - εποχής (σ:24). Η ζωή πέρα από την αγορά τονίζει, ...είναι ανεξάρτητη από την χρηματική σχέση εργασίας και οφέλους και βασίζεται στη καλή πίστη και στην αλληλεγγύη... (σ:423).

Ο Jacques Defourny¹¹⁹ αναφέρει ότι ο ΤΤ από τα μέσα της δεκαετίας 1970 είναι η οικονομική και κοινωνική περιοχή όπου δραστηριοποιούνται επιχειρηματικά, μη κερδοσκοπικές επιχειρήσεις και οργανισμοί που έχουν ως ύψιστη προτεραιότητα την προσφορά στο κοινωνικό σύνολο και δεν ανήκουν στον δημόσιο τομέα. Οι Monzon και Chaves (2008, στο Νικολόπουλος, Καπογιάννης, 2014) τονίζουν ότι ο ΤΤ δεν αφορά στην καπιταλιστική λειτουργία της αγοράς και ο Rifkin (1996) διευκρινίζει ότι ανήκει μάλλον στον τομέα της μη-αγοράς και άρα της μη κερδοσκοπικής δραστηριότητας. Ο ΤΤ συνεπώς ως κυρίαρχη έννοια εμπεριέχει την υλοποίηση των λειτουργιών της *Κοινωνικής Οικονομίας* με την συμμετοχή της Κοινωνίας των Πολιτών δηλαδή σε ένα πλέγμα υπερ-ατομικών και υπερ-οικογενειακών οργανώσεων όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Νικολόπουλος (2014). Συνεπώς η ΚΟ αποτελεί μέρος του ΤΤ και της κοινωνίας των πολιτών και επηρεάζεται από τον τρόπο που θεσμοθετείται η λειτουργία της και από την επιτυχία των αναλαμβανόμενων δράσεων της. Μέσω της ΚΟ ενισχύεται το κοινωνικό και ανθρώπινο κεφάλαιο των δρώντων με αποτέλεσμα την κοινωνική

¹¹⁹ Ο Jacques Defourny είναι καθηγητής οικονομικών του τρίτου τομέα στο Πανεπιστήμιο της Λιέγης όπου ηγείται του Κέντρου Κοινωνικής Οικονομίας. Είναι πρωτοπόρος στην έρευνα για την κοινωνική οικονομία για πάνω από 25 χρόνια. Είναι ο ιδρυτής συντονιστής (1996-2001) και ο πρώτος πρόεδρος (2002-2010) του EMES που είναι ένα δίκτυο πανεπιστημιακών ερευνητικών κέντρων και μεμονωμένων ερευνητών για την κοινωνική οικονομία και την επιχειρηματικότητα.

τους ένταξη. Ανεξάρτητα από τον βαθμό της συμβολής της ΚΟ στην εργασιακή ένταξη, ο τομέας παραμένει αναγκαίος για την διατήρηση της κοινωνικής συνοχής και την απάλειψη των κοινωνικών και οικονομικών αποκλεισμών.

Κοινωνική Οικονομία και εργασιακή ένταξη

Όπως διαπιστώνεται τόσο στις αναφορές όσο και στο πλαίσιο λειτουργίας των φορέων της ΚΟ, ένας από τους βασικούς σκοπούς ίδρυσης τους είναι η παροχή εργασιακής ένταξης στα μέλη τους. Σύμφωνα με τον ελληνικό νόμο για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία (4430/16) οι φορείς οι οποίοι διευκολύνουν την εργασιακή ένταξη (Work Integration) των μελών τους είναι οι Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί Περιορισμένης Ευθύνης (Κοι.Σ.Π.Ε.) και οι Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις (Κοιν.Σ.Επ.). Σήμερα σε όλη την Ευρώπη, οι μειονεκτούσες εργασιακά ομάδες π.χ. άτομα με ψυχοκοινωνικά προβλήματα, μακροχρόνια άνεργοι, μετανάστες, κ.α. έχουν την ευκαιρία να εργάζονται στις Κοινωνικές Επιχειρήσεις Εργασιακής ένταξης (Work Integration Social Enterprises ή WISE) οι οποίες εξειδικεύονται για τον σκοπό αυτό. Οι WISEs εν γένει θεωρούνται τα πλέον αποτελεσματικά μοντέλα κοινωνικών επιχειρήσεων εργασιακής ένταξης (Cooney et al., 2016). Το δίκτυο ENSIE (European Network of Social Integration Enterprise)¹²⁰ αναφέρει ότι ο θεμελιώδης και αρχικός στόχος των WISEs είναι η κοινωνική και επαγγελματική ένταξη των ατόμων τα οποία, λόγω ποικίλων μειονεκτημάτων (σωματικών, κοινωνικών, οικονομικών), είναι θύματα εργασιακού αποκλεισμού. Οι WISEs εν γένει προωθούν την εργασιακή και κοινωνική ενσωμάτωση και συμβάλλουν στην προετοιμασία των μειονεκτούντων κοινωνικά και οικονομικά μελών τους να αποκτήσουν τις αναγκαίες κοινωνικές και επαγγελματικές δεξιότητες για την επανένταξη τους στην κοινωνία.

Οι WISEs εμφανίζονται αρχικά στη δεκαετία του 1960 στην Ευρώπη, τις ΗΠΑ και την Ιαπωνία ως «πρώτο κύμα» και ήταν πρωτοβουλίες φορέων επαγγελματικής αποκατάστασης ατόμων μη ικανών - για ποικίλους λόγους - να εισέλθουν στο ανταγωνιστικό πεδίο της ελεύθερης αγοράς εργασίας. Αυτές συνδύαζαν τις εργασιακές δραστηριότητες με δράσεις κατάρτισης και κοινωνικοποίησης για όσους είχαν διανοητικές

¹²⁰ Το Ευρωπαϊκό Δίκτυο Επιχειρήσεων Κοινωνικής Ενσωμάτωσης (ENSIE) ιδρύθηκε επίσημα στη Μπριζ (Βέλγιο) στις 11 Μαΐου 2001. Επί σειρά ετών, η συνεισφορά του στην επικοινωνία και υποστήριξη σε εθνικά δίκτυα αναφορικά με τις επιχειρήσεις κοινωνικής ένταξης καθιστούν εφικτό τον προσδιορισμό κοινών αρχών προσδιορισμού των πρωτοβουλιών σε χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το ENSIE έχει στόχο την εκπροσώπηση, συντήρηση και ανάπτυξη εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης των δικτύων και ομοσπονδιών τους για κοινωνικές επιχειρήσεις ένταξης στην εργασία (WISEs). <http://www.ensie.org/new-page> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

και/ή σωματικές αναπηρίες. Λειτουργούσαν σε καθεστώς προστασίας μέσω κρατικών επιδοτήσεων και άλλων ποικίλων διευκολύνσεων ενώ οι κυβερνήσεις υποστήριζαν την βιώσιμη λειτουργία τους με παροχή παγίων του δημοσίου ώστε να πραγματοποιούνται οι παραγωγικές δραστηριότητες τους και η προστατευόμενη εργασιακή ένταξη των ωφελουμένων. Δύο δεκαετίες μετά, η επιδεινούμενη ανεργία και η μείωση των κρατικών δαπανών για την κοινωνική ένταξη, έγινε αφορμή της σταδιακής αναμόρφωσης του μοντέλου λειτουργίας και των σκοπών των φορέων WISEs του πρώτου κύματος. Έτσι στην δεκαετία του 1980 παρατηρείται σταδιακά η εμφάνιση του «δεύτερου κύματος» WISEs με παρόμοιους σκοπούς και διαφορετική οργάνωση¹²¹. Οι νεοεμφανιζόμενες τότε επιχειρηματικές οντότητες συμπεριέλαβαν στους στόχους τους ένα ευρύτερο μίγμα μειονεκτουσών ομάδων¹²². όπως οι μακροχρόνια άνεργοι, μετανάστες πρόσφυγες, εξαρτημένα από ουσίες άτομα, αποφυλακισμένοι, άστεγοι και εν γένει άτομα με χαμηλό εισόδημα χαμηλά προσόντα και δεξιότητες.

Οι WISEs ιδρύονται συνήθως με πρωτοβουλία των μελών της κοινωνίας των πολιτών, όπως κοινωνικοί λειτουργοί, ακτιβιστές, συνδικαλιστές, επαγγελματίες ψυχικής υγείας κ.α.¹²³. Αντιμετωπίζουν εν γένει τα συμπτώματα της ανερχόμενης ανεργίας και της φτώχειας στις τοπικές κοινωνίες, ειδικά όταν οι πολιτικές των κυβερνήσεων δεν μπορούσαν να συμβάλλουν στην αντιμετώπιση του εργασιακού και οικονομικού αποκλεισμού. Η αντίληψη αλλά και η αναγνώριση της αδυναμίας του κράτους για επαρκειές και αποτελεσματικές δράσεις και πολιτικές εργασιακής ένταξης των μακροχρόνια ανέργων, έδωσε ρόλο στις WISEs και σταδιακή πρόσβαση σε επιδοτήσεις από την ΕΕ και τις εθνικές κυβερνήσεις που στόχευαν στη καταπολέμηση της ανεργίας¹²⁴.

¹²¹ Στις ΗΠΑ η λειτουργία των WISEs καθορίστηκε από το νεοφιλελεύθερο μοντέλο σκέψης της εποχής και τις συζητήσεις περί προσωπικής ευθύνης του ατομικού υποκειμένου. Συνεπώς ο βαθμός επιτυχίας τους επηρεάστηκε κυρίως από την επιτυχή επιχειρηματική τους δραστηριότητα διατηρώντας σαφείς αποστάσεις από κρατικές επιδοτήσεις (Cooney, 2016).

¹²² Στον ιστότοπο του «Ευρωπαϊκού Ινστιτούτου για την Ισότητα των Φύλων» της ΕΕ (EIGE) αναφέρεται μεταξύ άλλων ότι, μειονεκτούσες ομάδες είναι αυτές που αντιμετωπίζουν υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας, κοινωνικού αποκλεισμού, διακρίσεων και βίας σε σύγκριση με τον υπόλοιπο πληθυσμό, συμπεριλαμβανομένων, ενδεικτικά, των εθνικών μειονοτήτων, των μεταναστών, των ατόμων με αναπηρίες, των απομονωμένων ηλικιωμένων και των παιδιών <https://eige.europa.eu/thesaurus/terms/1083> (Πρόσβαση Δεκ.2020).

¹²³ Πολλές WISEs αν και ξεκίνησαν από ανεξάρτητες κινήσεις και πρωτοβουλίες πολιτών με μικρή ή καθόλου υποστήριξη από δημόσιους φορείς μερικά χρόνια μετά στηρίχθηκαν πλήρως από αυτούς για να εξασφαλίσουν τα αποτελέσματα εργασιακής ένταξης στους ωφελούμενους τους (Borzaga et al, 2008)

¹²⁴ Σχετικά με την εργασιακή ένταξη προγράμματα και πολιτικές σχεδιάστηκαν με επίκεντρο τις WISE από τη δεκαετία του 1990. Για παράδειγμα σε εθνικό επίπεδο στη Πορτογαλία για τις integration enterprises (empresas de inserção) στην Γαλλία για τις integration enterprises and intermediary associations (entreprises d'insertion and associations intermediaires) και στη Φινλανδία για τις social enterprises (sosiaalinen yrityty). Σε περιφερειακό επίπεδο υπήρξαν προγράμματα στοχευμένα στις WISEs (entreprises d'insertion), όπως οι on-the-job training enterprises (entreprises de formation par le travail)

Η σταθερή παρουσία και λειτουργία των WISE's έως και σήμερα αναδεικνύει την αναγκαιότητα και τον επιτυχή ρόλο τους στην εξομάλυνση των ανισοτήτων.

Το θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας των WISEs άλλοτε διαφέρει και άλλοτε είναι κοινό με τους υπόλοιπους φορείς του τομέα της ΚΟ. Στην Φινλανδία το 2003 τέθηκε σε ισχύ ο νόμος για τις κοινωνικές επιχειρήσεις (2003) στο οποίο αναφερόταν ότι η κοινωνική επιχείρηση, ανεξάρτητα από το νομικό της καθεστώς, είναι μια επιχείρηση με προσανατολισμό στην αγορά και δημιουργείται για την απασχόληση ατόμων με αναπηρία ή μακροχρόνια ανέργων¹²⁵. Το 2006, η Πολωνία ψήφισε επίσης νόμο για τους κοινωνικούς συνεταιρισμούς, η λειτουργία των οποίων στοχεύει στην ενσωμάτωση συγκεκριμένων ομάδων ατόμων (όπως πρώην κατάδικοι, μακροχρόνια άνεργοι, άτομα με αναπηρία και τοξικομανείς ή πρώην τοξικομανείς). Τον Δεκέμβριο του 2007 ακολούθησε και η Ισπανία που ψήφισε ομοίως νόμο για τις επιχειρήσεις εργασιακής ένταξης. Πρέπει να σημειωθεί ότι οι αναφερόμενες νομοθεσίες δεν περιόριζαν συνήθως την εφαρμογή σε κάποια συγκεκριμένη νομική μορφή αλλά δημιουργούσαν ένα πλαίσιο αποστολής και ένα μητρώο για αυτού του τύπου τις κοινωνικές επιχειρήσεις (Defourny, Nyssens, 2008:208).

Ο σχεδιασμός νομικού πλαισίου και η ψήφιση νόμων για την ίδρυση WISEs συνεχίστηκε σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες και φάνηκε να συνεισφέρει αποτελεσματικά στην απασχόληση, σε συνδυασμό με τις ενεργητικές πολιτικές για την αγορά εργασίας. Στην Πορτογαλία, για παράδειγμα, υπήρξε έντονος προβληματισμός σχετικά με το ρόλο των οργανώσεων του τρίτου τομέα που υποστηρίζουν τη δημιουργία επιχειρήσεων ένταξης (*empresas de insercia*) μέσω «Κοινοφελούς Εργασίας», με στόχευση την επανένταξη των μειονεκτούντων ατόμων. Στη Σουηδία, ο όρος "κοινωνικός συνεταιρισμός" (*sociala kooperativ*) έχει καταστεί συνώνυμος με την WISE παρόλο που εκεί το θεσμικό περιβάλλον της ΚΟ χαρακτηρίζεται από την ανάπτυξη της κοινωνικής επιχειρηματικής δυναμικής στον τομέα των συνεταιρισμών και εθελοντικών οργανώσεων (Defourny, Nyssens 2008).

Έτσι από την ίδρυση τους, οι WISEs αποτελούν έναν συνεκτικό κρίκο στην εφαρμογή πολιτικών αγοράς εργασίας. Στην Φινλανδία είναι επιλέξιμες σε προγράμ-

και social workshops (*sociala werkplaatsen*) στο Βέλγιο και τις WISE της Ισπανίας (*empresas de inserción*) (Defourny, Nyssens, 2008).

¹²⁵ Πρέπει να τονιστεί ότι, πιθανότατα λόγω της περιορισμένης έκτασης των παροχών που συνδέονται με αυτό τον τύπο επιχειρήσεων, πολύ λίγες οργανώσεις στη Φινλανδία - περίπου 70 - αποφάσισαν να εγγραφούν ως κοινωνικές επιχειρήσεις έως το τέλος του 2007 (Defourny, Nyssens, 2008).

ματα επιδότησης θέσεων εργασίας, όπως και οι συμβατικές επιχειρήσεις αλλά προσλαμβάνουν εργαζόμενους με ανάλογα κοινωνικά προφίλ. Στη Γαλλία 2.300 κοινωνικές επιχειρήσεις ένταξης το έτος 2004 παρείχαν εργασία μέσω κρατικών προγραμμάτων σε περίπου 220.000 μισθωτούς ενώ στην Ιταλία, σε περισσότερους από 7.300 κοινωνικούς συνεταιρισμούς που είχαν ιδρυθεί έως το 2005 απασχολούνται περίπου 244.000 εργαζόμενοι (Defourny, Nyssens 2008 & 2010). Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι η εξειδίκευση των WISEs στην εργασιακή ένταξη οδήγησε και άλλες κοινωνικές επιχειρήσεις που παρείχαν υπηρεσίες π.χ. μόνο σε ευάλωτες ομάδες κυρίως με ψυχικά νοσήματα να μετατραπούν σε de facto WISEs. Παρατηρείται επίσης το φαινόμενο προετοιμασίας μακροχρόνια ανέργων για σταδιακή ένταξη τους στην «ανταγωνιστική» αγορά εργασίας και σε άλλους τύπους κοινωνικών επιχειρήσεων που ήταν WISEs ευπαθών ομάδων (πρώτου κύματος). Ταυτόχρονα επιχειρείται η κοινωνικοποίηση των ωφελουμένων εντός των φορέων μέσω της συμμετοχής τους στις δημοκρατικές διαδικασίες αποφάσεων (Defourny, Nyssens 2010:6). Έτσι εξηγείται το γεγονός της απουσίας νομοθετικού πλαισίου αμιγώς για σχήματα WISEs και προγραμμάτων επιδότησης για WISEs δεύτερου κύματος (μακροχρόνια άνεργοι κ.α.) σε ορισμένες χώρες, όπως π.χ. Γαλλία, λόγω της προϋπαρξής προστατευμένων εργαστηρίων ένταξης ευπαθών ομάδων που εντάσσουν πλέον όλες τις κατηγορίες μειονεκτούντων ανέργων.

Σύμφωνα με τους Davister et al. (2004) οι WISEs διακρίνονται σε τέσσερις βασικούς τύπους. Δύο εξ αυτών είναι οι επιχειρήσεις των οποίων η οικονομική βιωσιμότητα προέρχεται από την εμπορική τους δραστηριότητα, όπως α) μεταβατικής απασχόλησης με στόχο η ομάδα-στόχος να αποκτήσει επαγγελματική πείρα και δεξιότητες για τη μετάβαση στην «συμβατική αγορά εργασίας» (π.χ. Βέλγιο, Πορτογαλία) και β) δημιουργίας μόνιμων, βιώσιμων και μακράς διάρκειας θέσεων εργασίας (π.χ. Γερμανία, Γαλλία, Ηνωμένο Βασίλειο). Οι δύο επόμενες κατηγορίες δεν έχουν κύριο στόχο την επαγγελματική ένταξη (χωρίς να αποκλείεται) αλλά την κοινωνικοποίηση των ωφελουμένων και την ένταξη τους σε ένα πιο «δομημένο» τρόπο ζωής. Αυτές είναι η περίπτωση γ) WISE's επαγγελματικής ένταξης μέσω βιώσιμων θέσεων εργασίας συνήθως επιδοτούμενες από το δημόσιο όπως τα προστατευμένα εργαστήρια με στόχευση σε άτομα με αναπηρία και ελαφρά ψυχικά νοσήματα (π.χ. Πορτογαλία, Σουηδία, Ιρλανδία, και Βέλγιο). Σε αυτή τη κατηγορία πρόσφατα εισήλθαν οι WISEs που προσφέρουν «Κοινοφελή Εργασία» (CE, Community Employment), επωφελούμενες από

το CSP (Community Services Program) π.χ. στην Ιρλανδία¹²⁶. Τέλος, η δ) είναι οι WISEs κοινωνικοποίησης μέσω ποικίλων δραστηριοτήτων. Αυτές οι WISEs ασχολούνται κυρίως με άτομα που έχουν συνήθως πολύ σοβαρά κοινωνικά προβλήματα, όπως άτομα εθισμένα στο αλκοόλ, σε ψυχοτρόπες ουσίες, αποφυλακισμένοι κλπ. ή άτομα με σοβαρό σωματικό ή διανοητικό μειονέκτημα (π.χ. τα κέντρα επανένταξης στη Γαλλία και Βέλγιο). Η χρηματοδότηση των εγχειρημάτων για την πραγματοποίηση των σκοπών των WISEs εξασφαλίζεται συνήθως κατά ένα μέρος (30-35%) από την επιχειρηματική δράση (πώληση προϊόντων ή/και υπηρεσιών) και οι υπόλοιπες ανάγκες από δωρεές και προγράμματα επιδότησης (Spear, Bitet, 2005:209).

Οι WISEs συνεπώς είναι αυτόνομες εταιρικές οντότητες - με διαφορετική νομική μορφή σε κάθε χώρα - που έχουν ως κύριο στόχο την εργασιακή και επαγγελματική ενσωμάτωση – είτε εντός της δομής τους ή μέσω άλλων συνδεδεμένων επιχειρήσεων, για άτομα που αντιμετωπίζουν σοβαρές δυσκολίες ένταξης στην αγορά εργασίας. Η διαδικασία ένταξης θεμελιώνεται από την είσοδο και παραμονή του ωφελούμενου στη παραγωγική διαδικασία, την ανάλογη προετοιμασία του, τη κατάρτιση και εξειδίκευση του αλλά και τη παρακολούθηση της πορείας του αναλόγως των αναγκών. Οι WISEs συνήθως δραστηριοποιούνται σε ποικίλους τομείς, αλλά οι συνηθέστεροι στην Ευρώπη είναι: κατασκευές, ξυλουργικές εργασίες, ανακύκλωση, προϊόντα συσκευασίας και φροντίδα δημόσιων χώρων (Davister et al. 2004)¹²⁷.

Στην Ευρώπη σήμερα, πολλές θεσμικές μορφές συλλογικών εγχειρημάτων στοχεύουν στην εργασιακή ένταξη όπως: α) κοινωνικοί συνεταιρισμοί (Social Co-ops) στην Ιταλία, Ηνωμένο Βασίλειο και Φινλανδία, β) ενώσεις προσώπων που προσφέρουν προσωρινή ή μόνιμη απασχόληση (Ηνωμένο Βασίλειο, Γαλλία και Βέλγιο) και κοινωνικές επιχειρήσεις εργασιακής ένταξης στην Ιρλανδία (ειδικές ομάδες ωφελουμένων), γ) κοινοτικές πρωτοβουλίες που προσφέρουν εκπαίδευση και απασχόληση συνεργαζόμενες με την τοπική κοινωνία όπως οι Régie de Quartiers (διαχείριση γειτονιάς) στη Γαλλία, οι κοινοτικές επιχειρήσεις (community business) στο Ηνωμένο Βασίλειο στην

¹²⁶ Το CE είναι μια πρωτοβουλία για την αγορά εργασίας, της δεκαετίας του 1970 και το CSP του 2006 στην Ιρλανδία που είχε εστίαση στην τοπική ανάπτυξη μέσω παροχής εργασίας σε μακροχρόνια άνεργους και όσους κινδυνεύουν από κοινωνικό και οικονομικό αποκλεισμό. Οι συμμετέχουσες κοινωνικές επιχειρήσεις δεν αναμενόταν να είναι οικονομικά βιώσιμες και λάμβαναν κρατική χρηματοδότηση (Cooney et al., 2016).

¹²⁷“Work Integration Social Enterprises in the European Union: An overview of existing models” https://www.researchgate.net/publication/238098987_WORK_INTEGRATION_SOCIAL_ENTERPRISES_IN_THE_EUROPEAN_UNION_AN_OVERVIEW_OF_EXISTING_MODELS (Πρόσβαση Δεκ.2020)

Σουηδία και Ιρλανδία, δ) επιχειρήσεις μεταβατικής απασχόλησης στο Ηνωμένο Βασίλειο (Transitional employment enterprises), στη Γαλλία (associations intermédiaires, ETTI), στο Βέλγιο (entreprises de formation par le travail), στη Πορτογαλία (Empresas de Inserción), στο Λουξεμβούργο (structures reconnues d'utilité socio-économique et initiatives d'économie solidaire), και ε) προστατευμένα εργαστήρια για άτομα με αναπηρίες που συνήθως ιδρύονται με στήριξη από την πολιτεία όπως, οι Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί στη Σουηδία (Samhall), Ελλάδα (Κοι.Σ.Π.Ε.) και Ισπανία (ONCE, Organización Nacional de Ciegos de España-Εθνικός οργανισμός για τη τυφλότητα) (Spear, Bitet, 2005:209). Οι προαναφερόμενες πρωτοβουλίες, η ποικιλία των φορέων και οι επιδόσεις τους στην κοινωνική και εργασιακή ένταξη και επανένταξη των μειονεκτούντων πολιτών όλων των κατηγοριών, συνετέλεσαν στο να διαμορφωθεί ένα στοχευμένο στην εργασιακή ένταξη θεσμικό πλαίσιο¹²⁸ μέσω εξειδικευμένων φορέων της ΚΟ.

Νομοθετικές παρεμβάσεις για την Κοινωνική Οικονομία στην ΕΕ

Στην Ευρώπη, ο τομέας της ΚΟ είναι αντιληπτός ως χώρος όπου αναλαμβάνονται δράσεις και εφαρμόζονται πολιτικές στήριξης κυρίως των ευάλωτων ομάδων στην εποχή της κρίσης στην Ευρώπη και κυρίως μετά την υποχώρηση του κοινωνικού κράτους κατά την δεκαετία 1980. Αρχικά η σημασία που της αποδόθηκε ως μοντέλου ή πεδίου παραγωγής και απασχόλησης αφορούσε στις κοινωνικές υπηρεσίες λόγω της υποστηρικτικής δραστηριότητας των μη κυβερνητικών οργανώσεων (ΜΚΟ ή NGO's) όπου το κράτος δεν ανταποκρινόταν (2008, Jacques Defourny & Victor Pestoff)¹²⁹.

Στη σύνοψη της έκθεσης που εκπονήθηκε για την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή (ΕΟΚΕ) από το Διεθνές Κέντρο Έρευνας και Πληροφόρησης για τη Δημόσια, Κοινωνική και Συνεταιριστική Οικονομία (CIRIEC) το 2012¹³⁰ αναφέρε-

¹²⁸ Σε έρευνα που ολοκληρώθηκε το 2016 στην οποία συμμετείχαν εκτός του ENSIE (Βέλγιο), φορείς εργασιακής ένταξης της ΚΟ από τέσσερα άλλα κράτη μέλη της ΕΕ διαπιστώθηκε (σελ.12) ότι οι WISEs δεν αναγνωρίζονται επαρκώς σε ευρωπαϊκό επίπεδο, και σε πολλές περιπτώσεις σε εθνικό επίπεδο. Οι επίσημες αναφορές σε κείμενα της ευρωπαϊκής πολιτικής δεν αναφέρονται οι WISEs, και οι ιδιαιτερότητες τους δεν αναγνωρίζονται ή δεν υποστηρίζονται επαρκώς http://www.evtnetwork.it/wp-content/uploads/2016/11/IO-1_Exploratory-study_Final-Version.pdf (Πρόσβαση Δεκ.2020)

¹²⁹ Jacques Defourny, Victor Pestoff "Images and Concepts of the Third Sector in Europe" <https://orbi.uliege.be/bitstream/2268/10247/1/WP-08%2002%20images%20&%20concepts%20of%20the%20third%20sector%20in%20Europe.pdf> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

¹³⁰ Ciriec, 2012 «Η Κοινωνική Οικονομία στην Ευρωπαϊκή Ένωση» Σύνοψη της έκθεσης που εκπονήθηκε για την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή από το Διεθνές Κέντρο Έρευνας και Πληροφόρησης για τη Δημόσια, Κοινωνική και Συνεταιριστική Οικονομία (CIRIEC) https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/resources/docs/a_ces11042-2012_00_00_tra_etu_el.pdf (Πρόσβαση Δεκ.2020)

ται ότι ενώ έγιναν αρκετά βήματα προόδου στην Ευρώπη από το 1989, υπήρξαν καθυστερήσεις στην αναγνώριση και την εφαρμογή πολιτικών που αφορούσαν την κοινωνική οικονομία. Στις θετικές εξελίξεις συνετέλεσε βεβαίως η προηγηθείσα θεσμική αναγνώριση του τομέα, στη Γαλλία το 1981 όταν συγκροτήθηκε διυπουργική αντιπροσωπεία *Délégation interministérielle à l'Économie. Sociale - DIES* για την ΚΟ. Την χρονιά αυτή επί προεδρίας Francois Mitterrand¹³¹ συντάχθηκε το πρώτο κείμενο δημόσιας αρχής για τη ΚΟ και παρουσιάστηκε επίσημα στην κυβέρνηση του Πιέρ Μαυρού (Pierre Mauroy). Ωστόσο το πλαίσιο της συζήτησης είχε ήδη διαμορφωθεί από το 1977 με πρωτοβουλία του Michel Rocard στο γαλλικό σοσιαλιστικό κόμμα¹³².

Το 1989 κατά τη διάρκεια της προεδρίας του Ζακ Ντελόρ (Jacques Delors) στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή και πρώην υπουργού οικονομικών της Γαλλίας το 1981, ιδρύθηκε η *Μονάδα Κοινωνικής Οικονομίας της Γενικής Διεύθυνσης XXIII της Ευρωπαϊκής Επιτροπής*. Στόχευε στην ανάληψη πρωτοβουλιών για την ενίσχυση του τομέα των συνεταιρισμών, των αλληλασφαλιστικών εταιρειών, των ενώσεων και των ιδρυμάτων και σκοπό την κατάρτιση της σχετικής ευρωπαϊκής νομοθεσίας. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο σύστησε στην συνέχεια αρχικά μια «*Διακομματική Ομάδα για την Κοινωνική Οικονομία*». Εν συνεχεία, το 1998 ιδρύθηκε η συμβουλευτική επιτροπή συνεταιρισμών, εταιρειών αλληλασφάλισης, ενώσεων και ιδρυμάτων (CMAF), με σκοπό να γνωμοδοτεί για θέματα που σχετίζονται με την προαγωγή της κοινωνικής οικονομίας στην ΕΕ. η οποία στη συνέχεια διαλύθηκε για να ανασυσταθεί το 2005 (CIRIEC, 2012:55-56)¹³³.

Η ΚΟ προωθείται ωστόσο για πρώτη φορά νομοθετικά σε ευρωπαϊκή χώρα

¹³¹ Είχε προηγηθεί η διατύπωση του χάρτη (χάρτα) της ΚΟ επί προεδρίας του Valéry Giscard d'Estaing και πρωθυπουργίας του Raymond Barre (κεντροδεξιό κόμμα UDF). Έναν χρόνο μετά με το διάταγμα της 15ης Δεκεμβρίου 1981 αναγνωρίστηκε από τις δημόσιες αρχές η Διυπουργική Αντιπροσωπεία για την Κοινωνική Οικονομία (DIES), από το σοσιαλιστικό κόμμα PS υπό τον πρωθυπουργό Pierre Mauroy (1928–2013). Η πρωτοβουλία αυτή αντανακλά την ανησυχία των δημόσιων αρχών να αναγνωρίσουν και να προωθήσουν την οργάνωση και την ανάπτυξη αυτής της μορφής οικονομίας, Mendell, M., B. Enjolras and A. Noya (2010) «*L'Économie sociale au service de l'inclusion au niveau local : Rapport sur deux régions de France : Alsace et Provence – Alpes – Côte d'Azur*», OECD Local Economic and Employment Development (LEED) Working Papers, 2010/14, OECD, (σελ.12), <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/5kg0nvhxwgbp-en.pdf?expires=1640554416&id=id&accname=guest&checksum=C46A6FA516953BFF15B504224DA994C9> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

¹³² Βλ. Ανοικτό αρχείο στις Ανθρωπιστικές και Κοινωνικές Επιστήμες, <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00102532/document>

¹³³ Η επιτροπή διαλύθηκε το 2000 λόγω αναδιοργάνωσης της και οι οργανώσεις του τομέα ΚΟ προώθησαν την ίδρυση της ευρωπαϊκής πλατφόρμας CEP-CMAF ως μόνιμης Διάσκεψης Ευρωπαϊκών Συνεταιρισμών, Εταιρειών Αλληλασφάλισης, Ενώσεων και Ιδρυμάτων που είναι ο φορέας σύνδεσης με τα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα (2012:56).

στην Ιταλία το 1991, όταν αποφασίστηκε η θεσμική στήριξη των κοινωνικών συνεταιριστικών οντοτήτων οι οποίες δρούσαν ήδη πολλά χρόνια. Ο πρωτοποριακός τότε νόμος (381/1991 *cooperativo sociali*) διέκρινε δύο τύπους κοινωνικών συνεταιρισμών: α) τους κοινωνικούς συνεταιρισμούς «τύπου Α» που παρέχουν κοινωνικές, υγειονομικές και εκπαιδευτικές υπηρεσίες, και β) του «τύπου Β»¹³⁴ όσους παρέχουν εργασιακή ενσωμάτωση σε μειονεκτούντα άτομα. Σε αντίθεση με τους παραδοσιακούς συνεταιρισμούς που είχαν ως κύριο προσανατολισμό τα συμφέροντα των μελών τους, οι πρωτοβουλίες αυτές εξυπηρετούσαν την ευρύτερη κοινότητα και έδιναν μεγαλύτερη έμφαση στη διάσταση του συλλογικού συμφέροντος. Επίσης διέφεραν από τους παραδοσιακούς συνεταιρισμούς στο ότι συνδύαζαν διάφορους τύπους ενδιαφερομένων μελών (αμειβόμενοι εργαζόμενοι, εθελοντές και άλλα υποστηρικτικά μέλη κ.λπ.), ενώ οι παραδοσιακοί συνεταιρισμοί ήταν συνήθως επαγγελματικές οργανώσεις φυσικών προσώπων¹³⁵. Αρκετά χρόνια αργότερα και με στόχευση την αναγνώριση και ρύθμιση της λειτουργίας νέων οντοτήτων με κοινωνικό σκοπό, ο νέος νόμος 118/2005 και το νομοθετικό διάταγμα 155/2006 αναγνώριζε την "κοινωνική επιχείρηση" ως τύπο δραστηριότητας και όχι νομικής μορφής. Τα κύρια χαρακτηριστικά της ήταν η κοινωνική χρησιμότητα και ο περιοριστικός όρος της μη διανομής κερδών στα μέλη.

Αμέσως μετά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1990, πολλές ευρωπαϊκές χώρες εισήγαγαν νομικές μορφές για την επιχειρηματική προσέγγιση των «μη κερδοσκοπικών» οργανώσεων, παρόλο που ο όρος «κοινωνική επιχείρηση» δεν χρησιμοποιούνταν σε όλες τις εθνικές νομοθεσίες (Defourny & Pestoff, 2008). Έκτοτε συνολικά δεκάξι νόμοι στα κράτη μέλη (π.χ. Γαλλία, Πορτογαλία, Ισπανία, Ελλάδα), όριζαν νο-

¹³⁴ Στην Ιταλία το 1991, το ιταλικό κοινοβούλιο ενέκρινε τον νόμο για την δημιουργία μιας συγκεκριμένης νομικής μορφής με την ονομασία "Συνεταιρισμοί Κοινωνικής Αλληλεγγύης" οι οποίοι στη συνέχεια μετονομάστηκαν σε "κοινωνικούς συνεταιρισμούς". Ο νόμος διέκρινε δύο τύπους κοινωνικών συνεταιρισμών: Αυτούς που παρέχουν κοινωνικές, υγειονομικές και εκπαιδευτικές υπηρεσίες και ονομάστηκαν "Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί τύπου Α" (*cooperativo sociali tipo a*) και εκείνοι που θα παρείχαν υπηρεσίες εργασιακής ένταξης σε μειονεκτούντα άτομα, και αναφέρονταν ως «τύπου Β» (*di tipo b*) (Defourny, Nyssens, 2008).

¹³⁵ Οι κοινωνικοί συνεταιρισμοί τύπου Β απασχολούν μόνιμα μέλη πρώην ανέργους, αλλά για την εύρυθμη λειτουργία τους συμμετέχουν ως εθελοντές και εκπρόσωποι τοπικών φορέων. Είναι πρωτοβουλίες πολλαπλών ενδιαφερομένων. Παρόλο που οι εργαζόμενοι ανήκουν στις κατηγορίες των ωφελουμένων οι εν λόγω οντότητες στοχεύουν στο γενικό συμφέρον διότι οι προσπάθειές τους για τη δημιουργία θέσεων εργασίας αφορά σε ένα γενικότερο στόχο τοπικής ανάπτυξης, συνδυάζοντας έτσι τα συμφέροντα των μελών τα συμφέροντα μιας ευρύτερης κοινότητας (Defourny, Nyssens, 2016:19). Στους συνεταιρισμούς Β τύπου σύμφωνα με τον νόμο το 30% των εργαζομένων έπρεπε να ανήκουν σε μειονεκτούσες ομάδες ανέργων οι οποίοι ταυτόχρονα θα μπορούσαν να γίνουν μέλη του συνεταιρισμού. Αυτοί οι εργαζόμενοι δεν υποχρεούνταν να καταβάλουν συμμετοχή ασφάλισης και θα μπορούσαν να εισπράττουν και επιδόματα διαφόρων τύπων από το δημόσιο (Galera, G, στο Borzaga 2004:27).

μικές μορφές κοινωνικών επιχειρήσεων συνεταιριστικού τύπου. Ωστόσο ορισμένες άλλες χώρες όπως το Βέλγιο, το Ηνωμένο Βασίλειο και η Ιταλία επέλεξαν πιο ανοιχτά μοντέλα κοινωνικής επιχείρησης όχι αποκλειστικά οντότητες με συνεταιριστική οργάνωση. Το Βελγικό μοντέλο με την «εταιρεία κοινωνικού σκοπού» όπως και αργότερα το ιταλικό νομοθετικό Διάταγμα (155/2006), περιγράφουν νομικές μορφές που μπορούν να υιοθετηθούν από διάφορους τύπους οργανώσεων αρκεί να ορίζουν σαφή κοινωνικό στόχο και όχι οικονομικό όφελος των μελών τους. Στο Βέλγιο συγκεκριμένα το 1996, ορίστηκε νομοθετικά η «Επιχείρηση Κοινωνικού Σκοπού» (*société a finalité sociale belge*), ή SFS στα γαλλικά ή VSO στα ολλανδικά, η οποία δεν επικεντρωνόταν αποκλειστικά στην συνεταιριστική παράδοση, αν και συχνά συνδυαζόταν. Πιο συγκεκριμένα, ήταν περισσότερο ένα πλαίσιο λειτουργίας και όχι μια νέα νομική μορφή, αφού όλες οι επιχειρήσεις μπορούσαν να υιοθετήσουν τον «τίτλο» εταιρείας κοινωνικού σκοπού, υπό τον όρο ότι δεν αποσκοπεί στον πλουτισμό των μελών της. Στη Γερμανία ομοίως υιοθετήθηκε ένα μοντέλο βασισμένο σε μια ευρεία συμφωνία κοινωνικής εταιρικής σχέσης ως άρθρωση μεταξύ της αγοράς και του κράτους για την προώθηση της κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης. Στη Πορτογαλία το 1998 νομοθετείται ο Συνεταιρισμός Κοινωνικής Αλληλεγγύης (*cooperativa de solidariedade social*) με στόχευση στις ευπαθείς ομάδες όπως παιδιά, άτομα με αναπηρίες, και κοινωνικά περιθωριοποιημένες οικογένειες και κοινότητες. Οι συνεταιρισμοί αυτοί δεν διένειμαν κέρδη και το δυναμικό τους αποτελούταν από εργαζόμενους αλλά και εθελοντές. Στην Ισπανία το 1999, ο Συνεταιρισμός Κοινωνικής Πρωτοβουλίας» (*cooperativa de iniciativa social*) αφορούσε σε συνεταιριστικά σχήματα οιαδήποτε τύπου τα οποία πρόσφεραν κοινωνικές υπηρεσίες ή δημιουργούσαν οικονομική δραστηριότητα με σκοπό την εργασιακή ένταξη ατόμων που ήταν κοινωνικά περιθωριοποιημένα για διάφορους λόγους¹³⁶. Όπως και στη Πορτογαλία έτσι και στην Ισπανία οι συνεταιρισμοί αυτοί δεν διένειμαν οποιοδήποτε κέρδος στα μέλη τους ενώ η δομή των μελών τους ήταν λιγότερο προσανατολισμένη στη ποικιλία μετόχων όπως σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες (Defourny, Nyssens, 2008:206).

Στον Γαλλικό νόμο ο οποίος ψηφίστηκε το 2002, περιγράφεται η «Συνεταιριστική Κοινωνία Συλλογικού Σκοπού», (*société coopérative d'intérêt collectif*, ή SCIC).

¹³⁶ Σύμφωνα με το άρθρο 106 (νόμος 27/99 16 Ιουλίου 1999), ο συνεταιρισμός κοινωνικού σκοπού θα μπορεί να προσφέρει υπηρεσίες στα μέλη του που θα αφορούν στο συλλογικό ή στο δημόσιο συμφέρον όπως επίσης και την οικονομική ενσωμάτωση μέσω της εργασιακής ένταξης σε κοινωνικά αποκλεισμένα άτομα (Galera, 2004).

Στο Ηνωμένο Βασίλειο, το Κοινοβούλιο ενέκρινε το 2004 νόμο που όρισε την «εταιρεία κοινοτικού ενδιαφέροντος» ή CIC ωστόσο, δύο χρόνια νωρίτερα, η βρετανική κυβέρνηση είχε προτείνει τον ορισμό της κοινωνικής επιχείρησης ως έναν οργανισμό «όπου τα πλεονάσματα της επανεπενδύονται στην επιχείρηση ή στην κοινότητα, αντί στη μεγιστοποίηση των κερδών των ιδιοκτητών»¹³⁷. Μεταξύ του 1991 (Ιταλία) και του 2004 (Βρετανία) πολλές νομικές μορφές κοινωνικών επιχειρήσεων άρχιζαν να εμφανίζονται στην Ευρώπη¹³⁸. Στην Ελλάδα ο χώρος της κοινωνικής οικονομίας και κοινωνικής επιχειρηματικότητας, θεσμοθετήθηκε με την ψήφιση του νόμου 4019/11 επί κυβέρνησης του σοσιαλιστικού κόμματος (ΠΑ.ΣΟ.Κ.)¹³⁹. Τέσσερα χρόνια μετά, τον Αύγουστο του 2015, η ΚΟ περιλήφθηκε στις προεκλογικές θέσεις του κεντροαριστερού κόμματος του ΣΥΡΙΖΑ το οποίο μετά την ανάληψη της εξουσίας παρουσίασε νέο νομοσχέδιο για την *Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία* (Κ.Α.Ο.) και ο νέος νόμος 4430/16 αντικατέστησε τον προαναφερόμενο. Ο νέος νόμος συνεχίζει να στοχεύει (όπως και ο προγενέστερος 4019/11) μόνον σε συγκεκριμένους τύπους συνεταιρισμών (Κοι.Σ.Π.Ε., Κοιν.Σ.Επ. και ΣυνΕργ). Άλλες θεσμικές οντότητες της κοινωνικής οικονομίας (ΜΚΟ, ιδρύματα, σωματεία και συνεταιρισμοί) μπορούν να θεωρούνται φορείς Κ.Α.Ο. και να εισάγονται στο μητρώο (Κ.Α.Ο) του υπουργείου Εργασίας μόνον εφόσον πληρούν συγκεκριμένες απαιτήσεις του νόμου αναφορικά π.χ. με σκοπούς λειτουργίας, διανομή κερδών, κατανομή μισθολογικών δαπανών κ.α. Αργότερα σε πολλές χώρες όπως Ισπανία (2011), Πορτογαλία (2013), Γαλλία (2014) και Ρουμανία (2015) εισήχθησαν στα

¹³⁷ Πάνω από μια δεκαετία μετά την Ιταλία, η κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου (DTI, Υπουργείο Βιομηχανίας και Εμπορίου, 2002) όρισε τις κοινωνικές επιχειρήσεις ως: «...επιχειρήσεις με κοινωνικούς στόχους, τα πλεονάσματα των οποίων επανεπενδύονται κυρίως στην επιχείρηση ή στην κοινότητα, αντί να προωθούνται στους μετόχους και τους ιδιοκτήτες...». Το 2004, το βρετανικό κοινοβούλιο ενέκρινε την "Εταιρεία Κοινοτικού Ενδιαφέροντος" (CIC). Η εταιρεία CIC δρα για το κοινοτικό συμφέρον και έχει στοιχεία του ενεργητικού της δεσμευμένα για το σκοπό στους καταστατικούς σκοπούς της. Έως το 2006 είχαν ήδη ιδρυθεί 1000 CIC ενώ το 2005, το υπουργείο εμπορίου Βιομηχανίας ίδρυσε ειδική μονάδα μελέτης Κοινωνικών Επιχειρήσεων. Το 2006, αυτή η μονάδα μεταφέρθηκε στο Γραφείο του Υπουργικού Συμβουλίου και συνδέθηκε με τις πολιτικές του «Γραφείου Τρίτου Τομέα». Ενώ ωστόσο ο ιταλικός νόμος περιγράφει ένα συγκεκριμένο μοντέλο ανοικτής και δημοκρατικής διοίκησης και τη συμμετοχή ποικιλίας μελών, το βρετανικό μοντέλο δίνει έμφαση στον επιχειρηματικό χαρακτήρα της κοινωνικής επιχείρησης με απαιτούμενο και ευρέως αποδεκτό - αν και δεν περιγράφεται συγκεκριμένα ένα συγκεκριμένο - μέρος των εσόδων να προέρχεται από επιχειρηματική δραστηριότητα (συνήθως είναι 50%) (Defourny, Nyssens, 2008).

¹³⁸ Το Συμβούλιο της ΕΕ στο κανονισμό αριθ. 1435/2003 της 22ας Ιουλίου 2003 παρουσίασε το καταστατικό της ευρωπαϊκής συνεταιριστικής εταιρείας ή *Statute for a European Cooperative Society* (SCE) προαναγγέλλοντας την παρουσία των Κοινωνικών Συνεταιριστικών Επιχειρήσεων (Κοιν.Σ.Επ.) που θεσμοθετήθηκαν στην Ελλάδα πολύ αργότερα με τον νόμο 4019/2011. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32003R1435> (Πρόσβαση Δεκ. 2021)

¹³⁹ Πριν την νομοθέτηση του 2011 είχαν προηγηθεί συνεταιριστικές πρωτοβουλίες που λειτουργούσαν επιτυχώς και αφορούσαν στην χειροτεχνία και την οικοτεχνία (π.χ. συνεταιρισμοί γυναικών) αλλά και οι Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί Περιορισμένης Ευθύνης (Κοι.Σ.Π.Ε.) στον χώρο της ψυχικής υγείας των οποίων η λειτουργία είχε θεσμοθετηθεί και περιγραφεί στο άρθρο 12 του νόμου 2716 του 1999.

νομοθετικά κείμενα ποικίλες μορφές συνεταιρισμών και επιχειρήσεων οι οποίες ασκούν κοινωνική επιχειρηματικότητα.

Συμπεράσματα τρίτου κεφαλαίου

Η Κοινωνική Οικονομία (ΚΟ) περιγράφει και προτείνει ένα καινοτόμο τρόπο οικονομικής δραστηριότητας που εστιάζει στον κοινωνικό αντίκτυπο και την κοινωνική ένταξη. Στην ιστορική αναδρομή μας, διαπιστώσαμε ότι η ΚΟ όταν εμφανίστηκε στον 19^ο αιώνα, προώθησε αρχές φαινομενικά ασύμβατες με την πολιτική οικονομία της εποχής έννοιες όπως *συνεργασία, αμοιβαιότητα, συνεταιρισμοί, ανθρώπινο και κοινωνικό κεφάλαιο*. Η θεωρητική της τεκμηρίωση ως οικονομικού και κοινωνικού χώρου, ξεκίνησε από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα με ποικίλες αναφορές διανοητών όπως οι Dupoyet, (1830), Mill, (1848), και είχε στόχο την συσχέτιση του νέου αυτού αφηγήματος με την αξία της ανθρώπινης συνεισφοράς στην εμφανιζόμενη καπιταλιστική οικονομία. Ωστόσο η ανάπτυξη του χώρου έγινε από πρωτοπόρους της κοινωνίας των πολιτών της εποχής και είχε στόχο την υποδοχή και προστασία των κοινωνικά και οικονομικά πληγέντων από την βίαια οικονομική και βιομηχανική ανάπτυξη. Τα εγχειρήματα της ΚΟ - αρχικά συνεταιρισμοί - από την εμφάνιση τους προσέφεραν με την «επουλωτική» οικονομική τους δράση υπηρεσίες στην κοινωνία των μη προνομιούχων εντός της συμβατικής οικονομίας. Οργανώθηκε από τη βάση της κοινωνίας για να αντιμετωπιστούν οι κοινωνικές αδικίες και ανισότητες που προήλθαν από την εξέλιξη της καπιταλιστικής παραγωγής.

Ο νέος τότε οικονομικός και κοινωνικός χώρος είχε και την προσοχή διανοητών οι οποίοι ήταν ιδεολογικοί υποστηρικτές και πρωτεργάτες της ίδρυσης συνεταιρισμών όπως π.χ. οι Σαιν Σιμόν, Φουριέ και Όουεν. Ήδη στις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα διαπιστώνεται αξιόλογο συγγραφικό έργο με αναλύσεις για τις αξίες της συνεταιριστικής οργάνωσης (Όουεν, 1821 και 1835, Φουριέ 1822). Ιδρύθηκαν μάλιστα αρκετοί συνεταιρισμοί, πολλοί εξ αυτών εμβληματικοί με επιτυχημένη λειτουργία, που ανέδειξαν την απόφαση και πρωτοβουλίες χειραφέτησης των μειονεκτούντων εργατών στην Ευρώπη (π.χ. Rochdale, 1844) και ΗΠΑ (New Harmony) Ο Tocqueville το 1835 μάλιστα σε κείμενα του για την Αμερική συνέδεσε την εξέλιξη του συνεταιριστικού κινήματος με την ανάπτυξη της δημοκρατίας. Ήταν φανερό ότι στην διαδικασία περαίωσης του ρόλου της ΚΟ συντελούν οι επιτυχημένες πρωτοβουλίες της *Κοινωνίας των Πολιτών* και το *Κοινωνικό Κεφάλαιο* που η τελευταία συγκεντρώνει (Dupoyet, 1830, Tocqueville, 1835, Hanifan, 1916).

Η ΚΟ θεωρήθηκε έκτοτε ως χώρος οικονομικής δραστηριότητας των φορέων που συνδυάζουν το “οικονομικό” με το “κοινωνικό”. Οι εφαρμογές της αναδεικνύουν την αξία της συλλογικότητας και τον σημαντικό ρόλο της κοινωνίας των πολιτών. Το ανθρώπινο και το κοινωνικό κεφάλαιο αποτελούν καινοτόμους συντελεστές παραγωγής και εστιάζουν στον άνθρωπο. Ο Μαρξ αμφέβαλλε για την κοινωνική κατεύθυνση της επιχειρηματικής δραστηριότητας της ΚΟ διότι πραγματοποιείται εντός της καπιταλιστικής οικονομίας. Οι συνεταιριστικές οντότητες τόνισε, δεν θα μπορούσαν να επιβιώσουν ή και να προσφέρουν τις κοινωνικές λύσεις που ευαγγελίζονται μέσα από την τρέχουσα οργάνωση του κράτους (1^η Διεθνής, 1864). Ο Polanyi επιχείρησε πολύ αργότερα να «απαντήσει» συσχετίζοντας τους όρους *Κοινωνία και Οικονομία*, εστιάζοντας στην ιστορική συμπίεση τους αφού η *Οικονομία* εξαρτάται αποκλειστικά από την *Κοινωνία* και δρα εντός αυτής.

Μια πολιτική εκδοχή της ΚΟ εμφανίστηκε ως κυβερνητικός προσανατολισμός στην υπό ανασυγκρότηση μεταπολεμική Γερμανία με την ονομασία *Κοινωνική Οικονομία της Αγοράς*. Είχε στόχο την οικονομική επανάκαμψη του κατεστραμμένου τότε κράτους. Σε εκείνη την περίπτωση η *Κοινωνική Οικονομία* ήταν τρόπος «αντεπαναστατικής» διακυβέρνησης και δεν είχε κοινά σημεία - πέραν του τίτλου - με τον τομέα της Κοινωνικής Οικονομίας των συνεταιρισμών ο οποίος εμφανίστηκε τον 19^ο αιώνα και στηριζόταν στην Κοινωνία των Πολιτών. Ήταν πολιτικό και οικονομικό σύστημα το οποίο βασιζόταν στην στενή οικονομική παρακολούθηση και την παρεμβατική πολιτική ανασυγκρότησης του κράτους σε συνθήκες κρίσης όπως η Γερμανία.

Ειδικότερα όμως στην δεκαετία του '70 η «δυσμένεια» στην οποία περιέπεσε το κεϋνσιανό αφήγημα, επανέφερε στον διάλογο τις εφαρμογές της ΚΟ οι οποίες υιοθετήθηκαν νομοθετικά σε όλη την Ευρώπη. Η παρουσία και λειτουργία των φορέων της σταδιακά εντεινόταν από την περίοδο στην οποία η «μεταφορντική» κοινωνία των οικονομικών κρίσεων και της αμφισβήτησης του κοινωνικού κράτους λόγω των επικρατουσών νεοκλασικών αντιλήψεων έγιναν καταλύτης μιας κοινωνίας ανισοτήτων. Ήταν η περίοδος που η βιομηχανική δραστηριότητα - άρα και η αγορά εργασίας - μεταφέρθηκε σταδιακά από τα πρώην βιομηχανικά κράτη στα νέα βιομηχανικά κέντρα εκτός δυτικού κόσμου. Οι ευκαιρίες απασχόλησης των βιομηχανικών εργατών μειώθηκαν και η ανεργία πήρε την θέση της οικονομικής ευμάρειας του παρελθόντος.

Σε αυτή τη ζοφερή για την απασχόληση περίοδο, παρατηρείται η ανάπτυξη θυλάκων άτυπης αγοράς εργασίας εντός του αναπτυσσόμενου καπιταλισμού της μισθωτής

εργασίας, με κατεύθυνση κυρίως την διατροφική αυτάρκεια στην οποία δέσποζαν οικοτεχνικές πρωτοβουλίες και κανόνες άτυπης οικονομίας όπως η μη εγχρήματη ανταλλαγή. Ήταν νέος χώρος αυτενέργειας μη κερδοσκοπικός, επιβιωτικού χαρακτήρα, (πρωτογενής τομέας, μεταποίηση, υπηρεσίες) με χαμηλότερα κόστη αφού η αξιοπρεπής διαβίωση και όχι το κέρδος ήταν ο σκοπός. Σταδιακά οργανώθηκε από εγχειρήματα που προσομοίαζαν με αυτά του 19^{ου} αιώνα (αλληλέγγυοι συνεταιρισμοί).

Μέσω εναλλακτικών ευκαιριών ένταξης, ως εκ τούτου, οι ωφελούμενοι - μέλη των φορέων (κυρίως άνεργοι) είχαν την ευκαιρία να ανασυνθέσουν την «σπασμένη» εργασιακή τους ταυτότητα. Ενθαρρύνθηκαν να επανέλθουν στην δράση, και συνεπώς επανεντάσσονται και ενσωματώνονται εκ νέου μέσω της συμμετοχής, αποφεύγοντας το στίγμα του μειονεκτικού ανέργου (Precariat). Η έννοια της συμμετοχής εξηγεί βεβαίως την αναγκαιότητα αλλά αποτελούσε και την συνιστώσα της ένταξης στο πλαίσιο της αναχαίτισης κάθε είδους αποκλεισμού σε κοινωνική, εργασιακή και οικονομική ένταξη. Τα μέλη των φορέων της ΚΟ αποτελούσαν το κοινωνικό κεφάλαιο που απαιτείται, λειτουργεί καταλυτικά και συναντάται μόνον στην κοινωνία των πολιτών. Η ανάπτυξη της ΚΟ δημιούργησε μια μεταστροφή από την άτυπη αγορά ή άτυπη εργασία σε μια νέα «μη αγορά» που αναδύεται και αποκαλύπτεται συχνά κατά την διάρκεια των κρίσεων. Σε κάθε περίπτωση, παρατηρούμε ότι η κοινωνική επιχειρηματικότητα αποτελεί αναγκαιότητα και αναπτύσσεται σε τομείς που το κράτος ήδη είχε αποσυρθεί (υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας) ή δεν επίλυε με επιτυχία κοινωνικά προβλήματα όπως π.χ. εργασιακή ένταξη μειονεκτουσών κοινωνικά ομάδων.

Το 1980 στην Γαλλία γίνεται η πρώτη επίσημη κυβερνητική παρουσίαση του τομέα, με την παρουσίαση της *Χάρτας της Κοινωνικής Οικονομίας* (Charte de l' économie sociale). Οι ενέργειες που ακολούθησαν τόσο στην χώρα όσο και στην ΕΟΚ και μετέπειτα στην ΕΕ έβαλαν τις βάσεις για μια νομοθετική ανασύνταξη του χώρου που είχε ήδη ξεκινήσει να οργανώνεται με ενώσεις και συνεταιρισμούς. Με τη στήριξη της ΕΕ, οι εφαρμογές της ΚΟ εξαπλώθηκαν σε όλες σχεδόν τις χώρες της Ευρώπης και έκτοτε παρουσιάζει εξέλιξη τεράστιας κοινωνικής σημασίας. Συγκεκριμένα η απασχόληση εντός των φορέων της φτάνει κατά μέσο όρο στο 6,3% της συνολικής ευρωπαϊκής αμειβόμενης εργασίας ενώ σε κάποιες χώρες βρίσκεται και στο 10%. Τα τελευταία χρόνια ο διάλογος διεθνώς για την ΚΟ ή Τρίτο Τομέα και οι καλές πρακτικές της έχουν καταδείξει τα θεμελιώδη αίτια που στηρίζουν την ανάγκη εδραίωσης του τομέα ως χώρου υποδοχής και άμβλυνσης κοινωνικών ανισοτήτων.

Η ΚΟ σήμερα περιέχει το σύνολο των δράσεων που αναλαμβάνουν αφενός οι εθελοντικές πρωτοβουλίες του Τρίτου Τομέα οι οποίες εμφανίστηκαν θεσμικά στις ΗΠΑ και της κοινωνικής επιχειρηματικότητας όπως ήδη εφαρμόζεται με επιτυχία στην Ευρώπη. Οι εφαρμογές της έχουν σημείο εκκίνησης τις πρωτοβουλίες πολιτών οι οποίοι συνδυάζουν επιχειρηματικές δράσεις που το οικονομικό πλεόνασμα τους προωθείται στην στήριξη των αναγκών μειονεκτούντων ομάδων. Συνεπώς στον χώρο της ΚΟ λειτουργεί πλήθος διαφορετικών τύπων φορέων, διαφορετικών ταχυτήτων και στόχευσης. Αφενός, είναι οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις (NGO's) και τα ιδρύματα που στηρίζονται κυρίως από τον εθελοντισμό ή/και διαχειρίζονται δωρεές και επιδοτήσεις από εθνικά και κοινοτικά προγράμματα με κοινωφελή σκοπό (Τρίτος Τομέας). Αφετέρου, οι διάφοροι τύποι συνεταιρισμών και συνεταιριστικές επιχειρήσεις π.χ. WISE, Κοι.Σ.Π.Ε, Κοιν.Σ.Επ. αλλά και άλλοι τύποι (διαφορετικοί σε κάθε χώρα) που ασκούν επιχειρηματικότητα με κοινωνικό σκοπό και υιοθετούν τις συνεταιριστικές αρχές όπως καταγράφονται σήμερα από την ICA (International Cooperatives Association)¹⁴⁰ για δημοκρατική διοίκηση και συλλογική δράση. Παρά τις διαφορές που παρουσιάζουν τα νομοθετικά πλαίσια κάθε χώρας, η κατεύθυνση της δράσης των φορέων είναι κοινή, δηλαδή η εργασιακή και κοινωνική ένταξη των ευάλωτων, ειδικών και ευπαθών ομάδων και εν γένει η προσφορά στην κοινότητα. Οι πλέον γνωστοί φορείς με επιχειρηματική δράση στην Ευρώπη είναι οι Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί, οι Επιχειρήσεις Ένταξης, τα εργαστήρια προστατευμένης απασχόλησης και οι WISE (Work Integration Social Enterprises) πρώτου και δεύτερου «κύματος». Οι τελευταίοι λειτουργούν με επιτυχία π.χ. από το 1991 στην Ιταλία, το 1994 στην Γαλλία, το 1999 (ν2716) στην Ελλάδα (Κοι.Σ.Π.Ε.) και σε άλλες χώρες της ΕΕ. Στην Ελλάδα το νομοθετικό πλαίσιο έχει εμπλουτιστεί έκτοτε εισάγοντας και άλλους τύπους φορέων εργασιακής ένταξης μέσω δύο επιπλέον νόμων το 2011 (ν4019) και το 2016 (ν4430) τους οποίους θα μελετήσουμε στην συνέχεια.

¹⁴⁰ Αυτές είναι: 1. Εθελοντική και ελεύθερη δυνατότητα ιδιότητας μέλους, 2. Δημοκρατικός έλεγχος από τα μέλη, 3. Ισότιμη οικονομική συμμετοχή των μελών, 4. Αυτονομία και ανεξαρτησία, 5. Εκπαίδευση, Κατάρτιση και Πληροφορίες για τα μέλη τους, 6. Συνεργασία μεταξύ Συνεταιρισμών, 7. Ενδιαφέρον για την Κοινότητα. <https://www.ica.coop/en/cooperatives/cooperative-identity> (Πρόσβαση Δεκ. 2020)

Τέταρτο κεφάλαιο - Θεσμικό πλαίσιο και απασχόληση στην Κοινωνική Οικονομία

Το νομοθετικό πλαίσιο της Κοινωνικής Οικονομίας στην Ελλάδα

Οι συνεργατικές πρωτοβουλίες εμφανίζονται στον ελληνικό χώρο ήδη από την κλασική και ελληνιστική εποχή ενώ υπάρχουν επίσημες καταγραφές ποικίλων σχημάτων τόσο στους βυζαντινούς χρόνους όσο και μετέπειτα επί τουρκοκρατίας. Στην Ελλάδα από τον 15^ο έως και τον 19^ο αιώνα είχαν οργανωθεί και λειτουργούσαν, τα κοινοβιακά μοναστήρια και οι συντεχνίες (συνάφια), οι κοινωνίες, οι ζάντρουγκες (κολεκτίβες), τα τσελιγκάτα και οι πατριές (Κλήμης, 1985:42-4 και 49). Η γνωστότερη και οικονομικά επιτυχέστερη «κοινωνία» με καταστατικό, η οποία έδρασε από το 1780 έως το 1812 ήταν η «συντροφία» των Αμπελακίων στην Θεσσαλία η οποία εξήγαγε στο εξωτερικό όλη την παραγωγή της (1985:66)¹⁴¹.

Στο νεώτερο ελληνικό κράτος, η θεσμική παρουσία των συνεταιρισμών ξεκινάει στις αρχές του 20^{ου} αιώνα με τον νόμο 602/1915 και αφορά κυρίως στους αγροτικούς συνεταιρισμούς αλλά και άλλες μορφές συνεργατικών και καταστατικών πρωτοβουλιών της εποχής¹⁴². Έκτοτε το θεσμικό πλαίσιο των συνεταιρισμών εμπλουτίστηκε και ανανεώθηκε σύμφωνα με τις εκάστοτε ανάγκες χωρίς όμως να περιλαμβάνει - τουλάχιστον έως τις αρχές του 2000 - τους «κοινωνικούς συνεταιρισμούς» οι οποίοι ήδη ήταν γνωστοί στην Ευρώπη από την δεκαετία του 1980 και στόχευαν με επιτυχία, στην εργασιακή ένταξη ευάλωτων ομάδων. Στην χώρα μας παρατηρείται γενικότερα υστέρηση θεσμικών πρωτοβουλιών για την ΚΟ σε σχέση με αντίστοιχες στην Ευρώπη και η νομοθέτηση είχε πολλές φορές τον χαρακτήρα εναρμόνισης σε αποφάσεις της ΕΕ.

Η πρώτη νομοθετική πρωτοβουλία στην Ελλάδα για την θέσμιση των πρώτων κοινωνικών συνεταιρισμών (Κοι.Σ.Π.Ε.) πραγματοποιήθηκε το 1999. Η σύνταξη και

¹⁴¹ Ο συνεταιρισμός αποτελούταν από οικοτέχνες οι οποίοι έβαφαν βαμβακονήματα με χρωστική ύλη που παρήγαγαν οι ίδιοι από το φυτό ριζάρι. Η «συντροφία» εξελίχθηκε σε σημαντική εξαγωγική επιχείρηση, που αριθμούσε 6000 μέλη, 24 βιοτεχνίες και 17 παραρτήματα σε όλη την Ευρώπη, και επεκτεινόταν εμπορικά από την Αγία Πετρούπολη έως το Λονδίνο και τη Σμύρνη. Τα μέλη της επωφελούνταν από κοινωνική ασφάλιση, εγκαταστάσεις υγειονομικής περίθαλψης, σχολεία και βιβλιοθήκες καθώς και από το Ελεύθερο Πανεπιστήμιο Αμπελακίων. Οι κυριότεροι λόγοι που οδήγησαν στην διάλυση του συνεταιρισμού ήταν η εφεύρεση της Ανιλίνης που παρήγαγε ίδιο αποτέλεσμα με το ριζάρι και ήταν φθηνότερη http://ec.europa.eu/greece/news/2016/20160630_koinoniko_ofelos_el.htm (Πρόσβαση Δεκ. 2020)

¹⁴² Στην Ελλάδα το «δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι» κατοχυρώθηκε για πρώτη φορά με το άρθρο 11 του Συντάγματος του 1864 που όριζε ότι: «Οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι, τηρούντες τους νόμους του κράτους, οίτινες όμως ουδέποτε δύνανται να υπαγάγωσι το δικαίωμα τούτο εις προηγουμένην της κυβερνήσεως άδεια».

ψήφιση του σχετικού νόμου (2716/99) ήταν μέρος νομοθετικής πρωτοβουλίας για την ψυχιατρική μεταρρύθμιση στην χώρα¹⁴³, που αποτελούσε μια από τις προτεραιότητες της χώρας μετά την ένταξη της στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα το 1981. Η υιοθέτηση του κανονισμού του Ευρωπαϊκού συμβουλίου 815/84 της 26^{ης} Μαρτίου 1984 προέβλεπε έκτακτη οικονομική στήριξη που αφορούσε στη μεταρρύθμιση του συστήματος ψυχιατρικής περίθαλψης και ένταξης¹⁴⁴. Με την παραπάνω ενίσχυση, ενεργοποιήθηκαν τα προγράμματα «Λέρος Ι» και «Λέρος ΙΙ» και ξεκίνησαν οι διαδικασίες αποϊδρυματισμού των ψυχικώς πασχόντων, βελτίωσης της ενδονοσοκομειακής φροντίδας, προετοιμασίας και μετάβασης των ασθενών σε προστατευμένες και σχετικά αυτόνομες δομές διαβίωσης στην κοινότητα και της χάραξης πορείας κοινωνικοοικονομικής ένταξης. Οι Κοι.Σ.Π.Ε ως προς τις υπηρεσίες φροντίδας και ένταξης είναι εποπτευόμενοι από τους τομείς Ψυχικής Υγείας (Το.Ψ.Υ)¹⁴⁵ στην περιοχή όπου αδειοδοτούνται να λειτουργούν. Όπως και η γαλλική SCIC (société coopérative d'intérêt collectif), η ελληνική μορφή κοινωνικού συνεταιρισμού συνδυάζει την συμμετοχή στο ίδιο σχήμα, επαγγελματιών εργαζομένων, ωφελούμενων και χρηστών των υπηρεσιών, τοπικών και περιφερειακών αρχών και κάθε άλλο φυσικό πρόσωπο ή εταίρο που επιθυμεί εθελοντικά να συνεργαστεί για αυτό το πολύ συγκεκριμένο σχέδιο τοπικής ανάπτυξης (Defourny Nyssens 2008:207).

Συγκεκριμένα, ο εν λόγω νόμος 2716/17.5.1999 «Ανάπτυξη και εκσυγχρονισμός των υπηρεσιών ψυχικής υγείας και άλλες διατάξεις» του υπουργείου Υγείας, στο άρθρο 12 «Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί Περιορισμένης Ευθύνης (Κοι.Σ.Π.Ε.)» προέβλεπε την ίδρυση συνεταιριστικών οντοτήτων οι οποίοι θα στήριζαν την εργασιακή ένταξη ευάλωτων ομάδων μέσω της επιχειρηματικότητας. Η λειτουργία των

¹⁴³ Η ψυχιατρική μεταρρύθμιση περιλάμβανε πολιτικές με σκοπό την αποϊδρυματοποίηση των ασθενών και το κλείσιμο των ψυχιατρικών καταστημάτων τα οποία «κρατούσαν» έγκλειστους και τους εν δυνάμει «λειτουργικούς» ψυχικά ασθενείς.

¹⁴⁴ Σύμφωνα με τον κανονισμό της Ε.Ο.Κ. 815/84 σχεδιάστηκε ένα πρόγραμμα δράσης για την ανάπτυξη νέων δομών και υπηρεσιών με στόχο την κοινωνική ενσωμάτωση και επαγγελματική επανένταξη των ψυχικώς ασθενών και των ατόμων με νοητική καθυστέρηση, καθώς και τη βελτίωση των συνθηκών περίθαλψης των ασθενών στα δημόσια ψυχιατρεία. Σημαντικό αποτέλεσμα του προγράμματος για την ψυχιατρική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα ήταν η εμφανής μείωση του αριθμού των χρόνιων ασθενών στα δημόσια ψυχιατρικά νοσοκομεία

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:31984R0815&from=EL> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

¹⁴⁵ Οι τομείς ψυχικής υγείας (Το.Ψ.Υ) ενηλίκων είναι γεωγραφικές και διοικητικές ενότητες υπό τον έλεγχο του υπουργείου Υγείας και Πρόνοιας και περιλαμβάνουν στην ευθύνη τους την λειτουργία των μονάδων (ιδρυμάτων) ψυχικής υγείας παντός είδους μεταξύ των οποίων τα ΝΠΙΔ όπως είναι και οι Κοι.Σ.Π.Ε.

Κοι.Σ.Π.Ε. νοηματοδοτεί αρχές και αντιλήψεις οικονομικής αυτάρκειας, κοινωνικής ενσωμάτωσης και ένταξης για τους ωφελούμενους - μέλη ευάλωτων ομάδων¹⁴⁶.

Ως προς την σύστασή τους οι Κοι.Σ.Π.Ε. αποτελούνται από τρεις κατηγορίες μελών (παρ. 4, ν2716/99):

Α) Φυσικά πρόσωπα, ενήλικες ή ανήλικοι τουλάχιστον δεκαπέντε (15) ετών πάσχοντες από ψυχική διαταραχή όπως αυτή προσδιορίζεται από την Τομεακή Επιτροπή Ψυχικής Υγείας (Τ.Ε.Ψ.Υ) σε ποσοστό τουλάχιστον 35% του συνόλου των μελών τα οποία μπορούν να εργάζονται με αμοιβή σύμφωνα με τον εσωτερικό κανονισμό λειτουργίας των Κοι.Σ.Π.Ε. και το ισχύον εργασιακό καθεστώς. Στην περίπτωση που τα μέλη αυτής της κατηγορίας δικαιούνται επιδομάτων δεν τα χάνουν ακόμη και εάν παρέχουν υπηρεσίες επ' αμοιβή. Στην παράγραφο 9 ορίζεται και η υποχρεωτική παρουσία στο 7μελές Δ.Σ. του συνεταιρισμού, δύο μελών με ψυχική διαταραχή (εφόσον δεν τελούν σε πλήρη στερητική δικαστική συμπαράσταση) με προφανή στόχο την ενσωμάτωση και συμμετοχή των ευπαθών ομάδων στην διοίκηση και καθημερινότητα του συνεταιρισμού.

Β) Ενήλικες που εργάζονται στο χώρο της ψυχικής υγείας (εκπαιδευτές, ειδικοί νοσηλευτές, εργοθεραπευτές), σε ποσοστό έως 45% επί του γενικού συνόλου των μελών. Επιτρέπεται μάλιστα και η συμμετοχή αποσπασμένων δημοσίων υπαλλήλων ή ιατρών (Ψυχολόγων, Ψυχιάτρων) μελών του Ε.Σ.Υ. Όπως και στην προηγούμενη περίπτωση μπορούν να εργάζονται με πλήρη ή μερική απασχόληση ή να παρέχουν υπηρεσίες επ' αμοιβή.

Γ) Δήμοι, Κοινότητες ή άλλα φυσικά ή νομικά πρόσωπα δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου, Νοσοκομεία, ΝΠΙΔ Ψυχικής Υγείας, όπως προβλέπεται από το καταστατικό.

Όλα τα μέλη της Γ.Σ., διαθέτουν μια ψήφο (ανεξαρτήτως συνεταιριστικών μεριδίων) και οι αποφάσεις λαμβάνονται με πλειοψηφία. Προβλέπεται η ελεγχόμενη διανομή του καθαρού κέρδους μετά την συμπλήρωση του αποθεματικού. Το 50% διανέμεται στα μέλη ανάλογα με τον αριθμό των συνεταιριστικών μεριδίων (εκτός εάν προβλέπεται διαφορετικά από το καταστατικό) και το υπόλοιπο 50% σε μορφή αμοιβής στα εργαζόμενα μέλη (παρ.12, τελευταίο εδάφιο). Οι Κοι.Σ.Π.Ε δρουν παράλληλα με το κράτος και υποστηρικτικά όπου υπάρχουν κενά προνοιακής λειτουργίας στον τομέα

¹⁴⁶ Σύμφωνα με την παρ. 1 του άρθρου 12, οι Κοι.Σ.Π.Ε. «...αποβλέπουν στην κοινωνικο-οικονομική ενσωμάτωση και επαγγελματική ένταξη των ατόμων με σοβαρά ψυχοκοινωνικά προβλήματα και συμβάλλουν στη θεραπεία τους και στην κατά το δυνατόν οικονομική τους αυτάρκεια...».

της ψυχικής υγείας¹⁴⁷. Επιπλέον, μπορούν κατ' εξαίρεση και κατ' αποκλειστικότητα να αναλαμβάνουν συμβάσεις έργου με το δημόσιο και ΟΤΑ σύμφωνα με το άρθρο 18 του Π.Δ 60/2007 (αντικαταστάθηκε από το άρθρο 20 του ν.4412/16). Ωστόσο είναι αξιοσημείωτος ο βραδύς ρυθμός ίδρυσης τους αλλά και η ανάγκη στήριξης τους¹⁴⁸ αφού από το 1999 που δημοσιεύτηκε ο νόμος, ο πρώτος Κοι.Σ.Π.Ε. ιδρύθηκε το 2002 και στην συνέχεια ακόμη τέσσερις συνεταιρισμοί μετά από δύο χρόνια.

Οι Κοι.Σ.Π.Ε ως εκ των σκοπών ίδρυσης τους αποτελούν παράδειγμα εθελοντικής δράσης για κοινωνικό σκοπό αφού τα κίνητρα των ιδρυτών, εθελοντών ή εξειδικευμένων επαγγελματιών του κλάδου της ψυχικής υγείας και κοινωνικών λειτουργών, δεν είναι οικονομικά. Προτεραιότητα των εργαζομένων επαγγελματιών υγείας δεν είναι η απασχόληση τους, αλλά η κοινωνική και εργασιακή ενσωμάτωση των ωφελούμενων με ψυχικά νοσήματα ατόμων, ληπτών υπηρεσιών στην περιοχή δράσης του Κοι.Σ.Π.Ε. Το γεγονός του ιδιαίτερα μικρού αριθμού αυτού του τύπου των κοινωνικών συνεταιρισμών οφείλεται μεταξύ άλλων και στον υψηλό βαθμό δυσκολίας ίδρυσης τους αλλά και στην ανάγκη εξειδικευμένων γνώσεων στον τομέα της ψυχικής υγείας για την οργάνωση και βιώσιμη δράση τους. Οι αναφορές του νόμου για αναγκαία ύπαρξη έκθεσης βιωσιμότητας αλλά και της τελικής απόφασης του εκάστοτε υπουργού (Υγείας)¹⁴⁹ για την ίδρυση των Κοι.Σ.Π.Ε με γεωγραφικά κριτήρια και για συγκεκριμένες ζώνες δράσης (Το.Ψ.Υ.) εξηγούν την επιλεκτική εξάπλωση τους¹⁵⁰. Σήμερα, μετά από υπερδεκαετή περίοδο παρουσίας του νόμου 2716/99 και σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα στοιχεία του Μητρώου Κοινωνικής Οικονομίας του Υπουργείου Εργασίας,

¹⁴⁷ Στο άρθρο 12 παρ.1 αναφέρεται ότι οι Κοι.Σ.Π.Ε. αποτελούν Μονάδες Ψυχικής Υγείας του Τομέα Ψυχικής Υγείας.

¹⁴⁸ Στο πλαίσιο εφαρμογής της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας «EQUAL» (Α' κύκλος) και στο Μέτρο 2.2 «Ενίσχυση της Κοινωνικής Οικονομίας» που ολοκληρώθηκε το 2005, αναφέρεται η υλοποίηση του έργου της Αναπτυξιακής Σύμπραξης «ΣΥΝΕΡΓΙΑ» με επικέντρωση σε άτομα με ψυχικές ασθένειες. Το αποτέλεσμα της δράσης ήταν η επιτυχής δημιουργία τριών Κοινωνικών Συνεταιρισμών Περιορισμένης Ευθύνης (Κοι.Σ.Π.Ε.) στην Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη και την Κέρκυρα [http://www.eye-ekt.gr/\(S\(frwifk21nwwhhvdfay14g55\)\)/eye/StaticPage.aspx?pagenb=51334](http://www.eye-ekt.gr/(S(frwifk21nwwhhvdfay14g55))/eye/StaticPage.aspx?pagenb=51334) (Πρόσβαση Δεκ.2020)

¹⁴⁹ Στη παρ.3 αναφέρεται ότι «Απαιτείται άδεια σκοπιμότητας η οποία χορηγείται από τον υπουργό Υγείας «...αφού ληφθούν υπόψη οι δυνατότητες των Μονάδων Ψυχικής Υγείας τα αναπτυξιακά δεδομένα της περιοχής δράσης και η γνώμη του Τομέα Ψυχικής Υγείας...».

¹⁵⁰ Σύμφωνα με την απόφαση Αριθμ. Α4α,β/Γ.Π.οικ.40348 «Συστάσεις Τομέων Ψυχικής Υγείας Ενηλίκων και ένταξη Μονάδων Ψυχικής Υγείας» του υπουργείου υγείας στην χώρα συνολικά υπάρχουν 38 Τομείς Ψυχικής Υγείας Ενηλίκων (Το.Ψ.Υ.) οι οποίοι περιλαμβάνουν συγκεκριμένους δήμους ή περιφερειακές ενότητες. Για παράδειγμα ο 3^{ος} Το.Ψ.Υ περιλαμβάνει τους Δήμους Κορυδαλλού, Νίκαιας – Αγίου Ιωάννη Ρέντη, Χαϊδαρίου, Ασπροπύργου, Ελευσίνας, Μάνδρας – Ειδυλλίας, Μεγαρέων, Αγ. Βαρβάρας και τις μονάδες της ψυχικής υγείας εντός της γεωγραφικής ενότητας τους όπως νοσοκομεία, κέντρα υγείας, οικοτροφεία, ξενώνες αλλά και Κοι.Σ.Π.Ε. εγκεκριμένους από το υπουργείο http://www.psychargos.gov.gr/Documents2/Ypostirixi%20Forewn/Ypostirixi%20EPISTHMONIKH/TΕΨΥ%20-%20ΤΕΨΥΠΕ/Tomeis_sygkrotisi_B.pdf (πρόσβαση Δεκ.2020).

Κοινωνικής Ασφάλισης Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης (στοιχεία εγγραφών 2/9/2021), έχουν ιδρυθεί και λειτουργούν μόνο 28 Κοι.Σ.Π.Ε. σε ισάριθμους τομείς ψυχικής Υγείας (Το.Ψ.Υ.).

Παρά το σημαντικό και καταλυτικό για τον τομέα της ΚΟ γεγονός της ίδρυσης των Κοι.Σ.Π.Ε., η έννοια της Κοινωνικής Οικονομίας ως τομέα δράσης, δεν ήταν ευρέως γνωστή στην Ελλάδα έως και το τέλος της δεκαετίας του 2000. Στην υπόλοιπη Ευρώπη ωστόσο την ίδια περίοδο, οι συζητήσεις για την ΚΟ είχαν ενταθεί με όλο και πιο συχνές αναφορές σε ψηφίσματα και προϋπολογισμούς που επικεντρώνονταν στην απασχόληση και την κοινωνική συνοχή. Επίσης τα ποικίλα σχέδια ανάπτυξης των μικρομεσαίων επιχειρήσεων (SMEs) και της απασχόλησης, μέσω των πρωτοβουλιών ADAPT και EQUAL για την κοινωνική ένταξη και τα προγράμματα «Local Action for Employment» (Τοπική Δράση για την Απασχόληση) και «Local Social Capital» (Τοπικό Κοινωνικό Κεφάλαιο), περιλάμβαναν και δράσεις της ΚΟ στο πλαίσιο της στρατηγικής της Λισαβόνας (CIRIEC, 2012:57)¹⁵¹.

Στην έβδομη (7^η) συνεδρίαση της Υποεπιτροπής Ανθρωπίνων Πόρων του Υπουργείου Εργασίας στις 7/12/2005, με θέμα ημερήσιας διάταξης «Κατάθεση εθνικού προγράμματος μεταρρυθμίσεων» εντοπίζεται η πρώτη επίσημη αναφορά της ΚΟ. Εκεί όπως προκύπτει από τα πρακτικά, ορίστηκε για πρώτη φορά ένα πλαίσιο στόχευσης της κοινωνικής ενσωμάτωσης μέσω των επιτυχημένων πρακτικών στο πεδίο της Κοινωνικής Οικονομίας οι οποίες είναι ταυτόσημες και με τους στόχους της Συνόδου Κορυφής της Νίκαιας το 2000¹⁵². Η εισηγήτρια (Κρητικού) τόνισε ότι ένα από παράδειγμα εφαρμοσμένων μέτρων ήταν οι Κοι.Σ.Π.Ε. Αν και οι συγκεκριμένοι φορείς ήταν αποτέλεσμα της δράσης του Εθνικού Ολοκληρωμένου Προγράμματος “ΨΥΧΑΡΓΩΣ” για την Ψυχιατρική Μεταρρύθμιση της χώρας, αποτελούσαν τις πρώτες επιτυχημένες συνεταιριστικές προσπάθειες με κοινωνικό σκοπό. Έτσι, το ζήτημα της Κοινωνικής

¹⁵¹ Το πρόγραμμα EQUAL στήριζε έργα που περιλάμβαναν φορείς της ΚΟ με στόχευση τις τοπικές κοινωνίες για τη βελτίωση της απασχόλησης. Στα παραδοτέα των προγραμμάτων περιλαμβάνονταν σημαντικές διαλέξεις για τη διάδοση της έννοιας και ο αντίκτυπός ήταν μεγάλης σημασίας σε χώρες όπως η Πολωνία, Ιρλανδία η Αυστρία και η Ελλάδα.

¹⁵² Στην Σύνοδο Κορυφής της Νίκαιας τον Δεκέμβριο του 2000 τέθηκαν 4 βασικοί στόχοι, κοινói για όλα τα κράτη μέλη: η διευκόλυνση συμμετοχής στην απασχόληση και της πρόσβασης όλων σε πόρους, δικαιώματα, αγαθά και υπηρεσίες, η πρόληψη των κινδύνων του αποκλεισμού, η βοήθεια για τους πλέον ευάλωτους και η κινητοποίηση όλων των εμπλεκόμενων φορέων. Για την επίτευξη των ανωτέρω στόχων έχει υιοθετηθεί από την Ε.Ε., η «Ανοιχτή Μέθοδος Συντονισμού» (Ο.Μ.Σ.) Τα κυριότερα στοιχεία της μεθόδου ήταν: η επίτευξη των 4 κοινών στόχων του Συμβουλίου της Νίκαιας, η κατάρτιση Εθνικών Σχεδίων Δράσης για την Κοινωνική Ενσωμάτωση (ΕΣΔΕν), η εκπόνηση από κοινού Εκθέσεων για την Κοινωνική Ενσωμάτωση (Joint - Reports) και η Υιοθέτηση Κοινών Δεικτών Μέτρησης www.ypakp.gr/uploads/docs_editor/7_praktika_ypoepitropis.doc (σελ.83) (Πρόσβαση Δεκ. 2020).

Οικονομίας επανήλθε ως μέρος εισηγήσεων πλέον και μάλιστα κρατικής επιτροπής για νομοθετική δράση που σκόπευε στην απασχόληση και κατάρτιση στην Ελλάδα.

Λίγο αργότερα τον Σεπτέμβριο του 2006, στην *Εθνική Έκθεση Στρατηγικής για τη Κοινωνική Προστασία και τη Κοινωνική Ένταξη 2006-2008* γίνεται εκτενής αναφορά πεπραγμένων αλλά και σχεδιασμός δράσεων για το νέο τότε πεδίο της Κοινωνικής Οικονομίας, Συγκεκριμένα στις παρ.2.2.1στ, (σελ.21) και 2.5.1δ, (σελ.37) η Κοινωνική Οικονομία αναφέρεται ως πολιτική αντιμετώπισης του εργασιακού αποκλεισμού για τις ευπαθείς ομάδες αναφέροντας το παράδειγμα των Κοι.Σ.Π.Ε και το Εθνικό Σχέδιο για την Ψυχιατρική Μεταρρύθμιση 2000-2010 «Ψυχαργός», Β΄ φάση (2001- 2007) και υπενθυμίζοντας τη σαφή και περιοριστική στόχευση στην αποκατάσταση ατόμων με σοβαρά ψυχοκοινωνικά προβλήματα¹⁵³. Τον Μάρτιο του 2007, εμφανίζεται εκ νέου η συζήτηση για τη Κοινωνική Οικονομία σε μελέτη της αναπτυξιακής σύμπραξης «Κένταυρος» με εταίρους το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών και το Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής, στο πλαίσιο του προγράμματος EQUAL. Ο τίτλος του παραδοτέου ήταν η «*Μελέτη για την διαμόρφωση του θεσμικού και νομικού πλαισίου στην Κοινωνική Οικονομία*» όπου αναπτυσσόταν εκτενώς η σκοπιμότητα της εν γένει αντιμετώπισης των προβλημάτων στην απασχόληση μέσω δράσεων αξιοποίησης του πεδίου της Κοινωνικής Οικονομίας. Το αντικείμενο της μελέτης ήταν η εξέταση του θεσμού των κοινών επιχειρήσεων και η διατύπωση προτάσεων δημόσιας πολιτικής, θεσμικού πλαισίου και νέας ειδικής νομοθεσίας στην Ελλάδα¹⁵⁴.

Στις 26 Ιανουαρίου του 2009 το ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με την κοινωνική οικονομία (έκθεση Τοία)¹⁵⁵ και η θετική στάση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής (ΕΟΚΕ) εντείνουν τα ανταντακλαστικά της

¹⁵³ Στην ενότητα 2.6., παρ. 4 Οριζόντιες Δράσεις (σελ.43) τονίζεται η σημαντική συμβολή των ΜΚΟ στη υλοποίηση των δράσεων κοινωνικής μέριμνας αναφέροντας ότι «... μέσω της πρωτοβουλίας EQUAL και των αναπτυξιακών συμπράξεων προωθείται η ιδέα της εταιρικότητας στο χώρο των πολιτικών κοινωνικής ένταξης με σημαντικό ρόλο των ΜΚΟ και σκοπό την προστασία ευάλωτων πληθυσμών ...έτσι ώστε να αντιμετωπιστεί το δεδομένο πρόβλημα της ελλιπούς αλληλεπίδρασης Κράτους-ΜΚΟ στο επίπεδο σχεδιασμού, παρακολούθησης και αξιολόγησης πολιτικών κοινωνικής προστασίας» [http://www.eyekt.gr/\(S\(iwl1jarvadx0sb55ulivqu55\)\)/eye/StaticPage.aspx?pagenb=51334](http://www.eyekt.gr/(S(iwl1jarvadx0sb55ulivqu55))/eye/StaticPage.aspx?pagenb=51334) (Πρόσβαση Δεκ.2020).

¹⁵⁴ Η μελέτη τότε του θεσμικού πλαισίου της Κοινωνικής Οικονομίας εκπονήθηκε από την Μαρία Μητροσύλη, δικηγόρο Docteur d'Etat en Droit, για λογαριασμό του ΕΚΚΕ και την αναπτυξιακή Σύμπραξη «ΚΕΝΤΑΥΡΟΣ» στο πλαίσιο του Β΄ κύκλου της ΚΠ. EQUAL με τίτλο: «Κοινωνική - αλληλέγγυα οικονομία και επιχειρηματικότητα - τοπική κοινωνία» <http://docplayer.gr/6554913-Drasi-4-meleti-toy-thesmikoy-kai-nomikoy-plaisioy-toy-tomea-tis-koinonikis-oikonomias.html> (πρόσβαση Δεκ.2020).

¹⁵⁵ Στο ψήφισμα συνοπτικά καλεί την ΕΕ και τα κράτη μέλη να αναγνωρίσουν νομοθετικά τη ΚΟ για την καλύτερη στήριξη των οργανώσεων ΚΟ που λειτουργούν σε τομείς με κοινωνική χρησιμότητα (2009:7-9) <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+REPORT+A6-2009-0015+0+DOC+PDF+V0//EN> (Πρόσβαση Δεκ.2020).

ΕΕ. Στο κείμενο αναφέρεται ότι τα κράτη πρέπει να εντάξουν στη εθνική τους νομοθεσία για την ΚΟ τους Συνεταιρισμούς, αλληλασφαλιστικές ενώσεις, ενώσεις και ιδρύματα. Υπογραμμίζεται ότι τα νομοθετικά μέτρα πρέπει να προβλέπουν εύκολη πρόσβαση σε πιστώσεις και φορολογικές ελαφρύνσεις, ανάπτυξη μικροπιστώσεων, προσαρμοσμένη χρηματοδότηση και κίνητρα από την ΕΕ. Έκτοτε και ειδικότερα από το 2011, η ΚΟ και οι κοινωνικές επιχειρήσεις διευρύνουν το θεματολόγιο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, όταν αναζητούσε εναλλακτικές λύσεις για την καταπολέμηση των αποκλεισμών. Στόχος ήταν η στήριξη των συνεταιρισμών και των κοινωνικών επιχειρήσεων με σκοπό την δημιουργία μιας Ευρώπης με μεγαλύτερη βιωσιμότητα και ευημερία και λιγότερους αποκλεισμούς.

Έτσι, στις 23 Φεβρουαρίου 2011, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εξέδωσε ανακοίνωση προς το Συμβούλιο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών με θέμα την αξιολόγηση της εφαρμογής της SBA «Small Business Act» και τις νέες ανάγκες των ευρωπαϊκών SMEs στο τρέχον οικονομικό κλίμα. Η εν λόγω ανακοίνωση αναφερόμενη και στον τομέα της ΚΟ ζητά από την Επιτροπή να «εγκρίνει, έως τα τέλη του 2011, μια πρωτοβουλία για την κοινωνική επιχείρηση με επίκεντρο τις επιχειρήσεις που έχουν κοινωνικούς σκοπούς». Σύντομα στις 13 Απριλίου 2011, δημοσίευσε την ανακοίνωση με τίτλο: «*Η Πράξη για την Ενιαία αγορά, Δώδεκα δράσεις για την τόνωση της ανάπτυξης και την ενίσχυση της εμπιστοσύνης "Μαζί για μια νέα ανάπτυξη"*»¹⁵⁶ Στη υπ' αριθμ. 2.8 δράση ανέφερε ότι στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής προσπάθειας για την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, θα υποστηρίξει την ανάπτυξη της ΚΟ ως μέσου ενεργής ένταξης. Προτείνεται μάλιστα η *Πρωτοβουλία για την κοινωνική επιχειρηματικότητα ...διευκολύνοντας την πρόσβαση σε χρηματοδοτικά προγράμματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον τομέα αυτό...* Στόχος ήταν ...να ενθαρρυνθούν οι επιχειρήσεις που επιλέγουν, πέρα από τη νόμιμη αναζήτηση οικονομικού οφέλους, την επιδίωξη στόχων γενικού συμφέροντος, κοινωνικής, ηθικής ή περιβαλλοντικής ανάπτυξης... (σελ.16-7).

Στην αμέσως επόμενη περίοδο, συγκεκριμένα τον Σεπτέμβριο του 2011, το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης προώθησε τον νόμο 4019/2011 «*Κοινωνική Οικονομία και Κοινωνική Επιχειρηματικότητα και λοιπές διατάξεις*». Πρόκειται

¹⁵⁶ Ο πλήρης τίτλος του κειμένου είναι: *Η Πράξη για την Ενιαία αγορά. Δώδεκα δράσεις για την τόνωση της ανάπτυξης και την ενίσχυση της εμπιστοσύνης. «Μαζί για μια νέα ανάπτυξη»* <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0206&from=EL> (Πρόσβαση Δεκ. 2020)

για μια νέα καινοτόμα κατεύθυνση στον διακριτό τομέα της Κοινωνικής Οικονομίας μέσω και των φορέων Κοιν.Σ.Επ. (Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις) όπου θα παρέχονται ευκαιρίες απασχόλησης σε ευπαθείς και ειδικές ομάδες ωφελουμένων πολιτών. Ο κοινωνικές συνεταιριστικές επιχειρήσεις όπως ορίζεται από την ονομασία (Κοινωνική Οικονομία και Κοινωνική Επιχειρηματικότητα και λοιπές διατάξεις) αλλά και εκ των περιγραφών του νόμου 4019/11 (άρθρο 2) είναι αστικοί συνεταιρισμοί του νόμου 1667/1986 αλλά και επιχειρήσεις με εμπορική ιδιότητα. Όπως προαναφέρθηκε στην μελέτη του 2007 στο πλαίσιο του προγράμματος EQUAL, οι φορείς αυτοί ήταν μια νέας μορφής κοινωνικές επιχειρήσεις πέραν των γνωστών σχημάτων (συνεταιρισμοί και επιχειρήσεις) που ήδη είχαν δείξει έως τότε τον βαθμό κοινωνικής αποτελεσματικότητας τους¹⁵⁷. Μάλιστα, στην αιτιολογική έκθεση που προηγήθηκε, αναφέρθηκε μεταξύ άλλων η εναρμόνιση της ελληνικής πολιτείας με το ευρωπαϊκό παράδειγμα της ΚΟ που είχε ήδη επιδείξει ανθεκτικότητα και αποτελεσματικότητα στην εργασιακή ένταξη σε προηγμένες - συνεταιριστικά - χώρες όπως η Ισπανία και Ιταλία¹⁵⁸.

Στις 20 Νοεμβρίου 2012, ένα χρόνο μετά την ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής με τίτλο *Social Business Initiative* στις 25/10/11 που έθετε τις αρχές της λειτουργίας των Κοινωνικών Επιχειρήσεων, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο εξέδωσε ψήφισμα «σχετικά με την πρωτοβουλία για την κοινωνική επιχειρηματικότητα» (P7_TA(2012)0429)¹⁵⁹. Στην παράγραφο 18 του κειμένου τονίζεται,

...η ανάγκη να στηριχθούν οι κοινωνικές επιχειρήσεις με επαρκή χρηματοοικονομικά μέσα σε τοπικό, περιφερειακό, εθνικό και ενωσιακό επίπεδο και επισημαίνει ότι υπάρχουν σχετικά ταμεία στο πλαίσιο του πολυετούς δημοσιονομικού πλαισίου 2014-2020 (όπως το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο, το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης, το Πρόγραμμα για την Κοινωνική Αλλαγή και την Καινοτομία, το Πρόγραμμα για την Έρευνα και την Καινοτομία καθώς και το «Ορίζων

¹⁵⁷ 6.4.Τεκμηρίωση της νομοθετικής πρότασης (ο.π. Μητροσύλη 2007:73-74).

¹⁵⁸ Στην εισαγωγή τονίστηκε ότι ...Στην Ισπανία τη δεκαετία 1990-2000, η αύξηση της απασχόλησης στον τομέα της κοινωνικής οικονομίας είναι της τάξης του 57,95% (από 224.000 θέσεις εργασίας σε περίπου 354.000 το 2000). Στην Ιταλία, μεταξύ 1991 και 2001 η αύξηση στην απασχόληση για τους κοινωνικούς συνεταιρισμούς ανέρχεται στο 400% από 27.000 θέσεις το 1991 σε 149.000 το 2001.

¹⁵⁹ Στην σελ.4 αναφέρει ότι επικροτεί τις ανακοινώσεις της Επιτροπής με τίτλο «Πρωτοβουλία για την κοινωνική επιχειρηματικότητα» και «Στοχεύοντας σε μια ανάκαμψη με άφθονες θέσεις απασχόλησης»https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-7-2012-0429_EL.pdf?redirect (Πρόσβαση Δεκ.2020).

2020» ...ζητεί ρητώς στήριξη για καινοτόμες κοινωνικές επιχειρήσεις, ιδίως όσες προάγουν την ποιοτική απασχόληση, την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού και επενδύουν στην εκπαίδευση, την κατάρτιση και τη διά βίου μάθηση...

Την ίδια ημέρα πριν από το παραπάνω ψήφισμα είχε προηγηθεί ανακοίνωση (COM(2011) 682 τελικό) της Ευρωπαϊκής Ένωσης με τον σχεδόν ταυτόσημο τίτλο «Οικοδόμηση ενός οικοσυστήματος για την προώθηση των κοινωνικών επιχειρήσεων στο επίκεντρο της κοινωνικής οικονομίας και της κοινωνικής καινοτομίας»¹⁶⁰ όπου αναφέρθηκε ότι,

...η ενιαία αγορά χρειάζεται νέα, χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη, προσανατολισμένη στη δημιουργία απασχόλησης για όλους, υποστηρίζοντας το αυξανόμενο αίτημα των Ευρωπαίων να χαρακτηρίζεται η εργασία τους, η κατανάλωση, η αποταμίευση και οι επενδύσεις τους από περισσότερες «ηθικές» και «κοινωνικές» αρχές...

Μια πενταετία μετά, η ελληνική πολιτεία αντικατέστησε τον ν4019/11 με τον νέο νόμο 4430/2016 «Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία και ανάπτυξη των φορέων της και άλλες διατάξεις». Επιχείρησε έναν επαναπροσδιορισμό του τομέα της ΚΟ ως χώρου εναλλακτικής οργάνωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων στην χώρα. Η Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία (Κ.Αλ.Ο.) ενσωματώνει όλες τις μορφές κοινωνικών επιχειρημάτων που έχουν κουλτούρα κοινωνικής δράσης, υπό την γενική ονομασία φορείς «Κ.Αλ.Ο». Στο 2^ο άρθρο (ορισμοί) η Κ.Αλ.Ο. ορίζεται ως ...το σύνολο των οικονομικών δραστηριοτήτων που στηρίζονται σε μία εναλλακτική μορφή οργάνωσης των σχέσεων παραγωγής, διανομής, κατανάλωσης και επανεπένδυσης, βασισμένη στις αρχές της δημοκρατίας, της ισότητας, της αλληλεγγύης, της συνεργασίας, καθώς και του σεβασμού στον άνθρωπο και το περιβάλλον... Προωθεί τις αρχές κοινωνικής βιωσιμότητας μάλλον αντί της οικονομικής και επιχειρηματικής επιτυχίας χωρίς να αποκλείει την δεύτερη ως μέσο επίτευξης των σκοπών του. Αναφέρει την βιώσιμη ανάπτυξη ως «...οι οικονομικές δραστηριότητες, εμπορικές ή ανταλλακτικές, που προωθούν την αειφορία του περιβάλλοντος, την κοινωνική και οικονομική ισότητα, καθώς και την ισότητα των φύλων, προστατεύουν και αναπτύσσουν τα κοινά αγαθά ...προωθούν τη διαγενεακή και

¹⁶⁰ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0682&from=EN> (Πρόσβαση Δεκ. 2020)

πολυπολιτισμική συμφιλίωση, δίνοντας έμφαση στις ιδιαιτερότητες των τοπικών κοινωνιών...». Ο νέος ν4430/16 συνδυάζει την εναλλακτική επιχειρηματική δραστηριότητα με σκοπούς γενικότερης κοινωνικής και συλλογικής ωφέλειας και κοινωνικής καινοτομίας σε αντίθεση με τον απελθόντα 4019/11 που συνδύαζε σαφώς την οικονομική δράση με την εργασιακή ένταξη και οικονομική εξασφάλιση των δρώντων. Αμφότεροι οι νόμοι ωστόσο ακολουθούν τις αρχές δράσης των ευρωπαϊκών προτύπων των κοινωνικών συνεταιρισμών οι οποίες στηρίζονται από τις οικονομικές πολιτικές των αρμόδιων οργάνων της ΕΕ.

Οι πολιτικές απασχόλησης και τα ευρωπαϊκά προγράμματα

Οι πολιτικές που σχεδιάστηκαν και εφαρμόστηκαν στην ΕΕ από το τέλος της δεκαετίας του 1990 εστιάστηκαν στην δημοσιονομική ισορροπία και στην στήριξη της απασχόλησης η οποία είχε πληγεί σημαντικά μετά τις κρίσεις της δεκαετίας 1980¹⁶¹ και των οικονομικών αναταράξεων στην ΕΕ στην δεκαετία του 1990¹⁶². Τον Νοέμβριο του 1997 στη διάσκεψη κορυφής της ΕΕ στο Λουξεμβούργο, αποφασίστηκε η προώθηση της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής για την Απασχόληση γνωστή και ως *διαδικασία του Λουξεμβούργου*. Διατυπώθηκαν προτάσεις για τη κοινή δράση των κρατών-μελών και ορίστηκαν οι κεντρικοί πυλώνες μέσω των ΕΣΔΑ (Εθνικά Σχέδια Δράσης για την απασχόληση). Η υλοποίηση των αποφάσεων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής ονομάστηκε Εθνική Στρατηγική για την Απασχόληση (ΕΣΑ) και συμφωνήθηκε να νομοθετηθεί και υλοποιηθεί από τα 15 τότε κράτη-μέλη σε τέσσερις βασικούς πυλώνες: α) την ικανότητα προς εργασία, β) το επιχειρηματικό πνεύμα, γ) την προσαρμοστικότητα και δ) την ισότητα των ευκαιριών¹⁶³. Δύο χρόνια μετά (Νοέμβριος 1999) εκδόθηκε ο «Οδηγός

¹⁶¹ *World Economic and Social Survey 2017: The end of the Golden Age, the debt crisis and development setbacks*. Η απόφαση απελευθέρωσης των συναλλαγματικών ισοτιμιών στο Bretton Woods (1971) και το τέλος της εποχής της υψηλής κατανάλωσης, δημιούργησαν σταδιακά υψηλό πληθωρισμό και ανεργία στις ανεπτυγμένες χώρες και μεγάλα ελλείμματα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών του ισοζυγίου πληρωμών τόσο στις ανεπτυγμένες όσο και στις αναπτυσσόμενες χώρες. https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/WESS_2017_ch3.pdf (πρόσβαση Δεκ.2020)

¹⁶² *Archive of European Integration: The EMS Crisis of the 1990s Parallels with the present crisis?* (2014). Η οικονομική αναστάτωση μετά την επανένωση της Γερμανίας, το δημόσιο έλλειμα ορισμένων χωρών και οι απώλειες των συναλλαγματικών ισοτιμιών, δημιούργησαν συνθήκες κρίσης στη ζώνη του EMS (Ευρωπαϊκό Συναλλαγματικό Σύστημα). http://aei.pitt.edu/50254/1/WD393_DG_EMS_Crisis_of_the_1990s.pdf (Πρόσβαση Δεκ.2020)

¹⁶³ Η ΕΣΑ θεσπίζει, «την ανοικτή μέθοδο συνεργασίας» (ΑΜΣ). Έτσι δημιουργείται ισορροπία μεταξύ της ευθύνης της κοινότητας και εκείνης των κρατών μελών ως αρχή της «επικουρικότητας. Η ΑΜΣ διευκολύνει την πολιτική συζήτηση σε διάφορα επίπεδα και ακολουθεί η ολοκληρωμένη προσέγγιση: ...οι ενέργειες που αναλαμβάνονται στον τομέα της απασχόλησης θα πρέπει να είναι συνεπείς ως προς τους τομείς που σχετίζονται με την απασχόληση, όπως οι πολιτικές στον κοινωνικό τομέα, στην εκπαίδευση, στο φορολογικό καθεστώς, στην πολιτική για τις επιχειρήσεις και στην περιφερειακή ανάπτυξη...

των Τοπικών Συμφώνων Απασχόλησης» (ΤΣΑ) της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, με στόχο να υπενθυμίσει την σκοπιμότητα της στήριξης της ΕΣΑ και να προσδιορίσει τις βασικές αρχές της μεθόδου¹⁶⁴. Στο κείμενο υπενθυμίζονται οι τομείς γενικής πολιτικής στους οποίους μπορεί να παρεμβαίνει το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ), οι οποίοι αντιστοιχούν στα κύρια άρθρα της ΕΣΑ και εκεί γίνεται για πρώτη φορά η αναφορά στη Κοινωνική Οικονομία (ΚΟ) ως ένα από τα πεδία εφαρμογής επιχειρηματικότητας.

Για την άσκηση της ευρωπαϊκής πολιτικής συνοχής η Ευρωπαϊκή Κοινότητα αποφάσισε ευρεία κατανομή κοινοτικών πόρων ώστε να αντιμετωπιστούν οι ανισότητες μεταξύ των περιοχών των κρατών - μελών, που επηρεάζουν αρνητικά τη συνοχή της Ένωσης¹⁶⁵. Για την διευκόλυνση της πολιτικής συνοχής έγινε επικέντρωση στις φτωχότερες και λιγότερο αναπτυγμένες περιφέρειες, με πολυετή προγραμματισμό, στρατηγικό προσανατολισμό των επενδύσεων και συμμετοχή των περιφερειακών και τοπικών εταίρων. Για τον σκοπό αυτό, μετά την προσχώρηση της Ελλάδας (1981), της Ισπανίας και της Πορτογαλίας (1986) έγινε το 1988 ριζική μεταρρύθμιση της λειτουργίας των τεσσάρων (σήμερα πέντε) διαρθρωτικών ταμείων¹⁶⁶. Προβλέφθηκε επίσης ο διπλασιασμός των προσφερόμενων πόρων σταδιακά μέχρι το 1993. Η ευθύνη για το

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:c11318&from=EL> (Πρόσβαση Δεκ. 2020).

¹⁶⁴ *Οδηγός των τοπικών συμφώνων απασχόλησης 2000-2006*. Τα Τοπικά Σύμφωνα Απασχόλησης (ΤΣΑ) επηρεάζονται από ειδικές διατάξεις του νέου κανονισμού του ΕΚΤ που προβλέπει σημαντικό ρόλο για δράσεις τοπικής ανάπτυξης ...δηλαδή «η ανάπτυξη νέων πηγών απασχόλησης, συμπεριλαμβανομένου του τομέα της κοινωνικής οικονομίας...», όπως αναφέρεται στο άρθρο 3.1δ, αναμένεται ότι θα αποτελέσει κίνητρο για τα κράτη μέλη ούτως ώστε να βελτιώσουν τις προσπάθειες που καταβάλλουν σε αυτόν τον τομέα (σελ. 9). Στις περιοχές στις οποίες δρα μόνο το ΕΚΤ, η παρέμβασή του θα μπορεί, στα πλαίσια της τήρησης των κριτηρίων επιλεξιμότητας, να συνδράμει όλες τις παρεμβάσεις που θα θεωρούνται απαραίτητες για την πλήρη εκμετάλλευση του τοπικού δυναμικού, συμπεριλαμβανομένης της ενίσχυσης της δημιουργίας μικρών επιχειρήσεων, ιδίως στον τομέα της κοινωνικής οικονομίας, που θα ανταποκρίνονται σε μη ικανοποιημένες ανάγκες του πληθυσμού, με την παροχή υπηρεσιών εγγύτητας (σελ., 14). Υπενθυμίζοντας τη σκοπιμότητα των ΤΣΑ τονίζεται ότι «...παρόλο που έχουν διατεθεί σημαντικά χρηματικά ποσά για τις πολιτικές απασχόλησης, η Ένωση εξακολουθεί να αντιμετωπίζει το σοβαρό πρόβλημα της ανεργίας. ...η πρωτοβουλία πρέπει να ξεκινά από το τοπικό επίπεδο, ώστε να μην επιβάλλεται από μια ανώτερη αρχή...» (σελ.19) http://www.ptaba.gr/dyn/banner/061316125230_b.pdf (Πρόσβαση Δεκ. 2020)

¹⁶⁵ Κανονισμός (ΕΚ) 1260/1999 του Συμβουλίου, της 21ης Ιουνίου 1999, περί γενικών διατάξεων <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/ALL/?uri=LEGISSUM:l60014> (Πρόσβαση Δεκ. 2020)

¹⁶⁶ Σήμερα πέντε κύρια Ταμεία συνεργάζονται για τη στήριξη της οικονομικής ανάπτυξης όλων των χωρών της ΕΕ, σε ευθυγράμμιση με τους στόχους της στρατηγικής «Ευρώπη 2020»: Το Ευρωπαϊκό ταμείο περιφερειακής ανάπτυξης (ΕΤΠΑ), Το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ), το Ταμείο συνοχής (ΤΣ), το Ευρωπαϊκό γεωργικό ταμείο αγροτικής ανάπτυξης (ΕΓΤΑΑ) και το Ευρωπαϊκό ταμείο θάλασσας και αλιείας (ΕΤΘΑ). Κάθε περιφέρεια της ΕΕ μπορεί να επωφεληθεί από τη στήριξη του ΕΤΠΑ και του ΕΚΤ. Ωστόσο, μόνο οι λιγότερο ανεπτυγμένες περιφέρειες μπορούν να λάβουν στήριξη από το ταμείο συνοχής. https://ec.europa.eu/regional_policy/el/funding/ (Πρόσβαση Δεκ. 2020)

προγραμματισμό και για την υλοποίηση των αναπτυξιακών δράσεων και προγραμμάτων, θα μοιραζόταν ανάμεσα στις εθνικές και περιφερειακές αρχές της κάθε χώρας και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα.

Η πρώτη περίοδος 1984-1989 έθεσε σε λειτουργία τα επονομαζόμενα τότε *Μεσογειακά Ολοκληρωμένα Προγράμματα* (ΜΟΠ) με στόχους την ολοκληρωμένη ανάπτυξη των λιγότερο ανεπτυγμένων περιφερειών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Για την Ελλάδα εγκρίθηκαν και υλοποιήθηκαν επτά ΜΟΠ στις διοικητικές περιφέρειες με προσθήκη ενός επιπλέον θεματικού ΜΟΠ πληροφορικής (συνολ. δαπάνης ~ 2,1 δις €). Στην συνέχεια αμέσως μετά την ενσωμάτωση των πολιτικών συνοχής σε τέσσερα διαθρωτικά ταμεία εγκρίθηκε το Α΄ Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης (Α΄ ΚΠΣ 1989-1993) που ολοκληρώθηκε την ίδια περίοδο με τα ΜΟΠ (δαπάνη ~14,3 δις €). Η επιτυχία των πρώτων αυτών μέτρων κυρίως σε έργα υποδομής της χώρας διευκόλυνε την έγκριση του Β΄ ΚΠΣ (1994-1999) με κύριο στόχο τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας, την αναβάθμιση του περιβάλλοντος και τη δημιουργία καλύτερων συνθηκών διαβίωσης στα αστικά κέντρα χωρίς πάλι όμως αναφορές για δράσεις εντός του χώρου της ΚΟ.

Αμέσως μετά την λήξη του Β΄ ΚΠΣ, εγκρίθηκε το Γ΄ ΚΠΣ (2000-2006) που ήταν το μεγαλύτερο έως τότε πλαίσιο στήριξης της ΕΕ για την χώρα, συνολικού ύψους ~51,14 δις €. Ήταν ένα λεπτομερές σχέδιο συμφωνίας για δράσεις σύμφωνα με συγκεκριμένες αναπτυξιακές προτεραιότητες. Το τελικό κείμενο υπογράφηκε τον Νοέμβριο του 2000 (E2000 3405/28-11-2000), αναθεωρήθηκε τον Δεκέμβριο του 2004 (E2004 2412/3-12-04), τον Δεκέμβριο του 2005 (E2005 4788 τελικό/12-12-05) και τον Δεκέμβριο του 2006 (E2006 6419 τελικό/7-12-06)¹⁶⁷. Χωριζόταν σε δύο μεγάλες κατηγορίες προγραμμάτων: τα τομεακά Επιχειρησιακά Προγράμματα ΕΠ (ένα για κάθε συγκεκριμένο τομέα δραστηριότητας, πχ. Ε.Π. Υγεία - Πρόνοια) και τα Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα ΠΕΠ ένα για κάθε μία από τις 13 διοικητικές περιφέρειες της χώρας, πχ. ΠΕΠ Κρήτης¹⁶⁸.

¹⁶⁷ Για την επίτευξη των στόχων του Γ΄ ΚΠΣ 2000-2006 καταρτίστηκαν 25 Επιχειρησιακά Προγράμματα εκ των οποίων: α) τα 11 είναι Τομεακά Επιχειρησιακά Προγράμματα ((ΕΠ) και αφορούν εθνικές τομεακές πολιτικές, β) τα 13 είναι Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα (ΠΕΠ), ένα για κάθε μία από τις 13 διοικητικές περιφέρειες της χώρας και στα οποία είχε καταναμεθεί το 1/3 περίπου των διαθέσιμων πιστώσεων για την περίοδο 2000-2006 και γ) 1 Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Τεχνική βοήθεια» που στόχο έχει να ενδυναμώσει, να στηρίξει και να βελτιώσει το σύστημα διαχείρισης, παρακολούθησης και ελέγχου του Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης και των Επιχειρησιακών Προγραμμάτων <http://www.hellaskps.gr/2000-2006.htm> (Πρόσβαση Δεκ. 2020)

¹⁶⁸ Στο Γ΄ΚΠΣ περιλαμβάνονται τέσσερις κοινοτικές πρωτοβουλίες των Ευρωπαϊκών Διαρθρωτικών Ταμείων για το χρονικό διάστημα 2000 - 2006: INTERREG III: διασυνοριακή και διαπεριφερειακή συνεργασία, LEADER+: ανάπτυξη της υπαίθρου μέσω ολοκληρωμένων αναπτυξιακών προγραμμάτων, EQUAL: διεθνική συνεργασία για την καταπολέμηση των διακρίσεων στην αγορά εργασίας και

Για την εφαρμογή του ψηφίστηκε ο νόμος 2860/14-11-2000 «*Διαχείριση, παρακολούθηση και έλεγχος του Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης και άλλες διατάξεις*» και ποικίλες μετέπειτα τροποποιήσεις του για την απρόσκοπτη εφαρμογή του. Ορίστηκε ως εκ τούτου η δημόσια αρχή πληρωμής και η στελέχωση της, η διαχειριστική αρχή και οι αρμοδιότητες της ενώ στο άρθρο 14 προβλεπόταν η συγκρότηση και οργάνωση της «Επιτροπής Παρακολούθησης» του Γ'ΚΠΣ. Στο κοινοτικό αυτό πλαίσιο στηρίχθηκε το σύνολο σχεδόν των πολιτικών για την ενίσχυση της απασχόλησης τα επόμενα χρόνια. Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι το Γ' ΚΠΣ 2000-2006 αποτελούσε το σημαντικότερο μέσο για την επίτευξη της *Στρατηγικής της Λισσαβόνας*¹⁶⁹ κατά την τότε προγραμματική περίοδο, αφού το 63% του διαθέσιμου προς στην Ελλάδα προϋπολογισμού των διαρθρωτικών ταμείων, χρηματοδοτούσε δράσεις που συνέβαλλαν άμεσα στη στρατηγική αυτή. Ωστόσο εκτός του προγράμματος στήριξης των ψυχικά νοσούντων και των φορέων που συντελούσαν σύμφωνα με τον ν2716/99 στην εργασιακή ένταξη από τις αρχές της δεκαετίας του 2000 (Κοι.Σ.Π.Ε) δεν περιλαμβάνονται άλλες προβλέψεις οικονομικής στήριξης του χώρου της ΚΟ.

Στην συνέχεια, τα Εταιρικά Σύμφωνα για το Πλαίσιο Ανάπτυξης (ΕΣΠΑ), αντικατέστησαν τα προαναφερόμενα ΚΠΣ και στις 12-11-2007 με την Ε/2007/5534-12/11/07 απόφαση (CCI 2007GR05UPO001) το ΕΣΠΑ 2007-2013 αποτελεί πλέον την στήριξη της ΕΕ στις νέες κατευθυντήριες γραμμές της Ελλάδας. Στις 3 Δεκεμβρίου ψηφίστηκε και ο νόμος 3614/2007 «*Διαχείριση, έλεγχος και εφαρμογή αναπτυξιακών παρεμβάσεων για την προγραμματική περίοδο 2007-2013*» για την εφαρμογή του και την επόμενη χρονιά με κοινή υπουργική απόφαση (ΚΥΑ) συγκροτήθηκε η επιτροπή παρακολούθησης των ποικίλων δράσεων του. Μέσω του ΕΣΠΑ εγκρίθηκε και το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα (ΕΠ) με τίτλο «*Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού*» (ΑΝ.Α.Δ.)

URBAN II: οικονομική και κοινωνική ανασυγκρότηση και βιώσιμη αστική ανάπτυξη. Τα συνολικά 25 Επιχειρησιακά Προγράμματα του Γ' ΚΠΣ και οι 4 Κοινοτικές Πρωτοβουλίες (ΚΠ) απευθύνονται τόσο στο δημόσιο τομέα, π.χ. για έργα που αφορούν την ανάπτυξη υποδομών και τη βελτίωση υπηρεσιών προς τον πολίτη, όσο και σε ιδιώτες (φυσικά ή νομικά πρόσωπα) για προγράμματα που αφορούν επιχειρήσεις, αγρότες, νέους, ανέργους κ.λπ. <http://www.info3kps.gr/faq.asp> (Πρόσβαση Δεκ. 2020)

¹⁶⁹ Στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Λισσαβόνας (Μάρτιος 2000), οι αρχηγοί κρατών και κυβερνήσεων θέσπισαν μια κοινή στρατηγική, τη λεγόμενη «στρατηγική της Λισσαβόνας», με σκοπό να καταστεί η Ευρωπαϊκή Ένωση η πιο ανταγωνιστική οικονομία στον κόσμο και να επιτευχθεί ο στόχος της πλήρους απασχόλησης πριν από το έτος 2010. Εκεί αποφασίστηκαν οι τρεις πυλώνες: α) ο οικονομικός με έμφαση στην οικονομία της γνώσης, β) ο κοινωνικός, για τον εκσυγχρονισμό του κοινωνικού μοντέλου μέσω επενδύσεων σε ανθρώπινους πόρους και την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και γ) ο περιβαλλοντικός, ο οποίος προστέθηκε στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Γκέτεμποργκ τον Ιούνιο του 2001 και επικεντρώνεται στο γεγονός ότι η οικονομική ανάπτυξη πρέπει να διαχωρίζεται από τη χρήση των φυσικών πόρων <https://www.espa.gr/el/Pages/DictionaryFS.aspx?item=397> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

που είχε στόχευση στην προετοιμασία και επανακατάρτιση των ανέργων¹⁷⁰. Το ΕΠ.ΑΝ.Α.Δ στόχευε σε έξι άξονες δράσεων για άμεση υλοποίηση μεταξύ των οποίων περιλαμβάνεται και η δράση για τους ανέργους (γενικός στόχος 2) με τίτλο «*Διευκόλυνση της πρόσβασης στην απασχόληση*».

Στην «Επιτελική Σύνοψη» του ΕΠΑΝΑΔ τον Ιανουάριο 2008 διευκρινίστηκε ότι κεντρικός στόχος της αναπτυξιακής στρατηγικής του Επιχειρησιακού Προγράμματος είναι «...η αξιοποίηση του συνόλου του ανθρώπινου δυναμικού ως κινητήριας δύναμης για την ανάπτυξη της χώρας και την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής...». Η επιτροπή παρακολούθησης στο πλαίσιο των δράσεων του Ε.Π.ΑΝ.Α.Δ. αποφάσισε στις 29/11/11 (έγγραφο 1.14699/οικ.6.3297/14-10-2011 της Ειδικής Υπηρεσίας Διαχείρισης του Ε.Π.)¹⁷¹ την έγκριση των κριτηρίων επιλογής για τη χρηματοδότηση πράξεων: «*Τοπικών σχεδίων για την απασχόληση*» (ΤοπΣΑ) που περιλάμβαναν για πρώτη φορά την συμμετοχή φορέων Κοινωνικής επιχειρηματικότητας (Κοιν.Σ.Επ. και Κοι.Σ.Π.Ε.) του πρόσφατου τότε νόμου 4019/11 (Κοινωνική Επιχειρηματικότητα). Αργότερα, στις 18 Δεκεμβρίου 2012 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ενέκρινε την - αιτούμενη από τις 28 Σεπτεμβρίου 2012 από την Ελλάδα - αναθεώρηση του ΕΠΑΝΑΔ 2007-2013. Το αναθεωρημένο κείμενο, αναλύει τη κατάσταση της περιόδου κρίσης, είναι συνολικής δαπάνης 608.326.537€ με πρόβλεψη για 349.499 ωφελούμενους και περιλαμβάνει τις παραινέσεις και τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της 28^{ης} και 29^{ης} Ιουνίου 2012 στις προτεραιότητες της νέας Ευρωπαϊκής Στρατηγικής «Ευρώπη 2020».

Σύμφωνα με το πρόγραμμα¹⁷² οι δράσεις *Τοπικά Σχέδια Απασχόλησης* (ΤοπΣΑ) θα εφαρμόζονταν μέσω ανοικτών προσκλήσεων προς τις αναπτυξιακές συμπράξεις του

¹⁷⁰ Με την υπ' αριθ. 23333/2140/2-4-2008 (ΦΕΚ Β/569/2008) Κοινή Απόφαση των Υπουργών Οικονομίας & Οικονομικών, Απασχόλησης & Κοινωνικής Προστασίας, που τροποποιήθηκε με υπ' αριθμ. 0.13903/οικ.6.2484/28-7-2010 όμοια απόφαση (ΦΕΚ Β/1160/2-8-2010).

¹⁷¹ Την ίδια χρονιά άλλες δράσεις μέσω του ΕΠ.ΑΝ.Α.Δ στόχευαν σε παρόμοιους πυλώνες δράσης (άνεργοι 18-64 ετών) πρόσθετης δαπάνης 746.679.192€ με 182.812 ωφελούμενους. Ειδικότερα στο αναφερόμενο «Σχέδιο Δράσης στοχευμένων παρεμβάσεων» υλοποιούνται δράσεις προϋπολογισμού 287.000.000€ με 14.913 ωφελούμενους, από το Ε.Π «Εκπαίδευση Δια Βίου Μάθηση» δράσεις προϋπολογισμού 63.879.192€ με 143.499 ωφελούμενους, το Ε.Π Εθνικό Αποθεματικό Απροβλέπτων υλοποιούνται δράσεις προϋπολογισμού 98.800.000€ με 9.225 ωφελούμενους, από το Ε.Π «Ανταγωνιστικότητα Επιχειρηματικότητα» υλοποιούνται δράσεις προϋπολογισμού 120.000.000€ με 2.575 ωφελούμενους και τέλος από το πρόγραμμα του Υπουργείου Αγροτικής Ανασυγκρότησης υλοποιούνται δράσεις προϋπολογισμού 177.000.000€ με 12.600 ωφελούμενους.

¹⁷² Απόφαση αριθμ. 2475/οικ.3.33/2011 Σύστημα Διαχείρισης, Αξιολόγησης, Παρακολούθησης Ελέγχου και Διαδικασία Εφαρμογής της δράσης 7 «*Τοπικά σχέδια για την απασχόληση, προσαρμοσμένα στις ανάγκες των τοπικών αγορών εργασίας*» στο πλαίσιο του Τομεακού Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη του Ανθρώπινου Δυναμικού» για την προγραμματική περίοδο 2007-2013».

http://peproe.gr/esp2007/images/stories/topsa/ky_topsa.pdf (Πρόσβαση Δεκ. 2020)

άρθρου 18 του νόμου 4019/11¹⁷³ που συγχρηματοδοτούνταν από το ΕΚΤ. Δικαιούχοι πράξεων θα μπορούσαν να είναι και φορείς της ΚΟ (σε συμπράξεις) στο πλαίσιο της δράσης 7: «*Τοπικά σχέδια για την απασχόληση, προσαρμοσμένα στις ανάγκες των τοπικών αγορών εργασίας*» της Κατηγορίας Παρέμβασης 1: Ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης, του Θεματικού Άξονα Προτεραιότητας 3 «*Διευκόλυνση της πρόσβασης στην Απασχόληση*». Στην ex-post αξιολόγηση του ΕΣΠΑ 2007-2013 που ακολούθησε τον Σεπτέμβριο του 2016 με αφορμή το ΕΣΠΑ 2014-2020, αναφέρθηκε ότι υπήρξε αναποτελεσματικότητα εφαρμογής. Τονίστηκε μάλιστα η αδυναμία συντονισμού των κυβερνητικών οργάνων με τη Τοπική Αυτοδιοίκηση. Συγκεκριμένα, διαπιστώθηκε *...περιορισμένη συνεργασία της κεντρικής διοίκησης και της τοπικής αυτοδιοίκησης... λόγω συγκεντρωτισμού από πλευράς κεντρικής διοίκησης - και ακόμη περισσότερες αδυναμίες στον προγραμματισμό, στην επιλογή των έργων, στη συμμόρφωση με τη νομοθεσία και την οικονομική διοίκηση...*¹⁷⁴.

Στις 17 Δεκεμβρίου 2014, η ΕΕ ενέκρινε το νέο ΕΣΠΑ 2014-2020 και το υπουργείο τον ίδιο μήνα δημοσίευσε το Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο για την Κοινωνική Ένταξη¹⁷⁵ (ΕΣΚΕ 2014). Σημαντικό μέρος του κειμένου προήλθε από τα πορίσματα της μελέτης που ολοκληρώθηκε τον Ιούλιο του 2013 με τίτλο «*Η πράσινη Βίβλος για την Εθνική στρατηγική Κοινωνικής Ένταξης του Ε.Π.ΑΝ.Α.Δ. 2007-2013*»¹⁷⁶, η εκπόνηση της οποίας είχε ξεκινήσει τον Ιανουάριο του ίδιου έτους και διαβιβάστηκε στην αρμόδια Διυπουργική Επιτροπή για διαβούλευση και σχολιασμό τον Δεκέμβριο του

¹⁷³ Στο άρθρο 18 του ν4019/11 «Οργάνωση και λειτουργία Αναπτυξιακών Συμπράξεων για δράσεις του Ε.Π.ΑΝ.Α.Δ.» αναφερόταν ότι εταίροι των Αναπτυξιακών Συμπράξεων μπορεί να είναι τα ΝΠΔΔ, οι Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης Α' και Β' βαθμού, οι Αναπτυξιακές Ανώνυμες Εταιρείες, τα ΝΠΔΔ κερδοσκοπικού και μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα και οι συνδικαλιστικές οργανώσεις εργοδοτών και εργαζομένων.

¹⁷⁴ Η εκ των υστέρων (ex post) αξιολόγηση, που συντάσσεται κατ' εντολή της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τη διαχείριση των χρημάτων που αναλογούν στην επταετή Πολιτική Συνοχής της ΕΕ (στην Ελλάδα το γνωστό ΕΣΠΑ 2007-2013), περιλαμβάνει εκθέσεις κατά τομέα επενδύσεων, case studies για τους τρόπους αξιοποίησης των χρημάτων και ξεχωριστές εκθέσεις αξιολόγησης ανά χώρα. WP1: Synthesis report - Ex post evaluation of Cohesion Policy programmes 2007-2013, focusing on the European Regional Development Fund (ERDF) and the Cohesion Fund (CF), παρ. 2.4 Delivery system (WP12), σελ.15. https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/pdf/expost2013/wp1_el_report_en.pdf (Πρόσβαση Δεκ. 2020)

¹⁷⁵ Το Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο για την Κοινωνική Ένταξη (ΕΣΚΕ) αποτελούσε μία σύνθετη διαδικασία σχεδιασμού της Εθνικής Στρατηγικής Κοινωνικής Ένταξης. Η διαδικασία αυτή εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο ανάπτυξης ενός νέου μοντέλου «ενεργητικών πολιτικών». <http://www.ypakp.gr/uploads/docs/7695.pdf> (Πρόσβαση Δεκ. 2020)

¹⁷⁶ Η Διεύθυνση Κοινωνικής Προστασίας και Κοινωνικής Συνοχής του Υπουργείου Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, σε συνεργασία με την Ομάδα Εργασίας της Εθνικής Στρατηγικής για την Κοινωνική Ένταξη επεξεργάστηκε και κατακύρωσε σε ομάδα συμβούλων στις 24-01-2013 το έργο «*Η Πράσινη Βίβλος για την Εθνική Στρατηγική Κοινωνικής Ένταξης του Ε.Π.ΑΝ.Α.Δ. 2007-2013*» στο πλαίσιο του Ε.Π. «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού», <https://yperdiavgeia.gr/procurements/downloadPdf/33450> (Πρόσβαση Δεκ. 2020)

2014 από την οποία προέκυψε η τελική μορφή του ΕΣΚΕ. Το σχέδιο δράσης όριζε τέσσερις επιχειρησιακούς άξονες μεταξύ των οποίων ο τρίτος αφορούσε την εργασιακή ένταξη. Στην προτεραιότητα 3.2, το μέτρο 3.2.3 «Πρόσβαση των ευάλωτων ομάδων ανέργων σε δράσεις Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας» ανέφερε ότι...

...η κοινωνική επιχειρηματικότητα αποτελεί ένα τομέα με υψηλή υπεραξία για την οικονομική ένταξη των ευάλωτων ομάδων ανέργων, καθώς:
α) δημιουργεί ευκαιρίες επιχειρηματικότητας για κάθε άνεργο (συμπεριλαμβανομένων και των πιο ευάλωτων), β) δημιουργεί νέες θέσεις εργασίας ειδικά για ευάλωτους άνεργους (μέσω των κοινωνικών συνεταιριστικών επιχειρήσεων εργασιακής ένταξης)...

Επιπλέον τονίστηκε ότι

...μέσω ενός δικτύου 13 Περιφερειακών Μηχανισμών Υποστήριξης, οι οποίοι θα δημιουργηθούν από τοπικούς και περιφερειακούς παράγοντες και εκπροσώπους της κοινωνίας των πολιτών...αναμένεται να ωφεληθούν 12.000 άτομα που ανήκουν στις «ευάλωτες» και «ειδικές» ομάδες του πληθυσμού, εκ των οποίων 6.489 θα είναι δυνητικοί κοινωνικοί επιχειρηματίες και 6.000 θα είναι υφιστάμενοι κοινωνικοί επιχειρηματίες, ενώ προβλέπεται ότι θα ιδρυθούν 2.000 κοινωνικές επιχειρήσεις...» (ΕΣΚΕ:73).

Στο Fact Sheet του εταιρικού Συμφώνου (της ΕΕ) αναφέρεται ότι από τα συνολικά 26 δις Ευρώ του προγράμματος (20% εθνικοί πόροι και 80% πόροι Διαρθρωτικών Επενδυτικών Ταμείων της ΕΕ) τα 2,7 δις θα διατεθούν στο ΕΠ.ΑΝΑΔ ΕΔΒΜ (Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση). Μάλιστα εξειδικεύει αναφέροντας ότι για την Κοινωνική Οικονομία θα διατεθούν 55 εκατ. ευρώ, μέσω δράσεων υποστήριξης της απασχόλησης σε κοινωνικές συνεταιριστικές επιχειρήσεις¹⁷⁷. Ωστόσο, η παραπάνω προβλεπόμενη στρατηγική ένταξης ουδέποτε υλοποιήθηκε για άγνωστους λόγους.

Στην συνοπτική μας επισκόπηση, διαπιστώσαμε ότι πολλά από τα προβλεπόμενα κονδύλια της ΕΕ δεν οδηγήθηκαν στην ΚΟ και οι ΟΤΑ δεν ανταποκρίθηκαν επαρκώς στην στήριξη συνεργειών με τον τομέα της Κ.Αλ.Ο για την άμβλυνση του εργασιακού αποκλεισμού στις τοπικές κοινωνίες. Οι ποικίλες προσπάθειες εναρμόνισης της χώρας και οι παροτρύνσεις της ΕΕ για την δημιουργία και στήριξη των θέσεων

¹⁷⁷ ΕΣΠΑ 2014-2020 Fact Sheet, ΕΠ Ανάπτυξης Ανθρώπινου Δυναμικού (σελ.5).
https://www.espa.gr/elibrary/PA_2014-2020_Fact_sheet_10052016.pdf (Πρόσβαση Δεκ.2020)

εργασίας μέσω της ΚΟ δεν έτυχαν ανάλογης προσοχής από τις πολιτικές και διοικητικές αρχές ή περιείχαν αστοχίες στον σχεδιασμό. Η ΚΟ στην χώρα μας παρά την πληθώρα προβλεπόμενων δράσεων και σημαντικών κονδυλίων προς διάθεση για την απασχόληση, παρέμενε αναξιοποίητη.

Η Κοινωνική Οικονομία και απασχόληση στην Ελλάδα

Η χώρα από το 2010 άρχισε να βιώνει τα αποτελέσματα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης περισσότερο επώδυνα από άλλα κράτη της ΕΕ. Στην ίδια περίοδο όμως παρατηρείται και δυστοκία σχεδιασμού πολιτικών απασχόλησης για ανέργους. Εξαίρεση αποτελεί μία πρόσκληση το 2010 (μέσω ΟΑΕΔ) για την επιδότηση πρόσληψης 1000 (χιλίων) ανέργων απολυμένων από χρεωκοπημένες επιχειρήσεις και ταυτόχρονα τροποποιήσεις βελτίωσης σε πέντε υφιστάμενα προγράμματα απασχόλησης από προηγούμενες προσκλήσεις. Λίγο πριν την ανακοίνωση της κυβέρνησης Γεωργίου Α. Παπανδρέου (ΠΑ.ΣΟ.Κ) στις 23/4/2010 για την υπογραφή μνημονίου οικονομικής στήριξης, προωθούνται και ψηφίζονται μέτρα για μείωση της απασχόλησης στο δημόσιο με τον νόμο 3833/15-3-2010 «*Προστασία της εθνικής οικονομίας - Επείγοντα μέτρα για την αντιμετώπιση της δημοσιονομικής κρίσης*». Συγκεκριμένα μεταξύ άλλων, αποφασίστηκαν οι κατ' αναλογία προσλήψεις σε ΟΤΑ και ευρύτερο δημόσιο τομέα ενός προς πέντε (άρθρ.11) απερχομένων (συνήθως λόγω συνταξιοδότησης) κρατικών υπαλλήλων¹⁷⁸. Το μνημόνιο με την Ευρωπαϊκή Ένωση και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο το οποίο υπεγράφη τον Μάιο του ίδιου χρόνου προέβλεπε τριμελή οικονομική επιτήρηση (από δύο φορείς της ΕΕ και το ΔΝΤ). Δημιούργησε όμως ταυτόχρονα πολιτική αστάθεια και σοβαρή «δυστοκία» σχεδιασμού και υλοποίησης προγραμμάτων απασχόλησης¹⁷⁹. Στις ελάχιστες στο εξής προσκλήσεις επιδότησης θέσεων εργασίας σε επιχειρήσεις, περιλαμβάνονται και όσες αφορούν στην ίδρυση νέων επιχειρήσεων από ανέργους.

¹⁷⁸ Στην παράγραφο 1 του άρθρου 11 του νόμου 3833 ΦΕΚ Α'40/15.3.2010, «Προστασία της εθνικής οικονομίας - Επείγοντα μέτρα για την αντιμετώπιση της δημοσιονομικής κρίσης» αναφέρεται ότι «... από την 1η Ιανουαρίου 2011 και μέχρι την 31η Δεκεμβρίου 2016, ο αριθμός των ετήσιων προσλήψεων και διορισμών του μόνιμου προσωπικού και του προσωπικού με σχέση εργασίας ιδιωτικού δικαίου αορίστου χρόνου στους φορείς της παρ. 1 του άρθρου 1 του Ν. 3812/2009 δεν μπορεί να είναι μεγαλύτερος συνολικά από το λόγο ένα προς πέντε (μία πρόσληψη ανά πέντε αποχωρήσεις), στο σύνολο των φορέων. ο περιορισμός προσλήψεων στο δημόσιο (μία πρόσληψη ανά πέντε αποχωρήσεις)...»

¹⁷⁹ Στις 3 Μαΐου 2010, η Ελλάδα αιτήθηκε €80δισ από τις υπόλοιπες (15) χώρες του Ευρώ και €30δισ από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ). Την αίτηση συνόδευαν 3 συνημμένα μνημόνια. Στη συνέχεια, σχηματίστηκε ομάδα εκπροσώπων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (ΕΕ), της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ) και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ), γνωστή και ως "Τρόικα", η οποία ανά τρίμηνο αξιολογούσε την πρόοδο του προγράμματος εφαρμογής των όρων του "Μνημονίου".

Την αμέσως επόμενη χρονιά με την απόφαση αριθμ. 1.5131/οικ.3.949/ΚΥΑ (ΦΕΚ 613 Β΄/15-4-2011) σχεδιάζονται και εφαρμόζονται τα επονομαζόμενα «Προγράμματα Κοινωφελούς Χαρακτήρα» (ΚΟΧ) με 100% επιδότηση μισθολογικού κόστους για πρόσληψη ανέργων σε ΟΤΑ και δημόσιους φορείς¹⁸⁰. Την ίδια χρονιά, με τον νόμο 4019, ΦΕΚ Α΄216/30.9.2011 «Κοινωνική Οικονομία και Κοινωνική Επιχειρηματικότητα και λοιπές διατάξεις», έκανε για πρώτη φορά την θεσμική του παρουσία και ο τομέας της ΚΟ. Το νομοσχέδιο προετοιμάστηκε από την τότε υπουργό Εργασίας Λούκα Κατσέλη από το 2010, με ομάδα εργασίας του υπουργείου. Ένα χρόνο μετά, προωθήθηκε από τον διάδοχο υπουργό Εργασίας Γιώργο Κουτρουμάνη και ψηφίστηκε στις 30 Σεπτεμβρίου 2011. Η επόμενη περίοδος μετά τον Οκτώβριο χαρακτηρίστηκε από πολιτική εκκρεμότητα, παραιτήσεις πολιτικών και εναλλαγές στην εξουσία. Έτσι παρά την ψήφιση του νέου νόμου, η ΚΟ «αμελήθηκε» από τη νέα κυβέρνηση του Λουκά Παπαδήμου, ενώ ο σχεδιασμός ενεργητικών πολιτικών επικεντρώθηκε και πάλι στην επιδότηση ιδιωτικών επιχειρήσεων. Παρατηρείται ότι οι δύο διάδοχοι υπηρεσιακές κυβερνήσεις, Παπαδήμου (11/11 έως 17/05/2012) και Πικραμένου (17/5 έως 21/6/2012), εφάρμοσαν περιορισμένους βάθους και εύρους πολιτικές για την απασχόληση. Επικράτησαν κυρίως τα προαναφερόμενα προγράμματα ΚΟΧ, (σε ΟΤΑ και δημόσιο με συμπράττοντες εταίρους μη κερδοσκοπικές οργανώσεις) με στόχευση σε ανέργους με χαμηλά προσόντα ή πολύ κοντά στην σύνταξη και ως εκ τούτου με δυσχέρειες στην εργασιακή ένταξη. Παρά το γεγονός της εφαρμογής και της σταθερής παρουσίας πολιτικών κοινωφελούς εργασίας (ΚΟΧ), ο δείκτης ανεργίας επιδεινώθηκε φθάνοντας σύμφωνα με την Eurostat, το 2012 στο 24,8%¹⁸¹.

¹⁸⁰ Τα προγράμματα Κοινωφελούς Χαρακτήρα (ΚΟΧ) της συγκεκριμένης περιόδου αναφέρονταν σε επιχειρησιακά προγράμματα στο πλαίσιο του ΕΣΠΑ 2007-2013, συγχρηματοδοτούνταν από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ) και υποστήριζαν τις προτεραιότητες του κανονισμού (ΕΚ) 1081/2006 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 5^{ης} Ιουλίου 2006 για «...τόνωση της πρόσβασης στην απασχόληση... νέων αλλά και γηράσκοντας εργατικού δυναμικού...». http://www.edulll.gr/wp-content/uploads/2011/03/1081_2006_consolidated_el.pdf (Πρόσβαση Δεκ.2020). Ο κανονισμός περιέγραφε την προσαρμογή λόγω της κρίσης στην απασχόληση, των διαρθρωτικών ταμείων μέσω του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 1083/2006 της 11ης Ιουλίου 2006. Η γραπτή απάντηση του κ. Andor εξ ονόματος της Επιτροπής σε ερώτημα του ευρωβουλευτή Μιχαήλ Τρεμόπουλου σχετικά με την σκοπιμότητα χρηματοδότησης των ΚΟΧ από τα διαρθρωτικά ταμεία για προσλήψεις στο δημόσιο τομέα, ανήγγειλε εμμέσως αλλά σαφώς την αντικατάσταση των δημοσίων υπαλλήλων με συμβασιούχους ορισμένου χρόνου https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-7-2011-008378-ASW_EL.html (Πρόσβαση Δεκ.2020)

¹⁸¹ Eurostat, Employment & unemployment (LFS), Database, https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=une_rt_a&lang=en (Πρόσβαση Δεκ.2020)

Η νέα κυβέρνηση Αντωνίου Σαμαρά (Νέα Δημοκρατία, από 21/6/2012), συνεισφέρει στην εφαρμογή προγραμμάτων ΚΟΧ δημοσιεύοντας έως το 2013 τέσσερις συνολικά προσκλήσεις για εργασία σε ΟΤΑ και δήμους αφορούσαν συνολικά 39.761 άνεργους. Την ίδια χρονιά με τον νόμο 4152/9-5-2013 «*Επείγοντα μέτρα εφαρμογής των νόμων 4046/2012, 4093/2012 και 4127/2013*» νομοθετείται η υλοποίηση των προγραμμάτων ΚΟΧ πεντάμηνης διάρκειας. Αναφέρει την διετή εφαρμογή του μέτρου, με φορέα υλοποίησης τον ΟΑΕΔ, περιγράφοντας μάλιστα και τα κριτήρια επιλογής των ωφελουμένων. Ο νόμος για τις πολιτικές ΚΟΧ θεσμοθέτησε ουσιαστικά την πολιτική μερικής απασχόλησης στους ΟΤΑ και τους οργανισμούς του ευρύτερου δημόσιου τομέα¹⁸².

Την ίδια χρονιά, με τον ν.4144/18-04-2013 η κυβέρνηση παρεμβαίνει στο καθεστώς κρατήσεων υπέρ Λ.Α.Ε.Κ. «*Λογαριασμός για την Απασχόληση και την Επαγγελματική Κατάρτιση*», και δημιουργείται ο Ε.Λ.Ε.Κ.Π. «*Ενιαίος Λογαριασμός για την Εφαρμογή Κοινωνικών Πολιτικών*». Ήταν ένας νέος υποστηρικτικός λογαριασμός¹⁸³ ο οποίος θα τροφοδοτούταν από εισφορά 1,35% που θα βάρυνε τις αποδοχές των εργαζόμενων. Στόχος ήταν η αναμόρφωση του μηχανισμού χρηματοδότησης για την κατάρτιση εργαζομένων και ανέργων και η έμμεση διασύνδεση του με την κρατική κοινωνική πολιτική. Την ίδια περίοδο, προωθείται από τον ΟΑΕΔ και η «*Επιταγή Εισόδου*» στην αγορά εργασίας για ανέργους νέους έως 29 ετών και νέους ηλικίας έως 29 ετών αποκλειστικά στον κλάδο του τουρισμού. Η ομάδα - στόχος ήταν άνεργοι ηλικίας από 18 έως 29 ετών, απόφοιτοι ΑΕΙ/ΤΕΙ αλλά και απόφοιτοι υποχρεωτικής, δευτεροβάθμιας και μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Ωστόσο οι πολιτικές για την απασχόληση περιορίστηκαν σε οκτώ συνολικά προσκλήσεις που αφορούσαν προσλήψεις

¹⁸² Στην παράγραφο ΙΔ Λοιπές Διατάξεις, υποπαράγραφος ΙΔ.1.1 αναφέρεται ότι «...με σκοπό την άμεση ανάσχεση της ανεργίας και ως έκτακτο μέτρο, ο ΟΑΕΔ καταρτίζει Προγράμματα Κοινοφελούς Χαρακτήρα, συγχρηματοδοτούμενα από τους πόρους του ΕΣΠΑ, για την κάλυψη κοινωνικών αναγκών, με απασχόληση των ανέργων απευθείας σε Δήμους και περιφέρειες ή άλλες δημόσιες υπηρεσίες, όπως σε σχολεία και νοσοκομεία...» και τονίζει ότι «...τα κριτήρια επιλογής ...και η μοριοδότηση αυτών, ...ορίζονται ενδεικτικά ως: i) το χρονικό διάστημα της συνεχόμενης εγγεγραμμένης ανεργίας, όπως αποτυπώνεται στα μητρώα ανέργων του ΟΑΕΔ, ii) ο αριθμός των ανήλικων τέκνων, iii) η οικογενειακή κατάσταση, iv) το οικογενειακό εισόδημα, v) η τυχόν ύπαρξη άλλων ανέργων στην ίδια οικογένεια...». https://gsis.gr/sites/default/files/2018-11/n4152_paragrafos_g.pdf (Πρόσβαση Δεκ.2020).

¹⁸³ Στο άρθρο 34 «Ενιαίος Λογαριασμός για την Εφαρμογή Κοινωνικών Πολιτικών» του νόμου 4144 (18-04-2013) αναφέρεται ότι «...στον ΟΑΕΔ την ίδια χρονιά συνιστάται κλάδος με την επωνυμία «Λογαριασμός Κοινωνικής Πολιτικής»...» Στον κλάδο αυτό ενοποιούνται οι λογαριασμοί Λ.Α.Ε.Κ (Λογαριασμός για την Απασχόληση και την Επαγγελματική Κατάρτιση) και ο «Λογαριασμός Κοινωνικής Πολιτικής» σε ένα με το όνομα «Ενιαίος Λογαριασμός για την Εφαρμογή Κοινωνικών Πολιτικών» (Ε.Λ.Ε.Κ.Π.). Οι πόροι του Ε.Λ.Ε.Κ.Π. είναι: α) Εισφορά 0,81 %, όπως αυτή καθορίζεται στην παρ. 2 του άρθρου 1 του ν. 2434/1996 (Α' 188) από τον εργοδότη και β) και εισφορά 1,35% που βαρύνει τους εργαζόμενους και που υπολογίζεται επί των αποδοχών τους, όπως οι εισφορές του Ι.Κ.Α.

μέσω ΚΟΧ, «Επιταγή Εισόδου», επιδότηση μισθολογικού κόστους ιδιωτών και την επιδότηση αυτοαπασχόλησης. Στο επόμενο έτος (2014) αναρτήθηκαν μόλις επτά προσκλήσεις στήριξης της απασχόλησης οι οποίες κυρίως απευθύνονταν σε ιδιωτικές επιχειρήσεις και μία για θέσεις εργασίας σε κοινωνικούς εταίρους (ΙΝΕ ΓΣΕΕ, ΓΣΒΕ, ΣΕΒ κ.λπ.).

Αναφορικά με τον νεοεμφανιζόμενο από το 2011 τομέα της ΚΟ και κοινωνικής επιχειρηματικότητας, δεν διαπιστώνονται έως και το 2013 ουσιαστικές ενέργειες εφαρμογής του και ο χώρος παραμένει σε κατάσταση αναμονής και εκκρεμότητας. Ωστόσο «ανιχνεύονται» σποραδικά προτάσεις από φορείς όπως π.χ. η ΟΚΕ (Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή Ελλάδος)¹⁸⁴ η οποία σε σχετική μελέτη της τον Μάιο του 2013, προτείνει μέτρα στήριξης του τομέα. Αναφέρθηκε ότι οι Κοιν.Σ.Επ. (Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις) και οι Κοι.Σ.Π.Ε. (Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί Περιορισμένης Ευθύνης) θεωρούνται συντελεστές αντιμετώπισης των προβλημάτων της ανεργίας. Είχε ήδη προηγηθεί μια μελέτη του υπουργείου Εργασίας, τον Φεβρουάριο 2013 το *Στρατηγικό Σχέδιο για την Ανάπτυξη της ΚΟ* με τρεις άξονες δράσης. Στον πρώτο άξονα περιλάμβανε τέσσερις σημαντικές προτάσεις για την πορεία της Κοινωνικής Οικονομίας μέσω του Ε.Π.ΑΝ.Α.Δ. 2007-2013. Η πρώτη από αυτές ήταν η «*Δημιουργία Κεντρικού Μηχανισμού για την ανάπτυξη και προώθηση των Κοινωνικών Συνεταιριστικών Επιχειρήσεων και των άλλων πρωτοβουλιών Κοινωνικής Οικονομίας*» (Δράση 1) και αποτελούσε θεμελιώδη πράξη για την οργάνωση του χώρου της ΚΟ. όπως αναφέρθηκε σχετικά στο κείμενο (σελ.3),

...στη γενικότερη στόχευση που έχουν οι προσπάθειες για την κοινωνική ένταξη και την καταπολέμηση της φτώχειας, η Κ.Ο. μπορεί να παίζει έναν σημαντικό ρόλο. Η ΚΟ θεωρείται ένα σημαντικό μέσο για την προώθηση της απασχόλησης, της ενσωμάτωσης και της επιχειρηματικότητας και έχει αποδειχθεί ότι μπορεί να παράξει ανθεκτικά οικονομικά συστήματα σε τοπικό, περιφερειακό και εθνικό επίπεδο...

...προκειμένου να υποστηριχθεί η ανάπτυξη του οικοσυστήματος της Κοινωνικής Οικονομίας κρίνεται απαραίτητο να δημιουργηθεί ένας Κεντρικός Μηχανισμός Υποστήριξης της ανάπτυξης και προώθησης των Κοιν.Σ.Επ. και ευρύτερα των πρωτοβουλιών της Κοινωνικής Οικονομίας. (Δράση 1), Εθνικό Παρατηρητήριο για την Κοινωνική Οικονομία και την Κοινωνική Επιχειρηματικότητα

¹⁸⁴ «Σχέδιο Δράσης (ACTION PLAN) για τη δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης και τη Στήριξη των ανέργων» του Ε.Π.ΑΝ.Α.Δ. 2007-2013» <https://docplayer.gr/7568-Shedio-drasis-action-plan-gia-ti-dimioyrgia-neon-theseon-apasholisis-kai-ti-stirixi-ton-anergon.html> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

(Δράση 2), Υποστηρικτικοί Μηχανισμοί σε Περιφερειακό επίπεδο (Δράση 3), καθώς και θεσμικές παρεμβάσεις (Δράση 4).

Σημαντικές προτάσεις αποτελούσαν επίσης και η ίδρυση «Παρατηρητηρίου Κοινωνικής Οικονομίας και Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας» και δημιουργία «Περιφερειακών Μηχανισμών Υποστήριξης Κοιν.Σ.Επ.». Ο συντονιστικός φορέας ανάπτυξης πολιτικών της Κοινωνικής Οικονομίας θα ήταν η ΕΥ ΚΕΚΟ του υπουργείου Εργασίας¹⁸⁵. Πράγματι τότε, αναρτήθηκε άμεσα από τη Περιφέρεια Αττικής (Απρίλιος 2013) η πρόσκληση για την Δημιουργία του *Κεντρικού Μηχανισμού*, με διάρκεια από 31.12.2013 - 31.12.2015 και με προϋπολογισμό 750.000€. Το έργο εγκρίθηκε και ανέλαβαν πέντε δικαιούχοι φορείς: Το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ), το ΤΕΙ ΑΘΗΝΑΣ - Ειδικός Λογαριασμός Κονδυλίων Έρευνας, το Κέντρο Επιχείρησης και Καινοτομίας Αττικής (ΒΙC Αττικής) και η Περιφέρεια Αττικής με κύριο δικαιούχο την Ελληνική Εταιρεία Διοίκησης Επιχειρήσεων - ΕΕΔΕ. Οι προβλέψεις για την δράση «Περιφερειακοί Μηχανισμοί» δεν πραγματοποιήθηκαν εντός του έτους. Την επόμενη χρονιά, σε συνέχεια του αναφερόμενου πλαισίου προώθησης της ΚΟ (17/7/2014, Ε.Π.ΑΝ.Α.Δ. 2014-2020:60-61)¹⁸⁶ και επίσης των παραδοτέων της σύστασης του «Κεντρικού Μηχανισμού», που προηγήθηκε στο πλαίσιο του Ε.Π.ΑΝΑΔ 2007-2013 (θεματικού άξονα 4) αναρτήθηκε (15/10/14) η πρόσκληση για «*Λειτουργία Περιφερειακών Μηχανισμών Υποστήριξης της ανάπτυξης και προώθησης των Κοινωνικών Συνεταιριστικών Επιχειρήσεων (Κοιν.Σ.Επ.) και ευρύτερα των πρωτοβουλιών της ΚΟ*»¹⁸⁷. Καταληκτική ημερομηνία ορίστηκε η 28^η Νοεμβρίου 2014. Ο προϋπολογισμός της δράσης ανερχόταν σε 19.466.000€¹⁸⁸. Στην σχετική ανάρτηση (20/10/2014) της ελληνόγλωσσας ιστοσελίδας του του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου (ESF) τονίζεται ότι

¹⁸⁵ Στρατηγικό Σχέδιο για την ανάπτυξη του τομέα της Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας, (Συντονιστής Βορλόου Αντώνης – Ειδική Υπηρεσία για την Κοινωνική Ένταξη και την Κοινωνική Οικονομία - ΕΥ-ΚΕΚΟ) Φεβρουάριος 2013 https://dasta.auth.gr/uploaded_files/635006205493669775.pdf (Πρόσβαση Δεκ. 2020)

¹⁸⁶ Στις 17 Ιουλίου 2014, υποβλήθηκε το νέο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση» <https://empedu.gov.gr/programmatiki-periodos-2014-2020/> (Πρόσβαση Δεκ. 2020)

¹⁸⁷ Αναπτυξιακές Συμπράξεις βάσει του άρθρου 18 του νόμου 4019/11 για την λειτουργία «Περιφερειακών Μηχανισμών Υποστήριξης της ανάπτυξης και προώθησης των Κοιν.Σ.Επ. και ευρύτερα των πρωτοβουλιών της ΚΟ http://www.esfhellas.gr/Lists/Proclamations/Attachments/3879/7N91A-ZHB_ΠΡΟΣΚΛΗΣΗ_ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ_ΜΗΧΑΝΙΣΜΩΝ_ΚΟΙΝΣΕΠ.pdf (Πρόσβαση Δεκ.2020)

¹⁸⁸ Συνολικά αναμενόταν να ωφεληθούν 12.489 άτομα που ανήκουν μεταξύ άλλων σε ευάλωτες ομάδες (ΑμΕΑ, πρώην χρήστες ουσιών, οροθετικοί, αποφυλακισθέντες, ανήλικοι παραβάτες) και ειδικές ομάδες του πληθυσμού (άνεργοι νέοι, άνεργες γυναίκες, άνεργοι άνω των πενήντα ετών, μακροχρόνια άνεργοι, αρχηγοί μονογονεϊκών οικογενειών, μέλη πολύτεκνων οικογενειών, γυναίκες θύματα κακοποίησης, κ.α.), εκ των οποίων: 6.489 θα είναι υποψήφιοι/δυνητικοί κοινωνικοί επιχειρηματίες και 6.000 θα είναι υφιστάμενοι κοινωνικοί επιχειρηματίες <http://www.esfhellas.gr/el/Pages/NewsFS.aspx?item=151> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

...οι Μηχανισμοί θα δημιουργηθούν από αναπτυξιακές συμπράξεις (βάσει του άρθρου 18 του Ν. 4019/2011) οι οποίες θα λειτουργούν αποκλειστικά για το σκοπό αυτό και στις οποίες θα συμμετέχουν τοπικοί και περιφερειακοί παράγοντες, συμπεριλαμβανομένων εκπροσώπων της κοινωνίας των πολιτών.

Λίγο αργότερα όμως το σχέδιο υλοποίησης ανεστάλη. Μάλιστα, στις 16/12/2014 παραδόθηκε από την Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή το νέο επικαιροποιημένο ΕΠ το οποίο στον δεύτερο άξονα προτεραιότητας (ΑΠ2, ΕΠΑΝΑΔ 2014-2020) ανέφερε ότι η επενδυτική προτεραιότητα «*Προώθηση της κοινωνικής οικονομίας και της κοινωνικής επιχειρηματικότητας*» - ειδικός στόχος 9.5 «*Δημιουργία νέων θέσεων εργασίας μέσω της ενίσχυσης της σύστασης και λειτουργίας κοινωνικών επιχειρήσεων*» μεταφέρθηκε στο νέο επιχειρησιακό πρόγραμμα (2014:100-8)¹⁸⁹. Παρά όμως - για μια φορά ακόμη - την σχετικά λεπτομερή περιγραφή των δράσεων στήριξης στο πλαίσιο του αναφερόμενου στόχου, η προβλεπόμενη δράση ουδέποτε πραγματοποιήθηκε. Ο ειδικός στόχος 9.5 δεν επανήλθε έκτοτε στον δημόσιο διάλογο με αποτέλεσμα τον πλήρη αποσυντονισμό του τομέα και την ματαίωση της στήριξης απασχόλησης σε Κοιν.Σ.Επ.¹⁹⁰

Στην επιτελική σύνοψη του παραδοτέου Β: «*Εκθεση Αξιολόγησης*» του ΕΠ ΑΝΑΔ 2007-2013 και του ΕΠ ΑΝΑΔ ΕΔΒΜ 2014-2020»¹⁹¹, αναφέρεται ότι...

...παρά τον φιλόδοξο σχεδιασμό και την εξασφάλιση επαρκούς χρηματοδότησης, σημαντικό μέρος των προβλεπόμενων παρεμβάσεων δεν υλοποιήθηκε. Η αδυναμία αξιοποίησης των εκροών του κεντρικού μηχανισμού, η καθυστέρηση και τελικώς μετάθεση της ανάπτυξης των περιφερειακών μηχανισμών υποστήριξης των Κοιν.Σ.Επ. στη νέα Προγραμματική Περίοδο, η ουσιαστική αδυναμία

¹⁸⁹ Επιχειρησιακό πρόγραμμα βάσει του στόχου «Επενδύσεις για την ανάπτυξη και την απασχόληση» https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2015/2.Programme_Acknowledgement_2014GR05M90_P001_1_4_el_161214.pdf

¹⁹⁰ Στη σελ.106 αναφέρεται συγκεκριμένα ότι...οι Περιφερειακοί Μηχανισμοί σχεδιάζεται να λειτουργήσουν στη βάση χρηματοδότησης από το Ε.Π., για τα έτη 2015-2016. Η διασφάλιση της βιωσιμότητάς τους και των θερμοκοιτίδων που θα λειτουργούν, για τα έτη 2017-2020, αποτελεί προϋπόθεση της χρηματοδότησης από το Πρόγραμμα ...έως το τέλος του 2016 θα καλύπτουν το σύνολο της χώρας (ένας σε κάθε Περιφέρεια), θα παρέχουν υπηρεσίες μίας στάσης (one stop shop) για τους κοινωνικούς επιχειρηματίες και τις κοινωνικές επιχειρήσεις και θα αναλάβουν όπως: • Πληροφόρηση και ενημέρωση για τα χαρακτηριστικά και τους σκοπούς της Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας • Παρακίνηση και υποστήριξη της σύστασης Κοινωνικών Επιχειρήσεων με την παροχή υπηρεσιών κινητοποίησης, υποστήριξης, και συμβουλευτικής (coaching και mentoring) • Παροχή υπηρεσιών θερμοκοιτίδας που θα προσφέρουν κοινή επιχειρηματική έδρα, ή / και Συμβουλευτική στην Κοινωνική Επιχειρηματικότητα, κοινή διοικητική και λογιστική υποστήριξη, εξειδικευμένες υπηρεσίες επιχειρηματικής συμβουλευτικής ή μέρος αυτών κλπ...

¹⁹¹ Επιτελική σύνοψη Παραδοτέου Β: «*Εκθεση Αξιολόγησης*», Μάρτιος 2017 στο πλαίσιο του έργου: «Μελέτη για την αξιολόγηση των συστημικών παρεμβάσεων του ΕΠ ΑΝΑΔ 2007-2013 και του ΕΠ ΑΝΑΔ ΕΔΒΜ 2014-2020» <http://www.edulll.gr/wp-content/uploads/2018/02/EpitelikiSynopsi.pdf> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

διαμόρφωσης ενός ευνοϊκού περιβάλλοντος χρηματοδοτικής στήριξης των κοινωνικών επιχειρήσεων, αλλά και η περιορισμένη υλοποίηση ενεργειών εκπαίδευσης για την αναβάθμιση των προσόντων, γνώσεων και δεξιοτήτων των απασχολούμενων στον τομέα της κοινωνικής οικονομίας, λειτούργησαν ανασταλτικά ως προς την επίτευξη των στόχων της συστημικής παρέμβασης...
(σελ.8)

Το 2015 η νέα κυβέρνηση Αλέξη Τσίπρα (ΣΥΡΙΖΑ) και συγκεκριμένα το υπουργείο Εργασίας (υπ. Παναγιώτης Σκουρλέτης, 27 Ιανουαρίου 2015-18 Ιουλίου 2015) αναζήτησε, σε συνεργασία με το ΕΙΕΑΔ (Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας και Ανθρώπινου Δυναμικού)¹⁹², επικαιροποιημένες εισηγήσεις για τις πολιτικές απασχόλησης. Ακολούθησε πρόταση (Μάιος 2015) με τίτλο «*Σχέδιο δράσης για τη διάγνωση των αναγκών της αγοράς εργασίας στην Ελλάδα*»¹⁹³. Ο στόχος ήταν «...η δημιουργία ενός σταθερού, λειτουργικού και αξιόπιστου μηχανισμού, που αξιοποιώντας την υπάρχουσα τεχνογνωσία, θα παράγει έγκαιρα και έγκυρα αποτελέσματα για την αγορά εργασίας...». Όπως αναφερόταν στο κείμενο, έγινε χρήση των πληροφοριών που συλλέγονται από μελέτες και αξιολογήσεις προγραμμάτων (π.χ. Programme for the International Assessment of Adult Competencies - PIAAC, European Centre for the Development of Vocational Training CEDEFOP). Επίσης αξιοποιούταν η τεχνογνωσία των φορέων έρευνας και ανάλυσης της αγοράς εργασίας στην Ελλάδα π.χ., ΕΚΚΕ, Πανεπιστήμια, ΟΑΕΔ, ΕΛΣΤΑΤ, και διεθνώς (CEDEFOP, Eurostat). Η συνδυασμένη ανάλυση των δεικτών απασχόλησης και των εκπαιδευτικών πρωτοβουλιών στηριζόταν σε μεγάλο βαθμό, στο μοντέλο που χρησιμοποιείται στην Φινλανδία, χώρα με παράδοση σε θέματα εκπαίδευσης/κατάρτισης, προσαρμοσμένο στα ελληνικά δεδομένα.

¹⁹² Το ΕΙΕΑΔ ιδρύθηκε σύμφωνα με το άρθρο 88 του νόμου 3996/2013 μετά από Κατάργηση των ανωνύμων εταιρειών «Παρατηρητήριο Απασχόλησης Ερευνητική – Πληροφορική (ΠΑΕΠ) Α.Ε.» και Επαγγελματική Κατάρτιση (ΕΚΑΕ) Α.Ε.» και σύσταση νομικού προσώπου ιδιωτικού δικαίου με την επωνυμία «Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας και Ανθρώπινου Δυναμικού» (Ε.Ι.Ε.Α.Δ.). Σκοπός του «Εθνικού Ινστιτούτου Εργασίας και Ανθρώπινου Δυναμικού» είναι: η παροχή επιστημονικής τεκμηρίωσης προς το Υπουργείο Εργασίας σχετικά με τις πολιτικές, πλην των εξειδικευμένων θεμάτων κοινωνικής ασφάλισης. Μεταξύ άλλων ήταν και η εκπόνηση και η έκδοση της Εθνικής Ετήσιας Έκθεσης για την Αγορά Εργασίας και την Απασχόληση στην Ελλάδα.

<https://www.thepressproject.gr/article/58115/Aposurthike-i-diataksi-gia-tin-katargisi-tou-EIEAD> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

¹⁹³ Σχέδιο δράσης για την διάγνωση των αναγκών της αγοράς εργασίας στην Ελλάδα, ΕΙΕΑΔ, Μάιος 2015. Σύμφωνα με το μοντέλο αυτό, ...προσδιορίζονται οι βασικοί συντελεστές και τα βασικά μεγέθη της αγοράς εργασίας και στην συνέχεια εμπλουτίζονται με δεδομένα σε περιφερειακό επίπεδο, εξειδικευμένες εμπειρογνωμοσύνες και τα αποτελέσματα αξιολογήσεων του εκπαιδευτικού συστήματος... (σελ. 6-10). <http://www.ypakp.gr/uploads/docs/8090.pdf> (πρόσβαση Δεκ. 2020)

Τα ευρήματα της μελέτης συνδύαστηκαν με έκθεση του ινστιτούτου Levy που είχε αναρτηθεί λίγο νωρίτερα (Μάιος 2015) με τίτλο «*Ανταποκρινόμενοι στην πρόκληση της ανεργίας - Η πρόταση της εγγυημένης απασχόλησης για την Ελλάδα*». Είχε εκπονηθεί το 2013 από την Ράνια Αντωνοπούλου, τότε διευθύντρια έρευνας (μετέπειτα αναπλ. υπουργός Εργασίας ΣΥΡΙΖΑ, 23 Σεπτεμβρίου 2015 - 26 Φεβρουαρίου 2018), με ερευνητική ομάδα τους Σοφία Αδάμ, Kijong Kim, Thomas Masterson και Δημήτρη Β. Παπαδημητρίου (μετέπειτα υπουργός Οικονομίας ΣΥΡΙΖΑ από 5 Νοεμβρίου 2016 έως 27 Φεβρουαρίου 2018)¹⁹⁴. Στην εισαγωγή επισημαίνεται ότι τα εφαρμοζόμενα προγράμματα αντιμετώπισης της ανεργίας έχουν αποτύχει και προτείνει αντί δαπανών κατάρτισης και επανένταξης, την εφαρμογή ενός προγράμματος «*εγγυημένης απασχόλησης*» που θα προσφέρει δημόσια οφέλη¹⁹⁵. Ουσιαστικά, πρότεινε απασχόληση με συμβάσεις ορισμένου χρόνου στο δημόσιο όπως ίσχυε ήδη από το 2011 μέσω των ΚΟΧ.

Μετά από την έγκριση του προτεινόμενου σχεδίου δράσης από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (19-05-2015), δημοσιεύτηκε (6 Ιουνίου 2015) το 1^ο παραδοτέο του ΕΙΕΑΔ με συνοπτικά αποτελέσματα για την προσφορά και ζήτηση εργασίας στην Ελλάδα. Ήταν σημαντικό για την νέα τότε κυβέρνηση και μάλιστα είχε ζητηθεί εκτάκτως από το υπουργείο Εργασίας, για τις ανάγκες επανασχεδιασμού του προγράμματος «*Επιταγή κατάρτισης ανέργων σε τομείς οικονομικής δραστηριότητας με υποχρεωτική εγγυημένη απασχόληση*». Στο εν λόγω κείμενο είχαν συμπεριληφθεί και τα ευρήματα της ΕΛΣΤΑΤ (β' τριμήνου 2014) για την διάρθρωση της ανεργίας ανά εκπαιδευτικό επίπεδο τα οποία τεκμηρίωναν την ανάγκη ανάληψης επειγουσών δράσεων. Διαπιστώθηκε μεταξύ άλλων, ότι το 64,3% του συνόλου των ανέργων ανήκουν στην α' βάρθια και β' βάρθια εκπαίδευση, ενώ το 11,4% μόνο έχει μεταδευτεροβάθμια επαγγελματική κατάρτιση και το υπόλοιπο 24,3% τριτοβάθμια εκπαίδευση. Αναφέρθηκε επίσης ότι εκπαίδευση εκτός του τυπικού εκπαιδευτικού συστήματος τις τελευταίες 4 εβδομάδες ήταν αμελητέα και έφτανε μόλις το 0,8% επί του συνόλου των ανέργων (ΕΙΕΑΔ, 2015:28). Όπως επισημάνθηκε, υπήρχε ανάγκη επικέντρωσης σε θέματα κατάρτισης

¹⁹⁴ Αφορούσε σε αποτελέσματα μελέτης που εκπονήθηκε το 2013 από το Levy Institute, σε συνεργασία με το Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων του Ινστιτούτου Εργασίας της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδος, http://www.levyinstitute.org/pubs/rpr_5_15GR.pdf (πρόσβαση Δεκ. 2020)

¹⁹⁵ Στην εισαγωγή της έκθεσης επισημαίνεται ότι τα εφαρμοζόμενα προγράμματα αντιμετώπισης της ανεργίας έχουν αποτύχει και προτείνει την εφαρμογή του προγράμματος εγγυημένης απασχόλησης. Στο τέλος της έκθεσης (σελ.20) παρουσιάζεται να αμφισβητεί την αποτελεσματικότητα της κατάρτισης για την βελτίωση των προσόντων των ανέργων ως μέσου για την καταπολέμηση της ανεργίας.

και προετοιμασίας των ανέργων για την αγορά εργασίας¹⁹⁶. Στο 2^ο παραδοτέο του ΕΙΕΑΔ στο τέλος Ιουνίου 2015, δημοσιεύτηκαν αναλυτικά τα αποτελέσματα της έρευνας από τον νεοσύστατο «Μηχανισμό Διάγνωσης» που ολοκληρώθηκε τον Μάιο του ίδιου έτους¹⁹⁷. Έκτοτε κάθε εξάμηνο, ο ΟΑΕΔ εκπονεί και δημοσιεύει μελέτες για τη διάγνωση των αναγκών της αγοράς εργασίας.

Τελικά όμως, στο 2015 σχεδιάστηκαν και υλοποιήθηκαν συνολικά μόνον έξι δράσεις για την απασχόληση ανέργων. Οι τρεις από αυτές ήταν προγράμματα ΚΟΧ που είχαν ήδη προγραμματιστεί με την ΚΥΑ 4.31879/ οικ.3.1604/26/11/2014 από την προηγούμενη κυβέρνηση. Οι υπόλοιπες τρεις αναρτήθηκαν τον Νοέμβριο 2015 - μετά την δεύτερη εκλογική αναμέτρηση του Σεπτεμβρίου - και υλοποιήθηκαν στην επόμενη χρονιά. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι προαναφερόμενες μελέτες ΕΙΕΑΔ, σχετικά κείμενα του ΟΑΕΔ και τα σχέδια δράσης όπως το «*Σχέδιο Δράσης με Μέτρα Προετοιμασίας και Διαχείρισης της Αλλαγής και της Αναδιάρθρωσης*» που δημοσίευσε το Υπουργείο Εργασίας την επόμενη χρονιά (Νοέμβριος 2016) διαπιστώνουν από κοινού το έλλειμμα κατάρτισης και εκπαίδευσης των ανέργων. Αναφέρει μάλιστα ότι η αστοχία επίλυσης του προβλήματος είναι ένα μία από τις αδυναμίες των παρεμβάσεων για την απασχόληση¹⁹⁸.

Στις αρχές του 2016 ο *Μηχανισμός Διάγνωσης* απέκτησε και νομοθετική στήριξη με το ν.4368/26-2-2016, «*Μέτρα για την επιτάχυνση του κυβερνητικού έργου και άλλες διατάξεις*» Με το άρθρο 82 συστάθηκε επιτροπή συντονισμού για την λειτουργία του μηχανισμού και στο άρθρο 85 «*Μηχανισμός Διάγνωσης των αναγκών της αγοράς εργασίας*» αναφέρθηκε ότι «...η *Ετήσια Έκθεση του ΕΙΕΑΔ, υποβάλλεται από την Επιτροπή Συντονισμού δια του Υπουργού Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής*

¹⁹⁶ «Διάγνωση Αναγκών Αγοράς Εργασίας και Συνεχιζόμενη Κατάρτιση Ανέργων», Στην σύνοψη (σελ.63-64) αναφέρεται ότι «...τα προγράμματα κατάρτισης να στοχευτούν καλύτερα σύμφωνα με τα δημογραφικά, κοινωνικά και εργασιακά χαρακτηριστικά...μοριοδότηση των νεότερων ανέργωντα άτομα μεγαλύτερης ηλικίας είναι πολύ δυσκολότερο να βρουν απασχόληση σχετικώς με τα νεότερα άτομα...». <https://docplayer.gr/754948-Diagnosi-anagkon-agoras-ergasias-kai-synehizomeni-katartisi-anergon.html> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

¹⁹⁷ «Μηχανισμός Διάγνωσης Αναγκών της Αγοράς Εργασίας». Στην ιστοσελίδα του ΟΑΕΔ αναφέρεται ότι η διάγνωση των αναγκών της αγοράς εργασίας συνίσταται στον προσδιορισμό της προσφοράς και ζήτησης εργασίας σε επαγγέλματα και σε δεξιότητες-ικανότητες-γνώσεις, ως έχουν και όπως τείνουν να εξελιχθούν στο μέλλον και στον εντοπισμό των ενδεχόμενων αναντιστοιχιών μεταξύ προσφοράς και ζήτησης εργασίας. <http://www.oaed.gr/mechanismos-diagnoses> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

¹⁹⁸ «*Σχέδιο Δράσης με Μέτρα Προετοιμασίας και Διαχείρισης της Αλλαγής και της Αναδιάρθρωσης*», Αθήνα, Νοέμβριος 2016. Στη σελ. 49 αναφέρεται ότι «...κατά τη φάση υλοποίησης, οι ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης φαίνεται στο παρελθόν να μην επιτυγχάνουν την πλέον αποτελεσματική σύζευξη προσφοράς και ζήτησης εργασίας, και να υστερούν σε επαρκή και καλοσχεδιασμένα προγράμματα κατάρτισης για τους ανέργους...» <http://www.ypakp.gr/uploads/docs/10057.pdf> (Πρόσβαση Δεκ. 2020)

Αλληλεγγύης στην Εθνική Επιτροπή για την Απασχόληση [άρθρο 1 του ν. 3144/ 2003 (Α' 11)] με στόχο τη διαμόρφωση της ευρύτερης στρατηγικής για την ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού στη χώρα και ιδίως το σχεδιασμό και την υλοποίηση των προγραμμάτων κατάρτισης...»¹⁹⁹.

Το 2016 τα προγράμματα κοινωφελούς χαρακτήρα (ΚΟΧ) συνεχίστηκαν με συνολική ένταξη στην απασχόληση 14.317 ωφελούμενων. Συνολικά από τα δέκα προγράμματα απασχόλησης που αναρτήθηκαν στο 2016 και όσα είχαν ήδη υλοποιηθεί το 2015 πρόσφεραν απασχόληση σύμφωνα, με τον ΟΑΕΔ, σε 68.017 συνολικά ωφελούμενους εκ των οποίων οι 17.717 θέσεις ήταν σε ΟΤΑ και δημόσιους φορείς. Στο ίδιο έτος τον Οκτώβριο, προωθήθηκε από την κυβέρνηση στην βουλή και ψηφίστηκε το νέο σχέδιο νόμου για την Κοινωνική Οικονομία. Ο νέος νόμος 4430/31-10-2016 για την «Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία» (Κ.Α.Ο) ίσχυσε από την 1^η Νοεμβρίου 2016 και αντικαθιστούσε τον προηγούμενο 4019/11. Το κείμενο - που ισχύει και σήμερα - περιείχε καινοτόμα στοιχεία αλλά και αρκετές ομοιότητες με τον προηγούμενο ν.4019/11. Εισήγαγε νέους τύπους φορέων και αναθεώρησε τα καταστατικά των υαρχόντων με σκοπό την καλύτερη λειτουργία τους. Ουδέποτε ωστόσο - όπως ο προκάτοχος του - εφαρμόστηκε επί της ουσίας, ειδικότερα στα κυριότερα και κρισιμότερα άρθρα που αφορούσαν στην βιώσιμη λειτουργία των φορέων.

Τον Ιούλιο 2017 προωθήθηκε στο ΥΠΕΚΑ το νέο παραδοτέο του ΕΙΕΑΔ και του μηχανισμού διάγνωσης με τίτλο «*Ενδιάμεση Έκθεση Αποτελεσμάτων 2017*». Τόνισε την αρνητική εξέλιξη της απασχόλησης και μάλιστα την συνεχή μείωση των εργαζομένων α' βάθμιας και β' βάθμιας εκπαίδευσης κατά τη περίοδο 2011-2016 ενώ διέκρινε θετική πορεία στην απασχόληση των εργαζομένων γ' βάθμιας εκπαίδευσης (2017:13)²⁰⁰. Οι περισσότεροι άνεργοι (για τους οποίους υπήρχαν δεδομένα) απόφοι-

¹⁹⁹ Η Επιτροπή Συντονισμού συγκροτείται από εκπροσώπους του Υπουργείου Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, ως συντονιστή για την ανάπτυξη και λειτουργία του Μηχανισμού, του ΕΙΕΑΔ, επιστημονικά υπεύθυνου φορέα για το Μηχανισμό, του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, του Υπουργείου Οικονομίας, Ανάπτυξης και Τουρισμού, του Εθνικού Οργανισμού Πιστοποίησης Επαγγελματικών Προσόντων (ΕΟΠΠΕΠ), της Ένωσης Περιφερειών Ελλάδος, του ΟΑΕΔ και των κοινωνικών εταίρων που υπογράφουν τη Γενική Συλλογική Σύμβαση Εργασίας (ΓΣΕΕ, ΣΕΒ, ΓΣΕΒΕΕ, ΕΣΕΕ, ΣΕΤΕ).

https://www.kodiko.gr/nomologia/document_navigation/166932/nomos-4368-2016 (Πρόσβαση Δεκ. 2020)

²⁰⁰ Στην «*Ενδιάμεση έκθεση αποτελεσμάτων 2017*», αναφέρεται (σελ.23) ότι οι άνεργοι που αναζητούν εργασία ως ανειδίκευτοι εργάτες, βρίσκονται κυρίως στις Περιφέρειες Αττικής και Κεντρικής Μακεδονίας και έχουν μέση διάρκεια ανεργίας 40 και 43 μήνες αντίστοιχα. <http://lmds.eiead.gr/wp-content/uploads/2017/10/ENDIAMESEH-EKΘESH-AΠOTEΛEΣMATΩN-2017.pdf> (Πρόσβαση Δεκ. 2020)

τοι α' βάρθμιας και β' βάρθμιας εκπαίδευσης, αναζητούσαν εργασία ως ανειδίκευτοι εργάτες, χειρόνακτες και μικροεπαγγελματίες. Ήταν γεννημένοι πριν το 1970 με μεγαλύτερο πλήθος όσων γεννήθηκαν την περίοδο 1956 έως 1962 (2017:22).

Το υπουργείο επανήλθε αμέσως μετά, στις 7 Ιουλίου, στην εφαρμογή ενεργητικών πολιτικών απασχόλησης (ΕΠΑ), με προγράμματα επιχορήγησης ιδιωτικών επιχειρήσεων, περιλαμβάνοντας ως δικαιούχους και τους φορείς Κ.Αλ.Ο. χωρίς κριτήρια προσαρμοσμένα, στις ιδιαιτερότητες της λειτουργίας τους. Η πρόσκληση προέβλεπε μεταξύ άλλων απασχόληση 10.000 μακροχρόνια ανέργων ηλικιακής κατηγορίας 55-67 ετών η οποία όπως έχει προκύψει από σχετικές έρευνες αντιμετωπίζει δυσκολίες ομαλής εργασιακής ένταξης χωρίς όμως αντίκρισμα στους φορείς Κ.Αλ.Ο. Στο ίδιο καλοκαίρι (2017) εκδόθηκαν νέες προσκλήσεις ΚΟΧ για ειδικές ομάδες ανέργων, μακροχρόνια ανέργων και μέλη ευπαθών ομάδων, αφενός με επιδότηση 100% του μισθολογικού κόστους στους ΟΤΑ και άλλους δημόσιους φορείς αφετέρου με υπό όρους (διατήρηση θέσεων) μερικής επιδότησης στις ιδιωτικές επιχειρήσεις. Έως το τέλος του έτους ολοκληρώθηκε ένα μεγάλο πρόγραμμα παρόμοιων παρεμβάσεων με 14 συνολικά προσκλήσεις δράσεων για την απασχόληση ανέργων στο πλαίσιο του ΕΠ.ΑΝ.ΑΔ. του Κανονισμού 1304/2013 της νέας Προγραμματικής Περιόδου 2014-2020. Το 2017 ήταν χρονιά πρωτοφανούς - σε σχέση με προηγούμενες χρονιές - κυβερνητικής δραστηριότητας με προσκλήσεις για συνολική απασχόληση σε ΟΤΑ (ΚΟΧ) αλλά και σε επιχειρήσεις του ιδιωτικού και δημοσίου τομέα 125.243 ωφελούμενων.

Στο έτος 2018 ακολουθείται σε γενικές γραμμές η ίδια πολιτική δράσεων και προγραμμάτων για την απασχόληση. Εστιάζεται όπως και στο παρελθόν έτος στη στήριξη των δαπανών μισθοδοσίας των επιχειρήσεων με σκοπό την διατήρηση των υπαρχουσών θέσεων απασχόλησης με συνολική στόχευση για 88.959 συνολικά ωφελούμενους. Συνεχίστηκαν επίσης τα προγράμματα απασχόλησης ΚΟΧ (τρία προγράμματα με 37.481 ωφελ.) μία πρόσκληση Συμβάσεων Ορισμένου Χρόνου (ΣΟΧ) για ανάγκες του ΟΑΕΔ και άλλες τέσσερις δράσεις στο πλαίσιο του ΕΠΑΝΑΔ-ΕΔΒΜ. Το υπουργείο Εργασίας, είχε ήδη διακρίνει ωστόσο την ανάγκη αναπροσαρμογής και επαναστόχευσης των πολιτικών απασχόλησης. Έτσι τον Απρίλιο 2018 ανακοινώθηκε το νέο «Στρατηγικό Πλαίσιο για τον Ανασχεδιασμό των Ενεργητικών Πολιτικών Απασχόλησης». Στην εισαγωγή, το κείμενο ανέφερε emphatically την αποκλιμάκωση της ανεργίας συγκριτικά με προηγούμενα έτη τονίζοντας ότι *το 2017 ο αριθμός των ανέργων ανήλθε σε 1.027.048 άτομα από 1.130.934 άτομα το 2016 καταγράφοντας μείωση 9,2%*

(2018:9). Διέκρινε όμως μείωση ζήτησης εκ μέρους της αγοράς εργασίας αναδεικνύοντας αναντιστοιχία των προγραμμάτων Ενεργητικών Πολιτικών Απασχόλησης (ΕΠΑ) με τις πραγματικές ανάγκες των επιχειρήσεων (2018:16)²⁰¹. Σε πολλά σημεία του κειμένου υποστηρίζεται η πολιτική της «εγγυημένης απασχόλησης» (ΚΟΧ) - σε ΟΤΑ και δημόσιο²⁰² - τονίζοντας ότι στο εξής θα αποτελεί τμήμα του μίγματος πολιτικής. Εξηγεί ότι έτσι, θα επιτευχθεί «...αύξηση της παραγωγικότητας του δημοσίου τομέα, στο μέγιστο βαθμό που θα διευκολύνει τους πολίτες και τον ιδιωτικό τομέα...». Τέλος ανακοινώνει τον ανασχεδιασμό των ΕΠΑ²⁰³ με την υποστήριξη της ΕΕ και συγκεκριμένα μέσω της Υπηρεσίας Στήριξης Διαρθρωτικών Μεταρρυθμίσεων (Structural Reform Support Service, SRSS), με συνεργάτη την Διεθνή Τράπεζα (World Bank) και με εξωτερικό συνεργάτη για θέματα πληροφορικής (2018:61). Οι παρεμβάσεις αφορούσαν στη βελτίωση του συστήματος παροχής των ΕΠΑ και τη δημιουργία πληροφοριακού συστήματος παρακολούθησης και αξιολόγησης.

Επίσης στο ίδιο κείμενο εντοπίζεται - για μια ακόμη φορά - η αναφορά στην Κ.Αλ.Ο ως στρατηγικού στόχου. Συγκεκριμένα στην 3^η παράγραφο (2018:18) μεταξύ των τεσσάρων στρατηγικών στόχων για την αντιμετώπιση της ανεργίας ο πρώτος είναι η «Δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, ενίσχυση της επιχειρηματικότητας και της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας». Όπως ήδη είχε σχετικά περιγραφεί και στην *Ετήσια Έκθεση 2017* για την Κ.Αλ.Ο.²⁰⁴ αλλά και στο Στρατηγικό Πλαίσιο 2018 στη παρ.5 (2018:22) με τίτλο «Χρηματοδότηση πολιτικών απασχόλησης» προβλεπόταν η οικονομική στήριξη των φορέων Κ.Αλ.Ο. για την ανάπτυξη της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας

²⁰¹ Στο Στρατηγικό Πλαίσιο για τον Ανασχεδιασμό των Ενεργητικών Πολιτικών Απασχόλησης, 2018, αναφέρεται σχετικά ότι «...Ενώ από τη μία πλευρά, υπάρχει μια φαινομενικά απεριόριστη ζήτηση για ΕΠΑ, εξακολουθεί να υπάρχει σημαντικός κίνδυνος ότι η ανταπόκριση στο αίτημα αυτό θα έχει περιορισμένες επιπτώσεις στην μετάβαση των ανέργων στην αγορά εργασίας, λόγω της έλλειψης ζήτησης...» http://www.opengov.gr/minlab/wp-content/uploads/downloads/2018/04/stratigiko_plaisio.pdf (Πρόσβαση Δεκ.2020)

²⁰² Στην εισαγωγή (σελ. 3, 4) αναφέρεται ότι «...στόχος και προτεραιότητα είναι η υλοποίηση προγραμμάτων που επιτρέπουν στο ανθρώπινο δυναμικό της χώρας, που η αγορά εργασίας δεν δύναται να απορροφήσει, ...και ...υπηρεσιών που βελτιώνουν κτιριακές και κοινωνικές υποδομές της χώρας και αναβαθμίζουν την παραγωγικότητα του δημοσίου τομέα...»

²⁰³ Στο πλαίσιο αυτό εντάσσονται: α) Η παροχή εγγυημένης απασχόλησης στους ανέργους σε θέσεις στον δημόσιο (μέσω κοινωφελούς εργασίας). Η υποστήριξη των ανέργων μέσω προγραμμάτων κατάρτισης τα οποία αναβαθμίζουν τις δεξιότητες και τα προσόντα τους, ώστε να μπορούν να εισέλθουν/επανεισέλθουν στην αγορά εργασίας, είναι ιδιαίτερος σημαντική για το σύνολο των ανέργων και ιδίως για άτομα χαμηλών προσόντων αλλά και για άτομα που χρειάζονται εκ νέου απόκτηση δεξιοτήτων (reskilling) όταν οι κλάδοι στους οποίους απασχολούνται δεν έχουν δυναμισμό και η απασχόληση τους δεν είναι δυνατή (σελ.15).

²⁰⁴ «Ετήσια έκθεση 2017 και Σχέδιο Δράσης για την Ανάπτυξη του οικοσυστήματος της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας 2017-2023», Πίνακες 60, 61 και 62, σελ. 107-109, από την Ειδική Γραμματεία Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας (Κ.Αλ.Ο.). https://kalo.gov.gr/wp-content/uploads/2018/05/KALO_ETHSIAEKTTHESI.pdf (Πρόσβαση Δεκ.2020)

Οικονομίας. Τα συνολικά κονδύλια ήταν 168.712.554 € μέσω των ΕΠΑΝΕΚ, ΕΠΑ-ΝΑΔ-ΕΔΒΜ και των 13 ΠΕΠ. Συγκεκριμένα: α) Ε.Π Δημόσια Δαπάνη ΕΠΑΝΑΔ, Ε & ΔΒΜ 57.322.635 β) ΕΠΑΝΕΚ 25.000.000, γ) ΠΕΠ 86.389.919 (αργότερα μειώθηκαν σε 79.514.919 εκ. και έτσι το σύνολο μειώθηκε στα ~161 εκ. €). Ουδέποτε ωστόσο εκταμιεύτηκαν οι πιστώσεις αυτές όπως είχε τότε αποφασιστεί για την στήριξη του τομέα της Κ.Αλ.Ο.

Στις 26/10/2018 με την απόφαση αρ. 29, η Επιτροπή Παρακολούθησης (ΕπΠα) του ΕΠΑΝΑΔ ΕΔΒΜ 2014-2020 ανάρτησε κείμενο με τίτλο *Εξειδίκευση Εφαρμογής του Επιχειρησιακού Προγράμματος*. Στην δέσμη Δράσεων 6 προβλεπόταν ο περιφερειακός σχεδιασμός της ΚΑΛΟ²⁰⁵. Στο πλαίσιο της υλοποίησης των ανακοινωθέντων, τον Σεπτέμβριο 2018 εκδόθηκε η πρόσκληση «Κέντρα Στήριξης της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας»²⁰⁶. Παρά την πρόβλεψη λειτουργίας 89 κέντρων στήριξης σε όλη την επικράτεια, τελικά μόνον 11 επιλέχθηκαν και μάλιστα με γεωγραφική και πληθυσμιακή αναντιστοιχία²⁰⁷. Αμέσως μετά, συγκεκριμένα στις 5/11/18 η Ειδική Γραμματεία Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας ανάρτησε προδημοσίευση «Υποβολής αιτήσεων χρηματοδότησης πράξεων για τη δράση: *Επιχορήγηση Υφισταμένων Φορέων Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας (Κ.Αλ.Ο.)*»²⁰⁸ για την οποία δεν ακολούθησε τελικώς σχετική πρόσκληση. Αργότερα, σε σχετικές εκθέσεις αξιολόγησης πορείας υ-

²⁰⁵ Συγκεκριμένα (σελ.24), ανέφερε ότι «...Αφορά στην εκπόνηση μελετών ανάδειξης σε κάθε περιφέρεια των δυνατοτήτων ανάπτυξης πρωτοβουλιών ΚΑΛΟ, που μπορούν να είναι κοινωνικά και περιβαλλοντικά αναγκαίες, όπως και οικονομικά βιώσιμες, ώστε να συμβάλουν στην περιφερειακή ανασυγκρότηση της χώρας. Χρόνος υλοποίησης-ολοκλήρωσης 2018-2020...», https://empedu.gov.gr/wp-content/uploads/2018/10/Keimeno_Exidikeysis_EPANAEDBM_29_EpPa_10_18.pdf (Πρόσβαση Δεκ. 2020)

²⁰⁶ Πρόσκληση υποβολής αιτήσεων χρηματοδότησης πράξεων για τη δράση «Κέντρα Στήριξης της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας» του ΕΠ «ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΔΥΝΑΜΙΚΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ», ΕΣΠΑ 2014-2020 συνολικής δαπάνης 11.303.000,00€ και αφορούσε στην επιλογή 89 φορέων Κ.Αλ.Ο. στις 13 περιφέρειες της επικράτειας οι οποίοι θα πληρούσαν συγκεκριμένα κριτήρια και θα αναλάμβαναν την διάχυση των αρχών της Κ.Αλ.Ο αλλά και την προετοιμασία της επιχειρησιακής λειτουργίας των ωφελούμενων φορέων. https://www.espa.gr/Lists/Proclamations/Attachments/4009/ΩΣΥΟ465X18-M04_PROSKL_KALO.pdf (Πρόσβαση Δεκ. 2020)

²⁰⁷ Βλ.: «20 μήνες Κέντρα Στήριξης Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας», Έκθεση Αποτελεσμάτων 2019 & 2020 (σελ.17), Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Ιωάννινα, Κέρκυρα, Λευκάδα, Βόλος, Κόρινθος, Κιάτο, Λέσβος, Ηράκλειο και Χανιά <https://kentrostirixiskalo.online/wp-content/uploads/2021/07/catalogue-web.pdf> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

²⁰⁸ Προδημοσίευση δράσης: «Πρόσκληση υποβολής αιτήσεων χρηματοδότησης πράξεων για τη δράση «Επιχορήγηση Υφισταμένων Φορέων Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας (Κ.Αλ.Ο.)» Ήταν συνολικής δαπάνης 27.878.654 € με συγχρηματοδότηση από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ) της Ευρωπαϊκής Ένωσης και από Εθνική Συμμετοχή. https://kalo.gov.gr/wp-content/uploads/2018/11/20181105_Prodimosieysi_Enishysis_Yfistameni Foreis Kalo Orthi epanal ipsi.pdf (Πρόσβαση Δεκ.2020)

λοποίησης που ακολούθησαν αναφερόταν κωλυσιεργία απελευθέρωσης κονδυλίων αναφορικά με την Κοινωνική Επιχειρηματικότητα (έκθεση 31/12/2018) αλλά και αναγγελία μείωσης της προϋπολογιζόμενης δαπάνης από 2% το 2018 στο 0,07% το 2020 (έκθεση 30/9/2020)²⁰⁹.

Στη εκπονή του έτους (19-12-2018) ανακοινώθηκε «Πρόσκληση υποβολής αιτήσεων χρηματοδότησης επενδυτικών σχεδίων στη Δράση «Εργαλειοθήκη Ανταγωνιστικότητας Μικρών και Πολύ Μικρών Επιχειρήσεων, ΕΣΠΑ 2014 – 2020 (Α/Α 3428, Κωδ. 019ΚΕ)» συνολικού ύψους 400 εκατ ευρώ. Πρόκειται για δράση με την οποία θα ενισχύονταν τα επενδυτικά σχέδια από 20.000 έως 200.000€ ανά σχέδιο και επιδότηση από 50% έως 65% (το ύψος της επιδότησης καθορίζεται με βάση τις εξαγωγικές επιδόσεις)²¹⁰. Απευθύνθηκε σε επιχειρήσεις μικρού μεγέθους (συμπεριέλαβε και φορείς Κ.Α.Ο) στις οποίες ήδη απασχολούνται τουλάχιστον δύο εργαζόμενοι (ΕΜΕ) και έχουν συμπληρωμένες τρεις διαχειριστικές χρήσεις. Αξίζει να σημειώσουμε στο σημείο αυτό ότι η προσθήκη φορέων Κ.Α.Ο με συνθήκες συμμετοχής συμβατικών επιχειρήσεων συναντάται συχνά σε αντίστοιχα προγράμματα. Ωστόσο ήταν ήδη γνωστό από τις εκθέσεις της ειδικής γραμματείας Κ.Α.Ο. του υπουργείου Εργασίας, ότι το 70% των φορέων Κ.Α.Ο δεν απασχολεί ούτε έναν εργαζόμενο (ΕΜΕ) και ο Μ.Ο. απασχόλησης σε όλο τον τομέα το 2017 ήταν 1.1 ΕΜΕ²¹¹. Συνεπώς η αναφορά των φορέων Κ.Α.Ο. ως πιθανών ωφελουμένων σε παρόμοια προγράμματα καταδεικνύει σύγχυση και ελλιπή ενημέρωση των επιτροπών σχεδιασμού προγραμμάτων για την δομή και ιδιαιτερότητες των φορέων Κ.Α.Ο. Λίγο αργότερα στο 2019 - έτος εκλογικής διαδικασίας - σημειώνονται γενικότερα περιορισμένες ανακοινώσεις προγραμμάτων απασχόλησης (μόνο τρεις δράσεις για 23.933 ωφελούμενους) και η διάδοχη κυβέρνηση του Κυριάκου Μητσοτάκη (ΝΔ, Ιούλιος 2019), δεν προχώρησε σε δημοσιεύσεις νέων προσκλήσεων.

²⁰⁹ Επενδυτική Προτεραιότητα 9.5 «Πρόωθηση της κοινωνικής επιχειρηματικότητας και της επαγγελματικής ενσωμάτωσης σε κοινωνικές επιχειρήσεις και την κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία ώστε να διευκολυνθεί η πρόσβαση στην απασχόληση» κατανέμεται το 0.07%. Ιστοσελίδα υπουργείου Ανάπτυξης και Επενδύσεων, ΕΣΠΑ, ΕΠΑΝΑΔ <https://empedu.gov.gr/to-epicheirisiako-programma/poreia-ylopoiisis/> (2020:3) (Πρόσβαση Δεκ.2020)

²¹⁰ Πρόσκληση υποβολής αιτήσεων «Εργαλειοθήκη Ανταγωνιστικότητας Μικρών και Πολύ Μικρών Επιχειρήσεων», ΕΣΠΑ 2014 - 2020. http://epan2.antagonistikotita.gr/uploads/20181219_antagonistikothta.pdf (Πρόσβαση Δεκ.2020)

²¹¹ Οποιοσδήποτε εργάστηκε με πλήρες ωράριο μέσα στην επιχείρηση κατά την διάρκεια όλου του έτους υπολογίζεται ως μια μονάδα. Τα άτομα που δεν εργάστηκαν ολόκληρο το έτος, οι εργαζόμενοι μερικής απασχόλησης και οι εργαζόμενοι σε εποχική βάση αντιστοιχούν σε κλάσματα μιας ΕΜΕ. http://www.eiead.gr/publications/docs/efd/etisies_monades_ergasias.pdf (Πρόσβαση Δεκ. 2020)

Στο 2020 ειδικότερα από τον Μάρτιο του 2020, η χρονιά «στιγματίστηκε» από πρωτοφανή κρίση λόγω της σταδιακά εξαπλούμενης μόλυνσης του πληθυσμού από τον ιό Covid-19. Το αναπάντεχο αυτό γεγονός και οι περιορισμοί στην κινητικότητα που ακολούθησαν, είχαν άμεσο αντίκτυπο στην κατανάλωση και αρνητικό αντίκτυπο στην απασχόληση. Μέσα σε ένα εξάμηνο - σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ (14 Αυγ/2020) - τέθηκαν σε αναστολή λειτουργίας 205.984 επιχειρήσεις. Άνω του ενός εκατομμυρίου εργαζομένων βρέθηκαν έξαφνα σε αναστολή σύμβασης και μετατράπηκαν σε λήπτες επιδόματος 534 ευρώ μηνιαίως ανεξαρτήτως μισθού κατά την απασχόληση τους. Το κράτος αντέδρασε, με επιδοτήσεις ανέργων σε αναστολή εργασίας και των ίδιων των πληττόμενων επιχειρηματιών²¹². Παρά ταύτα η μεγάλη πτώση της κατανάλωσης από την επιβολή αναστολής λειτουργίας των επιχειρήσεων (lockdown) που ακολούθησε δημιούργησε κλυδωνισμό όλο το 2020 στην ελληνική οικονομία.

Παρά ταύτα στο 2020 ο ΟΑΕΔ ανήγγειλε ποικίλα μέτρα εργασιακής ένταξης συγκεκριμένων ηλικιακών ομάδων αλλά και ΚΟΧ. Από τον Φεβ/2020 έγιναν τροποποιήσεις κάποιων παλαιότερων προσκλήσεων (λόγω μειωμένου ενδιαφέροντος από δικαιούχους φορείς) για ένταξη ανέργων ευπαθών ομάδων και αύξηση της επιχορήγησης στο 90% (από 70%) αλλά και αφαίρεση κάποιων ανασταλτικών - για τους εργοδότες - υποχρεώσεων (όπως διατήρηση της θέσης μετά την λήξη της σύμβασης). Τροποποιήθηκε επίσης ένα πρόγραμμα απασχόλησης του 2018 για πτυχιούχους ανέργους έως 39 ετών σε κλάδους «Έξυπνης Εξειδίκευσης του Ιδιωτικού Τομέα» (αφαιρέθηκαν δεσμεύσεις, αυξήθηκε η επιδότηση) αφού είχε ζήτηση μόνο από 947 ενδιαφερόμενους από τις 5000 προβλεπόμενες θέσεις. Ακολούθως έγινε τροποποίηση *...στο πλαίσιο της στήριξης των μακροχρόνια ανέργων ...καθώς και της συνεχούς αξιολόγησης των προγραμμάτων απασχόλησης... παλαιότερης πρόσκλησης που δεν ολοκληρώθηκε για απασχόληση μακροχρόνια ανέργων ηλικίας 55-67 ετών, (1.200 προσλήψεις από 3700 προσφερόμενες θέσεις) με προσθήκη επιπλέον 5000 νέων θέσεων. Τροποποιήθηκε και το πρόγραμμα «επιταγές επανένταξης στην αγορά εργασίας» του 2017 που δεν ολοκληρώθηκε (είχε καλύψει μόνο 880 από τις 10.000 θέσεις) και αφαίρεσε ανασταλτικούς για τους ανέργους αλλά και για τους εργοδότες περιορισμούς.*

²¹² Εξέλιξη κύκλου εργασιών επιχειρήσεων σε αναστολή λειτουργίας λόγω της πανδημίας της νόσου του Κορονοϊού 2019 (COVID-19) <https://www.statistics.gr/documents/20181/c487e560-ca1a-bbd8-06f2-b4e44734d1fe> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

Από την προηγηθείσα επισκόπηση είναι εμφανές ότι η ΚΟ δεν αποτέλεσε μέρος των πολιτικών απασχόλησης στην περίοδο κρίσης της δεκαετίας του 2010. Επιλέχθηκαν οι - εκ των πραγμάτων - αναποτελεσματικές ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης (ΕΠΑ), ενώ στην περίοδο 2015-19 παρατηρείται σχεδόν μαζικός αναπροσανατολισμός ομάδων ανέργων προς στον δημόσιο τομέα και ΟΤΑ (ΚΟΧ). Οι σχεδιαζόμενες σημαντικές δαπάνες για την κοινωνική επιχειρηματικότητα την απασχόληση και την κοινωνική συνοχή μέσω του ΕΠΑΝΕΚ και ΕΠΑΝΑΔ δεν εκταμιεύτηκαν και δεν απορροφήθηκαν, φανερώνοντας τις αδυναμίες εκτέλεσης των σχεδίων και δεσμεύσεων της πολιτείας. Γενικότερα παρατηρείται η δυσαρμονία των προβλεπόμενων σε επίσημες εκθέσεις και μελέτες δράσεων για την Κ.Αλ.Ο. και της τελικής πραγματοποίησής τους.

Συμπεράσματα 4^{ου} κεφαλαίου

Η κρίση της απασχόλησης στην Ευρώπη στις δεκαετίες του 1980 και 1990 ώθησε τις εθνικές κυβερνήσεις σε αναζήτηση εναλλακτικών λύσεων για την διαχείριση και την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της. Ο τομέας της ΚΟ είχε αποδείξει στο παρελθόν ότι με τις δράσεις του μπορεί να αποτελέσει λύση στην διαχείριση των δυσχερειών διαβίωσης και επανένταξης των πληττόμενων από τις ποικίλες κρίσεις πολιτών. Άλλωστε η θεσμική επανεμφάνιση του τομέα στην Ευρώπη το 1980 έδειχνε την πολιτική κατεύθυνση για την αντιμετώπιση των κρίσιμων ζητημάτων της εποχής όπως η εργασιακή ένταξη των μειονεκτουσών ομάδων. Ήδη από το 1997 τα επίσημα όργανα της ΕΕ εισήγαγαν την ΚΟ στον διάλογο και στα ψηφίσματα των διασκέψεων τους (Διαδικασία Λουξεμβούργου, Σύνοδος Άμστερνταμ, Σύνοδος Λισσαβόνας). Η Ελλάδα σταδιακά και παράλληλα με την ΕΕ, συμπεριλάμβανε δράσεις της ΚΟ σε διάφορα κείμενα προτάσεων της στην ΕΕ και αργότερα στα προγράμματα ΕΣΠΑ, δημιουργώντας ένα «γόνιμο» έδαφος υποδοχής του νέου θεσμού.

Στην δεκαετία του 2000, η ΕΕ προώθησε πολιτικές και προέτρεψε τα κράτη-μέλη να υιοθετήσουν τις καλές πρακτικές άλλων κρατών ειδικά των πρωτοπόρων της βόρειας και δυτικής Ευρώπης. Στήριξε τις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις (ΕΣΑ, ΕΣΔΑ, ΤΣΑ) χρηματοδοτώντας μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου και άλλων φορέων την καταπολέμηση της ανεργίας μέσω ανάπτυξης της επιχειρηματικότητας και των δεξιοτήτων των εργαζομένων. Ωστόσο τα εγκεκριμένα για την Ελλάδα χρηματοδοτικά προγράμματα της ΕΕ (ΜΟΠ, ΚΠΣ και ΕΣΠΑ) που στόχευαν στην απασχόληση, αν και μόχλευαν σημαντικά ευρωπαϊκά κεφάλαια, δεν ανέτρεψαν τα διαρκώς

επιδεινούμενα αποτελέσματα της. Επίσης το πλαίσιο δράσεων προετοιμασίας του εργατικού δυναμικού (ΕΠ ΑΝΑΔ) για νέες δεξιότητες, δεν απορρόφησε με επάρκεια τα κονδύλια που αναφέρονταν στην αλλαγή του προτεινόμενου από την ΕΕ και σχεδιασμένου από τις εθνικές αρχές μοντέλου ενεργητικών πολιτικών.

Οι πρώτες δράσεις της ΚΟ και των κοινωνικών συνεταιρισμών εργασιακής ένταξης εμφανίστηκαν στις αρχές της δεκαετίας του 2000 στην Ελλάδα με αφορμή την ψυχιατρική μεταρρύθμιση. Είχαν προηγηθεί οι αποφάσεις για την αποιδρυματοποίηση και την εργασιακή ένταξη των ψυχικά νοσούντων πολιτών με αφορμή και τις παραινήσεις τότε της ΕΕ. Έτσι ιδρύθηκαν σταδιακά σύμφωνα με τον νόμο 2716/1999 οι *Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί Περιορισμένης Ευθύνης* (Κοι.Σ.Π.Ε.), οι πρώτοι φορείς που ασκούσαν επιχειρηματικότητα με κοινωνικούς στόχους. Αρκετά αργότερα, σε ένα ευρύτερο ευρωπαϊκό κλίμα θετικών αντιλήψεων, αποφάσεων και ψηφισμάτων σχετικών με την ΚΟ, το υπουργείο Εργασίας προώθησε τον πρώτο νόμο (4019/11) για την *Κοινωνική Επιχειρηματικότητα* περιγράφοντας σε αυτόν την ίδρυση και λειτουργία των *Κοινωνικών Συνεταιριστικών Επιχειρήσεων* (Κοιν.Σ.Επ.). Στο κείμενο ορίζονταν με λεπτομέρεια, οι ρυθμίσεις και οι περιορισμοί που διέπουν την λειτουργία των Κοιν.Σ.Επ. και τις διαφορές τους από τις συμβατικές επιχειρήσεις όπως π.χ. οι καταστατικοί σκοποί, ο περιορισμός της διανομής πλεονασμάτων κ.α.. Πέντε χρόνια αργότερα ο νόμος 4430/16 Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία (Κ.Α.Ο.) αντικατέστησε τον 4019/11, εισήγαγε νέους τύπους Κοιν.Σ.Επ. και έδωσε την ευκαιρία και σε άλλους τύπους φορέων να συμμετέχουν στον τομέα αρκεί να τηρούν προαπαιτούμενες δεσμεύσεις στη στόχευση και τον τρόπο λειτουργίας τους.

Έως το 2015 σε κείμενο της ΕΟΚΕ²¹³ αναφορικά με την απασχόληση στην Ελλάδα εντός του χώρου της ΚΟ, καταγράφηκαν την περίοδο 2014-15 συνολικά 117.516 εργαζόμενοι. Η έκθεση περιλάμβανε και τους καταγραμμένους εκείνη την περίοδο διάφορων τύπων συνεταιρισμούς και τα συναφή με αυτούς σχήματα. Αναλυτικά, εν γένει οι συνεταιρισμοί απασχολούσαν 14.983 εργαζόμενους, τα ταμεία αλληλασφάλισης 1.533 ενώ οι διάφορες ενώσεις και τα ιδρύματα 101.000 εργαζόμενους. Συνεπώς η α-

²¹³ Έκθεση ΕΟΚΕ (2017) για την ΕΕ, *Πρόσφατες εξελίξεις της κοινωνικής οικονομίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, Πίνακας 4. σελ. 31, <https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/files/qe-04-17-876-el-n.pdf> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

πασχόληση στην ΚΟ της περιόδου αυτής αντιπροσώπευε το 3,28% της συνολικής απασχόλησης στην χώρα, πολύ χαμηλότερα βεβαίως ακόμη και από τον μέσο όρο της ΕΕ ο οποίος ήταν στο 6,3%²¹⁴.

Από την αρχή της δεκαετίας του 2000 παρατηρούνται σημαντικές αστοχίες στις σχεδιαζόμενες δράσεις για την απασχόληση. Οι αδυναμίες εφαρμογής των πολιτικών και της πραγματοποίησης των στόχων των προγραμματικών αξόνων δράσης π.χ. του ΕΣΠΑ 2007-2013 διακρίνεται και σε αναφορές της ΕΕ και αποτιμήσεις του ΕΣΠΑ και του ΕΠ.ΑΝ.Α.Δ. Ομοίως παρατηρείται σχεδόν μηδαμινή απορροφητικότητα στα κονδύλια του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου για την Κοινωνική Ένταξη (ΕΣΚΕ) του νέου ΕΣΠΑ 2014-2020 που αφορούσαν στην ανάπτυξη της Κοινωνικής επιχειρηματικότητας για την εργασιακή ένταξη των ειδικών και μη προνομιούχων ομάδων. Έτσι, το Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο για την Κοινωνική Ένταξη (ΕΣΚΕ 2014) που σχεδίασε και ανέλαβε να υλοποιήσει η τότε ελληνική κυβέρνηση δεν ολοκληρώθηκε. Στο κείμενο του περιέλαβε την Κοινωνική Οικονομία, την ίδρυση περιφερειακών μηχανισμών στήριξης της κ.α. Τα αναγγελθέντα μέτρα ουδέποτε πραγματοποιήθηκαν και έτσι δεν απορροφήθηκαν οι αναλογούντες πόροι της ΕΕ. Οι μετέπειτα ανακοινώσεις, προσκλήσεις και προδημοσιεύσεις για την στήριξη της Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας και η σχεδιαζόμενη δημιουργία κέντρων στήριξης, δεν υλοποιήθηκαν ή ήταν πλημμελής η υλοποίησή τους.

Εν τούτοις, για την αντιμετώπιση της συνεχώς επιδεινούμενης ανεργίας, οι κυβερνήσεις στράφηκαν όπως στο παρελθόν σε ΕΠΑ π.χ. χρηματοδότησης των μισθολογικών δαπανών ή εναλλακτικά κινήτρων δημιουργίας μικρών και θνησιγενών επιχειρήσεων επιδιώκοντας την αυτοαπασχόληση των ανέργων (Βλ. παράρτημα 2). Οι δείκτες ανεργίας αποδεικνύουν όμως την αναντιστοιχία των σκοπών και την γενική αστοχία των πολιτικών. Για παράδειγμα, στην διετία 2009-2011 σύμφωνα με την Eurostat, η ανεργία διπλασιάστηκε (από 9,6% το 2009 στο 17,9% το 2011). Το 2012 επιδεινώθηκε περαιτέρω φτάνοντας στο 24,8% ενώ οι εκθέσεις προόδου των προγραμμάτων κατεδείκνυαν αποτυχία των δράσεων κατάρτισης και απασχόλησης. Οι ποιοτικοί δείκτες ανεργίας έδειχναν τις ειδικές ομάδες ανέργων (νέοι και μακροχρόνια άνεργοι) να πλήττονται εντονότερα (59% ανεργία) ενώ αντίστοιχα η συμμετοχή των ανέργων σε

²¹⁴ Το σύνολο των απασχολούμενων το 2015 στην Ελλάδα σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ) ήταν 3.585.920 άτομα. ΕΡΕΥΝΑ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΔΥΝΑΜΙΚΟΥ: Ιούνιος 2020, Πίνακας 1: Απασχολούμενοι, άνεργοι, οικονομικά μη ενεργοί και ποσοστό (%) ανεργίας, Ιούνιος 2015 – 2020, <https://www.statistics.gr/documents/20181/b5685471-b604-4d99-00dd-c60a5825aedc> (Πρόσβαση Δεκ. 2020)

προγράμματα προετοιμασίας και κατάρτισης παρέμεινε εξαιρετικά χαμηλή σε σχέση με την ΕΕ (2,9% έναντι 9,5% στην ΕΕ). Οι συνεχείς προσπάθειες επιδότησης νέας επιχειρηματικότητας αλλά και τα κίνητρα και οι πολύπλοκες μέθοδοι σταθεροποίησης της απασχόλησης στις ιδιωτικές επιχειρήσεις αποδείχθηκαν άγονες. Η ανεργία το 2014 είχε ήδη φτάσει στο 26,6% (Eurostat), ένας στους δύο νέους 15-24 ετών ήταν εκτός εργασίας (52,4%) ενώ οι συμβάσεις εργασίας ορισμένου χρόνου (part time) ήταν σε συνεχή ανοδική πορεία. Η απουσία ενημέρωσης της κοινωνίας αλλά και των ποικίλων θεσμικών φορέων για το πεδίο της ΚΟ, ενέτεινε το χάσμα γνώσης των δυνατοτήτων που προσέφερε ο τομέας.

Εκτός των προαναφερόμενων ΕΠΑ, στην ίδια περίοδο και ειδικότερα από το 2011, οι κυβερνήσεις εφάρμοσαν προγράμματα ΚΟΧ (κοινοφελούς χαρακτήρα). Για την ολοκλήρωσή τους αξιοποιήθηκαν πιστώσεις στήριξης από τα διαρθρωτικά ταμεία της ΕΕ και των προγραμμάτων ΕΣΠΑ και απασχόλησαν μεγάλο αριθμό ανέργων που ανήκαν σε ειδικές και ευάλωτες ομάδες, στον δημόσιο τομέα και τους ΟΤΑ. Μέσω των ΚΟΧ εντάχθηκαν με 5μηνες αρχικά και στην συνέχεια με 8μηνες συμβάσεις πολλές δεκάδες χιλιάδες ωφελούμενων βελτιώνοντας προσωρινά τους δείκτες απασχόλησης ενώ οι εγγραφές ανέργων στον ΟΑΕΔ παρέμεναν σταθερά αυξανόμενες (βλ. παράρτημα 3). Ειδικότερα από το 2015 η νέα αντίληψη για την «εγγυημένη απασχόληση» στο δημόσιο που υποστηριζόταν από πολιτικά στελέχη του υπουργείου Εργασίας, εκφράστηκε με την εντατική εφαρμογή προγραμμάτων ΚΟΧ. Σύμφωνα με τις μελέτες του υπουργείου το σχέδιο δράσης θα βελτιώνει την απασχόληση όσο και την λειτουργικότητα του δημοσίου και των ΟΤΑ. Αμφισβητήθηκε μάλιστα και η αποτελεσματικότητα των ΕΠΑ για την καταπολέμηση της ανεργίας. Ωστόσο το ΕΙΕΑΔ υπενθύμιζε την αναγκαία αύξηση των δαπανών στην επαγγελματική κατάρτιση ως μέτρο καταπολέμησης της ανεργίας. Όπως είχε προκύψει από σχετικές μετρήσεις το 80% των ανέργων πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, απείχε από στοχευμένη κατάρτιση βελτίωσης προσόντων, ειδικότερα οι άνεργοι μεγαλύτερης ηλικίας, (ΕΙΕΑΔ 2017:9)²¹⁵.

Ήδη ο νόμος 4152/13 (νομοθέτηση των ΚΟΧ) και το «*Στρατηγικό Πλαίσιο για τον Ανασχεδιασμό των Ενεργητικών Πολιτικών Απασχόλησης 2018*» είχε παγιώσει τις πολιτικές για την επονομαζόμενη από το 2015 «*πραγματικά εγγυημένη απασχόληση*»

²¹⁵Μηχανισμός Διάγνωσης Αναγκών Αγοράς Εργασίας-Χαρακτηριστικά των Ανέργων Σύμφωνα με τα δεδομένα της εγγεγραμμένης Ανεργίας του ΟΑΕΔ, <http://lmds.eiead.gr/wp-content/uploads/2018/02/ΠΑΡΑΔΟΤΕΟ-ΜΑΑΕ-ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ-2017-Τελικό.pdf>

στο δημόσιο. Έτσι, οι διαρκώς αναγγελλόμενες πρωτοβουλίες της πολιτείας για την απασχόληση μέσω της Κ.Αλ.Ο. αγνοήθηκαν η ανακατευθύνθηκαν σε άλλες δράσεις. Πολλά από τα αναφερόμενα στην απασχόληση εντός της ΚΟ κονδύλια του ΕΚΤ είχαν διατεθεί νωρίτερα και σε συμπράξεις ΜΚΟ, ΚΕΚ και αναπτυξιακών ΟΤΑ για τη κατάρτιση και προετοιμασία νέων κοινωνικών επιχειρηματιών (ΤοπΣΑ, ΤοπΕΚΟ) χωρίς ουσιώδη συνεισφορά στην μετέπειτα βιώσιμη λειτουργία των φορέων αλλά και στην απασχόληση.

Οι τροποποιήσεις της λειτουργίας του *Λογαριασμού για την Απασχόληση και την Επαγγελματική Κατάρτιση* (Λ.Α.Ε.Κ) επέφεραν μείωση των διαθέσιμων κονδυλίων για την κατάρτιση των εργαζομένων στις επιχειρήσεις και δυσχέραναν περαιτέρω τις διαδικασίες επικαιροποίησης των δεξιοτήτων των εργαζομένων. Μειώθηκαν έτσι ακόμη περισσότερο οι πιθανότητες επανεισόδου των μεγαλύτερων ηλικιών ανέργων Β' βαθμίας και Α' βαθμίας εκπαίδευσης στην αγορά εργασίας κατά την πενταετία 2015-2019. Τα 18.775 προγράμματα εκπαίδευσης με 99.183 καταρτιζόμενους το 2014 μειώθηκαν σταδιακά σε 12.491 προγράμματα το 2018 με 67.460 ωφελούμενους αντίστοιχα. Ο ΟΑΕΔ εξηγεί ότι το φαινόμενο οφείλεται στη μείωση της εισφοράς των επιχειρήσεων το 2014 από 0,45% σε 0,24%²¹⁶. Σύμφωνα επίσης με στοιχεία του ΟΑΕΔ ακόμη και το διαθέσιμο ποσό που προέκυψε από την παρακράτηση υπέρ του Λ.Α.Ε.Κ δεν απορροφήθηκε. Η στρέβλωση αυτή οφείλεται στο γεγονός του περιορισμού από το 2016 έως και το 2018 των δυνητικά δικαιούχων στον ΛΑΕΚ επιχειρήσεων διότι αυξήθηκε το ελάχιστο απαιτούμενο μέγεθος τους. Δηλαδή, από το κατ' ελάχιστο μέγεθος 26 εργαζόμενων που ίσχυε έως το 2016, με νέα εγκύκλιο αυξήθηκε σε 31 εργαζόμενους και άνω ενώ αργότερα με άλλες εγκυκλίους το 2017 και 2018, αναφερόταν σε επιχειρήσεις μεγέθους 50 εργαζόμενων και άνω.

Η εκπαίδευση και κατάρτιση των ανέργων τα τελευταία χρόνια μέσω του Ε-ΠΑΝΑΔ προωθείται σε κάθε πρόγραμμα του ΕΣΠΑ αλλά και σε πολλά *Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα* (ΠΕΠ). Στην πράξη και εκ του αποτελέσματος οι αποφάσεις δεν μετατράπηκαν σε πολιτικές και συνεπώς δεν άλλαξαν οι συνθήκες αποκλεισμού των νέων, των μεγαλύτερων σε ηλικία ανέργων και άλλων ειδικών ομάδων. Η απουσία εν γένει ενός ουσιαστικού και ολοκληρωμένου σχεδίου επανεκπαίδευσης των

²¹⁶ ΟΑΕΔ, Απολογισμός δράσεων Μάρτιος 2015 – ΙΟΥΝΙΟΣ 2019 (σελ.66)
<http://www.oaed.gr/documents/10195/1214556/APOLOGISMOS+OAED+2015-2019.pdf/4c4d8186-16ad-4ea0-88dc-fed0c37d3306> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

ανέργων είτε όσων επιθυμούν να ξεκινήσουν ως αυτοαπασχολούμενοι, είτε των εργαζομένων στους φορείς Κ.Αλ.Ο, είτε των εργαζομένων στον ιδιωτικό τομέα αποδυνάμωσαν την σταθερότητα των θέσεων εργασίας. Σύμφωνα με τα πρόσφατα στοιχεία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (18 Νοεμβρίου 2020) η Ελλάδα συγκαταλέγεται μετά την Ρουμανία, στις χώρες με πολύ μικρό ποσοστό (κάτω από 5%) ενηλίκων (25-64 ετών) που συμμετέχουν στην εκπαίδευση και κατάρτιση από το 2009 έως και 2019, ενώ ο στόχος έως το 2020 ήταν το 15% για το σύνολο της ΕΕ (Μ.Ο ΕΕ 2019 ~9%). Στο μισό (~2,5%) πέφτει το ποσοστό για τους αναζητούντες εργασία με χαμηλά προσόντα. Στην χώρα μας τονίζεται, υπάρχει μεγάλη έκθεση στον κοινωνικό αποκλεισμό και τις συνθήκες φτώχειας των εργαζομένων, ενώ ήδη εργάζονται. Οι γυναίκες, οι νέοι και οι εργαζόμενοι με χαμηλή ειδίκευση καθώς και εκείνοι με μη σταθερές θέσεις εργασίας έχουν υψηλότερη πιθανότητα να λαμβάνουν μικρότερο μισθό από άλλους εργαζόμενους (In-work poverty)²¹⁷.

Διαπιστώνεται στην επισκόπηση μας ότι η ΚΟ και Κοινωνική Επιχειρηματικότητα, παρά τις δεσμεύσεις της πολιτείας και τις σχετικές αναφορές για την προώθηση της, δεν προόδευσε και δεν τηρήθηκαν ούτε στο ελάχιστο τα υπεσχημένα. Οι ΟΤΑ, οι φορείς και οι οργανισμοί του δημοσίου που θα αποτελούσαν τους συνδεδεικμένους κρίκους για τον σχεδιασμό δράσεων και την στήριξη - μέσω της ΚΟ - της απασχόλησης δεν συνεισέφεραν τα προβλεπόμενα. Από το 2011 έως το 2020 παρά τις ποικίλες προβλέψεις και σχέδια δράσης όπου αναφερόταν η εργασιακή ένταξη, η ΚΟ δεν περιλήφθηκε στις πολιτικές που ακολούθησαν. Συνολικά σημειώθηκε αστοχία στον σχεδιασμό δράσεων για την Κ.Αλ.Ο. και όσες ανακοινώθηκαν στην παραπάνω περίοδο τελικώς δεν υλοποιήθηκαν. Οι συνεχείς παλινωδίες από το 2014 έως το 2020 με ανακοινώσεις διάθεσης κονδυλίων, αναδιάρθρωσης, μείωσης, αναβολής και ολοκληρωτικής ακύρωσης τους επιδεινώνουν την κατάσταση του τομέα. Το πιο πρόσφατο σχέδιο της κυβέρνησης του 2018 για οικονομική στήριξη φορέων Κ.Αλ.Ο., (προδημοσίευση Νοέμβριος 2018) επίσης δεν υλοποιήθηκε. Ομοίως, το έργο για τα «κέντρα στήριξης» την ίδια χρονιά δεν ολοκληρώθηκε (εγκρίθηκαν 11 από τα 89 που προβλέπονταν αρχικά). Έτσι χάθηκε ακόμη μια ευκαιρία εργασιακής ένταξης των δρώντων στο πεδίο της Κ.Αλ.Ο που θα γινόταν εφικτή μέσω της εκπαιδευτικής και οικονομικής στήριξης των φορέων τους.

Η ΚΟ παρά τις εξαγγελίες του νόμου 4430/16 παραμένει ουσιαστικά εκτός των

²¹⁷ Proposal for a Joint Employment Report 2021 From the Commission to the Council 18 November 2020. <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=8351&furtherPubs=yes> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

κυβερνητικών επιλογών υποβαθμίζοντας έτσι την σπουδαιότητα του τομέα, ενώ οι φορείς Κ.Αλ.Ο εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν προβλήματα βιωσιμότητας όπως θα φανεί στην εμπειρική έρευνα που ακολουθεί. Εικάζουμε ωστόσο βασιζόμενοι στην μελέτη μας, ότι ο τομέας της ΚΟ μπορεί να προσελκύσει, συγκεντρώσει και «στεγάσει» πολιτικές και τις απαιτούμενες δράσεις για την άμβλυση των φαινομένων αποκλεισμού των μειονεκτουσών ομάδων που αναφέρθηκαν. Τα κύρια ερωτήματα που θα μας απασχολήσουν στην εμπειρική μας μελέτη που ακολουθεί είναι: 1) Γιατί η Κοινωνική Οικονομία δεν αποτέλεσε προτεραιότητα των πολιτικών απασχόλησης στην Ελλάδα; 2) Συμβάλει η ΚΟ στην ενίσχυση της απασχόλησης και εάν ναι κάτω από ποιες συνθήκες; και 3) Ποιοι είναι οι παράγοντες που επηρεάζουν την θετική εξέλιξη της εργασιακής ένταξης εντός του πεδίου της Κ.Αλ.Ο.;

Β' Μέρος: Εμπειρική μελέτη

Πέμπτο κεφάλαιο – Το ερευνητικό ερώτημα και η μέθοδος διερεύνησής του

Η θεωρητική μας μελέτη έθεσε το πλαίσιο της έρευνας μας που ακολουθεί στην οποία «φωτίζουμε» τα σημεία εκείνα που θα μας βοηθήσουν να απαντήσουμε στο κεντρικό ερευνητικό μας ερώτημα. Η επισκόπηση του ιστορικού πλαισίου και στην συνέχεια η συγκριτική παρατήρηση και μελέτη του θεσμικού πλαισίου συνέδεσε ερμηνευτικά τον πλούτο των θεωρητικών μας προσεγγίσεων. Η προγενέστερη της ελληνικής περίπτωσης επιτυχής εφαρμογή πρακτικών της ΚΟ σε ευρωπαϊκές χώρες τα τελευταία χρόνια, μας οδήγησε σε εύλογα υποερωτήματα αναφορικά με την θεσμική ολοκλήρωση του τομέα και στην Ελλάδα ειδικά σε ζητήματα απασχόλησης τα οποία μελετώνται ειδικότερα στην διατριβή μας.

Στα προηγούμενα κεφάλαια δώσαμε προσοχή στους χειρισμούς της πολιτείας και της θέσης που είχε μέσω των κυβερνητικών πολιτικών για την ανάπτυξη του τομέα της ΚΟ. Εστιάσαμε στην ένταξη των ανέργων στην αγορά εργασίας και παρακολουθήσαμε την ενδεχόμενη ύπαρξη πολιτικών εργασιακής ένταξης μέσω των φορέων της ΚΟ όπως των κοινωνικών συνεταιριστικών επιχειρήσεων (διαφόρων τύπων Κοιν.Σ.Επ. και ΣυνΕργ) και των κοινωνικών συνεταιρισμών περιορισμένης ευθύνης (Κοι.Σ.Π.Ε). Για τον σκοπό μας αυτό εξετάσαμε το θεσμικό και κοινωνικό περιβάλλον και τη νομο-

θετική δράση της πολιτείας κατά τη κοινωνικοοικονομική συγκυρία και το διαμορφούμενο πλαίσιο από την έναρξη και ειδικά στην κλιμάκωση της κρίσης κατά τα μέσα της δεκαετίας του 2010.

Στην εμπειρική μας έρευνα που ακολουθεί επιδιώκουμε να εκτιμήσουμε τις δυνατότητες του τομέα στην διαχείριση της απασχόλησης και για τον σκοπό αυτό επικεντρωθήκαμε στην μελέτη φορέων που ασκούν κοινωνική επιχειρηματικότητα. Για να αντιληφθούμε πληρέστερα το γενικό πλαίσιο λειτουργίας του τομέα Κ.Αλ.Ο. αναζητάμε απαντήσεις σχετικά με την βιώσιμη λειτουργία και το μέλλον των φορέων στην Ελλάδα. Προτεραιότητα δίνουμε στους κοινωνικούς συνεταιρισμούς οι οποίοι θεσμικά έχουν βασικό ρόλο στην εργασιακή ένταξη ευπαθών και ειδικών ομάδων. Οι υπόλοιποι τύποι συνεταιρισμών (αγροτικοί, αστικοί, πιστωτικοί κ.α.) και άλλοι φορείς (ΑμΚΕ, ιδρύματα κ.α.), αν και αναφέρονται συχνά στην υπόλοιπη Ευρώπη δεν μας απασχολούν στην παρούσα έρευνα. Ο ρόλος τους δεν είναι αμιγώς κοινωνικός ή δεν συνδέεται συγκεκριμένα με την εργασιακή ένταξη. Ειδικότερα για παράδειγμα οι γεωργικοί (αγροτικοί, αλιευτικοί, κτηνοτροφικοί) συνεταιρισμοί (ν.4673/2020) έχουν στόχευση στην παραγωγή, συλλογή αγροτικού προϊόντος, την μεταποίηση και την διαχείριση συνεταιριστικού κεφαλαίου. Οι δεύτεροι, δεν ασκούν ενεργά την επιχειρηματικότητα ως μέσο ευόδωσης των σκοπών ένταξης²¹⁸.

Το βασικό ερευνητικό μας ερώτημα που μας απασχόλησε είναι:

«Εάν το πεδίο της Κοινωνικής Οικονομίας στην Ελλάδα αποτελεί θεσμικό χώρο ενεργητικών πολιτικών απασχόλησης με σκοπό την διαχείριση της ανεργίας κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης».

²¹⁸ Άρθρο 1° Σκοπός, ...επιδιώκουν την οικονομική ανάπτυξη και προαγωγή των μελών τους, μέσω μιας συνιδιόκτητης και δημοκρατικά διοικούμενης αγροτικής συνεταιριστικής επιχείρησης... για θέματα που δεν ρυθμίζονται από τον παρόντα νόμο, εφαρμόζονται όσον αφορά τους ΑΣ συμπληρωματικά και αναλογικά οι διατάξεις του ν. 4548/2018 (Α' 104) για τις Ανώνυμες Εταιρείες..., Άρθρο 6° Μέλη, ...απασχολούνται σε οποιοδήποτε κλάδο ή δραστηριότητα της αγροτικής οικονομίας (ιδίως, τη γεωργική, την κτηνοτροφική και την αλιευτική παραγωγή)... Άρθρο 8 υποχρεώσεις μελών, ...το ποσοστό ετήσιας παραγωγής του που το κάθε μέλος συνεταιριστής υποχρεούται να παραδίδει στον ΑΣ, το οποίο δεν μπορεί να είναι κατώτερο του εβδομήντα πέντε τοις εκατό (75%), καθώς και την ποσότητα εφοδίων, που το κάθε μέλος συνεταιριστής οφείλει να προμηθεύεται από τον ΑΣ...

Για ένα πληρέστερο επιστημονικά αποτέλεσμα επιλέξαμε την χρήση ενός *ευέλικτου* ερευνητικού σχεδίου (Robson, C., 2007)²¹⁹ που είναι μια συνδυαστική επιλογή τεχνικών που στοχεύουν στην ερμηνεία των θεωρητικών ευρημάτων μας με τελική κατεύθυνση στην ικανοποίηση του ερευνητικού μας ερωτήματος. Ως εκ τούτου με σκοπό τις απαντήσεις στα ερωτήματα της έρευνας μας, συνδυάσαμε την εργασία γραφείου δηλ. την μελέτη δημοσιεύσεων, νομοθετικών κειμένων και στατιστικών ευρημάτων με ποσοτικά και ποιοτικά δεδομένα σχετικά με το ερευνητικό μας αντικείμενο. Η επιτόπια έρευνα μέσω συνεντεύξεων με δρώντες του τομέα στο πεδίο της ΚΟ και των πολλαπλών μελετών περιπτώσεων (2007:105) εμπλούτισε τα ευρήματα της έρευνας γραφείου.

Έτσι, αρχικά καταγράψαμε απόψεις, ισχυρισμούς, ανησυχίες και αιτήματα που εκφράζονται από τα πρόσωπα που ήρθαμε σε επαφή. Αναζητήθηκαν οι συγκλίσεις και η ομοφωνία σε σημαντικά σημεία της έρευνας μας που διευκόλυναν την κατανόηση των γεγονότων και των αιτίων που επηρέασαν την πορεία του πεδίου. Τα ευρήματα της έρευνας και το περιεχόμενο των συνεντεύξεων αξιοποιήθηκαν για την σύγκριση και τον συσχετισμό τους με αυτά της μελέτης γραφείου. Για την σύνθεση των τεκμηρίων προς μελέτη στο γραφείο επιλέξαμε πηγές που κατά την άποψη μας θα μπορούσαν να προσφέρουν πρόσθετη πληροφόρηση για να στηρίζουν, να ερμηνεύσουν ακόμη και να αποδομήσουν ενδεχόμενα τα ευρήματα της έρευνας πεδίου.

Συγκεκριμένα, στην έρευνα γραφείου, μελετήσαμε και προχωρήσαμε σε αποτίμηση του πρόσφατου νομοθετικού πλαισίου της ΚΟ (ή Κ.Αλ.Ο.). Γνωρίσαμε κατ' αυτό τον τρόπο το πλαίσιο της λειτουργίας του τομέα και εν γένει την νομοθετική στήριξη του. Στο πλαίσιο της πληρέστερης κατανόησης του τομέα της ΚΟ στην Ελλάδα συνδυάσαμε τα ευρήματα που περιέχονται σε δύο επίσημες εκθέσεις αποτελεσμάτων του υπουργείου Εργασίας σχετικές με την λειτουργία του πεδίου Κ.Αλ.Ο οι οποίες αναρτήθηκαν τον Ιούλιο του 2019 και τον Οκτώβριο 2020. Εκεί αποτυπώνεται στατιστικά και εξηγείται το αποτέλεσμα της δράσης του πεδίου της ΚΟ σε συγκεκριμένες χρονικές περιόδους του πρόσφατου παρελθόντος. Οι μελέτες περιπτώσεων που ακολούθησαν κατέγραψαν τα στιγμιότυπα λειτουργίας των επιλεγμένων φορέων και ανέ-

²¹⁹ Στο πλαίσιο έρευνας και μελέτης του πραγματικού κόσμου η Robson τονίζει ότι μέρος ενός εύρους προσεγγίσεων *ευέλικτου* σχεδίου είναι και οι μελέτες περιπτώσεων ως κατ' εξοχήν είδος που περιλαμβάνει την αξιολόγηση, την εμπειρική αποτύπωση γεγονότων και την συλλογή δεδομένων από πραγματικές συνθήκες (2007:212)

δειξαν την «ενσάρκωση» των προβλέψεων του θεσμικού πλαισίου λειτουργίας του χώρου της ΚΟ σε πραγματικές συνθήκες. Η επιλογή των μελετών περίπτωσης έγινε μέσω σκοπούμενου δείγματος (purposive sample) για να επιτύχει την αντιπροσωπευτικότητα με την έννοια του συγκεκριμένου και όχι του τυπικού δείγματος (Stake, R., στο *Qualitative Research*, 2005:451)²²⁰. Το ερευνητικό δείγμα μας πρόσφερε πολλαπλή πληροφόρηση από επιλεγμένες περιπτώσεις (cases) αντί της παρατήρησης τυχαίου δείγματος που δεν θα ήταν συμβατή με την αναζήτηση μας.

Η προαναφερόμενη ερευνητική προσέγγιση και ο έλεγχος των ευρημάτων μας μέσω της πολλαπλότητας πηγών, συνετέλεσε στην αποφυγή ενδεχόμενης *ανάρμοστης βεβαιότητας* (Robson, 2007:441). Δηλαδή μας έδωσε την δυνατότητα να προσεγγίσουμε το ερευνητικό μας δείγμα από τουλάχιστον τρεις διαφορετικές θέσεις μελέτης (συνεντεύξεις, μελέτες περίπτωσης, υλικό γραφείου). Ειδικότερα οι συνεντεύξεις με δρώντες του τομέα, πολιτικά πρόσωπα συμβούλους και εκπροσώπους των φορέων, στήριξαν την ερμηνεία και τις εξηγήσεις που προέκυψαν στα συμπεράσματα που ακολούθησαν. Συνεπώς η δυνατότητα του *τριγωνισμού* (triangulation) στην έρευνα, (Denzin, 1988 στο Robson, 2007:441)²²¹ και κυρίως η εύρεση κοινών χαρακτηριστικών σε διαφορετικά στάδια της, ανέδειξε την συμπληρωματικότητα των επιλεχθεισών ερευνητικών πηγών, την ερμηνευτική τους συσχέτιση κατά την στήριξη και τεκμηρίωση του συνολικού ερευνητικού αποτελέσματος.

Συνεπώς τα ερευνητικά μας «εργαλεία» καθορίστηκαν από την επιλογή των επιλεγμένων πηγών, συνδυασμένα έτσι ώστε να μας διευκολύνουν στην κατανόηση της ΚΟ, των φορέων της και των ενδεχόμενων προκλήσεων ή χαρακτηριστικών του χώρου. Αυτά είναι:

- 1) Μελέτη και αποτίμηση του νομοθετικού πλαισίου για την ΚΟ, από το 2011 έως σήμερα. Μελετήσαμε το θεσμικό περιβάλλον πριν την ψήφιση των νόμων, συγκεκριμένα τις αιτιολογικές εκθέσεις και τα σχόλια του τμήματος *Νομοτεχνικής Επεξεργασίας* της επιτροπής της Βουλής. Μελέτη και ανάλυση των δύο δημοσιευμένων εκθέσεων Κ.Αλ.Ο από το υπουργείο Εργασίας (5/07/2019 και 16/10/2020) για τα αποτελέσματα της λειτουργίας του

²²⁰ Ο Stake τονίζει ότι για να πετύχουμε καλύτερη κατανόηση των αποφασιστικής σημασίας φαινομένων σε μια έρευνα δίνουμε μεγάλη σημασία στην πηγή (case) όπου συμβαίνουν τα φαινόμενα. Στην ποιοτική έρευνα μας χρειαζόμαστε την μελέτη των φαινομένων μάλλον παρά την μελέτη ενός αντιπροσωπευτικού πληθυσμιακά τυχαίου δείγματος περιπτώσεων (2005: 450-451).

²²¹ Ο Denzin (1988) αναφέρει ότι ο *τριγωνισμός* στην έρευνα είναι μια μέθοδος εύρεσης ενός δεδομένου καθορίζοντας το από δύο ή περισσότερες θέσεις.

τομέα ήτοι «Υφιστάμενη κατάσταση της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας στην Ελλάδα», Μάιος 2019²²² και «Κ.Αλ.Ο., Έκθεση ετών 2019-2020», Οκτώβριος 2020²²³.

- 2) Συνεντεύξεις με δέκα δρώντες - από διαφορετικές θέσεις - του πεδίου της Κ.Αλ.Ο όπου εξετάσαμε στην εφαρμογή των νόμων κατ' άρθρο λαμβάνοντας υπόψη και τις απόψεις των συνομιλητών μας για την λειτουργία του τομέα και συγκεκριμένα των φορέων στους οποίους μετέχουν. Συγκρίναμε τα παραγόμενα αποτελέσματα του νομοθετικού πλαισίου (εφαρμογή ή μη εφαρμογή) και των προβλέψεων του και την αλλαγή που επέφερε στην επαγγελματική τους και οικονομική τους πορεία.
- 3) Μελέτες περίπτωσης υφιστάμενων τύπων φορέων Κ.Αλ.Ο. Συγκεντρώθηκαν στοιχεία από δέκα συνολικά φορείς διαφόρων τύπων (τρεις Κοι.Σ.Π.Ε., έξι Κοιν.Σ.Επ. και ένας Συνεταιρισμός Εργαζομένων). Τα στοιχεία που αναλύθηκαν και παρουσιάζονται εδώ, προήλθαν από κατ' ιδίαν συνομιλία μας (ημιδομημένη συνέντευξη) με τους εκπροσώπους των φορέων (με συνάντηση ή μέσω τηλεδιάσκεψης) αλλά και από την συλλογή δεδομένων από άλλες πηγές (π.χ. ιστοσελίδες, δημοσιεύσεις).

Έτσι συνολικά πραγματοποιήθηκαν είκοσι (20) συνεντεύξεις. Δέκα από αυτές ήταν με τα προαναφερόμενα κυβερνητικά στελέχη, συμβούλους και στελέχη της πολιτείας και εκπρόσωπους φορέων και ενώσεων Κ.Αλ.Ο. και δέκα ακόμη που προέκυψαν από τις συνομιλίες μας στις μελέτες περιπτώσεων. Συνεπώς διαμορφώθηκαν τρεις συνολικά ομάδες συνομιλητών με την παρακάτω σύνθεση:

α) Η 1^η ομάδα αποτελείται από έξι συμβούλους της διοίκησης των υπουργείων και ΟΤΑ δηλαδή εκείνοι που ουσιαστικά δημιούργησαν το «κλίμα», ήταν οι διαμορφωτές πολιτικής μαζί με την πολιτική ηγεσία, επηρέασαν/συμβούλευσαν την εκτελεστική εξουσία και ανέπτυξαν το πλαίσιο λειτουργίας της ΚΟ. Στην ομάδα συμμετέχουν και οι εκπρόσωποι δύο οργανώσεων δικτύωσης Κ.Αλ.Ο., συγκεκριμένα μιας ένωσης Κοιν.Σ.Επ. στην Αττική και του πανελλήνιου οργάνου των Κοι.Σ.Π.Ε.

²²² «Υφιστάμενη κατάσταση της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας στην Ελλάδα», Μάιος 2019, <https://kalo.gov.gr/wp-content/uploads/2019/07/EIKONA-ΠΕΔΙΟΥ-maios-2019-1-1.pdf> Πρόσβαση Δεκ.2020)

²²³ Κ.Αλ.Ο.: ΕΚΘΕΣΗ ΕΤΩΝ 2019-2020, <https://kalo.gov.gr/wp-content/uploads/2020/11/ΕΤΗΣΙΑ-ΕΚΘΕΣΗ-ΚΑΛΟ-2019-2020-ΤΕΛΙΚΟ-docx.pdf>

β) Η 2^η ομάδα σημαντικών επίσης για την έρευνα συνομιλητών, ήταν δύο πολιτικά πρόσωπα, εκλεγμένα μέλη της νομοθετικής αλλά και της εκτελεστικής εξουσίας. Ήταν εμβληματικοί και σημαντικοί από την θέση και τον ρόλο τους συντελεστές για την σύνταξη του νομοσχεδίου για την νομοθέτηση του Ν4019/11 για την ΚΟ, αλλά αντίστοιχα και την ψήφιση και εφαρμογή του νόμου για την Κ.Αλ.Ο (ν4430/16).

γ) Η 3^η ομάδα στόχος, αποτελείται από δέκα εκπρόσωπους - μέλη ισάριθμων φορέων Κ.Αλ.Ο - των φορέων μελετών περιπτώσεων που επιλέξαμε και αποτελούν την βάση της ΚΟ (βάση).

Από τις σε βάθος συζητήσεις μας, συλλέχθηκαν χρήσιμα στοιχεία για αντιπαράβολή και κατανόηση του χώρου μετά μάλιστα από την αποτίμηση του νομοθετικού πλαισίου αλλά και της προαναφερόμενης έκθεσης αποτελεσμάτων των φορέων Κ.Αλ.Ο. του υπουργείου Εργασίας. Στην διάρκεια της επικοινωνίας μας επιχειρήσαμε να κατανοήσουμε πως και γιατί δρουν, πως ενεργοποιούνται οι πρωταγωνιστές του χώρου της ΚΟ αλλά και πως συντονίζουν τις ενέργειες τους με τα υπόλοιπα μέλη των φορέων τους. Επιδιώξαμε επίσης να κατανοήσουμε εάν και πως συναντώνται οι προσωπικές επιδιώξεις και προσδοκίες των δρώντων με το περιεχόμενο των σχετικών με την ΚΟ νόμων και την εφαρμογή τους από την πολιτεία.

Η αποτίμηση του πρόσφατου νομοθετικού πλαισίου, πραγματοποιήθηκε μετά από την μελέτη των δύο διαθέσιμων νόμων της ΚΟ, συγκεκριμένα του πιο πρόσφατου ν4430/16 (Κ.Αλ.Ο.) αλλά και του αμέσως προηγούμενου ν4019/11 (Κοινωνική Επιχειρηματικότητα). Η συγκριτική προσέγγιση της μας έδωσε την δυνατότητα κατανόησης της ευστοχίας των πολιτικών και της συνεισφοράς των νομοθετικών κειμένων που προβλέφθηκαν από την πολιτεία για την κοινωνική ένταξη και εργασιακή επανένταξη στον πεδίο της ΚΟ. Τα ευρήματα μας από την αποτίμηση του νομοθετικού αποτυπώματος στον τομέα της ΚΟ, ιδιαίτερα όσον αφορά στα αποτελέσματα των εφαρμοζόμενων πολιτικών, διασταυρώθηκαν - κατά την διάρκεια των συνεντεύξεων - με τις απόψεις των συνομιλητών μας. Το παραγόμενο αποτέλεσμα συνδυάστηκε με ποσοτικά στοιχεία από τις δημοσιευμένες εκθέσεις του υπουργείου και άλλες συνδυαστικές ερευνητικές πηγές.

Οι ως άνω αναφερόμενες εκθέσεις του υπουργείου Εργασίας περιέχουν στατιστικά αποτελέσματα και καταγραφή λεπτομερειών από την λειτουργία των φορέων Κ.Αλ.Ο στην Ελλάδα την περίοδο 2017-2019 και 2020. Είναι επίσημα αναρτημένα έγγραφα σε ιστοσελίδα του υπουργείου Εργασίας, θεωρούνται χρήσιμα, αντικειμενικά

και «έγκυρα» τεκμήρια μελέτης και σύγκρισης των περιόδων που αναφέρονται. Έτσι η σύγκριση τους με τα ευρήματα από τις υπόλοιπες πηγές ολοκλήρωσε την άποψη μας για τις ειλημμένες πολιτικές, την αποτελεσματικότητα, τις προκλήσεις, τα αιτήματα αλλά και τον αντίκτυπο της εφαρμογής και του αποτυπώματος τους αφενός στην απασχόληση αλλά και στην βιώσιμη λειτουργία των φορέων Κ.Αλ.Ο. Είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι η συνδυαστική αυτή αποτίμηση ανέδειξε την βούληση ή/και την δυνατότητα της πολιτικής ηγεσίας να εφαρμόζει την κείμενη νομοθεσία, εν προκειμένω αυτή της ΚΟ, παράλληλα δε τις πιθανές αστοχίες αλλά και τις προκλήσεις κατά την εφαρμογή του κυβερνητικού σχεδιασμού.

Στην συλλογή των αναγκαίων αντιπροσωπευτικών στοιχείων λειτουργίας των φορέων συμπλήρωσε η συνομιλία μας με τους εκπροσώπους των δέκα (10) μελετών περίπτωσης των επιλεγμένων φορέων Κ.Αλ.Ο. Οι μελέτες αυτές αποδείχθηκαν ένα σημαντικό και αναγκαίο υποστηρικτικό υλικό για την κατανόηση του πεδίου και η μελέτη και η αποτύπωση τους προσέφερε συνδυαστικά την απαραίτητη συνθήκη εδραίωσης των ευρημάτων από τις υπόλοιπες πηγές (Eisenhardt M.K., 1989). Η συσχετισμένη ενοποίηση των ευρημάτων ήταν ωφέλιμη αλλά και αναγκαία λόγω και του γεγονότος της σχετικά πρόσφατης παρουσίας και λειτουργίας του τομέα της ΚΟ στην ελληνική κοινωνία (δεκαετία του 2000) και της απουσίας καταγεγραμμένης ερευνητικής, βιβλιογραφικής και θεωρητικής τεκμηρίωσης²²⁴. Τα αποτελέσματα των επιλεγμένων μελετών περιπτώσεων στήριξαν σε βάθος την διερεύνηση του χώρου της ΚΟ, τον έλεγχο της θεωρίας, την πιθανή βελτίωση της αλλά ακόμη και η επιβεβαίωση της, ενώ μπορεί να συντελέσουν ακόμη και στην δημιουργία νέας θεωρίας²²⁵ (Eisenhardt 1989, Voss et al., 2002, Robson, 2007). Για την μελέτη περιπτώσεων χρησιμοποιήσαμε μη τυχαίο δείγμα με *συνειδητές επιλογές* (Schnell R., et al, 2015: 299) φορέων του πεδίου της ΚΟ, επιλέγοντας αυτούς με συνεχή λειτουργία, ιστορικό αδιάκοπης και σταθερής παρουσίας στον χώρο, επάρκεια και δυνατότητα ανταπόκρισης και συνεισφοράς στις ανάγκες της έρευνας μας²²⁶. Πρέπει να σημειωθεί ότι αριθμός φορέων με βιώσιμη λειτουργία

²²⁴ Η Kathleen M. Eisenhardt στο *Building Theories from Case Study Research* (1989) υποστηρίζει ότι η μέθοδος της μελέτης περίπτωσης είναι κατάλληλη για τα νέα πεδία έρευνας, καθώς και για πεδία έρευνας στα οποία η υπάρχουσα θεωρία δεν επαρκεί.

²²⁵ Η Eisenhardt (1989) αναφέρει ότι το θεωρητικό πλαίσιο που αναπαράγει απλά την προηγούμενη θεωρία είναι, στην καλύτερη περίπτωση, μια μέτρια συμβολή των μελετών περίπτωσης. Η αντιγραφή είναι κατάλληλη στην έρευνα δοκιμών θεωρίας, αλλά στην έρευνα οικοδόμησης θεωρίας, ο στόχος είναι νέα θεωρία.

²²⁶ Στην περίπτωση της διατριβής, μας ο ερευνητής είναι ενεργό μέλος του πεδίου της ΚΟ, ιδρυτικό μέλος Κοιν.Σ.Επ., ενεργό ιδρυτικό μέλος των ενώσεων Κ.Αλ.Ο. Συνεπώς το πεδίο της ΚΑΛ.Ο, οι φορείς και εν πολλοίς η συνεισφορά και δράση τους αποτελούν μέρος της εμπειρίας του τόσο ως μέλος του

είναι μικρός αφού το 71% στο σύνολο του θεωρούνται μη βιώσιμοι ενώ το 20% έχουν απολύτως μηδενική οικονομική παρουσία. Η επιλεγμένη αντιπροσωπευτικότητα αλλά και η διασπορά των ενεργών φορέων σε όλη την χώρα - όπως εξηγήθηκε - μας οδήγησε στην αποφυγή χρήσης τυχαίας δειγματοληψίας διότι η γενίκευση θα μπορούσε να μας οδηγήσει σε ψευδή συμπεράσματα.

Ήταν σημαντικό για την αξιοπιστία και εγκυρότητα των ευρημάτων μας, να έχουν όλοι οι υπό μελέτη φορείς συνεχή κοινωνικοοικονομική δραστηριότητα ανεξάρτητα από τα ποσοτικά αποτελέσματά τους, ένα σαφές ιστορικό λειτουργίας, εμπειρία και αποτελέσματα (θετικά ή αρνητικά) από την δράση, ώστε η παρατήρηση και η καταγραφή τους να οδηγήσει σε αξιόπιστες πληροφορίες στα ερωτήματά μας. Επιδιώξαμε να είναι διεσπαρμένοι σε όλη την χώρα ώστε να καλύπτουν όσο το δυνατόν διαφορετικές χωρικές ενότητες, δράσεις, αντιδράσεις και αντιθέσεις που οφείλονται είτε σε διαφορές λόγω τοπικότητας ή και απόστασης από την κεντρική διοίκηση (Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Κως, Πελοπόννησος). Επιπλέον, σημαντικό κριτήριο ήταν η συναίνεση των εκπροσώπων τους να συμμετάσχουν ενεργά και αποτελεσματικά ώστε να μας μεταφέρουν τις χρήσιμες για την έρευνα μας απόψεις και στάσεις. Η επιλογή έγινε μεταξύ των τριών χαρακτηριστικών φορέων εργασιακής ένταξης και κοινωνικής επιχειρηματικότητας δηλαδή, Κοι.Σ.Π.Ε, Κοιν.Σ.Επ. και ΣυνΕργ, οι οποίοι είναι εγγεγραμμένοι στο μητρώο Κ.Αλ.Ο. Κατά την επιλογή των φορέων, επιδιώξαμε την ποικιλία διοικητικής εμπειρίας δηλ. δώσαμε σημασία να έχουν διαφορετικό έτος ίδρυσης.

Στο υπό μελέτη δείγμα των δέκα μελετών περιπτώσεων περιλαμβάνονται τρεις Κοι.Σ.Π.Ε., έξι Κοιν.Σ.Επ. (δύο Ένταξης και τέσσερις Συλλογικής και κοινωνικής Ωφέλειας) και ένας ΣυνΕργ (Συνεταιρισμός Εργαζομένων). Είναι όλοι φορείς Κ.Αλ.Ο σύμφωνα με τον νόμο 4430/16 (παρ. 1, αρθρ.3) και εγγεγραμμένοι όπως προβλέπεται στο ειδικό μητρώο Κ.Αλ.Ο. του υπουργείου Εργασίας. Αποτελούν χαρακτηριστικά δείγματα κοινωνικής επιχειρηματικότητας και ως καταστατικό σκοπό - όπως προβλέπεται από τον νόμο - έχουν την εργασιακή ένταξη και την εν γένει κοινωνική ωφέλεια.

πεδίου όσο και ως θεσμικού εκπροσώπου φορέων της ΚΟ. Σύμφωνα με την Robson (2007:199) για την διεξαγωγή ενός ευέλικτου ερευνητικού σχεδίου είναι σημαντική η συνεισφορά του ερευνητή και οι ερευνητικές του δεξιότητες. Πρέπει να διαθέτει προσαρμοστικότητα και ευελιξία αλλά και πολύ καλή αντίληψη των ζητημάτων της έρευνας. Είναι χρήσιμο να κατανοεί την πληροφορία κατά την διάρκεια της έρευνας και όχι απλώς να την καταγράφει, να έχει καλή αντίληψη των θεωρητικών ζητημάτων και της πολιτικής κ.α. Βεβαίως τονίζεται ότι σε περίπτωση μεροληψίας οι προηγηθείσες δεξιότητες αναιρούνται.

Θα πρέπει στο σημείο αυτό να διευκρινίζουμε ότι οι Κοι.Σ.Π.Ε. είναι κοινωνικοί συνεταιρισμοί «ειδικού σκοπού» που έχουν θεσμική αφετηρία στο άρθρο 12 του νόμου 2716/99 του υπουργείου Υγείας. Σύμφωνα με τον πρόσφατο 4430/16 θεωρούνται, ως προς την επιχειρησιακή στόχευση φορείς ένταξης και εντάσσονται στις Κοιν.Σ.Επ Ένταξης. Οι δύο διαφορετικών τύπων - έξι στον αριθμό - Κοιν.Σ.Επ. (Ένταξης, Συλλογικής και Κοινωνικής ωφέλειας) ιδρύθηκαν είτε μετά το 2011 όταν ψηφίστηκε ο πρώτος νόμος 4019/11 (Κοινωνική Επιχειρηματικότητα) είτε με τον τελευταίο νόμο 4430/16 (Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία, Κ.Αλ.Ο.).

Οι μελέτες περιπτώσεων μας προσέφεραν - εκτός από τις αναζητηθείσες απαντήσεις στο «γιατί και στο πώς» που αποσκοπούν στην ερμηνευτική αποτύπωση της παρούσας κατάστασης (explanatory case study) - το «τι» ακριβώς συνέβη στην συγκεκριμένη χρονική περιήγηση μας σε μια προσπάθεια επαλήθευσης του ισχύοντος πλαισίου (exploratory case study). Η επιλογή μας αυτή οδήγησε στην συλλογή συγκεκριμένων ευρημάτων αναφορικά με το πεδίο δράσης δρώντων και ωφελούμενων, την σημασία του περιβάλλοντος (οικοσύστημα) και πώς αυτό μετατρέπεται σε ωφέλημα των ομάδων-ληπτών (Yin, 1994:4-8)²²⁷. Εκτός της κατ' ιδίαν επικοινωνίας με εκπρόσωπους των υπό μελέτη φορέων, χρησιμοποιήσαμε και άλλες πηγές πληροφόρησης όπως είναι η συγκριτική παρατήρηση της δράσης των φορέων αλλά και η επισκόπηση του ηλεκτρονικού τους ίχνους (διαδίκτυο, θεματικές ιστοσελίδες, διάφορα fora), όπου υπήρχε. Η συγκριτική παρατήρηση της λειτουργίας των υπό μελέτη φορέων ενδυνάμωσε την προσπάθεια μας για καλύτερη κατανόηση της εφαρμογής των προαναφερόμενων νομικών πλαισίων (ν4019/11 και ν4430/16)²²⁸. Συνεπώς, με την μελέτη ξεχωριστά της κάθε περίπτωσης «αποκαλύφθηκαν» τα κίνητρα των υπό εξέταση φορέων με απώτερο στόχο να οδηγηθούμε στην - όσο το δυνατόν - αντικειμενική αποτύπωση των παραχθέντων αποτελεσμάτων και τα ενδεχόμενα αναγκαία βήματα για την αποτελεσματικότερη λειτουργία του πεδίου.

Οι συνομιλίες μας με δρώντες στους φορείς, με εκπροσώπους της πολιτείας, τα

²²⁷ Η αναλυτική ή ερευνητική έρευνα περίπτωσης (explanatory-exploratory case study) σύμφωνα με τον Yin (1994:4,8) συνίσταται στην περίπτωση της έρευνας μας, διότι τα προς έρευνα γεγονότα και πρακτικές είναι σχετικά πρόσφατα και οι δρώντες ερωτώμενοι καλούνται να εξηγήσουν πώς διαμείφθηκαν στο χώρο δράσης του καθενός.

²²⁸ Για να γίνει αντιληπτή η ενδεχόμενη αλλαγή και η σταδιακή ωρίμανση και η δράση των φορέων της ΚΟ η διαδικασία της έρευνας και παρατήρησης για την ολοκλήρωση των μελετών περίπτωσης ξεκίνησε στις αρχές του 2018 και ολοκληρώθηκε τον Δεκέμβριο του 2019. Τα στοιχεία που παραθέτουμε είναι επικαιροποιημένα έως και το 2020 που ολοκληρώνεται το κείμενο.

πολιτικά στελέχη, συμβούλους και εν γένει τα μέλη της εκτελεστικής εξουσίας συνεισέφεραν σημαντικά στην πληρέστερη κατανόηση των αποτελεσμάτων, τα αίτιων, των συνθηκών, των ευκαιριών (Yin, 1994) και των προκλήσεων που ανιχνεύθηκαν στον χώρο της ΚΟ στην Ελλάδα. Κατά την διάρκεια τους επιδιώξαμε την λεπτομερή εξιστόρηση των γεγονότων από τους ίδιους τους συμμετέχοντες σε αυτά ώστε να γίνουν πλήρως κατανοητά τα κίνητρα τους αλλά και τα αποτελέσματα της δράσης τους (Robson, 2007:322)²²⁹. Η συνομιλίες μας με τους εκπροσώπους φορέων και αυτούς των υπό εξέταση μελετών περίπτωσης έχουν καταγραφεί και απομαγνητοφωνηθεί. Οι συνεντεύξεις έγιναν με κατ' ιδίαν επικοινωνία με τους εκπροσώπους του πεδίου ακολουθώντας τον τύπο της ημιδομημένης συνέντευξης²³⁰. Στην επικοινωνία μας αυτή στοχεύσαμε επιπλέον σε ποιοτικά χαρακτηριστικά της δράσης των εκπροσωπηθέντων φορέων και την άποψη των ιδίων των δρώντων για αυτά.

Η πρόσκληση των ερωτωμένων για τις συνεντεύξεις έγινε είτε τηλεφωνικά είτε μέσω γραπτής ηλεκτρονικής επικοινωνίας (email) είτε χρησιμοποιήθηκαν και οι δύο τρόποι ώστε να επιβεβαιωθεί η παραλαβή της πρόκλησης. Οι συνεντεύξεις έγιναν όλες δια ζώσης σε συναντήσεις που έγιναν μετά από συνεννόηση. Στην προσπάθεια μας αυτή δεν ανταποκρίθηκαν θετικά, ακόμη και μετά από δύο επαναληπτικές προσπάθειες επικοινωνίας και με επιβεβαιωμένη παραλαβή της πρόσκλησης, ένα (1) στέλεχος διεύθυνσης υπουργείου που συμμετείχε ενεργά στην πορεία της ΚΟ (2018-2019) και τρία (3) πολιτικά στελέχη άμεσα εμπλεκόμενα με την ΚΟ (2015-2019). Δύο από αυτά ήταν ενεργά στελέχη της κυβέρνησης ΣΥΡΙΖΑ (πρώην υπουργός, πρώην γεν. γραμματέας) και μια βουλευτής της ΝΔ. Συγκεκριμένα, οι γραπτές και τηλεφωνικές προσπάθειες μας ουδέποτε απαντήθηκαν. Τα πρωτογενή κείμενα της απομαγνητοφώνησης των συζητήσεων που προέκυψαν από τις συνεντεύξεις και η ταυτότητα των συνομιλητών μας δεν παρατίθενται στην διατριβή μας σύμφωνα με τις υποδείξεις της Επιτροπής Ηθικής και Δεοντολογίας της Έρευνας (ΕΗΔΕ) και βάσει των αρχών της ακεραιότητας της έρευνας και των κριτηρίων της ορθής επιστημονικής πρακτικής. Ως εκ τούτου, στις

²²⁹ Η Robson (2007:322) αναφέρει ότι η συνέντευξη είναι η κατάλληλη μέθοδος όταν η έρευνα επικεντρώνεται στο νόημα που έχουν τα υπό διερεύνηση φαινόμενα στους συμμετέχοντες και όπου απαιτούνται ιστορικές ή προσωπικές αφηγήσεις εξέλιξης του υπό διερεύνηση πεδίου.

²³⁰ Όταν απαιτείται μια διευσδυτική διερεύνηση και ανάλυση ενός θέματος ή πεδίου που ακόμη δεν έχει δημιουργήσει σαφή ιστορικότητα και καταγεγραμμένο παρελθόν που μπορεί να αναφερθεί ως μέρος μιας έρευνας τότε η ημιδομημένη συνέντευξη προτιμάται έναντι ενός δομημένου ερωτηματολογίου. (Schnell et al, 2015:322).

αναφορές προσώπων, χρησιμοποιούμε κωδικοποίηση με αρκτικόλεξα που θα αποκρύπτουν την ταυτότητα των φορέων και των συνομιλητών μας (βλ. παράρτημα 1).

Έκτο κεφάλαιο - Αποτίμηση του νομοθετικού πλαισίου της Κοινωνικής Οικονομίας

Νόμος 4019/11 - Ρυθμίσεις και αποτελέσματα

Παρά το γεγονός ότι ο νόμος έχει ήδη αντικατασταθεί από τον πιο πρόσφατο ν4430/16, η μελέτη του κρίθηκε σκόπιμη ώστε να παρακολουθήσουμε ιστορικά την νομοθετική εξέλιξη του τομέα της ΚΟ που ξεκίνησε για πρώτη φορά στην χώρα το 2011 ως *Κοινωνική Επιχειρηματικότητα* (ΚΕ). Όπως είναι ήδη γνωστό, θεσμικά εγχειρήματα εργασιακής ένταξης σε κοινωνικούς συνεταιρισμούς είχαν ξεκινήσει με τους Κοι.Σ.Π.Ε. με αφορμή την αποιδρυματοποίηση των ψυχικώς νοσούντων μέσω του προγράμματος «Ψυχαργός», με τον νόμο 2716/99 του υπουργείου Υγείας. Εντούτοις, ο νόμος 4019/30.9.2011 «Κοινωνική Οικονομία και Κοινωνική Επιχειρηματικότητα και λοιπές διατάξεις»²³¹ σύστησε την ΚΟ στην χώρα, με μια νέα αντίληψη της εργασιακής ένταξης μέσω της κοινωνικής επιχειρηματικότητας για ευάλωτες ομάδες (δηλ. ψυχικά νοσήματα, κινητική αναπηρία) αλλά και για τις ειδικές ομάδες όπως είναι οι άνεργοι κ.α. μειονεκτούντες εργαζόμενοι.

Η αιτιολογική έκθεση του νόμου (4 Αυγούστου 2011), υπογράφηκε από ομάδα δέκα υπουργών της κυβέρνησης ενδεικτική του ευρέος πεδίου εφαρμογής και στόχευσης του νομοσχεδίου²³². Ανέφερε την αναγκαιότητα προώθησης και θεσμοθέτησης του τομέα της ΚΟ λόγω της αρνητικής οικονομικής και κοινωνικής συγκυρίας που παρήγαγε φαινόμενα αποκλεισμών σε κάποιες κοινωνικές ομάδες. Μνημόνευσε μάλιστα τις λύσεις εργασιακής ένταξης που προσέφερε στην υπόλοιπη Ευρώπη μέσω της Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας και μάλιστα τόνισε τα επιτυχή τους αποτελέσματα. Πλέον των ποικίλων για τον τομέα της ΚΟ θεωρητικών αναφορών παρέθεσε και ποσοτικά αποτελέσματα εργασιακής ένταξης στα κράτη μέλη της ΕΕ. Μεταξύ άλλων ανέφερε

²³¹ Νόμος 4019/11 https://www.kodiko.gr/nomologia/document_navigation/63473/nomos-4019-2011

²³² Η παρουσία του νόμου στην συγκεκριμένη χρονική στιγμή στην ελληνική κοινωνία κρίθηκε απαραίτητη και όπως σαφώς αναφέρθηκε στην αιτιολογική έκθεση ο στόχος ήταν η εργασιακή ένταξη των αυξανόμενων τμημάτων πληθυσμού που πλήττονται από την ανεργία. <http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/k-koinep-eis.pdf> (πρόσβαση Δεκ.2020).

ότι στην Ευρωπαϊκή Ένωση συνολικά το 10% των ευρωπαϊκών επιχειρήσεων θεωρούνται κοινωνικές επιχειρήσεις και απασχολούν 11 εκατ. εργαζομένους²³³. Ο νόμος 4019/11 ήταν η πρώτη απόπειρα της ελληνικής πολιτείας και πολιτικής ηγεσίας για την ανάδειξη του νέου για την Ελλάδα, «κοινωνικού επιχειρείν» και μια προσπάθεια εναρμόνισης με την ισχύουσα ευρωπαϊκή νομοθεσία στο πλαίσιο των μέτρων και οδηγιών για την ανάδειξη της Κοινωνικής Οικονομίας (ΕΕ, 26/1/2009, έκθεση Toia, βλ. σελ. 113). Εισάγει για πρώτη φορά τις έννοιες «Κοινωνική Οικονομία και Κοινωνική Επιχειρηματικότητα» και ανοίγει έναν καινούργιο, άγνωστο μέχρι τότε στο μεγαλύτερο μέρος της ελληνικής κοινωνίας, δρόμο βιώσιμης ανάπτυξης και στήριξης της εργασιακής ένταξης.

Λίγο πριν την ψήφιση του νέου νόμου, στις 13 Σεπτεμβρίου 2011, η Β' Διεύθυνση Επιστημονικών Μελετών του τμήματος νομοτεχνικής επεξεργασίας σχεδίων και προτάσεων νόμων της Ελληνικής Βουλής στην έκθεση της²³⁴ επί του νομοσχεδίου, αναφέρθηκε στο κοινωνικοοικονομικό στίγμα του νέου τομέα. Τόνισε ότι...

...αναμφισβήτητο θεωρείται, πάντως, ότι με την έννοια αυτή [Κοινωνική Οικονομία] αποδίδεται ο οικονομικός εκείνος τομέας που ευρίσκεται μεταξύ του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα οικονομικής δραστηριότητας και εκπληρώνει οικονομικούς και κοινωνικούς σκοπούς. Βασικές αρχές που διέπουν τους φορείς οι οποίοι ανήκουν στην κοινωνική οικονομία είναι η απουσία αμιγώς κερδοσκοπικών κινήτρων, η ελεύθερη συμμετοχή καθώς και η διοίκηση βάσει της αρχής ένα μέλος, μία ψήφος...

Ο νόμος 4019/11 περιέχει δεκαοκτώ συνολικά άρθρα που διακρίνονται σε τρεις βασικές κατηγορίες: α) οι ορισμοί, β) το πλαίσιο ίδρυσης και λειτουργίας των φορέων κοινωνικής οικονομίας και γ) τα «εργαλεία» ανάπτυξης και θεσμοθέτησης των φορέων στο νέο πλαίσιο. Στην πρώτη ομάδα, στο 1^ο άρθρο «Ορισμοί» περιέχονται σημαντικοί

²³³ Αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι: «...Η Κοινωνική Οικονομία αντιπροσωπεύει το 5,9% της συνολικής απασχόλησης και το 6,7% της μισθωτής απασχόλησης με σημαντική τάση αύξησης στον τομέα αυτό. Στην Ισπανία τη δεκαετία 1990-2000, η αύξηση της απασχόλησης στον τομέα της κοινωνικής οικονομίας είναι της τάξης του 57,95% (από 224.000 θέσεις εργασίας σε περίπου 354.000 το 2000). Στην Ιταλία μεταξύ 1991 και 2001 η αύξηση στην απασχόληση για τους κοινωνικούς συνεταιρισμούς ανέρχεται στο 400% (από 27.000 θέσεις το 1991 σε 149.000 το 2001)...»

²³⁴ Στην έκθεση της Β' Διεύθυνσης Επιστημονικών μελετών του τμήματος Νομοτεχνικής Επεξεργασίας Σχεδίων και Προτάσεων Νόμων υπογράφουν εκτός της εισηγήτριας Μαριάνθης Καλυβιώτου, οι Ξενοφών Παπαρηγόπουλος Αν. Καθηγητής του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, ο Προϊστάμενος της Β' Διεύθυνσης Επιστημονικών Μελετών Αστέρης Πλιάκος Αν. Καθηγητής του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών και ο Πρόεδρος του Επιστημονικού Συμβουλίου Κώστας Μαυριάς Καθηγητής της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/7b24652e-78eb-4807-9d68-e9a5d4576eff/k-koinep-epist.pdf> (Πρόσβαση Δεκ. 2020)

όροι που χαρακτηρίζουν τον νόμο και επαναλαμβάνονται συχνά στο κείμενο όπως *Κοινωνική Οικονομία, Συλλογικός Σκοπός, Ένταξη, Κοινωνική Φροντίδα, Ευπαθείς ομάδες πληθυσμού* και οι υποκατηγορίες τους, *Ευάλωτες και Ειδικές ομάδες*.

Στην 1^η παράγραφο αναφέρεται ότι, η *Κοινωνική Οικονομία*,

...είναι το σύνολο των οικονομικών, επιχειρηματικών, παραγωγικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων, οι οποίες αναλαμβάνονται από νομικά πρόσωπα ή ενώσεις προσώπων, των οποίων ο καταστατικός σκοπός είναι η επιδίωξη του συλλογικού οφέλους και η εξυπηρέτηση γενικότερων κοινωνικών συμφερόντων...».

Στις επόμενες παραγράφους περιγράφεται ο *Συλλογικός Σκοπός*, ως...

...προώθηση των δράσεων συλλογικότητας και η προστασία των συλλογικών αγαθών μέσω αναπτυξιακών, οικονομικών και κοινωνικών πρωτοβουλιών τοπικού, περιφερειακού ή ευρύτερου χαρακτήρα. Ως τέτοιες δράσεις νοούνται ιδίως οι πολιτιστικές, οι περιβαλλοντικές, οι οικολογικές δραστηριότητες, η αξιοποίηση και ανάδειξη τοπικών προϊόντων, η παροχή κοινωνικών υπηρεσιών...

η *Ένταξη*, ως η «...διαδικασία κοινωνικής ενσωμάτωσης ατόμων που ανήκουν στις ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού, κυρίως μέσω της προώθησής τους στην απασχόληση...», οι *Ευπαθείς Ομάδες Πληθυσμού*,

...είναι οι κοινωνικές ομάδες πληθυσμού, των οποίων η συμμετοχή στην κοινωνική και οικονομική ζωή δυσχεραίνεται, είτε εξαιτίας κοινωνικών και οικονομικών προβλημάτων, είτε εξαιτίας σωματικής ή ψυχικής ή νοητικής ή αισθητηριακής αναπηρίας, είτε εξαιτίας απρόβλεπτων γεγονότων, τα οποία επηρεάζουν την εύρυθμη λειτουργία της τοπικής ή ευρύτερα περιφερειακής οικονομίας...

και η *Κοινωνική Φροντίδα*, ως η

...παραγωγή και παροχή αγαθών, καθώς και υπηρεσιών υγείας και κοινωνικής πρόνοιας για συγκεκριμένες ομάδες του πληθυσμού, όπως οι ηλικιωμένοι, τα βρέφη, τα παιδιά, τα άτομα με αναπηρία και τα άτομα με χρόνιες παθήσεις...

Μάλιστα οι *Ευπαθείς Ομάδες Πληθυσμού* διακρίνονται σε δύο υποκατηγορίες: α) *Ευάλωτες Ομάδες* που εμποδίζονται από σωματικά και ψυχικά αίτια ή/και λόγω παραβατικής συμπεριφοράς, β) *Ειδικές Ομάδες* εμποδιζόμενες από οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά αίτια. Π.χ. οι άνεργοι νέοι, άνεργες γυναίκες, άνεργοι άνω των πενήντα ετών, μακροχρόνια άνεργοι, κ.α.

Στη δεύτερη ομάδα άρθρων καθορίζεται το πλαίσιο δράσης και λειτουργίας των φορέων. Ιδρύονται στο πλαίσιο αυτό οι Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις (Κοιν.Σ.Επ.), ως φορείς της Κοινωνικής Οικονομίας. Είναι αστικοί συνεταιρισμοί του νόμου 1667/86 με κοινωνικό σκοπό, με εμπορική ιδιότητα, με μέλη φυσικά ή νομικά πρόσωπα που συμμετέχουν με μια ψήφο, ανεξάρτητα από τον αριθμό των συνεταιριστικών μερίδων.

Στο 2^ο άρθρο, «Κοινωνική Συνεταιριστική Επιχείρηση (Κοιν.Σ.Επ.)» αναφέρονται οι τρεις διακριτοί τύποι Κοιν.Σ.Επ. ως προς τον σκοπό λειτουργίας τους και είναι οι Κοιν.Σ.Επ., α) Ένταξης, β) Κοινωνικής Φροντίδας και γ) Συλλογικού Παραγωγικού Σκοπού.

Συγκεκριμένα, οι *Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης*,

...αφορούν στην ένταξη στην οικονομική και κοινωνική ζωή των ατόμων που ανήκουν στις Ευάλωτες Ομάδες Πληθυσμού. Ποσοστό 40% κατ' ελάχιστον των εργαζομένων στις Επιχειρήσεις αυτές ανήκουν υποχρεωτικά στις Ευάλωτες Ομάδες Πληθυσμού...

Στις Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης, εντάσσονται και οι κοινωνικοί συνεταιρισμοί περιορισμένης ευθύνης (Κοι.Σ.Π.Ε.) που είχαν ιδρυθεί με το άρθρο 12 του ν2716/99 του υπουργείου Υγείας.

Οι *Κοιν.Σ.Επ. Κοινωνικής Φροντίδας*,

...αφορούν στην παραγωγή και παροχή προϊόντων και υπηρεσιών κοινωνικού-προνοιακού χαρακτήρα σε συγκεκριμένες ομάδες πληθυσμού, όπως οι ηλικιωμένοι, τα βρέφη, τα παιδιά, τα άτομα με αναπηρία και τα άτομα με χρόνιες παθήσεις...

και οι *Κοιν.Σ.Επ. Συλλογικού και Παραγωγικού Σκοπού*,

...αφορούν την παραγωγή προϊόντων και παροχή υπηρεσιών για την ικανοποίηση των αναγκών της συλλογικότητας (πολιτισμός, περιβάλλον, οικολογία, εκπαίδευση, παροχές κοινής ωφέλειας, αξιοποίηση τοπικών προϊόντων, διατήρηση παραδοσιακών δραστηριοτήτων και επαγγελμάτων κ.α.) που προάγουν το τοπικό και συλλογικό συμφέρον, την προώθηση της απασχόλησης, την ενδυνάμωση της κοινωνικής συνοχής και την ενδυνάμωση της τοπικής ή περιφερειακής ανάπτυξης...

Μετά από τα επόμενα 3 άρθρα που περιγράφεται κυρίως η διαδικασία ίδρυσης βασισμένη στον νόμο 1667/86 περί Αστικών Συνεταιρισμών, σημαντικό σημείο αναφοράς είναι το άρθρο 7 (παρ. 2, Διανομή κερδών) όπου ο νόμος ορίζει τον τρόπο διάθεσης των ενδεχόμενων πλεονασμάτων των φορέων «...τα κέρδη διατίθενται ετησίως κατά

ποσοστό 5% για το σχηματισμό αποθεματικού, κατά ποσοστό έως 35% διανέμονται στους εργαζομένους της επιχείρησης ως κίνητρο παραγωγικότητας...». Υποδεικνύεται συνεπώς ένας απόλυτα συγκεκριμένος και υποχρεωτικός τρόπος διανομής των καθαρών αποτελεσμάτων μιας οικονομικής χρήσης αναδεικνύοντας έτσι ένα διακριτό ύφος και χειρισμό των Κοιν.Σ.Επ., σε σχέση με άλλες συμβατικές επιχειρήσεις (π.χ. ΟΕ, ΕΠΕ, κ.α.) και τους υπόλοιπους συνεταιρισμούς.

Αναφορικά με την λειτουργία των φορέων σημαντικό επίτευγμα του νόμου μπορεί να θεωρηθεί η ίδρυση Γενικού Μητρώου Κοινωνικής Οικονομίας (άρθρο 14) που τηρείται από τη Διεύθυνση Κοινωνικής Προστασίας του Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης. Χωρίζεται σε δύο επί μέρους μητρώα: α) το Μητρώο Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας και β) το Ειδικό Μητρώο άλλων Φορέων Κοινωνικής Οικονομίας. Στο πρώτο η εγγραφή των Κοιν.Σ.Επ. και Κοι.Σ.Π.Ε. του Ν. 2716/1999 είναι υποχρεωτική²³⁵ ενώ στο δεύτερο μπορούν να εγγραφούν άλλοι φορείς εφόσον πληρούν σωρευτικά συγκεκριμένα κριτήρια²³⁶.

Η τρίτη ομάδα των άρθρων περιγράφει τα «εργαλεία» που παρέχει ο νόμος για την βιώσιμη και επιτυχή λειτουργία των φορέων του τομέα της ΚΟ. Πρόκειται για το ανεκπλήρωτο μέρος του νόμου αφού οι περισσότερες προβλέψεις του ουδέποτε εφαρμόστηκαν. Συγκεκριμένα περιέλαβε τρία σημαντικά ορόσημα για την επιτυχία των φορέων τα οποία είναι α) τα χρηματοδοτικά εργαλεία και τα μέτρα στήριξης, β) οι προγραμματικές συμφωνίες και γ) οι δημόσιες συμβάσεις κοινωνικής αναφοράς. Πιο συγκεκριμένα, στο άρθρο 9 (Χρηματοδοτικά Εργαλεία) αναφέρθηκε ότι οι Κοιν.Σ.Επ. και οι Κοι.Σ.Π.Ε. του άρθρου 12 του ν. 2716/1999 «...έχουν πρόσβαση στη χρηματοδότηση από το Ταμείο Κοινωνικής Οικονομίας, ...καθώς επίσης και από το Εθνικό Ταμείο Επιχειρηματικότητας και Ανάπτυξης (ΕΤΕΑΝ). Η σημαντική αυτή αναφορά στη χρηματοδότηση των Κοιν.Σ.Επ. μέσω ενός ειδικού ταμείου ήταν καταλυτική για την απόφαση δημιουργίας πολλών φορέων δεδομένης της οικονομικής αδυναμίας των μελών κυρίως

²³⁵ Παρ. 1α, άρθρο 14, «...με την εγγραφή τους οι Κοιν.Σ.Επ. και Κοι.Σ.Π.Ε. αποκτούν πρόσβαση στα χρηματοδοτικά εργαλεία του άρθρου 9 και απολαμβάνουν των οικονομικών κινήτρων και μέτρων στήριξης του άρθρου 10...»

²³⁶ Στην παράγραφο 1β, αναφέρονται τα κριτήρια που είναι αναγκαία για την εγγραφή των Άλλων φορέων τα οποία συνοπτικά ορίζουν, κοινά με τις Κοιν.Σ.Επ. και των Κοι.Σ.Π.Ε ως προς τους καταστατικούς τους σκοπούς. Επιπλέον στο ίδιο άρθρο αναφέρεται ότι «...οι Φορείς Κοινωνικής Οικονομίας που εγγράφονται στο Ειδικό Μητρώο μπορούν να χρηματοδοτούνται από το Εθνικό Ταμείο Επιχειρηματικότητας και Ανάπτυξης και να εντάσσονται στο Ν. 3908/2011 (Α' 8)...».

ανηκόντων σε ειδικές ομάδες (π.χ. μακροχρόνια άνεργοι). Το ταμείο *Κοινωνικής Οικονομίας* ουδέποτε ιδρύθηκε και παραμένει ακόμη και σήμερα ανεκπλήρωτη εξαγγελία.

Στο άρθρο 10 (Οικονομικά κίνητρα) η αναφορά στην 1^η παράγραφο τακτοποιεί κατά κάποιο τρόπο την εκκρεμότητα που ίσχυε για μέλη των ευάλωτων ομάδων που όταν εργάζονταν έχαναν τα επιδόματα πρόνοιας. Ωστόσο παρά την προβλεπόμενη ρύθμιση η εφαρμογή της καθυστέρησε δύο χρόνια διότι δεν είχαν εκδοθεί οι ανάλογες διευκρινιστικές εγκύκλιοι στους φορείς και επιτροπές εξέτασης της παροχής επιδομάτων με αποτέλεσμα να μην εργάζονται οι δικαιούχοι επιδομάτων στους φορείς όπως προβλεπόταν. Στην συνέχεια (παρ.3), αναφέρεται ότι «...η Κοιν.Σ.Επ. δεν υπόκειται σε φορολογία εισοδήματος για το ποσοστό των κερδών της το οποίο διατίθεται για το σχηματισμό αποθεματικού και τις δραστηριότητές της σύμφωνα με τα οριζόμενα στο άρθρο 7...». Πολύ σύντομα, ένα χρόνο αργότερα, με τον νόμο 4172/13 (ΦΕΚ 167, 23/7/2013) καταργήθηκε η ειδική φορολογική μεταχείριση των Κοιν.Σ.Επ. Σύμφωνα με το άρθρο 45 περ. δ' του Νέου Κώδικα Φορολογίας Εισοδήματος (Ν.4172/2013 – εφεξής «ΚΦΕ») «...σε φόρο εισοδήματος νομικών προσώπων και νομικών οντοτήτων υπόκεινται, μεταξύ άλλων, οι συνεταιρισμοί και οι ενώσεις αυτών...». Αργότερα μάλιστα στην ΠΟΛ.1044/2015, (10 Φεβρουαρίου 2015)²³⁷ διευκρινίστηκε ότι στους συνεταιρισμούς συμπεριλαμβάνονται και οι Κοιν.Σ.Επ., οι οποίες, σύμφωνα με το άρθρο 2 παρ.1 του ν4019/2011, αποτελούν αστικούς συνεταιρισμούς με κοινωνικό σκοπό και διαθέτουν εκ του νόμου την εμπορική ιδιότητα.

Η αναφορά επίσης περί της συμμετοχής των Κοιν.Σ.Επ. σε προγράμματα στήριξης μέσω του ΟΑΕΔ δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ ως σκοπούμενη ενέργεια υπέρ των Κοιν.Σ.Επ. λαμβάνοντας υπόψη δηλαδή τα ειδικά χαρακτηριστικά τους. Στα άρθρα 12 (Δυνατότητα συμπράξεων και προγραμματικές συμφωνίες) και 16 (Δημόσιες συμβάσεις κοινωνικής αναφοράς)²³⁸ υπήρχε τυπικά και μόνον σχετική αναφορά για συμβάσεις μεταξύ των Κοιν.Σ.Επ. και δημοσίου. Το άρθρο 12 συγκεκριμένα, προέβλεπε στην

²³⁷ ΠΟΛ.1044/10.2.2015, κοινοποίηση των διατάξεων των άρθρων 44, 45 και 46 του νέου Κ.Φ.Ε. (ν. 4172/2013) <https://www.taxheaven.gr/circulars/20400> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

²³⁸ Ειδικότερα, το άρθρο 16 παρ. 1 ορίζει ότι: «Δημόσιες Συμβάσεις Κοινωνικής Αναφοράς είναι αυτές κατά τις οποίες, οι αναθέτουσες αρχές στο στάδιο ανάθεσης λαμβάνουν υπόψη σημαντικές κοινωνικές πτυχές ως κριτήρια ανάθεσης. Ενδεικτικά, ως τέτοια κριτήρια νοούνται: α) οι ευκαιρίες απασχόλησης, β) η κοινωνική ένταξη ευάλωτων κοινωνικών ομάδων, γ) η ισότητα ευκαιριών, δ) ο σχεδιασμός της προσβασιμότητας για όλους, ε) η συνεκτίμηση των κριτηρίων αειφορίας, στα οποία περιλαμβάνονται θέματα ηθικού εμπορίου και ζ) η ευρύτερη εκούσια συμμόρφωση με την εταιρική κοινωνική ευθύνη (ΕΚΕ).»

δυνατότητα των Κοιν.Σ.Επ. σύναψης προγραμματικών συμφωνιών με δημόσιους φορείς δήμους και διοικητικές περιφέρειες. Ανέφερε ότι «...ως συμβαλλόμενοι μπορούν να συνάπτουν προγραμματικές συμβάσεις με αντισυμβαλλόμενους το Δημόσιο ή τον ευρύτερο δημόσιο τομέα και τους Ο.Τ.Α. πρώτου και δεύτερου βαθμού, ...».

Για να αντιληφθούμε τον βαθμό ματαιώσης και μη εκπλήρωσης αυτής της σημαντικής πρόβλεψης η οποία δεν «κατέβηκε» ούτε στην κοινωνία αλλά και ειδικότερα στις τοπικές δημόσιες και δημοτικές αρχές, θα αναφέρουμε εν τάχει το παράδειγμα της Κω. Ο δήμος της Κω την περίοδο 2012-2013 προχώρησε σε αποφάσεις παραχώρησης χρήσης ορισμένων δημοτικών ακινήτων σε Κοιν.Σ.Επ και την δραστηριοποίηση τους εν γένει σε εγκαταστάσεις πρώην σχολαζόντων δημοτικών επιχειρήσεων. Συγκεκριμένα η δημοτική αρχή του νησιού από το 2012 έως το 2014 (δήμαρχος Καϊσερλής Κων/νος) υποστήριξε μεταξύ άλλων και οικονομικά²³⁹ τις Κοιν.Σ.Επ. για την παροχή υπηρεσιών αθλητισμού, υγείας, πρόνοιας, αναψυχής και ασφάλειας προς τους δημότες²⁴⁰.

Με την ενθάρρυνση του δήμου δημιουργήθηκε η αστική εταιρεία «Ασπής ΚΩΣ» η οποία αποτέλεσε φορέα δικτύωσης των Κοιν.Σ.Επ. και οικονομικής στήριξης των νέων τότε φορέων. Αυτή η έντονη για την τότε περίοδο δραστηριότητα των Κοιν.Σ.Επ. μελών του φορέα δικτύωσης, ήταν η αιτία για ποικίλες αντιδράσεις στην τοπική κοινωνία του νησιού κυρίως με πρωτοβουλίες της αντιπολιτευόμενης δημοτικής παράταξης. Η αντιπολιτευόμενη τότε παράταξη ανέφερε ότι στην πραγματικότητα ο ίδιος ο δήμος Κω δημιούργησε την αστική εταιρεία "Ασπής ΚΩΣ " ...με 29 ΚΟΙΝ.Σ.ΕΠ. και προϋπολογισμό 6,5 εκατ. ευρώ, εκ των οποίων τα 2 εκατ. θα προέρχονταν από τον Δήμο και τα υπόλοιπα από χρηματοδοτικούς φορείς, με άξονες δράσης που εκτείνονταν από υπηρεσίες παιδικής φροντίδας, υγείας και καθαριότητας, έως τον χωροταξικό σχεδιασμό, την ανακύκλωση, την προώθηση της τοπικής γαστρονομίας, αλλά και την προστασία των δασών...»²⁴¹. Καταγγέλθηκε τότε από τον αντιπολιτευόμενο τοπικό

²³⁹ ΑΔΑ: ΒΛ43ΩΛΕ-ΘΙΣ: Απόφαση Νο 214 που έχει καταχωρηθεί στο 9^ο πρακτικό της από 5-7-2013 τακτικής συνεδρίασης του Δημοτικού Συμβουλίου Κω http://www.kos.gov.gr/information/Lists/Announcements/Attachments/15392/214_13%20ΑΠΟΦΑΣΗ%20ΔΣ%20ΑΔΑ.pdf (Πρόσβαση Δεκ.2020)

²⁴⁰ Ο τότε δήμαρχος Κώστας Καϊσερλής πριν την εκλογή του στον δήμο είχε διατελέσει Υφυπουργός στις κυβερνήσεις ΠΑΣΟΚ. Στις εκλογές του Μαρτίου του 2004, εξελέγη πρώτος σε σειρά Βουλευτής Δωδεκανήσου. Εισηγητής του Κοινοβουλευτικού Τομέα Εργασίας Αιγαίου και νησιωτικής πολιτικής https://www.eklogika.gr/page/dimoi_viografika_notio_aigaiou/kaiserlis-kwnstantinos-cv (Πρόσβαση Δεκ.2020)

²⁴¹ Ν. Μυλωνάς (δημοτικός σύμβουλος), 9 Νοέμβριος 2014: Να εκτιμηθεί με ψυχραιμία το ζήτημα Συνεργατικές-ΚΟΙΝΣΕΠ <https://www.kosnews24.gr/politika/item/21679-v-μυλωνάς-να-εκτιμηθεί-με-ψυχραιμία-το-ζήτημα-συνεργατικές-κοινσεπ> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

τύπο ότι το μοντέλο αυτό (των Κοιν.Σ.Επ.) στήθηκε «από τα πάνω» και εξυπηρετήσε τις πολιτικές επιδιώξεις της τότε δημοτικής αρχής²⁴². Αποτέλεσμα των αρνητικών σχολίων και της στάσης τόσο των αντιπολιτευτικών δημοτικών παρατάξεων αλλά και πολιτικών ομάδων στο νησί ήταν η ακύρωση των εκταμιεύσεων από το ελεγκτικό συνέδριο και η προσφυγή στα δικαστήρια πολλών Κοιν.Σ.Επ. για την αποζημίωση τους. Αντίθετες απόψεις, φιλικές προς τον θεσμό της ΚΟ ή/και της δημοτικής αρχής της Κω, ανέφεραν αντίστοιχα ότι το αποτύπωμα ήταν θετικό και η συνεισφορά των Κοιν.Σ.Επ. αποτελεσματική στην λειτουργία των δημοτικών επιχειρήσεων που έως τότε (το 2014) υπολειτουρούσαν ή είχαν διακόψει την πλήρως λειτουργία τους.

Μολονότι οι ενέργειες των φορέων και η στήριξη τους από τον δήμο στηρίζονταν ουσιαστικά στην εφαρμογή του νόμου 4019/11 και συγκεκριμένα των άρθρων 12 (Προγραμματικές συμβάσεις) και 16 (Δημόσιες Συμβάσεις Κοινωνικής Αναφοράς) κρίθηκαν εντέλει προβληματικές. Έτσι, η προβλεπόμενη εκ του νόμου συνεργασία της κοινωνίας με τους τοπικούς θεσμικούς φορείς Κοινωνικής Οικονομίας δεν ολοκληρώθηκε, λόγω της πλημμελούς ενημέρωσης των τοπικών κοινωνιών και της εφαρμογής του νόμου από τον δήμο χωρίς την κατάλληλη προετοιμασία και ενημέρωση των δημοτών του. Η αναφορές νομικού κωλύματος βασίστηκαν μεταξύ άλλων στην ερμηνεία του άρθρου 100 «Προγραμματικές Συμβάσεις» του νόμου 3852/2010 για τους ΟΤΑ που ερχόταν σε αντιπαράθεση με το συγκεκριμένο άρθρο 12 του ν4019/11 (παρ.5) και δημιουργούσε σύγχυση στην αποκεντρωμένη διοίκηση. Αποτέλεσμα ήταν η απόρριψη κάποιων συμβάσεων «εξ επαχθούς αιτίας» από το Ελεγκτικό συνέδριο και η διάχυτη αντίληψη τόσο της κοινωνίας όσο και των δημόσιων φορέων της ότι οι εν λόγω ενέργειες και πρωτοβουλίες αποσκοπούσαν στην εργαλειοποίηση των Κοιν.Σ.Επ. με στόχο την επίλυση οργανωτικών κυρίως προβλημάτων των δήμων στην ελληνική επικράτεια²⁴³.

Ένα άλλο άρθρο επίσης σημαντικό για την βιώσιμη λειτουργία των Κοιν.Σ.Επ. ήταν το προαναφερόμενο άρθρο 16 (Δημόσιες Συμβάσεις Κοινωνικής Αναφοράς) το οποίο επίσης ουδέποτε εφαρμόστηκε. Συνοπτικά να αναφέρουμε ότι η περιγραφή του στον νόμο 4019/11 στηρίχθηκε στις κοινοτικές οδηγίες 2004/17/ΕΚ και 2004/18/ΕΚ. Με τις οδηγίες αυτές ο Ευρωπαϊός νομοθέτης εισήγαγε τους φορείς της ΚΟ σε μία

²⁴² Κίνημα πολιτών ΚΩ: «Στον αέρα της νομιμότητας Κυρίτση η λειτουργία του Ορφέα», 14 Νοεμβρίου 2016 https://www.aftodioikisi.gr/parapona_sto_dimarxo/kinima-politon-ko-ston-aera-tis-nomimotitas-kiritisi-leitourgia-tou-orfea/ (Πρόσβαση Δεκ.2020)

²⁴³ Πρόκειται για τον νόμο 3852/2010 «Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης - Πρόγραμμα Καλλικράτης» και το άρθρο 100 «Προγραμματικές Συμβάσεις».

σημαντική αγορά (αυτή των δημοσίων συμβάσεων) που ξεπερνάει το 15% του ευρωπαϊκού ΑΕΠ προβλέποντας κοινωνικά και περιβαλλοντικά κριτήρια. Είναι αξιοσημείωτο ότι το εν λόγω άρθρο 16 εξειδίκευε σημαντικές κοινωνικές πτυχές ως κριτήρια ανάθεσης. Οριζόταν σαφώς ότι στην απόφαση σύναψης των συμβάσεων αυτών λαμβάνονται υπόψη κοινωνικοί στόχοι που είναι: «...α) οι ευκαιρίες απασχόλησης, β) η κοινωνική ένταξη ευάλωτων κοινωνικών ομάδων, γ) η ισότητα ευκαιριών, δ) ο σχεδιασμός της προσβασιμότητας για όλους, ε) η συνεκτίμηση των κριτηρίων αειφορίας, στα οποία περιλαμβάνονται θέματα ηθικού εμπορίου και ζ) η ευρύτερη εκούσια συμμόρφωση με την εταιρική κοινωνική ευθύνη (ΕΚΕ)...». Εδώ να τονίσουμε ότι δεδομένου ότι δεν περιείχε το στοιχείο της υποχρεωτικότητας, τα κράτη μέλη προσάρμοζαν τις οδηγίες της ΕΕ σύμφωνα με την πολιτική βούληση και αποφάσεις των κυβερνήσεων τους.

Συνεπώς, παρά την θερμή υποδοχή των άρθρων αυτών από τα ιδρυτικά μέλη των Κοιν.Σ.Επ. δεν καταγράφονται επιτυχείς εφαρμογές τους και προγραμματικές συμβάσεις συνεργασίας των Κοιν.Σ.Επ. με τους δημόσιους φορείς έως και το 2015. Εξαιρεση αποτελούν μεμονωμένοι δήμοι κυρίως στη περιφέρεια (π.χ. Καλαμάτα, Κέρκυρα, Κως) αλλά και στην Αττική (π.χ. Δήμοι Μεταμόρφωσης, Φυλής), οι οποίοι λόγω περιορισμού στις προσλήψεις ως αποτέλεσμα του αυστηρού δημοσιονομικού ελέγχου της χώρας μας από την ΕΕ, προχώρησαν, με πολλά προβλήματα και διώξεις λόγω των αντιδράσεων των αντιπολιτευτικών δημοτικών παρατάξεων, στην ανάθεση υπηρεσιών - κυρίως καθαριότητας - σε Κοιν.Σ.Επ. Αποτέλεσμα ήταν να δημιουργηθεί όπως και στην ΚΩ αρνητικό κλίμα και ερωτηματικά στις τοπικές κοινωνίες για την σκοπιμότητα και αποστολή των Κοιν.Σ.Επ., τις οποίες συχνά συνέχεαν με τις ΜΚΟ.

Η σύγχυση από τις ποικίλες ερμηνείες του νόμου εκείνης της περιόδου δεν επέτρεψε την ισχύ του ως άνω άρθρου 16 (συμβάσεις κοινωνικής αναφοράς) ακόμη και για τις Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης (για ευάλωτες ομάδες) όπως ίσχυε για τους Κοι.Σ.Π.Ε. βάσει του προεδρικού διατάγματος (ΠΔ) 60/2007 (Άρθρο 18, Συμβάσεις ανατιθέμενες κατ' αποκλειστικότητα)²⁴⁴. Από την περίοδο έκδοσης του το 2007 έως και την αντικατάστασή του από τον νόμο 4412/16 (άρθρο 20) το άρθρο αυτό αφορούσε σε φορείς

²⁴⁴ Άρθρο 18, ΠΔ 60/2007 «Συμβάσεις ανατιθέμενες κατ' αποκλειστικότητα» (άρθρο 19 οδηγίας 2004/18/ΕΚ), Η εκτέλεση συμβάσεων έργων, προμηθειών ή υπηρεσιών μπορεί να πραγματοποιείται στο πλαίσιο προγραμμάτων προστατευμένων θέσεων εργασίας, όταν η πλειοψηφία των ενδιαφερόμενων εργαζομένων είναι άτομα με ειδικές ανάγκες, τα οποία λόγω της φύσης ή βαρύτητας των ειδικών αναγκών τους δεν μπορούν να ασκήσουν επαγγελματική δραστηριότητα υπό κανονικές συνθήκες. Στην περίπτωση αυτή, η προκήρυξη του διαγωνισμού θα πρέπει να μνημονεύει την παρούσα διάταξη. Ωστόσο το άρθρο 18 έχει αντικατασταθεί από το άρθρο 20 του ν4412/16

Κοι.Σ.Π.Ε. και όχι σε Κοιν.Σ.Επ. ενώ οι φορείς που έκαναν αναθέσεις έργου δεν γνώριζαν την συνάφεια των δύο τύπων φορέων.

Ένα επίσης σημαντικό για την βιώσιμη πορεία του τομέα ήταν το άρθρο 15 που προέβλεπε την ίδρυση της «Ειδικής Υπηρεσίας για την Κοινωνική Ένταξη και την Κοινωνική Οικονομία» (ΕΥΚΕΚΟ). Μιας υπηρεσίας που θα σχεδίαζε, θα εφάρμοζε και θα έλεγχε την έκβαση των έργων για την ανάπτυξη του τομέα της ΚΟ. Ένα από τα σημαντικά έργα για το οποίο ανέλαβε τον σχεδιασμό, την εφαρμογή και τον έλεγχο ήταν και η *Δημιουργία Κεντρικού Μηχανισμού Υποστήριξης της Ανάπτυξης και προώθησης των Κοινωνικών Συνεταιριστικών Επιχειρήσεων* (Κοιν.Σ.Επ.) και ευρύτερα των πρωτοβουλιών της Κοινωνικής Οικονομίας. Στην συνέχεια και μετά από την ολοκλήρωση των παραδοτέων ανέλαβε την συνέχεια της δράσης και την «Λειτουργία Περιφερειακών Μηχανισμών Υποστήριξης της ανάπτυξης και προώθησης των Κοινωνικών Συνεταιριστικών Επιχειρήσεων (Κοιν.Σ.Επ.) και ευρύτερα των πρωτοβουλιών της ΚΟ». Οι δύο δράσεις ουδέποτε υλοποιήθηκαν και η ΕΥΚΕΚΟ ως «...αρμόδια για το σχεδιασμό, το συντονισμό, την παρακολούθηση και την αξιολόγηση όλων των αναγκαίων πολιτικών και ενεργειών που αποσκοπούν στην ανάπτυξη και την ενίσχυση της Κοινωνικής Οικονομίας...» δεν πραγματοποίησε όσα αναφέρθηκαν στο άρθρο 15.

Τέλος το άρθρο 18 « Οργάνωση και λειτουργία αναπτυξιακών συμπράξεων για δράσεις του Επιχειρησιακού Προγράμματος, Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού ΕΠΙ-ΝΑΔ» προέβλεπε ως δικαιούχους προσκλήσεων για την ανάπτυξη της απασχόλησης και άλλων πεδίων που χρήζουν προσοχής και χρηματοδότησης τις Κοιν.Σ.Επ. μέσω των αναπτυξιακών συμπράξεων. Οι δράσεις ουδέποτε υλοποιήθηκαν και ο νόμος 4019/11 παρέμεινε ένα ιδρυτικό κείμενο των φορέων της ΚΟ, χωρίς ωστόσο να συντελεί στην εύρυθμη λειτουργία τους και δημιουργώντας αρνητικό προηγούμενο για τις επόμενες νομοθετικές πρωτοβουλίες για την ΚΟ.

Νόμος 4430/16 - Ρυθμίσεις και αποτελέσματα

Πέντε σχεδόν χρόνια μετά την ψήφιση του πρώτου νόμου 4019/11, στις 14 Ιουλίου 2016 το Υπουργείο Εργασίας της κυβέρνησης ΣΥΡΙΖΑ με καθ' ύλην αρμόδια για την Κοινωνική Οικονομία την αναπληρώτρια υπουργό Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, Ουρανία Αντωνοπούλου, έθεσε σε δημόσια ηλεκτρονική διαβούλευση νέο σχέδιο νόμου με τίτλο «*Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία*

και ανάπτυξη των φορέων της» επιχειρώντας να «ανασύρει» τον τομέα από την αδράνεια και να τον επαναφέρει στον δημόσιο διάλογο²⁴⁵.

Η αιτιολογική έκθεση υπεβλήθη στην Βουλή στις 30/09/2016 και υπεγράφη από τους καθ' ύλην αρμόδιους υπουργούς (σελ. 20) προσδιόρισε την κοινωνική επιχειρηματικότητα ως «συλλογική» ενώ παράλληλα έγινε έντονη παρουσία όρων όπως «πρακτικές αλληλεγγύης και κοινωνικής αυτενέργειας», «δομές κοινωνικής αλληλεγγύης» κ.α.²⁴⁶. Οι νέοι αυτοί όροι είχαν προφανή σκοπό να επαναδιατυπώσουν την κατεύθυνση του τομέα της ΚΟ, που πλέον αναφέρεται στην *Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία* και εν γένει τους σκοπούς των συνεταιριστικών σχημάτων. Στο κείμενο (γενικό μέρος, εδάφιο 4.), αναφέρεται ότι,

...οι δραστηριότητες της ΚΑΛΟ διέπονται στην εσωτερική τους λειτουργία από δημοκρατικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων, από ισότιμες μορφές οργάνωσης της εργασίας και της διοίκησης του φορέα στον οποίο αυτή παρέχεται, από την παροχή ίσων ή ελαφρώς διαφοροποιημένων εισοδημάτων...

Ήταν ουσιαστικά μία πρόταση νόμου με διαφορετική οπτική για την οικονομική δράση και ταυτόχρονη αποστασιοποίηση από την απελθούσα *Κοινωνική Επιχειρηματικότητα* (ν4019/11). Όπως μάλιστα αναφέρει το αιτιολογικό κείμενο η νέα αυτή εναλλακτική θέαση του προτεινόμενου προς ψήφιση νομοθετικού κειμένου αναδεικνύεται και στις αναφορές των καλών πρακτικών της Κ.Αλ.Ο στην Λατινική Αμερική στον αντίποδα της προηγούμενης έκθεσης για τον 4019/11 που ανέφερε πρακτικές και αποτελέσματα της Ευρώπης. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα καλών πρακτικών στην Λατινική Αμερική, αναφέρθηκε ότι «...η ΚΑΛΟ συγκροτήθηκε σε μεγάλο βαθμό από κοινωνικές πρωτοβουλίες που στόχευαν στην κάλυψη κοινωνικών αναγκών σε συνθήκες ραγδαίας έντασης των κοινωνικών ανισοτήτων και αποδυνάμωσης του κοινωνικού κράτους και του κράτους δικαίου...». Κατά αυτή τη συνέπεια, η έννοια της επιχειρηματικότητας αντικαθίσταται από την κάλυψη κοινωνικών αναγκών με έμφαση στην σύνθεση φορέων προερχόμενη από κοινωνικές πρωτοβουλίες αντί του συνεταιρισμού φυσικών προσώπων

²⁴⁵ Στο σχέδιο του κυβερνητικού προγράμματος που προηγήθηκε τον Αύγουστο 2015, αναφέρθηκε ότι η Κοινωνική Οικονομία είναι μορφή οργάνωσης που αμφισβητεί το πρότυπο αποκάλυπτης ή συγκαλυμμένης ιεραρχίας (και άρα εξουσίας) στο εσωτερικό της επιχείρησης και δίνουν διέξοδο στη δημιουργικότητα μιας υπερπροσποντούχας αλλά άνεργης νεολαίας, μέσα από την προστασία των κοινών αγαθών που μπαίνουν στο στόχαστρο του κεφαλαίου, μέσα από τη στήριξη του κοινωνικού κράτους αλλά και την διεύρυνση και την εμβάθυνση των κοινωνικών δικαιωμάτων και των δημοκρατικών ελευθεριών. https://www.iefimerida.gr/sites/default/files/archive-files/shedio_programmatos_syryza.pdf

²⁴⁶ Αιτιολογική Έκθεση στο σχέδιο νόμου «Κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία και ανάπτυξη των φορέων της και άλλες διατάξεις» <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/k-alan-eis-synolo.pdf> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

ενώ οι φορείς προορίζονταν να καλύψουν κενά του «αδύναμου» κοινωνικού κράτους.

Ο νόμος 4430/16 «*Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία και ανάπτυξη των φορέων της και άλλες διατάξεις*» ψηφίστηκε στις 31 Οκτωβρίου 2016. Βασίστηκε σε αρκετά σημεία στον ν.4019/11 και εκτός της έννοιας *Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία*, περιέλαβε και τις, *Κοινωνική ωφέλεια, Κοινωνική καινοτομία, Βιώσιμη ανάπτυξη*. Εισηγάγε στο οικοσύστημα της ΚΟ νέα κοινωνικά συνεταιριστικά σχήματα όπως οι Συνεταιρισμοί Εργαζομένων (ΣυνΕργ) και διαχώρισε την ένταξη σε δύο κατηγορίες, στις Κοιν.Σ.Επ Ένταξης «Ευάλωτων ομάδων» και στις Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης «Ειδικών Ομάδων». Αποτελείται από τρία μέρη τα οποία περιέχουν συνολικά οκτώ κεφάλαια. Το πρώτο μέρος που περιέχει έξι κεφάλαια και τριάντα πέντε άρθρα αφορά αμιγώς την ίδρυση και λειτουργία των φορέων Κ.Αλ.Ο. ενώ τα υπόλοιπα αφορούν στην διοικητική δομή του τομέα και άλλες ρυθμίσεις του υπουργείου. Το τριακοστό πέμπτο άρθρο μάλιστα ακυρώνει τον 4019/11 με την συνοπτική αναφορά «...από την έναρξη ισχύος του παρόντος νόμου, καταργούνται τα άρθρα 1 μέχρι και 17 του Ν. 4019/2011 (Α' 16) ...». Τα πρώτα δύο κεφάλαια περιέχουν ορισμούς και έννοιες, το τρίτο κεφάλαιο τα υποστηρικτικά μέτρα για την λειτουργία των φορέων και τα υπόλοιπα τρία κεφάλαια αφορούν στην διαδικασία ίδρυσης των φορέων και τις σχέσεις μελών βασισμένων κυρίως στο πλαίσιο του νόμου 1667/86 περί αστικών συνεταιρισμών.

Στο Κεφάλαιο Α', στο 1^ο άρθρο του «Σκοπός», αναφέρεται ότι «...σκοπός του παρόντος νόμου είναι η δημιουργία του νομοθετικού πλαισίου για την *Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία*, ως μορφή εναλλακτικής οργάνωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων...». Ειδικότερα, ο νόμος στοχεύει:

α. Στη διάχυση της *Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας* σε όλους τους δυνατούς τομείς οικονομικής δραστηριότητας.

β. Στη στήριξη και την ενίσχυση των παραγωγικών επιχειρημάτων αυτοδιαχείρισης και της συλλογικής κοινωνικής επιχειρηματικότητας...

Στο 2^ο άρθρο «Ορισμοί», αναφέρονται οι βασικοί και θεμελιώδεις όροι. Συγκεκριμένα, ως «*Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία*»...

...ορίζεται το σύνολο των οικονομικών δραστηριοτήτων που στηρίζονται σε μία εναλλακτική μορφή οργάνωσης των σχέσεων παραγωγής, διανομής, κατανάλωσης και επανεπένδυσης, βασισμένη στις αρχές της δημοκρατίας, της ισότητας, της αλληλεγγύης, της συνεργασίας, καθώς και του σεβασμού στον άνθρωπο και το περιβάλλον...

ως «συλλογική ωφέλεια»

...ορίζεται η από κοινού εξυπηρέτηση των αναγκών των μελών του Φορέα Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας, μέσα από τη διαμόρφωση ισότιμων σχέσεων παραγωγής, τη δημιουργία θέσεων σταθερής και αξιοπρεπούς εργασίας, τη συμφιλίωση προσωπικής, οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής...

ως «κοινωνική ωφέλεια»

...ορίζεται η εξυπηρέτηση κοινωνικών αναγκών τοπικού ή ευρύτερου χαρακτήρα με την αξιοποίηση της κοινωνικής καινοτομίας, μέσα από δραστηριότητες «βιώσιμης ανάπτυξης» ή παροχής «κοινωνικών υπηρεσιών γενικού συμφέροντος» ή κοινωνικής ένταξης...

ως «κοινωνική καινοτομία»

...ορίζεται η παραγωγή προϊόντων και η παροχή υπηρεσιών, οι οποίες αποσκοπούν στην ικανοποίηση κοινωνικών αναγκών, τη συμφιλίωση παραγωγής και κατανάλωσης, την εναρμόνιση προσφοράς και ζήτησης και τη διαμόρφωση νέου τύπου κοινωνικών σχέσεων βασιζομένων στη συλλογικότητα και στην ισοτιμία και όχι στον ανταγωνισμό...

ως «βιώσιμη ανάπτυξη»

...ορίζονται οι οικονομικές δραστηριότητες, εμπορικές ή ανταλλακτικές, που προωθούν την αειφορία του περιβάλλοντος, την κοινωνική και οικονομική ισότητα, καθώς και την ισότητα των φύλων, προστατεύουν και αναπτύσσουν τα κοινά αγαθά και προωθούν τη διαγενεακή και πολυπολιτισμική συμφιλίωση, δίνοντας έμφαση στις ιδιαιτερότητες των τοπικών κοινωνιών...

Στο ίδιο άρθρο αποσαφηνίζονται επίσης οι έννοιες «κοινωνική ένταξη», «...η δημιουργία των προϋποθέσεων για την ισότιμη συμμετοχή στην κοινωνική και οικονομική ζωή ατόμων που ανήκουν στις ευάλωτες και τις ειδικές ομάδες...», «ευάλωτες» ομάδες, «...οι ομάδες εκείνες του πληθυσμού που η ένταξή τους στην κοινωνική και οικονομική ζωή εμποδίζεται από σωματικά και ψυχικά αίτια ή λόγω παραβατικής συμπεριφοράς...» και «ειδικές» ομάδες, «...οι ομάδες εκείνες του πληθυσμού οι οποίες βρίσκονται σε μειονεκτική θέση ως προς την ομαλή ένταξή τους στην αγορά εργασίας, από οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά αίτια...». Στις τελευταίες παραγράφους του ίδιου άρθρου περιγράφεται συνοπτικά ο Κοινωνικός Αντίκτυπος, «...με απόφαση του Υπουργού Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης καθορίζονται τα τεχνικά ζητήματα και οι λεπτομέρειες εφαρμογής του...». Αξίζει να σημειωθεί ότι έως και σήμερα ουδέποτε λήφθηκε απόφαση να τεθεί σε λειτουργία αυτή η τελευταία αλλά ενδιαφέρονσα πρόβλεψη.

Το δεύτερο κεφάλαιο ξεκινάει με το 3^ο άρθρο (Εννοια), ορίζει τους φορείς Κ.Αλ.Ο., οι οποίοι είναι: α. Οι Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις του άρθρου 14, β. οι Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί Περιορισμένης Ευθύνης (Κοι.Σ.Π.Ε.) που διέπονται από το άρθρο 12 του Ν. 2716/1999 (Α' 96), συμπληρωματικά από τις διατάξεις του Ν. 1667/1986 (Α'196), του άρθρου 12 του Ν. 3842/ 2010 (Α' 58) και του παρόντος νόμου και γ., οι Συνεταιρισμοί Εργαζομένων, που συστήνονται με το άρθρο 24. Δίνει επίσης την δυνατότητα-υπό προϋποθέσεις συγκεκριμένων κριτηρίων-σε άλλους φορείς εκτός των φορέων Κοιν.Σ.Επ., ΣυνΕργ. και Κοι.Σ.Π.Ε. να ονομαστούν φορείς Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας (Κ.Αλ.Ο.). Αυτοί μπορεί να είναι «...οποιοδήποτε άλλο μη μονοπρόσωπο νομικό πρόσωπο, εφόσον έχει αποκτήσει νομική προσωπικότητα, όπως ιδίως αγροτικοί συνεταιρισμοί του Ν. 4384/2016 (Α' 78), αστικοί συνεταιρισμοί του Ν. 1667/1986, Αστικές Εταιρίες των άρθρων 741 επ. του Α.Κ....».

Σημαντικά κριτήρια χαρακτηρισμού των φορέων ως φορείς Κ.Αλ.Ο θεωρούνται, για παράδειγμα, α) στην παρ. 3 ο περιορισμός στην διανομή κερδών και β) στην παρ. 4 (αρθρ.3), η υποχρεωτική ποσόστωση ετήσιας δαπάνης μισθοδοσίας «...ίσης με το 25% του κύκλου εργασιών της προηγούμενης χρήσης του. Η υποχρέωση αυτή αφορά τους Φορείς με κύκλο εργασιών και έσοδα επιχορηγήσεων της προηγούμενης ετήσιας χρήσης μεγαλύτερα από το 300 % του ετήσιου κόστους μισθοδοτικής δαπάνης ενός υπαλλήλου πλήρους απασχόλησης, με βάση τον κατώτατο νομοθετημένο μισθό χωρίς επιδόματα...». (δηλαδή κύκλου εργασιών περίπου άνω των 30.000€). Η τελευταία πρόβλεψη δημιούργησε σύγχυση σε όλους τους φορείς Κ.Αλ.Ο ειδικότερα σε όσους ασχολούνται με την μεταποίηση και το εμπόριο και κρίνεται έως σήμερα επί της ουσίας ανεφάρμοστη. Είναι πιθανό ο νομοθέτης να θέλησε να στοχεύσει κυρίως σε σχήματα εντάσεως εργασίας ή ΜΚΟ που διαχειρίζονται πόρους χωρίς άμεση κατεύθυνση στην εργασιακή ένταξη και να αποκλείσει φορείς εντάσεως κεφαλαίου. Το κριτήριο ωστόσο αυτό, δυσχεραίνει ουσιαστικά κάποιες ομάδες ενδιαφερομένων στον ευρύτερο χώρο της Κ.Αλ.Ο (π.χ. διάφοροι συνεταιρισμοί) που ο κύκλος εργασιών τους υπερβαίνει τον απαιτούμενο, αλλά το εναπομείναν μικτό τους κέρδος (πωλήσεις μείον κόστος πωληθέντων, μείον άλλα λειτουργικά έξοδα) δεν υπερβαίνει το 25%. Επίσης δυσχεραίνει το έργο των εμπορικών Κοιν.Σ.Επ. οι οποίες λειτουργούν με δείκτες παραγωγικότητας όμοιους με αυτούς των συμβατικών επιχειρήσεων όπως π.χ. με ανταγωνιστικές τιμές στην αγορά για όμοιας ποιότητας και χρήσης προϊόντα. Δεν είναι δυνατόν - για κάποιες από αυτές - μετά από το κόστος πωληθέντων και μετά την αφαίρεση

των λειτουργικών εξόδων να απομένει ποσό 25% επί του ετήσιου τζίρου για να διατεθεί στην μισθοδοσία εκτός και εάν πωλούν με υψηλότερες από τον ανταγωνισμό τιμές. Έτσι όμως θα τεθούν εκτός αγοράς και θα πτωχεύσουν. Αυτό το αναφερόμενο κριτήριο, (δηλ. 25% του κύκλου εργασιών ως υποχρέωση δαπάνης μισθοδοσίας) έγινε προσπάθεια – μετά από αντιδράσεις των φορέων – να διαγραφεί. Συγκεκριμένα δύο χρόνια αργότερα το 2018, στην 1^η παρ. του άρθρου 43 στην αιτιολογική έκθεση του Ν/Σ για τον ν4554/18 έγινε πρόταση συνολικής διαγραφής της παρ.4 του άρθρ. 3 του 4430/16 αλλά δεν «πέρασε» στην Βουλή²⁴⁷.

Στο τρίτο κεφάλαιο (Κεφάλαιο Γ') «Υποστηρικτικά Μέτρα για τους φορείς Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας», το σημαντικότερο ίσως μέρος του νόμου αναφορικά με την βιωσιμότητα των φορέων, υπάρχουν σημαντικές προβλέψεις για τους φορείς Κ.Αλ.Ο και την βιωσιμότητα τους. Συγκεκριμένα, στο άρθρο 4 αναφέρονται οι βασικές αρχές λειτουργίας του Μητρώου Κ.Αλ.Ο. και οι αρμοδιότητες του. Αυτές είναι η εποπτεία έλεγχος της νομιμότητας των υποχρεωτικώς καταχωριστέων στο *Μητρώο* πράξεων κατά τη λειτουργία των φορέων, καθώς και για την απόδοση της ιδιότητας του Φορέα Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας στα νομικά πρόσωπα του στοιχείου δ' της παραγράφου 1 του άρθρου 3. Το Γενικό Μητρώο Φορέων Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας (εφεξής «Μητρώο») είναι η βάση δεδομένων που τηρείται σε ηλεκτρονική μορφή από το Τμήμα Μητρώου στην οποία εγγράφονται οι Φορείς Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας.

Το άρθρο 5 (Συμμετοχή των Φορέων Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας σε υποστηρικτικά μέτρα) στην 1^η παράγραφο αναφέρεται εκ νέου όπως στον ν4019/11, η δυνατότητα χρηματοδότησης από το *Ταμείο Κοινωνικής Οικονομίας* (επαναλαμβάνεται και στο άρθρο 10). Ουδέποτε ιδρύθηκε και παρέμεινε και αυτό ακόμη μια ανεκπλήρωτη νομοθετική «υπόσχεση» έως και σήμερα. Στην 2^η παράγραφο του άρθρου αναφέρεται η δυνατότητα των φορέων Κ.Αλ.Ο. να, «...εντάσσονται σε προγράμματα στήριξης της επιχειρηματικότητας και σε προγράμματα του Οργανισμού Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού (Ο.Α.Ε.Δ.) για τη στήριξη της εργασίας...». Πράγματι, οι φορείς Κ.Αλ.Ο συμπεριλαμβάνονται ανελλιπώς τα τελευταία χρόνια, στις διά-

²⁴⁷ Αιτιολογική Έκθεση στο σχέδιο νόμου «Ασφαλιστικές και συνταξιοδοτικές ρυθμίσεις - Αντιμετώπιση της αδήλωτης εργασίας - Ενίσχυση της προστασίας των εργαζομένων - Επιτροπεία ασυνόδευτων ανηλίκων και άλλες διατάξεις», Άρθρο 43, Κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/a-asfalad-eis-allpdf.pdf> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

φορες προσκλήσεις επιδοτήσεων θέσεων απασχόλησης (ΟΑΕΔ) ως δικαιούχοι φορείς, ωστόσο τα κριτήρια είναι όμοια με τις υπόλοιπες επιχειρήσεις ιδιωτικής οικονομίας όπως π.χ. διατήρησης θέσεων εργασίας για τρεις μήνες μετά την λήξη του προγράμματος. Πολλά από τα μέτρα που ισχύουν για τις ιδιωτικές επιχειρήσεις είναι αδύνατο να τηρηθούν από τους φορείς Κ.Αλ.Ο οι οποίοι δεν έχουν σταθερό έργο απασχόλησης, τουλάχιστον μέχρι σήμερα²⁴⁸. Επίσης ένα σημαντικό θέμα όπως αυτό των προγραμμάτων «στήριξης της επιχειρηματικότητας» π.χ. μέσω ΕΣΠΑ, παραμένει για τους φορείς Κ.Αλ.Ο ένα ακόμη «κενό γράμμα» διότι οι Κοιν.Σ.Επ. και ΣυνΕργ, αδυνατούν να συμμετάσχουν σε επενδυτικά σχέδια ΕΣΠΑ αφού δεν διαθέτουν το 40-45% του συνολικού ποσού που προκαταβολικά απαιτείται για την χρηματοδότηση. Λόγω απουσίας εμπορικού ιστορικού, κεφαλαίων, παγίων και περιουσιακών στοιχείων, αποκλείονται και από την τραπεζική χρηματοδότηση. Συνεπώς, δεν διαθέτουν την ρευστότητα να χρηματοδοτούν τις δαπάνες προκαταβολικά και να αποπληρώνονται από το ΕΣΠΑ μετά από πολλούς μήνες ή και χρόνια. Είναι μια εξέλιξη που κατέδειξε εμφανώς την εξομοίωση των φορέων Κ.Αλ.Ο με τις ιδιωτικές επιχειρήσεις σε ένα κοινό «οικοδόμημα» πολιτικών απασχόλησης χωρίς την κατανόηση εκ μέρους της πολιτείας των σημαντικών διαφορών τους. Δηλαδή, δεν λαμβάνεται υπόψη η αδυναμία ανταγωνιστικής λειτουργίας των φορέων εντός της συμβατικής οικονομίας λόγω κυρίως του κοινωνικού προφίλ των μελών αλλά και των στόχων τους. Φαίνεται να αγνόησε ο συντάκτης των προσκλήσεων την απουσία κεφαλαίων και σε περίπτωση εξεύρεσης τους την μη αναπλήρωση τους λόγω μη κερδοσκοπικής δραστηριότητας, σε σχέση με τις επιχειρήσεις της ιδιωτικής οικονομίας. Ένα επιπλέον εμπόδιο επιλεξιμότητας των φορέων Κ.Αλ.Ο σε ορισμένα προγράμματα ΕΣΠΑ είναι η απαίτηση 2 ΕΜΕ (ετήσιων μονάδων εργασίας) στο προηγούμενο έτος από την ένταξη ή/και απαίτηση διατήρησης θέσεων μετά την λήξη του προγράμματος κ.λπ. που για τους παραπάνω λόγους δημιουργεί αντιφάσεις συγκρίνοντας τους ορισμούς της λειτουργίας των φορέων με τα προβλεπόμενα οικονομικά κίνητρα²⁴⁹. Συνεπώς απευθύνεται σε ώριμα και μακροχρόνιας λειτουργίας σχήματα και όχι στους φορείς Κ.Αλ.Ο.

²⁴⁸ Για παράδειγμα, «Δημόσια πρόσκληση Νο 6/2018 για υποβολή αιτήσεων στο πρόγραμμα επιδότησης επιχειρήσεων για την απασχόληση 10000 ανέργων ηλικίας 18-29 ετών με έμφαση στους πτυχιούχους ανωτάτων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων πανεπιστημιακού και τεχνολογικού τομέα» (σελ.10) <http://www.oaed.gr/documents/10195/1214512/18-29+%28Εθνικό%29+ΔΗΜΟΣΙΑ+ΠΡΟ-ΣΚΛΗΣΗ.pdf/9798107a-e422-4c3b-8dc4-9b387ce7215a> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

²⁴⁹ Στο πλαίσιο της Δράσης «Εργαλειοθήκη Ανταγωνιστικότητας Μικρών και Πολύ Μικρών Επιχειρήσεων» ενισχύονται αποκλειστικά υφιστάμενες Μικρές και Πολύ Μικρές Επιχειρήσεις όπως αυτές ορί-

Μια επίσης άξια αναφοράς παράγραφος είναι η 3^η του άρθρου 5 ότι «...οι ΟΤΑ α' και β' βαθμού, τα Ν.Π.Δ.Δ. και τα Ν.Π.Ι.Δ.- φορείς της Γενικής Κυβέρνησης μπορεί να παραχωρούν με απόφαση του διοικητικού τους οργάνου τη χρήση κινητής και ακίνητης περιουσίας τους σε Φορείς Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας...» η οποία θα συντελούσε αφενός στην αξιοποίηση ανενεργών ακινήτων και γαιών ενώ ταυτόχρονα θα συνέδεε και θα στέγαζε τις κοινωνικές δράσεις των φορέων Κ.Αλ.Ο. στην τοπική κοινότητα. Διεγράφη ωστόσο μετά από δύο χρόνια της δημοσίευσης του νόμου και τροποποιήθηκε με την παρ.4, άρθρου 196 ν.4555/2018 με ισχύ την 19/7/2018²⁵⁰. Το τροποποιημένο πλέον άρθρο δεν περιέχει την φράση «ΟΤΑ α' και β' βαθμού» ενώ παρέμεινε η φράση «τα Ν.Π.Δ.Δ. και τα Ν.Π.Ι.Δ. φορείς της Γενικής Κυβέρνησης». Ο ν.4555/2018 για τους ΟΤΑ με το άρθρο 196 εν συνεχεία στην 2^η παρ. τροποποιεί το άρθρο 185 του ν. 3463/2006 (Α'11) «Δωρεάν παραχώρηση κυριότητας και χρήσης δημοτικών και κοινοτικών ακινήτων» με προσθήκη της παρ.2^Α που αναφέρει ότι:

2Α.Με απόφαση του δημοτικού συμβουλίου που λαμβάνεται με την απόλυτη πλειοψηφία του συνολικού αριθμού των μελών του, επιτρέπεται να παραχωρείται δωρεάν η χρήση δημοτικών ακινήτων σε φορείς Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας του ν. 4430/2016 (Α' 205) που έχουν την έδρα τους ή ασκούν τη δραστηριότητά τους στον οικείο δήμο, για την ενίσχυση της τοπικής και κοινωνικής ωφέλειας, όπως αυτή ορίζεται στην παρ. 3 του άρθρου 2 του ν. 4430/2016. Η διάρκεια της παραχώρησης δεν μπορεί να υπερβαίνει τα πέντε (5) έτη... (παρ. 2, άρθρ. 196, ν4555/2018)

Έτσι από το 2018 και μετά μόνο με «απόλυτη πλειοψηφία» επί του συνόλου των μελών του Δ.Σ. (και όχι επί των παρόντων) θα μπορούν πλέον οι ΟΤΑ να παραχωρούν σε φορείς Κ.Αλ.Ο δημοτικά ακίνητα, γεγονός που καθιστά την συνθήκη αυτή εξαιρετικά δύσκολη και λιγότερο πιθανή. Στην περίοδο 2016-2019 ανιχνεύονται ελάχιστες παραχωρήσεις ακινήτων από δήμους κυρίως λόγω της μικρής αναγνωρισιμότητας των φορέων Κ.Αλ.Ο στις τοπικές κοινωνίες και την ελλιπή γνώση - ακόμη και προκατάληψη - για τον τομέα από τους αιρετούς των ΟΤΑ α' και β' βαθμού.

ζονται στη Σύσταση της Επιτροπής 2003/361/ΕΚ, οι οποίες πριν την ημερομηνία ηλεκτρονικής υποβολής της πρότασης χρηματοδότησης: i. έχουν κλείσει τουλάχιστον τρεις (3) πλήρεις διαχειριστικές χρήσεις ii. διαθέτουν τους επιλέξιμους ΚΑΔ της επένδυσης, σύμφωνα με το Παράρτημα ΙΙΙ «ΕΠΙΛΕΞΙΜΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ (ΚΑΔ)» iii. έχουν δύο (2) τουλάχιστον ΕΜΕ εξαρτημένης εργασίας πλήρους ή μερικής απασχόλησης το έτος που προηγείται της υποβολής του επενδυτικού σχεδίου. <https://espasolutions.gr/εργαλειοθήκη-ανταγωνιστικότητας/> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

²⁵⁰ Συγκεκριμένα η τροποποίηση ανέφερε ότι ...στην παρ. 3 του άρθρου 5 του ν. 4430/2016, οι λέξεις «οι Ο.Τ.Α. α' και β' βαθμού» διαγράφονται...

Σε περιπτώσεις που επιχειρήθηκε από φορείς του δημοσίου (π.χ. ΕΦΚΑ) η παραχώρηση ακινήτων σε φορείς Κ.Αλ.Ο δεν εφαρμόστηκε στην πράξη. Για παράδειγμα, η πρόσκληση της 22.09.2017 με τίτλο: «*Ανάκτηση των Ακινήτων του Ιστορικού Κέντρου της Αθήνας - Αξιοποίηση με όρους κοινωνικής ανταπόδοσης*»²⁵¹ για προτάσεις από δικαιούχους φορείς, αποδείχτηκε ασύμβατη με τους φορείς Κ.Αλ.Ο. Τελικά επιλέχθηκαν μεγάλοι οργανισμοί με ταμειακή ρευστότητα και επενδυτική δυνατότητα στην ανακαίνιση των ακινήτων για επανάχρησή τους. Όπως αναφέρθηκε μάλιστα στην 1^η αποτίμηση της συγκεκριμένης δράσης, προκρίθηκαν επαναχρήσεις δέκα ακινήτων και περισσότερων από πενήντα κενών διαμερισμάτων σε μεγάλους φορείς και κυρίως θεσμικά ΝΠΙΔ συνδεδεμένα με την κυβέρνηση (ψυχιατρικό νοσοκομείο Αθηνών, ΟΓΑ, Εθνικό κέντρο αιμοδοσίας κ.α.)²⁵². Στο ίδιο κείμενο προστέθηκε ότι σύντομα θα ξεκινούσε ο β' κύκλος του Προγράμματος, με την πρόσκληση ενδιαφέροντος προς ιδιώτες και νομικά πρόσωπα κοινωφελούς χαρακτήρα Κοιν.Σ.Επ. & Μ.Κ.Ο. Ο προαναγγελθείς β' κύκλος δεν υλοποιήθηκε και οι επερωτήσεις βουλευτών (π.χ. Ν. Νικολόπουλος, ΑΝΕΛ, 14/2/2018)²⁵³ για επίσπευση της επόμενης φάσης και την συμμετοχή των φορέων Κ.Αλ.Ο δεν απαντήθηκαν επαρκώς. Στις 24 Μαΐου 2018 ο Δήμος Αθηναίων και το ΝΠΙΔ Εταιρία Ανάπτυξης και Τουριστικής προβολής Αθηνών (Ε-ΑΤΑ) ανακοίνωσε τη δράση «Κατάστημα στο κέντρο» και προσέφερε την δυνατότητα αξιοποίησης κλειστών καταστημάτων στο κέντρο της Αθήνας σε διάφορους φορείς όχι όμως της Κ.Αλ.Ο²⁵⁴. Αμέσως μετά δημοσιεύτηκε από τον δήμο Αθηναίων νέα πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος που αφορούσε την Κ.Αλ.Ο. Ανακοινώθηκε στις 2 Αυγούστου με συγκεκριμένη προθεσμία υποβολής προτάσεων, αναφερόταν στη

²⁵¹ Πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος για τα ακίνητα των Φορέων Κοινωνικής Ασφάλισης (ΦΚΑ) και του Οργανισμού Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού (ΟΑΕΔ), που βρίσκονται εντός των ορίων του Δήμου Αθηναίων, στο πλαίσιο του πιλοτικού προγράμματος για την αξιοποίηση της ακίνητης περιουσίας των εποπτευόμενων από το Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης Φορέων, τόσο προς όφελος του Δημοσίου, όσο και των τοπικών κοινωνιών. http://www.idika.gr/files/Πρόσκληση_FKA_OAED_V2.pdf (Πρόσβαση Δεκ.2020)

²⁵² Όπως διευκρινίστηκε «...η πρόσκληση αυτή θα αφορά αφενός αμιγώς εμπορική αξιοποίηση (κυρίως ξενοδοχεία και κτίρια γραφείων) και αφετέρου κοινωνικές χρήσεις από κοινωφελείς φορείς, συνεργασίες νεοφυών ή νεανικών επιχειρήσεων, πολιτισμού κ.α...» <https://government.gov.gr/poria-efarmogis-tou-pilotikou-programmatos-anaktisi-ton-akiniton-tou-istorikou-kentrou-tis-athinas-axiopiisi-me-orous-kinonikis-antapodosis/> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

²⁵³ Στις 21/3/2018 η τότε υπουργός Εργασίας Έφη Αχτσιόγλου απάντησε ότι αναμένεται η β' φάση σύντομα χωρίς να διευκρινίσει. <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/67715b2c-ec81-4f0c-ad6a-476a34d732bd/10649299.pdf> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

²⁵⁴ Τον Οκτώβριο παραδόθηκαν, αφού ανακαινίστηκαν επτά καταστήματα σε ισάριθμους φορείς κυρίως start-ups, παρουσία του δημάρχου Γ. Καμίνη. <https://m.naftemporiki.gr/story/1401697>

δεύτερη περιοχή παρέμβασης, την εμβληματική Στοά Εμπόρων της οδού Βουλής, ολοκληρώθηκε στις 28 Σεπτεμβρίου 2018 και προσέφερε σε 9 Κοιν.Σ.Επ. δωρεάν χώρο δραστηριότητας με κάλυψη λειτουργικών των εξόδων για έξι μήνες. Η πρωτοβουλία του δήμου Αθηναίων, ήταν φανερά μια έμπρακτη εφαρμογή του νόμου 4430/16. Ξεκίνησε τον Δεκέμβριο 2018 και έληξε τον Μάρτιο του 2019. Θα μπορούσε να επεκταθεί και σε άλλους δήμους ωστόσο έμεινε χωρίς μιμητές και μετά την λήξη της δεν επαναλήφθηκε ούτε στον ίδιο δήμο²⁵⁵.

Το άρθρο 6, ένα πολύ σημαντικό άρθρο για τη βιωσιμότητα των φορέων Κ.Α.Ο., αναφέρει την δυνατότητα των φορέων να συνάπτουν προγραμματικές συμβάσεις για *...εκτέλεση έργων και προγραμμάτων κοινωνικής ωφέλειας...* με αντισυμβαλλόμενους το Δημόσιο ή φορείς του ευρύτερου δημόσιου τομέα και τους Ο.Τ.Α. α' και β' βαθμού. Στην πράξη όμως παρατηρείται εν γένει αναποφασιστικότητα και σκεπτικισμός εκ μέρους των δήμων να υλοποιήσουν έργα με τις Κοιν.Σ.Επ., Κοι.Σ.Π.Ε. και ΣυνΕργ διότι στην πλειοψηφία τους οι αιρετοί δεν γνωρίζουν τον χαρακτήρα και την αποστολή των φορέων Κ.Α.Ο. Αξίζει να σημειωθεί η συνάφεια του άρθρου 6 με το άρθρο 20 του νόμου 4412/16 «Δημόσιες Συμβάσεις Έργων» που είχε προηγηθεί (8/8/16) της ψήφισης του 4430/16 όπου αναφέρονται τα κριτήρια επιλογής φορέων Κ.Α.Ο., για σύναψη με το δημόσιο και ΟΤΑ, συμβάσεων κατ' αποκλειστικότητα. Συγκεκριμένα, ο νόμος 4412/16, εναρμόνισε το ελληνικό θεσμικό πλαίσιο με τα άρθρα 20 της οδηγίας 2014/24/ΕΕ²⁵⁶ και 38 της οδηγίας 2014/25/ΕΕ²⁵⁷ της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 26ης Φεβρουαρίου 2014, στην οποία αναφερόταν *«...το δικαίωμα συμμετοχής σε διαδικασίες δημόσιων προμηθειών σε ...οικονομικούς φορείς που έχουν ως κύριο σκοπό την κοινωνική και επαγγελματική ένταξη προσώπων με αναπηρία ή μειονεκτούντων προσώπων...»*²⁵⁸. Στην ίδια οδηγία στην 36^η παραδοχή στην εισαγωγή του

²⁵⁵ Σε 8 καταστήματα, 9 κοινωνικές επιχειρήσεις ξεκίνησαν τη δράση τους σε μία από τις πιο εμβληματικές στοές της πόλης! Τα καταστήματα ήταν: Σχεδιά Art, Ροκάνι + LUDD, CooCoo Creations, One Tool Three, Project Layali, Wisedog, Birdland και Athens Makerspace <http://www.polis2.thisisathens.org/katastimata/> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

²⁵⁶ Οδηγία 2014/24/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 26ης Φεβρουαρίου 2014 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0024&from=EL> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

²⁵⁷ ΟΔΗΓΙΑ 2014/25/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου 26ης Φεβρουαρίου 2014, άρθρο 38. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0025&from=EL> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

²⁵⁸ Στο ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 10ης Σεπτεμβρίου 2015 σχετικά με την κοινωνική επιχειρηματικότητα και την κοινωνική καινοτομία στην καταπολέμηση της ανεργίας (2014/2236(INI)) στο άρθρο 22 αναφέρθηκε, ότι η ΕΕ *«...επικροτεί τη μεταρρύθμιση των οδηγιών για τις δημόσιες συμβάσεις και για τις παραχωρήσεις, ...για την προώθηση της απασχόλησης των πλέον μειονεκτούντων στην αγορά εργασίας καλεί τα κράτη μέλη να εφαρμόζουν αυτές τις αρχές σωστά σε όλες τις διαδικασίες ...να*

ίδιου κειμένου αποσαφηνίζει την έννοια των μειονεκτούντων ατόμων αναφέροντας «...το ίδιο ισχύει και για άλλες κοινωνικές επιχειρήσεις κύριος σκοπός των οποίων είναι η κοινωνική και επαγγελματική ένταξη ή επανένταξη ...μειονεκτούντων ατόμων, όπως των ανέργων, μελών μειονεκτουσών μειονοτήτων ή άλλων κοινωνικά περιθωριοποιημένων ομάδων...». Έτσι, στην 1^η παράγραφο του άρθρου 20 του νόμου 4412/16 αναφέρονται οι φορείς που προβλέπεται να συμμετέχουν στο κατ' αποκλειστικότητα καθεστώς συγκεκριμένα ότι,

... (α) Προστατευμένα Παραγωγικά Εργαστήρια του άρθρου 17 του Ν. 2646/1998 (Α` 236), (β) Κοινωνικούς Συνεταιρισμούς Περιορισμένης Ευθύνης του άρθρου 12 του ν. 2716/1999 (Α` 96), (γ) Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις Ένταξης της περίπτωσης α` της παρ. 2 του άρθρου 2 του ν. 4019/2011 (Α` 216) και (δ) κάθε άλλο οικονομικό φορέα που έχει ως κύριο σκοπό, δυνάμει του καταστατικού του, την επαγγελματική και κοινωνική ένταξη ατόμων με αναπηρία ή μειονεκτούντων προσώπων, εφόσον περισσότεροι από 30% των εργαζομένων του φορέα είναι εργαζόμενοι με αναπηρία ή μειονεκτούντες εργαζόμενοι. ...

χωρίς ωστόσο ο νόμος να καθορίζει την έννοια της μειονεξίας με συνέπεια η ερμηνεία του άρθρου να παραπέμπει περιοριστικά στην κινητική ή νοητική αναπηρία.

Από το 2014 στην ΕΕ ο σχετικός κανονισμός 651/2014²⁵⁹ διαχώρισε σαφώς τους μειονεκτούντες εργαζόμενους από τα άτομα με αναπηρία αναφέροντας ότι είναι όσοι φέρουν χαρακτηριστικά μακροχρόνιας ανεργίας, χαμηλών τυπικών προσόντων, κάτω των 25 ετών και άνω των 50 ετών, πολιτισμικών αιτίων κ.α. Συγκεκριμένα στην παρ. 4 άρθρο 2 (ΕΕ, 651/2014 Ορισμοί), αναφέρει ότι, ο εργαζόμενος σε μειονεκτική θέση είναι όποιος...

...α) δεν είχε κανονική αμειβόμενη απασχόληση κατά τους προηγούμενους 6 μήνες ή β) είναι ηλικίας μεταξύ 15 και 24 ετών ή γ) δεν παρακολούθησε ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση ή επαγγελματική κατάρτιση (Διεθνής Τυποποιημένη Ταξινόμηση της Εκπαίδευσης — ISCED 3) ή δεν έχει ακόμη συμπληρώσει δύο έτη από την ολοκλήρωση εκπαίδευσης με πλήρες ωράριο και δεν είχε προηγούμενη κανονική αμειβόμενη απασχόληση ή δ) είναι άνω των 50 ετών ή

συμπεριλάβουν κοινωνικές ρήτρες και κριτήρια στις διαδικασίες ανάθεσης δημόσιων συμβάσεων, για να ενισχυθεί η θέση των μειονεκτούντων ατόμων στην αγορά εργασίας...».

²⁵⁹ ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ (ΕΕ) αριθ. 651/2014 ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ της 17ης Ιουνίου 2014 για την κήρυξη ορισμένων κατηγοριών ενισχύσεων ως συμβατών με την εσωτερική αγορά κατ' εφαρμογή των άρθρων 107 και 108 της Συνθήκης.

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014R0651&from=EL> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

ε) ζει μόνο έχοντας τη φροντίδα ενός ή περισσότερων εξαρτώμενων μελών ή
στ) απασχολείται, σε ένα κράτος μέλος, σε κλάδο ή επάγγελμα όπου η ανισορροπία μεταξύ των φύλων υπερβαίνει κατά τουλάχιστον 25% τη μέση ανισορροπία σε όλους τους κλάδους της οικονομίας του εν λόγω κράτους μέλους, και ανήκει στη μειοψηφούσα ομάδα φύλου, ή ζ) είναι μέλος εθνικής μειονότητας εντός κράτους μέλους και χρειάζεται να αναπτύξει τις γλωσσικές του δεξιότητες, την επαγγελματική του κατάρτιση ή την επαγγελματική του πείρα, ώστε να βελτιώσει τις προοπτικές του να αποκτήσει πρόσβαση σε σταθερή απασχόληση...

Μάλιστα ένα χρόνο μετά, σε ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου²⁶⁰ της 10ης Σεπτεμβρίου το 2015 για την κοινωνική επιχειρηματικότητα συνόψισε σε γενικό ορισμό ότι τα μειονεκτούντα άτομα είναι «...τα άτομα με αναπηρίες, οι νέοι, οι εργαζόμενοι μεγαλύτερης ηλικίας, οι γυναίκες, οι μακροχρόνια άνεργοι και οι εργαζόμενοι που βρίσκονται σε μειονεκτική θέση...».

Οι παραπάνω διευκρινήσεις δεν έχουν επί της ουσίας αναγνωριστεί στην Ελλάδα αφού δεν προβλέπεται υποχρεωτικότητα ή ποσόστωση εκ μέρους των ΟΤΑ για τους φορείς Κ.ΑΛΟ. εργασιακής ένταξης που επιθυμούν να υποστηρίξουν εργασιακά τις παραπάνω μειονεκτούσες ομάδες. Επιπλέον δε, υπάρχει σχετική σύγκυση στους δημόσιους φορείς και ΟΤΑ και στην αποκεντρωμένη διοίκηση που καλείται να εγκρίνει δημόσιες συμβάσεις. Στο ελληνικό δίκαιο εν γένει έως και σήμερα δεν υπάρχουν νεότερα κείμενα για την εννοιολόγηση της μειονεξίας. Οι υπάρχουσες σχετικές αναφορές δεν έχουν επικαιροποιηθεί και παραμένουν ελλείψεις από το 1985²⁶¹ σε κείμενα όπου ακόμη αναφέρεται ως αδυναμία μόνον το «αναγνωρισμένο» σωματικό ή πνευματικό μειονέκτημα. Συνεπώς δεν υπάρχει θεσμοθετημένη συνάφεια για τις Κοιν.Σ.Επ. που

²⁶⁰ Το 2015 η ΕΕ στο ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 10ης Σεπτεμβρίου 2015 σχετικά με την κοινωνική επιχειρηματικότητα και την κοινωνική καινοτομία στην καταπολέμηση της ανεργίας (2014/2236(INI)) επαναφέρει την στόχευση σε εργασιακά μειονεκτούσες ομάδες. Στην εισαγωγή του ψηφίσματος μάλιστα μεταξύ άλλων αναφέρεται (γ' παραδοχή) ότι «...λαμβάνοντας υπόψη ότι από την οικονομική και χρηματοπιστωτική κρίση έχουν πληγεί περισσότερο οι πλέον αποκλεισμένες και μειονεκτούσες ομάδες στην αγορά εργασίας, όπως τα άτομα με αναπηρίες, οι νέοι, οι εργαζόμενοι μεγαλύτερης ηλικίας, οι γυναίκες, οι μακροχρόνια άνεργοι και οι εργαζόμενοι που βρίσκονται σε μειονεκτική θέση...» δίνοντας τον ορισμό των μειονεκτούσων ομάδων». <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015IP0320&from=EL> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

²⁶¹ Νόμος 1556/1985 "Κύρωση της 159/1983 Διεθνούς Σύμβασης Εργασίας για την επαγγελματική επαναπροσαρμογή και απασχόληση των μειονεκτούντων προσώπων". (ΦΕΚ 100 τ. Α' 1985). Ορισμοί και πεδίο εφαρμογής, Άρθρο 1, παρ. 1, «...η έκφραση "μειονεκτούν πρόσωπο" σημαίνει κάθε πρόσωπο του οποίου οι προοπτικές για να βρει και να διατηρήσει μια κατάλληλη απασχόληση καθώς και να εξελιχθεί επαγγελματικά είναι αισθητά μειωμένες, εξαιτίας ενός προσηκόντως αναγνωρισμένου σωματικού ή πνευματικού μειονεκτήματος...» <https://www.e-nomothesia.gr/kat-ergasia-koinonike-asphalise/nomos-1556-1985-phek-100a-28-5-1985.html> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

επιθυμούν να εντάξουν ειδικές ομάδες²⁶² παρά μόνον για τις Κοιν.Σ.Επ. ένταξης ευάλωτων ομάδων και των Κοι.Σ.Π.Ε. Το αποτέλεσμα της ασάφειας αυτής, είναι οι φορείς του δημοσίου να αποφεύγουν τις συμβάσεις με φορείς Κ.Αλ.Ο. Η μη υλοποίηση των παραπάνω άρθρων καθιστά τους κατά κανόνα αδύναμους οικονομικά φορείς Κ.Αλ.Ο περισσότερο ευάλωτους και μη βιώσιμους.

Στο άρθρο 7, αναφέρεται η δυνατότητα του οικοσυστήματος της Κ.Αλ.Ο να συμπράττει οικονομικά. Είναι ένα θετικό κίνητρο εφόσον πραγματικά οι φορείς θα είχαν την δυνατότητα εκ της σύστασης τους αλλά και της απαιτούμενης τεχνογνωσίας, της ανταλλαγής προϊόντων και υπηρεσιών για αμοιβαίο οικονομικό όφελος μέσα στα πλαίσια της βιώσιμης ανάπτυξης. Έως σήμερα και ήδη μετά την παρέλευση πέντε σχεδόν ετών, δεν ανιχνεύεται προς το παρόν οικονομική συνεργασία των φορέων Κ.Αλ.Ο. σε οποιοδήποτε βαθμό θεσμικής συγκρότησης. Η περιορισμένη οικονομική δυνατότητα οι ελλειπείς «τεχνικού χαρακτήρα κυρίως» γνώσεις συνεργασιών και η κουλτούρα αυτοοργάνωσης των φορέων κάνει τις συμπράξεις ανέφικτες.

Στο επόμενο 8^ο άρθρο τίγονται τυπικά θέματα ευθύνης έναντι τρίτων και κυρίως εθελοντών μη μελών που τυχόν συνεργάζονται με τους φορείς. Σύμφωνα με το άρθρο οι φορείς Κ.Αλ.Ο αναλαμβάνουν υποχρεώσεις ασφάλισης των εθελοντών τους γεγονός που καθιστά οικονομικά προβληματική την παρουσία εθελοντών σε δράσεις υπό την ευθύνη των φορέων Κ.Αλ.Ο. Στο 9^ο άρθρο αναφέρεται η ίδρυση ενώσεων φορέων Κ.Αλ.Ο. που κρίνονται αναγκαίες για την χειραφέτηση και δικτύωση του πεδίου της Κ.Αλ.Ο. Στην πράξη όμως φαίνεται να καθυστερούν διότι υπάρχει μη επαρκής ηλεκτρονική δικτύωση και επικοινωνία μεταξύ των φορέων. Αξίζει να αναφερθεί ότι το άρθρο 9, μολοντί υποκίνησε τους πρωτοβάθμιους φορείς να προχωρήσουν σε δευτεροβάθμια όργανα (Ενώσεις) δεν πρόβλεψε διαδικασίες για την δημιουργία τριτοβάθμιου πανελλαδικού οργάνου. Τέλος, φαίνεται ότι οι πρωτοβάθμιοι φορείς δεν είναι επαρκώς πληροφορημένοι αλλά και αποφασισμένοι για την σκοπιμότητα πολυβάθμιας συγκρότησης του πεδίου βλέποντας τις δυσκολίες βιωσιμότητας τους.

Το άρθρο 10 «Ταμείο Κοινωνικής Οικονομίας» αναφέρει ότι, «...συνιστάται Ν.Π.Ι.Δ. με την επωνυμία «Ταμείο Κοινωνικής Οικονομίας». Το Ταμείο τελεί υπό την

²⁶² Σε αυτές ανήκουν, α) τα θύματα ενδοοικογενειακής βίας, β) τα θύματα παράνομης διακίνησης και εμπορίας ανθρώπων, γ) οι άστεγοι, δ) τα άτομα που διαβιών σε συνθήκες φτώχειας, ε) οι οικονομικοί μετανάστες, στ) οι πρόσφυγες και οι αιτούντες άσυλο, για όσο εκκρεμεί η εξέταση του αιτήματος χορήγησης ασύλου, ζ) οι αρχηγοί μονογονεϊκών οικογενειών, η) τα άτομα με πολιτισμικές ιδιαιτερότητες, θ) οι μακροχρόνια άνεργοι έως είκοσι πέντε ετών και άνω των πενήντα ετών.

εποπτεία του Υπουργείου Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης και εδρεύει στην Αθήνα...». Ουδέποτε ιδρύθηκε παρά την θετική υποδοχή της πρόβλεψης από τους φορείς. Ο σκοπός του Ταμείου «...είναι η χρηματοδότηση προγραμμάτων και δράσεων για την ενίσχυση των Φορέων Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας, όπως αυτοί ορίζονται στο παρόντα νόμο...». Οι φορείς Κ.Α.Ο. λόγω οικονομικής δυσχέρειας δεν έχουν την δυνατότητα να καταβάλλουν ακόμη και το κόστος των εγγυητικών επιστολών που προηγούνται κάθε έργου. Επίσης δεν δύνανται να προπληρώνουν τις δαπάνες πρώτων υλών και το μισθολογικό κόστος και να πληρώνονται από το δημόσιο μετά από μήνες ως είθισται σήμερα. Συνεπώς το Ταμείο Κοινωνικής Οικονομίας θα τους στήριζε - εφόσον υπήρχε - για την απρόσκοπτη λειτουργία τους στην διάρκεια της ανάληψης έργων και συμβάσεων²⁶³. Στο άρθρο 11 αναφέρονται διαδικασίες ελέγχου και επιβολή προστίμων σε περίπτωση δυσλειτουργιών και μη τήρησης του νόμου, στο άρθρο 12 αναφέρονται η σύσταση Εθνικής Επιτροπής για την Κ.Α.Ο και άρθρο 13 Συντονιστική Επιτροπή για την ΚΑΛ.Ο παραμένουν όμως ακόμη ανεργά.

Το τέταρτο κεφάλαιο, από το άρθρο 14 έως το άρθρο 23 αναφέρονται οι όροι και ο τρόπος σύστασης και τυπικής λειτουργίας των Κοιν.Σ.Επ. οι οποίοι όπως και στον προηγούμενο νόμο 4019/11 βασίζονται στα όσα προβλέπονται στον νόμο 1667/86 περί αστικών συνεταιρισμών με περιορισμένη ευθύνη των μελών τους. Στην δεύτερη παράγραφο ορίζονται οι τύποι των Κοιν.Σ.Επ. οι οποίοι είναι πλέον δύο αντί τριών του προηγούμενου νόμου. Είναι σημαντικό ωστόσο να δούμε τα διακριτά είδη των φορέων όπως ορίζονται από τον νόμο όσον αφορά στους στόχους και τον προορισμό τους.

Η πρώτη κύρια κατηγορία είναι αυτή των Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης, που διακρίνονται σε δύο υποκατηγορίες, στις Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης Ευάλωτων Ομάδων²⁶⁴,

...οι οποίες επιδιώκουν την ένταξη στην οικονομική και κοινωνική ζωή, των ατόμων που ανήκουν στις Ευάλωτες Κοινωνικές Ομάδες. Ποσοστό 30% κατ'

²⁶³ Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο της ΕΕ, δημοσίευσε στις 17 Απριλίου 2013 τον υπ' αριθ. 346/2013 κανονισμό σχετικά με τα ευρωπαϊκά ταμεία κοινωνικής επιχειρηματικότητας «EuSEF», στο οποίο περιγράφεται ο σκοπός του ...να προάγει την οικονομική ανάπτυξη των κοινωνικών επιχειρήσεων στην Ένωση.. (εδάφιο 16 σελ. 20) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R0346> (Πρόσβαση Δεκ. 2020)

²⁶⁴ Στο πρώτο εδάφιο της παραγράφου 8 του άρθρου 2 του νόμου αναφέρονται ως «ευάλωτες» οι ομάδες του πληθυσμού που η ένταξή τους στην κοινωνική και οικονομική ζωή εμποδίζεται από σωματικά και ψυχικά αίτια ή λόγω παραβατικής συμπεριφοράς. Σε αυτές ανήκουν: α) τα άτομα με αναπηρία οποιασδήποτε μορφής (σωματική, ψυχική, νοητική, αισθητηριακή), β) τα άτομα με προβλήματα εξάρτησης από ουσίες ή τα απεξαρτημένα άτομα, γ) οι ανήλικοι με παραβατική συμπεριφορά, οι φυλακισμένοι/ες και αποφυλακισμένοι/ες.

ελάχιστον των μελών και των εργαζομένων στις επιχειρήσεις αυτές ανήκουν υποχρεωτικά σε αυτές τις κατηγορίες. Η συμμετοχή σε αυτές των φυσικών προσώπων που ανήκουν στις Ενάλωτες Ομάδες Πληθυσμού και προσμετρώνται στο παραπάνω ποσοστό πρέπει να διενεργείται για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, το οποίο προσδιορίζεται στο καταστατικό της Κοιν.Σ.Επ....

και τις Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης Ειδικών Ομάδων²⁶⁵,

...οι οποίες επιδιώκουν την ένταξη στην οικονομική και κοινωνική ζωή των ατόμων που ανήκουν στις Ειδικές Ομάδες Πληθυσμού. Ποσοστό 50% κατ' ελάχιστον των μελών και των εργαζομένων στις επιχειρήσεις αυτές ανήκουν υποχρεωτικά σε αυτές τις κατηγορίες. ...

Όπως και στον προηγούμενο νόμο ως Κοιν.Σ.Επ Ένταξης θεωρούνται αυτοδίκαια και οι Κοι.Σ.Π.Ε. του άρθρου 12 του Ν. 2716/1999.

Η δεύτερη κύρια κατηγορία είναι οι Κοιν.Σ.Επ. Συλλογικής και Κοινωνικής ωφέλειας, οι οποίες αναπτύσσουν δραστηριότητες «βιώσιμης ανάπτυξης», ή και παρέχουν «κοινωνικές υπηρεσίες γενικού ενδιαφέροντος». Η κατηγορία αυτή μέσω της οικονομικής της λειτουργίας εντός της συμβατικής οικονομίας μπορεί να δημιουργήσει ευκαιρίες εναλλακτικής επιχειρηματικότητας και εργασιακής ένταξης στα μέλη της²⁶⁶. Στο επόμενο άρθρο 15 προσφέρεται η δυνατότητα στον διαχειριστή της Κοιν.Σ.Επ. να προχωρήσει σε αναγωγή ευθυνών και στα υπόλοιπα μέλη της Δ.Ε. όταν πρόκειται για οφειλές στο δημόσιο. Στο άρθρο 18 επίσης προβλέπεται ποσόστωση 40% των εργαζομένων μη μελών επί του συνόλου των μελών της Κοιν.Σ.Επ. μέτρο που προωθεί την κατεύθυνση των εργαζομένων μη μελών να ενταχθούν ως μόνιμα μέλη. Στο άρθρο 17, παρ., 8 αναφέρεται ότι «..τα μέλη της Κοιν.Σ.Επ. μπορεί να είναι και εργαζόμενοι της με σχέση εξαρτημένης εργασίας...», ένα σημαντικό χαρακτηριστικό που διευκολύνει την

²⁶⁵ Στο δεύτερο εδάφιο της παραγράφου 8 του άρθρου 2 ως «ειδικές» ορίζονται οι ομάδες εκείνες του πληθυσμού οι οποίες βρίσκονται σε μειονεκτική θέση ως προς την ομαλή ένταξή τους στην αγορά εργασίας, από οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά αίτια. Σε αυτές ανήκουν, α) τα θύματα ενδοοικογενειακής βίας, β) τα θύματα παράνομης διακίνησης και εμπορίας ανθρώπων, γ) οι άστεγοι, δ) τα άτομα που διαβιώνουν σε συνθήκες φτώχειας, ε) οι οικονομικοί μετανάστες, στ) οι πρόσφυγες και οι αιτούντες άσυλο, για όσο εκκρεμεί η εξέταση του αιτήματος χορήγησης ασύλου, ζ) οι αρχηγοί μονογονεϊκών οικογενειών, η) τα άτομα με πολιτισμικές ιδιαιτερότητες, θ) οι μακροχρόνια άνεργοι έως είκοσι πέντε ετών και άνω των πενήντα ετών.

²⁶⁶ Στις παραγράφους 2 και 3 του άρθρου 2 αναφέρεται ως «συλλογική ωφέλεια» η από κοινού εξυπηρέτηση των αναγκών των μελών του Φορέα Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας, μέσα από τη διαμόρφωση ισότιμων σχέσεων παραγωγής, τη δημιουργία θέσεων σταθερής και αξιοπρεπούς εργασίας, τη συμφιλίωση προσωπικής, οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής και ως «κοινωνική ωφέλεια» η εξυπηρέτηση κοινωνικών αναγκών τοπικού ή ευρύτερου χαρακτήρα με την αξιοποίηση της κοινωνικής καινοτομίας, μέσα από δραστηριότητες «βιώσιμης ανάπτυξης» ή παροχής «κοινωνικών υπηρεσιών γενικού συμφέροντος» ή κοινωνικής ένταξης.

πρόσβαση των μελών στην εργασία εντός του συνεταιρισμού με πλήρη ασφαλιστικά δικαιώματα.

Στο επόμενο πέμπτο κεφάλαιο περιγράφεται η ίδρυση των συνεταιρισμών εργαζομένων (ΣυνΕργ). Πρόκειται για ένα νέο είδος αστικού συνεταιρισμού ο οποίος ωστόσο ως προς την ίδρυση και λειτουργία προσομοιάζει στους προαναφερόμενους τύπους Κοιν.Σ.Επ. (ν1667/86). Είναι προφανής ωστόσο η πρόθεση του νομοθέτη να ορίσει ένα πλαίσιο λειτουργίας που θα προωθή την εργασιακή ένταξη των αυτοαπασχολούμενων επαγγελματιών. Απαιτεί από τα μέλη των φορέων ΣυνΕργ να έχουν την ιδιότητα του ελεύθερου επαγγελματία και συνεπώς να εγγραφούν ως τέτοιοι στον ειδικό ασφαλιστικό φορέα (πρώην ΟΑΕΕ). Η εγγραφή τους αυτή τους καθιστά υπόχρεους μηνιαίας ασφάλισης και της ασφαλιστικής καταβολής της ακόμη και εάν δεν εργάζονται, «...ως προς τις ασφαλιστικές τους υποχρεώσεις, τα μέλη του Συνεταιρισμού Εργαζομένων εγγράφονται και ασφαλιζονται στον Οργανισμό Ασφάλισης Ελευθέρων Επαγγελματιών...» (παρ.6β, άρθρ.26), σε αντίθεση με τα μέλη των Κοιν.Σ.Επ. που δεν χρειάζεται να υποβάλλονται σε αυτή την δαπάνη εάν δεν απασχολούνται. Η πρωτοβουλία του νόμου για σύσταση των ΣυνΕργ δεν έφερε τα αναμενόμενα αποτελέσματα και η συμμετοχή ίδρυσης ΣυνΕργ επί συνόλου των φορέων Κ.Αλ.Ο. είναι πολύ μικρή λόγω της απουσίας σταθερού έργου, ένα μόνιμο πρόβλημα που απασχολεί εν γένει όλους τους φορείς Κ.ΑΛΟ.

Στο άρθρο 28 προβλέπεται η ποσόστωση εργαζομένων μη μελών στο 25% αντί του 40% των Κοιν.Σ.Επ. κάνοντας τους ΣυνΕργ λιγότερο ευέλικτους σε αυξομειώσεις συμμετοχής συνεργατών ή εργαζομένων μη μελών. Ωστόσο προβλέπεται ότι το «...το ποσοστό αυτό μπορεί να αυξάνεται μέχρι και το 50% του συνόλου των εργαζομένων, κατόπιν αιτιολογημένης απόφασης του τμήματος Μητρώου επί αιτήσεως του Συνεταιρισμού Εργαζομένων για αντιμετώπιση έκτακτων εποχικών αναγκών, το οποίο σε κάθε περίπτωση δεν μπορεί να υπερβαίνει τους έξι (6) μήνες ανά ημερολογιακό έτος...». Το μέτρο αυτό της προηγούμενης ενημέρωσης του μητρώου δημιουργεί και σχετική γραφειοκρατία που αφαιρεί την δυνατότητα της ευελιξίας γενικότερα στους φορείς Κ.Αλ.Ο. Από τους είκοσι-εννέα ΣυνΕργ που ιδρύθηκαν έως σήμερα έχουν παραμείνει οι είκοσι λόγω διαγραφής των υπολοίπων εννέα. Στο άρθρο 34, *Πόροι και οικονομικά κίνητρα για τις Κοιν.Σ.Επ. και τους Συνεταιρισμούς Εργαζομένων*, επαναλαμβάνονται

όπως και στον ν4019 οι πόροι και η πηγές τους αλλά και η δυνατότητα των εργαζομένων μελών ευάλωτων ομάδων να μην χάνουν τα υπόλοιπα επιδόματα υγείας που λαμβάνουν.

Το Β' μέρος του νόμου, στο κεφάλαιο Α' περιγράφει με λεπτομέρειες την σύσταση της Ειδικής Γραμματείας Κ.Αλ.Ο, ενώ στο κεφάλαιο Β' τη σύσταση Ειδικής Γραμματείας Ρομά και το συμβούλιο εμπειρογνομόνων (Άρθρο 48) που δεν θα μας απασχολήσουν στην παρούσα μελέτη. Το σημαντικό σημείο όμως που συνετέλεσε στην αισιοδοξία και στην συνέχεια στην βαθιά απογοήτευση όλο τον χώρο της Κ.Αλ.Ο ήταν η ίδρυση της Ειδικής Γραμματείας (ΕΓ) Κ.Αλ.Ο. (άρθρο 36). Η στελέχωση της περιγράφεται λεπτομερώς στα άρθρα 37 έως 40 και προοριζόταν να αποτελέσει ένα σοβαρό «εργαλείο» στήριξης της Κ.Αλ.Ο. Ο αναμενόμενος θετικός ρόλος της ΕΓ στην πρωτοβουλία του υπουργείου Εργασίας για δύο σημαντικές προσκλήσεις, α) την ίδρυση και λειτουργία κέντρων στήριξης Κ.Αλ.Ο σε όλη την επικράτεια και β) της χρηματοδότησης²⁶⁷ των φορέων Κ.Αλ.Ο. Η αστοχία εκπλήρωσης της πρώτης και η μη δημοσίευση της δεύτερης επέτεινε την καθολική πεποίθηση των μελών του τομέα της ΚΟ για την de facto ανεπιτυχή - στα μεγάλα αυτά θέματα - λειτουργία του οργάνου. Η πρόσκληση «Κέντρα Στήριξης της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας» δεν ολοκληρώθηκε αφού μόνο 11 από τα 89 προαναγγελθέντα κέντρα στήριξης επιλέχθηκαν. Τελευταία αλλά όχι και η μοναδική - άξια αναφοράς - αναντιστοιχία νομοθετικών γραπτών με πεπραγμένα που χαρακτήρισε τόσο τον προηγούμενο όσο και τον πρόσφατο ν4430/16 είναι το πλήθος των υπο έκδοση ΚΥΑ (Κοινές Υπουργικές Αποφάσεις). Ουδέποτε εκδόθηκαν και κατέστησαν ανενεργά τα σχετικά με αυτές άρθρα. Συγκεκριμένα ο νόμος 4430/16 περιέχει επτά υπουργικές αποφάσεις που παραμένουν ανέκδοτες. Βρίσκονται στις παρ. 10 του άρθρου 1, παρ.3 του άρθρου 5, παρ. 4 του άρθρου 10, και παρ.5 του ίδιου άρθρου, παρ. 1 του άρθρου 12, παρ. 2 του άρθρου 13 με αποτέλεσμα να μην εφαρμοστούν και τα σχετικά με αυτές άρθρα, σημαντικά για την λειτουργία και τον αντίκτυπο εν γένει της Κ.Αλ.Ο²⁶⁸.

²⁶⁷ Φορέας υλοποίησης ήταν η Επιτελική Δομή ΕΣΠΑ Υπουργείου Εργασίας - Τομέα Απασχόλησης και Κοινωνικής Οικονομίας ως Ενδιάμεσος Φορέας των ΕΠ ΑΝΑΔ» https://kalo.gov.gr/wp-content/uploads/2018/11/20181105_Prodimosieysi_Enishysis_Yfistamenoι_Foreis_Kalo_Orthi_epanal_ipsi.pdf

²⁶⁸ Παρ 10 του άρθρου 1. Περί παρακολούθησης του Κοινωνικού Αντικτύπου «...με απόφαση του Υπουργού Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης καθορίζονται τα τεχνικά ζητήματα και οι λεπτομέρειες εφαρμογής του...». Παρ.3 του άρθρου 5 «...τα αντικειμενικά κριτήρια και η διαφανής διαδικασία παραχώρησης χρήσης κινητής ή ακίνητης περιουσίας των νομικών προσώπων του προηγούμενου εδαφίου ρυθμίζονται με κοινή απόφαση των Υπουργών...και του κατά περίπτωση αρμόδιου

Ο αντίκτυπος των νομοθετικών παρεμβάσεων στην ανάπτυξη και λειτουργία της Κοινωνικής Οικονομίας

Οι νόμοι για την ΚΟ στην Ελλάδα περιγράφουν με περιορισμένη σαφήνεια σημαντικές έννοιες και ορισμούς που πλαισιώνουν το ευρύ πεδίο της κοινωνικής ωφέλειας και ένταξης στην κοινωνία. Αφήνουν δε την ερμηνεία τους μετέωρη ενώ ταυτόχρονα δεν συνοδεύτηκαν με διευκρινιστικές εγκυκλίους. Στην ανάλυση μας, επιχειρήσαμε την αποτίμηση τους περιοριστικά εστιασμένη στην βιωσιμότητα των φορέων και την δυνατότητα τους να εκπληρώσουν τον στόχο της εργασιακής ένταξης. Εισαγωγικά, παρατηρούμε δύο σημαντικές - δομικής σημασίας - διαφορές των δύο νόμων αναφορικά με θεμελιώδεις ορισμούς και έννοιες που θα μας διευκολύνουν στην κατανόηση της διαφορετικής στόχευσης τους. Διαβάζοντας με προσοχή την ενότητα «ορισμοί» και των δύο κειμένων (4019/11 και 4430/16) για το τι είναι *Κοινωνική Οικονομία* αλλά και τις αιτιολογικές εκθέσεις τους, διαπιστώνουμε διαφορετική περιγραφή ειδικότερα για την κοινωνική επιχειρηματικότητα.

Ο πρώτος νόμος 4019/11 αναφέρει γενικά ότι είναι *...το σύνολο των οικονομικών, επιχειρηματικών, παραγωγικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων....* Προωθεί ένα είδος επιχειρηματικότητας «κοινωνικού σκοπού», δίνοντας στις συνεταιριστικής δομής οντότητες (βάσει νόμου 1667/81), την ονομασία «επιχειρήσεις» (Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις). Στην αιτιολογική έκθεση στήριξης του νόμου μάλιστα αναφέρθηκαν τα επιτεύγματα των συνεταιριστικών επιχειρήσεων στην Ευρώπη σε θέματα απασχόλησης και συμμετοχής τους στο ευρωπαϊκό ΑΕΠ. Η προσέγγιση ήταν καθαρά δυτικοευρωπαϊκή βασισμένη στον πολιτικό «ρεαλισμό» των τελευταίων δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα όταν η ΚΟ υιοθετήθηκε από πολλά κράτη διαφορετικών πολιτικών και οικονομικών προσεγγίσεων, ως μέρος της λύσης σε θέματα εργασιακής ένταξης.

Υπουργού...». Παρ. 4 του άρθρου 10, «... Με κοινή απόφαση των Υπουργών Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, Οικονομικών και Οικονομίας, Ανάπτυξης και Τουρισμού καθορίζονται οι λεπτομέρειες για την κατάρτιση Οργανισμού και Κανονισμού Λειτουργίας του Ταμείου...» και παρ.5 του ίδιου άρθρου «...μέχρι την ολοκλήρωση των διαδικασιών ίδρυσης και λειτουργίας του φορέα της παραγράφου 1, δημιουργείται λογαριασμός «Ταμείο Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας» υπό την εποπτεία της Ειδικής Γραμματείας Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας. Με κοινή απόφαση των Υπουργών...καθορίζονται οι λεπτομέρειες διαχείρισης του ως άνω Λογαριασμού, κατ' εφαρμογή των εδαφίων 2 και 3 του παρόντος άρθρου...». Παρ 1 του άρθρου 12 «... η Επιτροπή συγκροτείται με απόφαση του Υπουργού Εργασίας,αρμόδιου για την κοινωνική οικονομία...». Παρ. 2 του άρθρου 13 «... Πρόεδρος της Κυβερνητικής Επιτροπής ορίζεται ο Υπουργός Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, με απόφαση του οποίου συγκροτείται η Επιτροπή...».

Κάποιοι εκ των πολιτικών στελεχών και συμβούλων συνομιλητών μας υιοθέτησαν αυτήν την οπτική θεωρώντας τους φορείς Κ.Αλ.Ο συμμετοχούς στην ανάπτυξη της κοινωνίας και της οικονομίας.

Ο δεύτερος και πρόσφατος νόμος 4430/16 ωστόσο, αναφέρει ότι Κ.Αλ.Ο είναι το *...σύνολο των οικονομικών δραστηριοτήτων που στηρίζονται σε μία εναλλακτική μορφή οργάνωσης των σχέσεων παραγωγής, διανομής, κατανάλωσης και επανεπένδυσης, βασισμένη στις αρχές της δημοκρατίας, της ισότητας, της αλληλεγγύης, της συνεργασίας, καθώς και του σεβασμού στον άνθρωπο και το περιβάλλον...* Στην αιτιολογική έκθεση αναφέρθηκαν μάλιστα παραδείγματα συλλογικών πρωτοβουλιών της Νότιας Αμερικής. Είναι εμφανές ότι «βλέπει» προς την κατεύθυνση της εναλλακτικής οργάνωσης βασισμένης σε αρχές που αποκλίνουν από την συμβατική επιχειρηματικότητα. Στην πράξη όμως και σε αντιδιαστολή με τον ορισμό, τα προγράμματα χρηματοδότησης των νέων θέσεων εργασίας (ΟΑΕΔ) καλούν τους φορείς Κ.Αλ.Ο. να συμμετέχουν με όρους των συμβατικών επιχειρήσεων χωρίς ειδικές προβλέψεις που προκύπτουν από την ειδική μορφή λειτουργίας τους. Επίσης ο όρος «κοινωνική καινοτομία» που ακολουθεί, εξηγείται από τον νόμο ότι αποσκοπεί στην ικανοποίηση κοινωνικών αναγκών και αναφέρει την *...συμφιλίωση παραγωγής και κατανάλωσης, και τη διαμόρφωση νέου τύπου κοινωνικών σχέσεων βασιζομένων στη συλλογικότητα και στην ισοτιμία και όχι στον ανταγωνισμό...* Συνεπώς θέτει τους φορείς σε μειονεκτική θέση σε σχέση με άλλες επιχειρήσεις της συμβατικής οικονομίας. Τους αφήνει μάλιστα εκτεθειμένους στην μικτή οικονομία αποκλείοντας τους στο να χειρίζονται κλασσικές μεθόδους επιχειρηματικότητας. Έτσι προφανώς δεν επιτυγχάνεται η δημιουργία θέσεων εργασίας (παρ. 2, 3 άρθρ. 2, ν4430/16) διότι η πολιτεία δεν υλοποίησε τα προβλεπόμενα στο Γ' Κεφάλαιο «Υποστηρικτικά μέτρα».

Ωστόσο, οι καθυστερήσεις της εφαρμογής παρομοίων προβλέψεων χρονολογούνται από τον πρώτο νόμο (4019/2011) ο οποίος ψηφίστηκε τον Σεπτέμβριο του 2011 επί κυβέρνησης ΠΑ.ΣΟ.Κ. (Γεωργίου Α. Παπανδρέου). Μέχρι την ψήφιση του νέου νόμου 4430/16 και με πολλές διαδοχικά κυβερνήσεις στην εξουσία όπως η πολυκομματική κυβέρνηση συναίνεσης υπό τον Λουκά Παπαδήμο (Νοέμβριος 2011 - Μάιος 2012) με στελέχη μάλιστα από την προηγούμενη και αργότερα η κυβέρνηση της ΝΔ υπό τον Αντώνη Σαμαρά (Ιούνιος 2012 - Ιανουάριος 2015), δεν υλοποίησαν τις ρυθμίσεις του νόμου. Η πολιτική αναποτελεσματικότητα, κάνει φανερή μια εν γένει ανακολουθία στο σημαντικό «κοινωνικό συμβόλαιο» για την εργασιακή ένταξη και

την εξυπηρέτηση των κοινωνικών αναγκών. Οι βασικότεροι λόγοι στους οποίους φαίνεται να οφείλεται η ανεπιτυχής εφαρμογή του νόμου ήταν κυρίως η απουσία επαρκούς προετοιμασίας του κράτους, η διάδοση του σκοπού του στην κοινωνία. Σημαντικό ρόλο στην αποτυχία εφαρμογής του είχε επίσης η απουσία ενημέρωσης και κατάρτισης αφενός των δρώντων μελών της ΚΟ, των εμπλεκόμενων δημόσιων φορέων, των ΟΤΑ α' και β' βαθμού αλλά και της ευρύτερης πολιτείας, υπουργείων και της αποκεντρωμένης διοίκησης. Ο δημόσιος τομέας, οι ΟΤΑ και άλλοι φορείς αν και ορίζονταν ως αναθέτουσες αρχές των συμβάσεων (άρθρο 12) δεν γνώριζαν τις ρυθμίσεις του νόμου και η διυπουργική επιτροπή (παρ.3 άρθ. 16) ουδέποτε συγκλήθηκε με αποτέλεσμα, να παραμείνουν ανενεργά τα άρθρα ειδικά για τις δημόσιες συμβάσεις κοινωνικής αναφοράς (άρθρο 16) και την ίδρυση ταμείου Κοινωνικής Οικονομίας (άρθρο 9). Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι δεν εφαρμόστηκε ούτε ένα, από τα άρθρα «εργαλεία» (Πίνακας 1) για την βιώσιμη λειτουργία του τομέα της ΚΟ, με αποτέλεσμα πολλές Κοιν.Σ.Επ. να διακόψουν την λειτουργία τους.

Πίνακας 1. Τα σημαντικά άρθρα του ν4019/11 που δεν εφαρμόστηκαν.

Τίτλος άρθρου	Σύνοψη περιεχόμενου	Αποτέλεσμα
Άρθρο 9. Χρηματοδοτικά Εργαλεία	Δυνατότητα πρόσβασης των φορέων στο Ταμείο Κοινωνικής Οικονομίας και το E-TEAN	Ουδέποτε ιδρύθηκε και δεν έγινε πράξη η εξαγγελία στήριξης των Κοιν.Σ.Επ.
Άρθρο 12. Δίκτυα Συνεργασίας, Δυνατότητα Συμπράξεων και Προγραμματικές Συμφωνίες	Δυνατότητα συνεργασίας και συμπράξεις μεταξύ των Κοιν.Σ.Επ., κοινοπραξίες και πρώτου και δεύτερου βαθμού	Δεν δημιουργήθηκαν συμπράξεις. Το άρθρο χρησιμοποιήθηκε για συμπράξεις ΜΚΟ με αναπτυξιακές ΟΤΑ για το πρόγραμμα ΤοπΣΑ του ΕΠΑΝΑΔ
Άρθρο 16. Δημόσιες Συμβάσεις Κοινωνικής Αναφοράς	Δημόσιες Συμβάσεις Κοινωνικής Αναφοράς με αντισυμβαλλόμενους το Δημόσιο ή τον ευρύτερο δημόσιο τομέα και τους Ο.Τ.Α.	Ουδέποτε εφαρμόστηκε. Όσες επιχειρήθηκαν διώχθηκαν και κατέπεσαν από την Αποκεντρωμένη Διοίκηση και το Συμβούλιο της Επικρατείας

Ο δεύτερος - και ισχύων έως σήμερα - νόμος 4430/16, προωθήθηκε επί της περιόδου πολιτικής εξουσίας της κυβέρνησης ΣΥΡΙΖΑ – ΑΝΕΛ, Αλέξη Τσίπρα - Πάνου Καμμένου (27 Ιανουαρίου 2015- 8 Ιουλίου 2019). Ψηφίστηκε στις 31 Οκτωβρίου του 2016 και διέθετε επαρκή πολιτικό χρόνο για την υλοποίηση του. Παρά ταύτα διαπιστώνεται και σε αυτόν αστοχία της τήρησης των δεσμεύσεων σε θέματα και πάλι – όπως και με τον 4019/11 - βιωσιμότητας και στήριξης των φορέων Κ.Α.Ο.

Στην έκθεση της Ειδικής Γραμματείας Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας με τίτλο «Υφιστάμενη κατάσταση της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας στην Ελλάδα» που δημοσιεύτηκε τον Μάιο 2019²⁶⁹ αναφέρθηκε ότι λίγο πριν την ψήφιση του νέου νόμου 4430/16 είχαν ήδη διαγραφεί το 26% του συνόλου των 1225 Κοιν.Σ.Επ. που ιδρύθηκαν από την έναρξη ισχύος του το 2012 (Έκθεση, 2019, σελ.3).

Συγκεκριμένα κατά την διάρκεια της ισχύος του νόμου 4019/11 διαγράφηκαν σταδιακά 327 φορείς. (Πίνακας 2).

Πίνακας 2. Αριθμός φορέων στις 31/12/2016 σύμφωνα με το Μητρώο Κ.Α.Ο

Έτος	Εγγραφές	Διαγραφές	Ενεργοί φορείς
2012	116	0	116
2013	272	17	255
2014	326	114	212
2015	259	135	124
2016	252	61	198
Σύνολο	1225	327	905

Σημείωση: Για την κατασκευή του πίνακα έγινε χρήση των στοιχείων της έκθεσης για την «Υφιστάμενη κατάσταση της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας στην Ελλάδα» Μάιος 2019

Όπως ήταν αναμενόμενο 528 φορείς, η πλειοψηφία των Κοιν.Σ.Επ δηλαδή, μετατράπηκαν σε Συλλογικής και Κοινωνικής Ωφέλειας. Οι υπόλοιποι 42 φορείς ήταν οι 17 Κοι.Σ.Π.Ε. 4 Αστικές εταιρείες, 9 ΣυνΕργ και 12 Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης (Πίνακας 3).

Πίνακας 3. Κατανομή των φορέων Κ.Α.Ο. ανά κατηγορία μετά την μετάπτωση στο νέο θεσμικό πλαίσιο

Νομική μορφή	Αριθμός	Ποσοστό (%)
Κοιν.Σ.Επ. Συλλογικής και Κοινωνικής Ωφέλειας	528	92,6
Κοι.Σ.Π.Ε.	17	3,0
Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης Ευάλωτων Ομάδων	11	1,9
Συνεταιρισμοί Εργαζομένων	9	1,6
Αστικές εταιρίες αρ. 741 επ. Α.Κ.	4	0,7
Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης Ειδικών Ομάδων	1	0,2
Σύνολο	570	100

Σημείωση: Για την κατασκευή του πίνακα έγινε χρήση των στοιχείων της έκθεσης για την «Υφιστάμενη κατάσταση της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας στην Ελλάδα» που δημοσιεύτηκαν τον Μάιο 2019

Οι συνολικές διαγραφές ωστόσο ανήλθαν σε 658 και οι εναπομείναντες φορείς από 905 κατήλθαν στους 570 αφού 335 φορείς παραπάνω από τους ήδη διαγραφέντες 327

²⁶⁹ «Υφιστάμενη κατάσταση της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας στην Ελλάδα», Μάιος 2019, <https://kalo.gov.gr/yfistameni-katastasi-tis-koinonikis-kai-allileggyas-oikonomias-stin-ellada-maios-2019/> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

δεν προχώρησαν στην διαδικασία μετάπτωσης (εναρμόνισης) του καταστατικού τους όπως προβλεπόταν από τον νέο νόμο 4430/16 (Υφιστάμενη κατάσταση, 2019). Έτσι, παραπάνω από τις μισές Κοιν.Σ.Επ. (53,46%) του νόμου 4019/11 διέκοψαν την λειτουργία τους με την αφορμή ή την συγκυρία έλευσης του νέου νόμου 4430/16 (2019, σελ.4).

Έως τις 31/5/2020 σύμφωνα με τα στοιχεία της έκθεσης Κ.Αλ.Ο. 2020 για την υφιστάμενη κατάσταση της Κ.Αλ.Ο. στην Ελλάδα (Έκθεση 2020, σελ.57) ο αριθμός των φορέων κοινωνικής επιχειρηματικότητας ανήλθε στους 1.665 εκ των οποίων η πλειοψηφία (93,9%) δηλαδή 1.564 φορείς, ανήκει στις Κοιν.Σ.Επ. Συλλογικής και Κοινωνικής Ωφέλειας (ΣΚΩ) (Πίνακας 4).

Πίνακας 4. Κατανομή των φορέων Κ.Αλ.Ο. ανά κατηγορία (31/5/2020)

Νομική μορφή	Αριθμός	Ποσοστό (%)
Κοιν.Σ.Επ. Συλλογικής και Κοινωνικής Ωφέλειας	1.564	93,9
Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης Ευάλωτων Ομάδων	33	2,0
Κοι.Σ.Π.Ε.	29	1,7
Συνεταιρισμοί Εργαζομένων	29	1,7
Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης Ειδικών Ομάδων	10	0,6
Σύνολο	1.665	100

Σημείωση: Για την κατασκευή του πίνακα έγινε χρήση των στοιχείων της έκθεσης Έκθεση Κ.Αλ.Ο., ετών 2019-2020, Οκτώβριος 2020

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός του πολύ μικρού αριθμού των Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης των δύο τύπων δηλαδή των 33 Κοιν.Σ.Επ. Ευάλωτων και των 10 Κοιν.Σ.Επ. Ειδικών ομάδων που συγκεντρώνουν το 2,6% του συνόλου. Η φανερή πλειοψηφία των ΣΚΩ αντί των Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης οφείλεται μεταξύ άλλων και στις ειδικές προβλέψεις για τις δεύτερες περί της ελάχιστης υποχρεωτικής συμμετοχής μειονεκτούντων μελών στο 50% του συνόλου (Κοιν.Σ.Επ. Ειδικών Ομάδων) και 30% (Κοιν.Σ.Επ. Ευάλωτων Ομάδων), απαίτηση η οποία δυσχεραίνει τη λειτουργία τους. Οι 29 Κοι.Σ.Π.Ε. και οι 29 Συνεταιρισμοί Εργαζομένων (ΣυνΕργ) με ένα πολύ μικρό ποσοστό επίσης αποτελούν το 3,4% του συνόλου.

Όπως και ο προκάτοχος του, έτσι και ο νόμος 4430/16 παρά τις προσδοκίες δεν εφαρμόστηκε σε πολλά άρθρα κρίσιμης σημασίας για την επιτυχία του τομέα της ΚΟ. Ειδικότερα, οι προβλέψεις του Κεφαλαίου Γ' όπως τα άρθρα 5 (υποστηρικτικά μέτρα), 6 (προγραμματικές συμβάσεις) και 10 (Ταμείο Κοινωνικής Οικονομίας) άλλα και εδάφια άλλων άρθρων που περιλήφθηκαν για πρώτη φορά με καινοτόμα οπτική (Πίνακας

5), δεν εφαρμόζονται ακόμη και σήμερα και το αίτημα των φορέων παραμένει εκκρεμές...

...θα έπρεπε να υπάρχει ένα ταμείο Κοινωνικής Οικονομίας το οποίο να έχει την δυνατότητα να δίνει εγγυητικές επιστολές στις Κοιν.Σ.Επ. και το δεύτερο, η δεύτερη δυνατότητα είναι - ύστερα από αυστηρό έλεγχο - όγκου συναλλαγών να της παρέχει χαμηλότοκα ή άτοκα δάνεια...(ANKOI)

Στην πράξη οι Κοιν.Σ.Επ. αντιμετωπίζονται έως και σήμερα ως συμβατικές ιδιωτικές επιχειρήσεις...

...σε τράπεζες που πήγαμε για εγγυητική επιστολή μας ζήτησαν να καταθέσουμε το 170% του ποσού. Ένα άλλο θέμα σε σχέση με τις συμβάσεις είναι ότι μας παρακρατούν ένα 8% το οποίο μας επιστρέφεται την επόμενη χρονιά. Για εμάς είναι σημαντικό το ποσό...(ΕΡΚΟΙ)

Πίνακας 5. Νόμος 4430/2016, Τα σημαντικά άρθρα που δεν εφαρμόστηκαν

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ' ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΑ ΜΕΤΡΑ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΦΟΡΕΙΣ Κ.Α.Ο		
Τίτλος άρθρου	Σύνοψη περιεχόμενου	Αποτέλεσμα
Άρθρο 5. 1. Συμμετοχή των Φορέων Κ.Α.Ο. σε υποστηρικτικά μέτρα	Χρηματοδότηση από το Ταμείο Κοινωνικής Οικονομίας, το Εθνικό Ταμείο Επιχειρηματικότητας και Ανάπτυξης	Δεν ιδρύθηκε το ταμείο Κοινωνικής Οικονομίας. Το ΕΤΕΑΝ δεν σχεδίασε υποστηρικτικά προγράμματα
2. Οι Φορείς Κ.Α.Ο. μπορεί να εντάσσονται σε προγράμματα στήριξης της επιχειρηματικότητας	Προγράμματα ΟΑΕΔ και ΕΣΠΑ	Ασύμβατα τα προγράμματα ενίσχυσης του ΟΑΕΔ και ΕΣΠΑ με τους φορείς Κ.Α.Ο
3. Τα Ν.Π.Δ.Δ. και τα Ν.Π.Ι.Δ. φορείς της Γενικής Κυβέρνησης μπορεί να παραχωρούν με απόφαση του διοικητικού τους οργάνου τη χρήση κινητής και ακίνητης περιουσίας τους σε Φορείς Κ.Α.Ο.	Οι φορείς Κ.Α.Ο δεν είναι γνωστοί στους αιρετούς των δήμων διότι δεν έχει γίνει διάχυση του σκοπού τους.	Οι σχετικές προσκλήσεις αποδείχθηκαν μη συμβατές με τους φορείς Κ.Α.Ο. λόγω οικονομικής αδυναμίας.
Άρθρο 6 Συμμετοχή Φορέων Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας σε προγραμματικές συμβάσεις	Οι Φορείς Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας μπορούν να συνάπτουν προγραμματικές συμβάσεις για τη μελέτη και εκτέλεση έργων και προγραμμάτων κοινωνικής ωφέλειας	Περιορισμένη εφαρμογή λόγω κυρίως της εξαιρετικά περιορισμένης οικονομικής δυνατότητας των φορέων Κ.Α.Ο να χρηματοδοτήσουν το έργο έως την εξόφληση τους

Εκτός από την απουσία υποστήριξης των φορέων εκ μέρους της πολιτείας, παρατηρείται αμέλεια και καθυστέρηση - ακόμη και σήμερα - της διάδοσης του νομοθετικού

πλαίσιου στον στενό και ευρύτερο δημόσιο τομέα όπως οι ΔΟΥ, την αποκεντρωμένη διοίκηση και τους ΟΤΑ α' και β' βαθμού «...χρειάζεται λοιπόν να ευαισθητοποιηθούν οι άνθρωποι των ΟΤΑ να πάρουν αποφάσεις...» (ΚΣΥΜ). Στην πραγματικότητα ο νόμος 4430/16 αποτέλεσε «μνημείο» αναντιστοιχίας των προβλεπόμενων πολιτικών με το παραχθέν τελικώς πολιτικό έργο.

Η προβληματική - εκ των πραγμάτων - ανάπτυξη του τομέα Κ.Αλ.Ο. δημιουργεί αμφιβολίες στην κοινωνία για την επιτυχία των σκοπών τους κυρίως της απασχόλησης των μελών των φορέων Κ.Αλ.Ο. Στα έτη 2017 και 2018 όπως προκύπτει από τις δύο επίσημες αναρτημένες εκθέσεις του υπουργείου Εργασίας, οι φορείς παρουσιάζουν στασιμότητα και χαμηλή οικονομική δραστηριότητα.

Συγκεκριμένα όπως διαπιστώνεται (Πίνακας 6) το 2018 (2020:67-8) οι 366 φορείς, πάνω από τους μισούς φορείς δηλαδή (56,9%) δηλώνουν μηδενικό ή πολύ μικρό κύκλο εργασιών (0-10.000€) ενώ μόνο το 14% (92 από 643 φορείς) δηλώνει άνω των 50.000€. Στην ίδια έκθεση επισημαίνεται ότι από το σύνολο των φορέων οι οποίοι είχαν κύκλο εργασιών άνω των 50.000 €, οι 65 ήταν Κοιν.Σ.Επ. Συλλογικής και Κοινωνικής Ωφέλειας (από τις 1.564), 15 Κοι.Σ.Π.Ε., 7 Αστικές εταιρείες του αρ. 741 Α.Κ., 6 Συνεταιρισμοί Εργαζομένων, 2 Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης Ευάλωτων Ομάδων και 2 Αστικοί Συνεταιρισμοί του Ν. 1667/1986.

Πίνακας 6. Η κατανομή των φορέων ανά κατηγορία μεγέθους κύκλου εργασιών το 2018

Κύκλος Εργασιών	Αριθμός φορέων (Οικον. χρήση 2018)
0	128
1-10.000	238
10.001-	89
20.001-	44
30.001-	31
40.001-	21
>50.000	92
ΣΥΝΟΛΟ	643

Σημείωση: Για την κατασκευή του πίνακα έγινε χρήση των στοιχείων της έκθεσης 2019-2020, Οκτώβριος 2020, σελ.68.

Η εργασιακή ένταξη επίσης σύμφωνα με τα στοιχεία, (Πίνακας 7) ήταν απογοητευτική. Παρατηρούμε ότι το 2017, οι 604 ενεργοί φορείς κοινωνικής επιχειρηματικότητας (Κοιν.Σ.Επ., Συνεταιρισμοί Εργαζομένων και Κοι.Σ.Π.Ε.) απασχόλησαν συνολικά 778 Ετήσιες Μονάδες Εργασίας, δηλαδή Μ.Ο 1,3 ΕΜΕ. Ενώ, το 2018 οι ίδιοι φορείς αυξημένοι μάλιστα κατά 20, συγκέντρωσαν λιγότερη απασχόληση (772 ΕΜΕ), με τον μέσο όρο να διαμορφώνεται χαμηλότερα, στις 1,2 ΕΜΕ. Σημειώνουμε ότι στα

παρατιθέμενα στοιχεία δεν περιλαμβάνονται διάφοροι μη κερδοσκοπικοί φορείς που δεν ασκούν επιχειρηματικότητα και συνήθως διαχειρίζονται πόρους από εθνικά προγράμματα ή της ΕΕ.

Πίνακας 7. Αριθμός φορέων Κ.Αλ.Ο. και απασχόληση (χρήση 2017 και 2018)

Νομική μορφή	Φορείς		Απλοί εργ.		Ευάλ. Ομ.		Συν. ΕΜΕ	
	2017	2018	2017	2018	2017	2018	2017	2018
Κοι.Σ.Π.Ε.	21	18	145	157	157	191	302	348
Κοιν.Σ.Επ. Ειδικών ομάδων	1	4	0	0	0	0	0	0
Κοιν.Σ.Επ. Ευάλωτων ομάδ.	10	13	8	21	22	26	30	47
Κοιν.Σ.Επ. ΣΚΩ	622	579	386	309	47	31	433	340
Συνεταιρισμοί Εργαζομένων	12	10	7	27	6	10	13	37
Σύνολο	604	624	546	514	232	258	778	772

Σημείωση: Για την κατασκευή του πίνακα έγινε χρήση των στοιχείων της έκθεσης 2019-2020, Οκτώβριος 2020, σελ.78, (Παρουσιάζονται μόνον οι φορείς ενδιαφέροντος της έρευνας μας).

Το 2018 από το σύνολο των φορέων, οι Κοι.Σ.Π.Ε. παρά το γεγονός ότι αποτελούν μόνον το ~2,9% του συνόλου, απασχόλησαν συνολικά το 45% των ΕΜΕ, δηλαδή 348 ΕΜΕ (Μ.Ο. ~19 ανά φορέα). Όλοι μαζί οι υπόλοιποι 606 φορείς (Κοιν.Σ.Επ., Συνεταιρισμοί Εργαζομένων) συγκεντρώνουν τις υπόλοιπες 424 ΕΜΕ δηλαδή ~0.7 ΕΜΕ ανά φορέα. Η απασχόληση ωστόσο διαφέρει στους υπόλοιπους τύπους φορείς κοινωνικής επιχειρηματικότητας. Συγκεκριμένα, οι - περιορισμένου αριθμού - ΣυνΕργ (συνεταιρισμοί εργαζομένων) παρουσίασαν σημαντική εξέλιξη στην απασχόληση από το 2017 στο 2018 με Μ.Ο. 3,7 ΕΜΕ. Μεμονωμένα οι Κοιν.Σ.Επ. ένταξης ευάλωτων ομάδων είχαν Μ.Ο. 3,6 ΕΜΕ, ενώ οι Κοιν.Σ.Επ. Συλλογικής και Κοινωνικής Ωφέλειας (ΣΚΩ) αντίθετα παρουσίασαν μείωση κατά 93 ΕΜΕ το 2018 σε σχέση με το 2017 και προσφέρουν σταθερά την χαμηλότερη απασχόληση με Μ.Ο. 0,6 ΕΜΕ. Εκτός του γεγονότος των αντικειμενικά πολύ χαμηλών δεικτών στην απασχόληση παρατηρούνται και διαφορετικές ταχύτητες αποτελεσματικότητας των φορέων Κ.Αλ.Ο., αναδεικνύοντας και σημαντικές διαφορές στην οργάνωσή τους. Στο έτος 2018 οι Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης ευάλωτων ομάδων ενώ καταστατικά και νομοθετικά έχουν στόχευση παρόμοια με τους Κοι.Σ.Π.Ε. και θετικούς δείκτες απασχόλησης δεν παρουσιάζουν αριθμητική εξάπλωση. Συγκεκριμένα οι βιώσιμες είναι μόνο δεκατρείς, ενώ οι Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης Ειδικών ομάδων ήταν μόνο τέσσερις και μάλιστα με μηδενική απασχόληση. Σε περιβάλλον υψηλής ανεργίας όπως αυτό του 2016 - 2017 θα ήταν αναμενόμενο να υπήρχαν περισσότερες. Όμως η παρατηρούμενη ασάφεια, οι εκκρεμότητες του νομοθετικού πλαισίου και του καθεστώτος των δημοσίων συμβάσεων - ειδικότερα του νόμου 4412

(άρθρ.20) - για τις κατ' αποκλειστικότητα συμβάσεις, δημιουργεί αναστολές ίδρυσης νέων φορέων. Η αναβολή έως και σήμερα του αναμενόμενου προεδρικού διατάγματος (παρ.4, αρθρ.20, ν4412) για τους ειδικότερους όρους ανάθεσης²⁷⁰ στους φορείς, δημιουργεί ανασφάλεια εξέλιξης των εγχειρημάτων εργασιακής ένταξης.

Απεναντίας οι Κοι.Σ.Π.Ε. πέραν της μακροβιότητας τους δείχνουν επιτυχημένη πορεία και στην εργασιακή ένταξη. Αυτό οφείλεται αφενός στην διαφορετική διαστρωμάτωση των μελών τους (τρεις ομάδες) αλλά και στην στήριξη της πολιτείας. Συγκεκριμένα το υπουργείο Υγείας βοηθάει στην οργάνωση και διοίκηση τους με ποικίλους τρόπους ενώ συμβάλλει και με απόσπαση στελεχών της δημόσιας διοίκησης στους Κοι.Σ.Π.Ε. Επιπλέον από το 2017 λαμβάνουν σημαντική οικονομική στήριξη από το υπουργείο Υγείας. Με ανακοίνωση του γραφείου τύπου το 2016 το υπουργείο ανήγγειλε την επιδότηση των Κοι.Σ.Π.Ε. με το ποσό 1.168.000 € με στόχο «...την εμβάθυνση της θεραπευτικής διαδικασίας και τη διεύρυνση των νέων θέσεων εργασίας των ληπτών υπηρεσιών ψυχικής υγείας...»²⁷¹. Η ενέργεια αυτή μετά το άμεσο θετικό αντίκτυπο στην εργασιακή ένταξη των ΛΥΨΥ, επαναλήφθηκε και το 2017 (22/12)²⁷² με υπερδιπλάσιο ποσό και διανεμήθηκε εκ νέου στους Κοι.Σ.Π.Ε. της χώρας ενώ σχετική ανακοίνωση υπήρξε και στο 2021. Οι προσπάθειες του υπουργείου Υγείας για στήριξη των Κοι.Σ.Π.Ε. συνεχίζονται και συντελούν στην βιώσιμη λειτουργία τους. Ας σημειω-

²⁷⁰ Άρθρ.20, παρ.4, Ν4412/16: «Με προεδρικό διάταγμα που εκδίδεται κατόπιν πρότασης των Υπουργών Εσωτερικών και Διοικητικής Ανασυγκρότησης, Οικονομίας, Ανάπτυξης και Τουρισμού, Εργασίας, Κοινωνικής ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης και Οικονομικών καθορίζονται: α) το κατώτατο ποσοστό των συμβάσεων τις οποίες οι αναθέτουσες αρχές αναθέτουν υποχρεωτικά δυνάμει του παρόντος άρθρου και ο τρόπος υπολογισμού του, β) τα είδη και οι κατηγορίες των συμβάσεων του παρόντος άρθρου, γ) οι ειδικότεροι όροι ανάθεσης των συμβάσεων του παρόντος άρθρου, δ) διαφορετικό ελάχιστο ποσοστό εργαζομένων που ανήκουν σε ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού, εφόσον ορίζεται ανώτερο από το 30% και οποιοδήποτε άλλο σχετικό θέμα».

²⁷¹ Το Υπουργείο Υγείας στο Δελτίο Τύπου, Αθήνα, 12 Δεκεμβρίου 2016, μεταξύ άλλων αναφέρει ότι «...οι Κοι.Σ.Π.Ε. ως νέος θεσμός, και μάλιστα από τους πιο πρωτοποριακούς στο χώρο της Κοινωνικής Οικονομίας, διανύουν μία περίοδο σοβαρής μετάβασης με προβλήματα και δυσκολίες που συνδέονται με την οικονομική κρίση της χώρας με αποτέλεσμα να χρειάζονται μεθοδική υποστήριξη, προκειμένου να περάσουν σε στάδιο συστηματικής ανάπτυξης και λειτουργίας ενόψει και των μεγάλων αναγκών που δημιουργεί η οικονομική και κοινωνική κρίση...»

<https://www.moh.gov.gr/articles/ministry/grafeio-typou/press-releases/4332-ypegrafh-h-ypourgikh-apofash-gia-thn-epixorhghsh-twn-koinwnikwn-synetairismwn-periorismenhs-eythynhs-koispe> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

²⁷² Η «Έγκριση σκοπιμότητας της επιχορήγησης από τον Τακτικό Προϋπολογισμό του Υπουργείου Υγείας έτους 2017 - ΚΑΕ 2544 Φ210, των Κοινωνικών Συνεταιρισμών Περιορισμένης Ευθύνης που αποτελούν Μονάδες Ψυχικής Υγείας» της Διεύθυνσης Ψυχικής Υγείας. Ως σκοπός της επιχορήγησης αναφέρεται ότι αφορά «...την διασφάλιση της κοινωνικής επανένταξης και επαγγελματικής αποκατάστασης των ληπτών υπηρεσιών ψυχικής υγείας, για το οικονομικό έτος 2017...» <https://www.e-dimosio.gr/wp-content/uploads/2017/12/KoiSPE.pdf> (Πρόσβαση Δεκ. 2020)

θεί ότι οι Κοιν.Σ.Επ, ακόμη και αυτές της ένταξης ευάλωτων ομάδων μολονότι σχετίζονται ένταξη κινητικός η ψυχικός μειονεκτούντων ουδέποτε στηρίχθηκαν από τα υπουργεία Υγείας ή Εργασίας.

Η έκθεση του 2020 για την Κ.Α.Λ.Ο. αναφέρει ότι έως τις 31/5/2020 σε σύνολο 1.419 φορέων Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας - εκτός των Κοι.Σ.Π.Ε., - (πίνακας 8) η εξαρτημένη εργασία στους φορείς (με στοιχεία Π.Σ. ΕΡΓΑΝΗ), ανερχόταν σε 1.577, με μέσο όρο ανά επιχείρηση τις 1,1 ΕΜΕ.

Πίνακας 8. Ο αριθμός φορέων Κ.Α.Λ.Ο. και απασχόληση Μάιος 2020

Αριθμός Εργαζομένων	Αριθμός φορέων Μάιος 2020
0	1.018
1 έως 3	255
4 έως 10	123
11 έως 20	18
21 και άνω	5
Σύνολο	1.419

Σημείωση: Για την κατασκευή του πίνακα έγινε χρήση των στοιχείων της έκθεσης 2019-2020, Οκτώβριος 2020, φορείς έως τον Μάιο 2020, σελ.61.

Η περιορισμένες δυνατότητες των συγκεκριμένων φορέων στην απασχόληση αναδεικνύεται στο γεγονός ότι από τους 1.419 φορείς οι 1.018 δηλ. το 71%, δεν δηλώνουν εργαζόμενους. Από τους υπόλοιπους 401 φορείς που απασχολούν εργαζόμενους οι οποίοι μάλιστα είναι κατά 203 λιγότεροι από τους 624 ενεργούς του 2018, οι 255 απασχολούν 1-3 εργαζόμενους, οι 123 απασχολούν 4-10 και μόνο 23 φορείς απασχολούν περισσότερους από 10 εργαζόμενους (2020:61). Οι 1.577 συνολικά απασχολούμενοι σε σχέση με τα 9.319 συνολικά μέλη των φορέων που κατά μέσο όρο ανέρχονται σε 6,6 ανά φορέα (Πίνακας 9), κάνει φανερό το γεγονός ότι με μέσο όρο απασχολούμενων τις 1,1 ΕΜΕ ο τομέας αδυνατεί να απασχολήσει ακόμη και τα μέλη των φορέων του ενώ η πλειοψηφία δεν απασχολεί ούτε έναν εργαζόμενο.

Πίνακας 9. Κατανομή των Φορέων βάσει του αριθμού των μελών τους (31/5/2020)

Αριθμός μελών	Σύνολο φορέων	% επί συνόλου
3 έως 5	864	46
6 έως 10	461	35
11 έως 20	70	10
21 και άνω	24	9
Σύνολο	1.419	100

Σημείωση: Για την κατασκευή του πίνακα έγινε χρήση των στοιχείων της έκθεσης 2019-2020, Οκτώβριος 2020, σελ.61.

Οι Άλλοι Φορείς Κ.Αλ.Ο. σύμφωνα με το άρθρ. 3, του ν4430/16, (Πίνακας 10) οι οποίοι κατά πλειοψηφία είναι Αστικές εταιρείες αρθρ.741 και κατά κανόνα μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, πραγματοποιούν το 35% της συνολικής απασχόλησης αλλά με μεγαλύτερο μέσο όρο ΕΜΕ ανά φορέα (π.χ. 2018: 31,8 ΕΜΕ).

Πίνακας 10. Αριθμός Άλλων Φορέων Κ.Αλ.Ο. και απασχόληση (χρήση 2017 και 2018)

	Φορείς		Απλοί εργ.		Ευάλ. Ομ.		Συν. ΕΜΕ	
	2017	2018	2017	2018	2017	2018	2017	2018
Νομική μορφή								
Αστικές εταιρίες των αρ. 741 Α.Κ	19	12	377	347	16	35	393	382
Αστικοί Συνεταιρισμοί του ν. 1667/1986	2	4	7	9	0	1	7	10
Αγροτικοί Συνεταιρισμοί του ν. 4384/2016	1	0	2	0	0	0	2	0
Σωματεία (αρ.78 επ ΑΚ) και άλλες μορφές	2	2	0	0	0	0	0	0
Σύνολο	24	18	386	356	16	36	402	392

Σημείωση: Για την κατασκευή του πίνακα έγινε χρήση των στοιχείων των εκθέσεων Κ.Αλ.Ο. Μάιος 2019 και Οκτώβριος 2020

Όπως έχει ήδη αναφερθεί οι εν λόγω φορείς δεν ασκούν εκ της σύστασης τους επιχειρηματική δραστηριότητα (όπως οι de facto φορείς του τομέα) και διαχειρίζονται πόρους που προέρχονται από δωρεές ή διάφορα εθνικά ή Ευρωπαϊκά προγράμματα. Ωστόσο προσφέροντας απασχόληση για την ολοκλήρωση των προγραμμάτων που αναλαμβάνουν συντελούν στην αποστολή της εργασιακής ένταξης εν γένει του τομέα.

Ένα άλλο σημαντικό εύρημα από την μελέτη της έκθεσης του υπουργείου (2020) είναι ο κύκλος εργασιών ανά τύπο φορέα (Πίνακας 11). Φαίνεται γενικότερα μια γενική μείωση τζίρου το 2018 σε 20.672.496 € έναντι 21.072.149 € το 2017 που δείχνει την αρνητική εν γένει πορεία του τομέα όπως άλλωστε φαίνεται και στα αποτελέσματα στην απασχόληση. Ωστόσο οι Κοι.Σ.Π.Ε. παρουσιάζουν το 2018 αύξηση τζίρου 1.334.605€ έναντι του 2017 και ετήσιο Μ.Ο. 387.579€. Στις Κοιν.Σ.Επ. ευάλωτων ομάδων ο κύκλος εργασιών συρρικνώνεται κατά 90.648€ και Μ.Ο. 46.091€ αντίστοιχα. Τα αποτελέσματα των Κοιν.Σ.Επ. ΣΚΩ δείχνουν να είναι μειωμένα επίσης κατά 1.228.841€ και μη βιώσιμο ΜΟ στα 22.546€ ενώ ειδικά στις Κοιν.Σ.Επ. ένταξης ειδικών ομάδων στο πολύ οριακό επίπεδο βιωσιμότητας των 10.696€ αντίστοιχα. Είναι αυταπόδεικτο ότι με πενιχρό κύκλο εργασιών δεν είναι δυνατόν να επιτευχθεί η προσ-

δοκώμενη εργασιακή ένταξη. Η αριθμητική παρουσία των υπολοίπων τύπων συνεταιρισμών (αγροτικοί, πιστωτικοί κ.α.) στα αποτελέσματα της έκθεσης είναι σχεδόν μηδαμινή λόγω της διαφορετικής στόχευσης η οποία δεν υποστηρίζεται στον 4430/16.

Πίνακας 11. Κύκλος εργασιών φορέων Κ.Αλ.Ο. (χρήση 2017 και 2018)

Νομική μορφή	Φορείς		Κύκλος εργασιών (€)	
	2017	2018	2017	2018
Κοι.Σ.Π.Ε.	21	18	5.641.813	6.976.418
Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης Ειδ. Ομάδ.	1	4	138.120	42.783
Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης Ευάλωτων	10	13	508.536	599.184
Κοιν.Σ.Επ. Συλ.-Κοιν. Ωφέλειας	622	579	14.282.952	13.054.111
Συνεταιρισμοί Εργαζομένων	12	10	500.728	621.322
Αστικές εταιρίες των αρ. 741 Α.Κ	19	12	12.602.170	11.465.083
Αστικοί Συνεταιρισμοί του ν. 1667/1986	2	4	712.688	995.381
Αγροτικοί Συνεταιρισμοί του ν. 4384/2016	1		124.192	
Σωματεία (αρ.78 επ ΑΚ) και άλλες μορφές	2	2	20.783	51.236
Λοιπές νομικές μορφές		1		
Σύνολο	690	643	34.531.982	33.805.518

Σημείωση: Για την κατασκευή του πίνακα έγινε χρήση των στοιχείων των εκθέσεων Κ.Αλ.Ο. Μάιος 2019 και Οκτώβριος 2020

Για παράδειγμα οι αγροτικοί συνεταιρισμοί λειτουργούν σύμφωνα με το θεσμικό πλαίσιο των νόμων 4384/2016 και του πρόσφατου ν4673/2020. Το ίδιο ισχύει και για τις αστικές εταιρείες και αστικούς συνεταιρισμούς η πλειοψηφία των οποίων καλύπτει διαφορετικές κοινωνικές ανάγκες από αυτές που στοχεύουν οι Κοιν.Σ.Επ.

Η ΚΟ αν και αποτελεί μια ελπιδοφόρα κατεύθυνση σε όσους επιθυμούν την κοινωνική προσφορά σε συνδυασμό με την απασχόληση δεν επιτυγχάνει τους σκοπούς της. Η προωθούμενη εργασιακή ένταξη και απασχόληση δεν ευνοήθηκε λόγω αποτυχίας εφαρμογής του νόμου. Τόσο οι κυβερνήσεις που ακολούθησαν μετά την ψήφιση του πρώτου νόμου το 2011 όσο και η κυβέρνηση του 2016 δεν διέκριναν την ευκαιρία να προσθέσουν ένα σημαντικό «εργαλείο» για την αναχαίτηση της ανεργίας και των αποκλεισμών όπως έκαναν οι υπόλοιπες χώρες μέλη της ΕΕ μαζικά ήδη από την δεκαετία του 2000. Οι πολίτες ως μέλη φορέων αλλά και οι δημόσιοι και αυτοδιοικητικοί φορείς οι οποίοι δυνητικά μπορούσαν και μπορούν να συντελέσουν και επηρεάσουν την εφαρμογή και επιτυχία του νέου πλαισίου δεν είναι ενημερωμένοι επαρκώς και αγνοούν τον ρόλο του τομέα της Κ.Αλ.Ο.

Ο νόμος απέτυχε να τηρήσει όσα σημαντικά αναφέρει όπως π.χ. στην 1^η παρ., δαα', άρθρ. 3, ότι ο φορέας Κ.Αλ.Ο.: αα) *Αναπτύσσει δραστηριότητες συλλογικής και*

κοινωνικής ωφέλειας, όπως ορίζονται στις παραγράφους 2 και 3 του άρθρου 2. (δημιουργία θέσεων σταθερής και αξιοπρεπούς εργασίας, κοινωνική ένταξη). Οι περιορισμοί στο εδάφιο γγ στη διανομή του πλεονάσματος με ποσοστό έως 35% το οποίο αποδίδεται στους εργαζόμενους του φορέα και το υπόλοιπο διατίθεται για τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και τη διεύρυνση της παραγωγικής του δραστηριότητας αναδεικνύουν την διαφορετικότητα των φορέων. Η υποχρέωση άλλωστε στο να παρουσιάζουν ετήσια δαπάνη μισθοδοσίας τουλάχιστον ίση με το 25% του κύκλου εργασιών της προηγούμενης χρήσης του από τη δεύτερη χρήση λειτουργίας τους αποδεικνύει και την κατεύθυνση εργασιακής ένταξης που προωθεί ο νόμος 4430/16. Ωστόσο κρίνεται αυστηρή για τους νεοϊδρυόμενους φορείς διότι δημιουργεί προβλήματα βιωσιμότητας στα πρώτα βήματα τους. Παρά το γεγονός της πληθώρας περιορισμών του νόμου 4430/16 και των εύλογων και αναγκαίων ελέγχων στους φορείς για την τήρησή τους, οι ρυθμίσεις για την στήριξη της βιωσιμότητας τους ουδέποτε υλοποιήθηκαν.

Τα κενά συναντίληψης και συνεργασίας των ΟΤΑ α' και β' βαθμού με τους φορείς Κ.Αλ.Ο. καταδεικνύουν ότι δεν έχει γίνει κατανοητή η κοινωνική αποστολή των φορέων (Κοιν.Σ.Επ., Κοι.Σ.Π.Ε. και ΣυνΕργ) με αποτέλεσμα να δημιουργούνται περιθώρια ερμηνειών και ασάφειας για την εφαρμογή του. Οι συνεχείς παλινωδίες στην ερμηνεία του νόμου από τους ίδιους τους δημόσιους φορείς, δημιουργούν ασάφειες για τα κίνητρα και την αποστολή του τομέα ακόμη και μεταξύ των μελών του. Οι προσδοκίες που καλλιέργησε ο νόμος για την δημιουργία ενός εξειδικευμένου τομέα απασχόλησης των ευάλωτων και ειδικών ομάδων δεν ευοδώθηκαν. Οι προσπάθειες ακυρώνονται και ματαιώνονται σταδιακά και με σταθερό ρυθμό, και ένα κλίμα αποτυχίας «σκεπάξει» το πεδίο της Κ.Αλ.Ο. Εγείρονται ωστόσο και εύλογα ερωτήματα για την πολιτική βούληση εφαρμογής των νόμων τόσο από τους εκπροσώπους της εκτελεστικής εξουσίας όσο και τους διαμορφωτές πολιτικής της κεντρικής πολιτικής σκηνής και εκπροσώπους της νομοθετικής εξουσίας. Οι απαντήσεις θα αναζητηθούν σε επόμενες ενότητες της έρευνας πεδίου.

Έβδομο κεφάλαιο - Η έρευνα πεδίου

Οι συνεντεύξεις

Οι τρεις ομάδες συνομιλητών (μέλη φορέων, εκπρόσωποι οργανώσεων φορέων, σύμβουλοι και πολιτικά στελέχη) επιλέγηκαν με τρόπο ώστε να συμπληρώσουν με την

άποψη και την εξιστόρηση τους, την γνώση μας για το περιεχόμενο του θεσμικού πλαισίου και την επενέργεια του στην λειτουργία του τομέα Κ.Αλ.Ο. Οι απόψεις και εμπειρίες τους μας έδωσαν την δυνατότητα να αντιληφθούμε τα σημεία ελέγχου στη λειτουργία των φορέων και τα ενδεχόμενα σημεία τριβής σε επιμέρους ενότητες του νομοθετικού πλαισίου. Η διαφορετικής θέασης «μαρτυρία» των τριών ομάδων αλλού «φωτίζει» και «εξηγεί» και αλλού κρίνει και αμφισβητεί τα γεγονότα και τις αναφερόμενες περιπτώσεις δυσλειτουργιών στο πεδίο της Κ.Αλ.Ο. Με τον τρόπο αυτό και με τις πληροφορίες που παρέχουν, συμπληρώνουν, ανατρέπουν, αποδομούν και επανασυνθέτουν, η μία ομάδα τις απόψεις της άλλης, με συγκλίσεις και κυρίως διαφαινόμενες αποκλίσεις.

Συγκεκριμένα, συλλέχθηκαν σημαντικές πληροφοριών από τις απόψεις και επιχειρήματα όσων ως σύμβουλοι στήριζαν, καθοδήγησαν και επηρέασαν τις αποφάσεις των πολιτικών προσώπων (σύμβουλοι υπουργείων, δήμων). Συνδυάστηκαν με τις πληροφορίες που έδωσαν τα πολιτικά στελέχη τα οποία νομοθέτησαν για την Κοινωνική Οικονομία και στην συνέχεια ως εκτελεστική εξουσία κλήθηκαν να στηρίξουν και εφαρμόσουν τις πολιτικές για την επιτυχία του τομέα (υπουργός και διοικητικό στέλεχος οργανισμού). Για την εδραίωση των ευρημάτων μας ακολούθησε συνομιλία με μέλη των φορέων των δρώντων δηλαδή οι οποίοι αποφάσισαν να ιδρύσουν και λειτουργήσουν οντότητες Κ.Αλ.Ο., στην συνέχεια να εφαρμόσουν, να επαυξήσουν και διανθίσουν την καλή πρόθεση του νομοθέτη και πέρα από τα γραφόμενα στα κείμενα να «χτίσουν» βέλτιστες πρακτικές με σκοπό την εργασιακή ένταξη. Η εργασιακή ένταξη, είναι άλλωστε η σημαντικότερη αφορμή ύπαρξης των νόμων για την κοινωνική οικονομία αφού και στις αιτιολογικές εκθέσεις στήριξης τους αναφέρονταν τα αποτελέσματα της ΚΟ στην κοινωνική και οικονομική ένταξη των μειονεκτουσών από κάθε αιτία ομάδων. Όσοι άλλωστε ενεπλάκησαν στην έρευνα μας αναφέρονται σε αυτή με πολλούς τρόπους.

Για την διαφύλαξη της ακαδημαϊκής δεοντολογίας²⁷³, σύμφωνα με τα πρότυπα της διεθνούς κοινωνιολογικής ένωσης (International Sociological Association, ISA), δεν θα αναφερθεί το όνομα των συνομιλητών μας και των φορέων που συμμετείχαν

²⁷³ ISA, Code of ethics, εδάφιο 2, παράγραφος 3 (data gathering), «...η ασφάλεια, η ανωνυμία και το απόρρητο των ερευνητικών θεμάτων και των συνομιλητών πρέπει να τηρούνται αυστηρά, τόσο στην ποσοτική όσο και στην ποιοτική έρευνα. Οι πηγές προσωπικών πληροφοριών που λαμβάνονται από ερευνητές θα πρέπει να διατηρούνται εμπιστευτικές, εκτός εάν οι συμμετέχοντες έχουν ζητήσει ή συμφωνήσει να αναφερθούν...» <https://www.isa-sociology.org/en/about-isa/code-of-ethics> (Πρόσβαση Δεκ. 2020)

στις μελέτες περίπτωσης. Για την διευκόλυνση παρακολούθησης του κειμένου και των ευρημάτων θα χρησιμοποιηθούν κωδικοποιήσεις με τυχαία επιλογής αρκτικόλεξα.

Στις πραγματοποιηθείσες συνεντεύξεις διαπιστώνουμε εν γένει ομοφωνία στο ότι η ΚΟ είναι «χώρος» ο οποίος ευνοεί ή συμπράττει στην εργασιακή ένταξη και οικονομική αποκατάσταση των μελών του μέσω της εναλλακτικής επιχειρηματικότητας. Έγινε φανερό επίσης ότι οι προσδοκίες των μελών των φορέων και εκπροσώπων των ενώσεων τους είναι βασισμένες στους ορισμούς που περιέχονται στα ισχύοντα νομοθετικά κείμενα και ειδικότερα στον πρόσφατο νόμο 4430/16. Όμως όπως κατηγορηματικά δηλώνουν οι εκπρόσωποι φορέων και οργανώσεων Κ.Αλ.Ο., έως και σήμερα δεν έχει εφαρμοστεί ο νόμος 4430/16 ειδικότερα στα παρεχόμενα «εργαλεία» (Κεφάλαιο Γ', Υποστηρικτικά μέτρα) για την βιώσιμη λειτουργία των φορέων Κ.Αλ.Ο. Αναφέρουν μάλιστα ότι υπάρχουν συγκεκριμένα άρθρα του νόμου για τα οποία αναμένεται - ακόμη και σήμερα - η έκδοση υπουργικών αποφάσεων για να τεθούν σε λειτουργία και να ευοδωθούν οι προσδοκίες και οι στόχοι για την λειτουργία του τομέα (π.χ. ΑΝΚΟΙ, ΑΡΚΣΠ, ΕΠΚΟΙ).

Τα στελέχη της πολιτείας και ορισμένοι εκ των συμβούλων που συνομιλήσαμε (ΒΣΥΜ, ΚΠΟ) δείχνουν να παραβλέπουν την «χρηστική» αξία της εργασιακής ένταξης και βλέπουν κυρίως την ιδεολογική χροιά στο «οικοδόμημα» της Κ.Αλ.Ο. Από ορισμένους συνομιλητές αναδεικνύεται το ιδεολογικό αποτύπωμα του τομέα, επισημαίνοντας λεπτομέρειες τις οποίες όμως τα μέλη της βάσης της ΚΟ δεν δείχνουν να συμμερίζονται. Παρά το γεγονός ότι όλοι οι συνομιλητές αντιλαμβάνονται τις εμφανείς προκλήσεις που αντιπαραβάλλονται στην βιώσιμη λειτουργία των φορέων Κ.Αλ.Ο. εντοπιζόμενες κυρίως στην οικονομική δυσχέρεια και εκπαιδευτική υστέρηση, οι πρώτοι διατυπώνουν ενστάσεις ως προς την αποστολή των φορέων. Συγκεκριμένα δεν είναι αντιληπτές η έννοιες «ένταξη» και «απασχόληση» ως πρωτεύουσες κατευθύνσεις του τομέα της ΚΟ σε αντίθεση με την θέση των δρώντων και εκπροσώπων των ενώσεων φορέων Κ.Αλ.Ο. Τονίζεται μάλιστα από ορισμένους συνομιλητές - συμβούλους και πολιτικά στελέχη - κυρίως η εναλλακτική επιχειρηματικότητα ως βασικός σκοπός, ενώ αναφέρεται εμφατικά η «ώσμωση» της κοινωνικής επιχειρηματικότητας με τα κοινωνικά και περιβαλλοντικά ωφέληματα. Επισημαίνουν ότι η ΚΟ μπορεί να αποτελέσει μια νέα πολιτική πρόταση για την εκ βάθρων οργάνωση της κοινωνίας και της παραγωγής αλλά και την συνάντηση της υπεραξίας του κεφαλαίου με την κοινωνική ωφέλεια (ΚΠΟ). Επιμένουν στην εκδοχή του ορισμού για την «συλλογική ωφέλεια» στον

νόμο (παρ. 2, άρθρ.2) για την «...διαμόρφωση ισότιμων σχέσεων παραγωγής...», παραβλέποντας στις συνομιλίες μας την ιδιαίτερη για τους δρώντες στον τομέα Κ.Αλ.Ο. βαρύτητα της αναφοράς στον ίδιο ορισμό για την «...τη δημιουργία θέσεων σταθερής και αξιοπρεπούς εργασίας...». Συμφωνούν ωστόσο ότι η Κ.Αλ.Ο ως ευκαιρία εναλλακτικής παραγωγικής δράσης, είναι πεδίο το οποίο δεν έχει αξιοποιήσει ακόμη η κοινωνία. Η επίδραση επισημαίνουν, θα συνεισφέρει στην διαδικασία κοινωνικού anti-dumbing, δηλαδή στην εξισορρόπηση ή και στην αφαίρεση των παραγόντων απορρύθμισης της σχέσης εργασίας και κοινωνικής ωφέλειας (ΒΣΥΜ).

Οι διαμορφωτές γνώμης - σύμβουλοι καταλήγουν ότι στο ελληνικό θεσμικό πλαίσιο, ενσωματώνεται ο όρος «κοινωνική επιχειρηματικότητα» και *Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία* (Κ.Αλ.Ο) διότι είναι το μοντέλο που δίνει προτεραιότητα στον δημοκρατικό έλεγχο και δεν λειτουργεί «συμβατικά» στον τρόπο που πραγματώνεται η επιχειρησιακή δράση. Επισημαίνεται ωστόσο, ότι ο χώρος της ΚΟ μπορεί να ενσωματώνει και δράσεις συμβατικών επιχειρήσεων που αναδεικνύουν την ΕΚΕ (Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη) μέσω της οποίας προωθούν την βιώσιμη ανάπτυξη και την περιβαλλοντική συνείδηση (ΒΣΥΜ). Τονίστηκε επανειλημμένα, ότι ο διαφανόμενος «πλουραλισμός» ερμηνειών και κατευθύνσεων του πεδίου της Κ.Αλ.Ο, δεν πρέπει να κατευθύνεται μονομερώς στην εργασιακή ένταξη των κοινωνικοοικονομικά μειονεκτούντων ομάδων (ΡΣΥΜ). Προβλήθηκε συνεπώς το κινηματικό πρόσημο της δράσης των φορέων και η ιδεολογική σκοπιμότητα ύπαρξής τους, η οποία μπορεί να προσφέρει εναλλακτικές προτάσεις στην κοινωνία (ΑΣΥΜ). Ως κατακλείδα, τα πολιτικά πρόσωπα, ανέδειξαν κυρίως την ιδεολογική ταυτότητα αποκλίνοντας από όσα αντιλαμβάνεται η βάση του πεδίου για την απασχόληση των μελών στους φορείς και άλλα ζητήματα που καλούνται να επιλύσουν για να είναι βιώσιμοι.

Σε αντίθεση με τους εκπροσώπους της πολιτείας, το κύριο μέλημα των εκπροσώπων των Κοιν.Σ.Επ. και Κοι.Σ.Π.Ε., είναι η βιώσιμη λειτουργία των φορέων διότι μέσω αυτής επιτυγχάνεται η εργασιακή τους ένταξη. Η στόχευση αυτή δυσχεραίνεται - πρόσθετα άλλων προβλημάτων - από την απουσία ουσιαστικής κατάρτισης σε θέματα επιχειρησιακής διαχείρισης και επαγγελματικού επαναπροσδιορισμού των μελών τους (reskilling). Όπως μάλιστα παραδέχεται πολιτικό στέλεχος υπήρξαν καθυστερήσεις...

...Η επιμόρφωση θα μπορούσε να γίνει είτε από τους περιφερειακούς μηχανισμούς είτε τα κέντρα στήριξης που σχεδιάστηκαν πρόσφατα. Θεωρώ ότι χάσαμε

λίγο χρόνο. Να ξεκινήσουμε από το απτό και το εφικτό αναζητώντας κάτι καλύτερο. Το οποίο δεν ήταν και λίγο. Δεν το κάναμε... αναζητώντας κάτι καλύτερο ...με καλούς σκοπούς βέβαια...(ΚΠΟ).

Οι Κοιν.Σ.Επ. δεν έχουν καταφέρει να εκτελέσουν τη βασικότερη αποστολή τους που είναι η εργασιακή ένταξη των ανέργων μελών τους. Εστιάζουν τις αιτίες κυρίως στην απουσία επιχειρηματικών γνώσεων και επικαιροποιημένης επαγγελματικής επάρκειας, εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων (π.χ. ΣυνΕργ), που οδηγούν σε μη βιώσιμο κύκλο εργασιών. Δεν διαθέτουν επαγγελματική εξειδίκευση και ένα επίκαιρο (σε ζήτηση) επαγγελματικό αντικείμενο με αποτέλεσμα να μειώνεται η πιθανότητα επιτυχούς λειτουργίας. Έτσι ματαιώνεται η προσδοκία εργασιακής ένταξης που ήταν το αρχικό κίνητρο (ΕΠΚΟΙ). Διαπιστώνεται συνεπώς από όλους η απουσία προγραμμάτων κατάρτισης στοχευμένων στις εκπαιδευτικές ανάγκες αλλά και τις ιδιαιτερότητες των μελών των φορέων τους (ΑΡΚΣΠ, ΕΠΚΟΙ). Έτσι η ομαλή λειτουργία του τομέα θίγεται επιπλέον από την απουσία προγραμμάτων *Δια Βίου Μάθησης* (ΔΒΜ) που θα λαμβάνουν υπόψη τις ιδιαιτερότητες όλων των μειονεκτουσών κατηγοριών ανέργων (π.χ. μακροχρόνια άνεργοι). Η προσαρμοσμένη στη Κ.Αλ.Ο κατάρτιση θα προσφέρει - τόνισαν - μια νέα επαγγελματική ζωή και μια επαγγελματική ταυτότητα ανάλογη με την ζήτηση και τις παραγόμενες εξ αυτής ευκαιρίες απασχόλησης. Οι εκπρόσωποι των Κοι.Σ.Π.Ε. επισημαίνουν ότι τα προγράμματα εκπαίδευσης του ΟΑΕΔ είναι ανεπίκαιρα και ασύνδετα με τις πραγματικές ανάγκες της απασχόλησης στην αγορά (ΠΟΚΦΟ).

Οι σύμβουλοι αναφέρθηκαν και στην προσπάθεια της πολιτείας το 2018 να ιδρύσει κέντρα στήριξης της Κ.Αλ.Ο και στην συνέχεια να χρηματοδοτήσει την λειτουργία των Κοιν.Σ.Επ. χωρίς την αναμενόμενη - για διάφορους λόγους - επιτυχία, ειδικότερα όμως λόγω προβλημάτων στον σχεδιασμό τους. Όπως ανέφεραν όλοι, ήταν ένα μεγαλόπνοο και φιλόδοξο σχέδιο του υπουργείου Εργασίας (ΑΣΥΜ, ΓΣΥΜ, ΡΣΥΜ). Ωστόσο όπως τονίζουν τα δύο μοναδικά προγράμματα στήριξης που ανακοινώθηκαν ουσιαστικά δεν υλοποιήθηκαν (ΒΣΥΜ).

Όσον αφορά στα προβλήματα λειτουργίας των φορέων Κ.Αλ.Ο. υπήρξαν διαστάμενες απόψεις εστιασμένες στον αποτελεσματικό τρόπο συντονισμού τους. Υποστηρίχθηκε από ορισμένους συμβούλους η ανάγκη ύπαρξης ενός κεντρικού - κρατικά καθοδηγούμενου (από το υπουργείο Εργασίας) - οργάνου που θα αποτελέσει πηγή πληροφόρησης και ελέγχου καλής λειτουργίας των κέντρων στήριξης ώστε να παρέχεται ποιοτικό και ελεγχόμενο για την πληρότητα του έργου όπως είχε προβλεφθεί το 2018 (ΡΣΥΜ, ΓΣΥΜ). Από άλλους ωστόσο εκφράζονται αμφιβολίες για την αναγκαιότητα

να είναι το όργανο αυτό κρατικός φορέας και αντιπροτάθηκε να «ωριμάζει» στη βάση του πεδίου (ΑΣΥΜ). Όλοι οι συνομιλητές μας, πολιτικά στελέχη, σύμβουλοι και μέλη των φορέων Κ.Αλ.Ο., συγκλίνουν στην αναγκαία και ποιοτική κατάρτιση με ευθύνη της πολιτείας. Τονίζουν το τεράστιο κενό της κατάρτισης και εν γένει της υποστήριξης των Κοιν.Σ.Επ. Ένας συνομιλητής μας - σημαντικό πολιτικό και πρωταγωνιστικό στέλεχος στον σχεδιασμό του ν4019/11 - επαύξησε την αναγκαιότητα λέγοντας ότι είναι αναγκαίο ένα μείγμα οικονομικής υποστήριξης και καλλιέργειας των επιχειρηματικών ικανοτήτων «...χρειάζεται γνώσεις, *capacity building*, αλλά και χρηματοδότηση. Ακόμη (όπως) και σε μεγάλα χρηματοδοτικά έργα χρειάζεται η μέθοδος *sandwich*, και από επάνω και από κάτω...» (ΛΠΟ).

Όπως είναι φανερό όλοι οι συνομιλητές συμφωνούν και υπερθεματίζουν στην αναγκαιότητα κατάλληλης προετοιμασίας σε επίπεδο γνώσεων αλλά και οικονομικής στήριξης των φορέων από την πολιτεία. Εξέχον πολιτικό στέλεχος της περιόδου 2016-2019 ανέφερε εμφατικά ότι η Κ.Αλ.Ο., είναι τομέας που μπορεί να ενταχθεί στις πολιτικές απασχόλησης. Εξήγησε ότι είναι ένας παραγωγικός τομέας που θα συμβάλει και στην ανάπτυξη,

...δική μας φιλοσοφία είναι ότι η Κ.Αλ.Ο. δεν είναι μόνο μια πολιτική για τη καταπολέμηση της φτώχειας ή για τους απόκληρους. Είναι ένας παραγωγικός τομέας που πρέπει να τον θεωρήσουμε ως τρίτο τομέα της οικονομίας και πρέπει να τον εντάξουμε και στην πολιτική της απασχόλησης...». (ΚΠΟ).

Αποσαφηνίζοντας πρόσθεσε ότι «...θα μπορούσε να απορροφήσει ανεργία ή να αξιοποιήσει κονδύλια ώστε να παράγει νέες θέσεις εργασίας...» (ΚΠΟ). Τονίστηκε όμως η απουσία αρχικού κεφαλαίου και κεφαλαίων κίνησης που δυσχεραίνει περισσότερο το έργο της επιχειρησιακής λειτουργίας ακόμη και των απλών βημάτων έναρξης.

Η αναγκαιότητα κεφαλαίων αξιολογήθηκε σχεδόν από όλους ως το σημαντικότερο για την βιώσιμη ανάπτυξη. Ωστόσο όπως επισημάνθηκε επανειλημμένα από μέλη φορέων, η ίδρυση μιας Κοιν.Σ.Επ. οφείλεται κατά κανόνα στην ανάγκη εργασιακής ένταξης και βιοπορισμού και όχι στο να εκφραστούν τα μέλη επιχειρηματικά αν και το τελευταίο προκύπτει ως αναγκαία συνθήκη για το πρώτο. Ωστόσο ανέφεραν ότι στον χώρο εν γένει δεν έχουν καταγραφεί έως σήμερα σημαντικά αποτελέσματα εργασιακής ένταξης. Σε αντίθεση όμως με τις Κοιν.Σ.Επ. που παραμένουν ολοκληρωτικά σχεδόν ανενεργές, οι Κοι.Σ.Π.Ε. έχουν την υποστήριξη του Υπουργείου Υγείας (π.χ. απόσπαση στελεχών του υπουργείου υγείας στους Κοι.Σ.Π.Ε., πρόσφατη οικονομική στή-

ριξη 2017, 2018), επωφελούνται ειδικών προβλέψεων για χρήση ακινήτων του δημοσίου και ανάληψη δημοσίων συμβάσεων (ΑΡΚΣΠ, ΠΟΚΦΟ). Πρέπει να τονιστεί ότι μόνον οι Κοι.Σ.Π.Ε. παρά τις αντιξοότητες, επιτυγχάνουν σχετικά ευάριθμη εργασιακή ένταξη των μελών ΛΥΨΥ (Λήπτες Υπηρεσιών Ψυχικής Υγείας). Την λειτουργία τους επιμελούνται έμπειροι επαγγελματίες ψυχικής υγείας ενώ ισχυρά και έμπειρα ΝΠΔ και ΝΠΔΔ που συμμετέχουν στο καταστατικό τους στηρίζουν με κάθε τρόπο την επιτυχία τους.

Αντίθετα με τα προαναφερθέντα από μέλη φορέων, πολιτικό στέλεχος της κυβέρνησης 2016-2019, υποστηρίζει την συμμετοχή των φορέων στις πολιτικές απασχόλησης (βλ. προηγούμενη σελίδα) αλλά δεν διακρίνει λόγους για ευνοϊκότερη μεταχείρισης των φορέων Κ.Αλ.Ο. σε σχέση με τις συμβατικές επιχειρήσεις. Συνεπώς θεωρεί ότι δεν είναι αναγκαία η ύπαρξη προσαρμοσμένων στο πεδίο της Κ.Αλ.Ο. πολιτικών απασχόλησης. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι...

...μπορείς αφενός να τα δώσεις όλα αλλά να δούμε εάν είναι επιχειρήσεις ή αν δεν είναι επιχειρήσεις. Εάν κάποια ομάδα ανοίγει μια καντίνα και δεν μπορεί να πληρώσει τα βασικά τότε εάν τους αναλάβει το κράτος να τους πληρώνει όλα τα κόστη τότε είναι σαν να τους κάνει δημόσιους υπάλληλους, τους παίρνει κατευθείαν και σαν μισθωτούς. Το λέω για να συνεννοηθούμε... (ΚΠΟ).

Τόνισε μάλιστα ότι, οι φορείς Κ.Αλ.Ο μπορούν να κάνουν χρήση πολιτικών εργασιακής ένταξης που ήδη προβλέπονται για τις συμβατικές ιδιωτικές επιχειρήσεις. Υπερθεματίζει λέγοντας ότι «...ο ΟΑΕΔ όλα τα προγράμματα που απευθύνονταν στον ιδιωτικό φορέα τα έκανε διαθέσιμα και στους φορείς Κ.Αλ.Ο. Η ιδιωτική και η κοινωνική οικονομία ήταν ισότιμες στις προσκλήσεις του ΟΑΕΔ για επιχορηγήσεις για την πρόσληψη ανέργων...» (ΚΠΟ). Είναι συνεπώς εύλογο κατά τον συνομιλητή μας, οι Κοιν.Σ.Επ. και ΣυνΕργ να αντιμετωπίζονται από τις συγκεκριμένες προσκλήσεις στήριξης της εργασίας, ως «κανονικές» ιδιωτικές επιχειρήσεις και όχι ειδικού τύπου εγχειρήματα ένταξης όπως γενικότερα πιστεύουν τα μέλη τους και όπως αναδεικνύεται και στον νόμο 4430/16. Το ίδιο πολιτικό στέλεχος, διασταλτικά αποφαίνεται ότι το γενικότερο πρόταγμα του νέου πλαισίου 4430/2016, ήταν περισσότερο μια πολιτική πράξη και μια συνολική μεταστροφή των αντιλήψεων για την επιχειρηματικότητα και τη παραγωγή. Εκ των παραγόμενων αποτελεσμάτων θα βελτιωθεί η απασχόληση. Συνεπώς η ΚΟ, είναι ένας εν δυνάμει νέος παραγωγικός πυρήνας κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης και μάλιστα ισότιμος με την συμβατική οικονομία όσον αφορά - στην υπό κλίμακα - παραγωγική συνεισφορά της (ΚΠΟ).

Στο σημείο αυτό διαπιστώνεται από ορισμένα πολιτικά στελέχη και συμβούλους, μια εγγενώς αντιφατική αντίληψη για την Κ.Αλ.Ο. Αφενός «βλέπουν» τις κοινωνικές επιχειρήσεις ως μορφή εναλλακτικής επιχειρηματικότητας δηλαδή μη ανταγωνιστικής στο πλαίσιο της ελεύθερης οικονομίας, αφετέρου «αναζητούν» σε αυτές «αναπτυξιακό» πρόσημο. Συνεπώς προτάσσουν την αυτοτελή επιχειρηματική επιτυχία ως δείκτη αποτελεσματικότητας και όχι την κοινωνική προσφορά και απασχόληση των μειονεκτουσών ομάδων ως πρωταρχικό και κύριο σκοπό των φορέων της ΚΟ (ΛΠΟ). Παραβλέπονται ενδεχόμενα οι ορισμοί και οι περιγραφές στα άρθρα 1 και 2 του νόμου 4430 περί «στήριξης και ενίσχυσης των επιχειρημάτων αυτοδιαχείρισης» και τους ορισμούς περί συλλογικής και κοινωνικής ωφέλειας, της κοινωνικής καινοτομίας κ.α. Όπως μάλιστα προσθέτει άλλο πολιτικό στέλεχος της περιόδου 2011, η ΚΟ είναι πλαίσιο εντός του οποίου μπορεί κάποιος να επιχειρήσει και όχι να επιλύσει προβλήματα ανεργίας ή εργασιακού αποκλεισμού «...η στήριξη των θέσεων εργασίας έρχεται από τρεις διαφορετικές πηγές ...τη διεύρυνση της επιχειρηματικής δράσης, διεύρυνσης των θέσεων εργασίας μέσα στις Κοιν.Σ.Επ.,αναβάθμιση διεύρυνση ήδη υπάρχοντων τομέων που δεν μπορούσαν να ασκήσουν άλλη δραστηριότητα...» (ΛΠΟ). Τα πολιτικά στελέχη (ΛΠΟ,ΚΠΟ) διατείνονται ότι η «επιχειρηματική» επιτυχία των φορέων είναι το ζητούμενο, χωρίς να αναγνωρίζουν τις ιδιαιτερότητες τους, γεγονός που εξηγεί μια γενικότερη πολιτική στάση στην ήδη διαπιστωμένη σε προηγούμενα κεφάλαια αστοχία εφαρμογής των υποστηρικτικών μέτρων των νόμων 4019/11 και 4430/16. Επιμένουν στην επίκληση ενός εναλλακτικού επιχειρείν μέσω της Κ.Αλ.Ο. αλλά διαφωνούν στα χαρακτηριστικά της παρουσίας των ειδικών και μειονεκτουσών ομάδων σε αυτό που το καθορίζουν. Θεωρούν ίσως τον τομέα της ΚΟ, ως χώρο επιχειρηματικής δράσης αποκλειστικά όσων ενδιαφέρονται να ασκήσουν επιχειρηματικότητα για να προσφέρουν στην κοινωνία.

Σε ιστορική αναφορά πολιτικού στελέχους της περιόδου 2011 σχετικά με το «κλίμα» της νομοθέτησης του πρώτου νόμου 4019/11, εξηγείται σε μεγάλο βαθμό η πολιτική τότε αντίληψη του κοινωνικού «επιχειρείν» η οποία νομοθετήθηκε για τους φορείς Κ.Αλ.Ο. Συγκεκριμένα ο συγκεκριμένος συνομιλητής μας, παρών και συμμετέχων στην σύνταξη και προώθηση του νόμου 4019/11, ανέφερε ότι η ΚΟ και κοινωνική επιχειρηματικότητα την περίοδο προετοιμασίας του ν/σ είχε διαφορετικό αρχικό προσανατολισμό.

...Υπήρχε όμως το αγγλοσαξονικό μοντέλο που ήταν κυρίως στην Αγγλία και Αμερική ...όπου η ΚΟ ήταν πιο ευέλικτη και ανοικτή σε όλες τις δραστηριότητες που είχαν κοινωνικό σκοπό και δημόσιο συμφέρον ανεξάρτητα του εάν επρόκειτο για ευάλωτες ομάδες...(ΛΠΟ).

Ήταν τότε μια περίοδος κατά την οποία η ελληνική κυβέρνηση προσπαθούσε να στηρίξει την υπηρεσία «Βοήθεια στο Σπίτι» των δήμων η οποία είχε υποστελεχωθεί λόγω των περιορισμών των μνημονίων για νέες προσλήψεις και συμβάσεις.

...Είχαμε τότε και μια ουσιαστική πίεση στο Υπουργείο Εργασίας γιατί είχε καταργηθεί το πρόγραμμα της βοήθειας στο σπίτι. Είχε καταργηθεί – είχε παγώσει μάλλον – για δύο χρόνια ...πολλοί εργαζόμενοι περίμεναν να δουν τι θα γίνει και εάν το πρόγραμμα θα λειτουργήσει κλπ... το ένασμα ήταν πρώτον να αναπτύξουμε τον τομέα της ΚΟ γενικότερα και δεύτερο να εντάξουμε το πρόγραμμα «Βοήθεια στο Σπίτι» σε ένα θεσμικό πλαίσιο που θα ευνοούσε την Κοινωνική Επιχειρηματικότητα ... (ΛΠΟ).

Αναφορικά με την ένταξη ευάλωτων ομάδων...

...υπήρχαν δύο απόψεις για την κοινωνική επιχειρηματικότητα και τη κοινωνική οικονομία, δύο μοντέλα. Το ένα μοντέλο ήταν το ευρωπαϊκό - ηπειρωτικό με το οποίο έβλεπαν την ΚΟ, κυρίως ο Άντορ, το επιτελείο του και οι ευρωπαϊκοί θεσμοί, ...ήταν καθαρά το ζήτημα της ένταξης των ατόμων με αναπηρία, ατόμων με ψυχικά νοσήματα, παραβατικών ατόμων και αυτές τις ευάλωτες ομάδες ήταν διατεθειμένη η Commission να υποστηρίξει χρηματοοικονομικά... (ΛΠΟ).

Συνεπώς ο νόμος του 2011 αποφασίστηκε να συνδυάσει κυρίως την επιχειρηματικότητα κοινωνικού σκοπού αγγλοσαξονικού τύπου (επιχειρηματικότητα). Ωστόσο προσαρμόστηκε σύμφωνα με τις απαιτήσεις της Commission (ΕΕ) στην στόχευση και σε ευάλωτες ομάδες (ψυχικά και κινητικά προβλήματα, παραβατικοί κ.α.) για τις οποίες υπήρχαν και σχετικά χρηματοδοτικά κονδύλια (ΛΠΟ). Έτσι διαμορφώθηκε η τριπλή υπόσταση του πρώτου νόμου της ΚΟ (4019/11) όπως αναφέρει ο συνομιλητής μας και αφορούσε σε: α) ευάλωτες ομάδες και μορφή συνεταιρισμού (απαιτήσεις commission), β) κοινωνική φροντίδα (ανάγκες ΟΤΑ) και γ) παραγωγικός σκοπός (αγγλοσαξονικό μοντέλο). Η τρίτη όμως κατεύθυνση, δεν ανήκε στις τότε χρηματοδοτικές προτεραιότητες της ΕΕ γεγονός που εξηγεί και τις δυσκολίες λειτουργίας του τομέα.

Από συμβούλους συνομιλητές μας και μέλη φορέων Κ.Αλ.Ο. ασκήθηκε κριτική για ασάφειες της περιγραφής των προγραμματικών συμβάσεων και τις κατ' αποκλειστικότητα απευθείας αναθέσεις στους νόμους 4430/16 και 4412/16. Αναφέρθηκε

συγκεκριμένα απόσπασμα του κανονισμού 651 της ΕΕ, μέρος του οποίου αποτυπώθηκε περιφραστικά στον νόμο 4430/2016 (ειδικές ομάδες) αλλά όχι με την απαιτούμενη επάρκεια και όχι για όλο το εύρος των περιπτώσεων. Ειδικότερα όπως ειπώθηκε αφενός δεν διασυνδέθηκε επαρκώς - ως όφειλε - με τον νόμο 4412/16 (δημόσιες συμβάσεις) και αφετέρου συμπεριέλαβε κατηγορίες «μειονεκτουσών» ομάδων²⁷⁴ μελών φορέων όπως «...πρόσφυγες και οι αιτούντες άσυλο, για όσο εκκρεμεί η εξέταση του αιτήματος χορήγησης ασύλου...» (άρθρ.2, 4430/16) που δεν προβλέπονται από τον κανονισμό της ΕΕ για τους σκοπούς της ΚΟ. Τονίστηκε ότι στην περίπτωση επιδοτούμενων προγραμμάτων από την ΕΕ δεν θα μπορούσε να εγκριθεί η χρηματοδότηση ...*Τι το βάζεις λοιπόν; Το βάζεις να φαίνεται λοιπόν μόνο για πολιτικούς λόγους. Δημιουργεί πρόβλημα στα τυπικά στον ίδιο τον νόμο...* (ΓΣΥΜ).

Όπως αποτυπώθηκε σε πολλά σημεία της έρευνας μας, η προσπάθεια μέχρι σήμερα του κράτους να επιληφθεί των προβλημάτων που αναζητούν λύσεις στο πεδίο της ΚΟ έχει αποτύχει. Παρά το γεγονός της ψήφισης δύο νόμων, οι ρυθμίσεις που προέβλεπαν για την βιωσιμότητα των φορέων, δεν κατέστη δυνατόν να υλοποιηθούν ως αναμενόταν. Στις λίγες και σχεδόν μοναδικές - λόγω ειδικού καθεστώτος - περιπτώσεις παροχής υπηρεσιών καθαρισμού από τους Κοι.Σ.Π.Ε. σε κρατικούς φορείς φαίνεται το κενό οικονομικής και θεσμικής υποστήριξης των φορέων. Αλλά και σε αυτές τις περιπτώσεις κοινό σημείο αναφοράς είναι η εξομοίωση τους με τις ιδιωτικές επιχειρήσεις αφού οι καθυστερήσεις στις πληρωμές εκ μέρους του δημοσίου (όπως παγίως συμβαίνει με τον ιδιωτικό τομέα) καθιστά τους φορείς ακόμη περισσότερο οικονομικά αδύναμους (ΠΟΚΦΟ, ΔΥΦΟ, ΑΡΚΣΠ).

Επιπλέον δηλώνεται φοβική στάση της πολιτείας στο να προχωρήσει σε καινοτόμες θεσμικές αλλαγές ή στην διόρθωση των ρυθμίσεων οι οποίες δεν λειτουργούν επαρκώς. Είναι ενδιαφέρον να συμπεριλάβουμε την αφήγηση ενός από τους συμβούλους συνομιλητές μας που κάποτε, όταν επιχειρηματολόγησε σε κυβερνητικά στελέχη (περίοδος 2015-2019) για την ανάγκη υιοθέτησης επιτυχημένων πολιτικών που ισχύουν ήδη στην Ευρώπη, αναφέροντας παραδείγματα καλών πρακτικών υπηρεσιών από

²⁷⁴ Στον κανονισμό της ΕΕ αριθ. 651/2014 αναφέρονται τα άτομα με πολιτισμικά χαρακτηριστικά ως άτομα σε μειονεκτική θέση. Συγκεκριμένα στη παρ. 4 άρθρο 2 (Ορισμοί), εδάφιο ζ αναφέρεται *...είναι μέλος εθνικής μειονότητας εντός κράτους μέλους και χρειάζεται να αναπτύξει τις γλωσσικές του δεξιότητες, την επαγγελματική του κατάρτιση ή την επαγγελματική του πείρα, ώστε να βελτιώσει τις προοπτικές του να αποκτήσει πρόσβαση σε σταθερή απασχόληση...* Συνεπώς στην περίπτωση ελέγχου για την έγκριση χορήγησης σε Κοιν.Σ.Επ. που έχει μέλη πρόσφυγες σε αναμονή χορήγησης ασύλου, θα απορριπτόταν.

κοινωνικές επιχειρήσεις σε δήμους και της απασχόλησης των μελών τους, αντιμετωπίστηκε με σκεπτικισμό και αρνητική διάθεση. Υπήρξε καχυποψία - και όπως τονίστηκε - η δημόσια συζήτηση παρεκτράπη σε ρητορικές περί ιδιωτικοποίησης των υπηρεσιών των δήμων (ΓΣΥΜ).

Επιπλέον η διαπιστούμενη απροθυμία της επίσημης πολιτείας να «κατεβάσει» προς την θεσμική κοινωνία το περιεχόμενο και την στόχευση της Κ.Αλ.Ο. στις περιφέρειες και στους δήμους εξηγεί απολύτως τις δυσλειτουργίες στην εφαρμογή του νόμου από τους δημοσίους φορείς και ΟΤΑ. Όπως χαρακτηριστικά μάλιστα αναφέρεται από σύμβουλο δημάρχου «... οι αντιδήμαρχοι, οι αιρετοί, δεν είχαν καμία ιδέα του τι σημαίνει κοινωνική συνεταιριστική επιχείρηση ή και ένας κοινωνικός συνεταιρισμός...». Τόνισε μάλιστα ότι συγχέεται από τους αιρετούς των ΟΤΑ η έννοια της Κοιν.Σ.Επ. με τις ΜΚΟ και δεν γνωρίζουν ούτε τα βασικά ζητήματα που συνθέτουν την στόχευση και την λειτουργία των φορέων Κ.Αλ.Ο. Το αποτέλεσμα είναι ότι, «... Οι ΟΤΑ δεν έχουν φτάσει στο σημείο να καταλάβουν το πρόσθετο πλεονέκτημα του κοινωνικού αντικτύπου από τις επιχειρήσεις της κοινωνικής οικονομίας...». (ΚΣΥΜ).

Η πλειοψηφία των συνομιλητών μας, διαπιστώνει δυσλειτουργίες στην «κοινωνία των πολιτών» και όλοι συμφωνούν για την αναγκαία συμμετοχή της και των εντός αυτής κινηματικών και παρεμβατικών πρωτοβουλιών των μελών της ως έναν απαραίτητο συνδυασμό με την κρατική δράση και τις πρόνοιες για την επιτυχία της πορείας του πεδίου της ΚΟ. Τονίζουν ότι τα αιτήματα που έρχονται από «τα κάτω» μπορούν να ελέγχουν και σε ορισμένες περιπτώσεις να ασκούν και την αναγκαία πίεση στην επίσημη πολιτεία να επισπεύδει τις αλλαγές προς την σωστή κατεύθυνση. Αναφέρθηκε συγκεκριμένα απουσία πρωτοβουλιών και δράσης εκ μέρους των κοινωνικών ομάδων οι οποίες δεν κινούνται συντονισμένα και θεσμικά. Η αξία μάλιστα του κοινωνικού κεφαλαίου θα είναι εθνικό επίτευγμα εφόσον δημιουργηθεί. Στο σημείο αυτό έγιναν συγκρίσεις με άλλες ευρωπαϊκές χώρες εκεί όπου το θεσμικό πλαίσιο της ΚΟ είναι περισσότερο αποτελεσματικό και οι τοπικές κοινωνίες κινητοποιήθηκαν και οδήγησαν τις εξελίξεις (ΒΣΥΜ, ΑΣΥΜ, ΡΣΥΜ, ΠΟΚΦΟ). Τονίστηκε η «απουσία» διεκδικήσεων εκ μέρους της ίδιας της κοινωνίας των οφειλόμενων πολιτικών για την επίρρωση των παθογενειών και προβλημάτων από την μειωμένη απασχόληση και εργασιακή ένταξη μέσω του πεδίου της ΚΟ.

Οι συμμετέχοντες σύμβουλοι ανέφεραν ότι η κοινωνία ως συλλογικό υποκείμενο και ως το πεδίο υποδοχής και δράσης της ΚΟ δεν ενεργεί αποτελεσματικά. Τόνισαν ότι το σύνολο των πρακτικών στο πεδίο της ΚΟ οι οποίες εφαρμόζονται και κατευθύνονται στις ευάλωτες ομάδες έχουν σκοπό την αντιμετώπιση των δυσχερειών και της ανορθολογικότητας που δημιουργεί η συμβατική οικονομία. Τονίστηκε συνεπώς η «ηχηρή» απουσία της κοινωνίας η οποία με δυναμικές παρεμβάσεις της θα μπορούσε να συντείνει στην προώθηση του επείγοντος για την επιτυχή λειτουργία της ΚΟ. Οι αναλύσεις των μελετών περιπτώσεων που ακολουθούν θα προσφέρουν μια σαφέστερη εικόνα της λειτουργίας του νομικού πλαισίου στην πράξη. Θα αναδειχθούν τα αποτελέσματα των θεσμικών πρωτοβουλιών της κοινωνίας των πολιτών και της ίδρυσης των φορέων Κ.Αλ.Ο. σε συνδυασμό με τις νομοθετικές προβλέψεις στήριξης του τομέα.

Οι μελέτες περιπτώσεων

Για την μελέτη των περιπτώσεων φορέων της Κοινωνικής και Αλληλεγγύης Οικονομίας (Κ.Αλ.Ο) προσεγγίσαμε εγγεγραμμένους φορείς στο ειδικό μητρώο Κ.Αλ.Ο. του υπουργείου Εργασίας (Κοι.Σ.Π.Ε., Κοιν.Σ.Επ., ΣυνΕργ) που α) είναι «αυτοδίκαια» φορείς Κ.Αλ.Ο (άρθρο 3, παρ.1,2 ν4430/16), β) έχουν διαρκή και μακροχρόνια δράση, και γ) η στόχευση της οικονομικής δραστηριότητάς τους είναι η εργασιακή και κοινωνική τους ένταξη των μελών τους μέσω της επιχειρηματικότητας. Συγκεκριμένα, στο δειγματοληπτικό πλαίσιο των δέκα περιπτώσεων προς μελέτη (case studies) περιλαμβάνονται τρεις Κοι.Σ.Π.Ε., έξι Κοιν.Σ.Επ. και ένας ΣυνΕργ (Συνεταιρισμός Εργαζομένων). Ο τελευταίος έχει ιδρυθεί το 2020 αλλά πρόκειται για ένα σχήμα που προϋπήρχε ως επιχείρηση πολλά χρόνια πριν και μετεξελίχθηκε σε φορέα Κ.Αλ.Ο. Η συνομιλία μας με τους εκπροσώπους - μέλη των υπό εξέταση μελετών περίπτωσης έχει γίνει με την μορφή ημιδομημένης συνέντευξης.

Εισαγωγικά αναφέρουμε ότι οι Κοι.Σ.Π.Ε. είναι κοινωνικοί συνεταιρισμοί «ειδικού σκοπού» και βασίζουν την ίδρυση τους στο άρθρο 12 του νόμου 2716/99 του υπουργείου Υγείας. Σύμφωνα με τον 4430/16 θεωρούνται, ισότιμοι ως προς την επιχειρησιακή στόχευση με τις Κοιν.Σ.Επ Ένταξης. Οι περιπτώσεις παρατίθενται κατά σειρά παλαιότητας κατηγοριών και όχι ίδρυσης των φορέων. Έτσι, στην αναφορά μας θα προηγηθούν οι Κοι.Σ.Π.Ε. ως οι παλαιότεροι φορείς αφού υφίστανται από το 2002 (βάσει του νόμου 2716/99) με πλουσιότερη επιχειρησιακή εμπειρία και έπονται οι Κοιν.Σ.Επ. και ο ΣυνΕργ.

Περίπτωση α, Κοι.Σ.Π.Ε Αττική. Ο Κοι.Σ.Π.Ε. της περίπτωσης μας²⁷⁵ ιδρύθηκε στις 2 Μαΐου 2011 ως αποτέλεσμα πρωτοβουλίας ειδικών επαγγελματιών και εθελοντών ψυχικής υγείας και των ενεργειών του Οργανισμού Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης του Δήμου Αθηναίων. Λίγο πριν, τις 27 Σεπτεμβρίου 2010 η Τομεακή Επιτροπή Ψυχικής Υγείας (ΤΕΨΥ) του 8^{ου} Το.Ψ.Υ. Νομού Αττικής του υπουργείου Υγείας γνωμοδότησε θετικά για τη σύσταση και λειτουργία του. Στην σχετική απόφαση αναφέρεται ότι ο σκοπός ίδρυσης του είναι η κοινωνικοοικονομική ενσωμάτωση και επαγγελματική ένταξη των ατόμων με σοβαρά ψυχοκοινωνικά προβλήματα και η συμβολή του στη θεραπεία και στην κατά το δυνατόν οικονομική τους αυτάρκεια.

Η ίδρυση του Κοι.Σ.Π.Ε. στο συγκεκριμένο Δημοτικό Διαμέρισμα εντός ευθύνης του 8^{ου} τομέα ψυχικής υγείας (Το.Ψ.Υ.) του Υπουργείου Υγείας αποφασίστηκε με αφορμή τη παρουσία αρκετών νοσοκομείων στην περιοχή όπως, «Ευαγγελισμός», «Αιγινήτειον», «Αλεξάνδρας», «Ελενα», «Σπυροπούλειο», «Ιπποκράτειο», «Ερυθρός Σταυρός» και «Σωτηρία» τα οποία θα αποτελούσαν δυνητικούς «πελάτες» του συνεταιρισμού. Ο συνεταιρισμός στεγάζεται σε χώρο που του έχει παραχωρήσει το Νοσοκομείο «Αγ. Σάββας». Στην ποικιλία των παρεχόμενων υπηρεσιών περιλαμβάνονται υπηρεσίες καθαριότητας, μαζικής εστίασης, διαχείρισης πρασίνου κ.λπ. καθώς και η δημιουργία μικρών shop in shops (π.χ. κυλικεία) για την κάλυψη αναγκών που προκύπτουν μέσα σε διάφορες επιχειρήσεις. Πρόκειται για δράσεις που επιδιώκεται να είναι βιώσιμες ώστε να διατηρούν τις θέσεις εργασίας των εργαζομένων τους που ανήκουν στις ευάλωτες ομάδες. Το Διοικητικό Συμβούλιο απαρτίζεται από επτά (7) τακτικά μέλη εκ των οποίων πέντε (5) μέλη προέρχονται από τη δεύτερη και τρίτη κατηγορία και δύο (2) από την πρώτη κατηγορία μελών. Ο Κοι.Σ.Π.Ε. αποτελείται συνολικά από 80 μέλη - συνεταιριστές.

Όπως προβλέπεται από τον νόμο η 1^η κατηγορία μελών του Κοι.Σ.Π.Ε. αποτελείται από δραστήριους Λήπτες Υπηρεσιών Ψυχικής Υγείας (ΛΥΨΥ) δηλαδή μέλη ευάλωτων ομάδων που δεν μπορούν να ενταχθούν στο εργασιακό δυναμικό συμβατικών επιχειρήσεων είτε για λόγους λειτουργικότητας είτε για λόγους κοινωνικού στίγματος το οποίο φέρουν στην σημερινή κοινωνία. Η 2^η κατηγορία μελών και εργαζομένων αποτελείται από επαγγελματίες ψυχικής υγείας που προσήλθαν στον Κοι.Σ.Π.Ε. μετά από διάφορες ενέργειες ενημέρωσης με στόχο την διοικητική και επιστημονική

²⁷⁵ Η έρευνα πραγματοποιήθηκε το 2016 στην διάρκεια του μεταπτυχιακού του ερευνητή και επικαιροποιήθηκε τον Δεκέμβριο 2020 μετά από συνομιλία με τον εκπρόσωπο της και γραπτές διευκρινήσεις.

στήριξη του. Περιλαμβάνει άτομα με πολυετή εμπειρία ιδίως στις υπηρεσίες του Δήμου Αθηναίων, του Νοσοκομείου «η Σωτηρία» και σε ΜΚΟ οι οποίες δραστηριοποιούνται στο χώρο της υγείας και έχουν σημαντικό ρόλο στην λειτουργία του Κοι.Σ.Π.Ε. Στην 3^η κατηγορία μελών περιλαμβάνονται ΝΠΔΔ, Νοσοκομεία, ΝΠΙΔ Ψυχικής Υγείας όπως προβλέπεται από το καταστατικό και συγκεκριμένα οι φορείς: Γενικό Νοσοκομείο «Ελπίς», Κοινοτικό Κέντρο Ψυχικής Υγιεινής Ζωγράφου, Ψυχιατρική Κλινική Γενικού Νοσοκομείου «η Σωτηρία», Εταιρία Νόσου Alzheimer και συναφών διαταραχών, Μονάδα Φροντίδας Ηλικιωμένων «Ακτιος Α.Ε.», ΜΚΟ «50 plus», ΜΚΟ «Praxis», ΜΚΟ «Κέντρο Ζωής», ΜΚΟ «Ανοιχτή Αγκαλιά – Φίλοι Κοινωνικής Παιδιατρικής». Επίσης συμμετέχουν εθελοντικά δημόσια πρόσωπα, ηθοποιοί και δημοσιογράφοι, δηλαδή άνθρωποι που διαμορφώνουν την κοινή γνώμη και που θα μπορούσαν να συνδράμουν αποφασιστικά στην εμπέδωση της αναγκαιότητας αποφυγής του στίγματος και του κοινωνικού αποκλεισμού των ωφελούμενων ΛΥΨΥ.

Η λειτουργία του Κοι.Σ.Π.Ε στηρίζεται στην φιλοσοφία «Επιχειρούμε με Κοινωνικό Προσανατολισμό», με την οποία επιδιώκει να αναπτύξει επιχειρηματική δραστηριότητα υψηλού επιπέδου με αποδέκτες αφενός, τον πελάτη ο οποίος εμπιστεύτηκε αυτή την καινοτόμο επιχειρηματική πρόταση, αφετέρου τους εργαζόμενους τους για τους οποίους μεριμνά για την ενσωμάτωσή τους στην αγορά εργασίας. Η λειτουργία είναι δομημένη σε πρότυπα οργανωμένης εμπορικής επιχείρησης. Η πορεία και ο έλεγχος προέρχεται από τις αποφάσεις των συνεδριάσεων του Διοικητικού Συμβουλίου το οποίο έχει ορισμένες αρμοδιότητες και για τις λειτουργικές καθημερινές δραστηριότητες. Έτσι εξασφαλίζει την ομαλή λειτουργία του, τις άριστες υπηρεσίες και την υψηλή ανταγωνιστικότητα. Η οικονομική λειτουργία του διέπεται από το καθεστώς των συμβατικών επιχειρήσεων, τηρεί απλογραφικά βιβλία όπως κάθε μικρομεσαία επιχείρηση και αποδίδει ΦΠΑ και φόρους. Για να είναι βιώσιμη η λειτουργία του εγχειρήματος, ο Κοι.Σ.Π.Ε. λειτουργεί αφενός ως εμπορική και παροχής υπηρεσιών επιχείρηση σύννομη με το οικείο συμβατικό οικονομικό μοντέλο (κερδοφόρα ή ζημιογόνα οικονομική διαχείριση, εργασιακές και ασφαλιστικές υποχρεώσεις) αλλά αφετέρου με «πελατειακή» στόχευση κυρίως στον χώρο των φορέων υγείας (νοσοκομεία, υπηρεσίες, κ.α.) για την οποία υποστηρίζεται από το Υπουργείο Υγείας που είναι και ο προϊστάμενος εποπτικός φορέας, αλλά και από το προαναφερθέν ειδικό νομικό πλαίσιο.

Συγκεκριμένα, έχει αναλάβει από το 2012 - έως σήμερα - την παροχή υπηρεσιών καθαριότητας στην Εθνική Σχολή Δημόσιας Υγείας, στην 1η Υγειονομική Περιφέρεια Αττικής, στην Επιτροπή Προμηθειών Υγείας, στην Ειδική Υπηρεσία Εφαρμογής του Τομέα Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης. Από τον 11^ο 2020 ξεκίνησε την λειτουργία καντίνας - café στο τμήμα Δημόσιας και Κοινοτικής Υγείας του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής. Παρέχει επίσης υπηρεσίες εκτύπωσης φωτοαντιγράφων σε κτήριο του Κεντρικού Τομέα της Περιφέρειας Αττικής και έχει αναπτύξει υπηρεσίες κυλικείου στη Μονάδα Φροντίδας Ηλικιωμένων «Ο Άκτιος».

Λόγω των αναγκών κατάλληλης προετοιμασίας και παροχής εξειδικευμένων ενταξιακών υπηρεσιών στους ωφελούμενους λήπτες υπηρεσιών ψυχικής υγείας (ΛΥΨΥ) η οργάνωση των Κοι.Σ.Π.Ε. προϋποθέτει την παρουσία εξειδικευμένων εκπαιδευτών που εργάζονται σε προγράμματα κατάλληλα σχεδιασμένα για ομάδες με ψυχοκοινωνικά προβλήματα. Η διαδικασία εκπαίδευσης λειτουργεί εντός της δομής και ειδικά στον χώρο εργασίας όπου έχουν ληφθεί τα κατάλληλα μέτρα ασφάλειας και επιπλέον εποπτεύονται από εξειδικευμένο επαγγελματία ψυχικής υγείας (coach) παρόντα κατά την εκπαίδευση αλλά και μετέπειτα στην καθημερινότητα των μελών ΛΥΨΥ. Συνήθως οι εκπαιδευτές είναι έμπειροι επαγγελματίες αλλά συμμετέχουν και πρώην εργαζόμενοι ΛΥΨΥ οι οποίοι αφενός αποτελούν επιτυχημένο παράδειγμα για τους νεοεισερχόμενους και αφετέρου η μετάδοση των εμπειριών της εκπαίδευσης επιτυγχάνεται ομαλότερα λόγω των κοινών βιωμάτων που τους συνδέουν.

Από τα προαναφερόμενα προκύπτει ότι ο Κοι.Σ.Π.Ε φροντίζει για την επανένταξη των μελών του (α' κατηγορίας) και την είσοδο τους στην οικονομική και κοινωνική ζωή. Ο Κοι.Σ.Π.Ε. είναι βιώσιμος οικονομικά και λειτουργικά και η λειτουργία του εξελίσσεται αναλαμβάνοντας νέα έργα. Από τα 80 συνολικά μέλη του απασχολούνται μόνιμα τα 25 εκ των οποίων 12-14 μέλη είναι ΛΥΨΥ (διάφορες κατηγορίες αναπηρίας και άλλες κατηγορίες ευαλωτότητας/ευπάθειας) και οι υπόλοιποι επαγγελματίες ψυχικής υγείας (ειδικοί εμψυχωτές, εκπαιδευτές κ.α.). Η βιωσιμότητα του συγκεκριμένου Κοι.Σ.Π.Ε. εξαρτάται από την επιτυχή οικονομική λειτουργία η οποία εξασφαλίζεται από τις επιχειρηματικές δράσεις (εστιατόριο, κυλικείο) αλλά και τις συμβάσεις παροχής υπηρεσιών που έχει αναλάβει σε δημόσιους φορείς (νοσοκομεία κ.α.) στους οποίους παρέχει ποικίλες υπηρεσίες (καθαρισμός χώρων, καταστροφή εγγράφων και φωτοτυπίες). Η κατάρτιση των μελών και ωφελούμενων που ανήκουν στις ευάλωτες ομάδες γίνεται εσωτερικά στον Κοι.Σ.Π.Ε. και γίνεται εφικτή μέσω της μη τυπικής

(στοχευμένης επικοινωνίας) και άτυπης (στον χώρο εργασίας) εκπαίδευσης. Η κεφαλαιακή διαθεσιμότητα, η ταμειακή ρευστότητα και οι διαδικασίες της ΔΒΜ είναι απαραίτητοι παράγοντες για την αποτελεσματική ενταξιακή διαδικασία. Οι προκλήσεις που θα μπορούσαν να αντιμετωπιστούν, εντοπίζονται στις καθυστερημένες πληρωμές από το δημόσιο που πλήττουν την ταμειακή ρευστότητα και στην απουσία ειδικών για το αντικείμενο εργασίας του Κοι.Σ.Π.Ε. προγραμμάτων κατάρτισης και ΔΒΜ με την συνδρομή των υπουργείων Εργασίας και Παιδείας. Οι επιδοτήσεις του υπουργείου Υγείας που αποφασίστηκαν το 2016 και αποδόθηκαν το 2017 και το 2018 βοήθησαν στην ανάπτυξη της νέας δραστηριότητας (καντίνα στο Π.Α.Δ.Α). Επίσης δημιουργήθηκαν τεκμήρια για την αξιολόγηση και την αποτύπωση της 10ετούς λειτουργίας του Αθηνά Ελπίς. Η χρηματοδότηση στήριξε επίσης τις υφιστάμενες δραστηριότητες, οι οποίες αναπτύχθηκαν περαιτέρω (π.χ. καθαριότητα). Στήριξαν την βιωσιμότητα κάποιων δράσεων στην περίοδο της πανδημίας. Τέλος κάποιες δραστηριότητες που επιχειρήθηκαν να αναπτυχθούν ανεπιτυχώς, όπως η αξιοποίηση αδρανών ακινήτων του δημοσίου στη λογική της παραχώρησης, ανακατασκευής και βραχυχρόνιας μίσθωσης (Airbnb φιλοσοφία) στηρίχθηκαν με πόρους της χρηματοδότησης ως προς τις προκαταρκτικές τους ενέργειες. Δεν ολοκληρώθηκαν ωστόσο γιατί οι διαδικασίες παραχώρησης δεν ολοκληρώθηκαν από πληθώρα ιδιοκτητών ΝΠΔΔ.

Περίπτωση β, Κοι.Σ.Π.Ε Αττική. Ο Κοι.Σ.Π.Ε.²⁷⁶ ιδρύθηκε το 2006 και ανήκει στον 10^ο Τομέα Ψυχικής Υγείας, συγκεκριμένα στο 2^ο Διαμέρισμα του Δ. Αθηνών που περιλαμβάνει τις συνοικίες: Παγκρατίου, Προφήτη Ηλία, Γούβας, Ν. Κόσμου, Δουργούτιου, Αγ. Ιωάννη, καθώς και τους Δήμους Αγ. Δημητρίου Μπραχαμίου και Ν. Σμύρνης. Η ιδέα για τη σύστασή του προήλθε από το ανθρώπινο δυναμικό της Εταιρείας Κοινωνικής Ψυχιατρικής και Ψυχικής Υγείας (Ε.Κ.Ψ. Π. Σακελλαρόπουλος) και υλοποιήθηκε με τη συνεχή υποστήριξή της.

Ο αριθμός των εταίρων του ανέρχεται σε 73 μέλη εκ των οποίων οι 40 ανήκουν στην 1^η κατηγορία (άτομα με ψυχοκοινωνικά προβλήματα), οι 25 ανήκουν στη 2^η κατηγορία (επαγγελματίες ψυχικής υγείας) και οι 8 στην 3^η κατηγορία (φορείς Ιδιωτικού και δημοσίου δικαίου). Οι φορείς 3^{ης} κατηγορίας είναι συγκεκριμένα οι: Ινστιτούτο Ψυχικής Υγείας Παιδιών και Ενηλίκων Καλλιθέας (Ι.Ψ.Υ.Π.Ε), Άνοδος ΑΜΚΕ, Εταιρεία Ψυχοκοινωνικής - Κινητικής Αποκατάστασης και Μέριμνας Υγείας (ΕΨΑΜΥ),

²⁷⁶ Η έρευνα πραγματοποιήθηκε το 2016 στην διάρκεια του μεταπτυχιακού του ερευνητή και επικαιροποιήθηκε τον Δεκέμβριο 2020 μετά από συνομιλία με τον εκπρόσωπο της και γραπτές διευκρινήσεις.

Ξένιος Ζευσ ΑΜΚΕ, Ε.Κ.Ψ. Π. Σακελλαρόπουλος και ο Αστικός Συνεταιρισμός Πυξίδα. Το Δ.Σ. είναι επταμελές και ο αντιπρόεδρος του όπως και ένα μέλος ανήκουν στην 1^η κατηγορία συνεταιριστών (ΛΥΨΥ). Στις συγκλήσεις Δ.Σ. καλούνται και άλλα μέλη 1^{ης} κατηγορίας να συμμετέχουν ως παρατηρητές για να αποκτούν εμπειρία της λειτουργίας των οργάνων.

Πρόκειται για ένα Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου με περιορισμένη ευθύνη των μελών του. Έχει παραγωγική - εμπορική ιδιότητα και συγχρόνως αποτελεί μονάδα ψυχικής υγείας με σκοπό την ένταξη στην οικονομική και κοινωνική ζωή ατόμων με ψυχοκοινωνικά προβλήματα. Αναζητά διαρκώς συνεργασίες και αναπτύσσει επιχειρηματικές δραστηριότητες, προκειμένου να εξυπηρετήσει τους οικονομικούς και ψυχοκοινωνικούς σκοπούς, τις αρχές και τις αξίες του. Ο Κοι.Σ.Π.Ε δραστηριοποιείται σε τρεις βασικές επιχειρησιακές δράσεις: Συνεργείο Καθαρισμού «Μισή Αρχοντιά», συνεργείο για απεντομώσεις και απολυμάνσεις και γενικό εμπόριο: καθαριστικά- αναλώσιμα- τρόφιμα. Όπως σε όλους τους Κοι.Σ.Π.Ε. η ενταξιακή διαδικασία, είναι η σημαντικότερη ευθύνη του εγχειρήματος. Μέχρι το 2017 λειτουργούσε πολιτιστικό καφενείο κοντά σε πανεπιστημιακό ίδρυμα αλλά διακόπηκε η λειτουργία του λόγω μη βιώσιμης λειτουργίας και αυξημένου ανταγωνισμού στην περιοχή από επιχειρήσεις με ομοειδές αντικείμενο.

Ο Κοι.Σ.Π.Ε. συμμετείχε στο παρελθόν και συμμετέχει και σήμερα σε χρηματοδοτούμενα από την ΕΕ εκπαιδευτικά προγράμματα ως συνεργάτης αλλά και ωφελούμενος υπηρεσιών εκπαίδευσης εταίρος για να αντιμετωπίσει το έλλειμμα προγραμμάτων ΔΒΜ που διαπιστώνει στο εκπαιδευτικό πλαίσιο της πολιτείας. Ένα από αυτά ήταν το GRUNDTVIG, SETreality την περίοδο 2012-2014. Επιπλέον, συμμετείχε με στην επιμορφωτική δράση του δήμου Αθηναίων «Επιχειρώ Κοινωνικά» και όπως αναφέρει ήταν μια από τις σημαντικότερες σχετικές πρωτοβουλίες²⁷⁷. Από το 2019 έως σήμερα (Δεκ.2020) συμμετέχει στην σύμπραξη SEPAL με εταιρούς από την Ισπανία Ρουμανία και Πολωνία και σκοπό την εκπαίδευση των NEETs (Not in Education,

²⁷⁷ Το πρόγραμμα Grundtvig ήταν μέρος του Προγράμματος Δια Βίου Μάθησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στήριξε άτομα και οργανώσεις που ασχολούνται με την εκπαίδευση μη επαγγελματικής εκπαίδευσης ενηλίκων στην ΕΕ. Το SETreality project ήταν Εκπαιδευτική Σύμπραξη GRUNDTVIG με στόχο τη δημιουργία επιμορφωτικού υλικού για την ενημέρωση επιχειρηματιών για τις δυνατότητες και ευκαιρίες εργασίας των ευάλωτων ομάδων και για τα άτομα με ειδικές ανάγκες. Το Πρόγραμμα “SETreality” στοχεύει στον εντοπισμό κατάλληλων μορφών κοινωνικών επιχειρησιακών δράσεων για την επαγγελματική και κοινωνική αποκατάσταση και επανένταξη των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων. Στο Πρόγραμμα συμμετείχαν οργανισμοί εκπαίδευσης, επαγγελματικής και κοινωνικής αποκατάστασης και επανένταξης ατόμων με ειδικές ανάγκες (κυρίως ΑμΕΑ και άτομα με προβλήματα ψυχικής υγείας) από την Αυστρία, Ελλάδα, Ηνωμένο Βασίλειο, Ιταλία, Λιθουανία, Πορτογαλία και Τουρκία.

Employment, or Training)²⁷⁸ ενώ συνεργάζεται με την CEFEC²⁷⁹. Ο Κοι.Σ.Π.Ε επιπλέον των παραπάνω προσπαθειών κατάρτισης λειτουργεί εντός των δομών του προγράμματα επαγγελματικού προσανατολισμού και εκπαίδευσης. Μας ανέφερε ότι διαθέτει γραφείο στήριξης εργασιακής απασχόλησης με πρακτική άσκηση περίπου για ένα μήνα και στη συνέχεια ο ΛΥΨΥ ενθαρρύνεται να μπει στη διαδικασία της πρόσληψης στην ελεύθερη αγορά εργασίας, όταν υπάρξει τέτοια ευκαιρία.

Διαπιστώσαμε μετά από παρατήρηση της λειτουργίας του συνεταιρισμού και συγκεκριμένα στην περίοδο λειτουργίας του πολιτιστικού καφενείου ότι ο Κοι.Σ.Π.Ε. πιστεύει στην εξέχουσα σημασία της ΔΒΜ για την προετοιμασία και κατάρτιση των μελών του πριν από την εργασιακή τους ένταξη αλλά και κατά την διάρκεια της. Οι νέοι ενταχθέντες λήπτες ψυχικής υγείας (ΛΥΨΥ) εργάζονται με παλαιότερους και έμπειρους με εποπτεία του επαγγελματία ψυχικής υγείας (coach). Είναι εντυπωσιακό το γεγονός ότι στην περίπτωση ένταξης στην ελεύθερη αγορά ο coach παρακολουθεί τον ΛΥΨΥ δημιουργώντας ένα «δίκτυο προστασίας» μέχρι την τελική του ενσωμάτωση χωρίς ποτέ να διακόπτει την σχέση αυτή. Ο coach είναι σχεδόν πάντα παρών και διατηρεί επικοινωνία ακόμη και με την εργοδοσία του ωφελούμενου. Σε πολλές περιπτώσεις εκπαιδεύεται και ο ίδιος στα απαιτούμενα καθημερινά επαγγελματικά καθήκοντα της θέσης εργασίας του ΛΥΨΥ για να τον αντικαταστήσει σε περίπτωση απουσίας του. Έτσι εγγυάται παράλληλα την απρόσκοπτη λειτουργία της θέσης στον εργοδότη αποκομίζοντας επιπλέον εμπειρία χρήσιμη για εκπαίδευση μελλοντικών εκπαιδευομένων στο ίδιο αντικείμενο.

Ο Κοι.Σ.Π.Ε. με μεγάλες προσπάθειες στον τομέα της οργάνωσης έχει κατορθώσει σήμερα από τα 65 μέλη-φυσικά πρόσωπα, να απασχολεί εντός της δομής 20 εργαζόμενους 1ης κατηγορίας (μέλη με ψυχοκοινωνικά προβλήματα) από 16 που ήταν στο 2016 αλλά και διοικητικούς 2ης κατηγορίας (επαγγελματίες ψυχικής υγείας). Το 2017 και το 2018 έλαβε, όπως όλοι σχεδόν οι Κοι.Σ.Π.Ε., επιδότηση από το υπουργείο Υγείας για αναδιάρθρωση των υπηρεσιών του και δημιουργία νέων θέσεων εργασίας (βλ. σελ.189-90).

²⁷⁸ SEPAL project <https://www.projectsepal.com/lsc-training-in-greece/> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

²⁷⁹ CEFEC, Ευρωπαϊκό Δίκτυο Κοινωνικών Εταιρειών, Κοινωνικών Συνεταιρισμών, ΜΚΟ και οργανώσεων που έχουν στόχο τη δημιουργία αμειβόμενης εργασίας για άτομα με ειδικές ανάγκες και μειονεκτούντα άτομα <https://www.socialfirmseurope.org/> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

Ένα από τα σοβαρότερα προβλήματα που αντιμετωπίζει και τα οποία επιδρούν αρνητικά στην βιώσιμη λειτουργία του είναι όπως μας αναφέρθηκε η απουσία στελεχών διοίκησης και η αδυναμία του Κοι.Σ.Π.Ε. να προσελκύσει και να αποζημιώσει οικονομικά επαγγελματίες με υψηλό επίπεδο εμπειρίας στην επιχειρησιακή λειτουργία. Το γεγονός αυτό επιδρά αρνητικά στην επιτυχή και απρόσκοπτη λειτουργία του. Επίσης σημαντικές προκλήσεις που χρειάζονται αντιμετώπιση από την πολιτεία είναι η απουσία εκπαιδευτικού πλαισίου για άτομα με σοβαρά προβλήματα ψυχικής υγείας σε επαγγέλματα και ειδικότητες αιχμής. Όπως μας επισημάνθηκε, οι περισσότερες εκπαιδευτικές δράσεις με πρωτοβουλία και δαπάνες της πολιτείας τα τελευταία χρόνια ήταν κενές περιεχομένου λόγω ασυμβατότητας με τις τρέχουσες ανάγκες εργασιακής ένταξης.

Περίπτωση γ, Κοι.Σ.Π.Ε Αττική. Ο Κοι.Σ.Π.Ε. ιδρύθηκε το 2014 όταν 72 φυσικά και νομικά πρόσωπα στο κέντρο της Αθήνας (περιοχές Κυψέλης, Πατησίων, Πολυγώνου, Λαμπρινής και Γαλασίου) υπέγραψαν το καταστατικό του συνεταιρισμού, το οποίο στοχεύει στη δημιουργία θέσεων απασχόλησης για άτομα με ψυχοκοινωνικά προβλήματα, μετανάστες/πρόσφυγες και άλλα ευάλωτα στην εργασιακή ένταξη άτομα. Είναι ταυτόχρονα μονάδα ψυχικής υγείας (όπως όλοι οι Κοι.Σ.Π.Ε.), εποπτευόμενη από το Υπουργείο Υγείας και διέπεται από τις διατάξεις του άρθρου 12 του Ν. 2716/1999, για την μεταρρύθμιση στην ψυχική υγεία και επικουρικά από τις διατάξεις του Ν. 4430/2016 για την «κοινωνική αλληλεγγυα οικονομία». Στον συνεταιρισμό εκτός των φυσικών προσώπων (επαγγελματίες ψυχικής υγείας και οι κοινωνικά ευαίσθητοι ιδιώτες), συμμετέχουν φορείς κοινωνικής οικονομίας, φορείς αυτοδιοίκησης, και ιδιωτικές επιχειρήσεις.

Το πιο πρόσφατο συνεταιριστικό σχήμα (από τον Ιούνιο 2017) έχει ως εξής: Α' Κατηγορία (άτομα με ψυχοκοινωνικά προβλήματα) 37 μέλη (42,5%), Β' Κατηγορία (επαγγελματίες ψυχικής υγείας) 34 μέλη (39,1%) και Γ' Κατηγορία (άλλα φυσικά ή νομικά πρόσωπα) 16 μέλη (18,4%). Τα νομικά πρόσωπα που συμμετείχαν στην Ομάδα Πρωτοβουλίας για τη σύσταση του Συνεταιρισμού ήταν οι φορείς: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αστική μη Κερδοσκοπική Εταιρεία "ΙΑΣΙΣ", Αστική μη Κερδοσκοπική Εταιρεία "Συν-ειρμός" Κοινωνικής Αλληλεγγύης, Αστική μη Κερδοσκοπική Εταιρεία "Π. Λυκουρέζος – Ένα παιδί ένας κόσμος", "Βαβέλ" – Μονάδα ψυχικής υγείας για μετανάστες, Οργάνωση Υποστήριξης Νέων "Άρσις", Αστική μη Κερδοσκο-

πική Εταιρεία “ASANTE”, Ομόρρυθμη Εταιρεία Συμβούλων “ΚΟΧΛΙΑΣ – Κ. Φώλιας & Σία”, Ανώνυμη Εταιρεία Συμβούλων “REMACO”, Η Πανελλήνια Ένωση για την Ψυχοκοινωνική Αποκατάσταση & την Επαγγελματική Ένταξη, Εταιρεία Ανάπτυξης και Τουριστικής Προβολής του Δήμου Αθηναίων, Τ.Ε.Ι. Αθηνών και το Κέντρο Ψυχικής Υγείας Αθηνών του Γεν. Νοσ. Θώρακος “Σωτηρία”.

Ο Κοι.Σ.Π.Ε. προσφέρει υπηρεσίες καθαριότητας που είναι η κύρια συνεισφορά στον κύκλο εργασιών αλλά ταυτόχρονα λειτουργεί κατάστημα ειδών από δεύτερο χέρι, το «Second Hand Shop» στη Δημοτική Αγορά της Κυψέλης. Προτίθεται να ασχοληθεί με άλλους επαγγελματικούς χώρους όπως το εναλλακτικό εστιατόριο “Food Lab-Pop Up” και επίσης να δημιουργήσει τμήμα διαπολιτισμικής υποστήριξης για άτομα που προέρχονται από διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα αλλά και υπηρεσίες συνεργειών επισκευής κτιρίων. Επιπλέον όπως αναφέρθηκε, έχει ήδη εκκινήσει δραστηριότητα μεταποίησης μεταχειρισμένων ειδών ένδυσης με την ονομασία Robe de Ville, «ένδυμα της πόλης» ενώ επίσης ετοιμάζονται δραστηριότητες επισκευών στο έπιπλο, λευκές συσκευές και στο κόσμημα. Η δραστηριότητα μεταποίησης σε εννέα μήνες από την εκκίνηση της λειτουργίας της κατάφερε να καταγράψει κερδοφορία, παρά τα έξοδα της αρχικής εγκατάστασης. Μάλιστα, αναζητά νέο-δεύτερο κατάστημα (το πρώτο είναι το second hand Shop).

Στο πλαίσιο της σκοπούμενης δραστηριότητας, στην εστίαση, επιδίωξε και κατάφερε να του παραχωρηθούν για δωρεάν χρήση για δέκα χρόνια τα μαγειρεία του Γενικού Ογκολογικού Νοσοκομείου Κηφισιάς Άγιοι Ανάργυροι. Το νοσοκομείο αυτό είναι το πιο σύγχρονο νοσοκομείο, παραδόθηκε μάλιστα σε λειτουργία ταυτόχρονα με τους Ολυμπιακούς αγώνες. Τα πλήρως εξοπλισμένα μαγειρεία ουδέποτε λειτούργησαν και παρέμεναν αδρανή από την αποπεράτωση τους. Ήταν μια απόφαση που λήφθηκε από το νοσοκομείο το οποίο ανταποκρίθηκε στο αίτημά του συνεταιρισμού, η απόφαση επικυρώθηκε από την υγειονομική περιφέρεια, την ανώτατη διοικητική βαθμίδα και στην συνέχεια από το υπουργείο Υγείας.

Ο Κοι.Σ.Π.Ε. και στις τρεις πλήρεις διαχειριστικές χρήσεις του, είναι πλεονασματικός. Στις δυο πρώτες διαχειριστικές χρήσεις μάλιστα μετέφερε ένα μέρος του πλεονάσματος, αρκετά σημαντικό, να το διανείμει στους εργαζόμενους αναλογικά ως πριμ παραγωγικότητας. Τα σημαντικότερα προβλήματα που αντιμετωπίζει ωστόσο σε θέματα καθημερινής λειτουργίας είναι η ταμειακή ρευστότητα αφού όπως τονίστηκε

συγκεκριμένα, ένας δημόσιος οργανισμός στον οποίο ο Κοι.Σ.Π.Ε. προσφέρει υπηρεσίες καθαριότητας χρωστάει πάνω από 170,000€ ενώ περίπου 35,000€ είναι δεσμευμένα σε τράπεζες για έκδοση εγγυητικών επιστολών. Όταν ο συγκεκριμένος κοινωνικός συνεταιρισμός έχει κατά μέσο όρο ακαθάριστα έσοδα ~400.000, το ποσό των 200 χιλ. είναι σημαντικό για την επιτυχή ταμειακή του ισορροπία. Ωστόσο το πρόβλημα αυτό αντιμετωπίστηκε προσωρινά με την χρήση ενός ποσού επιχορήγησης για νέες δραστηριότητες από το υπουργείο υγείας αλλά καθυστερεί την πραγματική στόχευση της επιχορήγησης που είναι οι νέες δραστηριότητες και υπονομεύει το μέλλον του συνεταιρισμού.

Ο συνεταιρισμός εντοπίζει μεταξύ άλλων ελλείμματα στο εκπαιδευτικό πλαίσιο της πολιτείας για μέλη ειδικών ομάδων όπως είναι τα άτομα με ψυχοκοινωνικά προβλήματα. Προς το παρόν δεν προσφέρονται όπως μας τονίστηκε προγράμματα με στόχευση σε ειδικότητες αιχμής που διευκολύνουν την ασφαλή ένταξη των ΛΥΨΥ στην αγορά εργασίας. Ειδικά στις ομάδες ΛΥΨΥ αλλά και στις υπόλοιπες ομάδες με ευπάθεια στην ομαλή ενεργό συμμετοχή και την εργασιακή ένταξη τους, η προετοιμασία είναι απαραίτητη διότι οι προαναφερόμενοι εργαζόμενοι έχουν σοβαρά ελλείμματα σε δεξιότητες, κουλτούρας και φιλοσοφίας απασχόλησης. Δηλαδή, όπως αναφέρθηκε, πέρα από τα άτομα με ψυχοκοινωνικά προβλήματα που οι ανάγκες τους είναι πολλαπλές, υπάρχουν και νέοι άνθρωποι «τυπικά υγείς» που δεν έχουν ξαναδουλέψει, ή έχουν απογοητευτεί από τη δουλειά τους, ή έχουν αποτραβηχτεί από την ενεργό εργασιακή δράση. Αυτοί οι άνθρωποι χρειάζονται εκπαίδευση για να μπορούν αφενός να ξαναμπούν σε μια δουλειά και αφετέρου να μην την χάσουν. Για παράδειγμα στην καθαριότητα όπως χαρακτηριστικά ειπώθηκε πρέπει κανείς να ξέρει να χρησιμοποιεί με αποτελεσματικότητα και με ασφάλεια τα εργαλεία και τις χημικές ουσίες καθαρισμού. Π.χ. «...Ένα επαγγελματικό σφουγγαρόπανο μπορεί να κάνει πάρα πολύ σοβαρή ζημιά στη μέση ενός μη εκπαιδευμένου ατόμου, κάτι που δεν το θέλουμε...».

Ο Κοι.Σ.Π.Ε. το 2016 έκλεισε τη διαχειριστική χρήση του με 45 εργαζόμενους, Το 2017 απασχόλησε 60 άτομα, ενώ το 2018 ξεπέρασε τους 90 εργαζόμενους ...τα ποσοστά των εργαζομένων είναι περίπου 40% άτομα με προβλήματα ψυχικής υγείας, περίπου 30% πρόσφυγες, μετανάστες, αιτούντες άσυλο και άλλες κατηγορίες όπως φυλακισμένοι τοξικοεξαρτημένοι κ.λπ. και ένα 30% που είναι από τον γενικό πληθυσμό...

Άξιο αναφοράς είναι επίσης ότι δύο εργαζόμενοι στον Κοι.Σ.Π.Ε. διοικητικοί υπάλληλοι είναι μισθοδοτούμενοι από μονάδες ψυχικής υγείας και έχουν προσφερθεί

από το υπουργείο Υγείας. Ο Κοι.Σ.Π.Ε. όπως τονίστηκε θα μπορούσε να είναι ακόμη περισσότερο αποδοτικός αναφορικά με την εργασιακή ένταξη που είναι ο πρωταρχικός σκοπός του, εάν βελτιωνόταν το πλαίσιο πληρωμών από τους δημόσιους φορείς και το εκπαιδευτικό πλαίσιο της ΔΒΜ επέτρεπε την προετοιμασία των ειδικών και ευάλωτων ομάδων για την σταδιακή αξιοποίηση των υπηρεσιών τους από την ελεύθερη αγορά εργασίας με στόχο την ασφαλή εργασιακή ένταξη και απασχόληση.

Περίπτωση δ, Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης Ευπαθών Ομάδων, Αττική. Εισαγωγικά θα πρέπει να αναφερθεί ότι οι Κοιν.Σ.Επ γενικότερα έχουν κάνει την παρουσία τους με την ψήφιση του νόμου 4019/11 και συνέχισαν ως φορείς Κ.Αλ.Ο. αργότερα με τον πρόσφατο νόμο 4430/16. Σύμφωνα με το νομικό πλαίσιο οι Κοιν.Σ.Επ. είναι φορείς επιχειρηματικής δραστηριότητας με κοινωνική ανταποδοτικότητα και δημιουργία βιώσιμων θέσεων εργασίας για τα μέλη τους. Η ίδρυση μιας Κοιν.Σ.Επ. αντί μιας συμβατικής επιχείρησης αποφασίζεται λόγω της διακριτής της παρουσίας στην οικονομία ως φορέας με κοινωνική στόχευση, αλλά και λόγω του υποστηρικτικού περιβάλλοντος που περιγράφουν οι νόμοι όπως π.χ. οι προγραμματικές συμβάσεις με ΟΤΑ και άλλους δημόσιους οργανισμούς, στήριξη από ειδικό Ταμείο Κοινωνικής Οικονομίας, κ.α.

Η Κοιν.Σ.Επ. ιδρύθηκε τον Οκτώβριο 2018 και αποτελείται από εννέα μέλη. Είναι Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης Ευάλωτων Ομάδων, που σύμφωνα με τον νόμο επιδιώκει την ένταξη στην οικονομική και κοινωνική ζωή, των ατόμων που ανήκουν στις Ευάλωτες Κοινωνικές Ομάδες. Στην περίπτωση της Κοιν.Σ.Επ. τα μέλη της είναι νέοι που αποφοίτησαν από ειδικό σχολείο (ΕΕΕΚ) της Αττικής και ανήκουν στις ομάδες με ψυχοκοινωνικά χαρακτηριστικά (όπως αυτισμός, νοητική υστέρηση). Τα ειδικά σχολεία (Σχολικές Μονάδες Ειδικής Αγωγής Εκπαίδευσης-ΣΜΑΕ.) είναι επαγγελματικές παραγωγικές σχολές που προετοιμάζουν τους νέους με ειδικά ψυχοκοινωνικά και κινητικά προβλήματα στο να μάθουν και ακολουθήσουν ένα επάγγελμα της αρεσκείας τους και να ενταχθούν στην κοινωνία. Οι γονείς και οι εκπαιδευτές τους επέλεξαν μεταξύ άλλων τύπων επιχείρησης να ιδρύσουν Κοιν.Σ.Επ. διότι είναι ο μόνος φορέας όπου τα μέλη μπορούν να είναι και εργαζόμενοι ενώ μπορούν να διατηρήσουν τα επιδοματικά προνόμια (αναπηρίας) που δικαιούνται.

Η Κοιν.Σ.Επ. παρασκευάζει και εμπορεύεται μπάρες δημητριακών βασισμένες σε συνταγές οι οποίες έχουν προσφερθεί ανιδιοτελώς από διάσημο σεφ τις οποίες επιμελείται και συνεχώς εμπλουτίζει. Ο κύριος σκοπός της Κοιν.Σ.Επ. είναι η εργασιακή ένταξη και οικονομική ανεξαρτησία των μελών της που είναι αποφοιτήσαντες μαθητές

από το ΕΕΕΚ (τμήμα ζαχαροπλαστικής). Τα υπόλοιπα μέλη, για την εκπλήρωση των σκοπών της Κοιν.Σ.Επ., παρέχουν υπηρεσίες εθελοντικά και ορισμένα εξ αυτών αναζητούν επίσης την εργασιακή τους ένταξη. Η παρουσία των υποστηρικτών είναι σημαντική σε όλο το εγχείρημα διότι τα μέλη που ανήκουν στις ευάλωτες ομάδες δεν δύνανται να παρακολουθήσουν και συντονίσουν μόνα την προσπάθεια αυτή. Συνεπώς εκτός των τεσσάρων ανέργων μελών που ανήκουν στις ευάλωτες ομάδες και αναζητούν εργασιακή ένταξη, υπάρχουν και δύο ακόμη εν δυνάμει εργαζόμενοι οι οποίοι θα μπορούσαν να βιοπορίζονται και να εργάζονται σε μόνιμη βάση ώστε το όραμα της βιωσιμότητας αυτού του τόσο σημαντικού για την ένταξη συνεταιρισμού να έχει επιτυχία. Ο ένας εκ των συνομιλητών μας – ο πρόεδρος ΔΕ – πρώην στέλεχος πολυεθνικών εταιρειών, είναι εκ των εθελοντών που βρίσκονται σε ηλικία απασχόλησης αλλά παρέχει μόνο εθελοντικό έργο, ασχολείται με τον συντονισμό και τα διαδικαστικά θέματα της Κοιν.Σ.Επ.

Η Κοιν.Σ.Επ από τη έναρξη της δραστηριότητας της έχει βραβευτεί από οργανισμούς και διάφορα ιδρύματα, έχει κληθεί σε συνεντεύξεις παρουσίασης του κοινωνικά καινοτόμου εγχειρήματος και είναι γνωστή ως φορέας Κ.Αλ.Ο. που προσφέρει κοινωνική καινοτομία. Ωστόσο προς το παρόν δεν έχει οικονομική ανεξαρτησία να χρηματοδοτήσει ακόμη και το ενοίκιο ενός μικρού καταστήματος που θα μπορούσε να διαθέτει και λιανικώς τα προϊόντα της. Επί του παρόντος προωθεί τις μπάρες δημητριακών σε καταστήματα σε όλη τη Ελλάδα και σε όποιον εμπορικής φύσεως χώρο κληθεί (συνέδρια, εκδηλώσεις) σχετικό με θεματικές δράσεις κοινωνικής ευαισθησίας. Τα προϊόντα μολονότι άρτια ποιοτικά και γευστικά, δεν μπορούν να ανταγωνιστούν σε επίπεδο τιμών στο ράφι της οργανωμένης λιανικής άλλες αντίστοιχες προτάσεις πολυεθνικών ή μεγάλων ελληνικών επιχειρήσεων. Ωστόσο προτιμώνται από ένα ειδικό περιβάλλον καταστημάτων που προσελκύουν ειδικό κοινό το οποίο προτιμά προϊόντα με κοινωνική αφετηρία και προορισμό.

Τα προϊόντα λόγω των απαιτούμενων ειδικών συνθηκών υγιεινής και μεθόδου παραγωγής απαιτούν την διάθεση υψηλής τεχνολογίας μηχανολογικού εξοπλισμού. Για τον λόγο αυτό παρασκευάζονται με ανάθεση από οργανωμένη παραγωγική μονάδα που διαθέτει τις ανάλογες εγκαταστάσεις και αδειοδότηση. Η Κοιν.Σ.Επ προς το παρόν καλύπτει οριακά το κόστος παραγωγής και συσκευασίας χωρίς να μπορεί να δημιουργήσει πλεόνασμα για να το χρησιμοποιήσει στην περαιτέρω ανάπτυξη της ή/και να

χρηματοδοτήσει έστω και μια θέση εργασίας. Πέρα όμως από τις οικονομικές προκλήσεις, αντιμετωπίζει και θέματα στελέχωσης από εξειδικευμένους επαγγελματίες που θα μπορούσαν να την οδηγήσουν στην επιτυχία. Για παράδειγμα, χρειάζεται άμεσα ένα εμπορικό στέλεχος για να αναπτύξει το τμήμα πωλήσεων και το marketing για να προωθήσει τα προϊόντα σε μεγαλύτερο τμήμα της αγοράς. Την εργασία αυτή την κάνουν έως τώρα οι εθελοντές γονείς ή οι εργαζόμενοι καθηγητές μέλη της και απασχολούνται μόνο αποσπασματικά.

Όπως προαναφέρθηκε η Κοιν.Σ.Επ. ιδρύθηκε στην βάση ενός πολυσήμαντου κοινωνικού οράματος τόσο για τα μέλη - δυνητικά ωφελούμενους της όσο και για την υπόλοιπη κοινωνία εφόσον αποδειχθεί η αποτελεσματικότητά του. Το όραμα αυτό της κοινωνικής και οικονομικής χειραφέτησης μέσω της εργασιακής ένταξης δυσκολεύεται στην υλοποίηση του λόγω απουσίας κεφαλαίου, εκπαιδευμένου στην επιχειρηματικότητα προσωπικού και αδυναμία απασχόλησης εμπείρων στελεχών. Ο κύκλος εργασιών της είναι περιορισμένος και δεν επιτρέπει πλεόνασμα αφού όλες οι εισπράξεις διατίθενται για την αγορά α' υλών και υλικών συσκευασίας. Μεγάλο μέρος του κύκλου εργασιών της προέρχεται από την στήριξη μεγάλων εταιρειών μέσω της πολιτικής Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης αλλά και από μικρότερους αλλά ευαισθητοποιημένους επιχειρηματίες ή και καταναλωτές που επιθυμούν να στηρίξουν το όραμα των μελών της. Οι συνομιλητές μας είναι ανήσυχοι για την βιωσιμότητα της προσπάθειας και αναζητούν τρόπους οικονομικής στήριξης και τεχνογνωσίας από όπου είναι δυνατόν να προέλθουν ώστε να ευοδωθούν οι στόχοι απασχόλησης της Κοιν.Σ.Επ..

Περίπτωση ε, Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης Ειδικών Ομάδων, Αττική. Η Κοιν.Σ.Επ. ιδρύθηκε τον Αύγουστο του 2018 και αποτελείται από έντεκα μέλη τα οποία ανήκουν σε ειδικές ομάδες σύμφωνα με τον ν4430/16²⁸⁰. Η ίδρυση της ήταν απόφαση μιας ομάδας συμμετεχόντων σε πρόγραμμα κοινωφελούς εργασίας του ΟΑΕΔ σε δήμο του βόρειου τομέα της Αττικής το οποίο απασχόλησε το 2017, 55 εργαζόμενους με ειδικότητα «βοηθοί οικοδομικών εργασιών». Η γνωριμία των μελών της ομάδας στην περίοδο του προγράμματος δημιούργησε θετικό κλίμα και σχέσεις συνεργασίας. Μετά την λήξη της

²⁸⁰ Ως «ειδικές» ορίζονται οι ομάδες εκείνες του πληθυσμού οι οποίες βρίσκονται σε μειονεκτική θέση ως προς την ομαλή ένταξή τους στην αγορά εργασίας, από οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά αίτια. Σε αυτές ανήκουν: α) τα θύματα ενδοοικογενειακής βίας, β) τα θύματα παράνομης διακίνησης και εμπορίας ανθρώπων, γ) οι άστεγοι, δ) τα άτομα που διαβιών σε συνθήκες φτώχειας, ε) οι οικονομικοί μετανάστες, στ) οι πρόσφυγες και οι αιτούντες άσυλο, για όσο εκκρεμεί η εξέταση του αιτήματος χορήγησης ασύλου, ζ) οι αρχηγοί μονογονεϊκών οικογενειών, η) τα άτομα με πολιτισμικές ιδιαιτερότητες, θ) οι μακροχρόνια άνεργοι έως είκοσι πέντε ετών και άνω των πενήντα ετών.

σύμβασης 5 από αυτούς αποφάσισαν να ξεκινήσουν μια κοινή επαγγελματική πορεία μέσω της ίδρυσης Κοιν.Σ.Επ. Λόγω των ειδικών κοινωνικοοικονομικών χαρακτηριστικών της ιδρυτικής ομάδας (μακροχρόνια άνεργοι και άστεγοι), επέλεξαν να ιδρύσουν μια Κοιν.Σ.Επ. ένταξης ειδικών ομάδων. Όπως εξήγησε ο συνομιλητής μας, πρόεδρος της ΔΕ, ήταν για αυτούς σημαντικό το γεγονός του συνδυασμού του νόμου 4430/16 με τον νόμο 4412/16 περί δημοσίων συμβάσεων²⁸¹. Με τον τρόπο αυτό θα μπορούσαν να μείνουν και να εργάζονται στον δήμο από τον οποίο οι περισσότεροι κατάγονταν συνδυάζοντας τις κατ' αποκλειστικότητα αναθέσεις έργων και μάλιστα στο αντικείμενο των οικοδομικών δραστηριοτήτων.

Ένα άλλο στοιχείο που λήφθηκε υπόψη της ομάδας ήταν ότι κάποια από τα μέλη της ιδρυτικής ομάδας ήταν Ρομά και αυτό το γεγονός συνδυάστηκε με την ευαισθητοποιημένη δημοτική αρχή υπέρ της εργασιακής ένταξης των Ρομά. Συγκεκριμένα ο δήμος δύο χρόνια πριν υλοποίησε πρόγραμμα στέγασης της ΕΕ μελών της πολυπληθούς κοινότητας Ρομά στην περιοχή. Πριν από την ίδρυση της Κοιν.Σ.Επ. η ομάδα ήρθε σε επαφή με την δημοτική αρχή αναζητώντας υποστήριξη όπως προβλέπει και ο νόμος 4412 με θετική ανταπόκριση. Άλλωστε, όπως τόνισε ο συνομιλητής μας, στον δήμο υπάρχουν ήδη αρκετές Κοιν.Σ.Επ. και ο δήμος θεωρείται από τους θετικά διακείμενους στον θεσμό της Κοινωνικής Οικονομίας. Μετά από συζητήσεις, εσωτερικές ζυμώσεις διάφορες συνθέσεις και συνεννοήσεις κατέληξαν τα μέλη στην επιλογή μιας λειτουργικής ιδρυτικής ομάδας. Η Κοιν.Σ.Επ. σήμερα αποτελείται από 6 Ρομά και 5 «μπαλαμούς» δηλαδή «λευκούς» όπως χαρακτηριστικά ανέφερε ο συνομιλητής μας.

Λόγω της της εμπειρίας και ειδικότητας σε οικοδομικές εργασίες των πέντε από τα έντεκα μέλη, οι δραστηριότητες ξεκίνησαν μετά από τέσσερις μήνες από την ίδρυση του φορέα. Οι πρώτες δουλειές αρχικά ήταν μικρές ανακαινίσεις στην περιοχή και δινόταν προτεραιότητα απασχόλησης σε όσους λόγω εμπειρίας δεν μπορούσαν να βρουν εργασία ως ανεξάρτητοι τεχνίτες εκτός Κοιν.Σ.Επ. Οι πιο έμπειροι δηλαδή έδιναν την ευκαιρία εργασίας στους άπειρους και άνεργους και οι ίδιοι εργάζονταν ως ανεξάρτητοι επαγγελματίες. Στην συνέχεια απασχολήθηκαν όλοι στα έργα της Κοιν.Σ.Επ. ενώ επιπλέον τα μέλη Ρομά έχουν αποκτήσει εμπειρία στις οικοδομικές δραστηριότητες και είναι ολοκληρωμένοι τεχνίτες.

²⁸¹ Άρθρο 6, ν4430/2016, Συμμετοχή Φορέων Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας σε προγραμματικές συμβάσεις με το άρθρο 20, ν4412/16, Συμβάσεις ανατιθέμενες κατ' αποκλειστικότητα (άρθρο 20 της Οδηγίας 2014/24/ΕΕ)

Σήμερα η Κοιν.Σ.Επ. απασχολεί το σύνολο των μελών της, ειδικότερα τα μέλη Ρομά είναι απασχολούνται ως οικοδόμοι σε έργα του συνεταιρισμού. Πρόσφατα μάλιστα (2020) μετά από διετή τεχνική και οικονομική προετοιμασία, εσωτερική οργάνωση και σχετικές συνομιλίες με την δημοτική αρχή ανέλαβαν προγραμματική σύμβαση για εργασίες ελαιοχρωματισμού στον δήμο. Η Κοιν.Σ.Επ. αντιμετώπισε πολλά οικονομικά προβλήματα και μετλήθηκε από πολλές εσωτερικές διεργασίες αλλαγές στην σύνθεση μέχρι σήμερα και είναι σε θέση να κάνει πλέον σχέδια για το μέλλον.

Οι αρνητικές εμπειρίες της διετούς πορείας της συνοψίζονται από τον συνομιλητή μας, κυρίως στα οικονομικά προβλήματα και τις δυσλειτουργίες του νομοθετικού πλαισίου. Συγκεκριμένα, αναφέρθηκαν τα οικονομικά προβλήματα που αντιμετωπίζει μια Κοιν.Σ.Επ. ένταξης που ιδρύεται από ειδικές ομάδες με μηδενική οικονομική επιφάνεια. Σε περίπτωση σύμβασης με δημόσιο ή ΟΤΑ, ο νόμος δεν εξαιρεί τις Κοιν.Σ.Επ. από τους συνήθεις τρόπους συνεργασίας των συμβατικών επιχειρήσεων, τις αντιμετωπίζει ως «κανονικές» επιχειρήσεις. Δηλαδή, προβλέπει την προφορολόγηση με παρακράτηση του 8% επί του συνόλου της αξίας του έργου και την καθυστέρηση πληρωμών άνω των τριών μηνών. Επιπλέον, οι προβλέψεις του νόμου για ποσόστωση 50% επί του συνόλου των μελών και εργαζομένων στις ειδικές ομάδες δημιουργούν καθεστώς ανισότητας ευκαιριών απασχόλησης. Διότι, στην περίπτωση ύπαρξης περιορισμένου έργου, θα εργάζονται κατά προτεραιότητα μόνον όσοι ανήκουν στις ειδικές ομάδες ενώ οι υπόλοιποι θα παραμένουν εκτός απασχόλησης. Συνεπώς τα υπόλοιπα μέλη που δεν ανήκουν σε αυτές, ενώ θα συνεισφέρουν οικονομικά για τα βασικά έξοδα ίδρυσης και λειτουργίας (υλικά συσκευές κ.α.) πριν την πιθανή ανάληψη έργου δεν εργάζονται ενώ αναλαμβάνουν διοικητική ευθύνη εθελοντικά. Τα παραπάνω σε συνδυασμό με την οικονομική δυσχέρεια του συνόλου των μελών των ειδικών ομάδων, καθιστά δυσχερή και κοπιώδη την ίδρυση ενός τέτοιου φορέα.

Ο φορέας κλείνει δύο χρόνια λειτουργίας, στεγάζεται σε ενοικιαζόμενο χώρο υποδοχής και γραφείο. Στο γραφείο του υποδέχεται, συζητάει και υποστηρίζει σε ποικίλα ζητήματα τους Ρομά της περιοχής και άλλους άνεργους ή/και ανεπάγγελτους δημότες που ενδιαφέρονται για την εργασιακή τους ένταξη. Μάλιστα με την στήριξη και τις συμβουλές της Κοιν.Σ.Επ. έχει ιδρυθεί ακόμη μια Κοιν.Σ.Επ. με αντικείμενο την κηπουρική δίνοντας διέξοδο απασχόλησης και σε άλλους άνεργους ενδιαφερόμενους για ένα συνεργατικό εργασιακό μέλλον.

Περίπτωση στ, Κοιν.Σ.Επ. Συλλογικής και Κοινωνικής ωφέλειας, Αττική.

Η Κοιν.Σ.Επ.²⁸² ιδρύθηκε τον Ιανουάριο 2014 και έχει ως εταιρικό στόχο την προσέλκυση της Ελληνικής Διασποράς και των φιλελλήνων στην ελληνική παράδοση μέσω θεματικών εκθέσεων στο εξωτερικό. Είναι Κοιν.Σ.Επ. Συλλογικής και Κοινωνικής Ωφέλειας, που σύμφωνα με τον νόμο αναπτύσσει δραστηριότητες «βιώσιμης ανάπτυξης», ή και παρέχει «κοινωνικές υπηρεσίες γενικού ενδιαφέροντος». Το όραμα της Κοιν.Σ.Επ. είναι όπως χαρακτηριστικά ανέφερε ο συνομιλητής μας πρόεδρος Δ.Ε. είναι να αποτελέσει «την συγκολλητική ουσία μεταξύ φορέων και ανθρώπων μέσα στην Ελληνική διασπορά». Η δραστηριότητα της Κοιν.Σ.Επ. στηρίζεται σε τέσσερις θεματικές ενότητες και αυτές είναι: η ανάδειξη των ελληνικών προϊόντων (B2b / B2c), ο τουρισμός, η γαστρονομία και ο πολιτισμός. Η Κοιν.Σ.Επ. έχει ιδρυθεί από 5 μέλη με διαφορετικές ειδικότητες και επαγγελματική πορεία. Ο συνομιλητής και πρόεδρος ΔΕ με επάγγελμα λαϊκός μουσικός και τραγουδοποιός, είπε ότι η αφορμή της ίδρυσης του συνεταιρισμού ήταν η εργασιακή ένταξη και επανένταξη των μελών μέσω της επαγγελματικής ανακατεύθυνσης των μελών και τόνισε ότι εάν είχε απασχόληση με 14 μισθούς ίσως δεν θα ξεκινούσε την ίδρυση κοινωνικού συνεταιρισμού.

Η Κοιν.Σ.Επ. έχει ήδη καταφέρει να διοργανώσει μουσικές εκδηλώσεις και εκθέσεις στην Ευρώπη (Γερμανία, Ολλανδία, Νορβηγία, Φινλανδία) και στον Καναδά φυσικές και διαδικτυακές. Ο συνομιλητής μας λόγω του επαγγελματικού του παρελθόντος (μουσικός) είχε γενικές γνώσεις διοργάνωσης εκδηλώσεων αλλά έχει κάνει και σπουδές κατασκευής ιστοσελίδων. Τα εφόδια αυτά τον βοήθησαν και σε αυτά στηρίχθηκε για να ξεκινήσει το εγχείρημα των δράσεων της Κοιν.Σ.Επ. εκτός Ελλάδας. Πλαισιώνεται από εταίρους μέλη που επίσης ασχολούνται με δράσεις πολιτισμού και τέχνης όπως εικαστικά και κατασκευή μακέτας. Η μακρόχρονη ήδη απουσία κερδοφορίας του συνεταιρισμού και η αδυναμία εργασιακής ένταξης οδηγεί τα μέλη σε επανατοποθέτηση, αναστοχασμό και αναζήτηση επιπλέον αναγκαίων γνώσεων. Όπως δήλωσε, η δυνατότητα να πουλάει κανείς και το marketing είναι αναγκαίες δεξιότητες που δεν υπάρχουν στα μέλη, όπως και άλλες επαγγελματικές γνώσεις οι οποίες συνθέτουν την επιχειρησιακή δράση σε περιβάλλον όμως αλληλεγγύης, αποδοχής και συνεργατισμού. Όλα τα μέλη σε αυτή τη χρονική στιγμή έχουν έντονο προβληματισμό, τάση επανατοποθέτησης και αναζήτησης επιπλέον εφοδίων γνώσης στο πλαίσιο της

²⁸² Η έρευνα πραγματοποιήθηκε το 2016 στην διάρκεια του μεταπτυχιακού του ερευνητή και επικαιροποιήθηκε τον Δεκέμβριο 2020 μετά από συνομιλία με τον εκπρόσωπο της και γραπτές διευκρινήσεις.

ΔΒΜ για την συνέχεια της δράσης η οποία είναι αναγκαίο να έχει κερδοφόρα λειτουργία, άρα και την αιτούμενη εξ αρχής εργασιακή ένταξη η οποία επί του παρόντος δεν επιτυγχάνεται.

Για τον σκοπό αυτό ο ίδιος και τα μέλη έχουν παρακολουθήσει προγράμματα εκπαίδευσης για εξειδίκευση στην επιχειρηματικότητα, με στόχευση κυρίως στην οργάνωση κοινωνικών εκδηλώσεων. Ο ίδιος έχει ασχοληθεί με την μελέτη του νομικού πλαισίου της ΚΟ ώστε να μπορέσει να το μεταλαμπαδεύσει στα υπόλοιπα μέλη. Ωστόσο οι απαραίτητες διοικητικές γνώσεις δεν υπάρχουν και ειδικότερα αυτές στο κοινωνικό επιχειρείν. Ο συνομιλητής μας τόνισε ότι οι απαραίτητες δεξιότητες δεν προσφέρθηκαν έως σήμερα από την πολιτεία σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα με την απαιτούμενη επάρκεια ώστε να αποτελέσουν μοχλό ανάπτυξης της Κοιν.Σ.Επ.. Για παράδειγμα το marketing και οι τεχνικές εξαγωγών είναι απαιτούμενες γνώσεις ανάλογες με το αντικείμενο της Κοιν.Σ.Επ. και τις ανάγκες της ανταγωνιστικής αγοράς σήμερα. Η εκπαιδευτική εμπειρία που είχαν τα μέλη του από επιδοτούμενα προγράμματα ΔΒΜ που πραγματοποιούνται από φορείς που γνωρίζει, ήταν αρνητική ως προς το περιεχόμενο αλλά και την διαδικασία διεξαγωγής. Τονίστηκε από τον συνομιλητή μας, ότι σε 80 και 120 ώρες δεν είναι δυνατόν να συγκεντρωθεί η απαραίτητη απαιτούμενη γνώση για να ανταποκριθεί κάποιος στις ανάγκες ενός νέου επαγγέλματος. Δεν προσφέρεται από τα συνήθη εκπαιδευτικά προγράμματα ουσιαστική θεωρητική επιμόρφωση και κυρίως λείπει από αυτά και η αναγκαία πρακτική εφαρμογή στην συνέχεια, η μετέπειτα παρακολούθηση από ειδικούς για την ορθή τήρηση και εφαρμογή της εκπαιδευτικής ύλης.

Όπως εμφανώς αναφέρθηκε ο συνεταιρισμός έχει πολιτιστικό όραμα, ωστόσο η αιτία ίδρυσης του ήταν η εργασιακή ένταξη των μελών του. Παρά την έντονη δραστηριότητα της, η Κοιν.Σ.Επ. καταφέρνει μόνο να είναι οριακά βιώσιμη καλύπτοντας τα έξοδα των δράσεων της. Δεν έχει επί του παρόντος οικονομικό πλεόνασμα - μετά από τα πάγια έξοδα λειτουργίας - που να επιτρέπει την εργασιακή ένταξη έστω και ενός μέλους, ενώ η απουσία αρχικού κεφαλαίου και οι ανεπαρκείς και μη επικαιροποιημένες επαγγελματικές γνώσεις δυσχεραίνουν την βιωσιμότητα και εγείρουν ακόμη και σκέψεις για διακοπή της συνέχειας του εγχειρήματος.

Περίπτωση ζ, Κοιν.Σ.Επ. Συλλογικής και Κοινωνικής ωφέλειας, Αττική.

Η Κοιν.Σ.Επ. ιδρύθηκε το 2016 και αποτελείται συνολικά από έξι μέλη. Είναι

Κοιν.Σ.Επ. Συλλογικής και Κοινωνικής ωφέλειας, που σύμφωνα με τον νόμο αναπτύσσει δραστηριότητες «βιώσιμης ανάπτυξης», ή και παρέχει «κοινωνικές υπηρεσίες γενικού ενδιαφέροντος». Ένας από τους κύριους σκοπούς της είναι η μετάδοση του διατροφικού - αλλά και εν γένει του - πολιτισμού και για την ευόδωση του στόχου βρίσκεται σε συνεργασία με Έλληνες μικρούς και μεσαίους παραγωγούς. Προωθεί ελληνικά προϊόντα χωρίς συντηρητικά και χημικά πρόσθετα εστιάζοντας στη διατροφή που ενισχύει την υγεία μας, και την οικονομία της χώρας μας γενικότερα μέσω της αύξησης της ελληνικής παραγωγής. Το ρητό που χαρακτηρίζει την Κοιν.Σ.Επ. και την δραστηριότητα της όπως μας ανέφερε μέλος της είναι ότι «...για μας στα τρόφιμα σημασία δεν έχει τόσο το όνομα και η εμφάνιση όσο η ουσία, δηλαδή το περιεχόμενο!...». Ο συνομιλητής μας, γενικός γραμματέας της διοικούσας επιτροπής της Κοιν.Σ.Επ. τονίζει ότι οι στόχοι του συνεταιρισμού απαντούν στο τρίπτυχο Διατροφή-Περιβάλλον-Πολιτισμός. Στην εμπορική της δραστηριότητα εκτός της χονδρικής πώλησης των προϊόντων σε 26 σημεία σε όλη τη Ελλάδα διατηρεί και ένα κατάστημα λιανικής στην Νέα Ιωνία όπου και είναι η έδρα της.

Τα μέλη της προέρχονται από διάφορους επαγγελματικούς κλάδους όπως ναυτιλία, εμπόριο, υπολογιστές και ο στόχος της ίδρυσης ήταν αφενός η επαγγελματική προκοπή αλλά και η εργασιακή ένταξη. Η Κοιν.Σ.Επ. από το 2016 έως σήμερα δεν είχε την δυνατότητα να εντάξει κάποιο από τα έξι μέλη της σε θέση εργασίας και αυτό διότι όλα τα κέρδη επανεπενδύονται στην δημιουργία οικονομικής δυνατότητας που θα επιτρέψει την πρόσληψη στο μέλλον. Επιζητεί την οικονομική αυτοτέλεια πριν από κάθε δαπάνη πρόσληψης και αυτό σημαίνει ένα κρίσιμο μέγεθος κύκλου εργασιών ώστε να δημιουργηθεί σταδιακά το ταμειακό διαθέσιμο που πρέπει σε κάθε περίπτωση να διατεθεί για την πρόσληψη των μελών της τα οποία παραμένουν άνεργα.

Το ιδρυτικό μέλος και συνομιλητής μας πιστεύει ότι η ΚΟ είναι ένας τομέας οικονομικής δραστηριότητας που δυστυχώς δεν έχει την ανάλογη προσοχή του κράτους με αποτέλεσμα εννιά χρόνια μετά τον πρώτο νόμο (4019/11) και τέσσερα μετά τον δεύτερο νόμο (4430/16) να είναι ένας ανενεργός τομέας της οικονομίας. Σημαντική παράλειψη εκ μέρους του κράτους είναι η απουσία δυνατότητας χαμηλότοκων δανείων και έκδοσης εγγυητικών επιστολών για να μπορέσουν οι Κοιν.Σ.Επ. οι οποίες - κατά κανόνα - έχουν έλλειψη κεφαλαίων να επιχειρήσουν αποτελεσματικά. Υπενθυμίστηκε κατά την διάρκεια της έρευνας μας επανειλημμένα ότι ο τομέας της ΚΟ έχει ανάγκη

από ένα νομικό πλαίσιο το οποίο να εξυπηρετεί τη κοινωνική οικονομία, με μηχανισμούς ελέγχου, ούτως ώστε όταν χαρακτηρίζεται μια επιχείρηση κοινωνική να είναι όντως τέτοια και τέλος, να προσφέρονται τα εργαλεία τα οποία θα επιτρέπουν σε μια Κοιν.Σ.Επ. να αναπτυχθεί.

Η Κοιν.Σ.Επ. διαθέτει σαφές business plan και το ακολουθεί με ακρίβεια ενώ ταυτόχρονα δίνει μεγάλη σημασία στην επιλογή των προϊόντων που πρόκειται να εμπορευτεί διότι επιθυμεί την καινοτομία αλλά και την αγνότητα της πηγής που αυτά προέρχονται. Ωστόσο η εφαρμογή των προβλεπόμενων κινήσεων που προβλέπονται στο business plan της Κοιν.Σ.Επ. καθυστερεί λόγω απουσίας κεφαλαίου και η αναμενόμενη βιωσιμότητα του συνεταιρισμού επιβραδύνεται με κίνδυνο τον οικονομικό του μαρασμό. Το εγχείρημα χρειάζεται δράσεις οικονομικής στήριξης από την πολιτεία και κατάρτιση μέσω προγραμμάτων της ΔΒΜ. Το δεύτερο μάλιστα είναι ένα θεμελιώδες στήριγμα στην λειτουργία της ΚΟ. Ο συνομιλητής μας εξήγησε ότι το κράτος δεν διαχειρίστηκε τα προγράμματα με την ανάλογη υπευθυνότητα. Συγκεκριμένα είπε ότι τα ΚΕΚ τα οποία ορίζονται συνήθως από το υπουργείο ως ανάδοχοι εκπαίδευσης παρέχουν ανεπαρκές έργο.

Η Κοιν.Σ.Επ. πρόσφατα ενοικίασε ένα κατάστημα στα δυτικά προάστια για να μπορέσει να διαθέσει τα συσκευασμένα προϊόντα διατροφής τα οποία προμηθεύεται από Έλληνες μικροπαραγωγούς από όλη την Ελλάδα. Προσπαθεί εκτός της οικονομικής βιωσιμότητας να δημιουργήσει και ένα πολιτιστικό διατροφικό αποτύπωμα. Η οριακή οικονομική της δραστηριότητα δεν επιτρέπει προς το παρόν δαπάνες μισθοδοσίας και όπως ήδη αναφέρθηκε δεν έχει καταφέρει στα τρία χρόνια της λειτουργίας της να απασχολήσει έστω και ένα μέλος της, έστω και προσωρινά. Η οικονομική στήριξη της πολιτείας για εμπορικές επιχειρήσεις που προσπαθούν να δημιουργήσουν θέσεις εργασίας είναι απαραίτητη όπως τονίζεται από τα μέλη. Ως κατακλείδα στην επικοινωνία μας προτάθηκε η δημιουργία του πολυαναμενόμενου ταμείου ΚΟ (το οποίο προβλέπεται από τον νόμο 4430/2016) που θα πρέπει να έχει την δυνατότητα να υλοποιήσει ή/και να απορροφήσει ευρωπαϊκά προγράμματα για αρχική οργάνωση με επιδότηση και όχι δάνεια.

Περίπτωση η, Κοιν.Σ.Επ. Συλλογικής Κοινωνικής Ωφέλειας, Δωδεκάνησα. Η Κοιν.Σ.Επ. ιδρύθηκε το 2012 και αποτελείται συνολικά από επτά μέλη μόνο γυναίκες. Όπως μας αναφέρθηκε είναι η δεύτερη Κοιν.Σ.Επ που ιδρύθηκε στην Ελλάδα αμέσως μετά την ψήφιση του πρώτου νόμου για την Κοινωνική Οικονομία, 4019/11.

Είναι Κοιν.Σ.Επ. Συλλογικής και Κοινωνικής ωφέλειας». Η έδρα της είναι στο νησί της Κω και παρέχει υπηρεσίες εστίασης, αναψυχής και πολιτισμού. Η ίδρυση της έγινε με αφορμή το ενδιαφέρον και την αιγίδα του δήμου την περίοδο 2010-2011 οποίος καλούσε ομιλητές και εκπαιδευτές στο νησί για την ενημέρωση των νέων κυρίως, στις δυνατότητες ανάπτυξης της εναλλακτικής επιχειρηματικότητας μέσω της Κοινωνικής Οικονομίας. Η δράση αυτή είχε σκοπό την αξιοποίηση σχολαζόντων κτηρίων και άλλων παγίων που ανήκουν στην δημοτική αρχή, ώστε αφενός να αποκτήσουν χρήση και αφετέρου να συντελέσουν στην πολιτιστική και οικονομική ανάπτυξη της περιοχής και των κατοίκων της. Λίγους μήνες μετά την ψήφιση του νόμου 4019 τον Σεπτέμβριο 2011, στην Κω ιδρύθηκαν 17 Κοιν.Σ.Επ. εκ των οποίων σήμερα λειτουργούν μόνο τρεις: δύο Κοιν.Σ.Επ. εστίασης (κυλικεία) και ένας δημοτικός κινηματογράφος. Οι περισσότερες Κοιν.Σ.Επ. μείωσαν και τελικά διέκοψαν την λειτουργία τους λόγω έλλειψης πόρων και απουσίας δραστηριότητας και άλλες, ακύρωσαν την έναρξη λίγους μήνες μετά την ίδρυση τους χωρίς καν να επιχειρήσουν.

Η Κοιν.Σ.Επ. ξεκίνησε με ιδρυτικά μέλη γυναίκες ώριμης ηλικίας, ενεργές στην τοπική κοινωνία σε συλλόγους και διάφορα εργατικά σωματεία και είχε στόχο την εργασιακή τους ένταξη μέσω έργου που θα συνέβαλε στην αξιοποίηση της γαστρονομικής κληρονομιάς του νησιού. Πριν την έναρξη της τα μέλη είχαν σκεφτεί την ίδρυση ενός γυναικείου συνεταιρισμού αλλά μετά την προαναφερόμενη ενημέρωση από τον δήμο Κω, θεώρησαν ότι το θεσμικό πλαίσιο των Κοιν.Σ.Επ. ειδικότερα στα θέματα απασχόλησης ταίριαζε καλύτερα με τις επιδιώξεις τους. Η σημερινή πρόεδρος Δ.Ε. και συνομιλήτρια μας είναι έμπειρη επιχειρηματίας – διατηρούσε κατάστημα τουριστικών – και είναι ενεργό μέλος της κοινωνίας των πολιτών στο νησί. Γνωριζόταν με όλα σχεδόν τα ιδρυτικά μέλη αρκετό χρόνο πριν την ίδρυση και έτσι ήταν σχετικά εύκολη η συνεννόηση σε ένα συνεταιριστικό σχήμα όπως είναι η Κοιν.Σ.Επ.

Στο υπάρχον τότε – εκ μέρους του δημάρχου – θετικό κλίμα κατάφεραν μετά από προσπάθειες να αναλάβουν την λειτουργία - με συμβολικό για την αξία του χώρου ενοίκιο- ενός εμβληματικού κτηρίου που βρίσκεται σε κεντρικό σημείο της πόλης της Κω και δεσπόζει με την παρουσία και την ιστορική αξία του. Στον χώρο αυτό λειτουργεί το μεζεδοπωλείο της Κοιν.Σ.Επ. με μεγάλη επιτυχία μέχρι σήμερα ενώ παράλληλα απασχολεί όλα της τα μέλη - επτά σήμερα - και περιστασιακά απασχολεί και άλλα

άτομα στο service και στην παρασκευή εδεσμάτων. Πέρυσι (2019) όπως χαρακτηρίστικά αναφέρθηκε συνολικά εργάζονταν 18 άτομα ενώ υπήρξε χρονιά που απασχολούσε 21 άτομα συνολικά.

Η πορεία της Κοιν.Σ.Επ. οκτώ χρόνια μετά την ίδρυση της κρίνεται και από την συνομιλήτρια αλλά και αντικειμενικά από τα διαχειριστικά στοιχεία της Κοιν.Σ.Επ. πολύ ικανοποιητική τόσο στο θέμα οικονομικής ευρωστίας όσο και για την επιτυχημένη εργασιακή ένταξη. Σε αυτό το γεγονός φαίνεται ότι συνετέλεσε καταλυτικά η απόκτηση από τον δήμο του σημαντικού για την πόλη παγίου εξαιρετικής προβολής, ο οποίος δεν το πρόσφερε μέσω ανοικτού πλειοδοτικού διαγωνισμού σε άλλους ιδιώτες αλλά μέσω παραχώρησης χρήσης έναντι συγκεκριμένου μισθώματος με απόφαση του δημοτικού συμβουλίου. Συνετέλεσε επίσης η προηγούμενη γνώση λειτουργίας επιχείρησης εκ μέρους αρχικά της προέδρου και άλλων μελών αλλά και η ύπαρξη κεφαλαίου. Τέλος έπαιξε σημαντικό ρόλο το θετικό κλίμα της εποχής που είχε καλλιεργήσει για την ΚΟ η δημοτική αρχή στην τοπική κοινωνία. Αμέσως μετά την αλλαγή του δημάρχου το 2014 κινήθηκαν διαδικασίες - εκ μέρους της νέας δημοτικής αρχής - ανάκτησης των χώρων, έγιναν δικαστήρια με εμπλοκή και συμβολή της αποκεντρωμένης διοίκησης η οποία είχε προχωρήσει, σε συνεργασία με το συμβούλιο της επικρατείας στην εκ νέου ερμηνεία του ισχύοντος νόμου. Τα τελεσίδικα αποτελέσματα - μετά από σημαντική οικονομική αλλά και ψυχολογική επιβάρυνση της Κοιν.Σ.Επ. - ήταν αθωωτικό, και έκτοτε όπως και από την αρχή της ίδρυσης της συνεχίζει να διατηρεί το δικαίωμα στην χρήση παραχώρησης του συγκεκριμένου χώρου. Μετά την δικαστική διαμάχη και την δημοσιότητα που πήρε το θέμα στο νησί και γενικότερα σε όλα τα Δωδεκάνησα, ουδέποτε στη συνέχεια υπήρξαν με την ίδια θέρμη προσπάθειες ίδρυσης νέων Κοιν.Σ.Επ.

Περίπτωση θ, Κοιν.Σ.Επ. Συλλογικής και Κοινωνικής ωφέλειας, Αρκαδία.

Η Κοιν.Σ.Επ. ιδρύθηκε το 2012 και αποτελείται συνολικά από δέκα μέλη αρκετοί από αυτούς διαμένοντες ή καταγόμενοι από τα χωριά του Μαίναλου στον νομό Αρκαδίας. Είναι από τις πρώτες Κοιν.Σ.Επ που ιδρύθηκαν μετά την ψήφιση του πρώτου νόμου για την Κοινωνική Οικονομία, 4019/11. Σήμερα μετά την μετάπτωση του καταστατικού της - σύμφωνα με τον νόμο 4430/16 - είναι Κοιν.Σ.Επ. Συλλογικής και Κοινωνικής ωφέλειας.

Έχει έδρα στην Αρκαδία, σε ένα πασίγνωστο χωριό στους πρόποδες του όρους Μαίναλου και ασχολείται με υπηρεσίες εναλλακτικού τουρισμού και την τοπική πολι-

τιστική ανάπτυξη. Η ίδρυση της ξεκίνησε από το βασικό ιδρυτικό της μέλος και σημερινό πρόεδρο ο οποίος παρακολούθησε ένα ενημερωτικό σεμινάριο Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας στο Αμερικανικό κολλέγιο το 2011, αμέσως δηλαδή μετά την ψήφιση του νόμου 4019/11. Η στόχευση και το σχέδιο που προϋπήρχε του σεμιναρίου ήταν η τοπική πολιτιστική και τουριστική ανάπτυξη της γενέτειρας του στο Μαίναλο. Συγκεκριμένα γνώριζε την δυνατότητα ανάπτυξης του πεζοπορικού τουρισμού που είχε η περιοχή αλλά έως τότε δεν είχε κάποιος προχωρήσει στην διάνοιξη και οργάνωση των μονοπατιών στο βουνό. Στο επιχειρηματικό σχέδιο που κατήρτισε ως οδηγό ενεργειών της η Κοιν.Σ.Επ. περιλαμβάνεται η διάνοιξη και καθαρισμός μονοπατιών, η συλλογή των ξηρών υπολειμμάτων των δένδρων και η παραγωγή pellet, η καλλιέργεια αρωματικών φυτών κ.α. Η Κοιν.Σ.Επ. έκτοτε ασχολήθηκε με την ευαισθητοποίηση και οργάνωση του τοπικού πληθυσμού αρχικά για την κατανόηση της αξίας ύπαρξης ασφαλών και οργανωμένων μονοπατιών στο βουνό. Αρχικές ενέργειες που έγιναν ήταν ο σχεδιασμός η χαρτογράφηση, η σήμανση και ευρωπαϊκή πιστοποίηση των μονοπατιών που ενώνουν πολλά χωριά μεταξύ τους και συντελούν μέσω του περιπατητικού τουρισμού να γίνει η δύσβατη αυτή περιοχή γνωστή στους λάτρεις του είδους, κάθε εθνικότητας και ηλικίας. Το έργο ήταν σημαντικό και δύσκολο στην εφαρμογή διότι όπως αναφέρθηκε αντιμετώπισε αρνητική αντιμετώπιση, δυσπιστία ή και αδιαφορία από τους αρμόδιους τοπικούς φορείς (δασαρχείο, κοινότητες).

Η ίδρυση και οικονομική λειτουργία του συνεταιρισμού βασίστηκε αρχικά στο κεφάλαιο που έχει συγκεντρωθεί από τις συνεταιριστικές μερίδες των δέκα μελών, η κάθε μία ανέρχεται στο ποσό των 1000€ και κάθε μέλος κατέχει πέντε μερίδες (σύνολο 5,000€ ανά μέλος). Όπως συγκεκριμένα εξήγησε ο συνομιλητής μας, πρόεδρος Δ.Ε., οικονομολόγος και λογιστής στο επάγγελμα, το κεφάλαιο αυτό ήταν απαραίτητο για τις αρχικές κινήσεις και την ανάγκη χρηματοδότησης της προσπάθειας που γίνεται αφού δεν υπήρχε από άλλες πηγές κάποιο οικονομικό στήριγμα. Έχει γίνει - και περιλαμβάνεται στο καταστατικό - πρόβλεψη επαναγοράς των τεσσάρων από τα πέντε μερίδια όταν η Κοιν.Σ.Επ. δημιουργήσει ταμειακό αποθεματικό για τον σκοπό αυτό. Για όλη την δράση που προαναφέρθηκε έγιναν ταξίδια στο εξωτερικό για επαφές με έμπειρους στο αντικείμενο φορείς αλλά επίσης δαπανήθηκαν οικονομικοί πόροι για την μετακίνηση, σίτιση και φροντίδα των εθελοντών που σταδιακά «αγκάλιασαν» την ιδέα και άρχισαν να εργάζονται και να προσφέρουν υπηρεσίες στην ιδρυτική ομάδα της

Κοιν.Σ.Επ. Το αποτέλεσμα αυτής της τεράστιας προσπάθειας ήταν η μέσα σε δέκα μήνες η διάνοιξη μονοπατιού μήκους εβδομήντα πέντε χιλιομέτρων.

Τα μέλη του συνεταιρισμού, εργάστηκαν και εργάζονται αφιλοκερδώς έκτοτε και έως σήμερα χρηματοδοτούν ακόμη και από το προσωπικό τους εισόδημα την μετακίνηση από και προς την περιοχή, όσοι δεν διαμένουν εκεί. Είναι όλοι τους ελεύθεροι επαγγελματίες (γιατρός, αρχιτέκτονας, μηχανικός, λογιστής) και επιχειρηματίες έμποροι (ιδιοκτήτες καταστημάτων και ξενοδοχειακών καταλυμάτων), συνεπώς οικονομικά ανεξάρτητοι που βιοπορίζονται από τα επαγγέλματα που εξασκούν.

Μετά από προσπάθειες πολλών ετών, έρευνας και επαφών με ιδιωτικούς και δημόσιους φορείς, ο συνεταιρισμός έχει τεθεί επικεφαλής ενός σχήματος για την διάνοιξη μονοπατιών στο Μαίναλο και αργότερα στον Πάρνωνα με την αιγίδα και επίβλεψη της περιφέρειας Αρκαδίας (διοίκηση 2014-2019). Συγκεκριμένα η περιφέρεια ως διαχειριστής (αναπτυξιακή περιφέρειας Πελοποννήσου) διέθεσε ένα κονδύλιο ύψους 300,000€ (με ΦΠΑ) και αυτό το ποσό το διένειμε σε 15 τοπικούς φορείς Κ.Αλ.Ο. (Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας) δηλαδή δέκα Κοιν.Σ.Επ. και πέντε συλλόγους (20,000€ ο καθένας) με υποχρέωση διάνοιξης, καθαρισμού και σήμανσης 80 χιλιομέτρων ο καθένας (συνολικά 900 χλμ.), με όλα τα έξοδα και τα υλικά να περιλαμβάνονται στο ποσό. Δόθηκε σε όλους τους φορείς προκαταβολικά το 30% (6,000€) για την εκκίνηση της διαδικασίας, στην συνέχεια στην εξέλιξη του έργου το 40% (8,000€) και αφού ολοκληρώθηκε ανέμεναν οι φορείς την εξόφληση. Η νέα διοίκηση που ανέλαβε το 2019 κατηγόρησε τον απερχόμενο περιφερειάρχη για κατάχρηση και δεν εξοφλήθηκαν οι φορείς. Ωστόσο μετά από συνεχείς συνομιλίες και επί τόπου έλεγχο του έργου από την περιφέρεια και τον νέο περιφερειάρχη αναγνωρίστηκε το έργο και πρόκειται να γίνει συμφωνία συντήρησης με ένα συμβολικό ωστόσο ποσό παρά το πολύ μεγαλύτερο κόστος συντήρησης.

Ο συνεταιρισμός διατηρεί πλέον ένα γραφείο υποδοχής και ενημέρωσης τουριστών σε κεντρικό χωριό του Πάρνωνα και μια ιστοσελίδα όπου προβάλλει τα τοπικά τουριστικά καταλύματα και τους χώρους εστίασης στην περιοχή. Έχει διασυνδεθεί με την πανευρωπαϊκή συνομοσπονδία πεζοπόρων, είναι και επίσημος συνεργάτης της και έχει καταφέρει να ξεκινήσει συμφωνία με ένα ολλανδικό πρακτορείο ως COG. Δηλαδή ως contact on the ground, υποδέχεται τους εκδρομείς - πεζοπόρους που έρχονται στην περιοχή. Μέσω κάποιας μικρής οικονομικής υποστήριξης από μια ΜΚΟ, συλλόγους

αλλά και από την πώληση χαρτών και διαφόρων θεματικών t-shirts είναι πλέον οικονομικά βιώσιμο το εγχείρημα όσον αφορά στα βασικά έξοδα λειτουργίας χωρίς ωστόσο να μπορεί προς το παρόν να απασχολήσει έστω και έναν εργαζόμενο όλα αυτά τα χρόνια. Για παράδειγμα η ενημέρωση στον κατάστημα υποδοχής και η τυχόν πώληση των προαναφερόμενων υλικών γίνεται αποσπασματικά από υπάλληλο που εργάζεται σε κοινικό τουριστικό κατάστημα που ανήκει στον πρόεδρο της Δ.Ε. Η Κοιν.Σ.Επ. σχεδιάζει το καλοκαίρι του 2020 (από Ιούλιο) να απασχολήσει έναν τετράωρης απασχόλησης υπάλληλο και αυτή θα είναι η πρώτη της προσπάθεια εργασιακής ένταξης ανέργου που διαμένει στην περιοχή.

Περίπτωση ι, Συνεταιρισμός Εργαζομένων, Θεσσαλονίκη. Είναι αναγκαίο εισαγωγικά να αναφέρουμε ότι οι ΣυνΕργ όπως και οι Κοιν.Σ.Επ. είναι Αστικοί Συνεταιρισμοί του Ν. 1667/1986 που έχουν ως καταστατικό σκοπό τη «συλλογική ωφέλεια», όπως ορίζεται στον παρόντα νόμο και διαθέτουν εκ του νόμου εμπορική ιδιότητα. Μέλη τους είναι φυσικά ή νομικά πρόσωπα, τα οποία επιθυμούν να βιοποριστούν, παράγοντας από κοινού αγαθά και υπηρεσίες για τρίτους (παρ., 1, άρθ.24., ν4430/16). Οι διαφορές τους με τις Κοιν.Σ.Επ. εντοπίζονται στην προϋπόθεση συμμετοχής μόνον φυσικών προσώπων και στον ελάχιστο αριθμό 3 μελών έναντι 5 ή 7 των Κοιν.Σ.Επ.. Επίσης υπάρχει διαφορά ως προς τις ασφαλιστικές τους υποχρεώσεις, αφού τα μέλη του Συνεταιρισμού Εργαζομένων υπάγονται, ανεξάρτητα εάν απασχολούνται ή όχι, στην κανονική ασφάλιση του ΟΑΕΕ, για κύρια ασφάλιση και υγειονομική περίθαλψη, και από 1.1.2017 στον ΕΦΚΑ. Δηλαδή είναι ελεύθεροι επαγγελματίες που ενώνουν τις δυνάμεις τους, ιδρύουν συνεταιρισμό και καταβάλλουν ασφαλιστικές εισφορές ακόμη και εάν δεν έχουν απασχόληση. Για τον λόγο αυτό οι ΣυνΕργ που έχουν ιδρυθεί είναι λίγοι όπως έχει ήδη αναφερθεί. Συγκεκριμένα σύμφωνα με πρόσφατη έκθεση του Μητρώου Κ.Αλ.Ο. από το 2016 έως σήμερα έχουν παραμείνει ενεργοί 10 ΣυνΕργ οι οποίοι δηλώνουν 3,7 κατά μέσο όρο ετήσιες μονάδες εργασίας (ΕΜΕ) και έχουν μέσο όρο κύκλου εργασιών 62 χιλ. ευρώ (σελ.188 και σελ. 192).

Ο Συνεταιρισμός Εργαζομένων της περίπτωσης μας ιδρύθηκε τον Φεβρουάριο του 2020 και περιλήφθηκε στην έρευνα μας για να διαπιστώσουμε τις ομοιότητες και τις διαφορές όπου υπάρχουν με τις Κοιν.Σ.Επ. όσο αφορά την στόχευση, την απασχόληση και το σχέδιο λειτουργίας. Πρόκειται για έναν συνεταιρισμό με 18 μέλη (16 ιδρυτικά και δύο υπό ένταξη) τα οποία όλα αποτελούν το προσωπικό μιας εμπορικής-εισαγωγικής ΑΕ η οποία αποφασίστηκε από τον ιδιοκτήτη της να παραχωρηθεί - έναντι

ενός οικονομικού ανταλλάγματος που συμφωνήθηκε - στα στελέχη της για να συνεχίσουν την λειτουργία της όπως άλλωστε και έκαναν έως τότε. Οι προαναφερόμενοι υπάλληλοι - ένα πλήρες στελεχιακό δυναμικό – γνωρίζουν τις δυνατότητες και την βιωσιμότητα της, τις μεθόδους λειτουργίας και την οικονομική της κατάσταση και δέχθηκαν αυτή την πρόταση του υπό συνταξιοδότηση εργοδότη τους. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι όλοι εργάζονται σε αυτή πολλά χρόνια, π.χ. υπάρχουν εργαζόμενοι 15, 20 και τριάντα χρόνια με μεγάλη εμπειρία αλλά και εμπιστοσύνη μεταξύ τους. Όπως μας ανέφερε το μέλος του ΣυνΕργ και οικονομική διευθύντρια της ΑΕ, ο μέσος όρος ηλικίας των συναδέλφων είναι 40+ οπότε «είδαν» την πρόταση και «με άλλο μάτι» όσο αφορά τις θέσεις εργασίας μας εν μέσω συνεχόμενης κρίσης.

Το αντικείμενο της εμπορίας της επιχείρησης είναι σε ένα τομέα τεχνολογικής αιχμής με μέλλον στην ελληνική και παγκόσμια αγορά και αφορά στην εισαγωγή και εμπορία αναλωσίμων και λειτουργικών μερών ηλεκτρονικών υπολογιστών. Η συζήτηση αυτή και η προετοιμασία έχει ξεκινήσει 4 χρόνια πριν την ίδρυση και αυτό που απασχόλησε τα μέλη ήταν η όσο το δυνατόν καλύτερη οργάνωση της μετάβασης τους από υπάλληλοι σε επιχειρηματίες ενός τέτοιου οργανισμού. Παρακολούθησαν σεμινάρια «σοσιακρατικής» μεθόδου διοίκησης και συνεργατισμού και προσπάθησαν να ορίσουν κανονισμό λειτουργίας σύμφωνα με το νέο πρότυπο αυτής της πρωτόγνωρης εμπειρίας τους. Ο κύριος μέτοχος και ιδιοκτήτης είναι ανελλιπώς μαζί τους ώστε να συνεχίζεται η απρόσκοπτη λειτουργία της επιχείρησης ενώ συμβαίνουν οι προαναφερόμενες «ζυμώσεις». Η επιχείρηση σήμερα έχει συγκεντρώσει κεφάλαιο 96.000 ευρώ (16 μέλη ιδρυτικά μέλη X 6.000€ = 96.000€) που αποτελούν το κεφάλαιο του ΣυνΕργ. Οι εργαζόμενοι μετά την επίσημη ίδρυση του ΣυνΕργ εργάζονται πλέον ως ελεύθεροι επαγγελματίες με συμφωνία μίσθωσης έργου με την ΑΕ. Στην πραγματικότητα ο ΣυνΕργ παρέχει εξειδικευμένους επαγγελματίες-μέλη του με ατομικά συμβόλαια του καθενός με την επιχείρηση η οποία είναι ο μισθωτής ή και μοναδικός «εργοδότης» του ΣυνΕργ. Παράλληλα, το μετοχικό σχήμα και κεφάλαιο έχει αλλάξει στην ΑΕ αφού εισήλθε στο σχήμα ως κύριος μέτοχος ο ΣυνΕργ με το νέο επιπλέον κεφάλαιο του.

Όπως αναφέρθηκε στην επικοινωνία μας με το ιδρυτικό μέλος του ΣυνΕργ το εγχείρημα είναι μοναδικό στο είδος του στην Ελλάδα αναφορικά με τον τρόπο και διαδικασία της ίδρυσης του Συνεταιρισμού. Δείχνει σαφώς ότι η πιθανότητα να επιτύχει είναι πολύ μεγάλη αφού στηρίζεται στην εμπειρία των ήδη υπαρχόντων στελεχών της, την κεφαλαιακή στήριξη από την αρχή του εγχειρήματος και την ήδη εξέχουσα θέση

της εταιρίας στην αγορά. Ένας βασικός προβληματισμός που υπάρχει αφορά εξωγενείς παράγοντες κυρίως και αναφέρεται στο καθεστώς χρηματοδότησης. Συγκεκριμένα, οι τράπεζες δεν αναγνωρίζουν (και εν γένει δεν γνωρίζουν) έναν συνεταιρισμό ως έναν φερέγγυο μέτοχο και δυσκολεύονται να προχωρήσουν σε απόφαση ταμειακής στήριξης εάν και όποτε χρειαστεί. Ένα άλλο ζήτημα που είναι υπό μελέτη και προσεκτική προσέγγιση είναι η νέα μορφή σχέσης και συνεργασίας που θα έχουν μεταξύ τους τα μέλη. Αυτή η ίδια η σχέση στο παρελθόν ήταν βασισμένη στην ιεραρχική κλίμακα και την υπαλληλική ιδιότητα και αλλαγή αυτή στο εξής είναι ένα θέμα που απασχολεί τα μέλη και αντιμετωπίζεται με τα προαναφερόμενα νέα οργανωτικά πρότυπα. Το σημαντικότερο επίτευγμα που θεωρούν τα μέλη ότι έχουν επιτύχει με αυτή την αλλαγή είναι η εξασφάλιση των θέσεων εργασίας τους αν και γνωρίζουν ότι θα χρειαστεί στο μέλλον ως εργοδότες να κοιτούν προς αυτή (την εργασία τους) με άλλη ματιά και άλλα κριτήρια περισσότερο επιχειρηματικά από ότι υπαλληλικά.

Τα αποτελέσματα της έρευνας πεδίου

Τα ευρήματα μας από τρεις διαφορετικές πηγές, όπως η μελέτη γραφείου, οι συνεντεύξεις και η μελέτη περιπτώσεων ολοκλήρωσαν την εμπειρική μας έρευνα και συντέλεσαν στην πληρέστερη κατανόηση των ευκαιριών και των προκλήσεων που αντιμετωπίζει ο τομέας της Κ.Αλ.Ο. στην Ελλάδα. Τόσο οι σύμβουλοι όσο και τα πολιτικά πρόσωπα με τα οποία συνομιλήσαμε θεωρούν τις καθυστερήσεις ανάπτυξης του τομέα φυσιολογικές και ότι οι θετικές εξελίξεις έρχονται συνήθως μετά από πολλές δεκαετίες. Η διαπίστωση αυτή συνδέεται βεβαίως και με την αστοχία του κράτους αφενός να εφαρμόσει τον ισχύοντα νόμο και αφετέρου να ελέγξει τη λειτουργία του πεδίου σε όλες του τις εκφάνσεις. Παρατηρήσαμε επίσης ότι αμφισβητείται από όλους η αποτελεσματικότητα καθημερινών ζητημάτων λειτουργίας αλλά και οι θεσμικές διευκολύνσεις στο πεδίο όπως π.χ. η εργασία στις Κοιν.Σ.Επ. και οι ασφαλιστικές τους υποχρεώσεις. Όσον αφορά στην ετοιμότητα του κράτους ένας συνομιλητής μας εκ των συμβούλων του υπουργείων Οικονομίας και Ανάπτυξης αλλά και του υπουργείου Εργασίας ανέφερε γενικότερα στοιχεία ανορθολογικότητας στη λειτουργία του (ΡΣΥΜ). Οι συνομιλητές μας - πολιτικά στελέχη και κρατικοί λειτουργοί - παραδέχονται ότι υπήρξαν καθυστερήσεις στις αναγκαίες αλλαγές και τις απαιτούμενες παρεμβάσεις ενώ ορισμένες από τις νομοθετικές ρυθμίσεις ουδέποτε πραγματοποιήθηκαν.

Οι περιγραφές των πολιτικών στελεχών και των διαμορφωτών γνώμης συμβούλων, ήταν αποκαλυπτικές, ειδικότερα όταν μιλούσαν για τις στρεβλώσεις στην νομοθέτηση και την λειτουργία του κράτους. Αναδείχθηκαν από αυτές η πλημμελής ικανότητα της πολιτικής εξουσίας εφαρμογής των νομοθετημένων προβλέψεων αλλά και της εγγενούς ώσμωσης της με την κρατική διοίκηση, τα φοβικά συμπλέγματα της δεύτερης και εκ τούτων οι αναμενόμενες καθυστερήσεις εφαρμογής των πολιτικών αποφάσεων. Η «ασυνέχεια» του κράτους με την εναλλαγή πολιτικών στελεχών στην δημόσια διοίκηση δυσχεραίνει επιπλέον την πραγματοποίηση των πολιτικών πρωτοβουλιών των εκάστοτε κυβερνήσεων. Στην πολιτική ασυνέπεια συντελούν και οι ανασταλτικές (αδιαφορία) ή οι ακυρωτικές και με διαφορετική ιδεολογική προσέγγιση (ψήφιση νέου νόμου) πρωτοβουλίες των διάδοχων κυβερνητικών σχημάτων. Οι δυσχέρειες αυτές δημιουργούν αναστάτωση και αναστολές στον κρατικό μηχανισμό, γεγονός που υπονομεύει μόνιμα την αλλαγή που ευαγγελίζονται οι νόμοι.

Σε μια πρώτη αποτύπωση από την επαφή μας με τους φορείς Κ.Αλ.Ο και την επικοινωνία μας με τους δρώντες εκπροσώπους τους, μπορούμε να αναφέρουμε γενικά την εργασιακή ένταξη ως στόχο των ιδίων ή και για τρίτα πρόσωπα μέλη των οντοτήτων που εκπροσωπούν. Από την αφήγηση για περιστατικά και αναφορές στις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν στην λειτουργία των φορέων τους, διαπιστώνουμε ότι τα αποτελέσματα επιτυγχάνονται με μεγάλη δυσκολία ενώ αντιμετωπίζουν προσκόμματα που δημιουργούνται κυρίως από το κοινωνικό αλλά και το θεσμικό περιβάλλον. Πιο συγκεκριμένα, όλοι θα ανέμεναν το θεσμικό περιβάλλον να ήταν αρωγό των προσπαθειών ένταξης – όπως άλλωστε περιγράφεται στον νόμο - αλλά στην περίπτωση της Κοινωνικής Οικονομίας όπως δηλώθηκε λειτουργεί μάλλον ανασταλτικά. Όλοι οι φορείς Κ.Αλ.Ο είτε έχουν επιτύχει είτε όχι τους στόχους τους συμφωνούν ότι παρά τις προσπάθειες τους η πολιτεία και η πολιτική ηγεσία δεν είναι υποστηρικτικοί παράγοντες και σε κάποιες περιπτώσεις καθυστερούν τον σημαντικό στόχο των φορέων, που είναι η εργασιακή και κοινωνική ένταξη των ευπαθών και ειδικών ομάδων.

Παρά τη γενικώς διαφαινόμενη από όλους τους φορείς του τομέα σύγκλιση κοινωνικής στόχευσης, διαπιστώθηκαν διαφορετικές ταχύτητες και αποτελεσματικότητα στην επιτυχία των σκοπών των φορέων. Για παράδειγμα παρατηρείται μεγαλύτερη και σταθερότερη πρόοδος των προσπαθειών για εργασιακή ένταξη των μελών των φορέων Κοι.Σ.Π.Ε. σε σύγκριση με τους υπόλοιπους φορείς Κ.Αλ.Ο. γεγονός που οφείλεται στο ειδικό πλαίσιο ίδρυσης τους και τους ειδικούς σκοπούς τους. Πιο συγκεκριμένα το

άρθρο 12 του νόμου 2716/99 του υπουργείου Υγείας βάσει του οποίου ιδρύθηκαν οι Κοι.Σ.Π.Ε. συντάχθηκε μετά από πολύχρονες και συντονισμένες ενέργειες των επαγγελματιών ψυχικής φροντίδας. Συνετέλεσε σημαντικά επίσης η κινητοποίηση των εμπλεκομένων με τον χώρο και ευαισθητοποιημένων με το θέμα της ένταξης των ατόμων με ψυχοκοινωνικά προβλήματα²⁸³ πολιτών. «...*Η όλη ιδέα και το εργαλείο προερχόταν από την διεύθυνση απασχόλησης της ΕΕ. Με αφορμή την ένταξη στην εργασία γινόταν η αποιδρυματοποίηση. Ο κάθε ένας που ζούσε σε ένα ψυχιατρείο για 30 χρόνια να φτάσει να εντάσσεται και να εργάζεται στην κοινότητα...* (ΑΚΣΠ). Η προαναφερόμενη αντίληψη της ψυχικής ασθένειας ως «ορατού» κοινωνικού στίγματος κυρίως και όχι μιας οικονομικής δυσχέρειας των ωφελουμένων, επιτάχυνε την ευαισθητοποίηση της κοινωνίας και την συσπείρωση των δρώντων για την επιτυχία των σκοπών του νόμου 2716/99. Έτσι, η αφορμή ίδρυσης των Κοι.Σ.Π.Ε. ωρίμασε στην κοινωνία και κυρίως η εργασιακή ένταξη των ψυχικώς πασχόντων, «...*Τα μέλη ιδρυτικά ή όχι που είναι ψυχικά πάσχοντες (η 1η κατηγορία του 35%) έχουν κίνητρο καθαρά να εργαστούν. Οι επαγγελματίες το κάνουν για να εξελιχθούν επαγγελματικά (εμπειρίες) μέσα από τον συνεταιρισμό. Άλλοι έβλεπαν την ευκαιρία ως εργαλείο για να πάει όλο τον κλάδο ψυχικής υγείας παρακάτω...*» (ΑΚΣΠ). Στην συνέχεια ο νόμος 4430/16 ενέταξε τους Κοι.Σ.Π.Ε. στους de facto φορείς Κ.Αλ.Ο. (Ένταξης) που στοχεύουν στις ευάλωτες ομάδες, παρά το γεγονός της ίδρυσης τους από παλαιότερο νόμο του υπουργείου Υγείας. Παρά ταύτα ο νόμος για την Κ.Αλ.Ο προβλέπει και την ίδρυση Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης ευάλωτων ομάδων με βασική κατεύθυνση την εργασιακή ένταξη μελών τους ανηκόντων στις προαναφερόμενων ευάλωτων ομάδων. Οι Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης ως οντότητες οι οποίες αναμενόταν να αποτελέσουν ένα περισσότερο ευέλικτο σχήμα (λιγότερα μέλη) με σκοπό την ένταξη δεν υποστηρίχθηκαν - όπως και οι όλοι άλλωστε οι φορείς Κ.Αλ.Ο. από την επόμενη ημέρα της ψήφισης του νόμου. Έτσι ενώ το ζήτημα της αποιδρυματοποίησης και εργασιακής ένταξης των ψυχικώς πασχόντων εκφράστηκε θεσμικά με την παρουσία και λειτουργία των Κοι.Σ.Π.Ε. για τις Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης, δεν ισχύει το ίδιο.

²⁸³ Σύμφωνα με τον νόμο 2716/99 (παρ.4, άρθρ.12) οι ιδρυτικές ομάδες είναι α) φυσικά πρόσωπα, ενήλικες ή ανήλικοι τουλάχιστον δεκαπέντε (15) ετών, οι οποίοι λόγω ψυχικής διαταραχής έχουν ανάγκη αποκατάστασης, όπως αυτή προσδιορίζεται από την αντίστοιχη Τομεακή Επιτροπή Ψυχικής Υγείας, β) Ενήλικες που εργάζονται στο χώρο της ψυχικής υγείας, όπως εργοθεραπευτές, εκπαιδευτές και άλλες κατηγορίες επαγγελματιών της ψυχικής υγείας και γ) Δήμοι, Κοινότητες ή άλλα φυσικά ή νομικά πρόσωπα δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου, εφόσον προβλέπεται από το καταστατικό των συνεταιρισμών, και ειδικότερα τα νοσοκομεία του Ε.Σ.Υ., κυρίως τα Ψυχιατρικά Νοσοκομεία, τα Γενικά Νοσοκομεία, τα Πανεπιστήμια Ψυχιατρικά Νοσοκομεία, τα Ν.Π.Ι.Δ. τα οποία έχουν αναπτύξει Μονάδες Ψυχικής Υγείας και υπάγονται στον κατά περίπτωση Τομέα Ψυχικής Υγείας.

Η μεγάλη επιδείνωση των δεικτών απασχόλησης από τις αρχές της προηγούμενης δεκαετίας με έναρξη στην οικονομική κρίση του 2008 συνετέλεσε στην κοινωνική απομόνωση των ανέργων και αποτελεί ακόμη και σήμερα κοινωνικό ταμπού. Η κατάσταση της ανεργίας δεν ήταν πάντα ορατή «δια γυμνού οφθαλμού» αλλά μάλλον επικαλυμμένη λόγω του κοινωνικού στίγματος. Οι ίδιοι οι άνεργοι ιδρυτικά μέλη των φορέων Κ.Αλ.Ο. (ειδικά των Κοιν.Σ.Επ.) δεν αναφέρονται ανοικτά για αυτή, με συνέπεια η αντιμετώπιση της να μην αποτελεί ένα συλλογικά και ανοικτά εκφρασμένο αίτημα. Ωστόσο το ίδιο το γεγονός ίδρυσης των φορέων, διαφόρων τύπων Κοιν.Σ.Επ. είναι εκφρασμένο και ανεκπλήρωτο, αν και άρρητο αίτημα για εργασιακή ένταξη.

Το παραπάνω γεγονός ήταν εμφανές και στην διάρκεια της συνομιλίας μας με τους δρώντες των φορέων Κοιν.Σ.Επ. και ΣυνΕργ. Για παράδειγμα, το γεγονός ότι ενώ βιώνουν την κατάσταση της μακροχρόνιας ανεργίας, οι ίδιοι οραματίζονται την προσφορά στο κοινωνικό σύνολο. Αναφέρεται σχετικά ότι *... έψαχνα να βρω και ένα νομικό μόρφωμα το οποίο θα κινητοποιεί και θα πληροί τις προϋποθέσεις για κάτι που να έχει κοινωνικό αντίκτυπο και αποτύπωμα, ...έψαχνα να βρω μορφές που θα είχαν ένα δημοκρατικό τρόπο διοίκησης και να υποβοηθούνται με κάποιο τρόπο από το κράτος...*(ΕΠΚΟΙ). Σε άλλη συνομιλία *...στην ουσία ...έχει να κάνει με την αντίληψη μας. Δηλαδή, το παρελθόν...σε μεγάλες ...επιχειρήσεις τις οποίες εγκατέλειψε οικειοθελώς διότι δεν τον εκφράζει αυτός ο τρόπος λειτουργίας, Το δικό μου παρελθόν ...έχω ασχοληθεί με το εμπόριο αλλά δεν είναι το μόνο μου ενδιαφέρον...* (ΑΝΚΟΙ). Διαπιστώνεται συνεπώς μια συνειδητή «χίμαιρα» επιχειρηματικότητας την στιγμή που οι ίδιοι δηλώνουν παντελή έλλειψη κεφαλαίων, προσωπική μακροχρόνια ανεργία και την πλημμελή στάση του κράτους στην εφαρμογή του ισχύοντος νόμου. Στην εξέλιξη συνεπώς των συνομιλιών μας, αποκαλύπτεται η παράλληλη πραγματικότητα ματαιωμένης επιχειρηματικότητας και η αδυναμία εργασιακής ένταξης των μελών των φορέων.

Η στάση αυτή, της απόκρυψης του στίγματος της ανεργίας, δεν είναι απουσία αυτοεπίγνωσης των συνομιλητών μας μελών Κοιν.Σ.Επ. αλλά εξηγείται από την ελλιπή διάχυση στην κοινωνία των σκοπών της Κ.Αλ.Ο. και την χαμηλή συσπείρωση του τομέα για την ένταση των αιτημάτων τους στην επίλυση της αστοχίας απασχόλησης τους. Αναφέρεται συγκεκριμένα ότι: *«...ναι, βέβαια εάν είχα μια δουλειά με 14 μισθούς ίσως δεν θα ξεκινούσα την ίδρυση κοινωνικού συνεταιρισμού. Κατά 80% ναι λοιπόν. Τώρα υπάρχουν και κάποιοι που στους προσωπικούς τους στόχους έχουν και κοινωνικό σκοπό...»* (ΕΠΚΟΙ), και σε άλλη συνομιλία (Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης ειδικών ομάδων)

...με χαμηλό εισόδημα, προβλημάτων στέγης, αστεγίας στην πραγματικότητα, ... σκεφτήκαμε μήπως φτιάξουμε μια Κοιν.Σ.Επ. ...» (ΣΥΝΚΟΙ).

Οι νόμοι για την Κοινωνική Οικονομία αποτελούν ως προς το περιεχόμενο τους προσαρμογές ευρωπαϊκών νομοθετικών κειμένων και η σύνταξη και νομοθέτηση τους προήλθε από πρωτοβουλίες της πολιτείας (από τα πάνω). Στην συνέχεια όπως ήδη διαπιστώσαμε δεν υποστηρίχθηκαν από το κράτος και την θεσμική κοινωνία των πολιτών με εξαίρεση τους φορείς του τομέα της ψυχικής υγείας (Κοι.Σ.Π.Ε.). Δεν ασκήθηκε από την βάση του τομέα (φορείς Κ.Αλ.Ο) «πίεση» προς την πολιτεία διότι εν γένει το πρόβλημα της ανεργίας - ακόμη και για τους ίδιους τους πληττόμενους - δεν θεωρήθηκε (και ακόμη δεν θεωρείται) πραγματικό κοινωνικό πρόβλημα αλλά μια προσωρινή κατάσταση και μεταβατική πορεία προς την εργασία. Ίσως και κάποιοι από τους δρώντες των προαναφερόμενων φορέων (Κοιν.Σ.Επ., ΣυνΕργ) ακόμη και σήμερα θεωρούν τους φορείς τους ως μεταβατική κατάσταση επιχειρηματικότητας και όχι μια μετάβαση σε μια νέα επαγγελματική και εργασιακή πορεία. Αντίθετα οι Κοι.Σ.Π.Ε. διοικούνται από συνειδητοποιημένους στον χώρο της επαγγελματίας ψυχικής υγείας και στελέχη που συνδέουν τους στόχους ένταξης με την επιτυχία των φορέων.

Ένα ακόμη σημείο αναφοράς καθολικά εκφρασμένο, είναι η δυσχερής εφαρμογή ή η παντελής δυσαρμονία των αναφερομένων του νόμου 4430/16 με τα πραγματοποιούμενα από τους δημόσιους φορείς τα υπουργεία και εν γένει το θεσμικό περιβάλλον. Συγκεκριμένα η απουσία χρηματοδότησης και οικονομικής στήριξης βασικών αναγκών όπως είναι οι εγγυητικές επιστολές ή η ταμειακή υποστήριξη (π.χ. η μη ίδρυση του Ταμείου Κοινωνικής Οικονομίας). Ειδικότερα, η οικονομική στενότητα κατά την διάρκεια ανάληψης μιας δημόσιας σύμβασης (καθυστερήσεις πληρωμών από το δημόσιο) συντελούν είτε στην οικονομική νέκρωση των φορέων είτε στην απροθυμία ανάληψης έργων εκ μέρους τους λόγω κεφαλαιακής αδυναμίας. Στην οικονομική εξασθένηση των φορέων συντελεί και η πλημμελής εφαρμογή του νόμου 4412/16 περί δημοσίων συμβάσεων. Ενώ παρέχει την δυνατότητα συμμετοχής σε προγραμματικές συμβάσεις σε φορείς εργασιακής ένταξης κατ' αποκλειστικότητα, δείχνει να μην αναγνωρίζει ότι απευθύνεται σε ειδικής οικονομικής κατάστασης και αποστολής φορείς. Συνέπεια τούτου, η απαίτηση ταμειακής ρευστότητας υπερβαίνει τις οικονομικές δυνατότητες των φορέων και θεωρείται τεράστιο εμπόδιο εισόδου σε συμβάσεις. Συγκεκριμένα αναφέρθηκε από Κοι.Σ.Π.Ε. ότι *...για να πάρει ...μια εγγυητική επιστολή 1000 ευρώ, για να μετέχει σε έναν διαγωνισμό, χρειάζεται να καταθέσει -να δεσμεύσει- στην*

τράπεζα μετρητά της τάξεως του 120%, με τη μέθοδο που στην τραπεζική ορολογία λέγεται cash collateral. Άλλη περίπτωση, ...στα έργα τα οποία έχει αναλάβει, κυρίως προς τους φορείς του δημόσιου, προκαταβάλλει έναν φόρο κερδών 8%...(ΑΡΚΣΠ). Και σε άλλη συνομιλία...Διεκδικήσαμε επιτυχώς απ' ευθείας αναθέσεις και έργα και ενώ ο επιτροπος είναι σύμφωνος στα έργα που συμμετέχουμε έχουμε πρόβλημα έγκαιρης πληρωμής...(ΑΚΣΠ). Η παραπάνω παρακράτηση αναφέρεται και από Κοιν.Σ.Επ. ...ένα άλλο θέμα σε σχέση με τις συμβάσεις είναι ότι μας παρακρατούν ένα 8% το οποίο μας επιστρέφεται την επόμενη χρονιά. Για εμάς είναι σημαντικό το ποσό...(ΣΥΝΚΟΙ).

Τονίστηκε μεταξύ άλλων από Κοιν.Σ.Επ., η εκκρεμότητα εφαρμογής των ρυθμίσεων του νόμου 4412/16 (δημόσιες συμβάσεις) που συνδέεται και με το άρθρο 6 του 4430/16 (Συμμετοχή Φορέων Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας σε προγραμματικές συμβάσεις). Συγκεκριμένα το κώλυμα εστιάζεται στην έκδοση του προεδρικού διατάγματος του νόμου 4412/16 (παρ.4, αρθρ.20) το οποίο έως και σήμερα δεν έχει εκδοθεί. Όπως προβλεπόταν θα αναγνώριζε τις διακριτές διαφορές των φορέων έναντι άλλων επιχειρήσεων για τις συμμετοχή τους στις δημόσιες συμβάσεις. Αποτέλεσμα αυτής της «αμέλειας» είναι να μην αναγνωρίζεται από το δημόσιο και τους ΟΤΑ η ειδική αποστολή των φορέων Κ.Αλ.Ο. Ειδικότερα, η πολιτεία δείχνει να μην κατανοεί την χαμηλή εκ των πραγμάτων οικονομική παραγωγικότητα και τη μη ανταγωνιστική λειτουργία τους σε σχέση με τις συμβατικές επιχειρήσεις. Αυτό οφείλεται στην σύνθεση τους που κατά πλειοψηφία αποτελείται από ειδικές ομάδες πληθυσμού (π.χ. εμφανή ή αφανή ψυχικά νοσήματα ή μακροχρόνια ανεργία).

Στην διάρκεια της μελέτης επιλεγμένων περιπτώσεων, εκτός των οικονομικών αιτημάτων του τομέα, μας γνωστοποιήθηκαν και προβλήματα που άπτονται του ελλείματος στοχευμένης κατάρτισης των μελών. Η στοχευμένη κατάρτιση είτε εντός του φορέα (in-house) είτε από εξωτερικούς εκπαιδευτικούς φορείς είναι επίσης ένα πάγιο και καθολικό αίτημα όλων των φορέων και αφορά κατ' αρχή τους ΛΥΨΥ ενός Κοι.Σ.Π.Ε. Συγκεκριμένα αναφέρθηκε ότι ...ο καθαριστής λήπτης υπηρεσιών που θα εργαστεί δεν είναι δυνατόν να μην τον εκπαιδεύσουμε στην εργασία του. Ο εργαζόμενος στην κουζίνα του εστιατορίου δεν μπορεί να εργαστεί χωρίς εκπαίδευση....(ΑΚΣΠ). Και σε άλλη συνομιλία ...θα επιθυμούσαμε οι εργαζόμενοι να εκπαιδεύονται και να αποκτούν δεξιότητες με διαδικασίες on the job training. Ένα κέντρο δια βίου μάθησης είναι δύσκολο να φτιάξει τέτοιου είδους προγράμματα ...Ένα επαγγελματικό σφουγγαρόπανο μπορεί να κάνει πάρα πολύ σοβαρή ζημιά στη μέση ενός μη εκπαιδευμένου ατόμου, κάτι

που δεν το θέλουμε... (ΑΡΚΣΠ). Το αίτημα της κατάρτισης εκτείνεται και στους διοικητικούς εργαζόμενους με κύρια στόχευση στις δεξιότητες διοίκησης οργανισμών και επιχειρήσεων. Ο συνδυασμός της κοινωνικής ωφέλειας με την οικονομική επιτυχία που κατ' εξοχή χαρακτηρίζει έναν φορέα Κ.Αλ.Ο. συνεπικουρείται από την αναγκαία ύπαρξη ειδικών γνώσεων επιχειρησιακής λειτουργίας. Καθ' ομολογία των συνομιλητών μας στους Κοι.Σ.Π.Ε που διοικούνται από επαγγελματίες της ψυχικής υγείας οι οποίοι δεν έχουν εμπειρίες διοίκησης οργανισμών, αλλά και όλων των Κοιν.Σ.Επ. που έχουν ιδρυθεί από πρώην άνεργους μισθωτούς ή και ανεξάρτητους επαγγελματίες, υπάρχει ανάγκη πρόσθετης και εξειδικευμένης επιμόρφωσης. Ειδικότερα στην περίπτωση των Κοιν.Σ.Επ., εκτός των γνώσεων διοικητικής λειτουργίας υπάρχει επιπλέον ανάγκη για επαγγελματική ανακατεύθυνση (reskilling) για να αποφευχθεί η «αναπαραγωγή» της ανεργίας και το φαινόμενο «περιστρεφόμενης πόρτας». Είναι η κατάσταση όπου οι πρώην άνεργοι προσπαθούν μέσω των Κοιν.Σ.Επ. να εξασκήσουν τα ίδια επαγγέλματα που τους στέρησαν την απασχόληση λόγω χαμηλής ζήτησης ή προσπαθούν να ασκήσουν νέα επαγγέλματα μέσω των φορέων τους χωρίς κατάλληλες γνώσεις και εμπειρία.

Συνοπτικά από τα αναφερόμενα στις συνομιλίες μας με τους δρώντες των μελετών περίπτωσης και όσα από την αναλυτική επισκόπηση των φορέων, παρατηρούμε ένα διαρκές χάσμα μεταξύ των αναμενομένων από το θεσμικό πλαίσιο του τομέα της Κ.Αλ.Ο και των πεπραγμένων. Αφενός οι φορείς διαπιστώνουν την ανεπάρκεια στην οργάνωσή τους να πραγματοποιήσει εργασιακή ένταξη και αφετέρου η κρατική μέριμνα που επικουρικά - σύμφωνα με τον νόμο - θα συντελούσε στην ευόδωση του σκοπού τους υπολείπεται του ρόλου της. Στο αποτέλεσμα αυτό συνηγορεί και η απουσία διάχυσης του θεσμικού ρόλου της Κοινωνικής Οικονομίας, με εξαίρεση τους Κοι.Σ.Π.Ε. λόγω κυρίως της φροντίδας των ψυχικώς πασχόντων και των επαγγελματικών ψυχικής υγείας που συντελούν σημαντικά στην επιτυχία τους. Οι υπόλοιποι φορείς Κοιν.Σ.Επ. και ΣυνΕργ λόγω της παραμονής τους σε πρώιμο στάδιο οργάνωσης, λόγω της ελλιπούς διάχυσης των σκοπών τους μέσω κατάλληλης ενημέρωσης της κοινωνίας, αντιμετωπίζονται με αδιαφορία και σχετική επιφύλαξη από τους πολίτες, την τοπική αυτοδιοίκηση και εν συνεχεία και από τους δημόσιους φορείς (περιπτώσεις δ, στ ,η).

Όγδοο κεφάλαιο - Συνθετική ανάλυση των αποτελεσμάτων της εμπειρικής έρευνας

Συνοψίζοντας και ολοκληρώνοντας την ποιοτική έρευνα κατά την οποία λάβαμε υπόψη όλες τις διαθέσιμες πηγές μας (μελέτη του νόμου 4430/16, συνεντεύξεις και μελέτες περιπτώσεων) διαπιστώνουμε σε όλα τα σημεία ελέγχου, ότι οι Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις (Κοιν.Σ.Επ. και Κοι.Σ.Π.Ε.) και οι ΣυνΕργ ιδρύονται με σκοπό την εργασιακή και εξ αυτής την κοινωνική ένταξη των μελών τους. Η αναγκαιότητα των Κοι.Σ.Π.Ε. μορφοποιήθηκε από τις πρωτοβουλίες στην Ευρώπη για την ψυχιατρική μεταρρύθμιση (π.χ. WISE 1^ο κύματος, ένταξη ευάλωτων ομάδων) ενώ οι Κοιν.Σ.Επ., εστιάζονται στην στήριξη της απασχόλησης (π.χ. WISE 2^ο κύματος, εργασιακή ένταξη ευπαθών και ειδικών ομάδων) (βλ. σελίδα 95). Στην Ελλάδα η συντριπτική πλειοψηφία των Κοιν.Σ.Επ. ανήκει στον τύπο της Συλλογικής και Κοινωνικής Ωφέλειας λόγω μεγαλύτερης ευκολίας στην ίδρυση και λειτουργία. Οι άλλοι δύο τύποι Κοιν.Σ.Επ. και οι ΣυνΕργ αποτελούν αριθμητική μειοψηφία επί του συνόλου των φορέων λόγω απαιτήσεων ποσόστωσης. Συγκεκριμένα στις Κοιν.Σ.Επ. ένταξης ευάλωτων απαιτείται ελάχιστον ποσοστό 30% συνολικά των μελών και εργαζομένων να ανήκουν στις ομάδες αυτές και στις Κοιν.Σ.Επ. ειδικών ομάδων το 50% αντίστοιχα. Ωστόσο προβληματικές κρίνονται και οι γραφειοκρατικές διαδικασίες στην περίπτωση π.χ. «διασάλευσης» των ποσοστών.

Διαπιστώσαμε επίσης ότι τα ιδρυτικά μέλη όλων των τύπων φορέων στερούνται επιχειρηματική ή διοικητική εμπειρία και κεφάλαια πριν την ίδρυση και ανήκουν σε ευάλωτες και ειδικές ομάδες ενώ - στην περίπτωση των Κοι.Σ.Π.Ε. είναι επαγγελματίες ψυχικής υγείας. Εξαιρέση αποτελούν οι Συνεταιρισμοί εργαζομένων που είναι συνήθως επαγγελματίες και ήδη εργαζόμενοι σε κάποιο οργανισμό που μετατρέπεται σε ΣυνΕργ ή αναλαμβάνει έργο πριν την ίδρυση του. Αντίθετα με τα προβλεπόμενα στον νόμο 4430/16 οι Κοιν.Σ.Επ. δεν έχουν έως σήμερα κανενός είδους θεσμική και οικονομική υποστήριξη, με κάποιες εξαιρέσεις συνεργασίας λόγω ευαισθητοποιημένων αιρετών σε ΟΤΑ. Οι Κοι.Σ.Π.Ε. παρουσιάζουν καλύτερες επιδόσεις σε όλα τα σημεία παρατήρησης μας (ένταξη, κοινωνικός αντίκτυπος) λόγω διαφορετικής οργάνωσης (αρθρ.12, ν2716/99) και στήριξης από τους ειδικούς επαγγελματίες υγείας, τις μονάδες υγείας όλων των βαθμών, το Υπουργείο Υγείας που τους εποπτεύει και πολλούς οργανισμούς (ΑΜΚΕ, διάφορα ιδρύματα) οι οποίοι συμμετέχουν στο καταστατικό τους.

Στην ολοκλήρωση της έρευνας μας παρατηρούμε κοινά χαρακτηριστικά σε επιμέρους ευρήματα τα οποία ταξινομήσαμε στις παρακάτω πέντε ενότητες:

1. Ο σκοπός ίδρυσης των Κοιν.Σ.Επ. Κοι.Σ.Π.Ε., ΣυνΕργ. και ΑΣ
2. Η λειτουργία των φορέων και το αποτέλεσμα τους στην απασχόληση
3. Η εκπαίδευση - κατάρτιση ως πυλώνες υποστήριξης
4. Ο ρόλος του κράτους στην υποστήριξη του τομέα
5. Ο ρόλος της Κοινωνίας

Ο σκοπός ίδρυσης των Κοιν.Σ.Επ., Κοι.Σ.Π.Ε., ΣυνΕργ

Η σκοπιμότητα ύπαρξης ενός φορέα που ανήκει στην κοινωνική επιχειρηματικότητα του τομέα της ΚΟ αποτελεί σημαντική πληροφορία της έρευνας μας και σημαντικό διακύβευμα στην εξέλιξη της. Η στόχευση μας συνεπώς στους σκοπούς και τα κίνητρα ίδρυσης θα βοηθήσει να κατανοήσουμε καλύτερα το πλαίσιο της λειτουργίας του τομέα Κ.Αλ.Ο. Στις επαφές μας με τα πρόσωπα που συντέλεσαν στην θεσμοθέτηση αλλά και με όσα συμμετέχουν στην λειτουργία του τομέα αναζητήσαμε λοιπόν το γιατί ένα φυσικό πρόσωπο ιδρύει ή μετέχει σε έναν φορέα Κοιν.Σ.Επ., Κοι.Σ.Π.Ε., ή ΣυνΕργ.

Από την μεριά των συμβούλων αναφέρθηκε ότι *...καταρχήν το κίνητρο τους ήταν η ανάγκη. Ήταν άνεργοι... ένας κόσμος που δεν μπορούσε να βρει δουλειά... (ΑΣΥΜ)*. Σημαντικό στέλεχος της δημόσιας διοίκησης στον χώρο της ΚΟ σε πολλές κυβερνήσεις πρόσθεσε ότι *..η αφετηρία της κοινωνικής επιχειρηματικότητας είναι διαφορετική για τον καθένα. Προφανώς υπάρχουν και τα δύο μοντέλα. Υπάρχει κάποιος που ξεκινά από ανάγκη και κάποιος που ξεκινά από ιδεολογική αφετηρία...(ΒΣΥΜ)*. Σύμβουλος και στέλεχος του μητρώου ΚΟ αναφέρει επίσης *...υπάρχουν κάποιοι άνθρωποι που θέλουν να δραστηριοποιηθούν στην τοπική κοινωνία και βρίσκουν αυτό το όχημα...πρόσθεσε ωστόσο ότι...είναι κάποιοι άνθρωποι που το κάνουν εξ ανάγκης για να βρουν μια διέξοδο ώστε να απασχοληθούν διότι είναι άνεργοι...(ΓΣΥΜ)*. Τονίζεται μάλιστα σε αναφορά στις μειονεκτούσες εργασιακά ομάδες ότι πρόκειται για *...ένα σχετικό κομμάτι - όχι όλο φυσικά – το οποίο προσπαθεί φυσικά να ζήσει μέσα από αυτές τις δομές, εγχειρήματα, οντότητες κ.λπ....(ΑΣΥΜ)*. Μέσω των φορέων βρίσκουν *...απασχόληση [άτομα] που ο ιδιώτης επιχειρηματίας δεν θα μπορούσε ποτέ να απασχολήσει ...που δύσκολα ενσωματώνονται και τους μαθαίνουν δεξιότητες...(ΓΣΥΜ)*. Είναι γνωστό μάλιστα ότι η ΚΟ *...δημιουργεί ευκαιρίες σε ανθρώπους οι οποίοι δεν πλουτίζουν μεν αλλά μπορεί να είναι ευχαριστημένοι, μπορεί να κερδίζουν τη ζωή τους και να έχουν*

και μια δημιουργικότητα.... (ΜΣΥΜ). Δεν παραλείπεται ωστόσο και το ζήτημα του εθελοντισμού που περιέχεται στις στοχεύσεις των φορέων ...το άλλο κομμάτι είναι αυτό που θέλει να εκφράσει αλληλεγγύη, ... (ΑΣΥΜ).

Τόσο οι σύμβουλοι όσο και τα πολιτικά στελέχη συνομιλητές μας προσθέτουν και ένα ιδεολογικό κίνητρο στα κίνητρα ίδρυσης φορέων Κ.Αλ.Ο. Σύμβουλος πολλών υπουργών στο πρόσφατο παρελθόν και συνομιλητής μας στην παρούσα έρευνα δίνει κινηματικό στίγμα στην σκοπιμότητα της απασχόλησης στον χώρο της ΚΟ. Είπε χαρακτηριστικά ότι *...η απασχόληση σε μορφές κοινωνικής οικονομίας είναι μια κατεύθυνση που μπορεί να έχει πολύ ριζοσπαστικό χαρακτήρα – πέρα από το καπιταλισμός ή όχι καπιταλισμός - μπορεί να είναι μια μορφή ανασυγκρότησης ή μια νέα μορφή οργάνωσης του κόσμου της εργασίας...* (ΡΣΥΜ). Αντίθετα, πολιτικό πρόσωπο της περιόδου που συνετέλεσε σημαντικά στην διαμόρφωση του αρχικού πλαισίου της ΚΟ (2011) κυρίως στο τεχνοκρατικό του περιεχόμενο, θεωρεί ότι ο νόμος *...βοηθάει την επιχειρηματικότητα άρα δίνει μια διέξοδο επιχειρηματικής δράσης σε πολλούς που δεν έχουν, ...στηρίζει την εργασία και τις θέσεις εργασίας...* (ΛΠΟ). Έτερο πολιτικό πρόσωπο, της περιόδου 2016-2019, θεωρεί ως προτεραιότητα την επιχειρηματική επιτυχία του φορέα Κ.Αλ.Ο ενώ η εργασιακή ένταξη αποτελεί παράλληλο ωφέλημα. Ο φορέας είναι *...σύμπραξη ανθρώπων οι οποίοι αναλαμβάνουν επιχειρηματική δραστηριότητα ...απασχολούν είτε εθελοντικά είτε σαν μισθωτούς - έχουμε επίπτωση λοιπόν στην απασχόληση...*(ΚΠΟ). Προσθέτει ωστόσο ότι *...υπάρχει ένα ιδεολογικό πρόσημο σταθερό το οποίο συνδυάζεται με την επιθυμία να ζήσεις τη ζωή σου διαφορετικά, να δουλέψεις διαφορετικά και να υπηρετήσεις κοινωνικούς στόχους μέσα από αυτό που κάνεις...*(ΚΠΟ). Στον αντίποδα αυτού του σχολίου, το έτερο πολιτικό στέλεχος ανέφερε ότι στην περίοδο 2011 η ΚΟ συνδεόταν με τη *... στήριξη των θέσεων εργασίας ...από τρεις διαφορετικές πηγές ...από τη διεύρυνση της επιχειρηματικής δράσης, διεύρυνσης των θέσεων εργασίας μέσα στις Κοιν.Σ.Επ. και κινήτρων για μετατροπή, αναβάθμιση και διεύρυνση ήδη υπαρχόντων τομέων που δεν μπορούσαν να ασκήσουν άλλη δραστηριότητα..* (ΛΠΟ).

Οι δρώντες στους φορείς Κ.Αλ.Ο., ήταν περισσότερο κατηγορηματικοί στις αναφορές τους για τα κίνητρα ίδρυσης και σχεδόν ομόφωνα αναφέρουν τη δημιουργία βιώσιμων θέσεων εργασίας. Για παράδειγμα, στέλεχος των Κοι.Σ.Π.Ε. ανέφερε ότι *...οι Κοι.Σ.Π.Ε., έχοντας μια προϊστορία θεσμοθετημένη από το 1999, έχουν ως καταστατικό στόχο να δημιουργούν θέσεις απασχόλησης για άτομα με ψυχοκοινωνικά προβλήματα...*(ΑΡΚΣΠ). Μέλος Κοιν.Σ.Επ. Συλλογικής και Κοινωνικής ωφέλειας επίσης

αναφέρει την απασχόληση ως κίνητρο και τονίζει, ...αλλιώς μιλάμε για ιδεολόγους που έχουν καλύψει με άλλο τρόπο τις οικονομικές και κοινωνικές τους ανάγκες και κάνουν ακτιβισμό..., και αλλού ...εάν είχα μια δουλειά με 14 μισθούς ίσως δεν θα ξεκινούσα την ίδρυση κοινωνικού συνεταιρισμού... (ΕΠΚΟΙ). Η Κοιν.Σ.Επ. ένταξης ειδικών ομάδων τονίζει επίσης ότι ...4-5 από εμάς...ανήκαν σε ομάδες ένταξης... με χαμηλό εισόδημα ...αστεγίας ...οπότε σκεφτήκαμε μήπως φτιάξουμε μια Κοιν.Σ.Επ... (ΣΥΝΚΟΙ). Τα μέλη του ΣυνΕργ που διαχειρίζονται την εταιρεία στην οποία προηγουμένως ήταν εργαζόμενοι τονίζουν ...μας δόθηκε η ευκαιρία να δούμε λίγο το νόμισμα από την άλλη πλευρά. Ήταν μια ευκαιρία πάνω στην κρίση, ήταν μια προίκα... (ΕΡΚΟΙ). Άλλη Κοιν.Σ.Επ προσθέτει επίσης ότι ...η κοινωνική Οικονομία ...είναι ένας τομέας που μπορεί να δώσει την δυνατότητα σε κάποιον να γίνει αφεντικό του εαυτού του ...να αρχίσει να σκέφτεται, ότι στο τέλος του μήνα τι έχω δημιουργήσει ...δηλαδή να γίνει από υπάλληλος, επιχειρηματίας...(ΑΝΚΟΙ).

Διακρίνουμε όμως και απαντήσεις που αφορούν κυρίως στην κοινωνική προσφορά ...να κάνουμε εξαγωγή πολιτισμού ...ξεκινώντας από την μουσική ...να προσπαθήσουμε να αναδείξουμε ...[ότι]...ο πολιτισμός, μπορεί να βγει προς τα έξω και μπορεί να αποτελέσει ένα παραγωγικό και εξαγωγικό τομέα της Ελλάδας..., (ΕΠΚΟΙ). Εναλλακτική προσέγγιση κοινωνικής προσφοράς εκφράζεται και από άλλη Κοιν.Σ.Επ. του δείγματος μας της οποίας ο εκπρόσωπος δηλώνει διαφορετικό πρωτεύοντα στόχο από αυτόν της ένταξης ...η ιδέα ξεκίνησε από μια σκέψη μου για τον καθαρισμό των μονοπατιών βουνού και τα ξερά ξύλα να γίνουν pellet... Ωστόσο τονίστηκε ότι τα μέλη ήταν ήδη οικονομικά ανεξάρτητα ...ναι είχαν ένα επάγγελμα όλοι... ωστόσο η εργασιακή ένταξη παραμένει ως κίνητρο ...το σκεπτικό ήταν στην συνέχεια να βάλουμε και άλλα άτομα στην Κοιν.Σ.Επ. ...δασικούς εργάτες...(ΜΑΚΟΙ). Γενικότερα στις συζητήσεις μας όλοι οι συνομιλητές καταλήγουν στην εργασιακή ένταξη, συνδυασμένη με την δημιουργικότητα των μελών των Κοιν.Σ.Επ. ...όσο περισσότερο αναπτύσσεται η κοινωνική οικονομία με τις προϋποθέσεις που είπαμε προηγουμένως τόσο περισσότερες θέσεις εργασίας μπορούν να δημιουργηθούν. Όχι θέσεις εργασίας - πες μου τι να κάνω - αλλά εργασίας, ...σκέφτηκα να κάνω αυτό. Αυτό είναι μια ειδοποιός διαφορά... (ΑΝΚΟΙ).

Ειδικότερα όμως στους Κοι.Σ.Π.Ε. και στις Κοιν.Σ.Επ ένταξης είναι εμφανές ότι η εργασιακή και κοινωνική ένταξη είναι αυτοσκοπός. Μάλιστα η σύνθεση τους είναι μικτή δηλαδή κάποια από τα ιδρυτικά μέλη δεν ανήκουν στις ειδικές ή ευάλωτες ομάδες και για να επιτευχθεί η ομαλή λειτουργία των φορέων προσφέρουν υπηρεσίες

εθελοντικά ή με προσδοκία μελλοντικής απασχόλησης. Η σύνθεση αυτή είναι εύλογη αφού σε πολλές περιπτώσεις τα μέλη των προαναφερόμενων ομάδων (μετανάστες, άστεγοι, μακροχρόνια άνεργοι και ψυχικά ασθενείς) δεν έχουν αντικειμενικά την δυνατότητα κατεύθυνσης και διοίκησης του φορέα. Συγκεκριμένα ο πρόεδρος Δ.Ε. της Κοιν.Σ.Επ. ένταξης που ιδρύθηκε από τους γονείς και καθηγητές μαθητών με ψυχικά νοσήματα του ΕΕΕΚ (ειδικό σχολείο επαγγελματικής εκπαίδευσης), ανέφερε ότι ... *αυτό που είδαμε λοιπόν ότι τελειώνοντας την φοίτηση τα παιδιά, δεν έχουν δυνατότητα να προσληφθούν...* (ΣΝΑΚΟΙ). Σε άλλη συζήτηση ιδρυτικό μέλος και στέλεχος Κοι.Σ.Π.Ε της Αττικής ανέφερε ...*οι περισσότεροι έχουμε τη βασική δουλειά μας και εδώ είμαστε εθελοντές. Εγώ είμαι οικονομολόγος, με μεταπτυχιακές σπουδές στη ψυχιατρική...* (ΑΡΚΣΠ). Άλλος εκπρόσωπος Κοι.Σ.Π.Ε. αναφέρει επίσης ...*είμαι εθελοντής και ιδρυτικό μέλος στον συνεταιρισμό. ...όχι υλικά ωφελούμενος...* (ΑΚΣΠ). Συνεπώς διαπιστώνουμε ποικίλα κίνητρα που συνδυάζουν τον αλτρουισμό και την προσωπική ικανοποίηση, την προσφορά προς την κοινωνία αλλά και την στήριξη ειδικών ομάδων. Τα κίνητρα ίδρυσης και σε αυτές τις περιπτώσεις είναι αλληλένδετα με την εργασιακή και κοινωνική αποκατάσταση. Βέβαια η σύνδεση των αλτρουιστικών αλλά και προσωπικών στόχων εργασιακής ένταξης που εμφορούνται μέσα από το πλαίσιο της Κ.Αλ.Ο εκφράζεται από τον νόμο 4430/16 σε πολλά άρθρα (ορισμοί και έννοιες). Ωστόσο η λειτουργία των φορέων της Κ.Αλ.Ο. στη συμβατική μικτή οικονομία της αγοράς με ειδική μάλιστα στόχευση την εργασιακή ένταξη και την κοινωνική ωφέλεια προαπαιτεί και ειδικά μέτρα στήριξης. Τα περισσότερα από αυτά συνοψίζονται στο Κεφάλαιο Γ' του νόμου (Υποστηρικτικά μέτρα για τους φορείς Κ.Αλ.Ο.), εντούτοις ουδέποτε εφαρμόστηκαν.

Έτσι, παρά το γεγονός μιας γενικότερης ταύτισης αναφορικά με τους γενικούς στόχους της λειτουργίας των φορέων, παρατηρείται απόκλιση στις αντιλήψεις για τις προτεραιότητες ίδρυσης τους. Τα μέλη ωστόσο των φορέων δηλώνουν κατηγορηματικά ως προτεραιότητα και βασικό λόγο ίδρυσης κάθε τύπου κοινωνικών συνεταιριστικών εγχειρημάτων την εργασιακή τους ένταξη. Άλλωστε και στον νόμο της Κ.Αλ.Ο. συναντώνται συχνά αναφορές για την ένταξη ενώ επίσης ακόμη και οι ονομασίες των φορέων (άρθρο 14), δηλαδή: Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης, β) Κοιν.Σ.Επ. Συλλογικής και Κοινωνικής ωφέλειας και ΣυνΕργ (συνεταιρισμοί εργαζομένων) παραπέμπουν εμφανώς

στην αποκατάσταση της εργασιακού βίου. Για παράδειγμα οι ορισμοί τόσο της «συλλογικής ωφέλειας» όσο και «κοινωνικής ωφέλειας» καταλήγουν σε έννοιες όπως *σταθερή, αξιοπρεπής εργασία και κοινωνική ένταξη*²⁸⁴.

Ένας από τους βασικούς παράγοντες των ποικίλων προσεγγίσεων των συμβούλων και πολιτικών στελεχών και των μελών των φορέων Κ.Αλ.Ο. είναι οι ασάφειες στους ορισμούς, έννοιες αλλά κυρίως στο πώς συσχετίζονται με την λειτουργία των φορέων. Δημιουργείται έτσι αρνητικό περιβάλλον, δεν προωθούνται ξεκάθαρα οι στόχοι και πιθανές πολιτικές στήριξης, ενώ οι φορείς παραμένουν επιχειρησιακά εγκλωβισμένοι. Οι ποικίλες ερμηνείες που αναπτύσσονται από όλους συλλήβδην τους εμπλεκόμενους στην Κ.Αλ.Ο. συμβούλους και διαμορφωτές πολιτικής και τα μέλη των φορέων σε αυτόν τον «νεκρό χρόνο» δημιουργούν μια ιδιότυπη «Βαβέλ» στον χώρο. Η εκκρεμότητα επί μια πενταετία της μη εφαρμογής των ρυθμίσεων του νόμου 4430/16 αποτελεί τροχοπέδη στην εξέλιξη των συνεταιριστικών πρωτοβουλιών. Οι παραγόμενες στρεβλώσεις και ακραίες διαφορές αντιλήψεων για το «δέον γενέσθαι» κρατούν τον τομέα Κ.Αλ.Ο. σε μια χρόνια δυσκαμψία και συνθήκη ματαιώσης.

Η λειτουργία των φορέων και το αποτέλεσμα στην απασχόληση

Τα μέλη των Κοιν.Σ.Επ. και των ΣυνΕργ όπως ήδη προαναφέρθηκε έχουν εξ αρχής στοχεύσει την απασχόληση των ιδίων ή τρίτων στους φορείς τους, υλοποιώντας - μεταξύ άλλων - έργα παροχής υπηρεσιών αλλά και άλλου τύπου επαγγελματικές κατευθύνσεις. Οι κοινωνικοί τους στόχοι είναι μεταξύ άλλων το δίκαιο εμπόριο, εργασιακή ένταξη ειδικών και ευάλωτων ομάδων και η προσφορά στην τοπική κοινότητα. Ο πρόσφατος νόμος 4430/16 επιχείρησε να επανακαθορίσει τον τρόπο λειτουργίας των φορέων, το πλαίσιο των δραστηριοτήτων τους και επιπλέον προχώρησε σε επαναδιατύπωση των ποικίλων ορισμών που διέπουν τον τομέα Κ.Αλ.Ο. Στην παράγραφο 1 του άρθρου 2, διατυπώνεται ο ορισμός της Κ.Αλ.Ο., ως *...το σύνολο των οικονομικών δραστηριοτήτων ...που στηρίζεται, στις αρχές της δημοκρατίας, της ισότητας, της αλληλεγγύης...* Στην συνέχεια ορίζονται οι έννοιες της *συλλογικής ωφέλειας, κοινωνικής ωφέλειας και βιώσιμης ανάπτυξης τονίζοντας ...την κοινωνική και οικονομική ισότητα ...κοινωνική ένταξη... κ.α.*

²⁸⁴ Παρ 2, άρθρο 2, 4430/16, *...ως «συλλογική ωφέλεια» ορίζεται η από κοινού εξυπηρέτηση των αναγκών των μελών του Φορέα Κ.Αλ.Ο., ...τη δημιουργία θέσεων σταθερής και αξιοπρεπούς εργασίας, οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής, στην παρ. 3. ...«κοινωνική ωφέλεια» ορίζεται η εξυπηρέτηση κοινωνικών αναγκών τοπικού ή ευρύτερου χαρακτήρα ...μέσα από δραστηριότητες «βιώσιμης ανάπτυξης» ή παροχής «κοινωνικών υπηρεσιών γενικού συμφέροντος» ή κοινωνικής ένταξης...*

Παρά όμως το γεγονός της νομοθετικής ανανέωσης ο νόμος δεν έγινε σαφής και κατανοητός, δεν κατάφερε να υποκινήσει, να εμπνεύσει και να ενεργοποιήσει το ήδη χειμαζόμενο πεδίο της Κ.Αλ.Ο. Ουδέποτε, οιοδήποτε από τα περιεχόμενα στον νόμο υποστηρικτικά μέτρα και ευνοϊκές ρυθμίσεις εφαρμόστηκαν αποτελεσματικά και η πλειοψηφία των φορέων βρίσκεται σε οικονομικό μαρασμό και σε καθεστώς διαγραφής. Όταν έγιναν προσπάθειες εφαρμογής των ρυθμίσεων, π.χ. περιπτώσεις ΟΤΑ (Κως), όπως ήδη προαναφέρθηκε (βλ. Σελ. 161) τα αποτελέσματα τους ακυρώθηκαν ή διώχθηκαν είτε από την αποκεντρωμένη διοίκηση είτε και διαφόρων βαθμών δικαστικές αρχές. Τα προσκόμματα από τις ελεγκτικές αρχές οφείλονται κυρίως στις αναφερόμενες ασάφειες αφενός των νομοθετικών κειμένων και αφετέρου στις καθυστερήσεις έκδοσης των ποικίλων ΚΥΑ και ΥΑ (βλ. Σελ. 180) οι οποίες ακόμη σήμερα αναμένονται και θα αποσαφηνίζουν σημαντικά σημεία του νόμου (π.χ. υποστηρικτικά μέτρα) σε συνδυασμό με τις απαραίτητες ερμηνευτικές εγκυκλίους. Κάποιος σύμβουλος αναφέρεται και σε μια ατυχή διατύπωση του νόμου 4430/16 που δημιουργεί κώλυμα στην ενδεχόμενη χρηματοδότηση των φορέων από προγράμματα της ΕΕ *...ερχόμαστε σε ευθεία σύγκρουση με τον κανονισμό 651 της ΕΕ ο οποίος ορίζει τι είναι οι μειονεκτούντες εργαζόμενοι ... (ΓΣΥΜ), διακινδυνεύοντας εξαίρεση στη χρηματοδότηση. Προσθέτει επίσης ...νομίζω ότι έχουμε ένα μεγάλο λάθος στον ν4430/16 ...το είχα πει τότε στα παιδιά [στο υπουργείο] ...ήταν λάθος αυτό ότι για πολιτικούς λόγους είχαν βάλει τους ωφελούμενους και τους πρόσφυγες²⁸⁵ ...πας και βάζεις στον νόμο σου για ιδεολογικούς λόγους, ...πας και βάζεις αυτά που θες. Αυτά που θες όμως έρχονται σε ευθεία σύγκρουση με το ευρωπαϊκό δίκαιο... (ΓΣΥΜ).*

Εκπρόσωπος ΣυνΕργ σχολιάζει επίσης τις δυσκολίες οικονομικής στήριξης ελλείψει του ταμείου Κοινωνικής Οικονομίας (εγγυητικές επιστολές, μικροχρηματοδότηση)²⁸⁶ του οποίου η ίδρυση εξαγγέλθηκε στον νόμο αλλά δεν έχει υλοποιηθεί *... εγώ περίμενα να έβλεπαν διαφορετικά τις χρηματοδοτήσεις. Μια τράπεζα που συνεργάζομαι μου είπε ότι ...σπάνια συνεργαζόμαστε με συνεταιρισμούς και ειδικά με συνεταιρισμούς εργαζομένων μάλλον καθόλου... Εκεί κατάλαβα ότι είμαστε πάρα πολύ λίγοι... (ΕΡΚΟΙ).*

²⁸⁵ Βλ. άρθρ.2, 4430/16 «...πρόσφυγες και οι αιτούντες άσυλο, για όσο εκκρεμεί η εξέταση του αιτήματος χορήγησης ασύλου...».

²⁸⁶ Το ταμείο Κοινωνικής Οικονομίας είναι χρήσιμο για έκδοση εγγυητικών επιστολών φορέων Κ.Αλ.Ο. που στην περίπτωση προγραμματικών συμβάσεων με δημόσιους φορείς και ΟΤΑ κυμαίνονται από 2 έως ~10% συνολικά επί της αξίας του έργου. Σημαντική στήριξη επίσης κρίνεται και η παροχή ρευστότητας στους φορείς για την πληρωμή άμεσων υποχρεώσεων (μισθοδοσία, ΕΦΚΑ) λόγω των καθυστερημένων πληρωμών από τους αναθέτοντες φορείς.

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται από εκπρόσωπο Κοιν.Σ.Επ., ...και στον πρώτο νόμο και στο δεύτερο αυτό δεν συνέβη παρά τις αλληπάλληλες εξαγγελίες. Και αυτό σημαίνει ότι δεν υπάρχει πολιτική βούληση... (περ. στ). Εκπρόσωπος Κοιν.Σ.Επ παροχής υπηρεσιών τονίζει επίσης την ...απουσία υποστήριξης από το ταμείο κοινωνικής οικονομίας, που δεν υπήρξε ποτέ, επίσης οι δημόσιες συμβάσεις δεν έγιναν ποτέ... (ΕΠΚΟΙ).

Εκπρόσωπος Κοι.Σ.Π.Ε με βιώσιμη λειτουργία, σημαντικό έργο και επιτυχημένη εργασιακή ένταξη αναφέρει χαρακτηριστικά...

...είναι νόμοι που φοβούνται να πάνε την ιστορία της κοινωνικής, αλληλέγγυας οικονομίας ένα βήμα πιο μπροστά....οι πλούσιες εξαγγελίες που συνόδευσαν τους δύο νόμους, 4019 και 4430, είτε για χρηματοδοτήσεις των κοινωνικών επιχειρήσεων, είτε για ταμεία κοινωνικής οικονομίας ...δείχνουν ακόμη πως η πολιτεία δεν είναι έτοιμη να υιοθετήσει την μορφή της κοινωνικής επιχειρηματικότητας... (ΑΡΚΣΠ).

Ένας από τους συμβούλους συνομιλητές μας, πρώην στέλεχος στο Μητρώο Κοινωνικής Οικονομίας, και γνώστης της λειτουργίας των φορέων Κ.Αλ.Ο. τονίζει ότι ...το ταμείο κοινωνικής οικονομίας είναι κρίσιμης σημασίας. Δεν έχει γίνει τίποτα ακόμη....στον πρώτο νόμο (4019) ήμουν από αυτούς που συνέτασσαν την υπουργική απόφαση για το ταμείο... που έμεινε στη μέση... μετά άλλαξε η κυβέρνηση... (ΓΣΥΜ). Επίσης σύμβουλος με πλούσιο έργο σε διάφορα υπουργεία αναφέρει ... το Ταμείο Κοινωνικής Οικονομίας για παράδειγμα που αναφέρεται στον νόμο 4430/16 θα μπορούσε να ιδρυθεί και να συμβάλει σημαντικά. Εγώ δεν κατάλαβα γιατί ακόμη δεν υλοποιήθηκε... και αλλού αναφέρει σχετικά με το ίδιο θέμα ... νομίζω ότι υπάρχει ένας βαθύς συντηρητισμός. Ό,τι ξέραμε να κάνουμε, αυτό κάνουμε... (ΡΣΥΜ). Τέλος, πολιτικό στέλεχος κυβερνήσεων πριν το 2016, αναφέρει σχετικά για το Ταμείο Κοινωνικής Οικονομίας ... Πήγαμε τότε και καταθέσαμε στην αναπληρώτρια υπουργό Εργασίας στην τελευταία κυβέρνηση [2016] συγκεκριμένη πρόταση για το πώς μπορεί να φτιαχτεί το Ταμείο, [Κοινωνικής Οικονομίας] Ε, δεν προχώρησε.... και αλλού ...ο νέος νόμος 4430/16 δεν χρειαζόταν να αλλάξει. Μπορούσε να γίνει το ταμείο Κοινωνικής Οικονομίας... (ΛΠΟ). Εκπρόσωπος ένωσης φορέων Κ.Αλ.Ο. αναφέρει κατηγορηματικά ...νομίζω ότι το βασικότερο σημείο βελτίωσης του νόμου ...είναι απλά να εφαρμοστεί... (ΔΥΦΟ) και εκπρόσωπος της πανελληνίας ένωσης φορέων Κοι.Σ.Π.Ε. υπερθεματίζει επίσης ...προτεραιότητα είναι να αρχίσει να λειτουργεί ο νόμος. Όλοι είπαμε ότι θα υπάρχει εθνικό συμβούλιο [άρθρ.

12,13] και δεν έγινε ποτέ²⁸⁷, θα υπάρχουν τα ταμεία εγγυοδοσίας, κ.λπ. να μη τα πω ένα-ένα, όλα αυτά που λέει, δεν έχει ξεκινήσει τίποτα...(ΠΟΚΦΟ).

Επί της ουσίας του νόμου ορισμένοι εκ των συμβούλων οι οποίοι βρέθηκαν για αρκετό χρονικό διάστημα δίπλα στους αρμόδιους υπουργούς διακρίνουν επίσης ασάφειες και στρεβλώσεις. Για παράδειγμα, σύμβουλος της περιόδου 2015-2016 πιστεύει ότι ο νόμος ... *επιχείρησε να βάλει μια τάξη ...στις εργασιακές σχέσεις, επί της ουσίας όμως στη συνέχεια διαχειρίστηκε πολύ αυστηρά το ζήτημα των Κοιν.Σ.Επ. και των Συνεταιρισμών εργαζομένων...* (ΑΣΥΜ). Οι προβλέψεις του νόμου για την μη υπέρβαση του 40% των εργαζομένων που δεν είναι μέλη επί του συνόλου των μελών του φορέα (άρθρ. 18) και η μισθοδοτική δαπάνη από την δεύτερη χρήση να είναι ίση τουλάχιστον με το 25% του κύκλου εργασιών [παρ. 3 άρθρ. 3] (βλ. σελ. 168)²⁸⁸ δυσχεραίνουν επιπλέον τη λειτουργία των φορέων και περιορίζουν το έργο τους σχεδόν αποκλειστικά στην παροχή υπηρεσιών. Η τελευταία μάλιστα πρόβλεψη δημιουργεί εμπόδια σε κάποιους φορείς με δραστηριότητα όπως π.χ. εμπόριο, αφού το μικτό περιθώριο δεν μπορεί να φτάσει στο 25% του συνολικού κύκλου εργασιών και μάλιστα να διατεθεί μόνο σε μισθοδοσία. Συνεπώς οι συνεχείς παλινωδίες και καθυστερήσεις συντελούν στην αποτελμάτωση του τομέα αφού δεν υποστηρίζονται τα βασικά μεγέθη που συνάδουν με τον χαρακτήρα της κοινωνικής ένταξης.

Η σκοπούμενη από πολλούς και αναμενόμενη από τα μέλη των φορέων εργασιακή ένταξη δεν έχει εκπληρωθεί. Μια από τις κύριες αιτίες όπως ήδη αναφέρθηκε είναι το ουσιαστικό «πάγωμα» των υποστηρικτικών μέτρων (Κεφάλαιο Γ') του νόμου

²⁸⁷ Άρθρο 12. «Εθνική Επιτροπή για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία», παράγραφος 3 ... *αρμοδιότητα της Επιτροπής είναι η προώθηση του κοινωνικού διαλόγου για τη διαμόρφωση πολιτικών ανάπτυξης των δραστηριοτήτων Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας...* Άρθρο 13, «Συντονιστική Επιτροπή για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία», παράγραφος 3, ... *Η Συντονιστική Επιτροπή έχει τις ακόλουθες αρμοδιότητες: α) Τη γνωμοδότηση για θέματα που αφορούν στην Εθνική Στρατηγική για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία, η οποία εκπονείται και εφαρμόζεται από το Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης... β) Την αξιολόγηση, παρακολούθηση της εφαρμογής ... γ) Την εισήγηση προς τον Υπουργό Εργασίας...*

²⁸⁸ Αναφέρεται στη παράγραφο 4 του άρθρου 3 του νόμου 4430/16 όπου υπάρχει η περιοριστική οδηγία: ο Φορέας Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας υποχρεούται, από τη δεύτερη χρήση λειτουργίας του, να παρουσιάζει ετήσια δαπάνη μισθοδοσίας τουλάχιστον ίση με το 25% του κύκλου εργασιών της προηγούμενης χρήσης του. Η υποχρέωση αυτή αφορά τους Φορείς με κύκλο εργασιών και έσοδα επιχειρήσεων της προηγούμενης ετήσιας χρήσης μεγαλύτερα από το 300% του ετήσιου κόστους μισθοδοτικής δαπάνης ενός υπαλλήλου πλήρους απασχόλησης, με βάση τον κατώτατο νομοθετημένο μισθό χωρίς επιδόματα. Ο ετήσιος κύκλος εργασιών λαμβάνεται, όπως ορίζεται στο Παράρτημα Α', του Ν. 4308/2014 (Α' 251). Η πρόβλεψη είναι ανεδαφική για τους περισσότερους φορείς αφού λόγω της ειδικής λειτουργίας τους (βιώσιμο εμπόριο, χαμηλές τιμές) ακόμη και εάν κάνουν τζίρο το κέρδος δεν υπερβαίνει σε πολλές περιπτώσεις το 10%. Για να έχει την δυνατότητα να καλύπτει με μισθοδοσία το 25% στην επόμενη χρήση πρέπει να ανέβει το πρόσθετο μικτό κέρδος απότομα – για να είναι δυνατή η εφαρμογή του άρθρου – και να βρεθούν τα κέρδη.

4430/16 που οδηγεί στην μη βιώσιμη λειτουργία των ~1600 φορέων Κ.Αλ.Ο. Η δυσχέρεια στην επιβίωση των φορέων αποτυπώνεται αριθμητικά στα στοιχεία της ετήσιας έκθεσης Κ.Αλ.Ο. (2019-2020) του υπουργείου Εργασίας. Συγκεκριμένα προκύπτει ότι κατά την οικονομική χρήση του 2018, επί των 643 φορέων (Κοιν.Σ.Επ. και Κοι.Σ.Π.Ε.), οι περισσότεροι (366 φορείς) δηλαδή το 57%, παρουσίασαν περιορισμένο κύκλο εργασιών από 0 έως 10000€ (βλ. πίνακας 6, σελ.187). Ενώ και η απασχόληση, όπως φαίνεται στα πρόσφατα αποτελέσματα (2020, Π/Σ Εργάνη) δεν έχει επιτευχθεί αφού από τους 1419 φορείς κοινωνικής επιχειρηματικότητας μόνο 401 (το 28%) δήλωσαν εργαζόμενους. Οι υπόλοιποι 1018 (72%) δεν δήλωσαν ούτε μία ΕΜΕ. Όπως επιπλέον συνάγεται στην έκθεση (2020, σελ. 61 και 78) ειδικότερα στις Κοιν.Σ.Επ. και ΣυνΕργ, η απασχόληση ήταν ουσιαστικά επισφαλής και περιορισμένου χρόνου. Συγκεκριμένα οι 1.577 συνολικά εργαζόμενοι που απασχολήθηκαν από όλους τους φορείς συγκέντρωσαν συνολικά 424 Ετήσιες Μονάδες Εργασίας (ΕΜΕ), δηλαδή εργάστηκαν κατά μέσο όρο τρεις μήνες περίπου ο καθένας.

Η συζήτηση με τα μέλη των φορέων Κ.Αλ.Ο επιβεβαιώνει αφενός τις διαπιστώσεις του υπουργείου στις ετήσιες εκθέσεις αποτελεσμάτων του τομέα Κ.Αλ.Ο. και αφετέρου καταδεικνύει την αποθαρρυντική πορεία στην εργασιακή ένταξη εντός των φορέων. Παρατηρείται αδυναμία χρηματοδότησης έστω και μιας θέσης εργασίας, ακόμη και σε εγχειρήματα που έχουν κάποια οικονομική δραστηριότητα ...*δεν έχουμε εντάξει ...διότι [η Κοιν.Σ.Επ.] ...έπρεπε να δημιουργήσει πρώτα ένα κρίσιμο μέγεθος οικονομικό ώστε ένα μπορέσει να στηρίζει μια ή δύο θέσεις εργασίας (ΑΝΚΟΙ)*. Το θεσμικό όργανο των Κοιν.Σ.Επ. ανέφερε κατηγορηματικά ότι ...*όχι δεν υπάρχει απασχολησιμότητα ακόμη. Γιατί δεν υπάρχει; Συνήθως οι περισσότεροι από εμάς έχουμε κάνει αλλαγή επαγγελματικού αντικείμενου και μπαίνουμε στη διαδικασία αλλαγής τεχνολογίας ...έχουμε μια κοινωνική επιχείρηση που έχει ένα εντελώς νέο αντικείμενο ...υπάρχει μεγάλη αδυναμία λοιπόν να προχωρήσει η αυτοαπασχολησιμότητα ...εγώ προσωπικά ...ως Κοιν.Σ.Επ. ...δεν το έχω καταφέρει.* (ΔΥΦΟ). Εκπρόσωπος Κοιν.Σ.Επ. ένταξης ευάλωτων ομάδων αναφέρει χαρακτηριστικά ...*θα μπορούσαμε να μπούμε στην λιανική. Αλλά δεν έχουμε χρήματα ακόμη και για μια ταμειακή μηχανή και ένα POS. Προς το παρόν ούτε ενοίκιο για ένα μικρό κατάστημα. Εάν είχαμε οικονομική δυνατότητα θα είχαμε έναν άνθρωπο να τον πληρώνουμε...* (ΣΝΑΚΟΙ).

Ωστόσο σε αυτό το αρνητικό «κλίμα» αδυναμίας παροχής απασχόλησης και ένταξης στις Κοιν.Σ.Επ., υπάρχουν και οι εξαιρέσεις. Για παράδειγμα οι συνεταιρισμοί

εργαζομένων (ΣυνΕργ) λειτουργούν με διαφορετικά κριτήρια και ιδρύονται εφόσον υπάρχει «έτοιμο» έργο. Ο ΣυνΕργ του δείγματος μας είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα, αφού ιδρύθηκε από μέλη που εργάζονταν στην εταιρεία που μετέτρεψαν σε ΣυνΕργ. Η ίδρυση στηρίχθηκε στην απόφαση του πρώην κύριου μέτοχου της Ανώνυμης Εταιρείας να αποσυρθεί λόγω γήρατος και να εκχωρήσει (με οικονομικό αντίτιμο) την εταιρεία στον συνεταιρισμό. Ο ΣυνΕργ όπως τόνισε ο εκπρόσωπος του και συνομιλητής μας επιτυγχάνει εξ αρχής πλήρη απασχόληση, δηλαδή συνέχεια απασχόλησης αφού ιδρύθηκε από τους εργαζομένους της υπάρχουσας εταιρείας σε πλήρη λειτουργία και μάλιστα υπό την επικουρική επίβλεψη από τον πρώην εργοδότη – ιδρυτή της. Αναφέρθηκε ότι *...ο κύριος μέτοχος [στο εξής] της ΑΕ είναι ο συνεταιρισμός εργαζομένων και έχει τα 18 μέλη. Αυτά τα 18 μέλη εκχωρούνται με σύμβαση έργου. Τα μέλη του συνεταιρισμού συνάπτουν συμβόλαιο με την ΑΕ και όχι ο συνεταιρισμός εργαζομένων...* (ΕΡΚΟΙ).

Ακόμη ένα άλλο χαρακτηριστικό εξαίρεσης με προσφορά απασχόλησης αφορά σε Κοιν.Σ.Επ που έχει αναλάβει - μέσω παραχώρησης – σημαντικό δημοτικό κτήριο σε κεντρικό σημείο του δήμου (Δωδεκάνησα) και παρέχει υπηρεσίες εστίασης. Το συγκεκριμένο μεγάλης προβολής ακίνητο παραχωρήθηκε το 2013 ως σχολάζον τότε ακίνητο με απόφαση δημοτικού συμβουλίου και αξιοποιήθηκε με επιτυχία από την Κοιν.Σ.Επ. Παρά τις πιέσεις και διώξεις με σκοπό την ακύρωση της προηγούμενης απόφασης από την επόμενη δημοτική αρχή, με συντονισμένες προσπάθειες και δικαστικούς αγώνες κατάφερε να το κρατήσει. Σήμερα απασχολεί πλήρως τα μέλη της και πολλούς τρίτους ανάλογα με την εποχικότητα *...πέρυσι ήμασταν δεκαοκτώ άτομα...φέτος είμαστε επτά άτομα με εμένα, αλλά τετράωρες ...διότι φέτος είναι ο κορωνοϊός...πάντα γυναίκες και μάλιστα από ειδικές ομάδες...αρχηγοί μονογονεϊκών οικογενειών, μεγάλης ηλικίας* (ΑΚΟΙ).

Φωτεινές εξαιρέσεις σε θέματα βιώσιμης λειτουργίας και απασχόλησης όπως έχουμε ήδη αναφέρει αποτελούν και οι Κοι.Σ.Π.Ε. Συγκεκριμένα στην οικονομική χρήση 2018 οι 18 Κοι.Σ.Π.Ε. απασχόλησαν συνολικά 348 ΕΜΕ (μέσος όρος 19 ΕΜΕ ανά φορέα) (βλ. πίνακας 7, σελ.188). Οι Κοι.Σ.Π.Ε Είναι γνωστό ότι ως φορείς ένταξης έχουν επιτύχει σταθερή και βιώσιμη πορεία τα τελευταία χρόνια. Διαφοροποιούνται σε πολλά χαρακτηριστικά οργάνωσης όπως, η στελέχωση τους από ειδικευμένους επαγγελματίες υγείας (μέλη της 2^{ης} ομάδας). Έχουν σημαντική τεχνική στήριξη από τα ΝΠΔΔ και ΝΠΙΔ (μέλη της 3^{ης} ομάδας) φορείς και ιδρύματα που συνεισφέρουν εξειδικευμένη γνώση, διοικητικές τακτικές και δικτύωση. Το υπουργείο Υγείας προωθεί

τις κατ' αποκλειστικότητα συμβάσεις των Κοι.Σ.Π.Ε. με τα συναφή με την ψυχική υγεία ιδρύματα αλλά και άλλους δημόσιους φορείς (π.χ. κτίρια υπουργείων, νοσοκομεία) για την παροχή ποικίλων υπηρεσιών όπως άλλωστε προβλέπεται και από τον νόμο 4412/16 περί δημοσίων συμβάσεων. Επίσης όπως προαναφέρθηκε συνεισφέρει οικονομικά τα τελευταία χρόνια στην ανάπτυξη νέων δράσεων απασχόλησης εντός των φορέων. Εκπρόσωπος της πανελλήνιας ένωσης των Κοι.Σ.Π.Ε. αναφέρει σχετικά ότι *...το υπουργείο Υγείας με χρηματοδότηση - έκανε δύο γενναίες χρηματοδοτήσεις - στις οποίες οφείλεται και όλη αυτή η ανάπτυξη και νομίζω αναμένουμε και άλλα αποτελέσματα διότι ήδη γίνονται επενδύσεις από αυτά τα χρήματα θα γίνουν και το 2019 και το 2020 γιατί ήταν με ορίζοντα τριετίας αυτά τα χρήματα. Πιστεύω ότι θα δούμε τα αποτελέσματα στην επόμενη διετία...* (ΠΟΚΦΟ). Ο εκπρόσωπος Κοι.Σ.Π.Ε. που ιδρύθηκε το 2015 ανέφερε την επιτυχημένη πορεία εργασιακής ένταξης λόγω της χρήσης του κεφαλαίου κίνησης από την επιχορήγηση του υπουργείου Υγείας, *...την πρώτη χρονιά ο συνεταιρισμός είχε έναν μόνο εργαζόμενο. την επόμενη ...έκλεισε τη διαχειριστική χρήση του με 45 εργαζόμενους. Το 2017 απασχόλησε 60 άτομα, ενώ το 2018 ξεπέρασε τους 90 εργαζόμενους...* (ΑΡΚΣΠ)²⁸⁹. Επιπλέον αξιοποιούνται, τονίζει το θεσμικό όργανο των Κοι.Σ.Π.Ε., τα άρθρα 20 και 110 του νόμου 4412/16 «Αποκλειστικές συμβάσεις για ορισμένες υπηρεσίες». Οι δημόσιοι φορείς στους οποίους παρέχονται οι υπηρεσίες είναι κατεξοχήν κρατικά νοσοκομεία και φορείς που υπάγονται σε υπουργεία (Εργασίας Υγείας κ.α.). Δηλαδή οι εν δυνάμει δηλαδή «πελάτες» λόγω της εποπτικής σχέσης του Υπουργείου Υγείας, συνάπτουν προγραμματικές συμβάσεις με Κοι.Σ.Π.Ε. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι *...προσπαθούμε όπου μπορούμε ...π.χ. ο Κοι.Σ.Π.Ε. Δυτικής Θεσσαλονίκης αυτή τη στιγμή έχει το κυλικείο του νοσοκομείου Παπανικολάου στη Θεσσαλονίκη, πρόσφατα ο Ευ-Ζην πήρε το κυλικείο του ΨΜΑ - του ψυχιατρείου δηλαδή - και τώρα το ανακαινίζουμε, άρα υπάρχουν τα κυλικεία ...προσπαθούμε να μπούμε και σε άλλους ανενεργούς πόρους, να βρούμε εκεί τρόπους να δημιουργήσουμε δραστηριότητες, άρα με παραχωρήσεις...* (ΠΟΚΦΟ). Άλλος Κοι.Σ.Π.Ε. αναφέρει ότι *...αυτή την στιγμή στο καφενείο, στη καθαριότητα και στο εμπόριο έχουμε συνολικά 14 εργαζόμενους της α' ομάδας (ΛΥΨΥ) και 4 της β' ομάδας (επαγγελματίες υγείας)...* (ΔΙΚΣΠ).

²⁸⁹ Σύμφωνα με νεότερα στοιχεία κατά το έτος 2019 απασχολήθηκαν στον Συνεταιρισμό περισσότερα από τα 78 άτομα. Από αυτά: το 45 % ήταν άτομα με ψυχοκοινωνικά προβλήματα, το 28 % ήταν μετανάστες / πρόσφυγες / αιτούντες άσυλο, το 27 % γυναίκες (αρκετές από τις οποίες αρχηγοί μονογονεϊκών οικογενειών). Το σύνολο των απασχολούμενων στον Κοινωνικό Συνεταιρισμό είναι πλήρως ασφαλισμένοι στον ΕΦΚΑ (ΙΚΑ) και αμειβονται με αμοιβές υψηλότερες από τις οριζόμενες στις ισχύουσες συλλογικές συμβάσεις εργασίας.

Είναι εύλογο και κατανοητό ότι η απασχόληση επιτυγχάνεται από τους υγιείς οικονομικά φορείς, ενώ συνδυάζεται με τον κύκλο εργασιών και τα έσοδα μετά από το κόστος των πωληθέντων ή των υπηρεσιών (μικτό κέρδος) αφού μια ΕΜΕ με βασικό μισθό έχει ετήσιο κόστος 11.358€²⁹⁰. Συνεπώς μόνον 144 φορείς (ετήσιος κύκλος εργασιών άνω των 30.000) εκ των 1.419 συνολικά ή των 643 οικονομικά ενεργών θα μπορούσε να υποστεί την δαπάνη έστω και μιας ΕΜΕ. Γενικότερα όλοι αναγνωρίζουν και δηλώνουν με απογοήτευση ότι *...τα μεγέθη της κοινωνικής οικονομίας είναι ακόμη πολύ μικρά για να μπορέσουν να επιδράσουν στα μεγέθη της ανεργίας...* (ΒΣΥΜ).

Από τα παραπάνω συνάγεται ότι τα επιτυχημένα παραδείγματα ένταξης δεν είναι συμπτώσεις, ούτε παραδείγματα μιας μεμονωμένης μειοψηφίας που ξεχώρισε. Έχουν ξεχωρίσει, είτε διότι το θεσμικό πλαίσιο λειτούργησε υποστηρικτικά είτε διότι η πολιτεία ήταν παρούσα και στήριξε τις προσπάθειες τους μέσω π.χ. της παραχώρησης χώρου δραστηριότητας (Περίπτωση η, σελ. 193). Επιπλέον στην περίπτωση των Κοι.Σ.Π.Ε. σημαντική στήριξη παρείχε η ειδική επιχορήγηση από το υπουργείο Υγείας, η παραχώρηση χώρων ιδρυμάτων. Στην περίπτωση του ΣυνΕργ η σημαντική οικονομική (μέλη) και διοικητική (από την προηγούμενη διοίκηση) υποστήριξη. Γίνεται αντιληπτό το γεγονός ότι όταν οι φορείς λάβουν την υποστήριξη που αναφέρεται ρητά στον νόμο, μπορούν να είναι βιώσιμοι και στην συνέχεια αυτόνομοι και αυτόρχεις. Όπως ανέφερε ο εκπρόσωπος Κοι.Σ.Π.Ε. *...και τα τρία χρόνια που κλείσαμε, τις τρεις πλήρεις διαχειριστικές χρήσεις, είμαστε πλεονασματικοί. Στις δυο πρώτες διαχειριστικές χρήσεις μεταφέραμε ένα μέρος του πλεονάσματος, αρκετά σημαντικό, και το διανείμαμε στους εργαζόμενους αναλογικά ως πριμ παραγωγικότητας...* (ΑΡΚΣΠ).

Ορισμένοι κρατικοί λειτουργοί ωστόσο σε αντίθεση με τα μέλη των φορέων, επιμένουν, υπαινίσσονται είτε και τονίζουν ότι, η ΚΟ είναι πλαίσιο εντός του οποίου μπορεί κάποιος να επιχειρήσει εναλλακτικά και όχι κατ' ανάγκη να επιλύσει και προβλήματα απασχόλησης ή εργασιακού αποκλεισμού. Επισημαίνουν ότι η ΚΟ είναι ένας χώρος παραγωγικής δράσης που *...εντάσσεται σε ένα σημείο σύζευξης της αναπτυξιακής πολιτικής, της πολιτικής απασχόλησης και της κοινωνικής πολιτικής ...παίζει πολλούς ρόλους, συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη - σαφώς με μια άλλη φιλοσοφία – κινητοποιεί πόρους και παράγει προστιθέμενη αξία και εντάσσει εργαζόμενους αλλά είναι από*

²⁹⁰ Παράδειγμα υπολογισμού μισθοδοσίας υπαλλήλου, (βασικός μισθός 650€ με εργοδοτικές και ασφαλιστικές εισφορές με δώρο, επιδόματα, γίνεται 811,27€ * 14 μισθούς) <https://taxvoice.gr/?p=5838>

μόνη της ένας παραγωγικός τομέας... (ΛΠΟ). Διαπιστώνουμε συνεπώς ότι για τα πολιτικά στελέχη της έρευνας μας, πρωτεύων σκοπός δεν είναι η απασχόληση των ειδικών και μειονεκτουσών ομάδων...

...ο νόμος (4019/11) ο οποίος: ... βοηθάει την επιχειρηματικότητα ... δίνει μια διέξοδο επιχειρηματικής δράσης σε πολλούς που δεν έχουν, ...στηρίζει την εργασία και τις θέσεις εργασίας για αυτούς που εργάζονται ή αξιοποιούνται από την Κοιν.Σ.Επ. εκτός όσων είναι ήδη μέλη ...η στήριξη των θέσεων εργασίας έρχεται ...από τη διεύρυνση της επιχειρηματικής δράσης, διεύρυνσης των θέσεων εργασίας μέσα στις Κοιν.Σ.Επ... (ΛΠΟ).

Όπως μάλιστα τονίστηκε από πολιτικό στέλεχος της περιόδου 2015-2019 ότι η Κ.Αλ.Ο θα ενταχθεί στις πολιτικές απασχόλησης ...εφόσον υπάρχει κοινωνική διαθεσιμότητα, ...να απορροφήσει ανεργία ή να αξιοποιήσει κονδύλια ώστε να παράγει νέες θέσεις εργασίας... (ΚΠΟ). Και συνεχίζει ...ο ΟΑΕΔ, όλα τα προγράμματα που απευθύνονταν στον ιδιωτικό φορέα τα έκανε διαθέσιμα και στους φορείς Κ.Αλ.Ο. Η ιδιωτική και η κοινωνική οικονομία ήταν ισότιμες στις προσκλήσεις του ΟΑΕΔ για επιχορηγήσεις για την πρόσληψη ανέργων... (ΚΠΟ). Σύμβουλος (υπουργείου Εργασίας 2015-17) συμπληρώνει ...δεν θα ήθελα η Κ.Αλ.Ο. να είναι εργαλείο των πολιτικών απασχόλησης, [οι πολιτικές απασχόλησης] ...να είναι ανοικτές και να περιλαμβάνουν τους φορείς Κ.Αλ.Ο., όπως ακριβώς μια συμβατική επιχείρηση και αλλά νομικά πρόσωπα... (ΑΣΥΜ). Συνεπώς πολλοί εκ των συνομιλητών μας που συνετέλεσαν στην σύνταξη, στην ψήφιση και στην εφαρμογή του νόμου – και των μέτρων στήριξης που περιλαμβάνει – αν και συμφωνούν εν γένει με την κατεύθυνση των φορέων στην εργασιακή ένταξη, δεν επιθυμούν την ύπαρξη ειδικών πολιτικών απασχόλησης προσαρμοσμένων στο πεδίο της ΚΟ. Απεναντίας, όπως εξηγούν, οι Κοιν.Σ.Επ. και Κοι.Σ.Π.Ε. μπορούν κάνουν χρήση των πολιτικών που προβλέπονται και για τις υπόλοιπες ιδιωτικές επιχειρήσεις μέσω ΟΑΕΔ. Προτάσσεται συνεπώς από τους πολιτικούς συνομιλητές μας ως κυρίαρχος σκοπός λειτουργίας η επιχειρηματική επιτυχία εντός της ιδιωτικής οικονομίας και μάλιστα με ίσους όρους με τις υπόλοιπες επιχειρήσεις και όχι η εργασιακή ένταξη.

Συμπεραίνουμε συνεπώς ότι αναφορικά με τις αιτίες των δυσχερειών στην βιωσιμότητα και στην εργασιακή ένταξη οι απόψεις των συμβούλων αποκλίνουν από τις αντιλήψεις των δρώντων στους φορείς της Κ.Αλ.Ο. Αντιφατική φαίνεται ωστόσο η αντίληψη των συμβούλων και πολιτικών στελεχών, να θεωρούν τους φορείς Κ.Αλ.Ο

εφάμιλλους με τους ιδιωτικούς φορείς και όχι ειδικού τύπου πρωτοβουλίες όπως περιγράφει ο νόμος. Δείχνουν να μην λαμβάνουν υπόψη τους την δομή των ομάδων που δρουν στους κοινωνικούς συνεταιρισμούς οι οποίοι κατά πλειοψηφία αποτελούνται από μειονεκτούντες εργαζόμενους ή/και από αποθαρρυσμένους ανέργους. Αυτή και μόνο η διάσταση τους καθιστά μη ανταγωνιστικούς στην συμβατική οικονομία και συγκριτικά ανόμοιους με ιδιωτικές επιχειρήσεις.

Οι σοβαρές αποκλίσεις μεταξύ των εμπλεκόμενων στην Κ.Αλ.Ο προσώπων εξηγεί κατά ένα μεγάλο μέρος την σύγχυση που υπάρχει στην κοινωνία αλλά και στην πολιτεία για την διάχυση του θεσμικού πλαισίου. Η σύγχυση αυτή και οι αποκλίσεις, εξηγούν επίσης γιατί μετά από δέκα χρόνια από την ψήφιση του πρώτου νόμου το 2011 και του δεύτερου το 2016 ο τομέας αν και νομοθετικά κατοχυρωμένος, παρουσιάζει έως και σήμερα αδυναμία βιώσιμης λειτουργίας και πενιχρά αποτελέσματα στην εργασιακή ένταξη. Ο νόμος 4430/16 στα σημαντικότερα κεφάλαια του παραμένει ανεκπλήρωτος πέντε χρόνια μετά την ψήφιση του. Η απασχόληση όχι μόνο δεν επιτεύχθηκε αλλά μειώθηκαν κατά 20 οι φορείς Κοιν.Σ.Επ και ΣυνΕργ που παρείχαν απασχόληση κατά την χρήση 2018 σε σύγκριση με την δωδεκάμηνη χρήση του 2017 (δημοσιευμένα στοιχεία 2020).

Εκπαίδευση & κατάρτιση ως πυλώνες υποστήριξης

Οι εκπρόσωποι φορέων Κ.Αλ.Ο ανέφεραν την απουσία αποτελεσματικού πλαισίου της Δια Βίου Μάθησης (ΔΒΜ) και αναντιστοιχία με τις ανάγκες του τομέα της ΚΟ. Εκφράζουν με σαφήνεια την ανάγκη συνεχούς εκπαίδευσης, ενημέρωσης και κατάρτισης σε ποικίλα επαγγελματικά αντικείμενα που θα αποτελούσαν εφαλτήριο για την βιώσιμη λειτουργία των φορέων τους και την εργασιακή ένταξη των μελών τους. Δηλώνουν έλλειψη κατάλληλης προετοιμασίας εκ μέρους της πολιτείας και αναμένουν στοχευμένα προγράμματα κατάρτισης σύμφωνα με τις εκπαιδευτικές ανάγκες αλλά και τις ιδιαιτερότητες των μελών των φορέων τους (ψυχική υγεία, μακροχρόνια άνεργοι, κ.α.). Η διαφαινόμενη απουσία προγραμμάτων Δια Βίου Μάθησης (ΔΒΜ), που θα λαμβάνουν υπόψη τις ιδιαιτερότητες των μελών, είναι μια από τις αιτίες υποβάθμισης του πεδίου.

Αναφέρονται κυρίως στην απουσία γνώσεων επιχειρησιακής λειτουργίας ...ένας βασικός πυρήνας όπως μια αρχική εκπαίδευση του κοινωνικού επιχειρηματία στα βασικά για να μη τα ανακαλύψει όλα μόνος του, ώστε να αποφύγει τα λάθη που θα δυ-

σκολέψουν τη δημιουργία μιας θέσης εργασίας... (ΔΥΦΟ). Επίσης μια Κοιν.Σ.Επ. υπη-
ρεσιών αναφέρει ότι ...πως θα αντιληφθεί κάποιος την επιχειρηματικότητα εν μέσω ι-
διωτικής οικονομίας χωρίς αναγκαίες γνώσεις επιχειρηματικότητας; ... (ΕΠΚΟΙ). Κά-
ποιοι από τους εκπροσώπους αναφέρονται και στον ρόλο των εκπαιδευτικών φορέων
...όταν παίρνεις χρηματοδότηση για εκπαίδευση ανέργων αυτή να πηγαίνει για την εκ-
παίδευση των ανέργων και όχι για την επιβίωση των ΚΕΚ... (ΑΝΚΟΙ).

Κοινά αιτήματα έρχονται και από τους εκπροσώπους των Κοι.Σ.Π.Ε. που επι-
πλέον αναζητούν προγράμματα ειδικής εκπαίδευσης στοχευμένα στις επιχειρησιακές
ανάγκες των συνεταιρισμών τους. Θα πρέπει να είναι σχεδιασμένα ως *on the job*
training όπως αναφέρουν, και σύμφωνα με τα ειδικά χαρακτηριστικά των απασχολου-
μένων

...θα επιθυμούσαμε οι εργαζόμενοι να εκπαιδεύονται και να αποκτούν
δεξιότητες με διαδικασίες *on the job training*.να επιτρέπει [η πολι-
τεία] σε έναν κοινωνικό συνεταιρισμό να αναπτύσσει συγκεκριμένα εκ-
παιδευτικά προγράμματα *on the job*, για τις ανάγκες των εν δυνάμει α-
πασχολουμένων του, ατόμων με προβλήματα ψυχικής υγείας... και αλ-
λού, ...πρέπει λοιπόν να μάθουν να δουλεύουν με ένα σφουγγαρόπανο.
Και μη γελάσει κάποιος. Ένα επαγγελματικό σφουγγαρόπανο μπορεί να
κάνει πάρα πολύ σοβαρή ζημιά στη μέση ενός μη εκπαιδευμένου ατόμου,
κάτι που δεν το θέλουμε... (ΑΡΚΣΠ).

Τα προγράμματα εκπαίδευσης του ΟΑΕΔ όπως τονίζουν είναι ήδη ανεπίκαιρα και α-
σύνδετα με τις πραγματικές ανάγκες της απασχόλησης στην αγορά ... βεβαίως υπάρχει
εκπαίδευση από τον ΟΑΕΔ ...τα προγράμματα αυτά είναι τελείως ασύνδετα με τη προ-
σφορά και τη ζήτηση και τελείως ασύνδετα με παραγωγικές δραστηριότητες. ...η εκπαί-
δευση θα έπρεπε να είναι πιο κοντά στο πεδίο ...το να εκπαιδεύεις ξυλουργούς και κερα-
μίστες ...σίγουρα δεν συνδέεται με τη προσφορά και τη ζήτηση ...άρα επαναλαμβάνονται
κατά 80% τα ίδια προγράμματα κατάρτισης... (ΠΟΚΦΟ). Κάποιος Κοι.Σ.Π.Ε. ανέφερε
ότι αναγκαστικά λειτουργεί στην δομή του, ένα εσωτερικό σύστημα εκπαίδευσης και
προετοιμασίας, ελλείψει ενός αντίστοιχου κρατικού - επικαιροποιημένων ειδικοτήτων
- ως όφειλε το κράτος να διαθέτει ...έχουμε οργανώσει ένα σύστημα *on the job training*
και προετοιμάζουμε όλους τους λήπτες στις αναγκαίες επαγγελματικές δεξιότητες για την
σωστή κάλυψη των θέσεων εργασίας... και ασκεί κριτική στο υπάρχον εκπαιδευτικό

πλαίσιο όπως και οι Κοιν.Σ.Επ. παραπάνω ...κάποιοι «ΚΕΚατζήδες» που υπάρχουν μάλλον δημιουργούν τοξικότητα στο πεδίο... (ΑΚΣΠ).

Πρώην σύμβουλος στα υπουργεία Εργασίας και Ανάπτυξης συνέδεσε την απασχόληση στην Κ.Αλ.Ο με την εκπαίδευση αλλά με ειδική προσέγγιση ...εξαρτάται τι εννοείς κοινωνικό σκοπό ...η απασχόληση είναι κοινωνικός σκοπός; Βεβαίως είναι. ... που αφορά τη κοινωνία πολύ ευρύτερα. ...να βρεθούν τρόποι να απασχοληθούν αυτοί οι άνθρωποι να βγάλουν τα προς το ζην ...όμως πρέπει να γίνει με έναν ορθολογισμό. Δηλαδή τι δραστηριότητα μπορούν να αναπτύξουν, εάν έχουν τις απαιτούμενες γνώσεις να χειριστούν μια κοινωνική επιχείρηση, εάν ξέρουν το νομικό πλαίσιο κ.ο.κ. ... (ΡΣΥΜ). Οι σύμβουλοι αναφέρθηκαν και σε παραδείγματα εφαρμογής πολιτικών εξηγώντας πως ναυαγούν συχνά οι προτάσεις αφού εμπλέκονται άλλα κριτήρια. Συγκεκριμένα ανέφεραν την προσπάθεια της πολιτείας το 2018 να ιδρύσει κέντρα στήριξης (βλ. σελ. 136) της Κ.Αλ.Ο η οποία δεν είχε επιτυχία, λόγω προβλημάτων στον σχεδιασμό της πρόσκλησης. Όπως ανέφεραν σχετικά, τα κέντρα αυτά ήταν ένα μεγαλόπνοο και φιλόδοξο σχέδιο του υπουργείου Εργασίας αλλά δεν πραγματοποιήθηκε με την αναμενόμενη επάρκεια διότι ...οι προδιαγραφές του ΕΠΙΑΝΑΔ ήταν πιο απαιτητικές ...εμείς σχεδιάζαμε 140, μετά έγιναν 89 δηλαδή ένα κέντρο σε κάθε περιφερειακή ενότητα ... τελικά εντάχθηκαν δεκατέσσερις φορείς... (ΒΣΥΜ). Από πρώην σύμβουλο της Υπουργού Εργασίας αναφέρθηκε σχετικά τα κέντρα στήριξης ...ήταν πολύ μεγάλο σφάλμα ο σχεδιασμός της πρόβλεψης και της χρηματοδότησης. Ουσιαστικά αναιρούσε κάθε πρακτική και οδηγούσε στον αποκλεισμό κέντρων στήριξης... (ΑΣΥΜ). Όσον αφορά στον τρόπο λειτουργίας και τον τρόπο συντονισμού τους υπήρξαν δισταμένες απόψεις και οπτικές. Ένας εκ των συμβούλων υποστήριξε την ανάγκη ύπαρξης ενός κεντρικού κρατικά καθοδηγούμενου (από το υπουργείο Εργασίας) οργάνου που θα αποτελούσε πηγή πληροφόρησης και ελέγχου καλής λειτουργίας των κέντρων στήριξης ...δεν έγινε ένας κεντρικός συντονισμός παρά μόνο περιφερειακές δομές χωρίς συντονισμό... (ΡΣΥΜ) και ...θα πρέπει να υπάρξει ένα κεντρικό που θα μπορεί να απευθύνεται οποιοσδήποτε ή ακόμη και τα ίδια τα περιφερειακά κέντρα στήριξης που θα αντλούν τεχνογνωσία, νομικές συμβουλές... (ΓΣΥΜ) ...μου έχει κάνει φοβερή εντύπωση γιατί δεν έχει προβλεφθεί κάτι τέτοιο... (ΑΣΥΜ). Ωστόσο εκφράζονται και αμφιβολίες για τον ρόλο ενός κρατικού κεντρικού οργάνου που θα αποκλείει την παρουσία ενός κεντρικού φορέα που θα «ωριμάζει» στη βάση του πεδίου ...δεν θα ήθελα προσωπικά ένα κρατικό όργανο να εποπτεύει τον συντονισμό. ...θα πρέπει να βρεθεί ένας τρόπος – με δημόσια στήριξη ίσως -

αλλά να ωριμάσει μέσα στο πεδίο... (ΑΣΥΜ). Οι συνομιλητές μας εκ των στελεχών και των συμβούλων αντιλαμβάνονται και παραδέχονται το ανεκπλήρωτο προς το παρόν κενό της κατάρτισης και εν γένει της υποστήριξης των Κοιν.Σ.Επ. Όπως φάνηκε από τα προαναφερθέντα, όλοι συμφωνούν στην ανάγκη κατάρτισης και καθοδήγησης των φορέων της ΚΟ στο επιχειρείν ...η ανάγκη να επιλέξουν την κοινωνική επιχειρηματικότητα διότι θεωρούν ότι υπάρχουν περισσότερες πιθανότητες για να επιτύχουν. Εκεί πάλι είναι που χρειάζεται πάρα πολύ δουλειά καθοδήγησης, εκεί είναι που τα κέντρα στήριξης έχουν σημαντικό ρόλο, διότι συνήθως αυτοί οι άνθρωποι έχουν ανάγκη λόγω έλλειψης τεχνογνωσίας ... (ΓΣΥΜ).

Ένα από τα πολιτικά πρόσωπα που συνομιλήσαμε με πρωταγωνιστικό ρόλο στον σχεδιασμό του ν4019/11 υπερθεμάτισε στην αναγκαιότητα της κατάρτισης λέγοντας ότι ένα μείγμα υποστήριξης και ταυτόχρονα καλλιέργειας των επιχειρηματικών ικανοτήτων ...σε ένα επίπεδο που ...κάποιοι άνθρωποι ...δεν έχουν κεφάλαια ή έχουν διάφορα κοινωνικά χαρακτηριστικά χρειάζεσαι πολύ περισσότερη οργάνωση ...τις δεξιότητες, τη χρηματοδότηση ...το *capacity building*... (ΛΠΟ). Από μια διαφορετική οπτική ωστόσο το πρόταγμα της προετοιμασίας συνδυάζεται και με άλλους παράγοντες ...ένα πλέγμα (μέτρων) που θα περιείχε, φορολογία, συμβολή στο κεφάλαιο επιμόρφωση-κατάρτιση... (ΚΠΟ). Εν κατακλείδι όλοι φορείς, σύμβουλοι και πολιτικά πρόσωπα συμφωνούν ότι για την βιώσιμη λειτουργία των Κοιν.Σ.Επ., Κοι.Σ.Π.Ε. και ΣυνΕργ είναι αναγκαίος ο συνδυασμός ο οποίος δεν υπάρχει σήμερα - της κατάλληλης προετοιμασίας σε επίπεδο γνώσεων και της οικονομικής υποστήριξης τους από την πολιτεία. Διαφωνούν όμως με τα μέλη φορέων σε οργανωτικού τύπου λεπτομέρειες. Συγκεκριμένα διαπιστώνεται ότι τα πολιτικά στελέχη δεν φάνηκε να θεωρούν (όπως ήδη προαναφέρθηκε στην προηγούμενη υποενότητα) τους φορείς Κ.Αλ.Ο. ως δικαιούχους ειδικού τύπου εκπαίδευσης και προετοιμασίας λόγω ιδιαιτεροτήτων στην σύνθεση τους. Το εύρημα αυτό - προερχόμενο από πρώην μέλη της εκτελεστικής εξουσίας - εξηγεί ενδεχόμενα και την απουσία προσαρμοσμένων στην Κ.Αλ.Ο. προγραμμάτων κατάρτισης.

Ο ρόλος του κράτους στην στήριξη του τομέα

Η ψήφιση δύο νόμων από το 2011 όρισε με μεγάλη επάρκεια τις αρχές λειτουργίας των φορέων της ΚΟ και προέβλεψε επαρκή «εργαλεία» για την επιτυχία θεσμικού του πλαισίου. Εξέλειπε και στους δύο νόμους ωστόσο η έκδοση διευκρινιστικών εγκυκλίων και ΚΥΑ που θα διευκόλυναν στην ερμηνεία ορισμένων σημαντικών άρθρων του. Έτσι

δεν ήταν διαθέσιμες οι σαφείς και λεπτομερείς περιγραφές της λειτουργίας των φορέων και δεν εφαρμόστηκαν ούτε και τα βασικά αναμενόμενα. Σε πολλές συνομιλίες μας τονίστηκε η αναντιστοιχία των εξαγγελιών με έργα ενώ οι φορείς τόνισαν ειδικότερα το θέμα της οικονομικής αυτοτέλειας των Κοιν.Σ.Επ. Επανερχόμενοι σε ζέοντα θέματα όπως ανέφεραν π.χ. ότι *...θα έπρεπε να υπάρχει ένα ταμείο Κοινωνικής Οικονομίας το οποίο να έχει την δυνατότητα να δίνει εγγυητικές επιστολές στις Κοιν.Σ.Επ. και ...ύστερα από αυστηρό έλεγχο - όγκου συναλλαγών ...[να] παρέχει χαμηλότοκα ή άτοκα δάνεια για την ανάπτυξη των δραστηριοτήτων, είτε αυτές είναι ηλεκτρονικές είτε είναι marketing είτε είναι στήριξη επιχειρηματικού πλάνου...* (ANKOI). Οι Κοι.Σ.Π.Ε. ομοίως αναφέρουν τα ταμειακά κενά που δημιουργούνται όταν ο συνεταιρισμός αναλαμβάνει έργα του δημοσίου. Συγκεκριμένα στις περιπτώσεις παροχής υπηρεσιών από τους Κοι.Σ.Π.Ε σε κρατικούς φορείς διαπιστώνεται καθυστέρηση πληρωμών γεγονός που καθιστά τους φορείς οικονομικά αδύναμους και θνησιγενείς *...αυτή τη στιγμή έχουμε χρηματοδοτήσει ...τον ΕΦΚΑ με 160.000 ευρώ ...έχουν παρέλθει οκτώ μήνες κι ακόμη ο ΕΦΚΑ δεν έχει καταβάλει ούτε ένα ευρώ ως αμοιβή ...αν υπολογίσει κανείς και τον φόρο 8% που έχει προεισπράξει το κράτος από τα ακαθάριστα έσοδά μας γίνεται εύκολα αντιληπτή η τεράστια δυσκολία ταμειακής ρευστότητας...* (ΑΡΚΣΠ).

Όλοι σχεδόν οι σύμβουλοι εξηγούν τα κενά γνώσης των διαχειριστικών αρχών για την Κ.Αλ.Ο αλλά και την απουσία προσκλήσεων στοχευμένης χρηματοδότησης των φορέων. Κάποιοι αναφέρουν «φοβική» στάση του κράτους στην εφαρμογή οιασδήποτε θεσμικής καινοτομίας ακόμη και νομοθετημένης όπως είναι η Κ.Αλ.Ο *...οτιδήποτε είναι καινούργιο αντιμετωπίζεται με μεγαλύτερο σκεπτικισμό σε σχέση με αυτό που έχουν ξανακάνει στο παρελθόν... και αλλού ...έλλειψη εμπειρίας και γνώσης στο συγκεκριμένο πεδίο που οδηγεί σε μία επιφυλακτικότητα που ίσως είναι πολλές φορές υπερβολική...*(ΒΣΥΜ). Αναφορικά με την δημόσια διοίκηση αναφέρθηκε ότι, *...τα εμπόδια όπως ο συντηρητισμός η ατομία, στη δημόσια διοίκηση είναι πραγματικά...* (ΡΣΥΜ) *... Δεν υπάρχει γνώση για τη κοινωνική οικονομία για αυτό γίνεται όλο αυτό το μπάχαλο ...όταν λέω γνώση εννοώ και επίγνωση, τι είναι η κοινωνική οικονομία...* (ΓΣΥΜ).

Επίσης σύμβουλος αναφέρθηκε σε συζήτηση με πολιτικά στελέχη του υπουργείου (περιόδου 2015-2019) για καλές πρακτικές στην υπόλοιπη Ευρώπη σε σχέση με εφαρμογές κοινωνικής επιχειρηματικότητας σε υπηρεσίες πρόνοιας των δήμων. Η προσπάθεια του αντιμετωπίστηκε με καχυποψία - όπως τόνισε - και παρεκτρέπη σε ρητορικές περί ιδιωτικοποίησης των υπηρεσιών των δήμων. Πρόσθεσε χαρακτηριστικά...

...θυμάμαι είχα μιλήσει με τα παιδιά τότε [υπουργείο] - ότι στη Γαλλία τους βρεφονηπιακούς σταθμούς τους έκαναν οι ίδιοι οι γονείς υπό μορφή συνεταιρισμών, το μοντέλο το υιοθέτησαν και οι Σουηδοί ...και σου απαντούσαν, θέλεις να ιδιωτικοποιήσεις τους βρεφονηπιακούς σταθμούς... πρόσθεσε ότι ...στην Ελλάδα έχουμε ένα μεγάλο αριθμητικό έλλειμμα θέσεων που σήμερα συνιστά μια κάλυψη αναγκών 8-10% ενώ στη Σουηδία π.χ. είναι γύρω στο 85% ... (ΓΣΥΜ).

Σύμβουλος σε δήμο της Αττικής (νότιος τομέας) εξηγεί

...οι ΟΤΑ δεν έχουν φτάσει στο σημείο να καταλάβουν το πρόσθετο πλεονέκτημα του κοινωνικού αντικτύπου από τις επιχειρήσεις της κοινωνικής οικονομίας ...οι αντιδήμαρχοι οι αιρετοί. Δεν είχαν καμία ιδέα του τι σημαίνει κοινωνική συνεταιριστική επιχείρηση ή και ένας κοινωνικός συνεταιρισμός. Υπάρχει εδώ ένα τρομερό πρόβλημα που πρέπει να απασχολήσει όλους όσους θέλουν να προχωρήσει η συνεργασία των ΟΤΑ με κοινωνικές επιχειρήσεις... (ΚΣΥΜ).

Επιπλέον οι σύμβουλοι τονίζουν την αδυναμία του κράτους για έλεγχο της λειτουργίας του πεδίου Κ.Αλ.Ο. Αμφισβητείται π.χ. η αποτελεσματικότητα καθημερινών ζητημάτων όπως οι θεσμικές διευκολύνσεις στο πεδίο π.χ. η εργασία στις Κοιν.Σ.Επ. και οι ασφαλιστικές τους υποχρεώσεις ...η εμπειρία των ενεργητικών πολιτικών απασχόλησης στην Ελλάδα δεν ήταν η καλύτερη ως προς την ποιότητα των προγραμμάτων, αλλά και του συστήματος παρακολούθησης... (ΑΣΥΜ). Οι δομές του κράτους δεν λαμβάνουν μέριμνα ώστε να στηρίζουν φορείς Κ.Αλ.Ο ...είναι ένα άλλο ερώτημα το οποίο σχετίζεται περισσότερο με την αδυναμία των μηχανισμών των εκτελεστικών αρχών να ανταποκριθούν σε διαφορετικού τύπου προσκλήσεις σε σχέση με αυτές τις κλασσικές των μικρομεσαίων επιχειρήσεων... (ΒΣΥΜ). Τονίζουν την αδυναμία του κράτους να ακούσει τα νέα αιτήματα της κοινωνίας και να ανταποκριθεί σε αυτά και αναφέρονται σε βαθύ συντηρητισμό. Συνομιλητής μας εκ των συμβούλων του υπουργείου Ανάπτυξης και του Εργασίας ανέφερε στοιχεία ανορθολογικότητας στη λειτουργία του κράτους...

...είναι μια μεγάλη αλλαγή που πρέπει να συντελεστεί. Νομίζω ότι υπάρχει ένας βαθύς συντηρητισμός. ...έχω ασχοληθεί με διάφορες πρωτοβουλίες. ...αυτός ο συντηρητισμός την έχει «φουντάρει» την ελληνική οικονομία. ...έδινε το ένα ΚΠΣ μετά το άλλο σε επιχειρηματίες και νομίζαμε ότι με το δανεισμό και τις εγγυήσεις που δίνουν οι ελληνικές τράπεζες θα επιτυγχάναμε οικονομική ανάπτυξη ...καταλήξαμε στη κρίση του 2009 όταν είχαμε χάσει την ανταγωνιστικότητά... (ΡΣΥΜ).

Τα πολιτικά στελέχη βλέπουν την ανάγκη βελτίωσης της απαραίτητης δυναμικής για τη στήριξη της ΚΟ, διαπιστώνουν καθυστερήσεις στις θεσμικά προβλεπόμενες αλλαγές και απαιτούμενες παρεμβάσεις οι οποίες ουδέποτε πραγματοποιήθηκαν. Όπως αναφέρθηκε για παράδειγμα - πρώην πολιτικό στέλεχος της περιόδου 2010- 2011 - για την από το 2011 απόφαση της ίδρυσης ταμείου Κοινωνικής Οικονομίας (ν4019/11) *...το ταμείο Κοινωνικής Οικονομίας δεν προλάβουμε να το κάνουμε, ...έμεινε μετέωρο ...τα επόμενα χρόνια προσπάθησα με τις ηγεσίες του υπουργείου Εργασίας [2015-2019] να πιέσουμε να γίνει...* (ΛΠΟ). Πολιτικό στέλεχος της κυβερνητικής περιόδου 2016-2019 ανέφερε σχετικά με τις καθυστερήσεις υλοποίησης πολιτικών του πρόσφατου νόμου 4430/16...

...νομίζω ότι η μεταφορά αρμοδιοτήτων καθυστέρησε το αποτέλεσμα αν και δεν ήταν αποτέλεσμα προθέσεων ήταν πολύ φιλόδοξο το σχέδιο ...αλλά η μετάβαση [των αρμοδιοτήτων από τον ΟΑΕΔ στην ειδική γραμματεία Κ.Αλ.Ο] ...δημιούργησε καθυστέρηση... και αλλού ...θεωρώ ότι χάσαμε λίγο χρόνο. Θα μπορούσε το 2016 να ξεκινήσει με τους υπάρχοντες μηχανισμούς που είχε ο ΟΑΕΔ και μετά να γίνει το πιο φιλόδοξο σχέδιο με τα κέντρα στήριξης... (ΚΠΟ).

Το ίδιο το υπουργείο Εργασίας στην πρόσφατη έκθεση για την Κ.Αλ.Ο 2019-2020 που ανάρτησε (Οκτ.2020) αναφέρει τα συμπεράσματα από εκπόνηση μελέτης από την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων (Ε.Τ.Επ.) Μεταξύ άλλων τονίζεται ότι, οι ελληνικές επιχειρήσεις Κ.Αλ.Ο.

...βρίσκονται σε πρώιμο στάδιο ανάπτυξης, στερούνται στρατηγικού οράματος και δυσκολεύονται να αναπτύξουν βιώσιμα επιχειρηματικά σχέδια ...παρουσιάζεται μια έλλειψη σε υπηρεσίες «θερμοκοιτίδας», καθώς και σε υπηρεσίες ειδικής κατάρτισης και συμβουλευτικής, οι οποίες θα μπορούσαν να συμβάλλουν στον επιτυχή μετασχηματισμό των κοινωνικών επιχειρηματικών ιδεών σε εφαρμόσιμα επιχειρησιακά σχέδια...»

Να σημειωθεί ότι το συγκεκριμένο υπουργείο είναι ο συντονιστικός προϊστάμενος του τομέα της Κ.Αλ.Ο από το 2011. Είναι εμφανής η διαπιστωτική διάθεση με τις αναφορές σε έναν τρίτο φορέα (Ε.Τ.Επ) αντί της αποτελεσματικής δράσης ως οφείλει αφού η Κ.Αλ.Ο. είναι αποκλειστική αρμοδιότητα του.

Το αξιοσημείωτο είναι ότι στην παραπάνω εξιστόρηση οι συνομιλητές μας (σύμβουλοι υπουργών και πολιτικά στελέχη) αναφέρονται στο «αναποτελεσματικό κράτος» ενώ οι ίδιοι ήταν κατά καιρούς μέλη της εκτελεστικής εξουσίας. Αναφέρουν

καθυστερήσεις, αναποτελεσματικότητα και αναφέρονται στις εναλλαγές των προσώπων σε νευραλγικούς τομείς και φορείς με την ανάληψη της εξουσίας από τις εκάστοτε κυβερνήσεις με αποτέλεσμα να ακυρώνεται το έργο να αναστέλλονται πολιτικές με τεράστια κενά και κόστος στην συνέχεια του κράτους. Παρά ταύτα η διαφανόμενη αντίφαση στις αναφορές για κρατική αναποτελεσματικότητα και μάλιστα από τους ίδιους τους μετέχοντες στην κρατική εξουσία αναδεικνύει ίσως βαθύτερα αίτια. Αίτια που σχετίζονται με δομές που βρίσκονται στον εκτελεστικό μηχανισμό του κράτους (διάφορες υπηρεσίες και διευθύνσεις). Εκεί δηλαδή - στους έχοντες την ευθύνη εφαρμογής του νόμου φορείς του δημοσίου - όπου δεν υπάρχει διάχυση των νέων πολιτικών και μάλιστα του σχετικά νέου και φιλόδοξου πλαισίου της Κ.Αλ.Ο., το αποτέλεσμα είναι απλώς οι διαπιστώσεις των καθυστερήσεων εφαρμογής των νόμων.

Ο ρόλος της Κοινωνίας

Η κοινωνία εν γένει και ειδικότερα η κοινωνία των πολιτών (θεσμοί και ομάδες) οφείλει ή πρέπει να έχει λόγο ειδικότερα σε θέματα ειδικού ενδιαφέροντος όπως η απασχόληση και η εργασιακή ένταξη μέσω της ΚΟ. Οι συνομιλητές μας τονίζουν ότι τα αιτήματα που έρχονται από «τα κάτω» είναι απαραίτητος «οδηγός» για την επίσημη πολιτεία και σε ορισμένες περιπτώσεις «ελεγκτικός μηχανισμός» ώστε να επισπεύδονται οι αλλαγές έγκαιρα και προς την σωστή κατεύθυνση. Αναφέρθηκε - ειδικότερα από τους συμβούλους - απουσία πρωτοβουλιών και δράσης εκ μέρους κοινωνικών ομάδων σχετικών με τον τομέα Κ.Αλ.Ο., ενώ όσες υπάρχουν δεν κινούνται συντονισμένα. Συγκεκριμένα οι σύμβουλοι ισχυρίζονται ότι η κοινωνία ως συλλογικό υποκείμενο, είναι πεδίο υποδοχής και δράσης της ΚΟ. Εάν δεν ενεργεί αποτελεσματικά δυσχεραίνει την λειτουργία του πεδίου αφού δεν ακούγονται τα αιτήματα του...

...χρειάζεται και μια από τα κάτω ενεργοποίηση. Στις χώρες όπου λειτουργεί η κοινωνική οικονομία έχει προχωρήσει πρώτα από τα κάτω και στη συνέχεια έχει παρέμβει το κράτος και την έχει θεσμοθετήσει ...η κοινωνία δεν αναλαμβάνει δυναμικά να παράξει, να παρακολουθήσει, να υποστηρίξει, να αγκαλιάσει όλες τις προσπάθειες (ΒΣΥΜ) ...στο εξωτερικό ξεκίνησαν ανάποδα. Πρώτα έγιναν παράδειγμα στην Ιταλία οι κοινωνικές επιχειρήσεις και μετά έγινε ο νόμος... (ΡΣΥΜ).

Σε μια αποστροφή του λόγου του πρώην σύμβουλος του υπουργείου αναφέρθηκε στην κινηματική συμμετοχή της κοινωνίας των πολιτών ...ας υπάρχουν στιβαρές ενώσεις οι

οποίες θα εκπροσωπούν με όρους ιδεολογικού πλουραλισμού και πολιτικού προσανατολισμού διαφορετικού αλλά να έχουν μια σαφή στρατηγική απέναντι στο κράτος... (ΑΣΥΜ).

Οι κρατικοί λειτουργοί επίσης, τόνισαν την ανάγκη θεσμικής παρουσίας της κοινωνίας των πολιτών η οποία θα προσφέρει σημαντικές υπηρεσίες στην οργάνωση και καλύτερη λειτουργία του πεδίου ...στο εξωτερικό έχουμε καλύτερες επιδόσεις ...διότι ο τομέας έρχεται από τη δεκαετία του 1970-1980 από κοινωνικά - που στη πραγματικότητα είναι εναλλακτικά - κινήματα που δημιούργησαν τέτοιους φορείς... (ΚΠΟ). Έτερο πολιτικό στέλεχος αναφέρει...υπάρχει Κοινωνία των Πολιτών αλλά όπως πολλά πράγματα στη χώρα μας είναι άναρχη, ανοργάνωτη, χύμα και χωρίς δεξιότητες με φωτεινές εξαιρέσεις φυσικά... και διαπιστώνει ότι ...η Κοινωνία των πολιτών χρειάζεται στήριξη... (ΛΠΟ). Όπως αναφέρθηκε τόσο από τους συμβούλους όσο και από τα πολιτικά πρόσωπα, οι αλλαγές έρχονται μετά από πολλές δεκαετίες και στην περίπτωση της Ελλάδας είναι αναγκαίες τόσο η ωριμότητα του πεδίου της ΚΟ όσο και η ετοιμότητα της κοινωνίας που θα τις υποδεχθεί, θα στηρίξει και στην συνέχεια θα τις εκπορεύσει. Ως κατακλείδα τονίζουν ότι εν γένει η κοινωνία και ειδικότερα η κοινωνία των πολιτών στην Ελλάδα είναι ακόμη ανέτοιμη να υποδεχθεί την Κ.Αλ.Ο.

Τα συμπεράσματα της εμπειρικής έρευνας

Με την ολοκλήρωση της έρευνας μας, την αποτίμηση του νομοθετικού πλαισίου και την επικοινωνία μας με τους δρώντες στο πεδίο διαπιστώνουμε ότι οι φορείς Κ.Αλ.Ο. δεν είναι συμβατικές επιχειρήσεις, ούτε λειτουργούν σύμφωνα με τα ανταγωνιστικά πρότυπα της ελεύθερης μισθωτικής οικονομίας. Το νομοθετικό πλαίσιο (άρθρ. 2ν4430/16) χαρακτηρίζει το περιβάλλον την Κ.Αλ.Ο. ως «...σύνολο των οικονομικών δραστηριοτήτων... που στηρίζονται σε μία εναλλακτική μορφή οργάνωσης των σχέσεων παραγωγής, διανομής, κατανάλωσης και επανεπένδυσης...». Ο νόμος στην εισαγωγή του αυτοπροσδιορίζεται ως πλαίσιο στήριξης της Κ.Αλ.Ο., εναλλακτικής οργάνωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων. Επιπλέον στοχεύει, στην «...στήριξη και την ενίσχυση των παραγωγικών επιχειρημάτων αυτοδιαχείρισης και της συλλογικής κοινωνικής επιχειρηματικότητας...» (άρθρ.1). Οι παραπάνω ορισμοί ωστόσο εισάγουν εξ' αρχής μια ασάφεια αφού οι όροι «εναλλακτική οργάνωση», «συλλογική επιχειρηματικότητα» και «αυτοδιαχείριση», επιδέχονται πλήθος ερμηνειών με αποτέλεσμα να διαπιστώνεται σύγχυση στην κατεύθυνση της λειτουργίας του τομέα Κ.Αλ.Ο. Επιπλέον, στην συνέχεια του κειμένου, δεν περιγράφεται επαρκώς ο τρόπος υλοποίησης των νομοθετικών

στόχων και δεν συνδέεται το περιεχόμενο των ορισμών (άρθρο 2) με την πραγματικότητα της λειτουργίας των φορέων δημιουργώντας χώρο παρανοήσεων και υποκειμενικών ερμηνειών. Οι κανόνες προσαρμογής των φορέων στο θεσμικό πλαίσιο της Κ.Αλ.Ο. φαίνεται να έχουν περιοριστεί σε μια θεωρητική απόδοση των προαναφερόμενων ορισμών και παραμένουν μη εφαρμόσιμοι. Τα υποστηρικτικά μέτρα (Κεφάλαιο Γ'), δεν περιγράφουν με σαφήνεια τις διαδικασίες, δεν περιέχουν κανόνες εφαρμογής και παραπέμπουν σε μελλοντικές ΚΥΑ για την αποσαφήνιση πολλών σημαντικών θεμάτων που παραμένουν ανοικτά ωστόσο από το 2016. Κυρίως υποδεικνύουν σε όλες σχεδόν τις περιγραφές την δυνατότητα μόνον αλλά όχι ένα σαφές πλαίσιο εφαρμογής κάνοντας μάλιστα συχνή χρήση της φράσης «μπορεί» στις σημαντικές ρυθμίσεις²⁹¹.

Παρατηρείται ότι οι φορείς Κ.Αλ.Ο δεν έχουν επιτύχει την εργασιακή ένταξη των μελών τους και η πλειοψηφία των φορέων κινδυνεύει με διακοπή ή διαγραφή λόγω προβλημάτων βιωσιμότητας. Η αποτυχία της αποτελεσματικής λειτουργίας των φορέων, οφείλεται κυρίως στην μη εφαρμογή του νόμου. Η πορεία του κλάδου είναι φθίνουσα και αυτό φαίνεται στα αποτελέσματα των εκθέσεων του υπουργείου Εργασίας (περίοδος 2016-2019) όπου αναφέρεται ότι 890 από τις 1247 φορείς Κ.Αλ.Ο (έως 31/5/2019) δεν αναφέρουν ένταξη ούτε κατά μία ΕΜΕ. Οι δρώντες υποστηρίζουν ότι το αποτέλεσμα αυτό επιδεινώνεται από την απουσία αρχικού κεφαλαίου κίνησης και την απουσία επικαιροποίησης των επαγγελματικών τους προσόντων. Να σημειωθεί ότι τόσο η ανεπάρκεια κεφαλαίου όσο και η απουσία εξειδίκευσης εξηγείται από το γεγονός ότι οι φορείς Κ.Αλ.Ο αποτελούνται κατά πλειοψηφία από ανέργους μέλη ειδικών ομάδων κυρίως μακροχρόνια ανέργων και άλλων ευάλωτων κατηγοριών (μέλη μονογονεϊκών οικογενειών, κακοποιημένες γυναίκες κ.α.). Οι ιδιότητες αυτές σε συνδυασμό με τα πενιχρά οικονομικά τους εμποδίζουν την ανάπτυξη μιας νέας επαγγελματικής πορείας και επιχειρησιακής δράσης των φορέων τους.

Τα σημαντικότερα ποσοτικά και ποιοτικά αποτελέσματα (βιωσιμότητα και ένταξη) εντοπίζονται στους Κοι.Σ.Π.Ε. και οφείλονται κυρίως στην επαγγελματική ε-

²⁹¹ Άρθρο 5, «Συμμετοχή των Φορέων Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας σε υποστηρικτικά μέτρα» παρ. 2 ...οι Φορείς Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας που ασκούν επιχειρηματική δραστηριότητα μπορεί να εντάσσονται σε προγράμματα στήριξης τα Ν.Π.Δ.Δ. και τα Ν.Π.Ι.Δ.... παρ.3, ...φορείς της Γενικής Κυβέρνησης μπορεί να παραχωρούν με απόφαση του διοικητικού τους οργάνου τη χρήση κινητής και ακίνητης περιουσίας... Άρθρο 6, «Συμμετοχή Φορέων Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας σε προγραμματικές συμβάσεις», παρ. 1, ...οι Φορείς Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας μπορούν να συνάπτουν προγραμματικές συμβάσεις..., παρ. 3. ...οι συμβαλλόμενοι φορείς για την εκτέλεση των προγραμματικών συμβάσεων μπορεί να χρηματοδοτούνται ...

πάρκεια των στελεχών τους (επαγγελματίες υγείας, γιατροί, λογοθεραπευτές και κοινωνικοί λειτουργοί, κ.α.) αλλά και στην οικονομική υποστήριξη από το υπουργείο Υγείας το καθ' ύλην αρμόδιο για θέματα ψυχικής υγείας. Σύμφωνα με τα στοιχεία των εκθέσεων του υπουργείου το 2017 οι 21 Κοι.Σ.Π.Ε. απασχόλησαν κατά μέσο όρο 22 ΕΜΕ (459 σύνολο ΕΜΕ). Ένα χρόνο μετά 18 από αυτούς Κοι.Σ.Π.Ε. απασχόλησαν συνολικά 539 ΕΜΕ με μέσο όρο 30 ΕΜΕ ανά φορέα. Αντίθετα οι φορείς Κοιν.Σ.Επ. δεν τυχαίνουν κάποιας ειδικής στήριξης από την πολιτεία. Η πορεία τους έως σήμερα είναι ελλειμματική και οι περισσότεροι από αυτούς (57%) σύμφωνα με τα ευρήματα της έκθεσης του υπουργείου δήλωναν από 0-10.000€ ετήσιο κύκλο εργασιών. Με στοιχεία 2019 επί του συνόλου των Κοιν.Σ.Επ. και ΣυνΕργ ο μέσος όρος ετήσιων μονάδων εργασίας (ΕΜΕ) τόσο στο 2017 όσο και στο 2018 παραμένει στις 0,7 ΕΜΕ (βλ. σελ.188), ενώ στο σύνολο τους οι φορείς Κ.Αλ.Ο οι οποίοι έχουν Μ.Ο 6,6 μέλη, δεν καταφέρνουν να απασχολήσουν ούτε τα μέλη τους (βλ. σελ.190).

Από την μελέτη των περιπτώσεων φορέων και των υπόλοιπων πηγών μας γενικότερα επιβεβαιώνεται ότι ο τομέας της Κ.Αλ.Ο. δεν αναπτύσσεται και η εργασιακή ένταξη δεν έχει επιτευχθεί. Τα ελάχιστα σε σχέση με το σύνολο των φορέων παραδείγματα τα οποία παρουσιάζουν θετική πορεία προέρχονται από τους Κοι.Σ.Π.Ε. όπως προαναφέρθηκε και από φορείς που από την έναρξη λειτουργίας τα μέλη ήταν ήδη οικονομικά ανεξάρτητοι (μεμονωμένες Κοιν.Σ.Επ. και ΣυνΕργ). Ωστόσο, η πλειοψηφία των φορέων ΚΑ.Λ.Ο (κυρίως Κοιν.Σ.Επ.) λόγω κυρίως της έλλειψης αρχικών κεφαλαίων, επαγγελματικής εξειδίκευσης και περιορισμένων επιχειρηματικών και διοικητικών γνώσεων, παραμένουν σε δεινή κατάσταση, υπολειτουργούν, δεν έχουν επιτύχει την αναζητούμενη εργασιακή ένταξη, παρουσιάζουν φθίνουσα πορεία και ως εκ τούτου, προβληματίζονται για το μέλλον τους.

Η αποτίμηση του πρόσφατου νομοθετικού πλαισίου αποκάλυψε τις θεσμικές αδυναμίες του τομέα που οφείλονται κυρίως στην ασυνέπεια των γραπτών εξαγγελιών του νόμου και πεπραγμένων στην συνέχεια δράσεων και πολιτικών. Η επικοινωνία με τους εκπροσώπους των φορέων - μελετών περίπτωσης - ανέδειξε πρόσθετα ζητήματα που καθιστούν την λειτουργία της πλειοψηφίας των φορέων Κ.Αλ.Ο επί του παρόντος μη βιώσιμη. Από την επικοινωνία μας με συμβούλους υπουργείων αλλά και με πολιτικά στελέχη αντιληφθήκαμε σημαντικές αποκλίσεις απόψεων με τους εκπροσώπους των φορέων για την σκοπιμότητα ύπαρξης και λειτουργίας του τομέα Κ.Αλ.Ο αλλά και

εν γένει επί μέρους λεπτομέρειες οργάνωσης και στόχευσης των φορέων του. Για παράδειγμα, παρατηρούνται διαφορές στις αντιλήψεις για την κατεύθυνση της απασχόλησης ως προτεραιότητας των Κοιν.Σ.Επ., ΣυνΕργ και Κοι.Σ.Π.Ε. Οι σύμβουλοι και τα πολιτικά στελέχη υπερτονίζουν το επιχειρηματικό προφίλ των φορέων συνδεδεμένο με μια ασαφή - όπως και στον νόμο - «εναλλακτική» οικονομική ανάπτυξη. Μελετώντας ωστόσο τον νόμο παρατηρείται η κατεύθυνση στην «εναλλακτική» επιχειρηματικότητα, τις δημοκρατικές διαδικασίες και την εργασιακή ένταξη των ευπαθών και ειδικών ομάδων. Ωστόσο οι φορείς καθίστανται εκ των πράγματων μη ανταγωνιστικοί και με οικονομικά κριτήρια αποτελεσματικότητας, μη ισότιμοι.

Είναι φανερό ότι ο προσδιορισμός δύο κατευθύνσεων των φορέων Κοιν.Σ.Επ. (Ένταξης και ΣυνΕργ συλλογικής και κοινωνικής ωφέλειας), εξηγεί και την αποστολή τους. Οι χαρακτηρισμοί «ένταξη» και «συλλογική και κοινωνική ωφέλεια», ορίζονται ξεχωριστά από τον νόμο 4430/16 αλλά και οι δύο έννοιες περιγράφονται στους ορισμούς ως μέσα για την δημιουργία θέσεων εργασίας και κοινωνικής ένταξης (παρ. 2 & 3, άρθρ. 2, ν4430/16). Η εμφανής «σύγχυση» αντίληψης στόχων από τους εμπλεκόμενους στον τομέα (εκπροσώπους βάσης και πολιτείας) και η απόκλιση των απόψεων τους, αποτυπώνει και εξηγεί μερικώς και τα ελλείματα εφαρμογής, ένα μάλλον κυριολεκτικό «πάγωμα», του νόμου 4430/16. Η συνεχιζόμενη έως σήμερα «αμέλεια» της κρατικής διοίκησης και της πολιτικής ηγεσίας για την διάδοση του θεσμικού πλαισίου δημιουργεί εμπόδια στην βιώσιμη λειτουργία του τομέα. Δημιουργεί δε χώρο για σκέψεις και υπόνοιες στα μέλη των φορέων Κ.Αλ.Ο, για υποκρυπτόμενη έλλειψη πολιτικής βούλησης. Η διάχυτη άγνοια για τα χαρακτηριστικά του τομέα Κ.Αλ.Ο. στους ΟΤΑ και η επιφυλακτικότητα των αιρετών της τοπικής αυτοδιοίκησης και των φορέων του δημοσίου επιδεινώνει την στασιμότητα. Η ευρύτερη κοινωνία παραμένει απαθής και απύσχα με σοβαρό κενό όχι μόνο κατανόησης των χαρακτηριστικών του τομέα Κ.Αλ.Ο. αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις ακόμη και της ίδιας της ύπαρξης του.

Το κίνητρο ίδρυσης των φορέων δείχνει να είναι με διαφορετικό τρόπο αντιληπτό από τους συνομιλητές μας. Οι δρώντες στους φορείς αναζητούν την δυνατότητα απασχόλησης των ιδίων ή τρίτων προσώπων που ανήκουν σε ευάλωτες ή ειδικές ομάδες. Αναζητούν μια νέα επαγγελματική αφετηρία και μέσω αυτής την εργασιακή και οικονομική τους ένταξη. Αντίθετα, οι πολιτικοί θεωρούν την απασχόληση ως απότοκη της επιτυχούς επιχειρηματικής δράσης τους και όχι πρωτεύον κίνητρο. Επιπλέον, οι σύμβουλοι «βλέπουν» ιδεολογικό χαρακτήρα, μια εναλλακτική δηλαδή προσέγγιση για

την ανταλλαγή της εργασίας. Αντιφατικά ωστόσο με το κινηματικό πρόσημο που προσαρτάται στην λειτουργία των φορέων, τα πολιτικά πρόσωπα αναφέρουν ταυτόχρονα και μια «αναπτυξιακή» προοπτική στη λειτουργία των φορέων και μάλιστα την «επανεπένδυση» της υπεραξίας. Υπονοούνται εν γένει οι αντιλήψεις για ένα κοινωνικό παραγωγικό μοντέλο όπου η απασχόληση δεν αποτελεί αυτοσκοπό αλλά έκδοχο σε περίπτωση επιχειρηματικής επιτυχίας και μάλιστα με κανόνες κοινούς με τις ιδιωτικές επιχειρήσεις. Αναμένονται ως εκ τούτου πρωτοβουλίες πολιτών οι οποίοι θα διαθέτουν τα προσωπικά τους κεφάλαια για τους κοινωνικούς σκοπούς του τομέα, σε περιβάλλον ανταγωνιστικής οικονομίας και αντίστοιχα προσφορά απασχόλησης στις ευάλωτες και μειονεκτούσες ομάδες χωρίς ουσιαστική και αντίστοιχη με τις ιδιαιτερότητες της Κ.Αλ.Ο. έμπρακτη στήριξη της πολιτείας. Είναι ευκρινές λοιπόν το χάσμα αντιλήψεων μεταξύ όσων σχεδίασαν ή επηρέασαν στην κατάρτιση του θεσμικού πλαισίου (πολιτικοί και σύμβουλοι) και ως μέλη της πολιτείας όφειλαν να το εφαρμόσουν και των δρώντων στο πεδίο που ίδρυσαν τους φορείς Κ.Α.Λ.Ο. που ανέμεναν την εκπλήρωση των εξαγγελιών οι οποίες ουδέποτε εφαρμόστηκαν.

Οι σύμβουλοι και πολιτικά πρόσωπα δείχνουν να μην «βλέπουν» τα ίδια προβλήματα στον νόμο 4430/16 (μη τήρηση του) και κάποιοι από αυτούς επιρρίπτουν τις ευθύνες αποτυχίας στους ίδιους τους φορείς. Συμφωνούν ωστόσο ότι υπάρχει απουσία στοχευμένης προετοιμασίας των φορέων για μια νέα επαγγελματική πορεία των μελών τους. Αναφέρθηκαν σε μέτρα που αποφασίστηκαν στο παρελθόν (2018) και δεν εφαρμόστηκαν από την κυβέρνηση (κέντρα στήριξης Κ.Αλ.Ο). Τονίζουν βεβαίως την ανάγκη της ανάπτυξης επιχειρησιακής επάρκειας στους φορείς (capacity building) και βλέπουν στο κράτος ευθύνες για τις υποσχέσεις που δεν τηρούνται. Τα πολιτικά πρόσωπα αναφέρονται επιπλέον στις στρεβλώσεις λειτουργίας του κράτους συγκεκριμένα της δημόσιας διοίκησης, την φοβική στάση του σε κάθε τι νέο και εξηγούν ότι κατά την διαδοχή των κυβερνήσεων ακυρώνονται προσπάθειες των προηγούμενων πολιτικών ακόμη και εάν ήταν στην θετική κατεύθυνση.

Ωστόσο τόσο τα πολιτικά στελέχη όσο και οι σύμβουλοι της πολιτείας, αναφέρονται και στην «απουσία» μιας ενεργού κοινωνίας η οποία θα μπορούσε να συμβάλλει με παρεμβάσεις της στην επιτυχία των σκοπών της Κ.Αλ.Ο. Επικαλέστηκαν παραδείγματα άλλων ευρωπαϊκών χωρών με παράδοση και κουλτούρα στην οργανωμένη κοινωνία των πολιτών. Τονίστηκε ότι εκεί, π.χ. στην Γαλλία, Ιταλία αλλά και σε άλλες χώρες της Ευρώπης ο τομέας προϋπήρχε της θεσμικής του παρουσίας διότι ξεκίνησε

«από τα κάτω». Σύγκριναν μάλιστα το ιστορικό πλαίσιο της ΚΟ με χώρες της υπόλοιπης Ευρώπης από την δεκαετία του 1980 αναφερόμενοι στην καθυστερημένη ωρίμανση του πεδίου στην χώρα μας. Η κοινωνία των πολιτών υποστηρίζουν, δεν είναι ακόμη ώριμη για την αποδοχή των αποφάσεων του κράτους,

Στις συζητήσεις μας όλοι ανεξαιρέτως οι συνομιλητές μας αναφέρθηκαν στην ελλειμματική πολιτική των κυβερνήσεων και την δημόσια διοίκηση δηλαδή το «κράτος». Οι συνεταιριστές μέλη των φορέων Κ.Αλ.Ο. μας θεωρούν τους τους πολιτικούς υπεύθυνους όταν αναφέρονται στις ευθύνες αποτυχίας εφαρμογής του νόμου. Οι συνομιλητές μας ωστόσο μέλη οι ίδιοι της πολιτικής ηγεσίας και οι σύμβουλοι τους επιρρίπτουν τις ευθύνες δυσλειτουργιών στο κράτος. Τονίζουν, ότι το κράτος δεν λειτούργησε ως όφειλε, στην διάχυση και στην εφαρμογή του θεσμικού πλαισίου. Αμφισβητούν την ικανότητα της πολιτείας να εφαρμόζει και να ελέγχει εν γένει την πορεία και τα αποτελέσματα των εκάστοτε πολιτικών. Γενικότερα διαπιστώνεται ότι το μεγάλο χάσμα αντιλήψεων μεταξύ αφενός της πολιτείας (τα στελέχη και οι σύμβουλοι) και των μελών των φορέων Κ.Αλ.Ο. σε συνδυασμό με την πλημμελή διάδοση των σκοπών του τομέα στην θεσμική και αθέσμιτη κοινωνία δημιουργεί δυστοπικό περιβάλλον στον χώρο της Κοινωνικής Οικονομίας στην χώρα.

Γ' Μέρος: Συνολικά συμπεράσματα

Στην εισαγωγή της μελέτης μας για τις κυρίαρχες αντιλήψεις για την απασχόληση από τον 17^ο αιώνα έως και σήμερα, διαπιστώσαμε ότι η εργασία ουδέποτε αποτελούσε αυτονόητο αγαθό. Μάλιστα το σύμπτωμα της ανεργίας ειδικότερα στην εποχή της εκβιομηχάνισης της Ευρώπης, θεωρήθηκε μάλλον «προσωρινή διαταραχή». Η πνευματική και οικονομική ελίτ (Smith, Malthus, J.S.Mill) αντιλαμβάνονταν την απουσία απασχόλησης ως τυχαίο γεγονός, ή ως «ανεργία τριβής». Ο Malthus (1798) επίσης μίλησε για ανεξέλεγκτο πολλαπλασιασμό των εργατών και την αδυναμία τους στην διαχείριση των οικονομικών τους. Αργότερα, στον επιστημονικό διάλογο του 19^ο αιώνα, η ανεργία θεωρείται αποτέλεσμα «μη ορθολογικών» επιλογών του ανέργου ή μια «δυσλειτουργία» ανταλλαγής στην αγορά εργασίας. Για τον Μαρξ η εργασία ήταν ο κύριος παραγωγικός πόρος και αιτία δημιουργίας πραγματικής αξίας. Προέρχεται από τον εργάτη και συσχετίζεται με την διαδικασία αναπαραγωγής του κεφαλαίου. Η ανεργία τό-νισε, είναι επιβεβλημένη ως υποχρεωτική σχόλη όταν το κεφάλαιο για διάφορους λόγους δεν αναπαράγεται.

Παρατηρήσαμε ότι μεταξύ των 17^{ου} και 19^{ου} αιώνων, η επιστημονική συζήτηση εντοπίζεται μάλλον στα αποτελέσματα της ανεργίας δηλ. την φτώχεια και τη δυσχερή διαβίωση και όχι στην ίδια την κατάσταση. Μάλιστα η ευθύνη της ανεργίας επιρρίφθηκε στα ίδια τα θύματα, τους υποκείμενους στη φτώχεια, τους άνεργους. Για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της, στην περίοδο του πρώιμου καπιταλισμού έγιναν, (17^{ος}, 18^{ος} αιώνας) αποσπασματικές μόνον, παρεμβάσεις πρόνοιας. Τα ληφθέντα μέτρα ωστόσο είχαν μάλλον ανθρωπιστική βάση (επιδόματα, αποφάσεις Spreehamland) ενώ ορισμένα από αυτά καθ' υποτροπή μετατράπηκαν σε τιμωρητικά (π.χ. πτωχοκομεία). Στην πραγματικότητα επιβεβαίωναν την κυρίαρχη άποψη της εποχής περί παρασιτικής παρουσίας των φτωχών. Επικρατούσε άλλωστε η αντίληψη ότι η τάξη των ανέργων και «μειονεκτούντων» πολιτών ζούσε εις βάρος των βιομηχανικών αστικών κέντρων.

Ομοίως και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, η ανεργία και η φτώχεια δε αντιμετωπιζονταν αποτελεσματικά από την πολιτική και οικονομική ηγεσία των βιομηχανικών κρατών. Σε διάφορες εργατουπόλεις (π.χ. Μάντσεστερ) όμως παρατηρήθηκαν συνεταιριστικές πρωτοβουλίες αλληλοβοήθειας από ενώσεις προσώπων με σκοπό την άμβλυνση των οικονομικών δεινών και της δυσχερούς διαβίωσης. Με ιδεολογική ενθάρρυνση και εμπύχωση από τους πρωτοπόρους του συνεταιριστικού κινήματος της εποχής (Σαιν Σιμόν, Φουριέ και Όουεν) καταγράφεται η άνθηση και αποτελεσματική λειτουργία των νέων οργανωμένων οντοτήτων. Το φαινόμενο αυτό έτυχε τότε θετικής αποδοχής, μελέτης και αναφορών από διανοητές της εποχής, της Ecole Normale (Γαλλία) και αργότερα από τους Φαβιανούς στην Αγγλία. Παρά τον σκεπτικισμό που παράλληλα ακολούθησε κυρίως για την σκοπιμότητα ύπαρξης των συνεταιρισμών, θεμελιώθηκε μια πρώιμη τότε θεωρητική τεκμηρίωση του τομέα που ονομάστηκε *Κοινωνική Οικονομία*.

Αν και όπως προαναφέρθηκε η επιδείνωση της ανεργίας, θεωρήθηκε κίνδυνος για την τάξη και ασφάλεια στις πόλεις, ταυτόχρονα αποτελούσε και ευκαιρία για τους βιομήχανους για τη μείωση του κόστους παραγωγής. Άλλωστε υποστηρίχθηκε ότι η αυξημένη κερδοφορία θα βελτίωνε το επενδυτικό κλίμα και την μελλοντική απασχόληση. Οι αποδοχές επίσης θα ήταν υπό έλεγχο εάν συνδυάζονταν με την αυξημένη παραγωγικότητα και τις πρόσθετες δεξιότητες. Ωστόσο όλες αυτές οι πρακτικές έφεραν νέες δυσλειτουργίες στην αγορά εργασίας και επιδείνωσαν την θέση των εργαζομένων στην διαδικασία προσφοράς και ζήτησης. Γενικότερα η εργαλειοποίηση της φτώχειας

και της υποχρεωτικής «αεργίας» αντί λύσεων για την εξασφάλιση της κοινωνικής ειρήνης και οικονομικής ισορροπίας αποτέλεσε έκτοτε μέρος των οικονομικών πρακτικών της βιομηχανικής εποχής.

Όμως ήδη από τον 19^ο αιώνα οι ιδέες της Γαλλικής επανάστασης και οι ελπίδες για ισότητα άρχισαν σταδιακά να εξαπλώνονται σε όλη τη Ευρώπη. Διαδόθηκαν και συνδυάστηκαν με την ανάδειξη της ατομικής προσπάθειας σε συνδυασμό με την ελευθερία και την αυτοδιάθεση. Έτσι οι νέες πολιτικές προτάσεις για κοινωνική προστασία και απασχόληση, άλλαζαν σταδιακά επηρεαζόμενες από τις διαδικασίες πολιτικής χειραφέτησης του πολίτη. Οι αστικές επαναστάσεις που ακολούθησαν στα μέσα του αιώνα και οι οικονομικές και κοινωνικές κρίσεις των τελευταίων δεκαετιών επιτάχυναν την ανάγκη μελέτης των κοινωνικών κρίσεων.

Έτσι, από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα η ανεργία πλέον μελετάται και συσχετίζεται με την πολιτική και οικονομική ισορροπία. Δημιουργείται ως εκ τούτου ένα εναλλακτικό, περισσότερο κοινωνικό μοντέλο πολιτικής, αλλά η εδραιωμένη αντίληψη περί ατομικής ευθύνης παραμένει στην δημόσια συζήτηση. Επιρρίπτονται εκ νέου ευθύνες στους εργαζόμενους αφού εισάγονται στον επιστημονικό διάλογο ζητήματα παραγωγικότητας και εξειδίκευσης. Παρά ταύτα προωθούνται νέες αντιλήψεις για την αντιμετώπιση των οικονομικών και κοινωνικών ανισορροπιών και την ρύθμιση της απασχόλησης. Ο οικονομολόγος John Maynard Keynes στην *Γενική Θεωρία της Απασχόλησης του Τόκου και του Χρήματος* (1936) με μια καινοτόμο οπτική του οικονομικού περιβάλλοντος, επέμεινε ότι οι οικονομικές διαταραχές μπορεί να διορθωθούν με κρατικές παρεμβάσεις και με σταθερότητα στην αγορά εργασίας. Υποστήριξε ότι οι μειώσεις των πραγματικών μισθών ήταν λανθασμένες και δημιουργούν ανισορροπίες. Τόνισε ότι η οικονομική ανασφάλεια μειώνει την πρόθεση κατανάλωσης και ως εκ τούτου μειώνει και την ενεργό ζήτηση με συνέπεια την πτώση της παραγωγής και των επενδύσεων που οδηγούν αντί της απασχόλησης στην ανεργία. Η ενεργός ζήτηση, δηλαδή η πρόθεση για κατανάλωση, ισούται με την ποσότητα της ζήτησης για εργασία. Οι ιδέες του Keynes και άλλων συγχρόνων του, συντέλεσαν σε μια νέα θεώρηση της ανάπτυξης και ευημερίας. Η εντατική ανοικοδόμηση των πόλεων που ακολούθησε μετά τον Β'ΠΠ συνδυασμένη με την πλήρη απασχόληση και την αύξηση της κατανάλωσης δημιούργησε νέες ελπίδες για οικονομική ισορροπία.

Για πολλά χρόνια το κυρίαρχο «φορντικό» μοντέλο παραγωγής, η συσσώρευση δηλαδή και η κατανάλωση που ακολούθησε, έδειχνε να συνυπάρχει «ειρηνικά» με πολιτικές πρόνοιας και προστασίας της εργασίας έως και την δεκαετία του '70, των μεγάλων πετρελαϊκών κρίσεων. Στις δεκαετίες που ακολούθησαν όμως, οι πολιτικές ηγεσίες κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν νέες οικονομικές και κοινωνικές αναταραχές, αλλά και την ραγδαία μείωση της απασχόλησης. Οι εθνικές οικονομίες βρίσκονταν αντιμέτωπες με μια «μετα-κεϋνσιανή» εποχή δημιουργίας υπεραξίας σε ένα «μεταφορντικό» όμως περιβάλλον μειούμενης παραγωγής και «ισοσκελισμένων» δημοσίων οικονομικών. Παρατηρούνται εκ τούτου μεγάλες κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες αλλά και μετατοπίσεις του κεφαλαίου σε άλλες ηπείρους (κυρίως Ασία). Νέα βιομηχανικά κέντρα δημιουργούνται εκτός Ευρώπης, με νέους όρους απασχόλησης και αποκεντρωμένο έλεγχο. Η ανισότητα της αγοράς εργασίας μετατοπίστηκε σε «αχαρτογράφητες» αγορές. Έτσι πλέον στην αποβιομηχανισμένη Ευρώπη απαιτούνται εργαζόμενοι υψηλής εξειδίκευσης. Τα γεγονότα αυτών των δεκαετιών δημιούργησαν συνθήκες αυξημένης ανεργίας και νέων αποκλεισμών μετά μάλιστα από μακρά περίοδο υψηλής κατανάλωσης και πλήρους απασχόλησης. Όσοι παρέμεναν στα παλιά βιομηχανικά κέντρα έπρεπε πλέον να στραφούν στην παραγωγή καινοτομίας.

Το κόστος όμως των αναγκαίων τεχνολογικών εξελίξεων στην Ευρώπη του τέλους του 20^{ου} αιώνα ήταν ασύμμετρα μεγαλύτερο (Baumol effect) σε σχέση με τις ανάγκες της τοπικής παραγωγής. Επανήλθε έτσι μοιραία στην «συζήτηση» η «καταλληλότητα» του εργαζομένου - άρα και του ύψους του μισθού - αλλά συνδυασμένη πλέον με νέα κριτήρια, όπως το φύλο, η ηλικία, σύμφωνα με τις απαιτήσεις του εργοδότη (Offe). Η ψευδεπίγραφη διαπραγμάτευση της ανταλλαγής εντός της ατελούς αγοράς εργασίας υποβίβασε τους αποθαρρυσμένους άνεργους σε πολίτες «δεύτερης κατηγορίας» (Standing), έτοιμους για συμβιβασμούς. Εκ των πραγμάτων δημιουργούνται σταδιακά νέες τάξεις νεόπτωχων και άνεργων ή υποαπασχολούμενων (ευέλικτη εργασία). Νέοι ανειδίκευτοι, μεσήλικες με απαξιωμένα προσόντα, γυναίκες κ.α. αποτελούν πλέον τις ευάλωτες ομάδες και σταδιακά απορρίπτονταν από την αγορά εργασίας. Ενώ το χάσμα λόγω των διακρίσεων και των ποικίλων αποκλεισμών διευρυνόταν, ο Offe παρατηρεί σταδιακά δημιουργία θυλάκων «μη αγοράς». Είχε σκοπό την επιβίωση των αποκλεισμένων νεόπτωχων, αυτών που ο Standing ονόμαζε «επικίνδυνο προλεταριάτο» και επισφαλείς ή *Precariats*.

Το «κοινωνικό κράτος» απομακρυνόταν πλέον τόσο, όσο ακριβώς μεγάλωνε και η παραγωγή εκτός Ευρώπης με άμεσο αντίκτυπο στην μείωση της απασχόλησης. Ήταν μια περίοδος (όπως και στον 19^ο αιώνα) που αναδυόταν εκ νέου ο κίνδυνος για τους υπεράριθμους εργαζομένους (ανέργους) οι οποίοι ...είναι υποχρεωμένοι να πεινάσουν... (Μαρξ). Σε αυτές τις συνθήκες κοινωνικής πίεσης και αναζήτησης λύσεων στην Ευρώπη και τις ΗΠΑ, άνοιξε η συζήτηση για την υιοθέτηση λύσεων βασισμένων στα συστήματα ενώσεων προσώπων της επονομαζόμενης από τον 19^ο αιώνα συνεταιριστικής *Κοινωνικής Οικονομίας*. Ήδη στην Γαλλία υπήρχαν οργανωμένες ενώσεις και ομοσπονδίες, έτσι το 1981 η ΚΟ απέκτησε και θεσμική παρουσία. Στην συνέχεια, έλαβε περίοπτη θέση και στις πολιτικές αποφάσεις της Ευρωπαϊκής ένωσης (τότε ΕΟΚ) με σαφή στόχο την εργασιακή ένταξη των μειονεκτουσών ομάδων.

Η ανεργία σήμερα - όπως και παλαιότερα στον 19^ο αιώνα - φαίνεται να θεωρείται «τυπικό» σύμπτωμα, «κανονικότητα» και μια νέου τύπου φτώχεια. Οι διαπιστώσεις των κλασσικών οικονομολόγων περί της μετατροπής των ανέργων σε πλήθος εν αναμονή (Μαρξ) φαίνεται να είναι επίκαιρες και πάλι όσο ποτέ. Τα φαινόμενα της αναकुλούμενης ανεργίας (Keynes, Ρίγου, Beveridge) και της ατομικής ευθύνης (Friedman, Hayek) επανέρχονται με την ίδια ένταση όπως και στο βιομηχανικό παρελθόν της Ευρώπης. Στην χώρα μας τα τελευταία χρόνια - χωρίς να δικάζεται ιδεολογική ή άλλη πρόθεση των κυβερνήσεων - παρατηρείται αδυναμία πολιτικής βούλησης και μονοθεματικός σχεδιασμός πολιτικών αντιμετώπισης της ανεργίας.

Η ΕΕ από το τέλος της δεκαετίας του '90 αναλαμβάνει πρωτοβουλίες, με αποφάσεις και ψηφίσματα, ενώ τα κράτη μέλη σταδιακά θεσμοθετούν τον τομέα της ΚΟ. Οι φορείς της ΚΟ παρουσιάζουν αξιόλογη επίδοση στην κύρια στόχευση τους που είναι η κοινωνική στήριξη και εργασιακή επανένταξη ευάλωτων και ειδικών ομάδων πολιτών. Στην Ευρωπαϊκή Στρατηγική Απασχόλησης (ΕΣΑ) η οποία συμφωνήθηκε στο Λουξεμβούργο το 1997 ορίστηκαν οι βασικοί πυλώνες και τομείς γενικής πολιτικής για την απασχόληση, ενώ ο οικονομικός σχεδιασμός στηρίχθηκε από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ). Στην νέα τότε σχεδιαστική οπτική στόχος ήταν η στήριξη των ειδικών ομάδων ανέργων (π.χ. νέοι, μεσήλικες, γυναίκες, και αλλοεθνείς) και οι μειονεκτούντες πολίτες με ειδικά χαρακτηριστικά (ΑμΕΑ, παραβατικοί, εξαρτημένοι, κ.α.). Στα μέσα αντιμετώπισης των αποκλεισμών περιλήφθηκε και η συμμετοχή των πληττόμενων στις κοινωνικές επιχειρήσεις. Τα αποτελέσματα από τότε ήταν εντυ-

πωσιακά και μάλιστα με πρόσφατα στοιχεία, καταγράφονται στην ΕΕ περίπου 2,8 εκατ. κοινωνικές επιχειρήσεις που αποτελούν το 10% του συνόλου της επιχειρηματικότητας. Η απασχόληση σήμερα στην Ευρώπη στους διαφόρων τύπων φορείς της ΚΟ, συνεταιρισμούς, κοινωνικές επιχειρήσεις, εργαστήρια προστατευμένης απασχόλησης και συνεταιρισμούς εργασιακής ένταξης (WISE) για ειδικές (μακροχρόνια άνεργοι, κ.α.) και ευάλωτες ομάδες (ψυχικά ασθενείς, παραβατικοί, κ.α.) ανέρχεται στο 6,3% του συνόλου των εργαζομένων. Εκεί βρίσκουν απασχόληση περισσότεροι από 13,6 εκατ. εργαζόμενοι και ο κύκλος εργασιών φτάνει στο 8% του συνολικού ΑΕΠ των κρατών - μελών της ΕΕ²⁹².

Στην αναφερόμενη περίοδο ανάδυσης και ανάπτυξης της ΚΟ στην ΕΕ, η Ελλάδα, παρά τις ευρωπαϊκές παραινέσεις, αποφάσεις και ψηφίσματα, έδειξε νομοθετική αδράνεια. Παρατηρήθηκαν μόνον σποραδικές δράσεις μέσω διαφόρων ιδρυμάτων και ΑμΚΕ. Τα προγράμματα Γ'ΚΠΣ 2000-2006 (από Νοέμβριο 2000) και ΕΣΠΑ 2007-2013 (από 12-11-2007) ενώ περιείχαν ποικίλες ενεργητικές πολιτικές, όπως η επιχορήγηση επιχειρήσεων, εκπαίδευση-κατάρτιση, δεν περιλάμβαναν δράσεις για την κοινωνική επιχειρηματικότητα. Ομοίως και στο πλαίσιο των ΕΣΠΑ και του Επ.ΑΝ.Α.Δ αργότερα, η Κοινωνική Οικονομία απουσιάζει από τον σχεδιασμό. Ενώ, αντίθετα υλοποιούνται ποικίλες ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης (ΕΠΑ) οι οποίες δεν βοήθησαν στην αντιμετώπιση της διαρκώς επιδεινούμενης ανεργίας.

Το 2011 και μετά από πολλές καθυστερήσεις σε σχέση με τα υπόλοιπα κράτη της ΕΕ η ΚΟ εμφανίστηκε νομοθετικά και στην χώρα μας, με τον νόμο 4019 «*Κοινωνική Οικονομία και Κοινωνική Επιχειρηματικότητα και λοιπές διατάξεις*». Παρά την θετική αντιμετώπιση του νέου θεσμού από την κοινωνία και την ίδρυση εκατοντάδων Κοινωνικών Συνεταιριστικών Επιχειρήσεων (Κοιν.Σ.Επ.), οι προβλεπόμενες ρυθμίσεις του νόμου 4019/11 ουδέποτε εφαρμόστηκαν και μάλιστα στα πιο σημαντικά άρθρα που αφορούσαν στην βιώσιμη λειτουργία των φορέων. Παρά επίσης τις συχνές αναφορές για την ΚΟ στην συνέχεια σε προγραμματικά κείμενα των ΕΣΠΑ, π.χ. του 2014-2020 (Επ.ΑΝ.Α.Δ), ως πολιτικής διατήρησης της οικονομικής ανάπτυξης σε τοπικό, περιφερειακό και εθνικό επίπεδο με στόχο την κοινωνική συνοχή, ουδέποτε υλοποιήθηκαν σχετικές δράσεις.

²⁹² SEE - Co-designing the Action Plan for the Social Economy, (σελ.24) https://www.socialeconomy.eu.org/wp-content/uploads/2021/03/SEE_Policy-Paper_SE-ACTION-PLAN_2021_EN.pdf Πρόσβαση Δεκ 2020)

Στο δυσμενές περιβάλλον για την ΚΟ στην Ελλάδα, περιγράφεται σε μελέτη της ΕΟΚΕ η οποία μεταξύ άλλων κατέγραψε την απασχόληση στο σύνολο των φορέων της ΚΟ, η οποία ανήλθε περίπου στο 3,3% της συνολικής απασχόλησης στην χώρα (ΕΟΚΕ, 2017, πίνακας 5), στο ήμισυ δηλαδή του μέσου όρου της στην ΕΕ (6,3%)²⁹³. Σε κάποιες μάλιστα ευρωπαϊκές χώρες όπου τομέας της ΚΟ παρουσίαζε ανάπτυξη, οι δείκτες απασχόλησης σε κοινωνικές επιχειρήσεις ήταν εμφανώς υψηλότεροι. Για παράδειγμα, στην Γαλλία την ίδια περίοδο η απασχόληση έφτανε το 9,1% στο Βέλγιο 9,0% και στις Κάτω Χώρες είναι 9,8%. Σε άλλη σχετική έκθεση της ΕΕ που δημοσιεύτηκε το 2020²⁹⁴ παρουσιάζεται και η πυκνότητα των κοινωνικών επιχειρήσεων ανά εκατομμύριο κατοίκους. Στην Γαλλία το 2017 ήταν 1.414 επιχειρήσεις, στο Βέλγιο (2017) 1.530, στις Κάτω Χώρες (2016) 350 ενώ στην Ελλάδα το 2019 ήταν μόνον 107. Αξίζει να σημειωθεί ότι το 2017 σύμφωνα με την Eurostat στις χώρες αυτές η επίσημη ανεργία βρισκόταν σε πολύ χαμηλότερα επίπεδα από την Ελλάδα (Γαλλία 9,4% Βέλγιο 7,1% και Ολλανδία 4,9%) όπου από το 2014 έως το 2017 αντίστοιχα κυμαινόταν από 26,5% έως και 21,5% ²⁹⁵.

Στο τέλος του 2016 ακολούθησε νέος νόμος για την Κ.Α.Ο (Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία, 4430/16), ο οποίος παρά τις προσδοκίες ουδέποτε και αυτός υλοποιήθηκε ειδικά στα άρθρα στήριξης της βιωσιμότητας των φορέων. Η σύμπτωση - λίγο νωρίτερα - της ψήφισης του νόμου 4412/16 για τις δημόσιες συμβάσεις και συγκεκριμένα του άρθρου 20, το οποίο ενσωματώνει την οδηγία της ΕΕ (κατ' αποκλειστικότητα συμβάσεις σε φορείς Κ.Α.Ο.) ενδυνάμωσε τις προσδοκίες του χώρου. Προσέφερε - για πρώτη φορά - πρόσβαση των φορέων Κ.Α.Ο σε δημόσιες συμβάσεις όταν πραγματοποιούν εργασιακή ένταξη ευάλωτων και μειονεκτουσών ομάδων, αλλά όπως διαπιστώθηκε δεν υλοποιήθηκε (σελ.161-2). Οι νόμοι για την ΚΟ εν γένει δεν εφαρμόστηκαν ειδικότερα στις προβλέψεις και στα μέτρα στήριξης της προστατευμένης πρόσβασης των φορέων στην τρέχουσα οικονομία (σελ.160-63).

Αντίθετα, παρατηρείται ο σχεδιασμός πολιτικών απασχόλησης βασισμένων σε κλασσικές αλλά μη αποδοτικές μεθόδους. Για παράδειγμα η πλειοψηφία των ΕΠΑ

²⁹³ Πρόσφατες εξελίξεις της κοινωνικής οικονομίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, EESC-2017-104-EL <https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/files/qe-04-17-876-el-n.pdf>

²⁹⁴ EU, 2020, Social enterprises and their ecosystems in Europe, Comparative synthesis report, σελ.,105-6, βλέπε πίνακα 14. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/4985a489-73ed-11ea-a07e-01aa75ed71a1/language-en> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

²⁹⁵ Eurostat, Unemployment rates by sex, age and citizenship (%), https://ec.europa.eu/eurostat/data-browser/view/lfsa_organ/default/table?lang=en

στην περίοδο της οικονομικής ύφεσης 2012-2018 αφορούν στην επιδότηση επιχειρήσεων για διατήρηση των θέσεων εργασίας ενώ η ανεργία οφειλόταν μάλλον στην συνολική μείωση της κατανάλωσης και εξ αυτής την επισφαλή βιωσιμότητα τους. Επιπλέον από το 2011 το υπουργείο Εργασίας αρχίζει να υλοποιεί σταδιακά, την απασχόληση στο δημόσιο και στους ΟΤΑ (κοινωφελούς χαρακτήρα - ΚΟΧ). Ούτε όμως και αυτό το μέτρο δεν φάνηκε να αντιμετωπίσει επαρκώς το πρόβλημα της απασχόλησης ενώ, ενώ μπορεί να είναι μάλλον ένα ακριβό αναδιανεμητικό μέτρο για τους φορολογούμενους (Okun, βλ. σελ. 52). Από το 2016 η πολιτική αυτή (με πεντάμηνες και οκτάμηνες συμβάσεις) χαρακτηρίστηκε ως «εγγυημένη απασχόληση» και μάλλον ένα μέσο για την μείωση του στατιστικού δείκτη ανεργίας. Όμως έγινε εμφανές τέσσερα χρόνια αργότερα ότι, ενώ η ανεργία περιορίστηκε κατά πέντε ποσοστιαίες μονάδες, οι εγγραφές ανεργίας αυξήθηκαν. Συγκεκριμένα οι εγγραφές στον ΟΑΕΔ τον Ιαν/2016 με επίσημη ανεργία 24,9% ήταν 1.065.337 ενώ τον Ιαν/2019 με την ανεργία στο 19,3% οι εγγραφές ανέργων ήταν πενήντα χιλιάδες περισσότερες δηλαδή 1.127.114. Παρά τις δυσμενείς από το 2018 αξιολογήσεις των ΕΣΠΑ για την μη τήρηση του προβλεπόμενου σχεδιασμού για την ΚΟ, έως και σήμερα δεν υλοποιούνται στοχευμένα προγράμματα απασχόλησης ανέργων μέσω των φορέων Κ.Α.Ο. Η αναπάντεχη κρίση του Covid-19 στις αρχές του 2020 αναπροσανατόλισε τον σχεδιασμό των ΕΠΑ με νέα «κατασβεστικά» μέτρα για την αντιμετώπιση της μειωμένης απασχόλησης. Εκτός των οριζόντιων μέτρων οικονομικής στήριξης των εργαζομένων και επιδότησης του μισθολογικού κόστους στις ιδιωτικές επιχειρήσεις για μη απόλυση των εργαζομένων (μέτρα στήριξης Covid)²⁹⁶ ανακοινώνονται και πάλι νέα προγράμματα ΚΟΧ.

Οι νόμοι 4019/11 και 4430/16 για την ΚΟ εισήγαγαν στην Ελλάδα μια εναλλακτική οργάνωση επιχειρηματικότητας βασισμένη στις αρχές της δημοκρατίας, της ισότητας, της αλληλεγγύης και της συνεργασίας. Ο τελευταίος και ισχύων σήμερα νόμος αναφέρθηκε (Κ.Α.Ο.) επίσης στην μέτρηση του κοινωνικού αντικτύπου (άρθρ.2, παρ. 10). Όρισε περιοριστικά και τον τρόπο διανομής κερδών ώστε οι φορείς να μην είναι «κερδο-κεντρικού» χαρακτήρα (άρθρ. 7, παρ.2) ενώ τα τυχόν πλεονάσματα θα κατευθύνονται στην αύξηση της απασχόλησης (άρθρ. 21, Ν4430/16). Διέκρινε τα είδη των

²⁹⁶ Πρόκειται για αναπάντεχη εξάπλωση ενός τύπου κορονοϊού με την ονομασία Covid-19 που έπληξε άμεσα και την ευρωπαϊκή ήπειρο από τον Μάρτιο 2020. Οι προσπάθειες αποφυγής μόλυνσης του πληθυσμού οδήγησαν σε μέτρα περιορισμού ή και αναστολής της λειτουργίας πολλών ειδών επιχειρήσεων με απώλεια της εργασίας των εργαζομένων. Στην Ελλάδα και αλλού οι εργαζόμενοι και οι επιχειρήσεις έλαβαν από το κράτος οικονομική στήριξη με την καθοδήγηση και επικουρία της ΕΕ και οι θέσεις που χάθηκαν από την αναστολή δεν καταγράφηκαν στην επίσημη ανεργία.

φορέων, σε Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης (ευάλωτων και ειδικών ομάδων) και Συλλογικής και Κοινωνικής Ωφέλειας. Η ένταξη αφορά σε «ευάλωτες ομάδες» με σωματικά και ψυχικά αίτια ή λόγω παραβατικής συμπεριφοράς και σε «ειδικές ομάδες» με οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά αίτια (άρθρ. 2, παρ.8). Σε πλείστα σημεία του νόμου τονίζεται επίσης με πολλούς τρόπους η εργασιακή ένταξη. Περιέχεται επίσης και στους ορισμούς της «συλλογικής ωφέλειας» και «κοινωνικής ωφέλειας». Στα σχετικά κείμενα περιγράφεται μεταξύ άλλων, η «δημιουργία θέσεων σταθερής και αξιοπρεπούς εργασίας» και η «κοινωνική ένταξη». Συνεπώς είναι εμφανές τόσο στα κίνητρα ίδρυσης όσο και τους καταστατικούς σκοπούς των φορέων Κ.ΑΛ.Ο αλλά και τους περιορισμούς του νόμου περί διάθεσης των πλεονασμάτων, ότι οι φορείς διαφέρουν ως προς την αποστολή τους με αυτή των ιδιωτικών επιχειρήσεων. Παρά όμως τις αναφορές και τις σχετικές προβλέψεις, διαπιστώνεται από πολλές πηγές στην έρευνα μας, η συνολική αστοχία εφαρμογής του νόμου 4430/16. Τα γεγονότα αυτό οδηγεί στον οικονομικό μαρασμό της πλειοψηφίας των φορέων και την αδυναμία απασχόλησης των μελών τους. Τα υποστηρικτικά μέτρα εν γένει και ειδικά τα άρθρα 5 και 6 του νόμου 4430/16 δηλ. χρήση ακίνητης περιουσίας δημοσίου, συμβάσεις και ειδικές πιστώσεις, κατά κανόνα δεν τηρήθηκαν ώστε να συντελέσουν, στην απασχόληση και την τοπική κοινωνική συνοχή.

Αναφορικά με την απασχόληση, σύμφωνα με την έκθεση του 2019 του υπουργείου Εργασίας, στην οικονομική χρήση του 2018 οι 624 φορείς κοινωνικής επιχειρηματικότητας Κοι.Σ.Π.Ε., Κοιν.Σ.Επ. και ΣυνΕργ με μέσο όρο κύκλου εργασιών 33.129€ συγκέντρωσαν μόνο 772 ΕΜΕ ή 1,2 ΕΜΕ ανά φορέα (Πίνακας 7, σελ. 188). Ειδικότερα όμως το μεγαλύτερο μέρος της απασχόλησης προέρχεται από 18 Κοι.Σ.Π.Ε. με το 45% επί της συνολικής απασχόλησης και μέσο όρο τις 19 ΕΜΕ ανά φορέα οι οποίοι μάλιστα αντιπροσώπευαν το 20% του συνολικού κύκλου εργασιών όλου του τομέα. Την ίδια περίοδο οι 606 συνολικά Κοιν.Σ.Επ. και ΣυνΕργ, συγκέντρωσαν μόνο το 33,7% της συνολικής απασχόλησης με τον πενιχρό μέσο όρο ανά φορέα μόνο τις 0.7 ΕΜΕ και το ~40% του κύκλου εργασιών (βλ. σελ. 188 και 192). Ένα χρόνο αργότερα τα αποτελέσματα αποδεικνύονται δυσμενέστερα αφού όπως καταγράφηκε το 2019 έως την 31^η Μαΐου 2020 από τους 1419 φορείς συνολικά (Κοιν.Σ.Επ., ΣυνΕργ), αυτοί που δήλωσαν απασχόληση ήταν μόνο 401 (Έκθεση 2020:61) δηλαδή μόνο το 28% του συνόλου των φορέων και 205 φορείς λιγότεροι από τους αναφερόμενους το 2018. Σύμφωνα μάλιστα με την έκθεση απασχόλησαν 1.577 εργαζόμενους, δηλαδή το ~0,040% του συνόλου της απασχόλησης στην χώρα. Η απασχόληση εξάλλου στους

φορείς γενικότερα αποδεικνύεται εξαιρετικά βραχυχρόνια και δεν ξεπερνάει τον Μ.Ο. των τριών μηνών ανά εργαζόμενο.

Οι Κοι.Σ.Π.Ε. όπως φαίνεται στις εκθέσεις του Υπουργείου Εργασίας αποτελούν τα πλέον επιτυχημένα εγχειρήματα ένταξης. Είναι γνωστή η μονοθεματική τους στόχευση αλλά και η εύλογη στήριξη τους από την πολιτεία που συντελεί περαιτέρω στην βελτίωση της ρευστότητας και την επαύξηση των θέσεων εργασίας. Από ~14 ΕΜΕ το 2017 έφτασαν τις ~19 ΕΜΕ μετά από ένα χρόνο (βλ. πίνακας 7, σελ. 188). Τα θετικά αποτελέσματα τους συνεπικουρούνται και από την ειδική διοικητική τους οργάνωση και την οικονομική στήριξη τους από το υπουργείο Υγείας. Στην δομή τους απασχολούνται οι ωφελούμενοι ΛΥΨΥ υπό την παρουσία των επαγγελματιών ψυχικής υγείας που αποτελούν και διοικητικό προσωπικό. Το γεγονός της πλαισίωσης των Κοι.Σ.Π.Ε. από εξειδικευμένους επαγγελματίες και της πρόσθετης οικονομικής στήριξης από το υπουργείο Υγείας εξηγεί κατά μεγάλο ποσοστό την επιτυχία των εγχειρημάτων. Χωρίς τον συνδυασμό αυτό οι ωφελούμενοι δεν θα είχαν πιθανότητες εργασιακής ένταξης και κοινωνικής ενσωμάτωσης.

Η κατάσταση ωστόσο των Κοιν.Σ.Επ. και ΣυνΕργ που αποτελούν την συντριπτική πλειοψηφία (~90%) των φορέων είναι πολύ διαφορετική. Τα ιδρυτικά τους μέλη είναι κυρίως μακροχρόνια άνεργοι και μειονεκτούντες εργαζόμενοι (Ρομά, άστεγοι και οικονομικά αποκλεισμένοι) άτομα με απαξιωμένα προσόντα ή περασμένης ηλικίας. Για αυτούς τους πολίτες η απασχόληση παραμένει ανεκπλήρωτο ζητούμενο. Η εργασιακή τους ένταξη είναι αμελητέα αφού απασχολούν λιγότερες από 1 ΕΜΕ ετησίως, ακόμη και για τα μέλη τους που κατά μέσο όρο είναι 6,6 ανά φορέα,. Πολλά από τα μέλη των Κοιν.Σ.Επ. ζουν συνήθως στο όριο της φτώχειας (ειδικές ομάδες) δεν διαθέτουν αρχικό κεφάλαιο κίνησης και είναι οικονομικά αδύναμα για να δημιουργήσουν μια ισχυρή συνεταιριστική οντότητα. Οι φορείς δεν έχουν λάβει στήριξη από την πολιτεία και εκ των πραγμάτων δεν μπορούν να συμμετέχουν και σε επιδοτούμενα ευρωπαϊκά προγράμματα. Τα προγράμματα ΕΣΠΑ με αντίστοιχες προσκλήσεις σχετικές με την απασχόληση περιλαμβάνουν τους φορείς Κ.Αλ.Ο., ωστόσο οι απαιτήσεις συμμετοχής δεν είναι συμβατές με τις ιδιαιτερότητες των φορέων. Για παράδειγμα, κάποια από τα προγράμματα μέσω ΟΑΕΔ απαιτούν ύπαρξη 2 ΕΜΕ στο προηγούμενο ημερολογιακό έτος από την αίτηση επιδότησης (βλ. σελ.170). Σε κάποιες δε προσκλήσεις επιδότησης της απασχόλησης υπαλλήλων συχνά ζητείται η διατήρηση της θέσης για τρεις μήνες μετά την επιδότηση, αδύνατη όμως για τους οικονομικά αδύναμους φορείς

Κ.Αλ.Ο. Σε άλλες σχετικές προσκλήσεις απαιτούνται κριτήρια όπως η διατήρηση των υπαλλήλων στην προηγούμενη οικονομική χρήση (προσκλήσεις ΟΑΕΔ 2/2017, 3/2017, 4/2017, παράρτημα.2) ενώ σε κάποιες περιλαμβάνεται ακόμη και η ηλικιακή οριοθέτηση των μελών τους²⁹⁷.

Είναι εμφανές στα παραπάνω ότι στον σχεδιασμό των προσκλήσεων δεν έχουν ληφθεί υπ' όψη τα χαρακτηριστικά των φορέων Κ.Αλ.Ο. Έτσι η αναφερόμενη στον νόμο 4430/16 «δυνατότητα» συμμετοχής σε προσκλήσεις ΟΑΕΔ, είναι ανέφικτη αφού η συνήθης απασχόληση είναι κάτω της μιας ΕΜΕ και δεν υπάρχει συνεχής οικονομική λειτουργία για την διατήρηση των εργαζομένων. Σε ελάχιστες περιπτώσεις όταν οι φορείς Κ.Αλ.Ο στηρίχθηκαν με διάφορους τρόπους και μέσα (προγραμματικές συμβάσεις με δήμους, παραχώρηση κτιρίων και άλλων παγίων), πέτυχαν την εργασιακή ένταξη των μελών τους αλλά και τρίτων. Χαρακτηριστικά παραδείγματα βρέθηκαν στην μελέτη περιπτώσεων και σε συνεντεύξεις με εκπροσώπους, όπως οι Κοι.Σ.Π.Ε. που υποστηρίχθηκαν από το υπουργείο Υγείας, η Κοιν.Σ.Επ. στα Δωδεκάνησα και η Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης ειδικών ομάδων (ανέργων και Ρομά) στην βόρεια Αττική οι οποίες έτυχαν αποδοχής και στήριξης από τους ΟΤΑ της έδρας τους.

Στην υπόλοιπη Ευρώπη η πρόσβαση στις δημόσιες συμβάσεις αποκλειστικά για φορείς οι οποίοι έχουν στόχευση στην εργασιακή ένταξη των ευπαθών (ψυχικά νοσήματα και εξαρτημένοι από ουσίες) και των ειδικών ομάδων (μακροχρόνια άνεργοι, κοινωνικά και οικονομικά περιθωριοποιημένα άτομα) είναι προ πολλού θεσμοθετημένη. Οι πιο πρόσφατες οδηγίες αριθ. 24 και 25 της ΕΕ του 2014 οι οποίες ενσωματώθηκαν και στον ελληνικό νόμο 4412/16 όπως προαναφέρθηκε, δείχνουν την κατεύθυνση και στην Ελλάδα για τις συμβάσεις κατ' αποκλειστικότητα. Ο ελληνικός νόμος ωστόσο δεν επιτρέπει προς το παρόν σε όλους τους φορείς της Κ.Αλ.Ο πλήρη πρόσβαση για λόγους που δεν είναι κατανοητοί από τους δρώντες έως σήμερα. Απαγορεύει στην πραγματικότητα την πρόσβαση φορέων εργασιακής ένταξης ειδικών ομάδων όπως π.χ. οι μακροχρόνια άνεργοι κ.α. Αφήνει μάλιστα κενά στην ολοκλήρωση της θεσμικής προσπάθειας με αναγγελία έκδοσης προεδρικού διατάγματος (π.χ. παρ. 4 άρθ. 20

²⁹⁷ Οι φορείς Κ.Αλ.Ο κατά πλειοψηφία έχουν ιδρυθεί από άνεργους άνω των 35 ετών. Στην πρόσκληση 1/2018 16/1/2018, αναφέρει ηλικιακό περιορισμό που δεν είναι συμβατός με την πλειοψηφία των φορέων. Στην σελ. 5 της πρόκλησης αναφέρεται ότι για τους δικαιούχους επιδότησης «...το εταιρικό ή μετοχικό τους κεφάλαιο συμμετέχουν νέοι ηλικίας έως 35 ετών, με ποσοστό άνω του 50% (ατομικά ή αθροιστικά)...». <http://www.oaed.gr/documents/10195/1214512/ΠΡΩΤΗ+ΠΡΟΣΛΗΨΗ+Δημόσια+Πρόσκληση+653Z4691Ω2-8ΨΛ.pdf/cd642504-4555-40de-9334-ea3a2c0c02bd> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

v4412/2016) και ποικίλων υπουργικών αποφάσεων στον νόμο 4430/2016 που δεν έχουν εκδοθεί ακόμη και σήμερα. Επιπλέον το άρθρο 20 του v4412/2016 δεν καθιστά σαφές το τι ορίζεται μειονεξία και «μειονεκτούντα πρόσωπα» (παρ.1δ) ενώ παράλληλα αποκλείει την πλειοψηφία των φορέων, υποδεικνύοντας μόνον όσους στοχεύουν στην ψυχική και κινητική υγεία. Είναι όμως γνωστό ότι στους μειονεκτούντες εργαζόμενους από τη δεκαετία του 2010 η ΕΕ στον κανονισμό 651/2014 περιλαμβάνει εκτός των ευάλωτων (ψυχικά ασθενείς και ΑμΕΑ) όλες τις ειδικές ομάδες (μακροχρόνια άνεργοι, μετανάστες, Ρομά κ.α.), (βλ. σελ. 174-5).

Η εμπειρική έρευνα «αποκάλυψε» ποικίλα αίτια της παραπάνω αναφερόμενης υστέρησης των φορέων Κ.Αλ.Ο. στην εργασιακή ένταξη αλλά και της ασάφειας εν γένει στον χώρο όπου ακόμη μάταια αναμένονται πολιτικές που θα ενεργοποιήσουν τον τομέα. Στα ποικίλα στοιχεία που συλλέχθηκαν αποτυπώθηκαν τα προβλήματα αλλά και οι προκλήσεις στο πεδίο της Κ.Αλ.Ο. Στις αφηγήσεις, περιλαμβάνονται τα αρνητικά βιώματα των δρώντων στον φορέα αλλά και η αμφιγνωμία των διαμορφωτών γνώμης συμβούλων αλλά και των πολιτικών που συντέλεσαν στον σχεδιασμό, στην ψήφιση και στην εφαρμογή του θεσμικού πλαισίου. Ωστόσο σχεδόν ομόφωνα αναγνωρίζεται το έλλειμα αναγνωρισιμότητας των φορέων Κ.Αλ.Ο. από τα στελέχη των ΟΤΑ αλλά και του δημοσίου (οργανισμοί και υπηρεσίες). Το γεγονός αυτό αποτελεί βασική αιτία σκεπτικισμού, αμφιβολιών και διάχυτης επιφυλακτικότητας εκ μέρους των αιρετών κυρίως αλλά και στελεχών του δημοσίου για την αποστολή των φορέων Κ.Αλ.Ο. Επιπλέον, δημιουργεί ασάφεια, για τις ιδιαιτερότητες και την σκοπιμότητα του τομέα. Επίσης, ο τομέας και οι φορείς Κ.Αλ.Ο. δεν είναι ευρέως γνωστοί στους πολίτες, δηλαδή στο σώμα εκείνο της κοινωνίας που αποτελεί δυνητικά το κοινωνικό κεφάλαιο για την λειτουργία και θετική πορεία του. Η διαφαινόμενη αμέλεια της πολιτείας να ενημερώνει για τους σκοπούς και να στηρίζει την λειτουργία του τομέα, ευνοεί την πληθώρα ατεκμηρίωτων ερμηνειών, την πανσπερμία αποκλινουσών απόψεων, την παλινδρόμηση των κατευθύνσεων και ποικίλων παλινωδιών στην εφαρμογή του θεσμικού πλαισίου.

Στις συνεντεύξεις με τα πολιτικά στελέχη και συμβούλους της πολιτείας διαπιστώνεται αμφιγνωμία σχετικά με την αποστολή του τομέα Κ.Αλ.Ο., δημιουργώντας καθυστερήσεις στην ανάπτυξη του τομέα. Οι αντιλήψεις περί της αποστολής των φορέων περιορίζονται στην συλλογικότητα και την δημοκρατική διακυβέρνηση με χαρα-

κτηριστικά κινηματικής δραστηριότητας. Παραβλέπεται η απαραίτητη για τους σκοπούς των φορέων επιχειρηματική δράση, οι αδυναμίες τους και η αναγκαιότητα στήριξης τους από το κράτος αφού αποτελούνται από ειδικές και ευάλωτες ομάδες. Αμφισβητείται η ανάγκη ειδικής αντιμετώπισης των φορέων Κ.Αλ.Ο. ενώ παράλληλα υποστηρίζεται η εξομοίωση τους με ιδιωτικές επιχειρήσεις όπως π.χ. η συμπερίληψη τους ως δικαιούχους στις προσκλήσεις του ΟΑΕΔ για την προώθηση της απασχόλησης, που σχεδιάζονται για τις συμβατικές επιχειρήσεις. Αξιώνεται η αυτενέργεια, η επιχειρηματική δεινότητα των φορέων και η συνεισφορά κεφαλαίων από τα μέλη όπως συμβαίνει στην ιδιωτική επιχειρηματικότητα, ενώ η απασχόληση θεωρείται ως παράπλευρο αποτέλεσμα. Κάποιοι από τους συμβούλους αναφέρονται στην *Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη*, συγχέοντας τους φορείς Κ.Αλ.Ο με άλλες αναπτυγμένες οικονομικά επιχειρήσεις. Δείχνουν να μην λαμβάνουν υπόψη τους ότι τα μέλη των φορέων ανήκουν σε μειονεκτούσες ομάδες, είναι μακροχρόνια άνεργοι χωρίς κεφάλαια κίνησης και οικονομική αυτοτέλεια, χωρίς ενημέρωση και κατάρτιση στο κλασσικό επιχειρείν, πόσω μάλλον στο κοινωνικώς επιχειρείν που είναι και το ζητούμενο της μορφής δράσης αυτών των φορέων. Οι διαφορετικές αντιλήψεις και ποικίλες «ερμηνείες» του νόμου δημιουργούν καθυστερήσεις, απουσία ρεαλισμού, σύγχυση, πιθανόν και «ιδεολογικό χειρισμό». Έτσι, εξ αιτίας μιας ιδιότυπης «απάθειας» για την Κ.Αλ.Ο. εκ μέρους των κυβερνήσεων από το 2011 και μετά αλλά και της θεσμικής ασάφειας χωρίς περαιτέρω διορθώσεις και επαναρρύθμιση, η επισφαλής πορεία του τομέα «δαιωνίζεται». Στην παραπάνω «διαταραχή» είναι βέβαιο ότι συντελεί η «παραμέληση» της Κ.Αλ.Ο, από το Υπουργείο Εργασίας όπου διοικητικά ανήκει και είναι διάχυτη στην εμπειρική μας έρευνα και στις αναφορές των δρώντων στους φορείς.

Επομένως, εκτός από την «ματαιώση» του ρόλου των φορέων Κ.Αλ.Ο. στην απασχόληση των ποικίλων μειονεκτουσών ομάδων, εντοπίσαμε σοβαρές διαφορές απόψεων μεταξύ των δρώντων στους φορείς Κ.Αλ.Ο., των πολιτικών στελεχών και των συμβούλων της πολιτείας. Για παράδειγμα, διαπιστώθηκε σοβαρή διάσταση αντιλήψεων ως προς τα κίνητρα ίδρυσης των φορέων. Οι πολιτικοί και σύμβουλοι θεωρούν την εργασιακή ένταξη απλά ως επακόλουθο της επιχειρηματικής επιτυχίας και όχι ως πρωταρχικό στόχο ίδρυσης των φορέων, ενώ οι πρώτοι μελετώντας τον νόμο αντιλήφθηκαν στην ίδρυση και λειτουργία των φορέων τους, την εργασιακή τους ένταξη ως πρωταρχικό στόχο. Ορισμένοι εκ των συμβούλων αλλά και τα πολιτικά στελέχη πιστεύουν ότι η Κ.Αλ.Ο., είναι χώρος εναλλακτικών επιχειρηματικών πρωτοβουλιών με

κοινωνικό χαρακτήρα αμφιβάλλοντας για την ανάγκη κρατικής στήριξης της. Παραβλέπουν την ειδική σύνθεση των φορέων οι οποίοι αποτελούνται από μέλη που αδυνατούν να ανταπεξέλθουν στις βασικές οικονομικές υποχρεώσεις τους. Εκφράζεται με αυτόν τον τρόπο διάσταση απόψεων στα όσα προβλέπει ο νόμος 4430/16 στο κεφάλαιο Γ' (υποστηρικτικά μέτρα) και έτσι εξηγείται ίσως το γεγονός ότι τα μέτρα δεν έχουν υλοποιηθεί έως σήμερα. Διαπιστώνεται έτσι ένα κεντρικής σημασίας και ουσιώδες χάσμα αντιλήψεων των δύο ομάδων, δηλ. συμβούλων και πολιτικών στελεχών με τους δρώντες στους φορείς. Προφανώς δεν λαμβάνονται υπ' όψη οι λεπτομέρειες της σύστασης των φορέων ότι δηλαδή οι Κοιν.Σ.Επ. αποτελούνται στην πλειοψηφία τους από άνεργους και άλλες ευπαθείς ομάδες ενώ ειδικότερα οι Κοι.Σ.Π.Ε έχουν ως μέλη τους άτομα με ψυχοκοινωνικά προβλήματα. Οι ίδιοι οι πολιτικοί δηλαδή, μέλη της εκτελεστικής εξουσίας και οι διαμορφωτές γνώμης σύμβουλοι τους, διαφωνούν, αμφιβάλλουν ή ερμηνεύουν αλλιώς την κατεύθυνση και αποστολή του τομέα Κ.Αλ.Ο. και του νόμου πως ως πολιτεία προώθησαν. Έτσι οι απαιτήσεις των συμβούλων και πολιτικών στελεχών από τους φορείς φαίνεται να μην είναι αντικειμενικά εφαρμοστέες εάν ληφθούν υπ' όψη τα δημοσιευμένα αποτελέσματα όπου αναδεικνύεται η επισφαλής πορεία των φορέων Κ.Αλ.Ο.

Ένα ωστόσο σημαντικό - και μοναδικό ίσως - σημείο σύγκλισης όλων ανεξαιρέτως των συνομιλητών μας, είναι η κοινή διαπίστωση της απουσίας γνώσεων εταιρικής διαχείρισης στα στελέχη των φορέων. Δεν μπορούν δηλαδή τα μέλη να ανταπεξέλθουν της αποστολής τους, να ασκήσουν αναγκαίες επιχειρηματικές τακτικές για την βιωσιμότητα τους. Η αδυναμία αυτή είναι εύλογη, αφού τα μέλη των φορέων δεν προέρχονται από τον επιχειρηματικό «στίβο», δεν ήταν στελέχη διοίκησης και μάρκετινγκ πριν την ίδρυση και φυσικά δεν κατείχαν ιδρυτικά κεφάλαια όπως ένας συμβατικός επιχειρηματικός οργανισμός. Όπως προαναφέρθηκε, εκτός κάποιων μικρών εξαιρέσεων, τα μέλη είναι είτε επαγγελματίες υγείας (Κοι.Σ.Π.Ε.) είτε άνεργοι ή μειονεκτούντες «ειδικοί» εργαζόμενοι (Κοιν.Σ.Επ.). Συνεπώς - τουλάχιστον στο ξεκίνημα - χρειάζονται σημαντική επιμόρφωση, οικονομική στήριξη ίδρυσης και κεφάλαιο κίνησης για την εδραίωση τους. Η αναγκαία κατάρτιση των μελών φορέων της Κ.Αλ.Ο, πρέπει να στοχεύει στην ποικιλία των νέων επαγγελμάτων (κυρίως υπηρεσίες) που θα προσφερθούν από τις Κοιν.Σ.Επ. και Κοι.Σ.Π.Ε. Αναζητούνται λοιπόν - εκτός της υλικής στήριξης - στοχευμένα προγράμματα επικαιροποίησης και αναβάθμισης των δεξιοτήτων (reskilling – upskilling) για τα μέλη της Κ.Αλ.Ο τα οποία βρίσκονται κατά κανόνα σε

εργασιακή μετάβαση ή ακόμη και σε αναζήτηση νέας επαγγελματικής ταυτότητας (βλ. σελ.81) και νέας επαγγελματικής βιογραφίας.

Τα μέτρα που ανακοινώθηκαν στο παρελθόν σχετικά με την οικονομική και εκπαιδευτική στήριξη των φορέων Κ.ΑΛ.Ο για καλλιέργεια επιχειρηματικών δεξιοτήτων, από την πολιτεία δεν υλοποιήθηκαν. Οι εξαγγελίες είχαν ξεκινήσει επί διακυβέρνησης της ΝΔ το 2014 (περιφερειακοί μηχανισμοί) και συνεχίστηκαν με την ίδια αστοχία και επί κυβέρνησης ΣΥΡΙΖΑ το 2018 (ίδρυση θερμοκοιτίδων, κέντρα στήριξης). Στο «Στρατηγικό Πλαίσιο για τον Ανασχεδιασμό των Ενεργητικών Πολιτικών Απασχόλησης» του 2018 η κυβέρνηση είχε μάλιστα προβλέψει και κονδύλια ύψους 168 εκατ. για στήριξη της απασχόλησης μέσω της Κ.Αλ.Ο. τα οποία ουδέποτε εκταμιεύτηκαν (βλ. σελ. 135). Ήδη αναφέρθηκε ότι πολλές δράσεις όπως π.χ. η πρόσκληση για τα «Κέντρα Στήριξης της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας» της 31^{ης} Ιουλίου 2018, δεν ολοκληρώθηκε. Μόνο 11 από τα 89 αναμενόμενα κέντρα στήριξης επιλέχθηκαν για χρηματοδότηση, αλλά έκτοτε λειτουργούν χωρίς την κατάλληλη για το έργο τους στήριξη με σημαντικές ελλείψεις και εθελοντική κυρίως προσφορά των μελών τους²⁹⁸. Επιπλέον η σταδιακή μείωση κονδυλίων κατάρτισης στην πενταετία 2014-2018 λόγω και των παρεμβάσεων στον λογαριασμό Λ.Α.Ε.Κ επισφραγίζει την χαμηλή προτεραιότητα της πολιτείας στην προετοιμασία των ανέργων. Διαπιστώθηκε στην αναφερόμενη περίοδο, ότι τα προγράμματα μέσω Λ.Α.Ε.Κ. ήταν κατά 6 χιλ. λιγότερα και με 32 χιλ. λιγότερους καταρτιζόμενους (βλ. σελ.126, 142-3).

Όπως εξάγεται άλλωστε από τις συζητήσεις με τους εκπροσώπους των φορέων η εργασιακή ένταξη των μελών τους (ευάλωτες και ειδικές ομάδες) εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την επικαιροποίηση των προσόντων τους. Για τον λόγο αυτό τονίστηκε από τους δρώντες στους φορείς, η ανάγκη οικονομικής στήριξης για εσωτερική (in-house), κατάρτιση αλλά και η καθημερινή καθοδήγηση (coaching). Σε αυτή θα μπορούσαν να συνδυαστούν προγράμματα μέσω Λ.Α.Ε.Κ. με δυνατότητα πρόσβασης των φορέων Κ.ΑΛ.Ο. Τα εκπαιδευτικά προγράμματα θα πρέπει να σχεδιαστούν με την συ-

²⁹⁸ Όπως αναφέρεται στην πρόσφατη έκθεση Κ.Αλ.Ο., ετών 2019-2020 που αναρτήθηκε τον Οκτώβριο του 2020, (σελ.50) σύμφωνα με μελέτη της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων (Ε.Τ.Επ.) σε συνεργασία με το Μητρώο Κ.Αλ.Ο, «...τα συγκεκριμένα Κέντρα Στήριξης έχουν στη διάθεσή τους περιορισμένα μέσα, γεγονός που τα δυσκολεύει στην παροχή αποτελεσματικότερων υπηρεσιών στις υφιστάμενες ή τις εν τη γενέσει επιχειρήσεις Κ.Αλ.Ο....». <https://kalo.gov.gr/wp-content/uploads/2020/11/ΕΤΗΣΙΑ-ΕΚΘΕΣΗ-ΚΑΛΟ-2019-2020-ΤΕΛΙΚΟ-docx.pdf> (Πρόσβαση Δεκ.2020)

νεργασία του ΟΑΕΔ και των φορέων Κ.Αλ.Ο. ώστε να καταγραφούν οι προσαρμοσμένες στις δυνατότητες των εκπαιδευομένων ανάγκες. Σύμφωνα με τις αφηγήσεις των φορέων πραγματοποιείται ήδη - σε κάποιο βαθμό - εσωτερική εκπαίδευση και προετοιμασία (κυρίως σε Κοι.Σ.Π.Ε.) αλλά με προβλήματα λόγω έλλειψης πόρων. Κατά γενική ομολογία οι εκπαιδευτικές τακτικές κατάρτισης πάνω στην εργασία «on the job training» κρίνονται αναγκαίες για τους φορείς Κ.Αλ.Ο. και ταυτόχρονα η οικονομική στήριξη των εκπαιδευομένων κατά την εκπαιδευτική διαδικασία αφού πρόκειται για ενήλικες χωρίς πόρους επιβίωσης, με πολιτιστικές και ψυχολογικές ιδιαιτερότητες (π.χ. κατάσταση εργασιακής αποθάρρυνσης).

Σημαντική συμμετοχή στο έργο της προετοιμασίας των φορέων Κ.Αλ.Ο. θα πρέπει να έχει - εκτός του ΟΑΕΔ - και το ΕΙΕΑΔ που το 2017 (βλ. σελ.130) αποκάλυψε το έλλειμα πρόσβασης στην κατάρτιση και ζήτησης ειδικοτήτων. Τα ευρήματα του είναι χρήσιμα στον σχεδιασμό εκπαιδευτικών προγραμμάτων ή στον ανασχεδιασμό επαγγελματικών περιγραμμάτων ώστε να συνδεθεί η αγορά εργασίας με τις προσφερόμενες δεξιότητες των Κοιν.Σ.Επ. Από τον πλούτο των πληροφοριών που προσφέρουν οι παραπάνω οργανισμοί θα μπορούσε να σχεδιαστεί στοχευμένη κατάρτιση του τομέα Κ.Αλ.Ο. Όπως όμως αναφέρθηκε από τους φορείς Κ.Αλ.Ο., τα σχετικά με την κατάρτιση κονδύλια διαμοιράζονται συνήθως στην μη τυπική εκπαίδευση μέσω π.χ. των ΚΕΚ, με προγράμματα κυρίως σεμιναριακού ή/και συνεδριακού χαρακτήρα. Αλλά ακόμη και σε αυτή την περίπτωση, δεν παρακολουθείται στην συνέχεια η επαγγελματική πορεία των εκπαιδευομένων μετά την λήξη των προγραμμάτων. Στα μέτρα επιμόρφωσης μπορούν να συμπεριληφθούν και στελέχη των ΟΤΑ αλλά και του δημοσίου. Με τον τρόπο αυτό θα αντιμετωπιστεί το εμφανές έλλειμα γνώσεων αλλά και εξοικείωση με τις αρχές, τους στόχους και την λειτουργία των φορέων Κ.Αλ.Ο. αλλά και η σημαντική συνεισφορά τους στις τοπικές κοινωνίες. Είναι επιπλέον αναγκαίο η ενημέρωση να επεκταθεί και στους πολίτες δηλαδή στο σώμα εκείνο της κοινωνίας που θα αποτελούσε το κοινωνικό κεφάλαιο για την λειτουργία της Κ.Αλ.Ο.

Όπως είναι φανερό στα ευρήματα μας, η αστοχία των εφαρμοζόμενων πολιτικών απασχόλησης στην Ελλάδα, οφείλεται στην απουσία «συνεννόησης» της πολιτείας με την κοινωνία των πολιτών όπως είναι και ο τομέας Κ.Αλ.Ο. Η διαρκής προώθηση πολιτικών από τα πάνω διαμόρφωσε ένα δυστοπικό περιβάλλον στην απασχόληση και παγίωσε μια ιδιότυπη πατερναλιστική σχέση κράτους και κοινωνίας. Η αναγκαία αντιμετώπιση της έχει ήδη εκφραστεί ακροθιγώς στο παρελθόν στην δημοσίευση

του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου για την Κοινωνική Ένταξη (ΕΣΚΕ, 2014:49). Στην ενότητα «Αρχές Στρατηγικής» (2014:71) τονίζεται η ανάγκη αλλαγής κουλτούρας κατά τον σχεδιασμό αναφέροντας ότι, οι «...αρχές της Στρατηγικής αντανακλούν την σταδιακή μεταστροφή των παραδοσιακών συστημάτων «πατερναλιστικής» προστασίας σε συστήματα προαγωγής των θεμελιωδών δικαιωμάτων των πολιτών σε κατάσταση κινδύνου ή ανάγκης...».

Σε ένα επωφελή διάλογο πολιτείας και Κ.Αλ.Ο, θα συντελούσε σημαντικά η παρουσία ενός ενιαίου φορέα «υπεράσπισης» (π.χ. ένα εθνικό όργανο εκπροσώπησης) που θα μπορούσε να ενδυναμώσει διαπραγματευτικά τον τομέα έναντι τρίτων π.χ. πολιτικές ηγεσίες, άλλες εργοδοτικές οργανώσεις και κοινωνικούς εταίρους. Ο φορέας θα μπορούσε να στηρίζει την «από τα κάτω» δράση και συμμετοχή με σκοπό την καταγραφή, ταξινόμηση των αναγκών και την διεκδίκηση αποτελεσματικής λειτουργίας του θεσμικού πλαισίου. Θα μπορούσε να απαρτίζεται από αιρετούς, ηγέτες των ομάδων συμφερόντων και ερευνητές, όπως τον όρισαν οι Sabatier και Jenkins Smith, (1993)²⁹⁹ και θα μπορεί να αποτελεί ένα από τα αναγκαία μέτρα και ίσως μια από τις λύσεις για την στήριξη του τομέα της Κ.Αλ.Ο στα επόμενα θεσμικά βήματα. Η αναμενόμενη συλλογικότητα στην έκφραση δημόσιου λόγου των φορέων Κ.Αλ.Ο. θα οδηγήσει σε μία πραγματική «πολιτική ρύθμιση» (σύμφωνα με τον Offe) όχι με οικονομική αλλά με κοινωνική ορθολογικότητα που σήμερα δεν υπάρχει (βλ.σελ.39). Επιπλέον η ευρεία διάδοση των στόχων και του κοινωνικού αντικτύπου του τομέα Κ.Αλ.Ο., θα διευκολύνει την αναγνωρισιμότητα του στην κοινωνία. Θα στηρίζει την υποδοχή και αποδοχή του αλλά και την συμμετοχή νέων μελών και νέων εγχειρημάτων για διεύρυνση του πεδίου και την πολλαπλασιαστική κοινωνική ανταπόδοση. Προς το παρόν η δυνατότητα μιας τέτοιας παρέμβασης «από τα κάτω» δεν φαίνεται εφικτή.

Έως τώρα έχει γίνει εμφανές ότι οι μονομερώς ειλημμένες αποφάσεις της πολιτείας έχουν δημιουργήσει χάσμα επικοινωνίας στην κοινωνία των πολιτών ειδικότερα στον χώρο της ΚΟ αλλά και στην ευρύτερη κοινωνία. Αυτό συνέβη διότι μάλλον οι κυβερνήσεις είχαν πραγματοποιήσει μια «εκ των προτέρων χαρτογράφηση» πολιτι-

²⁹⁹ Στην ανάλυση της πολύ-θεωρητικής (multi-theoretical) έννοιας των δικτύων προτάσσεται σύμφωνα με τους Sabatier & Jenkins-Smith (1993 στο Λαδή 2016:115) και η υποκατηγορία του «πλαισίου συνασπισμών υπεράσπισης» ΠΣΕ - (advocacy coalition network) ως ένα από τα ενδεχόμενα πλαίσια στην προσπάθεια να ερμηνευτεί η εφαρμογή πολιτικής όχι μέσω κοινωνικών πιέσεων αλλά ως διαδικασία που διαδραματίζουν οι ιδέες και πεποιθήσεις διαφόρων φορέων που παίζουν ρόλο στην εφαρμογή (Hann 1995 στο Λαδή 2016:115).

κής (forward mapping) «από τα πάνω» μη λαμβάνοντας πριν υπόψη τους εμπλεκόμενους που θα συνεισφέρουν στην αναζητούμενη επιτυχία. (Λαδής Σ, Νταλάκου Β., 2016). Η «εκ των άνω» απόπειρα τους κράτους για την οργάνωση του τομέα Κ.Αλ.Ο μέσω του νόμου 4430/16 (άρθρο 9, Ενώσεις Φορέων Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας και άρθρο 12, Εθνική Επιτροπή για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία) χωρίς προηγούμενες δράσεις διάχυσης και διάδοσης των προτάσεων, φάνηκε εκ των πραγμάτων καταδικασμένη. Θα ήταν περισσότερο αποτελεσματική μια «από τα κάτω» προσέγγιση των πολιτικών (bottom-up) και εκ των υστέρων η χαρτογράφηση τους (backward mapping), ώστε με την συμμετοχή των δρώντων του πεδίου να καταγραφούν πιθανά προβλήματα για να εφαρμοστούν οι πολιτικές (2016:164).

Οι διστάμενες μάλιστα απόψεις των εκπροσώπων της πολιτείας και των μελών των φορέων Κ.Αλ.Ο., επιβεβαιώνουν την αναγκαιότητα μιας πρωτοβουλίας όπως η προαναφερθείσα. Η ασυνέπεια τήρησης των νομοθετικών ρυθμίσεων αναδεικνύει ένα εγγενές ελάττωμα του θεσμικού πλαισίου της Κ.Αλ.Ο. Γεννώνται αμφιβολίες ορθότητας του και ερωτηματικά ακόμη και για την αναγκαιότητα ύπαρξης του τομέα Κ.Αλ.Ο. Γεννά επίσης ένα επιπλέον ερώτημα στους ανενημέρωτους αιρετούς και στελέχη του δημοσίου, για την αναγκαιότητα, την σκοπιμότητα της Κ.Αλ.Ο. και τα πραγματικά αιτήματα της κοινωνίας, ειδικά των μειονεκτουσών ομάδων της. Η διχογνωμία επιβαρύνει την καταγεγραμμένη αρνητική πορεία της Κ.Αλ.Ο. με εμφανείς επιπτώσεις εν τέλει στην απασχόληση και ειδικότερα την ένταξη των ευάλωτων και ειδικών ομάδων. Η απουσία της απαραίτητης «ζύμωσης» στην κοινωνία τα τελευταία χρόνια, ενέτεινε την αποτυχία, το θεσμικό πλαίσιο παρέμεινε σε επίπεδο προσδοκιών και δεν πέρασε προς «τα κάτω» ή όταν πέρασε έδωσε λάθος μηνύματα. Επιπλέον, αμφισβητείται ομοίως και η ικανότητα του κράτους να υλοποιεί τα συμφωνημένα με τον λαό δηλαδή όσα η νομοθετική εξουσία κατοχυρώνει με την ψήφο της στο Ελληνικό Κοινοβούλιο, η εκτελεστική εξουσία αναλαμβάνει να υλοποιήσει και η κοινωνία στην συνέχεια εύλογα αναμένει την εφαρμογή τους.

Το «ζήτημα» της Κ.Αλ.Ο στην χώρα μας παραμένει δυσεπίλυτο και κοινωνικά «αναξιοποίητο» κυρίως όσον αφορά στις δυνατότητες προσφοράς στην κοινωνική συνοχή, την εναλλακτική επιχειρηματικότητα και τη δημιουργία βιώσιμων θέσεων εργασίας. Είναι ωστόσο ευκρινή πλέον, τα αίτια που φαίνεται να συντελούν στην δυσκολία ανάπτυξης τομέα Κ.Αλ.Ο. από το 2011 έως σήμερα. Μπορούμε επιγραμματικά να τα

συμπεριλάβουμε σε πέντε κύριους τομείς που φαίνεται ότι χρήζουν ιδιαίτερης προσοχής και είναι: α) Χαμηλός βαθμός αναγνωρισιμότητας του τομέα της Κ.Αλ.Ο στην κοινωνία και στην δημόσια διοίκηση, β) Απουσία πολιτικών απασχόλησης προσαρμοσμένων στον χώρο και τους φορείς της Κ.Αλ.Ο., γ) Δυσχέρειες στην λειτουργία των φορέων λόγω έλλειψης κεφαλαίων και ειδικών γνώσεων διοίκησης, δ) Δυσκολία πρόσβασης σε προγράμματα κατάρτισης σε δεξιότητες αιχμής, επαρκή και προσαρμοσμένα στις ειδικές ανάγκες και ιδιαιτερότητες των μελών των φορέων Κ.Αλ.Ο. (ευπαθείς και ειδικές ομάδες) και ε) Περιορισμοί και δυσχέρειες πρόσβασης των φορέων σε δημόσιες συμβάσεις (ν.4412/16).

Γεννάται ωστόσο το εύλογο ερώτημα της ατελέσφορης πορείας του τομέα στην χώρα παρά τα θετικά παραδείγματα εργασιακής ένταξης και άλλων κοινωνικών ωφελειών μέσω των φορέων στην υπόλοιπη Ευρώπη. Η απάντηση προφανώς βρίσκεται στις διαφορετικές ερμηνείες των σκοπών του τομέα, λόγω της σχετικής ασάφειας των ορισμών και των κατευθύνσεων του νόμου αλλά και της αστοχίας διάχυσης του στη ευρύτερη κοινωνία. Άλλωστε αυτό ήδη διαπιστώθηκε και στην αποτίμηση του νομοθετικού πλαισίου. Οι πολίτες, δηλαδή τα εν δυνάμει ιδρυτικά μέλη νέων φορέων της ΚΟ, δεν έχουν την απαραίτητη γνώση και εμπειριστατωμένη άποψη για τον ρόλο και τις κατευθύνσεις του τομέα Κ.Αλ.Ο. Οι ποικίλες αναγνώσεις του θεσμικού πλαισίου της Κ.Αλ.Ο, αφενός από τους πολιτικούς (και τους συμβούλους τους) και αφετέρου από τους δρώντες μέλη των φορέων, δημιουργούν καθυστερήσεις εφαρμογής του νόμου. Οι ενστάσεις στην διατύπωση και υλοποίηση του νόμου οδηγούν σε ερμηνείες των ρυθμίσεων με διαφορετικό τρόπο. Η διαμορφούμενη αυτή πολιτική αμφιγνωμία και επιπλέον η διαφωνία πολιτικών στελεχών ακόμη και εκ των κυβερνήσεων που προώθησαν του νόμους για την ΚΟ, εξηγεί την βραδύτητα εφαρμογών του νόμου.

Ένα θεμελιώδες διακύβευμα για την απάντηση του ερευνητικού μας ερωτήματος είναι η ικανότητα και η δυνατότητα των φορέων Κ.Αλ.Ο (Κοι.Σ.Π.Ε. Κοιν.Σ.Επ., ΣυνΕργ,) να ανταπεξέλθουν στην φερόμενη αποστολή τους δηλ. στην εργασιακή ένταξη και την κοινωνική και συλλογική ωφέλεια. Μπορούν να την επιτελέσουν, με ειδική μάλιστα νομοθετική μέριμνα και πρόνοιες από το κράτος όπως γίνεται και στην υπόλοιπη Ευρώπη; Πως θα πραγματοποιηθεί και με ποια χαρακτηριστικά τους θα τα καταφέρουν; Είναι διαπιστωμένο ήδη ότι οι φορείς ασκούν λόγω της αποστολής τους, και των κανόνων λειτουργίας τους, μη ανταγωνιστική επιχειρηματικότητα εντός της

ελεύθερης αγοράς. Μέσω της επιζητούμενης στήριξης για την αναζητούμενη οικονομική βιωσιμότητα τους καλούνται να εντάξουν κοινωνικά και εργασιακά τα μέλη των αναφερόμενων ομάδων μελών τους. Η δραστηριότητα αυτή είναι θεσμικά εφικτή και προβλεπόμενη. Το ισχύον καθεστώς προτίμησης των φορέων Κ.Αλ.Ο. στις δημόσιες συμβάσεις στην Ευρώπη έχει ενσωματωθεί και στον ελληνικό νόμο. Οι φορείς Κ.Αλ.Ο έχουν από το 2016 την θεσμική αλλά και αντικειμενική δυνατότητα να συμβάλουν στην δημιουργία βιώσιμων θέσεων εργασίας για τους ίδιους και για τα υπόλοιπα μέλη. Άλλωστε τα προαναφερθέντα στοιχεία από την υπόλοιπη Ευρώπη (βλ. σελ.267) είναι εντυπωσιακά και με αναγωγή στην ελληνική πραγματικότητα, φανερώνουν την δυνατότητα ίδρυσης 32.000 κοινωνικών επιχειρήσεων, με απασχόληση ~300-350 χιλιάδων εργαζομένων και ~14 δις συνεισφορά στο ελληνικό ΑΕΠ.

Συνεπώς η επιτυχής λειτουργία των φορέων θα μπορούσε να προσφέρει ένταξη στους μακροχρόνια ανέργους (μελών ειδικών και ευπαθών ομάδων) μέσω της μισθωτής απασχόλησης, χωρίς μάλιστα επιβάρυνση στον προϋπολογισμό της χώρας αφού θα εξοικονομούνται επιπλέον τα επιδόματα ανεργίας. Στην θέση των επιδομάτων θα παράγονται ασφαλιστικές εισφορές που συντελούν στην μακροημέρευση των ασφαλιστικών ταμείων της χώρας αφού η δαπάνη της απασχόλησης προέρχεται από την επιχειρηματική λειτουργία των φορέων.

Όπως είναι ήδη εμφανές οι φορείς Κ.Αλ.Ο αποτελούν πρωτοβουλίες αυτοοργάνωσης των πολιτών για την αντιμετώπιση ποικίλων κοινωνικών προβλημάτων. Ωστόσο η λειτουργία των φορέων υποκρύπτει μια άλλη επίσης ουσιαστική «ευκαιρία» και δυνατότητα που ενυπάρχει στην σύνθεση τους. Είναι η σημαντική κοινωνική δυναμική που συγκεντρώνει το έμπυχο δυναμικό τους, δρώντες και μέλη που ανήκουν σε ειδικές και ευπαθείς ομάδες. Η δυναμική αυτή πηγάζει από τους κοινωνικούς δεσμούς που δημιουργούνται με τις τοπικές κοινωνίες στις οποίες ανήκουν τα μέλη αυτών των φορέων κατ' εξοχή μέλη μειονεκτουσών ομάδων και του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος τους. Η κοινωνική ενσωμάτωση και η εργασιακή επανένταξη μέσω της συμμετοχής στο ταξίδι της συλλογικότητας αλλά και οι καρποί της απασχόλησης, θα τους καταστήσει οικονομικά αυτόνομοι και ο αντίκτυπος θα επιστραφεί στο ακέραιο στην κοινωνία, αλλά και τοπική στην αγορά, ειδικά στους εγγύτερους θύλακες της (π.χ. Δήμοι, Κοινότητες).

Οι φορείς Κ.Αλ.Ο ήδη γνωρίζουμε ότι διακρίνονται από την διαφορετική αποστολή τους. Πρόσθετα των πολλών κοινωνικών χαρακτηριστικών τους είναι ταυτόχρονα «θάλαμοι» υποδοχής και αποδοχής της διαφορετικότητας. Είναι θύλακες εισδοχής εργαζομένων διαφορετικών «ταχυτήτων» οι οποίοι χρειάζονται χρόνο προσαρμογής σε μια νέα επαγγελματική ταυτότητα και βιογραφία. Αυτοί οι «ειδικοί» εργαζόμενοι είναι πιθανόν (ίσως όχι όλοι) μετά την απασχόληση τους στην Κ.Αλ.Ο., να ενταχθούν σταδιακά στο ανταγωνιστικό περιβάλλον της συμβατικής αγοράς εργασίας. Ο συνεργατικός και συλλογικός χαρακτήρας των φορέων και το κοινωνικό τους αποτύπωμα στην εργασιακή ένταξη, θα δημιουργεί μόνιμα έναν συνδεδετικό κρίκο με την κοινωνία των πολιτών. Το ψυχολογικό και κοινωνικό «φορτίο» της ανεργίας που φέρει η πλειοψηφία των μελών αλλά και η διαφορετική ταχύτητα ανάπτυξης των φορέων λόγω των «ειδικών» ανέργων των οποίων στοχεύουν την ένταξη, καταδεικνύει και το επείγον της άμεσης ανταπόκρισης της πολιτείας. Οι προσαρμοσμένες πολιτικές απασχόλησης, η οικονομική στήριξη κατά την ίδρυση των φορέων, οι δράσεις ανατροφοδότησης, η στοχευμένη κατάρτιση σε ποικίλες και αναγκαίες δεξιότητες είναι το ζητούμενο από τα μέλη τους. Η αναγκαία επαναδιατύπωση των νομοθετικών κειμένων και η έκδοση των διευκρινιστικών εγκυκλίων μετά από τις υπουργικές αποφάσεις (ΚΥΑ, ΥΑ) που είναι αναγκαίο να εκδοθούν, θα αποσαφηνίσουν το περιβάλλον της Κ.Αλ.Ο. στην Ελλάδα και θα συντελέσουν στην ευόδωση των σκοπών της ένταξης που προωθεί ο νόμος και υλοποιούν οι φορείς.

Ωστόσο για την πραγματοποίηση των παραπάνω προσδοκιών και αιτημάτων χρειάζεται μια εγγύτερη, ίσως ολιστική ματιά στην λειτουργία της εκτελεστικής εξουσίας και των ζητημάτων νομοθέτησης. Η πλημμελής εφαρμογή των ρυθμίσεων του νόμου της Κ.Αλ.Ο. εγείρει ερωτήματα αμέλειας και αμφιβολίες για την αποτελεσματικότητα της κρατικής διοίκησης στην χώρα. Αναδεικνύει ενδεχόμενα και τις πιθανές δυσλειτουργίες της διάκρισης των εξουσιών αφού όπως είναι γνωστό τα εκλεγμένα πολιτικά πρόσωπα νομοθετούν και ταυτόχρονα έχουν την ευθύνη της εκτέλεσης αφού ταυτόχρονα υπουργεύουν. Συνεπώς αυξάνεται εκθετικά η πολιτική ευθύνη ή/και ενδεχόμενα η ιδεολογική παρεμβολή των εκάστοτε κυβερνήσεων στην εφαρμογή ή μη των ψηφισμένων νομοθετικών ρυθμίσεων. Η εκκρεμότητα έκδοσης πλήθους ΚΥΑ και των διευκρινιστικών εγκυκλίων προς τις υπηρεσίες για πολλά σημαντικά άρθρα τόσο του νόμου 4019/11 όσο και του 4430/16 γεννά σκέψεις απλής αμέλειας, κωλυσιεργίας ή

ακόμη και πρόθεσης. Η αναφερόμενη δυσλειτουργία και οι θεσμικές δυσαρμονίες αναδεικνύουν την ανάγκη πολύπλευρης διερεύνησης του σχεδιασμού, της θεσμοθέτησης και της εκτέλεσης των πολιτικών στην χώρα και εν γένει της λειτουργίας του κράτους. Η τελευταία αυτή αναφορά μας περιέχει προβληματισμούς και σκέψεις οι οποίες παρατίθενται συνοπτικά και επιλογικά, αλλά δεν περιέχονται στα ερευνητικά ζητήματα της παρούσας έρευνας, ούτε απαντώνται στην διατριβή μας και αποτελούν ζητήματα άλλης μελέτης.

Πηγές – Βιβλιογραφία

Ιστοσελίδες και ιστοχώροι (Portals), Πρόσβαση Δεκ.2020

CEFEC, Ευρωπαϊκό Δίκτυο Κοινωνικών Εταιρειών

<https://www.socialfirmseurope.org>

EMES - International Research Network, <https://emes.net>

European Economic and Social Committee, <https://www.eesc.europa.eu>

European Network of Social Integration Enterprises (ENSIE), <http://www.ensie.org>

European Parliament, www.europarl.europa.eu

European Union, official website, <https://ec.europa.eu/>

Eurostat, Employment and unemployment (LFS), Database

<https://ec.europa.eu/eustat/web/lfs/data/database>

International Cooperatives Alliance, (ICA), <https://www.ica.coop>

International Labour Organization, (ILO), <https://www.ilo.org>

International Sociological Association's (ISA), <https://www.isa-sociology.org>

Levy Institute, www.levyinstitute.org

Solidar, European Network of Civil Society Organisations <http://www.solidar.org>

UN Inter-Agency Task Force on Social and Solidarity Economy (UNTFSSSE)

<https://unsse.org/about/>

Γ΄ Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης, <http://www.info3kps.gr/faq.asp>

Ευρωπαϊκή ένωση, Πρόσβαση στο δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης

<https://eur-lex.europa.eu/>

Ελληνική Στατιστική Αρχή, ΕΛΣΤΑΤ, www.statistics.gr

Ελληνικό Κοινοβούλιο, www.hellenicparliament.gr

Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Εκπαίδευση & Δια βίου Μάθηση», <http://www.edulll.gr/>

Εταιρικό Σύμφωνο για το Πλαίσιο Ανάπτυξης

<https://www.espa.gr/el/Pages/Default.aspx>

Ευρωπαϊκό Δίκτυο Επιχειρήσεων Κοινωνικής Ενσωμάτωσης (ENSIE)

<http://www.ensie.org>

Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο, <http://www.esfhellas.gr/el/Pages/Default.aspx>

Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ, <https://www.inegsee.gr/>

Ιστοσελίδα ΟΑΕΔ, <http://www.oaed.gr/statistika-stoicheia-ana-mena>

Κοινοτικά Αναπτυξιακά Προγράμματα, <http://www.hellaskps.gr>

Μ.Ο.Π., Α΄ΚΠΣ (1986 -1994), Β΄ΚΠΣ (1994-1999)

<http://www.hellaskps.gr/1986-1999.htm>

Περιφέρεια Αττικής, <http://www.patt.gov.gr/site/>

Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων, <http://www.ypakp.gr/>

Υπουργείο Υγείας, <https://www.moh.gov.gr/>

Νόμοι

Νόμος 2716/1999

https://www.kodiko.gr/nomologia/document_navigation/194703/nomos-2716-1999

Νόμος 4019/2011

https://www.kodiko.gr/nomologia/document_navigation/63473/nomos-4019-2011

Νόμος 4152/2013

https://www.kodiko.gr/nomologia/document_navigation/72838/nomos-4152-2013

Νόμος 4412/2016

https://www.kodiko.gr/nomologia/document_navigation/234980/nomos-4412-2016

Νόμος 4368/2016

https://www.kodiko.gr/nomologia/document_navigation/166932/nomos-4368-2016

Νόμος 4430/2016

https://www.kodiko.gr/nomologia/document_navigation/242234/nomos-4430-2016

Ηλεκτρονικό υλικό – Σύνδεσμοι

European Commission, (2016), Ex post evaluation of Cohesion Policy programmes 2007-2013, focusing on the European Regional Development Fund (ERDF) and the Cohesion Fund (CF) Task 3 Country Report «Greece», https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/pdf/expost2013/wp1_el_report_en.pdf

EU, 2020, Social enterprises and their ecosystems in Europe, Comparative synthesis report, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/4985a489-73ed-11ea-a07e-01aa75ed71a1/language-en>

Levy Institute, «Ανταποκρινόμενοι στην πρόκληση της ανεργίας - Η πρόταση της εγυρημένης απασχόλησης για την Ελλάδα», http://www.levyinstitute.org/pubs/rpr_5_15GR.pdf

Δράση 4: τίτλος παραδοτέου «Μελέτη για την διαμόρφωση του Θεσμικού και νομικού πλαισίου στη Κοινωνική Οικονομία», Μητροσύλη Μαρία, 2007, , Αθήνα: Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής (Ε.Κ.Κ.Ε), <https://docplayer.gr/6554913-Drasi-4-meleti-toy-thesmikoy-kai-nomikoy-plaisiyo-toy-tomea-tis-koinonikis-oikonomias.html>

Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο για την Κοινωνική Ένταξη (ΕΣΚΕ), <http://www.ypakp.gr/uploads/docs/7695.pdf>

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, (1999), Γενικές διατάξεις για τα Διαρθρωτικά Ταμεία, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/ALL/?uri=LEGISSUM:l60014>

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ευρωπαϊκά διαρθρωτικά και επενδυτικά ταμεία, https://ec.europa.eu/regional_policy/el/funding/

Επιχορήγηση Κοινωνικών Συνεταιρισμών Περιορισμένης Ευθύνης (Κοι.Σ.Π.Ε.) - Ν.Π.Ι.Δ. που αποτελούν Μονάδες Ψυχικής Υγείας με το ποσό των 3.189.991,00 ευρώ», <https://www.e-dimosio.gr/wp-content/uploads/2017/12/KoiSPE.pdf>

Ετήσια Έκθεση Κ.Αλ.Ο. 2020, <https://kalo.gov.gr/wp-content/uploads/2020/11/ΕΤΗΣΙΑ-ΕΚΘΕΣΗ-ΚΑΛΟ-2019-2020-TELIKO-docx.pdf> INEE

ΓΣΕΕ, (2000), *Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την απασχόληση του 2000*, https://www.inegsee.gr/wp-content/uploads/2014/02/files/60-IOYNIOS_2000.pdf

Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1435/2003 του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της 22^{ης} Ιουλίου 2003 περί του καταστατικού της Ευρωπαϊκής συνεταιριστικής Εταιρείας (SCE) Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32003R1435>

Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 346/2013 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 17^{ης} Απριλίου 2013, σχετικά με τα ευρωπαϊκά ταμεία κοινωνικής επιχειρηματικότητας. Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R0346>

Πρόσκληση Περιφερειακών Μηχανισμών, Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο, Αθήνα, 15-10-2014, http://www.esfhellas.gr/Lists/Proclamations/Attachments/3879/7N91Λ-ZHB_ΠΡΟΣΚΛΗΣΗ_ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ_ΜΗΧΑΝΙΣΜΩΝ_ΚΟΙΝΣΕΠ.pdf

Πρόσκληση υποβολής αιτήσεων χρηματοδότησης πράξεων για τη δράση «Κέντρα Στήριξης της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας», 31/07/18, <https://www.espa.gr/Lists/Proclamations/Attachments/4009/%CE%A9%CE%>

[A3%CE%A5%CE%9F465%CE%A7%CE%998-%CE%9C%CE%984_PROSKL_KALO.pdf](#)

Πρόσκληση υποβολής αιτήσεων χρηματοδότησης πράξεων για τη δράση, «Επιχορήγηση Υφισταμένων Φορέων Κ.Αλ.Ο., Προδημοσίευση, 5/11/2018:

https://kalo.gov.gr/wp-content/uploads/2018/11/20181105_Prodimosieysi_Enishysis_Yfistamenois_Foreis_Kalo_Orthi_epanalipsi.pdf

Σχέδιο δράσης για την διάγνωση των αναγκών της αγοράς εργασίας στην Ελλάδα, ΕΙΕΑΔ, Μάιος 2015 <http://www.ypakp.gr/uploads/docs/8090.pdf>

Στρατηγικό Σχέδιο για την ανάπτυξη του τομέα της Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας, Φεβρουάριος 2013

https://dasta.auth.gr/uploaded_files/635006205493669775.pdf

Στρατηγικό Πλαίσιο για τον Ανασχεδιασμό των Ενεργητικών Πολιτικών Απασχόλησης, 2018, https://empedu.gov.gr/wp-content/uploads/2021/01/ΠΟΡΕΙΑ-ΥΛΟ-ΠΟΙΗΣΗΣ-ΕΠ-ΑΝΑΔΕΔΒΜ_31122020-final.pdf

Υπουργείο Οικονομίας, Ανάπτυξης και Τουρισμού, ΕΣΠΑ, Fact sheet 2014-2020, https://www.espa.gr/elibrary/PA_2014-2020_Fact_sheet_10052016.pdf

Υφιστάμενη κατάσταση της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας στην Ελλάδα, Μάιος 2019, <https://kalo.gov.gr/wp-content/uploads/2019/07/ΕΙΚΟΝΑ-ΠΕΔΙΟΥ-maios-2019-1-1.pdf>

Ελληνόγλωσση

- Αδάμ Σ., (2012) *Κοινωνική Οικονομία, Εργασιακή Ένταξη & Κοινωνικός Αποκλεισμός: Η Εμπειρία των Κοι.Σ.Π.Ε. στην Ελλάδα*, Διδακτορική διατριβή, (Επιμ. Παπαθεοδώρου Χ.), Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
- Αδάμ Σ., (2014) *Οδηγός Δημιουργίας Κοινωνικών Επιχειρήσεων*, Θεσσαλονίκη: Heinrich Böll Stiftung
- Αδάμ Σ. Παπαθεοδώρου Χ., (2010) *Κοινωνική οικονομία και κοινωνικός αποκλεισμός: Μια κριτική προσέγγιση*, Μελέτες (Studies) / 8, Αθήνα: ΙΝΕ ΓΣΕΕ
- Baran, P., Sweezy P., (1989), *Μονοπωλιακός Καπιταλισμός: ανατομία του ιμπεριαλισμού*, μτφ. Στεφανίδης Σ., Αθήνα: Gutenberg,
- Boeri T., Ours J., (2013) *Οικονομικά της Εργασίας: Ανάλυση Ατελών Αγορών*, Μτφ., Μιχαλά Τ., Αθήνα, Εκδόσεις Κριτική
- Bourdieu, P., (1993), *Οι Κληρονόμοι: Οι φοιτητές και η κουλτούρα*, Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου - Μ. Καρδαμίτσα.
- Burns E. M., (2006) *Ευρωπαϊκή Ιστορία: Ο δυτικός πολιτισμός - Νεότεροι χρόνοι*, επιμέλεια: Κολιόπουλος Ιωάννης Σ., μτφ: Τάσος Δαρβέρης Αθήνα: Επίκεντρο
- Bowles, S., Edwards R., Roosevelt F. (2014), *Κατανοώντας τον Καπιταλισμό: ανταγωνισμός, εντολή και μεταβολή*, επιμ. Ζουμπουλάκης Μ., μτφ. Σαλίμπα Ζ. Αθήνα: Gutenberg
- Γαγανάκης Κ., (2014), *Νεότερη Ευρωπαϊκή Ιστορία Β'*, Ενότητα: Νέες θεωρήσεις και πολιτικές αντιμετώπισης της φτώχειας, 16^{ος} - 17^{ος} αι. ». Έκδοση: 1.0. Αθήνα: ΕΚΠΑ, Διαθέσιμο στον σύνδεσμο : <http://opencourses.uoa.gr/courses/ARCH7>
- Γράβαρης, Δ., (2003). «Η σχέση παθητικών και ενεργητικών πολιτικών απασχόλησης στο εσωτερικό της συνολικής κρατικής παρέμβασης στην αγορά εργασίας», στο Βενιέρης, Δ. και Παπαθεοδώρου, Χ. (επ.), *Η Κοινωνική Πολιτική στην Ελλάδα*. Προκλήσεις και Προοπτικές, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Δεδουσόπουλος Α.(2004), *Θεωρίες της ανεργίας, Η κρίση στην αγορά εργασίας: Ρύθμιση - Ευελιξίες - Απορρύθμιση*, Αθήνα, Τυπωθήτω, Γιώργος Δάρδανος
- Δεδουσόπουλος Α.(2002), *Οι αναδιαρθρώσεις της παραγωγής, Η κρίση στην αγορά εργασίας: Ρύθμιση - Ευελιξίες - Απορρύθμιση*, Αθήνα, Τυπωθήτω, Γιώργος Δάρδανος
- Δεδουσόπουλος Α. (2014). *Πολιτική οικονομία της αγοράς εργασίας*, Αθήνα, Gutenberg - Γιώργος & Κώστας Δάρδανος
- Δημουλάς Κ., (2010), *Οι ενεργητικές Πολιτικές Απασχόλησης στην Ελλάδα*, <http://socialpolicy.gr/oi-ενεργητικές-πολιτικές-απασχόληση.html> πηγή: archive.avgi.gr

- Δημουλάς Κ., Μιχαλοπούλου Κ., (2008) *Ενεργητικές Πολιτικές Απασχόλησης: Η Περίπτωση Των Ολοκληρωμένων Παρεμβάσεων στους νομούς Άρτας, Θεσπρωτίας, Πρεβέζης, Λαρίσης και Φθιώτιδας*, Αθήνα, ΙΝΕ ΓΣΕΕ
- Ένγκελς Φ. (2006) *Σοσιαλισμός Ουτοπικός και Επιστημονικός*, Αθήνα: Εκδόσεις Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο
- Ewald F., (2000), *Ιστορία του Κράτους Πρόνοιας*, μτφ., Κορασίδου Μ., Αθήνα: Gutenberg
- Θεοχαράκης Ν., (2005), *Η Νεοκλασική Θεωρία της Εργασίας*, μια Κριτική Επισκόπηση υπό το Πρίσμα της Ιστορίας της Οικονομικής Σκέψης, Αθήνα, Τυπωθήτω, Γιώργος Δάρδανος
- Καραμεσίνη, Μ., (2005), *Η πολιτική απασχόλησης ως πεδίο σύζευξης της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής*, στο Καραμεσίνη Μ., Κουζής Γ. (επιμ.), *Πολιτική Απασχόλησης. Πεδίο σύζευξης της οικονομικής και της κοινωνικής πολιτικής*, Gutenberg, Αθήνα
- Καβουλάκος Κ., Γριτζάς Γ., (2015) *Εναλλακτικοί Οικονομικοί και Πολιτικοί Χώροι: Κοινωνικά κινήματα και χωρική ανάπτυξη*, Αθήνα: ΣΕΑΒ
- Keynes, John Maynard, (2001), *Η γενική θεωρία της απασχόλησης, του τόκου και του χρήματος*, μτφ. Αθανασίου Α., επιμ. Ψαλιδόπουλος Μ., Αθήνα: Παπαζήσης
- Κιτρομηλίδης Π., (2004) *Πολιτικοί Στοχαστές των Νεότερων Χρόνων*, Αθήνα: Πορεία
- Κλήμης Α., (1985), *Οι Συνεταιρισμοί στην Ελλάδα*, Τόμος πρώτος, Αθήνα: Εκδόσεις Πιτσιλός
- Κονιόρδος, Σ., (2010), “Κοινωνικό Κεφάλαιο και Εμπιστοσύνη (και Κοινωνία των Πολιτών), Ταύτιση ή Απόκλιση;” Στο Κονιόρδος, Σ., (επιμ.), *Κοινωνικό Κεφάλαιο: Εμπιστοσύνη και Κοινωνία των Πολιτών*, (Συλλογικό έργο), (σσ.99-129), Αθήνα: Παπαζήση
- Gough I. (2008), *Η Πολιτική Οικονομία του Κοινωνικού Κράτους*, Αθήνα: Εκδόσεις Σαββάλας
- Κωνσταντακόπουλος, Σ., (2010), Το Κοινωνικό Κεφάλαιο στους Alexis de Tocqueville και Robert Putnam: Συνέχειες και Ασυνέχειες, στο Κονιόρδος, Σ., (επιμ.), *Κοινωνικό Κεφάλαιο: Εμπιστοσύνη και Κοινωνία των Πολιτών*, (Συλλογικό έργο), (σσ.29-43), Αθήνα: Παπαζήση
- Λαδή Σ., Νταλάκου Β. Π. (2016), *Ανάλυση δημόσιας πολιτικής*, Αθήνα: Παπαζήση
- Μανιάτης Θ. (2014), *Η πολιτική οικονομία του κράτους πρόνοιας και ο καθαρός κοινωνικός μισθός στην Ελλάδα*, Αθήνα: ΙΝΕ ΓΣΕΕ
- Μαρξ Κ. (1990) Grundrisse, “Βασικές γραμμές της κριτικής της πολιτικής οικονομίας, Τόμος Α’ μτφ., Διβάρης Δ., Αθήνα: Στοχαστής
- Μαρξ Κ. (1975) *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα*, μτφ. Γραμμένος Μπ., Αθήνα: Εκδόσεις Γλάρος

- Μαρξ, Κ., (2002), *Το Κεφάλαιο*, Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας, Τόμος Α', μτφ. Μαυρομάτης Π., Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή
- Μαρξ Κ. (2012) *Οικονομικά και φιλοσοφικά χειρόγραφα 1844*, μτφ. Αποστόλης Λυκούργος
Αθήνα: Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο
- Μπούμπερ Μ. (2000), *Μονοπάτια Στην Ουτοπία*, Μτφ Τομανάς Β, Αθήνα: Νησίδες
- Νασιούλας Ι., (2010) *Ένα Συνολικό Πλαίσιο για την Αξιολόγηση της Κοινωνικής Οικονομίας στην Ελλάδα*, Διδακτορική διατριβή (επιμ. Τσομπάνογλου Γ.) Μυτιλήνη: Πανεπιστήμιο Αιγαίου
- Offe, C, (1993), *Κοινωνία της Εργασίας*; Επιμ. Τουτζιαράκης Γ. Αθήνα: Νήσος
- Παπαγεωργίου Γ., (2004), *Μέθοδοι στην κοινωνιολογική έρευνα (επιμ.)*, Αθήνα: Τυπωθήτω, Γιώργος Δάρδανος,
- Παπαγεωργίου, Κ., (2007), στο Ανεσιάδης, Α., κ.α. *Συνεταιριστικοί προβληματισμοί 2006-2007*, (Συλλογικό έργο) Αθήνα: Σταμούλη Α.Ε.,
- Παπαδοπούλου Δ., Δημουλάς Κ., Μπαμπανέλου Δ., Τσιώλης Γ., (2002) *Από την Κοινωνική Ευπάθεια στον Κοινωνικό Αποκλεισμό: Διαδικασίες και χαρακτηριστικά του κοινωνικού αποκλεισμού στο Νομό Κυκλάδων*, Επιμ.: Παπαδοπούλου Δ., Αθήνα: ΙΝΕ ΓΣΕΕ
- Παπαδοπούλου, Δ, (2012), *Κοινωνιολογία του αποκλεισμού στην εποχή της παγκοσμιοποίησης: η διάρρηξη του κοινωνικού δεσμού και η αδυναμία συμμετοχής στα κοινωνικά δικαιώματα υπό συνθήκες κρίσης*, Αθήνα: Τόπος
- Παπαδοπούλου, Δ, (2018), *Διάρρηξη του Κοινωνικού Δεσμού και Στρατηγικές Επιβίωσης των Μακροχρόνια Ανέργων και των Φτωχών Εργαζομένων σε περίοδο Οικονομικής κρίσης*, στο Δημουλάς Κ., Κουζής Γ., Επιμ., *Κρίση και Κοινωνική Πολιτική: Αδιέξοδα και Λύσεις*, (Συλλογικό έργο), (σσ.253-271), Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος
- Πολάνυι Κ., (2007), *Ο Μεγάλος Μετασχηματισμός: Οι πολιτικές και Κοινωνικές Απαρχές του Καιρού μας*, μτφ. Γαγανάκης Κ., Αθήνα: Νησίδες
- Πουλαντζάς Ν., (1990), *Η Κρίση του Κράτους*, μτφ Γιαταγάνας Ξ., Αθήνα: Παπαζήσης
- Πουλαντζάς Ν., (2008), *Το Κράτος, η Εξουσία, ο Σοσιαλισμός*, μτφ Κρητικός Γ. Αθήνα: Θεμέλιο
- Πούπος, Η., (2010), *Το Κοινωνικό Κεφάλαιο στην Ελλάδα*, Αθήνα: ΚΕΠΕ
- Ricardo, D. (2002) *Αρχές Πολιτικής Οικονομίας και Φορολογίας*, μτφ. Σταματάκης, Ν., Αθήνα: Παπαζήσης

- Rifkin J., (1996), *Το τέλος της εργασίας και το μέλλον της: η δύση του παγκόσμιου εργατικού δυναμικού και το χάραμα της μετά-την-αγορά εποχής*, Αθήνα: Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη.
- Robson, C., (2007) *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου: ένα μέσον για κοινωνικούς επιστήμονες και επαγγελματίες ερευνητές*, Αθήνα: Gutenberg
- Rosanvallon P., (2014), *Η κοινωνία των ίσων*, Αθήνα: Πόλις
- Smith, A., (2000), *Έρευνα για την Φύση και τις Αιτίες του Πλούτου των Εθνών*, μτφ. Βαλλιάνος Χ., Επιμ. Μηλιός Γ., Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Schnapper D., (2011) *Η Κοινωνική Ενσωμάτωση: Μια Σύγχρονη Προσέγγιση*, Επιμ. Παπαδοπούλου, Δ., Αθήνα: Κριτική
- Σουήζυ Π. (1977), *Ο Σύγχρονος Καπιταλισμός και Άλλα Δοκίμια*, Αθήνα, Εκδόσεις Μπουκουμάνη
- Σουήζυ Π. (2004), *Η Θεωρία της Καπιταλιστικής Ανάπτυξης*, μτφ. Ν. Σταματάκης, Αθήνα: Gutenberg
- Στασινοπούλου Ο. (2006), *Κράτος Πρόνοιας, Ιστορική Εξέλιξη, Σύγχρονες Θεωρητικές Προσεγγίσεις*, Αθήνα: Gutenberg
- Στασινοπούλου Ο. (2002), *Ζητήματα Σύγχρονης Κοινωνικής Πολιτικής - Από το Κράτος Πρόνοιας, στο Νέο Προνοιακό Πλουραλισμό*, Αθήνα: Gutenberg
- Tocqueville, A., (1997) *Η Δημοκρατία στην Αμερική*, μτφ. Μπάμπης Λυκούδης, Αθήνα: Στοχαστής
- Τσομπάνογλου Γ.,Ο., (2008) Συλλογικό έργο, *Η Ανάδυση της Κοινωνικής Οικονομίας, Ο δρόμος της Βιώσιμης απασχόλησης σε μια Ευρώπη ενεργών πολιτών*, Επιμ. Γ. Ο. Τσομπάνογλου, Αθήνα: Παπαζήσης
- Φερόνας Α., (2010), *Νέες Μορφές Διακυβέρνησης στην ΕΕ και Κοινωνία των Πολιτών: Η Περίπτωση της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Απασχόλησης*, Στο Κονιόρδος, Σ., (επιμ.), *Κοινωνικό Κεφάλαιο: Εμπιστοσύνη και Κοινωνία των Πολιτών*, (Συλλογικό έργο), (σσ.133-162), Αθήνα: Παπαζήση
- Φερόνας Α. (2013), *Ο Εξευρωπαϊσμός της Κοινωνικής Πολιτικής: Η Ελληνική Εμπειρία*, Αθήνα, Διόνικος

Ξενόγλωσση

- Arrighi, G. (2008), *Adam Smith in Beijing: lineages of the twenty-first century*, London: Verso
- Bider M, και Coad A, (2014), «*Heterogeneity in the Relation between Unemployment and Subjective Well-Being*» Working Paper New York: Levy Institute, Bard College
- Borzaga C., Galera G., Nogales R., (2008), *Social Enterprise: A New Model for Poverty Reduction and Employment Generation. An Examination of the Concept and Practice in Europe and the Commonwealth of Independent States*, United Nations Development Programme - UNDP - Regional Bureau For Europe and the Commonwealth of Independent States
- Bowles S., Gintis H., (1975), *The problem with the Human Capital Theory – A Marxian critique*, *The American Economic Review*, Volume 65, Issue 2, Papers and proceedings of the eighty – seventh Annual Economic meeting of the American Economic Association (May 1975) 74-82. https://www.researchgate.net/profile/Herbert_Gintis/publication/4720740_The_Problem_with_Human_Capital_Theory-A_Marxian_Critique/links/09e4150b3b72d752e8000000/The-Problem-with-Human-Capital-Theory-A-Marxian-Critique.pdf
- Galera G., (2004), *The evolution of the co-operative form: an international perspective* στο Borzaga C., Spear R., (2004) συλλογικός τόμος, *Trends and challenges for co-operatives and social enterprises in developed and transition countries*, Trento – Italy: Edizioni31
- Brenner, R., (2006), *The Economics of Global Turbulence: the advanced capitalist economies from long boom to long downturn, 1945 – 2005*, London: Verso
- Chaves R, Monzon J.L, (2011) *Beyond the crisis: the social economy, prop of a new model of sustainable economic development*, Published online: 26 November: Springer-Verlag
- CIRIEC, (2012), *The Social Economy in the European Union*, Brussels: EESC, https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/resources/docs/a_ces11042-2012_00_00_tra_etu_el.pdf
- Cooney K., Nyssens M., O’Shaughnessy M., Defourny J., (2016) “*Public Policies and Work Integration Social Enterprises: The Challenge of Institutionalization in a Neoliberal Era*” *Nonprof Pol Forum* 2016; 7(4): 415–433, De Gruyter, <https://www.degruyter.com/downloadpdf/j/npf.2016.7.issue-4/npf-2016-0009/npf-2016-0009.pdf>
- Cooney K., (2016) “*Work Integration Social Enterprises in the United States: Operating at the Nexus of Public Policy, Markets, and Community*, *Nonprof Pol Forum* 2016; 7(4): 435–

- 460, De Gruyter, <https://www.degruyter.com/downloadpdf/j/npf.2016.7.issue-4/npf-2016-0009/npf-2016-0009.pdf>
- Crouch C., Finegold D., Sako M., (2004) *Are Skills The Answer? The Political Economy of Skill Creation in Advanced Industrial Countries*, New York, Oxford University Press
- Christiaan Grootaert and Thierry van Bastelaer, Working paper No24 (2001) Social Capital Initiative The Social Bank, Understanding and measuring the Social Capital, A Synthesis of Findings and recommendations from the Social Capital Initiative, <http://sitere-sources.worldbank.org/INTSOCIALCAPITAL/Resources/Social-Capital-initiative-Working-Paper-Series/SCI-WPS-24.pdf> (πρόσβαση Οκτ.2017)
- Davister C., Defourny J., Gregoire O., Working paper no. 04/04 (2004) “*Work Integration Social Enterprises in the European Union: An overview of existing models*” https://www.researchgate.net/publication/238098987_WORK_INTEGRATION_SOCIAL_ENTERPRISES_IN_THE_EUROPEAN_UNION_AN_OVERVIEW_OF_EXISTING_MODELS/download
- DeLoach S., Kurt M., (2011), *Discouraging Workers: Estimating the Impacts of Macroeconomic Shocks on the Search Intensity of the Unemployed*, Working Paper, Elon University. HPIA, <http://org.elon.edu/econ/WPS/wp2011-01.pdf>
- Defourny J., Pestoff V., (2008) “*Images and Concepts of the Third Sector in Europe*” (eds.) Working Paper 08/02 <https://orbi.uliege.be/bitstream/2268/10247/1/WP-08%2002%20images%20&%20concepts%20of%20the%20third%20sector%20in%20Europe.pdf>
- Defourny J., Nyssens M., (2008) Social enterprise in Europe: recent trends and developments, *Social Enterprise Journal* Vol. 4 No. 3, 2008pp. 202-228qEmerald Group Publishing Limited1750-8614, <http://www.psychodyssey.net/wp-content/uploads/2011/05/Social-Enterprise-in-Europe-Recent-Trends-and-Developments.pdf>
- Defourny J., Nyssens M., (2010) *Social enterprise in Europe: At the crossroads of market, public policies and third sector*. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1016/j.pol-soc.2010.07.002>
- Defourny J., Nyssens M., (2016) Fundamentals for an International Typology of Social Enterprise Models, <http://ice.org.br/blog/wp-content/uploads/2017/09/Typology-Defourny-Nyssens.pdf>
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (Eds.). (2005). *The Sage handbook of qualitative research* (3rd ed.). Sage Publications Ltd.

- Dunoyer C. (1830), *Nouveau traité d'économie sociale, ou Simple exposition des causes sous l'influence desquelles les hommes parviennent à user de leurs forces avec le plus de liberté, c'est-à-dire avec le plus de facilité et de puissance*, Tome 1&2, Παρίσι:Sautelet et Co, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k82927m/f4.item.r=Nouveau+traité+d'économie+sociale,+ou+Simple+exposition+des+causes+sous+l'influence+desquelles+les+hommes+parviennent+à+user+de+leurs+forces+avec+le+plus+de+liberté,+c'est-à-dire+avec+le+plus+de+facilité+et+de+puissance.langEN>
- Esping - Andersen C. (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge UK: Polity Press
- Eisenhardt M.K., (1989), *Building Theories from Case Study Research*, The Academy of Management Review, Vol. 14, No. 4., (Oct., 1989), pp. 532-550.
- Fried A., Elman, R., (Edit) (1969), Charles Booth's London: A Portrait of the Poor at the Turn of the Century, Drawn from His "Life and Labour of the People in London", London, HUTCHINSON & CO (Publishers) LTD
- Garraty J.A. (1979) *Unemployment in History: Economic Thought and Public Policy*
New York: Harper & Row
- Guba G., Lincoln Y., (1989), *Fourth generation evaluation*, Newbury Park, California, USA: Sage Publications
- Hobbes T. (1983) *De Cive: Philosophical rudiments concerning government and society*, Oxford: Clarendon Press,
- Hobbes T. (2008), *Leviathan*, Cambridge New York : Cambridge University Press
- Jessop, B., (2005), *The Future of the Capitalist State*, Cambridge, UK: Polity Press
- Kalecki, M., (1943) *Political Aspects of Full Employment*, Political Quarterly, 1943 Kalecki, M., (1943), <http://gesd.free.fr/kalecki43.pdf>
- Levinson D, (2004), *Encyclopedia of Homelessness*. London: SAGE Publications
- Laughlin J. L (1885) *Principles Of Political Economy*, By John Stuart Mill (1845), A Text-Book For Colleges, New York: D. Appleton And Company, The Project Gutenberg EBook <http://library.umac.mo/ebooks/b31139632.pdf> (Πρόσβαση 20/10/2020)
- Linn M., Sandifer R., Stein S., *Effects of Unemployment on Mental and Physical Health*, American Journal of Public Health May 1985, Vol. 75, No. 5. p.502, <http://ajph.aphapublications.org/doi/pdf/10.2105/AJPH.75.5.502>

- Lipsey, G. R., (1960), *The Relation between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom, 1862-1957: A Further Analysis*, *Economica*:1960, <http://gesd.free.fr/lipsey60.pdf>
- Malthus, T., R., (1798), *An Essay on the Principle of Population*, London: Printed for J. Johnson, in St. Paul's Church-Yard, (e-book), <http://www.esp.org/books/malthus/population/malthus.pdf>
- Marshall T.H. (1950) *Social Class and other essays*, Cambridge, University Press
- Mishra R, (1984), *The Welfare State in Crisis*, London, H. Hempstead: Wheatsheaf Books
- Mishra R, (1999), *Globalization and Welfare State*, UK, Cheltenham: Edward Elgar
- Offe, C, (1984), *Contradictions of the welfare state*, edit. John Keane, London: Hutchinson
- Okun, M.A. (1962), Paper 190, *Potential GNP: its measurement and significance*, USA: Yale University, Cowles Foundation
- Okun, M.A. (1975), *Equality and efficiency: The big tradeoff*, Washington: The Brookings Institution
- Peck, J. (1996), *Work-place: The Social Regulation of Labor Markets*, New York: Guildford Press
- Phillips A. W. (1958), *The Relation Between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom, 1861-1957*, By <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1468-0335.1958.tb00003.x>
- Pigou A.C. (1913), *Unemployment*, London: Williams & Norgate
- Solidar: Schneider E.M., Laino E. (2014) (Briefing #64) "*Promoting the Social Economy as a driver for Inclusive Growth and Social Progress*", Brussels: Solidar, https://www.solidar.org/system/downloads/attachments/000/000/049/original/64_briefing_social_economy.pdf?1457601197
- Simonde de Sismondi (1815), *Political Economy*, Canada: Source: Rod Hay's Archive for the History of Economic Thought, McMaster University, <https://www.marxists.org/reference/subject/economics/sismondi/index.htm#index> (πρόσβαση 20/10/2017)
- Spear R., Bitet E., (2005) *Social Enterprise for Work Integration in 12 European Countries: a descriptive analysis*, *Annals of Public and Cooperative Economics* 76(2):195-231, https://www.researchgate.net/publication/4751056_Social_Enterprise_for_Work_Integration_in_12_European_Countries_a_descriptive_analysis
- Standing, G., (1978), *Labour Force Participation and Development*, Geneva: International Labour Office

- Standing, G (2011), *The Precariat: The New Dangerous Class*, London: Bloomsbury Academic
- Schumpeter, A., J., (1997), *History of Economic Analysis, 1883-1950*,; Elizabeth Boody Schumpeter London: Routledge
- Sweezy, M., P., (1970). *The Theory of Capitalist Development: Principles of Marxian Political Economy*, New York and London, First Modern Reader Paperback Edition
- Voss et al. (2015) *Revisiting case research in Operations Management*,
Conference paper at Neuchatel, Switzerland <https://www.researchgate.net/publication/283080230> Revisiting case research in Operations Management
- Walras, Léon, (1834-1910), *Études d'économie sociale : (Théorie de la répartition de la richesse sociale)* / par Léon Walras, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k111751z/f257.item>
- Yin, Robert, 1989, *Case Study Research: Design and Methods*, London, Sage Publications

Παραρτήματα

Παράρτημα 1

1 Συνεντεύξεις

1.1 Δομή συνεντεύξεων. Οι ημιδομημένες συνεντεύξεις βασίστηκαν σε οδηγούς συνεντεύξεων και έγιναν με ανοικτή συζήτηση με είκοσι (20) συνολικά συνομιλητές. Οι σκοπούμενες συνεντεύξεις συνοψίστηκαν σε τρεις διαφορετικούς οδηγούς όσες και οι ομάδες του ερευνητικού κοινού στο οποίο απευθυνθήκαμε. Σε κάθε ομάδα στόχο κατά τη διάρκεια της συζήτησης επιλέγηκαν τρία βασικά ερωτήματα γνώμης και εμπειρίας όπως παρακάτω και επιλογή ερωτημάτων που βασίστηκαν στους οδηγούς συνέντευξης ανά ομάδα ήτοι:

- 1. Τι γνωρίζετε για τη Κοινωνική Οικονομία;**
- 2. Πως οι πολιτικές απασχόλησης μπορούν να συνδυαστούν με το πεδίο της ΚΟ;**
- 3. Ποια είναι οι σημαντικότερες προκλήσεις στην πορεία του τομέα της ΚΟ;**

1.2 Οδηγός συνεντεύξεων

1η ομάδα ερωτημάτων (μελέτες περίπτωσης). Η 1^η ομάδα - με δέκα συνομιλητές - αφορά στη βάση του πεδίου δηλαδή σε μέλη και δρώντες Κοιν.Σ.Επ. και Κοι.Σ.Π.Ε και ΣυνΕργ, συγκεκριμένα:

- Μέλη ή δρώντες σε έξι Κοιν.Σ.Επ., με οικονομική δραστηριότητα με ενεργά ή και άνεργα μέλη στο συνεταιριστικό σχήμα,
- Μέλη ή δρώντες σε τρεις Κοι.Σ.Π.Ε. με ιστορικό ένταξης ευάλωτων ομάδων
- Μέλος δρών σε ένα ΣυνΕργ

Στην εξέλιξη της συζήτησης έγινε η κατά περίπτωση η χρήση οδηγού συνέντευξης που θα βασιστεί στα παρακάτω ερωτήματα:

1. Ποια η αναγκαιότητα του πεδίου της ΚΟ;
2. Ποιοι παράγοντες συντελούν στην ανάγκη λειτουργίας του πεδίου της ΚΟ;
3. Ποια η άποψη σας για το νομοθετικό πλαίσιο (4430/16);
4. Με ποια κρατικά προγράμματα και δράσεις προωθείται η εργασιακή ένταξη των ευάλωτων και των ειδικών ομάδων μέσω της ΚΟ;
5. Πως αποτιμάται η ΚΟ ως πεδίο πολιτικών απασχόλησης και ποιες οι προκλήσεις;
6. Πως η κοινωνική επιχειρηματικότητα επιδρά στην απασχόληση;
7. Γιατί ιδρύσατε ή μετέχετε σε Κοιν.Σ.Επ., ΣυνΕργ., Κοι.Σ.Π.Ε.;

8. Πως αντιλαμβάνεστε την αλλαγή στο εργασιακό καθεστώς εντός της ΚΟ;
9. Πως συντελείτε στην αλλαγή ως συμμετέχων στον φορέα σας;
10. Ποια σημεία του νομοθετικού πλαισίου της ΚΟ έχουν περιθώρια βελτίωσης για την εργασιακή ένταξη;

2^η ομάδα ερωτημάτων. Η 2^η ομάδα - με οκτώ συνομιλητές - αφορά α) σε δύο εκπροσώπους δικτύωσης φορέων Κ.Αλ.Ο., και β) σε έξι μη κοινοβουλευτικά πρόσωπα πρώην ή νυν εργαζόμενα σε διευθύνσεις υπουργείων και δήμους τα οποία είχαν είτε την ευθύνη συμβουλευτικής υποστήριξης σε στελέχη του υπουργείου και υπουργών ή δημάρχων, είτε της εκτέλεσης των συγκεκριμένων πολιτικών που ορίστηκαν μέσα από τους σχετικούς νόμους του κράτους ή σε ψηφισμένες τροπολογίες και εφαρμοστικές αποφάσεις απευθυνόμενες στα στελέχη των υπουργείων και των συνεργαζόμενων δημόσιων φορέων. Δηλαδή:

- Σύμβουλοι υπουργείων ειδικευμένα στελέχη ερευνητές, ακαδημαϊκοί και συγγραφείς σχετικοί με τους προς διερεύνηση τομείς Απασχόλησης και Κοινωνικής Οικονομίας
- Στελέχη σχετικών με την ΚΟ τμημάτων, οργανισμών, δήμων, υπεύθυνοι εφαρμογής των πολιτικών απασχόλησης και εφαρμοστικών εγκυκλίων
- Εκπροσώπους δικτύωσης των προαναφερόμενων φορέων (Κοι.Σ.Π.Ε., Κοιν.Σ.Επ.)

Στην εξέλιξη της συζήτησης έγινε κατά περίπτωση η χρήση οδηγού συνέντευξης που θα βασιστεί στα παρακάτω ερωτήματα:

1. Ποια η αναγκαιότητα του πεδίου της ΚΟ;
2. Πως η ΚΟ συνδέεται με την απασχόληση;
3. Ποια η άποψη σας για τον νόμο 4019/11;
4. Ποια η άποψη σας για τον νόμο 4430/16;
5. Ποια είναι η άποψη σας για την λειτουργία και την στόχευση των φορέων της ΚΟ;
6. Πως αποτιμάται η ΚΟ ως πεδίο πολιτικών απασχόλησης και ποιες;
7. Πως η κοινωνική επιχειρηματικότητα επιδρά στην απασχόληση;
8. Πως σχετίζεται η ΚΟ με τη ΔΒΜ για την ανάπτυξη των δεικτών απασχόλησης;

3^η ομάδα ερωτωμένων. Η 3^η ομάδα αφορά δύο πολιτικά στελέχη οργανισμών ή/και υπουργείων υπεύθυνα για την εφαρμογή νόμων και τροπολογιών με εστίαση στη Κοινωνική Οικονομία και τις πολιτικές απασχόλησης. Ήταν προβεβλημένα πολιτικά (και κομματικά) στελέχη που είχαν τοποθετηθεί σε καίρια πόστα των κυβερνήσεων και η δράση τους είχε σχέση με την απασχόληση και την ΚΟ. Συγκεκριμένα η ομάδα περιλάμβανε πρόσωπα, συγκεκριμένα:

- Κρατικούς λειτουργούς της τρέχουσας και της απελθούσας κεντρικής πολιτικής σκηνής 2010-2019 (έναν από το πρώην ΠΑ.ΣΟ.Κ, έναν από τον ΣΥΡΙΖΑ) με εμπλοκή στη νομοθετική στήριξη συνδυασμένων πολιτικών απασχόλησης στο πλαίσιο της Κοινωνικής Οικονομίας.

Στην εξέλιξη της συζήτησης έγινε κατά περίπτωση η χρήση οδηγού συνέντευξης που θα βασιστεί στα παρακάτω ερωτήματα:

1. Ποια η αναγκαιότητα του πεδίου της ΚΟ;
2. Ποια η άποψη σας για τον νόμο 4019/11;
3. Ποια η άποψη σας για τον νόμο 4430/16;
4. Ποια είναι η άποψη σας για την λειτουργία και την στόχευση των φορέων της ΚΟ;
5. Πως αποφασίστηκε η προώθηση της εργασιακής ένταξης των ευάλωτων και των ειδικών ομάδων μέσω του πεδίου της ΚΟ;
6. Ποιες οι αναγκαίες βελτιώσεις του νόμου ή του εφαρμοστικού πλαισίου;

1.3 Τεχνικές και μέθοδος

Για τη πραγματοποίηση των συναντήσεων προηγήθηκε τηλεφωνική επικοινωνία (όπου ήταν αυτό δυνατόν) ή ενημέρωση μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου για την σκοπιμότητα της συνέντευξης και το περιεχόμενο της έρευνας. Κατά την εξέλιξη της συζήτησης χρησιμοποιήθηκαν οι οδηγοί και τα υπόλοιπα ερωτήματα κάθε περίπτωσης ή κάποια νέα που προέκυψαν στη διάρκεια της συνέντευξης. Σε όλη τη διάρκεια της συνέντευξης έγιναν ανοικτές ερωτήσεις με προσοχή ώστε ο ερωτώμενος να παρακινείται σε διήγηση δικών του απόψεων και όχι απαντήσεων που βρίσκονταν ήδη στις ερωτήσεις. Στη συνέχεια όταν ολοκληρώθηκε η μαγνητοφωνημένη συνέντευξη έγινε προσπάθεια πραγματοποίησης ενός όσο το δυνατό ουσιώδους επιλόγου με κλειστό το μαγνητικό μέσο καταγραφής ώστε ο ερωτώμενος να πει ότι θα ήθελε χωρίς να καταγράφεται. Το διάστημα μεταξύ των συνεντεύξεων ήταν τουλάχιστον 10 ημέρες από την μία στην άλλη, ώστε ο ερευνητής να απομακρύνεται αρκετά από την προηγούμενη συνέντευξη και να διαχειρίζεται την συζήτηση της επόμενης με μεγαλύτερη όσο το δυνατόν ουδετερότητα.

Η διαδικασία συνεντεύξεων ξεκίνησε αρχικά από την βάση του πεδίου της ΚΟ (ομάδα 1) ώστε να αναπτυχθεί η απαραίτητη επιχειρηματολογία και μείγμα υποερωτημάτων εκ μέρους του ερευνητή κατά την διάρκεια των συνεντεύξεων στις δύο πρώτες ομάδες αμέσως μετά. Μετά τη πραγματοποίηση των συνεντεύξεων σε όλες τις ομάδες επανήλθαμε στις συνεντεύξεις της βάσης τους πεδίου για να εξετάσουμε παραδείγματα επιτυχημένων ή όχι εγχειρημάτων ΚΟ (βιωσιμότητα και εργασιακή ένταξη), και έτσι ολοκληρώθηκε η έρευνα. Το περιεχόμενο των

συνεντεύξεων έχει καταγραφεί ηλεκτρονικά με την σύμφωνη γνώμη των συνομιλητών μας και έχει απομαγνητοφωνηθεί.

1.4 Κωδικοποίηση συνομιλητών

1.4.1 Πολιτικοί (δύο)

- Πολιτικός 2011 (ΛΠΟ),
- Πολιτικός 2015-2019 (ΚΠΟ)

1.4.2 Σύμβουλοι Υπουργείων (έξι)

- Εργασίας και Ανάπτυξης, (ΑΣΥΜ, ΒΣΥΜ, ΓΣΥΜ ΜΣΥΜ, ΡΣΥΜ,)
- Σύμβουλος δήμου Νότιου τομέα (ΚΣΥΜ)

1.4.3 Εκπρόσωποι φορέων (δύο)

- Εκπρόσωπος ένωσης φορέων ΚΑ.Λ.Ο (ΔΥΦΟ)
- Εκπρόσωπος ένωσης Κοι.Σ.Π.Ε. (ΠΟΚΦΟ)

1.4.4 Εκπρόσωποι φορέων μελετών περιπτώσεων (δέκα)

- Περίπτωση α Κοι.Σ.Π.Ε Αττική (ΑΚΣΠ)
- Περίπτωση β Κοι.Σ.Π.Ε Αττική (ΔΙΚΣΠ)
- Περίπτωση γ Κοι.Σ.Π.Ε Αττική (ΑΡΚΣΠ)
- Περίπτωση δ Ένταξης Ευπαθών Ομάδων, Αττική. (ΣΝΑΚΟΙ)
- Περίπτωση ε Ένταξης Ειδικών Ομάδων, Αττική (ΣΥΝΚΟΙ)
- Περίπτωση στ Συλλογικής και Κοινωνικής ωφέλειας, Αττική (ΕΠΚΟΙ)
- Περίπτωση ζ Συλλογικής και Κοινωνικής ωφέλειας, Αττική (ΑΝΚΟΙ)
- Περίπτωση η Συλλογικής και Κοινωνικής ωφέλειας, Δωδεκάνησα (ΑΚΟΙ)
- Περίπτωση θ Συλλογικής και Κοινωνικής ωφέλειας, Αρκαδία (ΜΑΚΟΙ)
- Περίπτωση ι Συνεταιρισμός Εργαζομένων, Θεσσαλονίκη (ΕΡΚΟΙ)

Παράρτημα 2

Ευρετήριο πολιτικών απασχόλησης στην Ελλάδα (Προσκλήσεις ΟΑΕΔ)³⁰⁰

Α) Έτος 2009 (Σύνολο ωφελουμένων 23.500)

1. «Πρόγραμμα Νέων Θέσεων Εργασίας για 6.500 ανέργους, ηλικίας 31 έως 44 ετών, έτους 2008» αποφάσεις 54067/836/14.11.2008 και 54072/837 (Αρ. φύλλου 23/12/2008)
2. «Πρόγραμμα 3.000 Νέων Ελεύθερων Επαγγελματιών ηλικίας 22–32 ετών, Νέοι και Επιχειρηματικότητα» απόφαση 27619/893 (Αρ, φύλλου 2032-2009).
3. «Πρόγραμμα επιχορήγησης 3.500 νέων ελεύθερων επαγγελματιών ηλικίας 33–64 ετών».
4. Με μια ακόμη απόφαση, την 27624/897-21/09/2009 ΦΕΚ (2031/2009) ανήγγειλε την οικονομική στήριξη επιπλέον 4500 νέων ελευθέρων επαγγελματιών 22-64 ετών αλλά και την επιχορήγηση 6000 νέων επιστημόνων.

Β) Έτος 2010 (Σύνολο ωφελουμένων 800)

1. Εργασιακή επανένταξη των απολυμένων από χρεοκοπημένες επιχειρήσεις κυρίως στην Αττική (απόφ. 5064/24-11-2009), για 800 πρώην εργαζομένους που προέρχονταν από τις επιχειρήσεις «ΑΣΠΙΣ ΠΡΟΝΟΙΑ Α.Ε.Γ.Α.», «ΑΣΠΙΣ ΠΡΟΝΟΙΑ Α.Ε.Α.Ζ.», «Γ.Η. ΣΚΟΥΡΤΗΣ Α.Ε.Γ.Α.», «ΓΕΝΙΚΗ ΕΝΩΣΗ Α.Ε.Ε.Γ.Α. (GENERAL UNION)», «ΓΕΝΙΚΗ ΠΙΣΤΗ Α.Ε.Ε.Γ.Α. (GENERAL TRUST)» και «ΕΟΣ Α.Ε.Α.Ζ. με μέτρα κατάρτισης ορισμένων εξ αυτών και μέτρα επιχορήγησης για την πρόσληψη όλων των παραπάνω σε ιδιωτικές επιχειρήσεις. Τροποποιήθηκε αργότερα επί διοικήσεως ΟΑΕΔ Η. Κικίλια με αρ. απόφασης Δ.Σ. ΟΑΕΔ: 1340/23–3–2010 (ΦΕΚ 394, 6-4-2010) και προστέθηκαν και 200 πρώην εργαζόμενοι της χρεοκοπημένης επιχείρησης «COMMERCIAL VALUE
2. Τροποποιήσεις παλαιότερων αποφάσεων με νέες (5084/202, 5089/205, 5091/206, 5088/204, 5085/203 αρ. φύλλου 275/2010) επανακαθορίζοντας λεπτομέρειες στο πλαίσιο των επιδοτήσεων (π.χ. ηλικιακή προσαρμογή των δικαιούχων ανέργων και επαγγελματιών, διαθέσιμα ποσά) και διαδικασίες ελέγχου

³⁰⁰ Τα ευρήματα προέρχονται από τις ανακοινώσεις της νέας ιστοσελίδας του ΟΑΕΔ <http://www.oaed.gr/> και της προηγούμενης πριν το 2016 <http://prev.oaed.gr/index.php?lang=el>. Τα αποτελέσματα κάλυψης των θέσεων και υλοποίησης των προγραμμάτων δεν δημοσιεύονται από τον οργανισμό. Σε κάθε χρονιά είναι πιθανόν να συνεχίζονται προγράμματα προηγούμενων ετών αλλά και να αναδημοσιεύονται κάποια που δεν είχαν ζήτηση με εκ νέου διατύπωση και επανασχεδιασμό κριτηρίων

3. Αύξηση των θέσεων εργασίας μέσω επιδότησης των εργοδοτικών εισφορών επιχειρήσεων και ως εκ τούτου τη πρόσληψη εγγεγραμμένων ανέργων στον ΟΑΕΔ. Καστοριά αρ. απόφ. 5888/652, ΦΕΚ 1399/2010)

Γ) Έτος 2011 (Σύνολο ωφελουμένων 205.000)

- **Προσκλήσεις 2011.** (ΚΥΑ-19721/15-10-2010), 200.000 θέσεις με επιδότηση των εργοδοτικών εισφορών, και ταυτόχρονα διατήρηση 400.000 θέσεων εργασίας, σε επιχειρήσεις και γενικά εργοδότες του ιδιωτικού τομέα». Στις 23 Ιανουαρίου 2012 αρ. ΦΕΚ 44/12 με νέο αριθμό απόφασης 15623/562 τροποποιείται εκ νέου με αλλαγές στο σύνολο (μείωση) των ωφελούμενων και στα όρια ηλικίας περιλαμβάνοντας άνω των 50 ετών ανέργους. Οι δικαιούχοι (επιχειρήσεις) όφειλαν να διατηρήσουν τον συνολικό αριθμό εργαζομένων στο αριθμό διπλάσιο του επιδοτούμενου προσωπικού,
- Επιχορήγηση μισθολογικού και μη κόστους των επιχειρήσεων (επιταγή επανένταξης), αποφάσεις για κίνητρα κατάρτισης μακροχρόνια ανέργων με τροποποιήσεις και προσθήκες για την ένταξη πτυχιούχων έως 35 ετών (βλ. τροποποιήσεις 2/59167/0026/18-8-2011 και 2/62222/0026/3-11-2011).
- Επιπλέον επανήλθε προηγούμενη ρύθμιση για την εργασιακή επανένταξη των πρώην εργαζομένων, απολυμένων ανέργων και προσαρμόστηκε ειδικά για χρεοκοπημένες επιχειρήσεις της Βόρειας Ελλάδας και Θεσσαλονίκης, (απόφαση 19566/783/15-12-2010).
- ΚΟΧ «Πρόγραμμα επιχορήγησης επιχειρήσεων της τοπικής αυτοδιοίκησης πρώτου και δεύτερου βαθμού (Δήμων και Περιφερειών), για την απασχόληση 5.000 ανέργων ηλικίας 55-64 ετών» (με 25€ ημερομίσθιο ανά ωφελούμενο).
- ΚΟΧ «Δημιουργία θέσεων απασχόλησης σε τοπικό επίπεδο μέσω προγραμμάτων κοινωνοφελούς χαρακτήρα για την επιδότηση ασφαλιστικών εισφορών ανέργων»

Δ) Έτος 2012 (Σύνολο ωφελουμένων 57.400)

1. ΚΟΧ για δήμους και περιφέρειες με συμπράττοντες εταίρους ΜΚΟ (μη κερδοσκοπικές οργανώσεις) για 57.400 ανέργους. Στα προγράμματα αυτά προβλεπόταν απασχόληση ανέργων με ημερήσια μέγιστη αποζημίωση 25€ και όχι ανώτερη από 625 € ανά μήνα. Απευθύνονται κυρίως σε ωφελούμενους ανέργους με χαμηλά προσόντα ή πολύ κοντά στην σύνταξη και ως εκ τούτου με δυσχέρειες στην εργασιακή ένταξη.

Ε) Έτος 2013 (Σύνολο ωφελουμένων 45.761)

Κοινωνικής εργασίας. Στην διάρκεια του έτους δημοσιεύτηκαν τέσσερις προσκλήσεις για ισάριθμα προγράμματα κοινωνικού χαρακτήρα (100% επιδότηση του μισθολογικού και μη μισθολογικού κόστους δημόσιο και ΟΤΑ, με κοινωνικά κριτήρια).

- Προσκλήσεις: 4/2013(24/09/13), 5/2013 (12/11/13), 6/2013, (6/12/13) και 7/2013 με συνολικό αριθμό ωφελούμενων 39.761.

Άλλες προσκλήσεις. 8/2013 (27/12/13), ιδιωτικές επιχειρήσεις «Επιταγή εισόδου στην αγορά εργασίας για ανέργους νέους έως 29 ετών» ή «Επιταγή Εισόδου στην αγορά εργασίας στον τουρισμό», 4.000, με επιδότηση 18 €/ημ., 6 μήνες, 9/2013 (27/12/13), οικονομική ενίσχυση επιχειρηματικών πρωτοβουλιών, 2.000 νέων έως 35 ετών, επιχορήγηση 10.000,00 €.

ΣΤ) Έτος 2014 (Σύνολο ωφελουμένων 30.200)

Προσκλήσεις 2014. 2559/74/27-01-14, για διατήρηση θέσεων στον ξενοδοχειακό τομέα με επιδότηση το ισότιμο του επιδόματος ανεργίας χωρίς όριο θέσεων, 1/2014 (17/3/14), πρόσληψη 10.000, ηλικίας 30-66 ετών, 12 μήνες, 18€/ημ., 4/2014 (14/7/14), για επιχειρήσεις κοντά στο ΜΕΤΡΟ Θεσσαλονίκης 100% επιχορήγηση, 5/2014 (14/07/14) επιδότηση 200 θέσεις, 18-66, σε Γ.Σ.Ε.Β.Ε.Ε., Ε.Σ.Ε.Ε. οργανώσεις και μέλη τους, Σ.Ε.Β., Σ.Ε.Τ.Ε., 7/2014 10.000 ωφελούμενων «Τοπικά σχέδια για την απασχόληση - ΤοπΣΑ» και «Τοπικές δράσεις κοινωνικής ένταξης για ευάλωτες ομάδες - ΤοπΕΚΟ», ιδιωτικές και Κοιν.Σ.Επ (που έχουν ιδρυθεί στα πλαίσια των δράσεων ΤοπΣΑ ή ΤοπΕΚΟ) ποσό 15-18€, 4 μήνες, 10/2014 (17/11/14), 10.000, 30-66 ετών, ιδιωτικές επιχειρήσεις, 12μήνες 15-18€. Σύνολο ωφελουμένων 30.200.

Ζ) Έτος 2015 (Σύνολο ωφελουμένων 64.950)

Κοινωνικής εργασίας. Στην διάρκεια του έτους δημοσιεύτηκαν πέντε προσκλήσεις για ισάριθμα προγράμματα κοινωνικού χαρακτήρα (100% επιδότηση του μισθολογικού και μη μισθολογικού κόστους δημόσιο και ΟΤΑ, με κοινωνικά κριτήρια).

Προσκλήσεις, 2/2015 (2/4/15), 4/2015 (10/07/15), 5/2015 (25/08/15) με συνολικό αριθμό ωφελουμένων 53.950.

Άλλες προσκλήσεις 2015., 7/2015 (18/11/15), στήριξη νέων ελεύθερων επαγγελματιών, στην Κρήτη, Ιόνια Νησιά, Β. Αιγαίο, Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, Ήπειρος, Θεσσαλία, Δυτική Ελλάδα και Πελοπόννησος, 18€/ημέρα, 7/2015β, ενίσχυση 2.000 νέων ελεύθερων επαγγελματιών, πρώην ανέργων, 10.000€, δέσμευση 12 επιπλέον μηνών, 8/2015

(18/11/15) επιχορήγηση για δημιουργία νέων θέσεων εργασίας για ενίσχυση της ρευστότητας στις περιφέρειες Αττικής, Κ. Μακεδονίας και Δυτικής Μακεδονίας, Στερεάς Ελλάδας και Νοτίου Αιγαίου, 4.200 ωφελούμενοι. Σύνολο ωφελουμένων 11.000.

Η) Έτος 2016 (Σύνολο ωφελουμένων 55.717)

Κοινοφελής εργασία. Στην διάρκεια του έτους δημοσιεύτηκαν πέντε προσκλήσεις για ισάριθμα προγράμματα κοινοφελούς εργασίας (100% επιδότηση του μισθολογικού και μη μισθολογικού κόστους δημόσιο και ΟΤΑ, με κοινωνικά κριτήρια)..

- Προσκλήσεις: 3/2016 (6/4/16), 4/2016 (13/04/16), 6/2016 (23/06/16) 7/2016 (08/07/16), 10/2016 (30/09/2016) με συνολικό αριθμό ωφελούμενων 13.717

Άλλες προσκλήσεις. 1/2016 (21/3/2016), πρόγραμμα επιχορήγησης επιχειρήσεων για την απασχόληση 15.000 ατόμων που βρίσκονται σε ιδιαίτερα μειονεκτική θέση, ηλικίας άνω των 50 ετών», για 9+9 μήνες, +3 μηνών χωρίς επιδότηση, ιδιωτικές επιχειρήσεις, συνεταιρισμοί, Κοιν.Σ.Επ., 50% του μηνιαίου μισθολογικού κόστους, 8/2016 (18/8/16) πρόσκληση για 10.000 νέους 18-24 ετών απόκτησης εργασιακής εμπειρίας, για 4 μήνες, δικαιούχοι ιδιωτικές επιχειρήσεις, συνεταιρισμοί, Κοιν.Σ.Επ., 18€ ημερησίως. 9/2016 (27/07/17), Πρόγραμμα απόκτησης εργασιακής εμπειρίας για 3.000 ανέργους ηλικίας 25-29 ετών σε επιχειρήσεις του ιδιωτικού τομέα και Κοιν.Σ.Επ., 4 μήνες εξάωρη εργασία, 21€ ημερησίως. Σύνολο ωφελουμένων 42.000

Θ) 2017 (Σύνολο ωφελουμένων 125.247)

Κοινοφελής εργασία. Στην διάρκεια του έτους δημοσιεύτηκαν 4 προσκλήσεις για ισάριθμα προγράμματα κοινοφελούς εργασίας (100% επιδότηση του μισθολογικού και μη μισθολογικού κόστους δημόσιο και ΟΤΑ, με κοινωνικά κριτήρια)..

- Προσκλήσεις: 1/2017 (23/1/17), 8/2017 (13/7/17), 9/2017 (27/7/17), 16/2017 (13/12/17) με συνολικό αριθμό ωφελούμενων 36.564

Άλλες προσκλήσεις. 2/2017 και 3/2017 (22/02/17), επιχειρήσεις με έως 20 εργαζόμενους πλήρους απασχόλησης και υποχρέωση μη μείωσης τους, άνω των 50 ετών, ιδιωτικές και φορείς Κ.Α.Ο., 50% μισθολογικού κόστους³⁰¹, 4/2017 (23/03/17) επιχειρήσεις με έως 10 ΕΜΕ, 10.000 ανέργων, ιδιωτικές, φορείς Κ.Α.Ο., Κ.Υ.Α - 28286/450/2017, 10/2017 (31/7/17), 1135 θέσεις, δημόσιος τομέας υγείας, ΥΑ 14237/20-09-2017 (ΦΕΚ 3379/Β/27-09-2017) απασχόληση 1.459, 18-24 ετών», 11/2017 (15/7/17) στον δημόσιο τομέα και ΟΤΑ,

³⁰¹ <https://www.taxheaven.gr/circulars/25685/o-a-e-d-ar-prwt-14330-2017> (πρόσβαση Δεκέμβριος 2020)

8.500, 55-67 ετών, 12/2017 (20/9/17) α) ενίσχυση εργοδοτών πρόσληψης 2.000 ΑμΕΑ, και άλλων ευπαθών ομάδων (απεξαρτημένων, αποφυλακισμένων, παραβατικών) και β) επιχορήγηση 50 θέσεων για εργονομική διευθέτηση χώρου εργασίας ιδιωτικές επιχειρήσεις, φορείς Κ.Αλ.Ο., 13/2017 (4/10/17), 18-24, ιδιωτικές, 1459,8 μήνες, 14,40 €/ημ., 14/2017 (24/10/2017), ιδιωτικές, Φορείς Κ.Αλ.Ο., 40.000, 18 μήνες, 350€/μήνα, 15/2017 (20/11/2017), απασχόληση 15.000 ανέργων 30-49 ετών» για μακροχρόνια ανέργους, Σύνολο ωφελουμένων 88.679.

Ι) 2018 (Σύνολο ωφελουμένων 88.959)

Κοινωφελής εργασία. Στην διάρκεια του έτους δημοσιεύτηκαν 3 προσκλήσεις για ι-σάριθμα προγράμματα κοινωφελούς εργασίας (100% επιδότηση του μισθολογικού και μη μισθολογικού κόστους δημόσιο και ΟΤΑ, με κοινωνικά κριτήρια).

Προσκλήσεις: 4/2018 (15/5/18), 8/2018 (1/8/18), 10/2018 (30/10/18) με συνολικό αριθμό ωφελούμενων 37.481

Άλλες προσκλήσεις. 1/2018 (16-01-2018), ≤35 ετών 20.000 θέσεων, ιδιωτικές, φορείς Κ.Αλ.Ο (στους οποίους άνω του 50% (ατομικά ή αθροιστικά), κατέχουν νέοι ηλικίας έως 35 ετών), 50% μισθολογικού κόστους, ΣΟΧ1/2018 (5/3/18), κτήρια ΟΑΕΔ, καθαρισμός, 478, 9 μήνες (4ωρη) 100% επιδότηση, 6/2018 (28/6/18) απασχόληση 10.000, 18-29 ετών, πτυχιούχοι ΑΕΙ, ΤΕΙ, ιδιωτικές επιχειρήσεις, Φορείς Κ.Αλ.Ο, 12 μήνες, 50% μισθολογικού κόστους, 9/2018 (27/09/2018), διατήρηση 15.000 θέσεις εξαρτημένης εργασίας που δημιουργήθηκαν από 1-6-2017 έως 31-5-2018, 50% μισθολογικού κόστους, 13/2018, (28/11/18), απασχόληση 6.000, έως 39 ετών, ΑΕΙ, σε κλάδους έξυπνης εξειδίκευσης (Research and Innovation Strategies for Smart Specialization-RIS3). Σύνολο ωφελουμένων 51.478.

Κ) 2019 (Σύνολο ωφελουμένων 23.933)

Κοινωφελής εργασία. 3/2019 (07/03/19), σε 56 δήμους και 37 υπηρεσίες του Υπουργείου Περιβάλλοντος και Ενέργειας. Σύνολο ωφελουμένων 8.933.

Άλλες προσκλήσεις. 2/2019, (14/2/19) επιχειρηματική ευκαιρία, 5.000 ανέργων, 12000€, 9/2019 (05/07/2019), αυτοαπασχόληση, ενίσχυση επιχειρηματικών πρωτοβουλιών 10.000 ανέργων, 18-66 ετών», 12000. Σύνολο ωφελουμένων 15.000.

Λ) 2020 (Σύνολο ωφελουμένων (47.100)

Κοινωφελής εργασία. 4/2020 (29/06/20). Σύνολο ωφελουμένων 36.500.

Άλλες προσκλήσεις.1/2020 (27/1/20), 2500, 18-29 ετών, δημιουργία επιχειρηματικών σχημάτων με επιδότηση 10.000, 4/2020, (29/6/20), 3 προσκλήσεις: 7, 9,10/2020, σύνολο 5100 ωφελούμενων, 13/2020 (19/10/20), τέσσερις συγκεκριμένες περιφέρειες, 3000 ωφελούμενους. Σύνολο ωφελουμένων 10.600.

Παράρτημα 3

Στατιστικοί πίνακες για την ανεργία

Πίνακας 3.1, Σύνολο εγγραφών ανεργίας 2015- 2019 - 2020 (Ιανουάριος)

Μήνας	Εγγεγραμμένοι άνεργοι		Σύν. Ανέργων	Επιδοτούμενοι	% Επιδοτ./αναζητ.
	Αναζητούντες	Μη αναζητούντες			
Ιαν/2015	864.377	201.381	1.065.758	167.537	19,38
Ιαν/2019	957.532	169.557	1.127.114	198.712	20,75
Ιαν/2020	1.076.134	62.657	1.138.791	250.310	23,26

Σημείωση: Ιστοσελίδα ΟΑΕΔ, Στατιστικά στοιχεία ανά μήνα <http://www.oaed.gr/statistika-stoicheia-ana-mena> (πρόσβαση Δεκέμβριος 2020)

Πίνακας 3.2, Μέσος όρος εγγραφών ανεργίας δωδεκαμήνου από 2010 έως 2019

Μέσος όρος ανά έτος	2010	2011	2012	2013	2014	2011-14
Συνολικές εγγραφές ανέργων	713.745	817.030	936.208	1.039.242	1.012.955	299.209
Μακροχρονίως άνεργοι	220.468	301.108	365.787	437.718	509.484	289.016
% μακροχρόνιων ανά έτος	30,89%	36,85%	39,07%	42,12%	50,30%	
Μέσος όρος ανά έτος	2015	2016	2017	2018	2019	2015-19
Συνολικές εγγραφές ανέργων	1.010.022	1.010.022	987.296	1.010.447	1.016.275	6.254
Μακροχρονίως άνεργοι	529.677	507.276	529.451	533.019	541.744	12.067
% μακροχρόνιων ανά έτος	52,44%	50,22%	53,63%	52,75%	53,31%	

Σημείωση: Ιστοσελίδα ΟΑΕΔ, Στατιστικά στοιχεία ανά μήνα <http://www.oaed.gr/statistika-stoicheia-ana-mena> (πρόσβαση Δεκέμβριος 2020)

Πίνακας 3.3, Ηλικιακά χαρακτηριστικά μακροχρονίως ανέργων 2010 - 2019

	2015	2016	2017	2018	2019	2015/2019
Σύνολο μακροχρονίως ανέργων	529.677	507.276	529.451	533.019	541.744	+12.067
≤30	96.224	81.092	68.873	61.102	57.537	-38.687
30-44	204.319	191.837	200.887	193.294	186.467	-17.852
45-54	129.678	125.813	135.052	139.398	143.070	+13.393
55-64	89.370	95.718	107.791	116.958	125.236	+35.866
≥65	10.086	12.816	16.847	22.266	29.433	+19.347

Σημείωση: Ιστοσελίδα ΟΑΕΔ, Στατιστικά στοιχεία ανά μήνα <http://www.oaed.gr/statistika-stoicheia-ana-mena> (πρόσβαση Δεκέμβριος 2020)